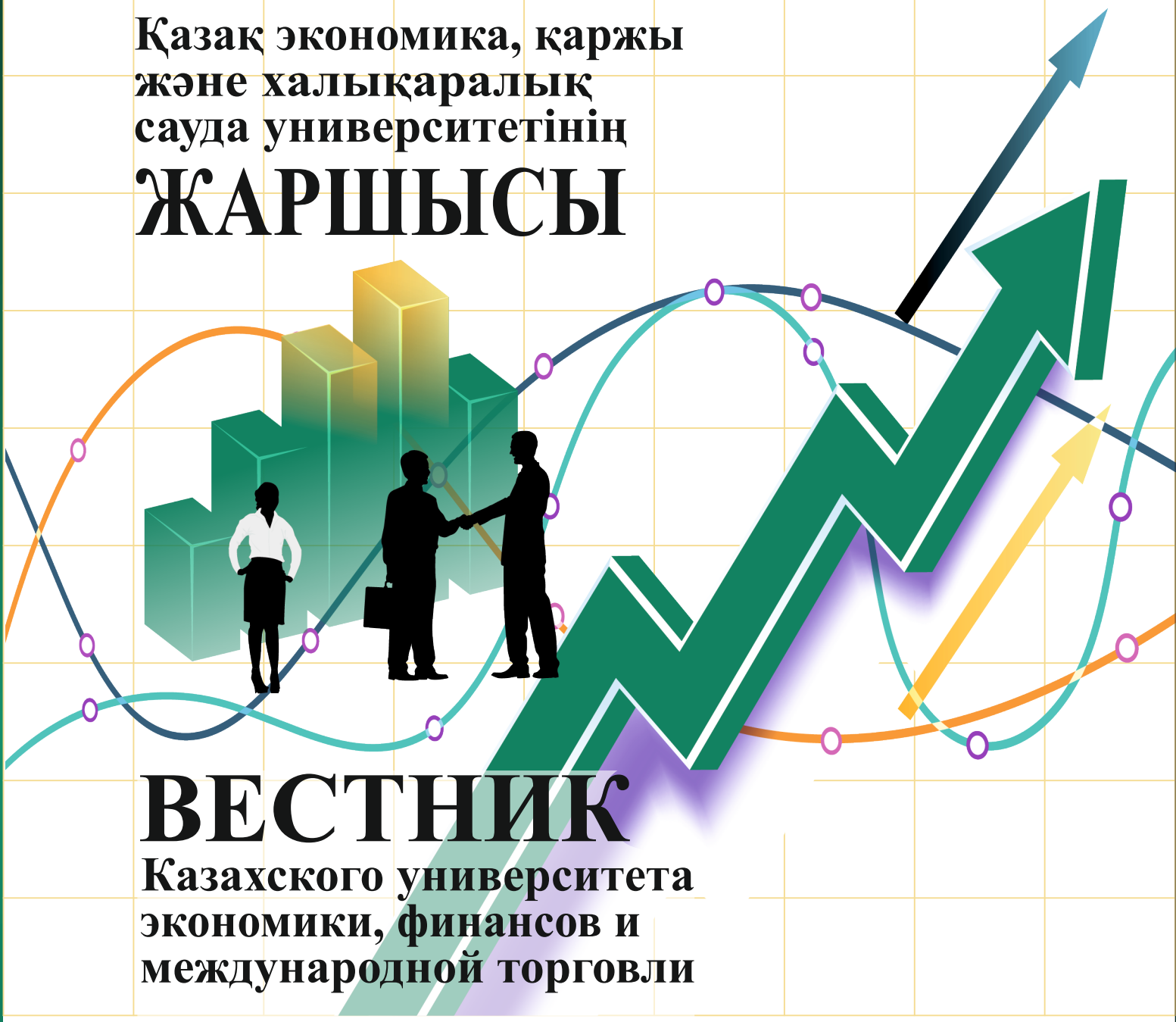
ISSN 2304-7216

ESIL
UNIVERSITY

Қазақ экономика, қаржы
және халықаралық
сауда университетінің

ЖАРШЫСЫ

ВЕСТНИК

Казахского университета
экономики, финансов и
международной торговли

№ 2(59)/2025

Қазақ экономика, қаржы және халықаралық сауда университетінің

ЖАРШЫСЫ

2009 жылдан бастап шығарылады

ESIL UNIVERSITY

№2 (59) 2025

ВЕСТНИК

Казахского университета экономики, финансов и международной торговли

издается с 2009 года

Журналдың меншік иесі:
«Esil University» мекемесі

Собственник журнала:
Учреждение «Esil University»

Главный редактор:

А.А. Таубаев – д.э.н., профессор

Заместитель главного редактора:

Д.Н. Улыбышев – к.э.н., доцент

Редакционная коллегия:

А. Агапова	PhD (США)
Л. Васа	PhD, профессор (Венгрия)
Т.В. Шталь	д.э.н., профессор (Украина)
Т.В. Воронина	д.э.н., профессор (Россия)
А.А. Кочербаева	д.э.н., профессор (Кыргызстан)
Е. Әмірбекұлы	д.э.н., профессор (Казахстан)
А.Н. Токсанова	д.э.н., профессор (Казахстан)
Б.С. Есенгельдин	д.э.н., профессор (Казахстан)
М.Ж. Каменова	д.э.н., профессор (Казахстан)
М.К. Алиев	д.э.н., профессор (Казахстан)
Д.М. Турекулова	д.э.н., профессор (Казахстан)
А.Х. Галиева	д.э.н., профессор (Казахстан)
Г.С. Укубасова	PhD, к.э.н., профессор (Казахстан)
Р.Д. Берназарова	технический секретарь (Казахстан)

Свидетельство о постановке на переучет периодического печатного издания,
Информационного агенства и сетевого издания № KZ67VPY00015604 от 03.10.2019 г
Выдано Министерством информации и общественного развития Республики Казахстан

МАЗМҰНЫ

Есенгалиева А.К., Кайдарова Л.К., Масакова С.С. Адами капиталды дамыту контекстіндегі жоғары оқу орындары түлектерінің кәсіби құзыреттерін қалыптастыру 8

Кабдуллина Г.К., Атызова А.Ж., Кадринов М.Х., Хамитова Д.М. Аграрлық сектордың серпіні және оның Қазақстанның азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз етудегі рөлі..... 18

Әділханов О.Ш., Молдабекова А.Т., Турдалина Ш.К. Қазақстандағы кедейлікті бағалауды талдау: шешімнің факторлары мен перспективалары..... 25

Баксултанов Д.Е., Кенешева Ғ.Ә., Тажбаев Н.М., Тапенова Г.С. Қазақстандағы ғылыми қызмет көрсеткіштерінің серпіні: секторлық талдау..... 32

Аязбаева Г.Н., Батай М., Масакова С.С. Аграрлық кәсіпорындарда ERP-жүйелерін енгізу..... 39

Утегенова Ж.С., Маралов А.К., Базарбекова С.А., Джакупова А.Н. Қазақстанның телекоммуникация секторын бәсекелестік трансформациялау контекстіндегі халықтың цифрлық белсенділігін талдау..... 46

Умарова Г.Х., Утемисова Г.Т., Мауленкулова Г.Е., Шадиева А.А. Шымкент қаласының инвестициялық тартымдылығын бағалау..... 53

Алдабергенов Н.А., Сабыржан А., Шаметова А.А., Тоғайбаева Л.И. Қазақстандағы жұмыспен қамту және жұмыссыздық құрылымын талдау..... 66

Аймурзина Б.Т., Сарбасова Р.С., Тулепбекова А.А., Баймолдаева М.Т. Агроөнеркәсіптік кешендегі шағын және орта бизнесті дамыту мәселелері..... 74

Алдабергенов Н.А., Ибадильдин Н.А., Куттыбаева Н.Б., Жидкоблинова О.В. Қазақстандағы ақпараттық-коммуникациялық технологиялар саласындағы кадрлық әлеуетті салалық талдау..... 85

Муканова М.А. Әлеуметтік кәсіпкерліктің тұрақтылығы: ЕО мен Қазақстанның салыстырмалы талдауы..... 92

Амирбекова Д.К., Құсайын М.Ж., Бақдаулет А., Маханова А. Қазақстан университеттеріндегі ғылыми зерттеулерді коммерциаландырудың институционалдық аспектілері: тәжірибе және сын-қатерлер..... 100

Бейсекеева И.Ж., Касенова А.К., Абауова Г.М. ЕАЭО құқықтық жүйесінде ЭЫДҰ стандарттарын имплементациялау: компаративтік талдау..... 108

Сатбаева А.Ж., Хамитова Д.М., Кенжебаева А.К., Камерова А.А. Қазақстандағы цифрлық сауаттылық және акт қолжетімділігі: факторлар мен өңірлік айырмашылықтарды талдау..... 116

Хуаныш Л., Бейсенгалиев Б.Т., Дәулетханова Ж.Д., Баймамыров Б.А. Қазақстандағы ірі өнеркәсіптік компаниялардағы көміртекті бейтараптық мүмкіндіктерін басқару..... 125

Турсумбаева М.Ж., Джубалиева З.У., Саханова Г.Б., Жолдасова Г.И. Азық -түлік өнімдерінің бөлшек сауда нарығындағы тұтынушы мінез-құлқы..... 134

Набиева М.Т., Сальжанова З.А., Ахметова Д.Т., Бокенчина Л.К. Қазақстанның жаһандық инновациялық индекстегі позицияларының серпіні..... 143

Кенжебеков Н.Д., Қабдыбай А.Қ., Малелов Н.Т., Алдаберген Е.Қ. Қазақстан Республикасындағы стратегиялық жоспарлау мәселелері..... 150

Бейсенгалиев Б.Т., Таубаев А.А., Кенжебеков Н.Д., Алданай А.А. Қазақстан Республикасындағы фискалдық ережелерді институционалдық трансформациялау..... 157

Байнеева П.Т., Рахимжанова Г.А., Муталиева А.А., Карипова А.Т. Инфляция халық табысына әсерінің бағалануы..... 165

Бекжанова Т.К., Ильяс А., Өтебаева Ж.А., Сейітова Г.Т. Қазақстанда газды үнемді тұтыну мәдениетін дамыту..... 172

Нурланұлы А., Буламбаев А.Б., Утжанова М.С., Айекенова М.К. Өңірлік әуе тасымалдары нарығының экономикалық тиімділігін арттыру бағыттары..... 180

Казыкешова А.Т., Жанбырбаева А.Н, Абдинова М.Х., Ақанова Г.К. Алматы облысының әлеуметтік - экономикалық дамуын реттеуді қалыптастыруға тұжырымдамалық ұсыныс..... 192

Берназарова Р.Д., Байгиреева Ж.З., Байдалинова А.С., Нуркишева Е.М. Академиялық қызметті басқару: шетел университеттеріндегі тәсілдерді салыстырмалы талдау..... 203

Амерханова А.Б., Хамидуллин Н.М., Тлеубаева А.Т., Абдраманова Г.К. Қазақстан туризміндегі инвестициялық саясатты талдау: мәселелері мен болашағы.....210

Бейсенғалиев Е.Б., Бейсенғалиев Б.Т., Рюмкин С.В., Рюмкина И.Н. Экономиканы цифрландыру жағдайындағы корпоративтік басқарудың ерекшеліктері 219

Лигай А.Б., Сальжанова З.А. Тау-кен компанияларының кірістілігін арттыруға ықпал ететін факторлар.....230

Бикенова А.С., Мухияева Д.М., Бирюков В.В., Темиралаиева З.С. Туризм маркетингінде өнімді өткізу ерекшеліктері 239

Омарова А.С., Борбасова З.Н., Улаков С.Н. Туризмнің экономикаға мультипликативті әсерін бағалау 251

Елубаева А.М., Зейнельгабдин А.Б., Курманбаева С.Т., Куншигарова Л.Ш. Бағалаудың тиімділік аудитінің механизмін жетілдіруге әсері.....260

Мухамедиева Г.М., Киричок О., Имрамзиева М.Я., Жанат М. Тұрақты даму жағдайында мұнай-газ секторының қызметін әртараптандыру ерекшеліктері 272

Арынова З.А. Қазақстанның еңбек нарығы цифрландыру дәуірінде: құрылымдық өзгерістер және даму перспективалары.....283

Қажмұратова А.К., Какитаева Ж.Е., Тымбаева Ж.М., Сатыбалдиева Д.О. Y және Z ұрпақтарының тұрақты тұтынудағы мінез-құлық ерекшеліктері: салыстырмалы талдау 297

Бекжанова Т.К., Лукпанова Ж.О., Киричок О.В., Койчубаев А.С. Сандық және адамға бағытталған модельдегі инклюзивті мемлекеттік басқару.....306

Каримова М.Д., Жанатқызы С., Шайхисламов Н.Н., Құрмантаева А.Ж. Жасанды интеллекті чат-боттарын енгізудің экономикалық тиімділігін бағалау.....313

Мухаметжанова Ж.С., Досжан Р.Д., Мухаметжанова Ж.С., Жанибекова Г.К. Қазақстанның қаржылық инклюзия деңгейіне банктік және макроэкономикалық факторлардың әсері.....319

Ибрашева А.Ж., Султамуратова Н.Б., Тасмаганбетова С.Ж., Тлеубергенова М.А. Ауылдық жерлерде жастар кәсіпкерлігінің дамуы 327

Бектлеева Д.Е., Жайлауов Е.Б., Улыбышев Д.Н., Берназарова Р.Д. Ұлттық ресурстарды пайдалану тиімділігін бағалау әдістемесін жетілдіру.....334

Мухияева Д.М., Байгабулова К.К., Кальжанова К.А., Шаяхметова Ш.Т. Қазақстандағы цифрлық экономика жағдайындағы жасанды интеллектің дамуы.....345

Байкин А.К., Байжанова Л.А-Н., Жусупов Р.С., Кенжегалиева З. Ж. Аймақтардың инвестициялық тартымдылығына әсер ететін тұйық циклді экономика.....355

Мухамедханова А.Б., Молдакенова Е.К., Сергазиева М.Р., Амренова Г.К. Қазақстанның сыртқы қарызын талдау.....363

Байкин А.К., Жусупов Р.С., Кенжегалиева З.Ж., Шарипбекова Қ.Е. Ауыл шаруашылығы кәсіпорындарында айналмалы экономика қағидаттарын енгізу: стратегиялар мен көрсеткіштер 369

Нурпеисов С.Е., Капышева С.К., Кайранбеков Б. О., Мусабалина Д.С. Көші-қонды реттеу саясаты және оның экономикалық тиімділігі.....381

Молдажанов М.Б., Кайшатаева А.К., Кулубекова А.Ж. Цифрлық экожүйені қорғау бойынша заңнамалық тетіктердің Қазақстан экономикасына әсері.....386

Каймолдина Ш.А., Абдрахманова Б.С., Байзаков Н.А., Абауова Г.М. Денсаулық сақтау шығындарының өңірлердің экономикалық өсуіне әсерін эконометрикалық бағалау 397

Умирзаков С.Ы, Какижанова Т.И., Андабаева Г.К. Тиімді мемлекеттік басқару көрсеткіштерінің әлеуметтік-экономикалық даму индекстеріне әсері 405

СОДЕРЖАНИЕ

Есенгалиева А.К., Кайдарова Л.К., Масакова С.С. Формирование профессиональных компетенций выпускников вузов в рамках развития человеческого капитала 8

Кабдуллина Г.К., Атызова А.Ж., Кадринов М.Х., Хамитова Д.М. Динамика аграрного сектора и ее роль в обеспечении продовольственной безопасности Казахстана 18

Адильханов О.Ш., Молдабекова А.Т., Турдалина Ш.К. Анализ оценки бедности в Казахстане: факторы и перспективы решения 25

Баксултанов Д.Е., Кенешева Ғ.А., Тажбаев Н.М., Тапенова Г.С. Динамика показателей научной деятельности в Казахстане: секторальный анализ 32

Аязбаева Г.Н., Батай М., Масакова С.С. Внедрение ERP-системы на аграрных предприятиях 39

Утегенова Ж.С., Маралов А.К., Базарбекова С.А., Джакупова А.Н. Анализ цифровой активности населения в контексте конкурентной трансформации телекоммуникационного сектора Казахстана……..46

Умарова Г.Х., Утемисова Г.Т., Мауленкулова Г.Е., Шадиева А.А. Оценка инвестиционной привлекательности города Шымкент 53

Алдабергенов Н.А., Сабыржан А., Шаметова А.А., Тогайбаева Л.И. Анализ структуры занятости и безработицы в Казахстане 66

Аймурзина Б.Т., Сарбасова Р.С., Тулепбекова А.А., Баймолдаева М.Т. Проблемы развития малого и среднего бизнеса в агропромышленном комплексе 74

Алдабергенов Н.А., Ибадильдин Н.А., Куттыбаева Н.Б., Жидкоблинова О.В. Отраслевой анализ кадрового потенциала в сфере информационно-коммуникационных технологий в Казахстане 85

Муканова М.А. Устойчивость социального предпринимательства: сравнительный анализ ЕС и Казахстана 92

Амирбекова Д.К., Құсайын М.Ж., Бақдаулет А., Маханова А. Институциональные аспекты коммерциализации научных исследований в университетах Казахстана: практика и вызовы 100

Бейсекеева И.Ж., Касенова А.К., Абауова Г.М. Имплементация стандартов ОЭСР в правовой системе ЕАЭС: компаративный анализ 108

Сатбаева А.Ж., Хамитова Д.М., Кенжебаева А.К., Камерова А.А. Цифровая грамотность и доступность ИКТ в Казахстане: анализ факторов и региональных различий 116

Хуаныш Л., Бейсенгалиев Б.Т., Дәулетханова Ж.Д., Баймамыров Б.А. Управление возможностями углеродной нейтральности в крупных промышленных компаниях Казахстана 125

Турсумбаева М.Ж., Джубалиева З.У., Саханова Г.Б., Жолдасова Г.И. Потребительское поведение на розничном рынке продовольственных товаров 134

Набиева М.Т., Сальжанова З.А., Ахметова Д.Т., Бокенчина Л.К. А Динамика позиций Казахстана в глобальном инновационном индексе 143

Кенжебеков Н.Д., Қабдыбай А.К., Малелов Н.Т., Алдаберген Е.К. Проблемы стратегического планирования в Республике Казахстан 150

Бейсенгалиев Б.Т., Таубаев А.А., Кенжебеков Н.Д., Алданай А.А. Институциональная трансформация фискальных правил в Республике Казахстан……..... 157

Байнеева П.Т., Рахимжанова Г.А., Муталиева А.А., Карипова А.Т. Оценка влияния инфляции на доходы населения 165

Бекжанова Т.К., Ильяс А., Утебаева Ж.А., Сейтова Г.Т. Развитие культуры бережливого потребления газа в Казахстане 172

Нурланулы А., Буламбаев А.Б., Утжанова М.С., Айекенова М.К. Направления повышения экономической эффективности рынка региональных авиаперевозок 180

Казыкешова А.Т., Жанбырбаева А.Н, Абдинова М.Х., Аканова Г.К. Концептуальные предложения по формированию регулирования социально-экономического развития Алматинской области 192

Берназарова Р.Д., Байгиреева Ж.З., Байдалинова А.С., Нуркишева Е.М. Управление академическим персоналом: сравнительный анализ подходов в зарубежных вузах ……..... 203

Амерханова А.Б., Хамидуллин Н.М., Тлеубаева А.Т., Абдраманова Г.К. Анализ инвестиционной политики в туризме Казахстана: проблемы и перспективы……210
Бейсенгалиев Е.Б., Бейсенгалиев Б.Т., Рюмкин С.В., Рюмкина И.Н. Особенности корпоративного управления в условиях цифровизации экономики…….....219
Лигай А.Б., Сальжанова З.А. Факторы, способствующие увеличению доходности горнодобывающих компаний.....230
Бикенова А.С., Мухияева Д.М., Бирюков В.В., Темиралаиева З.С. Особенности продвижения в маркетинге туризма.....239
Омарова А.С., Борбасова З.Н., Улаков С.Н. Оценка мультипликативного воздействия туризма на экономику 251
Елубаева А.М., Зейнельгабдин А.Б., Курманбаева С.Т., Куншигарова Л.Ш. Влияние оценки на совершенствование механизма аудита эффективности.....260
Мухамедиева Г.М., Киричок О., Имрамзиева М.Я., Жанат М. Особенности диверсификации деятельности нефтегазового сектора в условиях устойчивого развития.....272
Арынова З.А. Рынок труда Казахстана в эпоху цифровизации: структурные изменения и перспективы развития.....283
Қажмұратова А.К., Какитаева Ж.Е., Тымбаева Ж.М., Сатыбалдиева Д.О. Особенности поведения поколений Y и Z в устойчивом потреблении: сравнительный анализ 297
Бекжанова Т.К., Лукпанова Ж.О., Киричок О.В., Койчубаев А.С. Инклюзивное государственное управление в цифровой и человекоцентричной модели.....306
Каримова М.Д., Жанатқызы С., Шайхисламов Н.Н., Курмантаева А.Ж. Оценка экономической эффективности внедрения чат-ботов искусственного интеллекта 313
Мухаметжанова Ж.С., Досжан Р.Д., Мухаметжанова Ж.С., Жанибекова Г.К. Влияние банковских и макроэкономических факторов на уровень финансовой инклюзии Казахстана.....319
Ибрашева А.Ж., Султамуратова Н.Б., Тасмаганбетова С.Ж., Тлубергенова М.А. Развитие молодежного предпринимательства в сельской местности 327
Бектлеева Д.Е., Жайлауов Е.Б., Улыбышев Д.Н., Берназарова Р.Д. Совершенствование методологии оценки эффективности использования национальных ресурсов.....334
Мухияева Д.М., Байгабулова К.К., Кальжанова К.А., Шаяхметова Ш.Т. Развитие искусственного интеллекта в условиях цифровой экономики Казахстана.....345
Байкин А.К., Байжанова Л.А-Н., Жусупов Р.С., Кенжегалиева З. Ж. Циркулярная экономика как фактор инвестиционной привлекательности регионов ……...355
Мухамедханова А.Б., Молдакенова Е.К., Сергазиева М.Р., Амренова Г.К. З Анализ внешнего долга Казахстана…….363
Байкин А.К., Жусупов Р.С., Кенжегалиева З.Ж., Шарипбекова Қ.Е. Внедрение принципов экономики замкнутого цикла на сельскохозяйственных предприятиях: стратегии и индикаторы.....369
Нурпеисов С.Е., Капышева С.К., Кайранбеков Б. О., Мусабалина Д.С. Политика миграционного регулирования и её экономическая эффективность…….....381
Молдажанов М.Б., Кайшатаева А.К., Кулубекова А.Ж. Влияние законодательных механизмов защиты цифровой экосистемы на экономику Казахстана……...386
Каймолдина Ш.А., Абдрахманова Б.С., Байзаков Н.А., Абауова Г.М. Эконометрическая оценка влияния расходов на здравоохранение на экономический рост регионов.....397
Умирзаков С.Ы, Какижанова Т.И., Андабаева Г.К. Влияние показателей эффективного государственного управления на индексы социально-экономического развития 405

CONTENTS

Yessengaliyeva A., Kaidarova L., Masakova S. Development of university graduates' professional competencies in the context of human capital formation 8

Kabdullina G., Atyzova A., Kadrinov M., Khamitova D. The dynamics of the agricultural sector and its role in ensuring food security in Kazakhstan 18

Adilkhanov O., Moldabekova A., Turdalina Sh. Poverty assessment analysis in Kazakhstan: factors and prospects of the solution 25

Baxultanov D., Kenesheva G., Tazhbayev N., Tapenova G. Dynamics of scientific activity indicators in Kazakhstan: a sectoral analysis 32

Ayazbayeva G., Batay M., Massakova S. Implementation of ERP systems in agricultural enterprises 39

Utegenova Z., Maralov A., Bazarbekova S., Jakupova A. Analysis of the digital activity of the population in the context of the competitive transformation of the telecommunications sector in Kazakhstan..... 46

Umarova G., Utemisova G., Maulenkulova G., Shadyeva A. Assessment of the investment attractiveness of Shymkent city……..53

Aldabergenov N., Sabyrzhan A., Shametova A., Togaibayeva L. Analysis of the structure of employment and unemployment in Kazakhstan 66

Aimurzina B., Sarbassova R., Tulepbekova A., Baimoldayeva M. Problems of development of small and medium-sized businesses in the agro-industrial complex..... 74

Aldabergenov N., Ibadildin N., Kuttybaeva N., Zhidkoblinova O. Industry analysis of human resources in the field of information and communication technologies in Kazakhstan…….....85

Mukanova M. Sustainability of social entrepreneurship: a comparative analysis of the EU and Kazakhstan 92

Amirbekova D., Kussaiyn M., Bakdaulet A., Makhanova A. Institutional aspects of research commercialization in Kazakhstani universities: practices and challenges..... 100

Beisekeyeva I., Kassenova A., Abauova G. Implementation of OECD standards in the EAEU legal system: comparative analysis..... 108

Satbayeva A., Khamitova D., Kenzhebayeva A., Kamerova A. Digital literacy and ict accessibility in Kazakhstan: analysis of factors and regional differences 116

Khuanysh L., Beisengalyev B., Dauletkhnova Zh., Baimamyrov B. Managing carbon neutrality capabilities in large industrial companies in Kazakhstan 125

Tursumbayeva M., Dzhubalieva Z., Sakhanova G., Zholdassova G. Consumer behavior in the retail market of food products…….....134

Nabieva M., Salzhanova Z., Akhmetova D., Bokenchina L. Dynamics of Kazakhstan's positions in the global innovation index 143

Kenzhebekov N., Kabdybai A., Malelov N., Aldabergen E. Problems of strategic planning in the Republic of Kazakhstan.....150

Beisengaliyev B., Taubayev A., Kenzhebekov N., Aldanai A. Institutional transformation of fiscal rules in the Republic of Kazakhstan 157

Baineyeva P., Rakhymzhanova G., Mutaliyeva A., Karipova A. Assessment of the impact of inflation on household income..... 165

Bekzhanova T., Ilyas A., Utebayeva Zh., Seitova G. Development of a culture of lean gas consumption in Kazakhstan..... 172

Nurlanuly A., Bulambayev A., Utzhanova M., Aiekenova M. Directions for improving the economic efficiency of regional air transportation market..... 180

Kazykeshova A., Zhanbyrbayeva A., Abdinova M., Akanova G. Conceptualproposals for aregulation of social andeconomic developmentof Almaty region 192

Bernazarova R., Baigireeva J., Baidalinova A., Nurkisheva E. Academic personnel management: comparative analysis of approaches in foreign universities 203

Amerkhanova A., Khamidullin N., Tleubayeva A., Abdramanova G. Analysis of investment policy in tourism in Kazakhstan: problems and prospects 210

Beisengaliev E., Beisengaliev B., Ryumkin S., Ryumkina I. Features of corporate management in the conditions of digitalization of the economy 219

Ligai A., Salzhanova Z. Factors contributing to the increase in profitability of mining companies..... 230

Bikenova A., Mukhiyayeva D., Biryukov V., Temiraliyeva Z. Features of promotion in tourism marketing..... 239

Omarova A., Borbasova Z., Ulakov S. Assessment of the multiplier impact of tourism on the economy..... 251

Yelubayeva A., Zeinelgabdin A., Kurmanbayeva S., Kunshigarova L. The impact of assessment on the improvement of the performance auditing mechanism 260

Mukhamedieva G., Kirichok O., Imramzieva M., Zhanat M. T Features of diversification of the oil and gas sector in the context of sustainable development 272

Arynova Z. Kazakhstan's labor market in the era of digitalization: structural changes and development prospects..... 283

Kazhmuratova A., Kakitayeva Zh., Tymbayeva Zh., Satybaldiyeva D. Behavioral characteristics of generations Y and Z in sustainable consumption: a comparative analysis..... 297

Bekzhanova T., Lukpanova J., Kirichok O., Koichubayev A. Inclusive public governance in a digital and human-centric model..... 306

Karimova M., Zhanatkyzy S., Shaikhislamov N., Kurmantayeva A. Assessment of the economic efficiency of the implementation of artificial intelligence chatbots 313

Mukhametzhanova Zh., Doszhan R., Mukhametzhanova Zh., Zhanibekova G. The impact of banking and macroeconomic factors on the level of financial inclusion in Kazakhstan..... 319

Ibrasheva A., Sultamuratova N., Tasmagambetova S., Tleubergenova M. Development of youth entrepreneurship in rural areas..... 327

Bektleeva D., Zhailauov E., Ulybyshev D., Bernazarova R. Improving the methodology for assessing the effectiveness of the use of national resources..... 334

Mukhiyayeva D., Baigabulova K., Kalzhanova K., Sharafat S. Development of artificial intelligence in the context of Kazakhstan's digital economy 345

Baikin A., Baizhanova L., Zhysypov R., Kenzhegalieva Z. Circular economy as a factor of regional investment attractivenes 355

Mukhamedkhanova A., Moldakenova Y., Sergaziyeva M., Amrenova G. Analysis of Kazakhstan's external debt 363

Baykin A., Zhusupov R., Kenzhegalieva Z., Sharipbekova K. Implementation of circular economy principles in agricultural enterprises: strategies and indicators..... 369

Nurpeisov S., Kapysheva S., Kairanbekov B., Mussabalina D. Migration regulation policy and its economic effectiveness..... 381

Moldazhanov M., Kaishataeva A., Kulubekova A. The impact of legislative mechanisms for the protection of the digital ecosystem on Kazakhstan's economy..... 386

Kaimoldina S., Abdrakhmanova B., Baizakov N., Abauova G. Econometric assessment of the impact of healthcare expenditures on regional economic growth 397

Umirzakov, T. Kakizhanova, G. Andabayeva Impact of good governance indicators on socio-economic development indices..... 405

DOI 10.52260/2304-7216.2025.2(59).1
UDC 378:005.336.3
SRSTI 06.71.35

A. Yessengaliyeva*, PhD student, lecturer
L. Kaidarova, c.e.s., associate professor
S. Masakova, c.e.s., associate professor
Almaty Management University
Almaty, Kazakhstan
* - main author (author for correspondence)
e-mail: a.yessengaliyeva@almau.edu.kz

DEVELOPMENT OF UNIVERSITY GRADUATES' PROFESSIONAL COMPETENCIES IN THE CONTEXT OF HUMAN CAPITAL FORMATION

This article explores the development of professional competencies among university graduates in the Almaty region in the context of human capital formation. The research focuses on undergraduate Management programs offered by 19 universities, including both national and private higher education institutions. The aim of the study is to identify the relationship between the structural features of educational programs and the integration of soft skills with the employment outcomes of graduates. The empirical basis includes curriculum data, statistical indicators, and rankings from the National Chamber of Entrepreneurs "Atameken". The research methodology involved comparative analysis, Spearman correlation analysis, and a GAP analysis of key soft skill components. The findings reveal a positive correlation between the share of soft skills in the programs and the employment rate of young specialists. An integrative model of formation of professional competencies of graduates of the Management program was developed, reflecting the structured interaction of hard, soft, and meta-skills within the educational process. Several factors were identified that limit the development of professional competencies, including insufficient practical orientation and limited focus on soft skills. The study offers recommendations that may contribute to the gradual improvement of educational strategies in response to labor market changes.

Keywords: *professional competencies, human capital, higher education, management, soft skills, hard skills, educational program, university, labor market*
Кілт сөздер: *кәсіби құзыреттер, адами капитал, жоғары білім, менеджмент, жұмсақ дағдылар, қатты дағдылар, білім беру бағдарламасы, университет, еңбек нарығы*
Ключевые слова: *профессиональные компетенции, человеческий капитал, высшее образование, менеджмент, soft skills, hard skills, образовательная программа, вуз, рынок труда*

JEL Classification: J24, I23, M53

Introduction. The development of human capital is a strategic priority for the socio-economic development of Kazakhstan. In the international labor market situation and growing uncertainty of the professional environment caused by dynamic character of modern technological changes and changing employers' demands, education of higher-professional professionals with both professional core competence (hard skills) and supra-professional soft competences (soft skills) becomes one of the key components to improve the competitiveness of graduates. Modern employers appreciate skills like critical thinking, communications, leadership, information literacy and flexibility to change, which are consistent with the worldwide trend to develop flexible and technical skills.

The Almaty region, being the nation's biggest academic center, hosts a dense population of higher education institutions and students. It accounts for over a third of all the universities and over 30% of students within Kazakhstan's tertiary education system, as per government statistics [1]. Such pedagogical orientation produces wide variation of programs, including streams within the field of management. At the same time, there are noticeable differences in the approaches to training specialists. National universities tend to focus on theoretical depth and academic rigor, whereas private institutions more often implement practice-oriented methods such as project-based learning, real industry cases, and internships. This contrast provides an opportunity to assess the effectiveness of professional competency development and to explore ways to design more adaptive and career-relevant educational trajectories. In this regard, it is relevant to study methods for professional competency formation in educational courses of national and private universities in the Almaty region. The research aim is to investigate patterns of development of human

capital competence, identify the effect of pedagogical strategies on its development, and create a model of optimal balance between hard and soft competences in training.

The study is based on an analysis of 19 educational programs in the field of "Management", implemented at the bachelor's level in universities of the Almaty region.

The following research methods were used: comparative analysis of curricula, statistical materials of the Statistics Committee, results of the Atameken NCE rating, as well as provisions of the international competence models ESCO, Tuning and World Economic Forum reports. As part of the empirical part, GAP analysis and Spearman correlation analysis were conducted, thereby making it possible to identify structural features of programs, the presence of deficiencies and the relationship between educational components and graduate employment indicators. The results obtained served as the basis for the proposed model of the competence profile of a graduate of the Management EP.

Literature Review. The competency-based approach is considered in modern pedagogy as a priority mechanism for the formation of human capital. One of the fundamental concepts is the concept of key competencies proposed by G. Hamel and K. Prahalad, according to which the competitiveness of a graduate and an organization directly depends on the integration of cross-cutting skills that ensure adaptation to change and the ability to self-development [2]. This principle has been further developed in international initiatives towards harmonizing learning accomplishments. In this regard, the ESCO framework of the European Commission makes the competences, skills and qualifications required for various professions in EU countries systematic [3]. The Tuning structure offers synergized approaches to the preparation of study programs and the determination of general and subject competences [4]. World Economic Forum reports emphasize the growing importance of soft skills - analytical thinking, emotional intelligence, creativity and sustainability - in shaping future professional trajectories [5].

Contemporary approaches to human capital emphasize not only the role of education in economic development, but also the importance of aligning educational outcomes with labor market demands. Hanushek and Woessmann (2015) argue that the quality of education is a critical driver of national economic performance, placing greater importance on learning outcomes rather than formal access alone [6]. Building on this perspective, Heckman et al. (2018) highlight the growing relevance of non-cognitive skills – such as motivation, emotional intelligence, and self-regulation – which significantly influence individual productivity and long-term social mobility. These insights reinforce the need for higher education programs to incorporate both professional and transversal competencies as an essential part of human capital development [7].

International research is also reflected in Kazakhstani academic environment. G.G. Ismukanova and A.R. Sansyzbaeva emphasize the importance of integrating personal and professional competencies into the structure of training specialists, noting the need to move from formal to practice-oriented training. On the other hand, Z.A. Amantaeva and D.S. Ermakov focus on the importance of developing soft skills in the university environment, considering them as a key factor in the professional adaptation of graduates in the conditions of the modern economy [8, 9]. According to the OECD Skills Strategy Kazakhstan, one of the priority tasks is the formation of applied skills and the development of partnerships between universities and employers [10]. Similar emphases are contained in UNESCO strategic documents and national reports on the state of the education system in Kazakhstan [11, 12].

Recent empirical studies in Kazakhstan have emphasized the importance of aligning education with labor market dynamics in the context of regional human capital development. Shokamanov et al. (2024) proposed an improved methodology for assessing human development indicators, taking into account regional disparities that influence educational outcomes and employment potential. Similarly, Karagoishina et al. (2025) highlighted the role of education in addressing youth unemployment and strengthening social stability, underscoring the strategic relevance of adapting university programs to meet labor market requirements. These studies complement the competency-based approach by providing regional-level insights that support the empirical framework of the present research [13, 14].

Thus, despite the extensive theoretical and regulatory foundation, the practical relationship between the structure of educational programs and graduate employment outcomes remains insufficiently explored. Issues of regional differentiation in the context of curriculum design have also received limited scholarly attention. This study aims to partially address this gap by focusing on universities in the Almaty region.

Main part. The study investigates undergraduate programs in "Management" EP at 19 universities in the Almaty region, including 2 national and 17 private universities. The sample included leading institutions in the region, including Al-Farabi Kazakh National University, Kazakh National Agrarian Research

University, KIMEP University, Almaty Management University (AlmaU), Narxoz University, Suleyman Demirel University (SDU), International Information Technology University (IITU), Kazakh University of International Relations and World Languages named after. Ablai Khan, Almaty Technological University (ATU), Kazakh-British Technical University (KBTU), University of International Business (UIB), Turan University, Kainar Academy, Eurasian Technological University (ETU), Almaty Humanitarian and Economic University (ASHEU), Caspian University, ALT University (KazATK) and International Transport and Humanitarian University (ITHU).

In the context of Kazakhstani practice, competency models are developed primarily at the level of qualification requirements and rarely used to assess specific educational programs. In particular, quantitative and graphical exploration of the balance of soft and hard skills in the content of bachelor's degree programs is limited.

The connection between curriculum components and labor market signals is not necessarily apparent. To this end, this project proposes possible way of visualizing and assessing the competency profile of a graduate based on open data and international standards. The information foundation included curricula, educational program specifications and open sources on university websites, as well as data from the rating by the Atameken National Chamber of Entrepreneurs of the employment of graduates and average salary [15].

The key to the analysis of this research are the design of disciplines, the study load distribution, incorporation of practice-based components (project courses, internships), as well as components aimed at flexible development of skills. The discrimination between hard and soft skills was done based on the definition of the educational goals, the nature and the intended learning outcomes.

Thus, hard skills are areas of study which create subject and technical knowledge in the field of management, economics, marketing, finance, operation management, digital analytics and law (e.g.: Strategic Management, Financial Management, Project Management, Business Analytics, Artificial Intelligence, Programming).Soft skills are study courses for obtaining supra-professional skills - communication, critical thinking, team building, leadership, emotional intelligence, time management, etc. These abilities are usually acquired in the process of the following subjects: Business Communication, Ethics and Sustainable Development, Team-based Learning, and in individual elective courses on soft skills or in practice-oriented learning modes (cases, debates, group work, cross-functional team building, simulation, etc.).

To determine differences in the structure and focus of educational programs, comparative analysis was conducted based on the following indicators: the quantity of disciplines, which train soft skills, their proportion in the volume of the academic load, the availability of internships and project topics, digital modules, language diversity, level of employment and average income of a graduate students in 2023-2024 (Table 1) [15].

Table – 1

Comparative analysis of educational programs “Management” in universities of the Almaty region

№	University	Soft skills courses (ed)	Share of soft skills in the program (%)	Employment of graduates (%)	Average salary of a graduate (tenge)
1	Al-Farabi Kazakh National University	11	22	82	198000
2	Kazakh National Agrarian Research University	7	18	76	182000
3	Kazakh-British Technical University	6	15	85	225000
4	Narxoz University	14	31	83	210000
5	Kazakh-German University	6	15	75	180000
6	KIMEP University	13	27	84	222000
7	Almaty Management University (AlmaU)	12	27	85	230000
8	Suleyman Demirel University (SDU)	9	20	84	225000
9	International Information Technology University (IITU)	8	1 9	81	215000

10	Almaty Technological University (ATU)	9	21	78	195000
11	Kazakh University of International Relations and World Languages named after Ablai Khan	8	20	72	178000
12	University "Turan"	9	22	73	184000
13	University of International Business (UIB)	6	17	69	170000
14	Almaty Humanitarian and Economic University (AHEU)	6	15	66	168000
15	Academy "Kainar"	7	17	64	165000
16	Eurasian Technological University (ETU)	6	15	65	163000
17	Caspian University	7	19	62	160000
18	ALT University (KazATK)	7	16	61	158000
19	International Transport and Humanitarian University (ITHU)	6	15	60	157000

**Compiled by the authors based on sources [15]*

The comparison showed that almost all universities include courses related to professional hard skills, while the development of soft skills is implemented with varying degrees of depth. According to the results of the quantitative analysis, the leaders in the share of soft -oriented disciplines and the integration of soft skills were universities such as Narxoz, KIMEP and AlmaU. These universities demonstrate the highest graduate employment rates (83–85%) and competitive salaries in the first year of their professional activity, reaching 210,000–225,000 tenge. Universities where soft skills development is implemented fragmentarily and does not exceed 18–22% of the total academic load, on average, show an employment rate of 75–76% and a lower salary level (180,000–198,000 tenge). These results highlight the importance of a systematic approach to developing soft skills in management educational programs.

To investigate the presence of a statistical relationship between the representation of soft skills in educational programs and the success of graduates in the labor market, a correlation analysis was conducted based on the Spearman method (Figure 1).

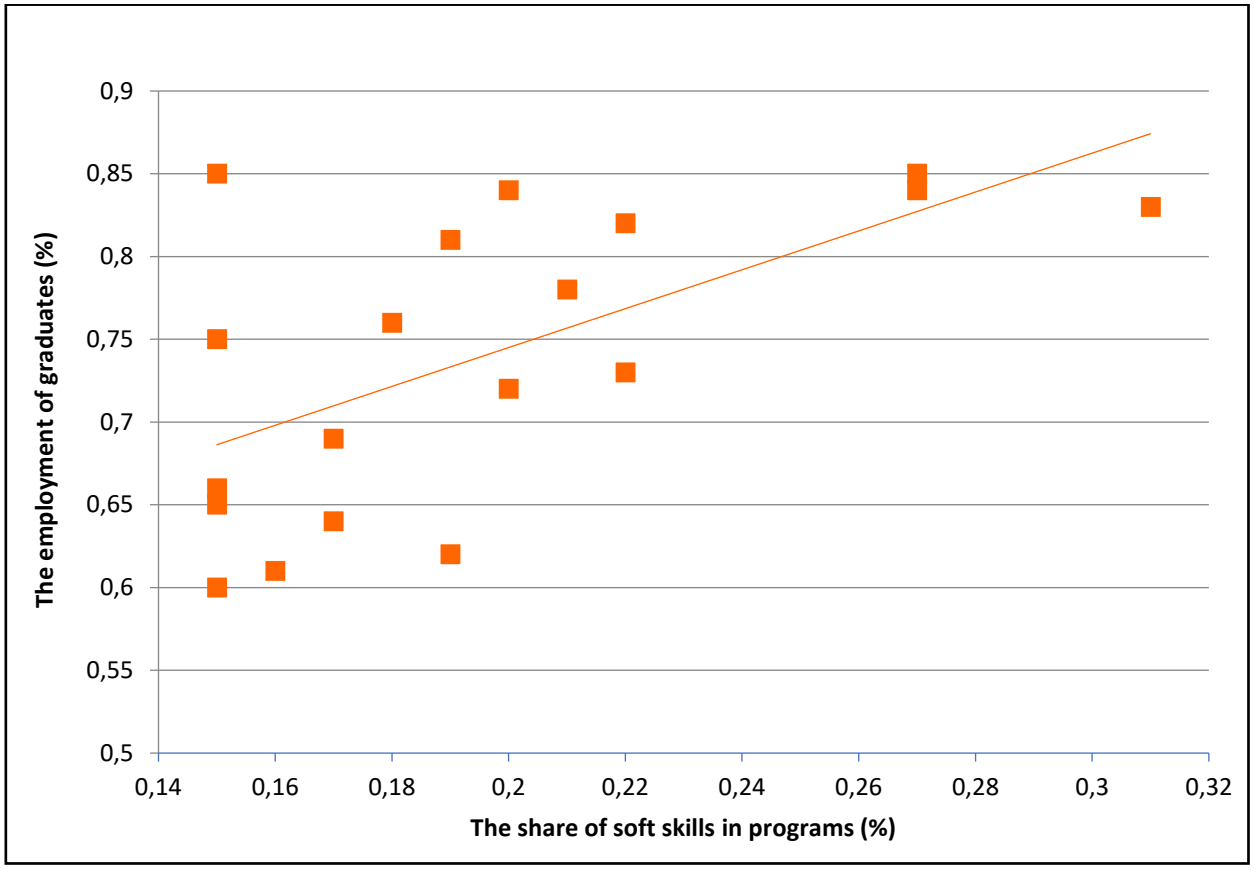

Figure – 1. **Relationship between the share of soft skills in programs (%) and employment of graduates (%)**

**Created by the authors based on the source [15]*

The obtained value of the Spearman rank correlation coefficient ($\rho = 0.55$; $p = 0.014$) indicates a moderate positive relationship between the representation of soft skills in curricula and the level of graduate employment. Spearman's approach was utilized because the variables were non-parametric and the sample was small ($n = 19$). The universities were matched on the basis of:

1. ranks by the number of soft skill disciplines and their share of the total workload;
2. statistical ranks by employment level (based on the rating of the National Chamber of Entrepreneurs "Atameken" [15]).

Thus, this points to a consistent trend: those universities that have a more organized system of building soft skills offer higher rates of employment for graduates, which points to the importance of soft skills as a primary component of professional training and human capital formation.

Moreover, the statistical significance of the correlation revealed ($p < 0.05$) testifies that this correlation is not accidental, but demonstrates the systemic impact of the effect of the influence of the educational environment on employment. To find out the gaps in the degree of development of essential soft skills within educational programs towards "Management", a GAP analysis was constructed, demonstrating the average degree of each skill's development in a sample of 19 universities in the Almaty region.

The model covered such competencies as critical thinking, communication and presentation skills, leadership, emotional intelligence, stress resistance, time management and teamwork. Each ability was rated on a 5-point scale with the following scores:

– 1 - the skill is largely missing in the educational program;
– 2 - presented partially, without clear methodological support;
– 3 - integrated episodically, without consistency;
– 4 - is steadily formed through a number of disciplines and educational practices;
– 5 - systematically integrated into the structure of the educational program and fixed in the methodological materials.

Table – 2

GAP analysis of soft skills in educational programs of regional universities

No.	Skill (soft skill)	Representation in the OP	Level (scale 1-5)	Comments
1	Teamwork and group interaction	It is actively used in project and group work	5	One of the most consistently developed skills in universities
2	Critical Thinking	Individual courses are actively integrated into case methods	4	Well represented in most universities
3	Communication and presentations	Partially through business communication and soft modules	3	Not systemically integrated, needs reinforcement
4	Leadership and Management	Rarely as a separate module, more often as part of practice	2	Not available as a standalone track
5	Emotional intelligence	Does not occur as an independent element	1	Significant deficit, not covered by programs
6	Stress resistance	Indirectly mentioned in disciplines and practice	2	Present only in internships, needs to be included in courses
7	Time management and self-management	In some courses, often as an elective discipline	1	Requires elaboration in the structure of the EP

**Compiled by the authors based on sources [15]*

The data illustrates that the most developed blocks are critical thinking (level 4) and teamwork (level 5). This is because of the widespread usage of case methods, project work and interactive training modes. However, such crucial skills like leadership, emotional intelligence, stress resistance and time management are provided in reduced form or not at all as separate modules in the program design.

Only 30% of universities (universities like AlmaU, KBTU, KIMEP, SDU and Narxoz) have a high level of embedding of all components of soft skills, states the review. In the majority of universities, soft skills are in isolated form and are limited to electives or are embedded within general education disciplines.

Thus, the research outcomes indicated a clear imbalance in the structure of the educational program, which testifies to the need to update the curricula with an emphasis on the development of soft skills. This is especially so in the global environment and in terms of the requirements of the labor market, where adaptive competencies are emerging as a key element of the professional success of managers.

Based on the analysis of 19 educational programs in the direction of "Management", as well as the data of the rating of the National Chamber of Entrepreneurs "Atameken" and international approaches (ESCO, WEF, Tuning), an integrative model for the formation of key professional competencies of a graduate was developed. The model visualizes three levels of skill development essential for effective adaptation in the modern employment market (Figure 2).

– Hard skills: are formed by specialized disciplines and include strategic management, financial and marketing literacy, digital analytics and project thinking.

– Soft skills: include critical thinking, communication, leadership, stress resistance and teamwork. Despite the presence of isolated elements in the curriculum, in most universities these competencies are not systematized and require strengthening.

– Meta skills: are formed at the intersection of hard and soft skills and represent supra-systemic qualities that ensure the long-term competitiveness of a graduate: the ability to self-learn, adaptability, ethical responsibility and systemic thinking.

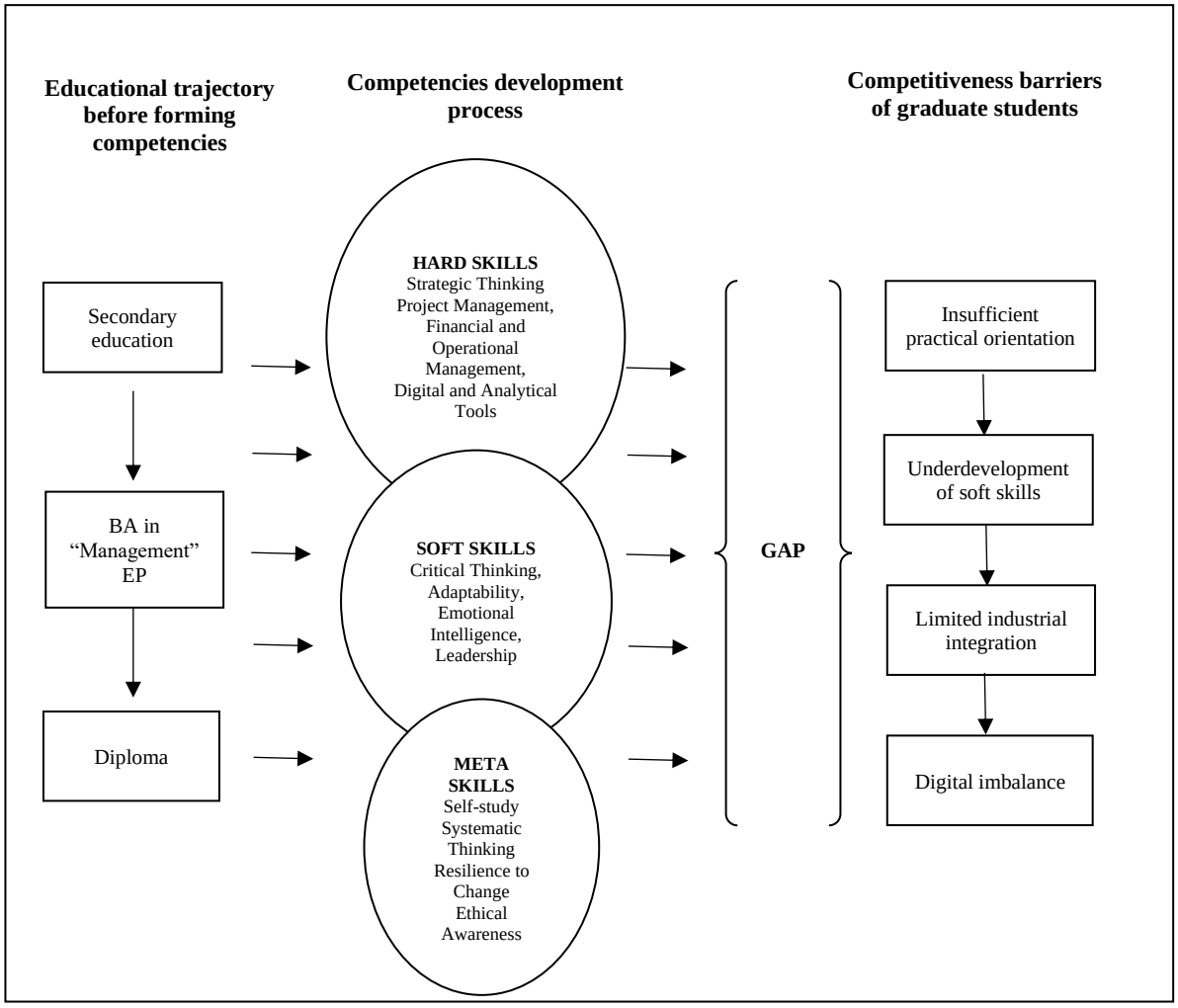

Figure – 2. **Integrative model of formation of professional competencies of graduates of the Management program**

**Compiled by the authors based on sources [2–4, 15]*

Specifically, the analysis identified four systemic barriers that limit the effectiveness of human capital formation within the framework of current EP:

1. Insufficient practical orientation. Internship and project work formats are scarce, reducing the applied focus of training.

2. Underdevelopment of soft skills. Correlation analysis confirmed the connection between the level of soft skills development and the employment of graduates. However, in most educational programs these competences are not included sufficiently.

3. Limited industrial integration. Joint modules with employers, industry cases and external expertise are rarely found in the curricula.

4. Digital imbalance. Despite the presence of ICT disciplines, modern digital tools (ERP systems, CRM, business analytics tools) are poorly covered or are completely absent.

Consequently, the proposed model allows not only the systematization of professional competencies level, but also summarizing the directions of strategic transformation of educational programs. Improving soft and meta skills proficiency, expanding practice-oriented modules and industrial interaction are becoming key conditions for the sustainable development of human capital in the context of the new economy.

Conclusion. In conclusion, the results of curriculum analysis, rating information and visualization models can be expressed as follows:

1. All programs cover hard skills, but their complementarity with soft skills is not systematic and is presented primarily episodically or incorporated into non-specialized modules.

2. Spearman correlation analysis revealed a moderate positive correlation ($\rho = 0.57$) between the saturation of soft skills disciplines and graduate employment levels, as it verifies the significance of soft skills in making them more competitive.

3. Gap analysis revealed gaps in core soft skills within a range of universities, particularly leadership development, creativity, flexibility and digital dexterity. The findings were used as the basis for the proposed visual model.

4. Competency model established reveals three-level training scheme: hard skills, soft skills and meta skills as a connecting level that ensures long-term graduates' adjustment. The model also identifies key barriers to competitiveness: insufficient practical orientation, underdevelopment of soft skills, limited industrial integration, digital imbalance.

Thus, the findings of the study emphasize the necessity of balance between hard and soft skills when designing university educational programs. Soft skill development should never be an optional add-on, but a harmonious component of the professional career of a prospective expert in the context of an evolving and digitalized labor market.

REFERENCES

1. Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан. Высшее образование в Республике Казахстан (учебный год 2023–2024). – URL: https://stat.gov.kz/ru/news/vysshee-obrazovanie-v-respublike-kazakhstan-/

2. Hamel G., Prahalad C. The Core Competence of the Corporation // Harvard Business Review. – 1990. – №68(3). – P. 79–91. – URL: https://hbr.org/1990/05/the-core-competence-of-the-corporation

3. European Commission. ESCO – European Skills, Competences, Qualifications and Occupations. – URL: https://esco.ec.europa.eu/en/classification

4. Tuning Educational Structures in Europe. Tuning Generic Competencies. – URL: https://esco.ec.europa.eu/en/classification

5. World Economic Forum. The Future of Jobs Report 2023. – Geneva: WEF, 2023. – URL: https://www.weforum.org/reports/the-future-of-jobs-report-2023

6. Hanushek E., Woessmann L. The Knowledge Capital of Nations. – Cambridge: MIT Press. – 2015. – P. 97–124.

7. Heckman J., Humphries J., & Veramendi G. The Economics of Human Development and Social Mobility. – Chicago: University of Chicago Press. – 2018. – P. 45–82.

8. Ismukanova G., Sansyzbaeva A. A competency-based approach: training specialists with higher education in Kazakhstan // Bulletin of KazNU. Series of Psychology and Sociology. – 2016. – №1(52). – P. 115–120. – URL: https://bulletin-psysoc.kaznu.kz/index.php/1-psy/article/view/610/453

9. Amantaeva Z., Ermakov D. Social and pedagogical features of the formation of soft skills in the Republic of Kazakhstan // Proc. of the International Conf. on Education: Current Issues and Digital Technologies. – 2021. – P. 17–22. – DOI: https://doi.org/10.2991/assehr.k.210527.006

10. OECD. Skills Strategy Kazakhstan: Assessment and Recommendations. – Paris: OECD Publishing. – 2023. – URL: https://www.oecd.org/skills/kazakhstan-skills-strategy-2023.pdf

11. UNESCO. Education Strategy 2030. – URL: https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000243557

12. Национальный доклад о состоянии и развитии системы образования РК (по итогам 2022 года) – URL: https://stat.gov.kz/ru/news/vysshee-obrazovanie-v-respublike-kazakhstan

13. Карагойшина Н.Е., Капышева С.К., Каримова М.Д., & Асанова А.Ж. Экономическое воздействие и влияние факторов социальных конфликтов на безработицу среди молодежи // Вестник КазУЭФМТ. – 2025. – №1(58). – С. 156 –166. – DOI: https://doi.org/10.52260/2304-7216.2025.1(58).19

14. Шокаманов Ю.К., Искаков У.М., Мананов Б.Б., & Бейсенгалиев Е.Б. Оценка перспектив индикаторов человеческого развития с учетом демографических прогнозов // Вестник КазУЭФМТ. – 2024. – №2(55). – С. 55 –63. – DOI: https://doi.org/10.52260/2304-7216.2024.2(55).7

15. НПП «Атамекен». Рейтинг образовательных программ вузов Республики Казахстан. – 2024. – URL: https://atameken.kz/ru/university_ratings

REFERENCES

1. Byuro nacional'noj statistiki Agentstva po strategicheskomu planirovaniyu i reformam Respubliki Kazahstan. Vysshee obrazovanie v Respublike Kazahstan (uchebnyj god 2023–2024) [Bureau of National Statistics of the Agency for Strategic Planning and Reforms of the Republic of Kazakhstan. Higher Education in the Republic of Kazakhstan (academic year 2023–2024)]. – URL: https://stat.gov.kz/ru/news/vysshee-obrazovanie-v-respublike-kazakhstan-/ [In Russian].

2. Hamel G., Prahalad C. The Core Competence of the Corporation // Harvard Business Review. – 1990. – №68(3). – P. 79–91. – URL: https://hbr.org/1990/05/the-core-competence-of-the-corporation

3. European Commission. ESCO – European Skills, Competences, Qualifications and Occupations. – URL: https://esco.ec.europa.eu/en/classification

4. Tuning Educational Structures in Europe. Tuning Generic Competencies. – URL: https://esco.ec.europa.eu/en/classification

5. World Economic Forum. The Future of Jobs Report 2023. – Geneva: WEF, 2023. – URL: https://www.weforum.org/reports/the-future-of-jobs-report-2023

6. Hanushek E., Woessmann L. The Knowledge Capital of Nations. – Cambridge: MIT Press. – 2015. – P. 97 –124.

7. Heckman J., Humphries J., & Veramendi G. The Economics of Human Development and Social Mobility. – Chicago: University of Chicago Press. – 2018. – P. 45 –82.

8. Ismukanova G., Sansyzbaeva A. A competency-based approach: training specialists with higher education in Kazakhstan // Bulletin of KazNU. Series of Psychology and Sociology. – 2016. – №1(52). – P. 115–120. – URL: https://bulletin-psysoc.kaznu.kz/index.php/1-psy/article/view/610/453

9. Amantaeva Z., Ermakov D. Social and pedagogical features of the formation of soft skills in the Republic of Kazakhstan // Proc. of the International Conf. on Education: Current Issues and Digital Technologies. – 2021. – P. 17–22. – DOI: https://doi.org/10.2991/assehr.k.210527.006

10. OECD. Skills Strategy Kazakhstan: Assessment and Recommendations. – Paris: OECD Publishing. – 2023. – URL: https://www.oecd.org/skills/kazakhstan-skills-strategy-2023.pdf

11. UNESCO. Education Strategy 2030. – URL: https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000243557

12. Nacional'nyj doklad o sostoyanii i razvitii sistemy obrazovaniya RK (po itogam 2022 goda) [National Report on the State and Development of the Education System of the Republic of Kazakhstan (based on the results of 2022)]. – URL: https://stat.gov.kz/ru/news/vysshee-obrazovanie-v-respublike-kazakhstan-/ [In Russian].

13. Karagojshina N., Kapysheva S., Karimova M., & Asanova A. Ekonomicheskoe vozdejstvie i vliyanie faktorov social'nyh konfliktov na bezraboticu sredi molodezhi // Vestnik KazUEFMT [Economic impact and impact of social conflict factors on youth unemployment // Bulletin of KazUEFMT]. – 2025. – №1(58). – P. 156–166. – DOI: https://doi.org/10.52260/2304-7216.2025.1(58).19 [In Russian].

14. Shokamanov Y., Iskakov U., Mananov B., & Bejsengaliev E. Ocenka perspektiv indikatorov chelovecheskogo razvitiya s uchetom demograficheskih prognozov // Vestnik KazUEFMT [Assessing the perspective of human development indicators taken into account of demographic projections // Bulletin of KazUEFMT]. – 2024. – №2(55). – P. 55–63. – DOI: https://doi.org/10.52260/2304-7216.2024.2(55).7 [In Russian].

15. NCE "Atameken". Ranking of Educational Programs of Universities of the Republic of Kazakhstan [NPP «Atameken». Rejting obrazovatel'nyh programm vuzov Respubliki Kazahstan]. – 2024. – URL: https://atameken.kz/ru/university_ratings [In Russian].

Есенгалиева А.К., Кайдарова Л.К., Масакова С.С.

АДАМИ КАПИТАЛДЫ ДАМЫТУ КОНТЕКСТІНДЕГІ ЖОҒАРЫ ОҚУ ОРЫНДАРЫ ТҮЛЕКТЕРІНІҢ КӘСІБИ ҚҰЗЫРЕТТЕРІН ҚАЛЫПТАСТЫРУ

Аңдатпа

Мақалада Алматы өңіріндегі жоғары оқу орындарының түлектерінде кәсіби құзыреттерді қалыптастыру мәселесі адами капиталды дамыту контекстінде қарастырылады. Зерттеу нысаны ретінде ұлттық және жекеменшік университеттерді қамтитын 19 жоғары оқу орнындағы «Менеджмент» білім беру бағдарламалары алынды. Зерттеудің мақсаты – білім беру бағдарламаларының құрылымдық ерекшеліктері мен икемді дағдылардың (soft skills) қамтылуы мен түлектердің жұмыспен қамтылу нәтижелері арасындағы өзара байланысты анықтау. Эмпирикалық база ретінде оқу жоспарлары, статистикалық деректер және «Атамекен» Ұлттық кәсіпкерлер палатасының рейтингі пайдаланылды. Зерттеу әдістеріне салыстырмалы талдау, Спирмен корреляциясы және икемді дағдылар компоненттері бойынша GAP-талдау қарастырылды. Зерттеу нәтижелері soft skills үлесі мен түлектердің жұмыспен қамтылуы арасында оң байланыс бар екенін көрсетті. Менеджмент білім беру бағдарламалары түлектерінің кәсіби құзыреттерін қалыптастырудың интегративті моделі әзірленіп, онда кәсіби (hard), икемді (soft) және мета (meta skills) дағдыларының құрылымдық өзара байланысы көрсетілген. Сонымен қатар, практикалық бағыттылықтың жеткіліксіздігі мен soft skills-ке жеткіліксіз көңіл бөлінуі сияқты шектеуші факторлар анықталды. Зерттеу қорытындылары еңбек нарығының өзгермелі жағдайларына сай икемделетін оқу стратегияларын әзірлеуге негіз бола алады.

Есенгалиева А.К., Кайдарова Л.К., Масакова С.С.

ФОРМИРОВАНИЕ ПРОФЕССИОНАЛЬНЫХ КОМПЕТЕНЦИЙ ВЫПУСКНИКОВ ВУЗОВ В РАМКАХ РАЗВИТИЯ ЧЕЛОВЕЧЕСКОГО КАПИТАЛА

Аннотация

Статья посвящена анализу формирования профессиональных компетенций выпускников вузов Алматинского региона в контексте развития человеческого капитала. Объектом исследования выступают образовательные программы по направлению «Менеджмент» в 19 университетах, включая как национальные, так и частные вузы. Цель исследования заключается в установлении взаимосвязи между структурными особенностями образовательных программ и представленностью гибких навыков с показателями трудоустройства выпускников. Эмпирическую базу составили данные образовательных программ, статистические показатели и рейтинги НПП «Атамекен». Методами исследования стали сравнительный анализ, корреляционный анализ Спирмена и GAP-анализ по основным компонентам гибких навыков (soft skills). Результаты показали наличие положительной связи между долей дисциплин, направленных на развитие гибких навыков, и уровнем занятости молодых специалистов. Построена упрощённая модель компетентностного профиля выпускника, в которой выделены три уровня навыков: профессиональные (hard skills), гибкие (soft skills) и метанавыки (meta skills). Выявлены факторы, сдерживающие развитие профессиональных компетенций, включая ограниченную практическую направленность и недостаточное внимание к гибким навыкам. Сделаны выводы о необходимости более сбалансированного подхода к построению учебных планов. Полученные результаты и выводы могут быть использованы для корректировки образовательных стратегий с учётом актуальных требований рынка труда.

DOI 10.52260/2304-7216.2025.2(59).2
УДК 338.43 (574)
ГРНТИ 06.71.07

Г.К. Кабдуллина*, д.э.н., профессор[1]
А.Ж. Атызова, докторант PhD[2]
М.Х. Кадринов, магистр, старший преподаватель[3]
Д.М. Хамитова, к.э.н., ассоц. профессор[4]
Костанайский социально-технический университет имени академика З. Алдамжар, г. Костанай, Казахстан[1]
Университет «Туран-Астана», г. Астана, Казахстан[2]
Казахский агротехнический исследовательский университет имени С. Сейфуллина, г. Астана, Казахстан[3]
Казахская национальная академия хореографии, г. Астана, Казахстан[4]
* - основной автор (автор для корреспонденции)
e-mail: asilhan1996@mail.ru

ДИНАМИКА АГРАРНОГО СЕКТОРА И ЕЕ РОЛЬ В ОБЕСПЕЧЕНИИ ПРОДОВОЛЬСТВЕННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ КАЗАХСТАНА

В статье рассмотрена взаимосвязь между динамикой аграрного сектора и обеспечением продовольственной безопасности Республики Казахстан. Проанализированы макроэкономические и отраслевые показатели за 2010–2024 гг., включая темпы роста валового внутреннего продукта и валового выпуска сельского хозяйства, а также производительность труда в аграрной отрасли по сравнению с экономикой в целом и другими секторами. Выявлены положительные тенденции в увеличении объемов аграрного производства при одновременном снижении его доли в структуре ВВП, что указывает на структурную уязвимость сектора. Определено, что уровень производительности труда в сельском хозяйстве остается значительно ниже по сравнению с другими секторами экономики, несмотря на его рост, что свидетельствует о технологическом и организационном отставании.

Показано, что отставание аграрного сектора по ключевым показателям ограничивает его вклад в обеспечение внутреннего продовольственного спроса и достижение устойчивой продовольственной безопасности. Обоснована необходимость модернизации аграрной инфраструктуры, повышения эффективности использования ресурсов и развития человеческого капитала. Использованы методы сравнительного и динамического анализа, а также элементы структурного сопоставления. Сформулированы рекомендации по совершенствованию государственной аграрной политики и направления дальнейших исследований в области повышения эффективности и устойчивости аграрного производства в Казахстане. Значимость полученных результатов определяется их практической применимостью для выработки стратегических мер поддержки аграрного сектора в условиях внешних и внутренних вызовов.

Ключевые слова: *аграрный сектор, сельское хозяйство, производительность труда, продовольственная безопасность, экономическое развитие, устойчивое развитие, аграрная политика, структурные ограничения.*

Кілт сөздер: *аграрлық сектор, ауыл шаруашылығы, еңбек өнімділігі, азық-түлік қауіпсіздігі, экономикалық даму, тұрақты даму, аграрлық саясат, құрылымдық шектеулер.*

Keywords: *agricultural sector, agriculture, labor productivity, food security, economic development, sustainable development, agricultural policy, structural constraints.*

Введение. Обеспечение продовольственной безопасности представляет собой один из ключевых приоритетов социально-экономического развития государства, особенно в условиях внешнеэкономической нестабильности, роста численности населения и усугубления климатических рисков. Важнейшим источником продовольственных ресурсов является аграрный сектор, развитие которого оказывает прямое влияние на устойчивость системы внутреннего снабжения, уровень цен на продукты питания и независимость государства от внешних поставок. Актуальность исследования обусловлена необходимостью количественной и структурной оценки вклада аграрного сектора в обеспечение продовольственной безопасности, а также выявлением факторов, ограничивающих его потенциал.

Цель исследования заключается в определении характера взаимосвязи между динамикой показателей аграрного производства и уровнем продовольственной безопасности, с акцентом на анализ темпов роста валового выпуска и производительности труда в сельском хозяйстве Казахстана.

В соответствии с поставленной целью были сформулированы следующие задачи: проанализировать темпы роста валового внутреннего продукта и сельского хозяйства в ретроспективе; оценить производительность труда в аграрном секторе на фоне других отраслей экономики; выявить ограничения и диспропорции, влияющие на эффективность функционирования аграрного сектора; обосновать направления повышения его вклада в достижение целей продовольственной безопасности.

Исследование основано на использовании метода сравнительного и динамического анализа макроэкономических и отраслевых статистических показателей за период 2010–2024 гг. Материалы для анализа получены из официальных источников Бюро национальной статистики Республики Казахстан. Визуализация результатов представлена с использованием программных средств обработки данных. Применены общепринятые методы описательной статистики и структурного сопоставления, обеспечивающие достоверность и воспроизводимость результатов.

Выбор указанной темы обусловлен необходимостью выработки научно обоснованных рекомендаций по повышению устойчивости аграрного сектора как базового элемента продовольственной системы страны и усилению его вклада в экономическую безопасность Казахстана.

Обзор литературы. Современные исследования в области аграрной экономики подчеркивают роль сельского хозяйства как ключевого фактора устойчивого развития и продовольственной безопасности. Исследования показывают, что высокая зависимость аграрного производства от природных условий, инвестиционного климата и институциональной среды обусловливает его нестабильность и уязвимость к внешним шокам [1]. Анализ научных работ указывает на то, что устойчивый рост сельского хозяйства возможен при условии повышения производительности труда, модернизации технической базы и диверсификации структуры выпускаемой продукции [2].

В ряде публикаций акцентируется внимание на необходимости сопоставления макроэкономических и отраслевых показателей для выявления стратегических приоритетов аграрной политики [3]. Продовольственная безопасность в исследованиях рассматривается не только через призму объемов производства, но и через факторы доступности, качества, устойчивости снабжения и равномерности распределения продовольствия [4]. Особое внимание уделяется роли государственной поддержки и субсидирования, эффективности программ технической модернизации, а также механизмам трансформации аграрного сектора на региональном уровне [5].

Казахстанские исследователи выделяют проблемы низкой производительности труда, ограниченного доступа к современным агротехнологиям и слабой интеграции фермерских хозяйств в рыночные цепочки добавленной стоимости [6]. Отдельные работы поднимают вопросы деградации земельных ресурсов и ограниченности водообеспечения, что прямо влияет на уровень продовольственной самообеспеченности страны [7].

Обобщение имеющихся исследований выявляет противоречия между позитивной макродинамикой аграрного сектора и его структурными ограничениями. Несмотря на рост объемов сельхозпроизводства, сохраняется значительный отрыв от среднеэкономических показателей эффективности, что сдерживает потенциал сектора в контексте достижения целей устойчивого развития. Нерешенными остаются вопросы выравнивания производительности между регионами, обеспечения технологического суверенитета и устойчивого управления ресурсной базой. Данные аспекты подтверждают актуальность проведения комплексного анализа динамики аграрного сектора и обоснованность выбранного направления настоящего исследования.

Основная часть. Формирование устойчивой продовольственной безопасности требует системного анализа аграрного сектора как одного из ключевых компонентов национальной экономики. В условиях усиливающегося влияния климатических, демографических и геоэкономических факторов особую актуальность приобретает изучение производственного потенциала сельского хозяйства, его эффективности и динамики развития. Сельское хозяйство в Казахстане обладает высоким ресурсным потенциалом, однако его фактический вклад в

национальную экономику характеризуется относительной нестабильностью и высокой зависимостью от внешних и внутренних шоков.

Основные проблемы, ограничивающие развитие аграрной отрасли, включают высокую изношенность материально-технической базы, неравномерную обеспеченность водными ресурсами, слабую кооперацию между субъектами агропроизводства и недостаточную производительность труда. Несмотря на государственные меры поддержки и институциональные реформы, направленные на повышение конкурентоспособности аграрного сектора, эффективность сельского хозяйства в обеспечении внутреннего продовольственного спроса остается ограниченной. Сложившиеся структурные особенности отражаются как в динамике темпов роста отрасли, так и в ее вкладе в валовой внутренний продукт страны.

Для определения текущего положения сельского хозяйства в макроэкономическом контексте и выявления его роли в обеспечении продовольственной безопасности проведен анализ динамики валового выпуска аграрного сектора и его соотношения с общим объемом ВВП Республики Казахстан за 2010–2024 гг. Полученные результаты представлены на рисунке 1.

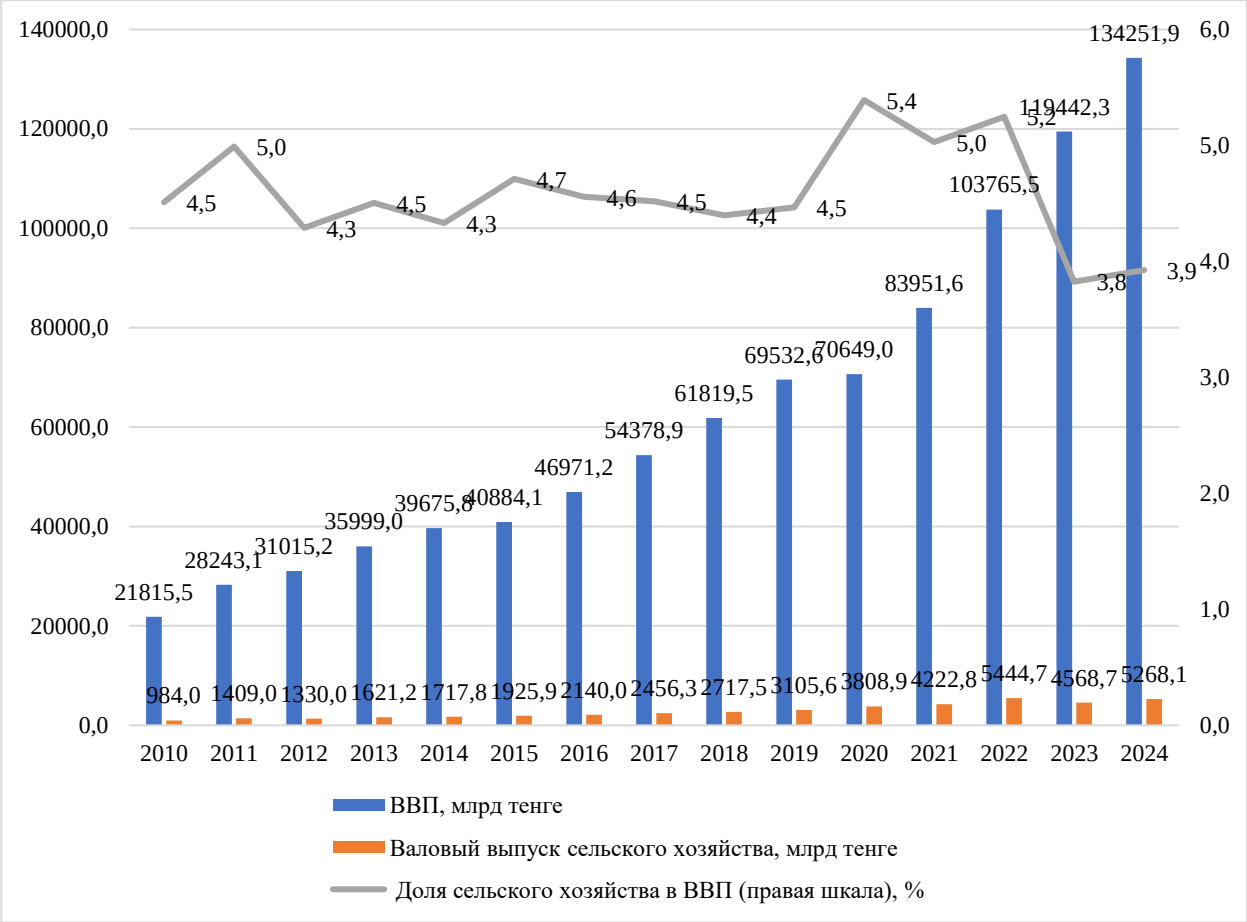

Рисунок – 1. **Темпы роста ВВП и сельского хозяйства***

** Составлено авторами по данным [8]*

Данные рисунка 1 показывают, что темпы роста валового внутреннего продукта и сельского хозяйства в Республике Казахстан за период 2010-2024 гг. демонстрируют положительную динамику, отражающую особенности структурной трансформации национальной экономики. За пятнадцать лет ВВП увеличился более чем в шесть раз – с 21,8 трлн тенге в 2010 году до 134,3 трлн тенге в 2024 году, при этом валовый выпуск сельского хозяйства вырос с 984 млрд тенге до 5,27 трлн тенге, что соответствует росту в 5,4 раза.

Несмотря на положительную номинальную динамику, доля сельского хозяйства в структуре ВВП на протяжении рассматриваемого периода демонстрирует колебания. С 2010 по 2015 гг. показатель находился в пределах 4,3–5,0%, затем стабилизировался в диапазоне 4,4-4,7% до 2019 года. Максимальное значение зафиксировано в 2020 году – 5,4%, что объясняется опережающим

ростом сектора на фоне замедления экономики в условиях пандемийного кризиса. В 2021–2022 годах доля сельского хозяйства сохранялась на уровне 5,0–5,2%, однако в 2023 году произошло резкое снижение до 3,8%, частично компенсированное в 2024 году (3,9%), что свидетельствует о несбалансированности отраслевого развития и зависимости аграрного сектора от краткосрочных внешних факторов.

Анализ выявленных трендов позволяет констатировать, что несмотря на активную государственную поддержку, аграрный сектор сохраняет статус уязвимой сферы с низкой структурной отдачей. Колебания доли сельского хозяйства в ВВП при устойчивом росте номинальных объемов производства указывают на проблемы с продуктивностью, эффективностью использования ресурсов и технологическим обновлением. Отставание от общих темпов экономического роста ограничивает потенциал сельского хозяйства в контексте обеспечения продовольственной безопасности, особенно в условиях демографического роста и климатических рисков.

Учитывая роль аграрного сектора в снабжении внутреннего рынка продовольствием, его стабильность и устойчивое развитие являются ключевыми условиями формирования продовольственной безопасности. Для более глубокого понимания внутренних ограничений и потенциала сектора необходимо обратиться к анализу производительности труда в сельском хозяйстве, представленной на рисунке 2.

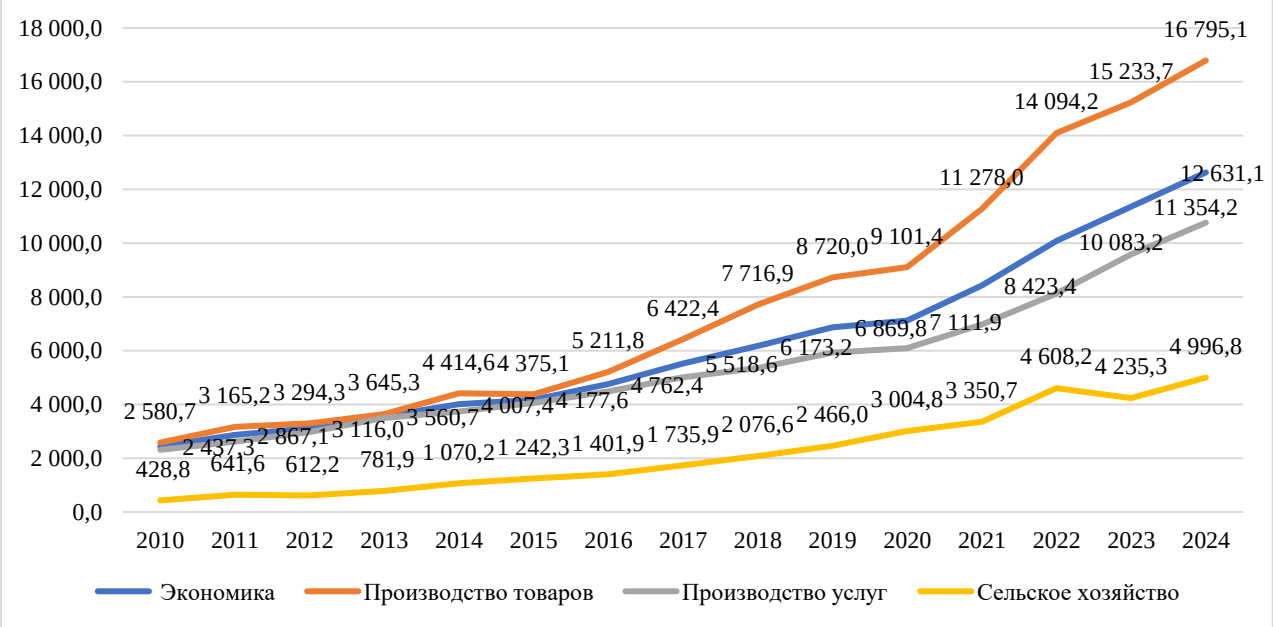

Рисунок – 2 . **Производительность труда в экономике и сельском хозяйстве, тыс. тенге***

** Составлено авторами по данным [8]*

Из данных рисунка 2 видно, что показатели производительности труда в экономике Казахстана в целом и в аграрном секторе в частности за период 2010–2024 гг. демонстрируют устойчивый рост, при этом сохраняется значительный разрыв между сельским хозяйством и остальными секторами экономики. В 2010 году производительность труда в экономике составляла 2 437,3 тыс. тенге на одного занятого, тогда как в сельском хозяйстве – лишь 428,8 тыс. тенге, что более чем в 5,7 раза меньше. Несмотря на позитивную динамику в абсолютных значениях, в 2024 году этот разрыв сохраняется - 12 631,1 тыс. тенге по экономике в целом против 4 996,8 тыс. тенге в сельском хозяйстве, или почти в 2,5 раза ниже.

В структуре экономики наивысшие темпы прироста производительности характерны для сектора производства товаров. К 2024 году этот показатель достиг 16 795,1 тыс. тенге, тогда как в сфере услуг - 10 762,1 тыс. тенге. В сельском хозяйстве, несмотря на рост в 11,7 раза по сравнению с 2010 годом, уровень производительности труда остается ниже всех остальных отраслей, что свидетельствует о технологическом и организационном отставании аграрного сектора.

Данные подтверждают сохраняющуюся проблему низкой эффективности труда в сельском хозяйстве, вызванную рядом факторов: высокой долей ручного труда, изношенностью техники,

недостаточной механизацией и цифровизацией, слабой подготовкой кадров и ограниченным доступом к современным агротехнологиям. Устойчивое отставание аграрной отрасли по данному показателю ограничивает ее вклад в общий экономический рост и препятствует формированию устойчивой продовольственной безопасности.

Повышение производительности труда в аграрной сфере является ключевым направлением для трансформации сектора. При наличии системной государственной поддержки, направленной на техническое перевооружение, развитие человеческого капитала и институциональные преобразования, возможен переход от экстенсивной модели производства к интенсивной, обеспечивающей высокую добавленную стоимость и устойчивый рост. Сокращение производственного разрыва между сельским хозяйством и другими секторами экономики должно стать одной из приоритетных задач в контексте реализации стратегии продовольственной безопасности и устойчивого аграрного развития страны.

Заключение. Проведенный анализ динамики аграрного сектора Республики Казахстан за период 2010–2024 гг. позволил выявить ключевые закономерности его развития и оценить влияние на формирование продовольственной безопасности. Установлено, что, несмотря на положительную динамику валового выпуска сельского хозяйства, отрасль сохраняет уязвимость по ряду структурных показателей, включая нестабильную долю в ВВП, низкий уровень производительности труда и ограниченную технологическую модернизацию. Особое внимание заслуживает сохраняющийся разрыв между аграрным сектором и другими отраслями экономики в аспекте эффективности использования трудовых ресурсов, что препятствует полноценной реализации потенциала сельского хозяйства как драйвера устойчивого экономического роста и обеспечения продовольственной независимости.

Полученные результаты демонстрируют научную новизну в части комплексной оценки взаимосвязи макроэкономических показателей и трудовой продуктивности с уровнями продовольственной безопасности. Установленная взаимосвязь между структурной неустойчивостью аграрного производства и рисками в системе продовольственного обеспечения позволяет утверждать необходимость пересмотра инструментов государственной поддержки и акцента на институциональные реформы, направленные на технологическое переоснащение, повышение эффективности хозяйствующих субъектов и развитие человеческого капитала в сельской местности.

Практическое значение полученных результатов заключается в возможности их использования при разработке региональных стратегий устойчивого аграрного развития, корректировке политики субсидирования и инвестиционного планирования в рамках реализации целей национальной продовольственной безопасности. Перспективными направлениями дальнейших исследований являются количественная оценка влияния деградации природных ресурсов на производственные возможности аграрного сектора, моделирование сценариев роста при условии повышения производительности труда, а также анализ региональных различий в эффективности аграрного производства.

Статья подготовлена в рамках научного проекта грантового финансирования Комитета науки Министерства науки и высшего образования Республики Казахстан (ИРН AP23484373 «Современные вызовы государственной политики: интеграция зеленой экономики в решение проблемы продовольственной безопасности регионов Казахстана»).

ЛИТЕРАТУРА

1. Кабдуллина Г.К., Курманов Н.А., Кабдолла А., Букатов Е.Б., Косе Ж. Региональные аспекты продовольственной безопасности в Казахстане: анализ доступности и социально-экономических факторов // Вестник Торайгыров университета. Экономическая серия. – 2025. – №1. – С. 194–206.

2. Kurmanov N., Kabdullina G., Baidakov A., Kabdolla A. Renewable Energy, Green Economic Growth and Food Security in Central Asian Countries: An Empirical Analysis //International Journal of Energy Economics and Policy. – 2025. – №15(2). – P. 1–8. – doi: 10.32479/ijeep.17922

3. Ecker O., Hatzenbuehler P.L. Food consumption–production response to agricultural policy and macroeconomic change in Nigeria //Applied Economic Perspectives and Policy. – 2022. – №44(2). – P. 982–1002. – doi: 10.1002/aepp.13161

4. Abbas H., Zhao L., Gong X., Faiz N. The perishable products case to achieve sustainable food quality and safety goals implementing on-field sustainable supply chain model //Socio-Economic Planning Sciences. – 2023. – №87. – 101562 p. – doi: 10.1016/j.seps.2023.101562

5. Wu L., Hu K., Lyulyov O., Pimonenko T., Hamid I. The impact of government subsidies on technological innovation in agribusiness: The case for China //Sustainability. – 2022. – №14(21). – 14003 p. – doi: 10.3390/su142114003

6. Kussainov T., Maitah M., Kurmanov N., Hájek P., Tolysbaev B., & Baidakov A. Economic analysis of the impact of changing production conditions on wheat productivity level //Rev. Eur. Stud. – 2015. – №7(11). – P. 125–131. – doi:10.5539/res.v7n11p125

7. Кабдуллина Г.К., Косе Ж., Жидкоблинова О.В., Кабдолла А. Влияние эрозии почвы на сельскохозяйственные угодья Казахстана и продовольственную безопасность// Вестник Казахского университета экономики, финансов и международной торговли. – 2025. – №1(58). – С. 38–44. – doi: 10.52260/2304-7216.2025.1(58).4

8. Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан. ВВП методом производства. Динамические таблицы. – URL: https://stat.gov.kz/ru/

REFERENCES

1. Kabdullina G., Kurmanov N., Kabdolla A., Bukatov E., Kose Zh. Regional'nye aspekty prodovol'stvennoj bezopasnosti v Kazahstane: analiz dostupnosti i social'no-jekonomicheskih faktorov [Regional aspects of food security in Kazakhstan: analysis of availability and socio-economic factors]// Vestnik Torajgyrov universiteta. Jekonomicheskaja serija. – 2025. – №1. – S. 194–206. [in Russian]

2. Kurmanov N., Kabdullina G., Baidakov A., Kabdolla A. Renewable Energy, Green Economic Growth and Food Security in Central Asian Countries: An Empirical Analysis //International Journal of Energy Economics and Policy. – 2025. – №15(2). – P. 1–8. – doi: 10.32479/ijeep.17922

3. Ecker O., Hatzenbuehler P.L. Food consumption–production response to agricultural policy and macroeconomic change in Nigeria //Applied Economic Perspectives and Policy. – 2022. – №44(2). – P. 982–1002. – doi: 10.1002/aepp.13161

4. Abbas H., Zhao L., Gong X., Faiz N. The perishable products case to achieve sustainable food quality and safety goals implementing on-field sustainable supply chain model //Socio-Economic Planning Sciences. – 2023. – №87. – 101562 p. – doi: 10.1016/j.seps.2023.101562

5. Wu L., Hu K., Lyulyov O., Pimonenko T., Hamid I. The impact of government subsidies on technological innovation in agribusiness: The case for China //Sustainability. – 2022. – №14(21). – 14003 p. – doi: 10.3390/su142114003

6. Kussainov T., Maitah M., Kurmanov N., Hájek P., Tolysbaev B., & Baidakov A. Economic analysis of the impact of changing production conditions on wheat productivity level //Rev. Eur. Stud. – 2015. – №7(11). – P. 125–131. – doi:10.5539/res.v7n11p125

7. Kabdullina G., Kose Zh., Zhidkoblinova O., Kabdolla A. Vlijanie jerozii pochvy na sel'skohozjajstvennye ugod'ja Kazahstana i prodovol'stvennuju bezopasnost' [The Impact of Soil Erosion on Agricultural Lands in Kazakhstan and Food Security]// Vestnik Kazahskogo universiteta jekonomiki, finansov i mezhdunarodnoj torgovli. – 2025 – №1(58). – S. 38–44. – doi: 10.52260/2304-7216.2025.1(58).4 [in Russian]

8. Bjuro nacional'noj statistiki Agentstva po strategicheskomu planirovaniju i reformam Respubliki Kazahstan. VVP metodom proizvodstva [GDP by production method]. Dinamicheskie tablicy. – URL: https://stat.gov.kz/ru/ [In Russian].

Кабдуллина Г.К., Атызова А.Ж., Кадринов М.Х., Хамитова Д.М.

АГРАРЛЫҚ СЕКТОРДЫҢ СЕРПІНІ ЖӘНЕ ОНЫҢ ҚАЗАҚСТАННЫҢ АЗЫҚ-ТҮЛІК ҚАУІПСІЗДІГІН ҚАМТАМАСЫЗ ЕТУДЕГІ РӨЛІ

Аңдатпа

Мақалада аграрлық сектордың серпіні мен Қазақстан Республикасының азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз ету арасындағы өзара байланыс қарастырылған. Жалпы ішкі өнімнің және ауыл шаруашылығының жалпы өнімінің өсу қарқынын, сондай-ақ жалпы экономикамен және басқа секторлармен салыстырғанда аграрлық саладағы еңбек өнімділігін қоса алғанда, 2010-2024 жылдардағы макроэкономикалық және салалық көрсеткіштерге талдау жасалды. Аграрлық өндіріс көлемінің ұлғаюында оның ЖІӨ құрылымындағы үлесінің бір мезгілде төмендеуінде оң үрдістер анықталды, бұл сектордың құрылымдық осалдығын көрсетеді. Ауыл шаруашылығындағы еңбек өнімділігінің деңгейі оның өсуіне қарамастан экономиканың басқа секторларымен салыстырғанда айтарлықтай төмен болып қалатыны анықталды, бұл технологиялық және ұйымдастырушылық артта қалушылықты көрсетеді. Аграрлық сектордың негізгі көрсеткіштер бойынша артта қалуы оның ішкі азық-түлік сұранысын қамтамасыз етуге және тұрақты азық-түлік қауіпсіздігіне қол жеткізуге қосқан үлесін шектейтіні көрсетілген. Аграрлық инфрақұрылымды жаңғырту, ресурстарды пайдалану тиімділігін арттыру және адами капиталды дамыту қажеттілігі негізделген. Салыстырмалы және динамикалық талдау әдістері, сондай-ақ құрылымдық салыстыру элементтері қолданылады. Мемлекеттік аграрлық саясатты жетілдіру және Қазақстандағы аграрлық өндірістің тиімділігі мен тұрақтылығын арттыру саласындағы одан әрі зерттеу бағыттары бойынша ұсынымдар тұжырымдалған. Алынған нәтижелердің маңыздылығы олардың сыртқы және ішкі сын-қатерлер жағдайында аграрлық секторды қолдаудың стратегиялық шараларын әзірлеу үшін практикалық қолданылуымен анықталады.

Kabdullina G., Atyzova A., Kadrinov M., Khamitova D.

THE DYNAMICS OF THE AGRICULTURAL SECTOR AND ITS ROLE IN ENSURING FOOD SECURITY IN KAZAKHSTAN

Annotation

The article examines the relationship between the dynamics of the agricultural sector and ensuring food security in the Republic of Kazakhstan. The macroeconomic and sectoral indicators for 2010-2024 are analyzed, including the growth rates of gross domestic product and gross agricultural output, as well as labor productivity in the agricultural sector in comparison with the economy as a whole and other sectors. Positive trends have been identified in increasing agricultural production while reducing its share in the GDP structure, which indicates the structural vulnerability of the sector. It is determined that the level of labor productivity in agriculture remains significantly lower compared to other sectors of the economy, despite its growth, which indicates a technological and organizational lag. It is shown that the lag of the agricultural sector in key indicators limits its contribution to ensuring domestic food demand and achieving sustainable food security. The necessity of modernizing the agricultural infrastructure, increasing the efficiency of resource use and developing human capital is substantiated. Methods of comparative and dynamic analysis, as well as elements of structural comparison are used. Recommendations for improving the state agrarian policy and directions for further research in the field of increasing the efficiency and sustainability of agricultural production in Kazakhstan are formulated. The significance of the results obtained is determined by their practical applicability for the development of strategic measures to support the agricultural sector in the context of external and internal challenges.

DOI 10.52260/2304-7216.2025.2(59).3
УДК 330.59
ГРНТИ 06.39.02

О.Ш. Адильханов, PhD
А.Т. Молдабекова, PhD
Ш.К. Турдалина*, докторант PhD
РГП на ПХВ «Институт экономики»
Комитета науки Министерства науки и высшего образования
Республики Казахстан, г. Алматы, Казахстан
* - основной автор (автор для корреспонденции)
e-mail: shturdalina@gmail.com

АНАЛИЗ ОЦЕНКИ БЕДНОСТИ В КАЗАХСТАНЕ: ФАКТОРЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ РЕШЕНИЯ

Международные и отечественные стандарты и методологии используются для определения уровня бедности. Ученых интересуют факторы, которые приводят к такому уровню жизни. В научных статьях сравнивается правильное распределение доходов, покупательная способность и региональные различия. Кроме того, в определенных показателях отражается влияние таких факторов, как количество членов семьи, качество продуктов питания, размер домохозяйства, уровень образования, доступ к кредитам, место жительства (городское или сельское), возможность ожидаемых потрясений и т.д. В целом, статья дает всестороннее представление о бедности как о многомерном явлении, на которое влияют индивидуальные, социальные и экологические факторы.

Проведен обзор литературы о факторах, влияющих на уровень бедности. Денежные показатели, уровень жизни населения и их психологические и социальные аспекты определяют уровень бедности. Рассмотрены методы выявления бедности. К ним относятся индекс развития человеческого потенциала, коэффициент Джини и другие. В статье также анализируются показатели вторичной бедности в Республике Казахстан за последние двадцать лет. Используются такие методы, как наблюдение и сравнение. Количество бедных людей было определено с использованием методики оценки бедности Шамилгаджиевой.

Ключевые слова*: бедность, методы оценки бедности, уровень бедности, качество продуктов, домохозяйство, уровень образования, повышение уровня жизни, борьба с бедностью.*
Кілт сөздер*: кедейлік, кедейлікті бағалау әдістері, кедейлік деңгейі, өнім сапасы, үй шаруашылығы, білім деңгейі, өмір сүру деңгейін көтеру, кедейлікпен күресу.*
Keywords: *poverty, methods of poverty assessment, poverty level, quality of products, household, level of education, improvement of living standards, poverty reduction.*

JEL Classification *I32*

Введение. Благосостояние населения оказывает большое влияние на экономическое положение государства. В том числе бедность тянет экономику назад. Поэтому предварительный анализ показателей бедности и определение того, в какой ситуации они окажутся в будущем, будет способствовать профилактике социальных, экономических проблем.

На сегодняшний день имеются международные стандарты, методики для определения и оценки уровня бедности. Но больше всего ученых интересует какие факторы влияют на достижение гражданами такой ситуации. Часто сравнивают правильное распределение доходов, покупательную способность и региональные различия в каждом месте. Кроме того, влияние факторов, таких как члены семьи, качество питания, размер домохозяйства, уровень образования, доступ к кредитам, место жительства (городское или сельское) и возможность ожидаемых потрясений и т. д., отражается в определенных показателях.

Целью настоящего исследования является проведение сравнительного анализа вторичных данных с целью выявления тенденций и масштабов бедности населения в течение последних 22 лет.

При вычислении оценки бедности используются разные показатели и методы. В рамках настоящего исследования был использован один из распространённых методов оценки уровня бедности — расчёт индекса, отражающего процентную долю домашних хозяйств с доходами, не превышающими установленную черту бедности. Анализ факторов, определяющих масштабы бедности, а также выявление причин её распространения и характера влияния на социально-экономическое положение населения представляют собой ключевое направление, необходимое для

обоснования и разработки эффективных и адресных мер государственной политики в сфере снижения бедности.

Бедность-явление многогранное. В основном это может повлиять на исторические, экономические, социальные условия. Исторические последствия из-за бедности вполне возможно, что некоторые страны потеряют свою власть и исчезнут со сцены истории как государства. По этой причине очень важно предотвращать, прогнозировать и отслеживать это явление. Это необходимо для того, чтобы исправить экономическую ситуацию. К одному из показателей социального положения населения относится и показатель бедности.

Обзор литературы. Методология определения уровня бедности является многогранной и пластичной в связи с обширными факторами. Понять масштабы, структуру и характеристики групп населения, страдающих от бедности нужно для правильной идентификации, и мониторинга уровня жизни населения. Такие авторы Шамилгаджиева З.С., Литвинцева Г. П., Нюхня, И. В., изучают методологию оценки и измерения бедности населения [1–3]. Бобков В. Н. раскрывал понятия "качество жизни" и "уровень жизни", обосновал нормативный подход к их оценке путем сравнения фактических показателей с социальными стандартами качества и уровня жизни [4].

Одна из методологий предполагает определение базовых потребностей, установление норм для их минимального количества и перевод этих количеств в денежные значения [5].

Различные методологические подходы, используются для оценки уровня бедности, например, панельный анализ данных, многокритериальная идентификация и уникальные методологии, также расширенная система линейных расходов. Цель данных подходов - обеспечить всестороннее понимание динамики бедности и изменений во времени.

Для оценки качества и уровня жизни рассматриваются различные факторы, включая индекс развития человеческого потенциала, коэффициент Джини. Авторы Jolliffe D., Tetteh-Baah S.K., Villar A. оценивают масштабы бедности и переходные процессы, используя панельные данные обследования по измерению уровня жизни (LSM), Также, оценивают состояние питания и уровня бедности уязвимых групп населения [6,7].

Также следует отметить, что психологические и социально-политические аспекты бедности играют важную роль в проявлении бедности. Например, вовремя Covid-19 были введены карантинные меры, ограничение передвижений, которые повлекли не только застой бизнеса, но и психологические трудности населения. Психологический подавленные люди не имеют желания зарабатывать, что-либо делать, что негативно влияет на здоровье и на социальное положение населения [8].

Основная часть. Одно из новых проявлений бедности, на которое сейчас влияет - это проблемы с питанием и здоровьем. Недоедание, отсутствие доступа к качественной пище, а также невозможность обеспечить соответствующий микроклимат, воспроизводящий эти продукты, напрямую приводят к бедности. Бедность имеет большую связь с показателями здоровья и благополучия.

Социально-экономические и институциональные факторы, такие как возраст, пол, уровень образования, доступ к кредитам и погодные катаклизмы являются основными и общедоступными показателями. В нем подчеркивается важность понимания этих факторов для разработки эффективных стратегий сокращения масштабов нищеты.

Коэффициенты глубины бедности и остроты бедности – показатели, которые дают представление о том, насколько далеко среднестатистический бедный находится от уровня черты бедности и который дает представление о неравенстве в доходах среди бедного населения [9]. Для анализа уровня крайней бедности населения Республики Казахстан за период 2001–2024 гг. были использованы три ключевых индикатора: глубина бедности, острота бедности, а также доля населения с доходами ниже стоимости продовольственной корзины. Эти показатели позволяют комплексно оценить динамику и структуру бедности в стране. Тенденции изменений по указанным параметрам наглядно представлены на рисунке 1.

(коэффициенты)

Рисунок – 1. **Показатели бедности, составлено автором на основе источника (2001–2024 гг.)**

**Составлен на основе источника [9]*

Анализ показателей за период 2001–2024 гг. (Рисунок 1) демонстрирует положительную динамику в реализации мер, направленных на повышение доходов граждан, а также на сокращение уровня бедности и безработицы. В 2001 году все рассматриваемые показатели находились на высоком уровне, что свидетельствовало о неудовлетворительном качестве жизни населения. В последующие годы после 2001 года наблюдается устойчивая тенденция снижения таких показателей, как острота бедности и доля населения, имеющего доходы ниже стоимости продовольственной корзины. Исключением стал 2002 год, когда уровень глубины бедности резко увеличился — с 8,0 до 13,6%, что может свидетельствовать о переходе части бедного населения в более тяжёлое экономическое положение, то есть об углублении уровня бедности. В том же году в Республике Казахстан был принят Закон «О государственной адресной социальной помощи», регламентирующий предоставление адресной социальной помощи (АСП) малообеспеченным гражданам. Документ обеспечил нормативную базу для поддержки лиц, утративших способность к самообеспечению по объективным причинам — таким как пожилой возраст, инвалидность, болезнь, отсутствие занятости и иные обстоятельства [10]. Реализация данного закона, а также комплекс мер социальной политики, привели к последующему снижению всех основных индикаторов бедности. В настоящее время значения остроты бедности и доли населения с доходами ниже стоимости продовольственной корзины остаются на низком уровне, а глубина бедности, хотя и демонстрирует схожую положительную динамику, остаётся несколько выше по сравнению с остальными показателями.

Погружаясь далее в анализ, мы решили определить показатель количества бедного населения. Для оценки уровня бедности применяются различные показатели, среди которых наиболее простым и широко используемым является индекс уровня бедности. Данный индекс отражает долю домашних хозяйств, чей доход находится ниже установленной черты бедности, и рассчитывается по определенной формуле [3]:

$$H = \frac{q}{n}$$

где H – общий показатель бедности; q – количество бедных домохозяйств; n – общая численность населения.

Мы переформулировали данную формулу, чтобы узнать количество бедных домохозяйств на $\boldsymbol{q = H \times n}$

Для количественной оценки масштабов бедности в Республике Казахстан в период с 2001 по 2024 год произведён расчёт численности бедного населения на основе официальных статистических

данных по доле бедности и общей численности населения. Полученные результаты позволяют проследить как абсолютную, так и относительную динамику снижения уровня бедности в стране. Итоговые вычисления представлены в Таблице 1.

Таблица – 1

Вычисление бедного населения, составлено автором

	2001 г.	2002 г.	2003 г.	2004 г.	2005 г.	2006 г.	2007 г.	2008 г.	2009 г.	2010 г.	2011 г.	2012 г.
Показатель беднос-ти (%)	46,7	44,5	37,5	33,9	31,6	18,2	12,7	12,1	8,2	6,5	5,5	3,8
общая численность населения (чел)	14 820 900	14 862 470	14 951 200	15 074 767	15 219 291	15 396 878	15 571 506	15 776 492	15 999 483	16 441 959	16 675 392	16 909 776
Количество бедного население (чел)	6 921 360	6 613 799	5 606 700	5 110 346	4 809 295	2 802 231	1 977 581	1 909 218	1 313 247	1 068 727	917 146	642 571
	2013 г.	2014 г.	2015 г.	2016 г.	2017 г.	2018 г.	2019 г.	2020 г.	2021 г.	2022 г.	2023 г.	2024 г.
Показатель беднос-ти (%)	2,9	2,9	2,6	2,5	2,7	4,3	4,3	5,3	5,2	5,2	5,1	4,8
общая численность населения (чел)	17 160 774	17 417 673	17 670 579	17 918 214	18 157 337	18 395 567	18 631 779	18 879 552	19 122 423	19 766 807	20 033 842	20 283 399
Количество бедного население (чел)	497 662	505 112	459 435	447 955	490 248	791 009	801 166	1 000 616	994 366	1 027 873	1 021 594	973 603

**Составлена авторами*

Таблица 1 схоже с предыдущим анализом и имеет высокие показатели в начале 2000-х, где количество бедных достигает почти 7 млн при почти 15 млн населений народа. Закон «О государственной адресной социальной помощи», принятый в 2002 году, предусматривает оказание адресной социальной помощи (АСП) гражданам с низким уровнем дохода. Указанная помощь направлена на поддержку лиц, которые в силу объективных причин, таких как возраст, временная утрата трудоспособности, состояние здоровья, отсутствие работы и другие обстоятельства, испытывают затруднения в обеспечении необходимых условий для своей жизнедеятельности [11]. Эта помощь и сопутствующие государственные программы оказали положительное влияние, и в последующие годы показатели бедности стали снижаться. Наименьшее количество бедных было зафиксировано в 2016 году – 448 тысяч человек при населении в 18 миллионов. Однако затем количество бедных стало расти, как и численность населения страны. Это можно связать с безработицей и всемирной пандемией коронавируса [8].

В 2024 году в Казахстане наблюдалось увеличение числа граждан с низким уровнем дохода, которые не имели возможности приобретать достаточное количество качественных и полезных продуктов питания, входящих в продовольственную корзину. Впервые за последние годы уровень недоедания среди уязвимых групп населения значительно возрос, продемонстрировав увеличение

на несколько процентных пунктов. Существенное влияние на эти показатели оказал образ жизни малоимущих в городах, где этот индикатор был выше, чем в сельской местности. В сравнении с 2017 годом доля недоедающих малоимущих увеличилась с 3,6% до 8,4%. По официальной статистике, у нас около 1 миллиона человек относятся к бедному населению, и примерно 250 тысяч из них получают адресную социальную помощь [12].

Заключение. Результаты проведённого анализа свидетельствуют о положительной динамике снижения уровня бедности в Республике Казахстан за последние два десятилетия. Существенное сокращение показателей глубины и остроты бедности, а также уменьшение доли населения с доходами ниже стоимости продовольственной корзины, подтверждают эффективность принятых государственных мер, в частности введения адресной социальной помощи и реализации целевых программ поддержки уязвимых слоёв населения. Однако наблюдаемые в последние годы тенденции к повторному росту бедности, особенно в условиях глобальных экономических и санитарных кризисов, указывают на необходимость дальнейших системных усилий.

Для устойчивого сокращения бедности в Казахстане необходимо:

1. Совершенствовать систему адресной социальной поддержки путём внедрения цифровых платформ, обеспечивающих точную и своевременную идентификацию нуждающихся;
2. Укреплять человеческий капитал через расширение доступа к качественному образованию, программам переподготовки и активной занятости, особенно в сельской местности;
3. Развивать региональные меры поддержки, с учётом территориальных диспропорций и специфики местных рынков труда;
4. Усовершенствовать методологию измерения бедности, включая немонетарные индикаторы (качество питания, жилищные условия, доступ к медицинским и образовательным услугам);
5. Активизировать межсекторное взаимодействие между государственными структурами, научным сообществом и гражданским обществом для выработки комплексных и научно обоснованных стратегий.

Комплексная реализация указанных направлений позволит не только стабилизировать текущий уровень бедности, но и обеспечить устойчивое улучшение качества жизни населения в долгосрочной перспективе.

Статья подготовлена в рамках научного проекта программно-целевого финансирования BR21882165 «модернизация системы распределительных отношений населения Республики Казахстан и снижение неравенства доходов».

ЛИТЕРАТУРА

1. Nyukhnya I. Poverty as threat of economic security of the state: methodical aspects and system realities // SEPP. – 2015. – №10(10). – P. 98–104.

2. Методические подходы к оценке дифференциации доходов и уровня бедности населения с учетом региональных факторов. – URL: https://cyberleninka.ru/article/n/metodicheskie-podhody-k-otsenke-differentsiatsii-dohodov-i-urovnya-bednosti-naseleniya-s-uchetom-regionalnyh-faktorov/viewer (accessed: 24.04.2025).

3. Шамилгаджиева З.С., Методология оценки и измерения бедности населения: 2 // Вопросы структуризации экономики. Россия, Махачкала: Некоммерческое партнерство «Научно-аналитический центр «Этноэкономика». – 2008. – №2. – С. 145–149.

4. Бобков В.Н., Одинцова Е.В. Низкие уровень и качество жизни экономически активного населения: критерии идентификации и оценка распространенности: 5 // Экономические и социальные перемены: факты, тенденции, прогноз. Россия, Вологда: Федеральное государственное бюджетное учреждение науки «Институт социально-экономического развития территорий Российской академии наук». – 2020. – №5(13). – С. 168–181.

5. Jolliffe D., Tetteh-Baah S.K. Identifying the poor – Accounting for household economies of scale in global poverty estimates // World Development. – 2024. – №179. – 106593 p.

6. Villar A. A note on the measurement of poverty persistence // Economics Letters. – 2024. – №236. – 111571 p.

7. Skoufias E. et al. Estimating poverty rates in subnational populations of interest: An assessment of the Simple Poverty Scorecard // World Development. – 2020. – №129. – 104887 p.

8. Вирус бедности: как COVID-19 разрушает рабочие места и доходы казахстанцев // Ekonomist.kz. – 2020. – URL: https://ekonomist.kz/kovyazina/virus-bednosti/ (accessed: 08.08.2024).

9. Экспресс-информация – URL: https://old.stat.gov.kz/official/industry/64/statistic/6 (accessed: 08.08.2024).

10.За годы независимости уровень бедности в Казахстане снизился более чем в 17 раз - Официальный информационный ресурс Премьер-Министра Республики Казахстан. – URL: https://primeminister.kz/ru/news/za-godi-nezavisimosti-uroven-bednosti-v-kazahstane-snizilsya-bolee-chem-v-17-raz-13760 (accessed: 08.08.2024).

11.За 20 лет уровень бедности в Казахстане снизился почти в 9 раз // gov.egov.kz. – URL: https://betaegov.kz/memleket/entities/enbek/news/details/za-20-let-uroven-bednosti-v-kazahstane-snizilsya-pochti-v-9-raz (accessed: 08.08.2024).

12.Бедных в Казахстане стало больше и жить они стали хуже - Ranking.kz. – 2023. – URL: https://ranking.kz/digest/socium-digest/bednyh-v-kazahstane-stalo-bolshe-i-zhit-oni-stali-huzhe.html (accessed: 08.08.2024).

REFERENCES

1. Nyukhnya I. Poverty as threat of economic security of the state: methodical aspects and system realities // SEPP. – 2015. – №10(10). – P. 98–104.

2. Metodicheskie podhody k ocenke differenciacii dohodov i urovnja bednosti naselenija s uchetom regional'nyh faktorov. – URL: https://cyberleninka.ru/article/n/metodicheskie-podhody-k-otsenke-differentsiatsii-dohodov-i-urovnya-bednosti-naseleniya-s-uchetom-regionalnyh-faktorov/viewer (accessed: 24.04.2025) [In Russian].

3. Shamilgadzhieva Z. Metodologija ocenki i izmerenija bednosti naselenija: 2 // Voprosy strukturizacii jekonomiki. Rossija, Mahachkala: Nekommercheskoe partnerstvo «Nauchno-analiticheskij centr «Jetnojekonomika». – 2008. – №2. – S. 145–149 [In Russian].

4. Bobkov V., Odincova E. Nizkie uroven' i kachestvo zhizni jekonomicheski aktivnogo naselenija: kriterii identifikacii i ocenka rasprostranennosti // Jekonomicheskie i social'nye peremeny: fakty, tendencii, prognoz. Rossija, Vologda. – 2020. – №5(13). – S. 168–181 [In Russian].

5. Jolliffe D., Tetteh-Baah S.K. Identifying the poor – Accounting for household economies of scale in global poverty estimates // World Development. – 2024. – №179. – 106593 p.

6. Villar A. A note on the measurement of poverty persistence // Economics Letters. – 2024. – №236. – 111571 p.

7. Skoufias E. et al. Estimating poverty rates in subnational populations of interest: An assessment of the Simple Poverty Scorecard // World Development. – 2020. – №129. – 104887 p.

8. Virus bednosti: kak COVID-19 razrushaet rabochie mesta i dohody kazahstancev. – 2020. – URL: https://ekonomist.kz/kovyazina/virus-bednosti [In Russian].

9. Jekspress-informacija. – URL: https://old.stat.gov.kz/official/industry [In Russian].

10. Za gody nezavisimosti uroven' bednosti v Kazahstane snizilsja bolee chem v 17 raz. – URL: https://primeminister.kz/ru/news/za-godi-nezavisimosti-uroven-bednosti-v-kazahstane-snizilsya-bolee-chem-v-17-raz-13760 [In Russian].

11. Za 20 let uroven' bednosti v Kazahstane snizilsja pochti v 9 raz – URL: https://betaegov.kz/memleket/entities/enbek/news/details/za-20-let-uroven-bednosti-v-kazahstane-snizilsya-pochti-v-9-raz [In Russian].

12. Bednyh v Kazahstane stalo bol'she i zhit' oni stali huzhe – URL: https://ranking.kz/digest/socium-digest/bednyh-v-kazahstane-stalo-bolshe-i-zhit-oni-stali-huzhe.html [In Russian].

Adilkhanov O., Moldabekova A., Turdalina Sh.

POVERTY ASSESSMENT ANALYSIS IN KAZAKHSTAN: FACTORS AND PROSPECTS OF THE SOLUTION

Annotation

International and domestic standards and methodologies are used to determine the level of poverty. Scientists are very interested in the factors that lead to such a standard of living. Scientific papers often compare the correct distribution of income, purchasing power, and regional differences. In addition, the influence of factors such as the number of family members, food quality, household size, education level, access to credit, place of residence (urban or rural) and the possibility of expected shocks, etc., are reflected in certain indicators. In general, the article provides a comprehensive understanding of poverty as a multidimensional phenomenon influenced by individual, social and environmental factors.

A literature review was conducted on the factors influencing the level of poverty. Monetary indicators, the standard of living of the population and their psychological and social aspects determine the level of poverty. The methods of poverty detection are considered. These include the human Development Index, the Gini coefficient and others. The article also analyzes secondary poverty indicators in the Republic of Kazakhstan over the past twenty years. Methods such as observation and comparison are used. The number of poor people was determined using the Shamilgadzhieva poverty assessment methodology.

Әділханов О.Ш., Молдабекова А.Т., Турдалина Ш.К.

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ КЕДЕЙЛІКТІ БАҒАЛАУДЫ ТАЛДАУ: ШЕШІМНІҢ ФАКТОРЛАРЫ МЕН ПЕРСПЕКТИВАЛАРЫ

Аңдатпа

Кедейлік деңгейін анықтау үшін халықаралық және отандық стандарттар мен әдіснамалар қолданылады. Ғалымдардың азаматтардың мұндай жағдайға душар болуына қандай факторлар әсер ететіні қызықтырады. Табыстың дұрыс бөлінуі, сатып алу қабілеті және әр жерде аймақтық айырмашылықтар жиі салыстырылады. Сонымен қатар, отбасы мүшелері, тамақтану сапасы, үй шаруашылығының мөлшері, білім деңгейі, несиеге қол жетімділік, тұрғылықты жері (қалалық немесе ауылдық) және күтілетін күйзелістердің мүмкіндігі және т.б. факторлардың әсері белгілі бір көрсеткіштерден көрінеді. Тұтастай алғанда, мақала кедейлік туралы жеке, әлеуметтік және экологиялық факторлар әсер ететін көп өлшемді құбылыс ретінде жан-жақты түсінік береді.

Кедейлік деңгейіне әсер ететін факторлар туралы әдебиеттерге шолу жасалды. Ақша көрсеткіштері, халықтың өмір сүру деңгейі және олардың психологиялық және әлеуметтік аспектілері кедейлік деңгейін анықтайды. Кедейлікті анықтау әдістері қарастырылды. Оларға адам әлеуетінің даму индексі, Джинни коэффициенті және басқалары жатады. Мақалада сонымен қатар, Қазақстан Республикасындағы соңғы жиырма жылдағы қайталама кедейлік көрсеткіштері талданды. Бақылау және салыстыру сияқты әдістер қолданылды. Кедейлердің саны Шамильгаджиеваның кедейлікті бағалау әдісін қолдану арқылы анықталды.

DOI 10.52260/2304-7216.2025.2(59).4
УДК 001.891 (574)
ГРНТИ 06.54.31

Д.Е. Баксултанов, PhD, постдокторант[1]
Г.А. Кенешева[*], PhD, доцент[2]
Н.М. Тажбаев, к.э.н., доцент[2]
Г.С. Тапенова, PhD[2]
Евразийский национальный университет
имени Л.Н. Гумилева, г. Астана, Казахстан[1]
Карагандинский Университет Казпотребсоюза,
г. Караганда, Казахстан[2]
* - основной автор (автор для корреспонденции)
e-mail: gizzat@yandex.ru

ДИНАМИКА ПОКАЗАТЕЛЕЙ НАУЧНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В КАЗАХСТАНЕ: СЕКТОРАЛЬНЫЙ АНАЛИЗ

В статье рассмотрено текущее состояние и трансформация национальной научной системы Казахстана. Проанализированы количественные и структурные изменения в сфере НИОКР за 2019-2024 гг. по ключевым показателям: числу организаций, численности работников и внутренним затратам на исследования в разрезе секторов. Использованы методы динамического и структурного анализа, системный подход, обоснованы выводы на основе официальных статистических данных.

Выявлено, что общее число организаций, осуществляющих НИОКР, увеличилось за рассматриваемый период, при этом наибольший рост зафиксирован в предпринимательском секторе и секторе высшего образования. Показано, что сектор высшего образования стал ведущим по численности исследовательского персонала и объему внутренних затрат, что указывает на его растущую роль в научной системе. Определено, что государственный сектор демонстрирует умеренное сокращение по числу организаций и персоналу, в то время как некоммерческий сектор характеризуется снижением всех ключевых показателей.

Показано, что наблюдаемые изменения отражают институциональную трансформацию научной сферы с перераспределением ресурсов в более адаптивные сегменты. Обоснована необходимость разработки адресных инструментов государственной поддержки, направленных на укрепление академического сектора, стимулирование участия бизнеса в НИОКР и восстановление активности некоммерческих организаций. Сформулированы практические рекомендации и обозначены направления дальнейших исследований, включая разработку индикаторов результативности НИОКР и оценку региональных различий в научной активности.

Ключевые слова: *национальная инновационная система, НИОКР, научная деятельность, сектор высшего образования, предпринимательский сектор, государственный сектор, финансирование науки, цифровизация, научно-технический потенциал.*

Кілт сөздер: *ұлттық инновациялық жүйе, ҒЗТКЖ, ғылыми қызмет, жоғары білім беру секторы, кәсіпкерлік сектор, мемлекеттік сектор, ғылымды қаржыландыру, цифрландыру, ғылыми-техникалық әлеует.*

Keywords: *national innovation system, R&D, scientific activity, higher education sector, business sector, public sector, science financing, digitalization, scientific and technical potential.*

Введение. Повышение конкурентоспособности национальной экономики невозможно без формирования устойчивой и сбалансированной национальной инновационной системы. В условиях цифровой трансформации приоритетным направлением становится развитие научных исследований и опытно-конструкторских разработок как основы технологического прогресса и источника создания новых знаний. Актуальность темы определяется необходимостью институционального переосмысления роли науки, выявления структурных диспропорций между секторами, а также оценки эффективности использования кадровых и финансовых ресурсов. Современные условия требуют не только количественного роста показателей научной сферы, но и повышения ее результативности, способности к трансформации и интеграции с реальным сектором экономики.

Целью настоящего исследования является оценка институциональных, ресурсных и финансовых изменений в системе НИОКР Казахстана в период 2019-2024 гг., а также

формулирование направлений повышения эффективности ее функционирования с учетом секторальных различий.

В рамках поставленной цели решались следующие задачи: проанализировать изменения в числе организаций, выполняющих НИОКР, по секторам; оценить динамику численности исследовательского персонала; проанализировать структуру внутренних затрат на научные исследования; выявить устойчивые и критически уязвимые звенья национальной научной системы.

Методологической основой исследования выступает системный и структурно-сравнительный подход к анализу статистических данных, представленных Бюро национальной статистики Республики Казахстан. Использованы методы динамического и секторального анализа, а также расчетные процедуры оценки прироста и долевого участия по ключевым показателям. Для обеспечения воспроизводимости результатов использованы официальные открытые источники данных, применены базовые методы описательной статистики.

Полученные результаты позволяют на научной основе обосновать стратегические приоритеты в развитии НИОКР с учетом вызовов цифровой экономики и ограниченности национальных ресурсов.

Обзор литературы. Формирование эффективной национальной инновационной системы требует научного осмысления трансформационных процессов в сфере НИОКР и оценки институциональных факторов, определяющих их результативность. В зарубежной литературе акцент делается на необходимости дифференцированного подхода к управлению научной сферой с учетом роли университетов, предпринимательского сектора и государственного участия [1]. В работах последних лет подтверждено, что наибольшие темпы роста научной активности и коммерциализации разработок демонстрируют вузы и малые инновационные предприятия, функционирующие в условиях устойчивой поддержки со стороны государства [2,3].

Отечественные исследования подчеркивают важность комплексного подхода к анализу научной деятельности с учетом кадровых, инфраструктурных и финансовых ресурсов [4]. Отдельные авторы акцентируют внимание на роли вузов в обеспечении исследовательского потенциала страны, что подтверждается результатами по численности и вовлеченности исследователей [5]. Анализ предпринимательского сектора также получает развитие в контексте повышения его участия в НИОКР и внедрения инноваций в производство, при этом подчеркиваются барьеры, связанные с ограниченным доступом к финансированию и нехваткой квалифицированных кадров [6].

Наряду с положительными результатами в отдельных сегментах научной сферы, отмечаются институциональные и ресурсные диспропорции, а также отсутствие единого механизма координации между секторами [7]. Выявлены противоречия между стратегическими установками на цифровизацию и фактическим состоянием инфраструктуры научных организаций. Отсутствие устойчивых каналов межсекторного взаимодействия, слабая интеграция науки и бизнеса, недостаточность финансирования в некоммерческом секторе и региональные диспропорции остаются нерешенными вопросами.

Современная повестка требует проведения комплексных эмпирических исследований, направленных на выявление структурных факторов результативности НИОКР в условиях цифровизации. Выбор темы настоящего исследования обусловлен необходимостью количественной оценки институциональной и ресурсной трансформации научной сферы Казахстана и выработки предложений по повышению ее эффективности.

Основная часть. Оценка текущего состояния научной деятельности в Казахстане требует анализа ключевых показателей, отражающих институциональную, кадровую и финансовую составляющие системы НИОКР. Полученные сведения позволяют выявить внутренние диспропорции, определить динамику развития и обозначить структурные изменения, происходящие в национальной инновационной системе.

Количество организаций, осуществляющих научные исследования и опытно-конструкторские разработки, является важным индикатором активности и зрелости национальной инновационной системы. В таблице 1 представлены статистические данные и их изменение по количеству организаций (предприятий), осуществлявших НИОКР по секторам деятельности, единиц.

Таблица – 1

Количество организаций (предприятий), осуществлявших НИОКР по секторам деятельности, единиц*

Показатели	Годы						Изменение 2024/2019	
	2019	2020	2021	2022	2023	2024	+/-	%
Все организации	386	396	438	414	425	423	37	9,6
из них:								
Государственный сектор	100	93	101	106	102	99	-1	-1,0
Сектор высшего профессионального образования	92	99	95	94	105	105	13	14,1
Предпринимательский сектор	158	167	202	179	171	204	46	29,1
Некоммерческий сектор	36	37	40	35	47	15	-21	-58,3

** Составлено авторами по данным [8]*

Из данных таблицы 1 видно, что в период с 2019 по 2024 год общее число таких организаций в Казахстане увеличилось с 386 до 423, что составляет прирост на 9,6%. Рост общего числа организаций указывает на положительную институциональную динамику в сфере науки и технологии. Однако межсекторный анализ выявляет разнонаправленные тенденции. В государственном секторе количество организаций сократилось с 100 до 99, что соответствует незначительному снижению на 1%, связанному с реструктуризацией или укрупнением научных учреждений. В секторе высшего профессионального образования наблюдается устойчивый рост - с 92 до 105 организаций, или на 14,1%, что отражает усиливающуюся роль вузов в научной и инновационной деятельности, особенно в условиях цифровизации и интеграции образования с прикладной наукой.

Наиболее заметный прирост зафиксирован в предпринимательском секторе - с 158 до 204 организаций, что соответствует росту на 29,1%. Динамика изменения свидетельствует о возрастании интереса частного сектора к проведению прикладных исследований и разработок, а также о формировании условий для коммерциализации результатов НИОКР. В то же время в некоммерческом секторе произошло значительное сокращение - с 36 до 15 организаций, что означает снижение на 58,3%, что свидетельствует о снижении активности неправительственных организаций в научной сфере или перераспределении ресурсов в сторону более устойчивых секторов. Показатели по секторам демонстрируют структурную перестройку инновационной системы и подтверждают необходимость дифференцированной государственной поддержки с учетом особенностей каждого сектора.

Анализ численности работников, занятых в НИОКР, дополняет выявленные институциональные сдвиги и позволяет оценить ресурсный потенциал секторов научной деятельности (таблица 2).

Таблица – 2

Численность работников, выполняющих НИОКР по секторам деятельности, человек*

Показатели	Годы						Изменение 2024/2019	
	2019	2020	2021	2022	2023	2024	+/-	%
Все работники	21843	22665	21617	22456	25473	27146	5303	24,3
из них:								
Государственный сектор	7 491	7 221	7 611	6 614	5 979	5 855	-1638	-21,8
Сектор высшего профессионального образования	8 856	9 415	8 157	10 525	13 463	15 415	6559	74

Предпринимательский сектор	4 046	4 177	3 975	3 255	3 330	5 296	1250	30,9
Некоммерческий сектор	1 450	1 852	1 874	2 062	2 701	580	-870	-60

** Составлено авторами по данным [8]*

Из данных таблицы 2 видно, что общая численность работников, выполняющих НИОКР в Казахстане, увеличилась с 21 843 человек в 2019 году до 27 146 человек в 2024 году, что соответствует приросту на 24,3%. Рост численности исследовательского персонала свидетельствует о расширении ресурсной базы национальной инновационной системы, однако внутриструктурный анализ демонстрирует противоположные тенденции между секторами.

Наиболее существенный прирост зафиксирован в секторе высшего профессионального образования - с 8 856 до 15 415 человек, что составляет увеличение на 74%. Подтверждает это ранее выявленную институциональную активизацию вузов как ключевых участников научной и инновационной деятельности. Рост кадрового потенциала в данном секторе может быть связан с усилением интеграции образовательной и исследовательской функций, увеличением объемов научных проектов и расширением участия вузов в программах финансирования.

В предпринимательском секторе также отмечен рост численности занятых в НИОКР - с 4 046 до 5 296 человек, или на 30,9%. Данная тенденция коррелирует с увеличением числа организаций в этом секторе, отражая углубление вовлеченности частного бизнеса в научно-исследовательскую деятельность и рост спроса на прикладные исследования.

В противоположность этим направлениям, в государственном секторе численность работников сократилась на 21,8% - с 7 491 до 5 855 человек, что свидетельствует о структурных изменениях, сопровождающихся оптимизацией штатной численности, изменением роли государственных учреждений в научной системе или перераспределением кадров в пользу академического и предпринимательского секторов. Еще более выраженное снижение наблюдается в некоммерческом секторе - на 60%, с 1 450 до 580 человек, что подтверждает сокращение институционального участия данного сектора, ранее выявленное в таблице 1.

Результаты анализа указывают на продолжающуюся трансформацию структуры научной деятельности в стране, сопровождаемую перераспределением кадрового потенциала между секторами и усилением роли вузов и бизнеса как носителей исследовательской инициативы. Сбалансированная кадровая политика и укрепление кадрового резерва остаются необходимым условием повышения эффективности НИОКР и достижения стратегических целей цифровизации и технологической независимости.

Далее анализ дополняется оценкой финансовой составляющей научной деятельности (таблица 3).

Таблица – 3

Внутренние затраты на НИОКР по секторам деятельности, млрд тенге*

Показатели	Годы						Изменение 2024/2019	
	2019	2020	2021	2022	2023	2024	+/-	%
Все затраты	82,4	89,0	109,3	121,5	172,6	219,7	137,3	166,8
из них:								
Государственный сектор	24,3	28,8	37,1	38,0	49,7	60,9	36,6	150,6
Сектор высшего профессионального образования	13,4	14,8	21,2	37,7	68,3	95,2	81,8	610,4
Предпринимательский сектор	33,9	36,8	38,2	31,9	35,5	60,9	27	79,6
Некоммерческий сектор	10,8	8,6	12,8	13,9	19,1	2,7	-8,7	-75

**Составлено авторами по данным [8]*

Из данных таблицы 3 видно, что внутренние затраты на научные исследования и опытно-конструкторские разработки в Казахстане за период 2019–2024 годов существенно возросли, увеличившись с 82,4 млрд тенге до 219,7 млрд тенге, что соответствует приросту на 137,3 млрд тенге или 166,8%. Рост объемов финансирования указывает на активизацию инвестиционной поддержки научной деятельности и отражает стратегическую направленность государства на развитие научно-технологического потенциала в условиях цифровизации.

В секторном разрезе наибольший прирост зафиксирован в секторе высшего профессионального образования - с 13,4 млрд тенге в 2019 году до 95,2 млрд тенге в 2024 году, что составляет увеличение на 610,4%. Данный рост подтверждает усиливающееся значение университетов в реализации исследовательских инициатив, в том числе за счет привлечения грантового финансирования, расширения исследовательской инфраструктуры и роста объемов выполняемых НИОКР.

В государственном секторе внутренние затраты также существенно увеличились - с 24,3 до 60,9 млрд тенге, или на 150,6%. Увеличение финансирования в данном секторе свидетельствует о продолжении политики модернизации государственных научных учреждений, а также об усилении роли государства как базового заказчика фундаментальных исследований.

Предпринимательский сектор продемонстрировал рост внутреннего финансирования с 33,9 до 60,9 млрд тенге (увеличение на 79,6%), что отражает активизацию участия бизнеса в научно-техническом развитии, рост доли прикладных исследований и интерес к технологическим инновациям, что также связано с усилением инструментов государственной поддержки частных компаний в рамках программ стимулирования НИОКР и внедрения результатов в производство.

В некоммерческом секторе наблюдается отрицательная динамика. Так, затраты снизились с 10,8 до 2,7 млрд тенге, или на 75%. Подобное сокращение указывает на резкое ослабление участия негосударственных общественных и научных организаций в производстве новых знаний и технологий, что требует дополнительного анализа причин - от институциональной нестабильности до снижения доступности финансирования.

Итоги анализа внутреннего финансирования НИОКР по секторам подтверждают ранее выявленные структурные изменения. Наибольшая концентрация ресурсов наблюдается в академическом и государственном сегментах, при этом предпринимательский сектор демонстрирует устойчивую позитивную динамику. Усиление инвестиционной поддержки науки является ключевым условием эффективного функционирования национальной инновационной системы и достижения целей научно-технологической модернизации страны.

Заключение. Проведенное исследование позволило выявить существенные изменения в структуре и динамике национальной научной системы Казахстана за 2019-2024 гг. Установлены выраженные секторальные различия в развитии НИОКР, проявляющиеся в неравномерном росте числа организаций, численности исследовательского персонала и объемов внутренних затрат. Подтверждено доминирующее положение сектора высшего профессионального образования, продемонстрировавшего наибольший вклад в расширение научного потенциала. Предпринимательский сектор также продемонстрировал положительную динамику, что указывает на возрастающее участие бизнеса в прикладных исследованиях и инновационной деятельности.

Определено, что институциональные и ресурсные трансформации сопровождаются перераспределением научного потенциала в сторону более адаптивных и финансово устойчивых секторов. Одновременно зафиксировано снижение активности в государственном и особенно некоммерческом сегментах, что требует коррекции научно-технической политики в направлении повышения институционального баланса и устойчивости.

В качестве практических рекомендаций предлагается разработать адресные меры стимулирования научной деятельности с учетом специфики каждого сектора. Для сектора высшего образования целесообразно расширение программ модернизации исследовательской инфраструктуры, развитие международного академического сотрудничества и поддержка университетских научных центров. Для предпринимательского сектора обосновано внедрение инструментов налогового стимулирования, расширение программ грантового финансирования и содействие созданию научно-технологических кластеров. В отношении некоммерческого сектора представляется необходимым формирование механизмов поддержки общественно значимых исследований через целевые гранты и партнерские инициативы. Усиление координации между

секторами науки на основе цифровых платформ и межинституциональных сетей может способствовать более эффективной интеграции ресурсов и результатов исследований.

В дальнейшем научном исследовании целесообразно сосредоточить внимание на разработке индикаторов результативности НИОКР в условиях цифровизации, оценке влияния регионального фактора на развитие научной инфраструктуры, а также моделировании сценариев устойчивого роста научного потенциала Казахстана.

Статья подготовлена в рамках научного проекта грантового финансирования Комитета науки Министерства науки и высшего образования Республики Казахстан (ИРН AP22686171 «Национальная инновационная система Казахстана в условиях цифровизации: оценка состояния и перспективы развития»).

ЛИТЕРАТУРА

1. Morawska-Jancelewicz J. The role of universities in social innovation within quadruple/quintuple helix model: Practical implications from polish experience //Journal of the Knowledge Economy. – 2022. – №13(3). – P. 2230–2271. – doi: 10.1007/s13132-021-00804-y

2. Hassan N.A. University business incubators as a tool for accelerating entrepreneurship: theoretical perspective //Review of economics and political science. – 2024. – №9(5). – P. 434–453. – doi: 10.1108/REPS-10-2019-0142

3. Hausman N. University innovation and local economic growth //Review of Economics and Statistics. – 2022. – №104(4). – P. 718–735. – doi: 10.1162/rest_a_01027

4. Kurmanov N., Zhagalbayev B., Feng W., Seitzhanov S., Rakhimbekova A., Aliyev U. Medium and High-Tech Enterprises of Kazakhstan: Factors of Organization and Development of Innovation //Montenegrin Journal of Economics.– 2022. – №18(3). – P. 7–22. – doi: 10.14254/1800-5845/2022.18-3.1

5. Баксултанов Д.Е., Курманов Н.А., Гордеева Е.А., Темирбаева Д.М. Развитие инновационных систем в контексте реализации стратегии «Смарт специализация RIS3» // Вестник Казахского университета экономики, финансов и международной торговли. – 2024. – №3(56). – С. 205–2013.

6. Rossoni A.L., de Vasconcellos E.P.G., de Castilho Rossoni R.L. Barriers and facilitators of university-industry collaboration for research, development and innovation: a systematic review //Management Review Quarterly. – 2024. – №74(3). – P. 1841–1877. – doi: 10.1007/s40821-022-00203-6

7. Kurmanov N., Beisengaliyev Y., Bayandin M., Syzdykova E., Tolysbayeva M. Innovative development of Kazakhstan's raw material (oil and gas) regions: multifactorial model for empirical analysis //International Journal of Energy Economics and Policy. – 2022. – №12(4). – P. 131–140. – doi: 10.32479/ijeep.13201

8. Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан. Статистика образования, науки и инноваций. Динамические таблицы. – URL: https://stat.gov.kz/ru/

REFERENCES

1. Morawska-Jancelewicz J. The role of universities in social innovation within quadruple/quintuple helix model: Practical implications from polish experience //Journal of the Knowledge Economy. – 2022. – №13(3). – P. 2230–2271. – doi: 10.1007/s13132-021-00804-y

2. Hassan N.A. University business incubators as a tool for accelerating entrepreneurship: theoretical perspective //Review of economics and political science. – 2024. – №9(5). – P. 434–453. – doi: 10.1108/REPS-10-2019-0142

3. Hausman N. University innovation and local economic growth //Review of Economics and Statistics. – 2022. – №104(4). – P. 718–735. – doi: 10.1162/rest_a_01027

4. Kurmanov N., Zhagalbayev B., Feng W., Seitzhanov S., Rakhimbekova A., Aliyev U. Medium and High-Tech Enterprises of Kazakhstan: Factors of Organization and Development of Innovation //Montenegrin Journal of Economics.– 2022. – №18(3). – P. 7–22. – doi: 10.14254/1800-5845/2022.18-3.1

5. Baksultanov D., Kurmanov N., Gordeeva E., Temirbaeva D. Razvitie innovacionnyh sistem v kontekste realizacii strategii «Smart specializacija RIS3» [Development of innovative systems in the context of the implementation of the Smart Specialization RIS3 strategy] // Vestnik Kazahskogo

universiteta jekonomiki, finansov i mezhdunarodnoj torgovli. – 2024. – №3(56). – S. 205–2013. [in Russian].

6. Rossoni A.L., de Vasconcellos E.P.G., de Castilho Rossoni R.L. Barriers and facilitators of university-industry collaboration for research, development and innovation: a systematic review //Management Review Quarterly. – 2024. – №74(3). – P. 1841–1877. – doi: 10.1007/s40821-022-00203-6

7. Kurmanov N., Beisengaliyev Y., Bayandin M., Syzdykova E., Tolysbayeva M. Innovative development of Kazakhstan's raw material (oil and gas) regions: multifactorial model for empirical analysis //International Journal of Energy Economics and Policy. – 2022. – №12(4). – P. 131–140. – doi: 10.32479/ijeep.13201

8. Bureau of National Statistics of the Agency for Strategic Planning and Reforms of the Republic of Kazakhstan. Statistics of education, science and innovation. [Education, science and innovation statistics] Dynamic tables. – URL: https://stat.gov.kz/ru/ [in Russian].

Баксултанов Д.Е., Кенешева Ғ.Ә., Тажбаев Н.М., Тапенова Г.С.

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ҒЫЛЫМИ ҚЫЗМЕТ КӨРСЕТКІШТЕРІНІҢ СЕРПІНІ: СЕКТОРЛЫҚ ТАЛДАУ

Андатпа

Мақалада Қазақстанның ұлттық ғылыми жүйесінің қазіргі жағдайы мен трансформациясы қарастырылған. 2019-2024 жылдардағы ҒЗТКЖ саласындағы сандық және құрылымдық өзгерістер Негізгі көрсеткіштер бойынша талданды: ұйымдар саны, қызметкерлер саны және секторлар бөлінісінде зерттеулерге ішкі шығындар. Динамикалық және құрылымдық талдау әдістері, жүйелік тәсіл қолданылды, тұжырымдар ресми статистикалық мәліметтер негізінде негізделген. Қарастырылып отырған кезеңде ҒЗТКЖ жүзеге асыратын ұйымдардың жалпы саны артқаны анықталды, бұл ретте ең көп өсім кәсіпкерлік секторда және жоғары білім беру секторында тіркелді. Жоғары білім беру секторы ғылыми қызметкерлердің саны мен ішкі шығындар көлемі бойынша жетекші орынға ие болды, бұл оның ғылыми жүйеде өсіп келе жатқан рөлін көрсетеді. Мемлекеттік сектор ұйымдар мен қызметкерлер саны бойынша орташа төмендеуді көрсететіні анықталды, ал коммерциялық емес сектор барлық негізгі көрсеткіштердің төмендеуімен сипатталады. Байқалған өзгерістер ресурстарды неғұрлым бейімделгіш сегменттерге қайта бөле отырып, ғылыми саланың институционалдық өзгеруін көрсететіні көрсетілген. Академиялық секторды нығайтуға, Бизнестің ҒЗТКЖ-ға қатысуын ынталандыруға және коммерциялық емес ұйымдардың белсенділігін қалпына келтіруге бағытталған мемлекеттік қолдаудың атаулы құралдарын әзірлеу қажеттілігі негізделген. Практикалық ұсынымдар тұжырымдалып, ҒЗТКЖ нәтижелілігінің индикаторларын әзірлеуді және ғылыми қызметтегі аймақтық айырмашылықтарды бағалауды қоса алғанда, одан әрі зерттеу бағыттары белгіленді.

Baxultanov D., Kenesheva G., Tazhbayev N., Tapenova G.

DYNAMICS OF SCIENTIFIC ACTIVITY INDICATORS IN KAZAKHSTAN: A SECTORAL ANALYSIS

Annotation

The article examines the current state and transformation of the national scientific system of Kazakhstan. The quantitative and structural changes in the field of R&D for 2019-2024 are analyzed by key indicators: the number of organizations, the number of employees and internal research costs by sector. Methods of dynamic and structural analysis, a systematic approach are used, and conclusions based on official statistical data are substantiated. It was revealed that the total number of organizations engaged in research and development increased during the period under review, with the largest growth recorded in the business sector and the higher education sector. It is shown that the higher education sector has become the leading one in terms of the number of research staff and the volume of internal costs, which indicates its growing role in the scientific system. It is determined that the public sector shows a moderate decrease in the number of organizations and personnel, while the non-profit sector is characterized by a decrease in all key indicators. It is shown that the observed changes reflect the institutional transformation of the scientific sphere with the redistribution of resources into more adaptive segments. The necessity of developing targeted state support tools aimed at strengthening the academic sector, stimulating business participation in R&D and restoring the activity of non-profit organizations is substantiated. Practical recommendations are formulated and directions for further research are outlined, including the development of R&D performance indicators and the assessment of regional differences in scientific activity.

DOI 10.52260/2304-7216.2025.2(59).5
ӘОЖ 631.1.005.52.004.4
ГТАМР 05.13.10

Г.Н. Аязбаева*, э.ғ.к., доцент[1]
М. Батай, магистр, аға оқытушы[2]
С.С. Масакова, э.ғ.к., доцент[1]
Алматы Менеджмент Университеті
Алматы қ., Қазақстан[1]
Esil University, Астана қ., Қазақстан[2]
* – негізгі автор (хат-хабар үшін автор)
e-mail:gul-80@mail.ru

АГРАРЛЫҚ КӘСІПОРЫНДАРДА ERP-ЖҮЙЕЛЕРІН ЕНГІЗУ

Бұл ғылыми мақалада ауыл шаруашылығы кәсіпорындарында ERP жүйелерін енгізудің мүмкіндіктері қарастырылады. Жаңа технология өмірдің барлық салаларына барған сайын еніп келеді, ал ауыл шаруашылығы да одан бөлек емес. Осыдан он жыл бұрын ғана ауыл шаруашылығын басқару дәстүрлі әдістерге сүйенді. Цифрлық шешімдердің қарқынды дамуы аграрлық секторға жаңа мүмкіндіктер ашып, оның өнімділігін арттыруға мүмкіндік берді. Зерттеудің мақсаты – аграрлық сектордың цифрлық трансформациясын жандандыратын факторларды талдау, сонымен бірге ERP жүйесінің басқару шешімдерін пайдалану тиімділігін бағалау. Зерттеу жұмысында жүйелік, салыстырмалы және SWOT талдау әдістері пайдаланылды. Аграрлық саланың ағымдағы өзекті проблемалары, егіннің ысыраптары, отчет берудегі ашықтық жетіспеушілігі және аналитикалық құралдардың аздығы анықталған.

SAP және 1С-Agro құралдарының қайсысы қолайлы екенін көрсету үшін салыстырмалы талдау жүргізілді, олардың мүмкіндіктері отандық агробизнестің ерекшеліктерін ескере отырып анықталды. Отандық кәсіпорындарда табысты жұмыс жасап жатқан ERP жүйесін енгізу мысалдары келтірілген, нәтижесінде ERP жүйелері өндірісті басқару тиімділігін арттыруға, шығындарды азайтуға және ресурстардың ағынын бақылауды жақсартуға оң әсер ететіні анықталды. Кәсіпорынның ауқымына байланысты ERP жүйелерін таңдау және бейімдеу бойынша ұсыныстар берілді.

Кілт сөздер: *ERP-жүйе, цифрландыру, аграрлық кәсіпорын, SAP, 1С-Агро, автоматтандыру, ресурстарды басқару, менеджмент, бақылау.*

Ключевые слова: *ERP-система,цифровизация, аграрное предприятие, SAP, 1С-Агро, автоматизация, управление ресурсами, менеджмент, контроль.*

Keywords: *ERP system, digitalization, agricultural enterprise,SAP,1C-Agro, automation, resource management, management, control.*

Кіріспе. Ауыл шаруашылығын тұрақты дамытудың аграрлық секторды цифровизациялау ажырамас бөлігі болып табылады. Аграрлық кәсіпорындар басқару тиімділігі мен бақылау ашықтығын арттыру қажеттілігін, ақпараттық жүйені енгізуге жиі назар аударып келе жатыр. ERP-жүйесі (Enterprise Resource Planning) басты бизнес үрдістерді: өндірісті басқраудан бастап қаржылық есепке дейінгі тізбекті автоматизациялау үшін кешенді шешімді ұсынады. ERP жүйесі - бұл ERP стратегиясын жүзеге асыратын арнайы бағдарламалық пакет. ERP концепциясын 1990 жылы Gartner талдаушысы MRP II және CIM әдістерін дамытуға көзқарас ретінде тұжырымдады, 1990 жылдардың басынан ортасына дейін ірі ұйымдар үшін бірнеше сәтті нәтиже көрсетіп ERP жүйелері пайда болды, олардың ең танымалы Baan [Dutch], Oracle, PeopleSoft, SAP, JD қызметтері үшін нарықты енгізу, ERP жүйесін енгізу болды. «Үлкен төрттік» компанияларының қатысуымен 2000 жылдары жеткізушілердің шоғырлануы орын алды, шағын және орта бизнеске арналған ERP жүйелерінің едәуір саны пайда болды, олардың ең танымал жеткізушілері Sage Group және Microsoft болды.

ERP жүйелерін 1990 жылдардың аяғынан бастап бастапқыда тек өнеркәсіптік кәсіпорындар енгізген, кейінірек меншік нысанына, салаға қарамастан көптеген ірі ұйымдар қолдана бастады. Зерттеудің мақсаты отандық аграрлық ұйымдарда ERP жүйелерін енгізу мүмкіндіктерін талдау және сондай-ақ нақты цифрлық жүйені таңдауға әсер ететін факторларды анықтау болып табылады. Зерттеу кезінде жүйелік, салыстырмалы және SWOT талдаулар, сонымен бірге ERP жүйесін енгізіп пайдасын көріп жатқан қазақстандық компаниялардың тәжірибені талдау әдістері қолданылды.

Әдебиеттік шолу. Ғылыми және салалық ақпарат көздері көрсетіп отырғандай ауыл шаруашылығындағы цифрлық трансформация тақырыбына деген қызығушылық артып келе жатыр. Түрлі ғылым зерттеулерде ERP-жүйесін енгізу артықшылықтарын байқадық. Ақпараттық жүйелерді басқару мен ақпараттық жүйеде көптеген пайдаланушылардың бір уақытта жұмыс істеуін қамтамасыз ету сияқты көрсеткіштер, цифрландыру кезіндегі деректермен жұмыс істеудің қаншалықты жоғары жылдамдығын қамтамасыз ететінін ақпараттық жүйенің бірлескен жұмысын жүйесін аграрлық өндірісте пайдалану көптеген проблемалардың шешімін тауып беретіні анық[1].

Қолданыстағы кәсіпорын ресурстарын жоспарлау (ERP) жүйелері әртүрлі салаларда тиімді болғанымен, ауыл шаруашылығы операциялары мен деректер көздерінің күрделілігі мен әртүрлілігіне байланысты ауыл шаруашылығына қолданғанда жиі шектеулерге тап болады делінген аталмыш ғылыми мақалада[2]. Чжужи Канхудан алынған мәліметтерді талдау арқылы Agricultural Technology Co., Ltd. (2021–2023) және жаһандық есептер, зерттеулер ERP енгізу әкімшілік тиімділікті қалай арттыратынын және төмендететінін бағалай келе, нәтижелер ERP қабылдаудың оңтайландырылған процестерге әкелетінін көрсетеді[3]. Ақпараттық технологияларды, әсіресе операциялық тиімділікті арттыру және жасыл экономика тұжырымдамасын қолдау үшін кәсіпорын ресурстарын жоспарлауды (ERP) енгізу арқылы пайдалануды жақсарту мүмкіндіктері әлі де бар. ERP жүйесін біріктіру арқылы Jember Tin Garden қағазды және бейорганикалық материалдарды пайдалануды азайта алады, сонымен қатар технологияға негізделген туризмді басқаруды жақсартады. Бұл тұрақты экономикалық өсуді қолдайды және ауыл шаруашылығына негізделген туризм секторын нығайтады деп бұл жүйенің экологиялық туризмге де пайдасы бар екенін баса көрсетті[4].

Қазіргі әлемде агроазық-түлік кәсіпорындары үнемі жетілдіруді және жаңа жағдайларға бейімделуді талап ететін көптеген қиындықтарға тап болады. Нарықтардың жаһандануы, бәсекелестіктің күшеюі, тұтынушылардың қалауларының өзгеруі және жылдам технологиялық даму өндіріс процесін басқаруға инновациялық тәсілдерді енгізуді қажет етеді[5]. Әлемдік аграрлық сектордағы цифрлық технологияларды озық тәжірибелері, оның ішінде ERP жүйесінің өндіріске тиімді екенін анықтады.

Отандық ақпарат көздеріндегі ақпараттарға сүйенсек, салалар бойынша цифрландырудың маңыздылығын айғақтайтын көптеген зерттеулер жүргізіп жатыр. Цифрландыру экономиканың өсуінің, заманауи бизнесті дамытудың, инновацияларды енгізудің және компаниялардың бәсекеге қабілеттілігін арттырудың негізгі факторы болып табылады. Ол қазіргі өмірді түбегейлі өзгертеді және оның дамуын тұрақты етеді[6]. Отандық ғалым Батыргожина Ж. Б., цифрлық трансформация өңірлердің қажеттіліктері мен мүмкіндіктерін дәлірек талдауға арналған құралдарды ұсына отырып, цифрлық трансформация контекстінде Қазақстан өңірлерінің дамуын цифрлық кеңістікпен және заңнаманы кодификациялаумен байланысты ұсынды және цифрлық дамудың қазіргі дәуіріндегі елеулі үрдістер мен стратегиялық аспектілерді көрсетті[7]. Десекте, аграрлық саладағы цифрландыру тақырыбындағы зерттеудер әлі де болса жеткіліксіздігі байқалады, күнделікті өмірде аграрлық кәсіпорындарда ақпараттық жүйелердің ескіргені байқалады.

Негізгі бөлім. Қазақстанның ең ірі аграрлық аймақ болып табылады. Халқының 70 пайыздан астамы ресми түрде елді мекендерде, яғни ауылдық жерлерде қоныстанғандықтан, мемлекеттің әлеуметтік-экономикалық жағдайының дамуы айтарлықтай дәрежеде ауыл шаруашылығының тұрақтануы мен жандануына тікелей байланысты. Ел экономикасының өркендеуінде аграрлық сектордың алатын орны ерекше. Сондықтан да, аграрлық кәсіпорындардағы ERP-жүйесін енгізуге итермелейтін келесі себептерді айтуға болады. Отандық аграрлық ұйымдардың цифрлық трансформацияны енгізу қажеттігіне бірнеше мәселелерге кездесіп отыр:

• Бухгалтерлік есеп және аудит көрсеткіштері бойынша ашықтықтың төмендігі. Ауылдық жердегі фермерлік шаруашылықтар әлі күнге дейін қағаз есептерін қолданады, бұл ресурстарды бақылауға кедергі келтіреді.

• Дақылдар мен ресурстардың ысырап болуы. Нақты бақылап отыратын құралдардың жетіспеушілігінен агро кәсіпорындар егіннің 20-25% дейін жоғалтып, су мен тыңайтқыштарды шектен тыс қолданады.

• Квалификациялық менеджменттік басқару шешімдерінің нақты болмауы. ERP жүйелері шешімдерді нақты деректер негізінде қабылдауға мүмкіндік береді және үрдісті жеделдетеді.

Әртүрлі Мемлекеттік гранттық қолдауға және статистикалық есеп беруге қойылатын талаптар. Мемлекеттік қолдау бағдарламаларына қатысу үшін нақты есеп пен аналитика қажет болады, оны ERP жүйесі көмегімен жүзеге асыру тиімді және тезірек орын алады.

Сурет –1. **Мәселені атап өткен респонденттердің пайызы**

**Сауалнама нәтижесіне сай авторлармен құрастырылған*

Аграрлық саладағы кәсіпорындар ERP жүйесін енгізу жоғарыда айтылған мәселелерді шешуге мүмкіндіктері бар. Атап айтсақ, ERP платформаларын енгізу келесі проблемалардың алдын алады: бухгалтерлік есеп пен аудитты автоматтандыру – тұқым мен жанар-жағар майдан бастап егіншілікті жинау мен сатып өткізуге дейінгі жұмыстарды қамтиды; нақты уақыттағы жұмыс үрдістерін бақылау жасау; шығындар мен ысыраптарды басқару және экономикалық модельдеу; логистика тізбегінің ашықтығы; субсидиялау, бухгалтерлік есеп және аудит, логистика тасымалдау жүйесімен бірігу интеграциясы.

1 – кесте

ERP жүйесін енгізудің SWOT талдауы

Мықты жақтары	**Әлсіз жақтары**
- Орталықтандыру мен автоматтандыру - Өнімділіктің артуы - Мәліметтер сапасының артуы	- Енгізу құнының жоғарылығы - Аймақтардағы IT мамандардың тапшылығы - Персоналдардың өзгерістерге қарсылығы
Мүмкіндіктері	**Қауіп-қатерлер**
- Цифрландыруға субсидия алу мүмкіндігі - Бәсекелікқабілетті арттырады	- Ауылдық жерлердегі IT инфрақұрылымының жоқтығы - Аймақтардағы баяу цифрландыру темпі

**Зерттеу нәтижесіне сай авторлармен құрастырылған*

Талдау нәтижелерін ескере отырып отандық аграрлық кәсіпорындарында цифрландыру мүлдем жоқ деп айтуға болмайды, Қазақстандық ресми ақпарат көздеріне сәйкес мемлекеттік қолдау арқылы жүзеге асып жатқан оң нәтижелерді де көруге болады. Атап айтсақ, аймақтардағы егістік жерлерінің 77% цифрландырылды; пилоттық цифрлық фермаларда егін өнімділігі 20%-ға дейін өсті; өндіріс шығындары тыңайтқыштар, жанар-жағармай және т.б. 15–20% төмендеді; жұмыс өнімділігі 50% өсті; Ағымдағы 2025 жылдың соңына дейін 205 млн га жерді цифрландыру жоспарлануда, бұл аймақ аумағының 75%ын құрайды; Іс қағаздарын жүргізудегі іс жүргізу үрдісі 83%-ға қысқартылып, әкімшілік рәсімдеу жұмыстары 97% оңтайландырылды[8.9].

Сонымен бірге айта кететін жағдай, Қазақстан аймақтарында цифрландырудың оң нәтижесін көріп жатқан кәсіпорындарда бар, Қостанай облысындағы «Иволга-Холдинг» ЖШС 1С: Өндірістік кәсіпорынды басқару бағдарламасын іске асыру арқылы: бухгалтерлік есеп, персонал және басқару

есебі, қойма есебі, жөндеуді басқару, шығындарды есептеу, қолма-қол ақшамен жұмыс және сатып алу сияқты қызметтерді автоматтандырып, нәтижесінде бірнеше жұмыс станциясы үшін бірыңғай ақпараттық кеңістік қалыптастырылды, ол процестердің бөлшектенуін жойды және холдингтің басқару мүмкіндігін арттырды.

Солтүстік Қазақстан облысындағы «Атамекен-Агро-Есіл» ЖШС цифрлық шешімдерді қолдануы келесідей нәтижеге қол жеткізген: құрылғының GPS мониторингі және жанар-жағар май ысыраптарын бақылау, дәнді-дақылдарды есепке алуды автоматтандырылған жүйесі, сапаны бақылау мүмкіндігі, қол саусақ таңбалары бойынша авто жүргізушіні сәйкестендіру сияқты жұмыстар енгізілді. Мұнда ERP жүйесі туралы тікелей айтылмағанымен, ауылшаруашылығының операциялық жұмыстары үшін қуаттылығы мықты цифрлық инфрақұрылым құрылуда.

Ақмола облысындағы «Атамекен-Агро» АҚ өзінің өндірістік үрдісіне келесідей цифрландыру инфрақұрылмдарын енгізіп және оның игілігін көріп жатыр. Олар, спутниктік мониторинг, Agroplan, Agrofact, Balance Zerna және Agromap жүйелерін енгізді. Оның ішінді AgroStream IS пайдаланудың алғашқы маусымдарында астық шығыны 63%-ға төмендеткені үлкен жетістік. Соңғы 4 жылда еңбек өнімділігі осы цифрлық технологиялар арқылы екі есе өсті. Бұл кейстер Қазақстандағы қазіргі аграрлық кәсіпорындарда цифрландыру мен автоматтандырудың сәтті үлгілері бар екенін және ERP жүйелері осы цифрландыру жолдында тиімді даму болып жатқанын растайды.

2 – кесте

Цифрлық 1С-Agro мен SAP салыстырмалы талдау

Критерий	1С-Агро	SAP
Ұйым көлемі	Орта және шағын шаруашылық	Ірі агрохолдтнгтер
Құны	Қол жетімді	Жоғары
Қазақстанға адаптация жасалған ба	Басынан адаптация жасалған	Локализацияны қажет етеді
Интеграция	Бухгалтерлік есеп пен логистиканы қосу оңай	Икемді, кастомизацияны қажет етеді

**Зерттеу нәтижесіне сай авторлармен құрастырылған*

SAP бұл халықаралық жүйе болып табылады, оны ірі холдингтер үшін қолайлы өйткені ол қомақты қаржы салымын қажет етеді. Ал, 1С-Агро біздің отандық ерекшелігімізге тез бейімделе алады, қол жетімді, шаруа қожалықтары мен орта және шағын агробизнеске қолайлы.

3 – кесте

ERP жүйелерін енгізудің тиімділігі

Көрсеткіш	ERP жүйесін енгізгенге дейін	ERP жүйесін енгізгеннен кейін	Өзгеріс
Егін шығыны	25%	10-12%	-50%
Отчет беру уақыты	3-5күн	1-2күн	-80-90%
Су мен тыңайтқыштарды пайладану	Ысырапты	Оңтайлы	Экономия 15-20%
Құжат алмасудағы қателіктер	Жиі	Сирек	-70%
Ақпараттардың қол жетімділіг мен ашықтығы	Төмен	Жоғары	Басқару жоғарылайды

**Зерттеу нәтижесіне сай авторлармен құрастырылған*

Бұл көрсеткіштер ERP жүйесінің ұйымдағы операциялық қызметтерді оңтайландыруға мүмкіндік беретінін растайды: ресурстарды жоспарлау тиімділігін арттыру; табысты болжай алу және логистиканы жақсарту мүмкіндіктері; бухгалтерлік есеп берудегі адам еңбегін жеңілдету; уақыт пен материалдық ысыраптарға оптимизация жасалуы. ERP жүйесі аграрлық кәсіпорындарға мемлекеттік гранттық қолдау, субсидиялар алу және мемлекеттік бағдарламаларға қатысу үшін есеп беру талаптарын орындауға көмектеседі.

Қорытынды. Қазіргі цифрландыру кезеңінде отандық агробизнес саласына ERP жүйесін ендіру маңызды қадам болып табылады. Зерттеу көрсеткендей, ұсынылған технологиялар ұйымдағы цифрлық шешімдерді басқарудың ашықтығын айтарлықтай арттыра алады, ресурстардың ысырабын азайтып, өндіріс пен есеп беру процестерін автоматтандырады және басқару шешімдерінің сапасын жақсартады. Ағымдағы кедергілер, жүзеге асырудың жоғары шығындары, білікті IT мамандарының жетіспеушілігі және цифрлық инфрақұрылым деңгейінің төмендігі мен қоса ERP жүйесінің тиімділігін растайтын оң нәтижелер де бар. Тиімді цифрлық құралды таңдаған кезде кәсіпорынның ауқымын ескеру маңызды: ірі холдингтер үшін SAP қолайлы, ал орта және шағын фермалар үшін 1С-Агро қолданғаны дұрыс. Аграрлық саладағы табысты цифрландыру жүзеге асыру үшін мемлекеттік қолдау көрсету, мамандарды оқыту, IT инфрақұрылымдарын жетілдіру және бағдарламалық шешімдерді ауыл шаруашылығы ерекшеліктеріне бейімдеу арқылы оң нәтижеге жетеді. Келешекте жеке кәсіпорындар деңгейінде эмпирикалық зерттеулер жүргізу, сондай-ақ ұзақ мерзімді перспективада экономикалық тиімділікті зерттеу ұсынылады.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Моргунов А.Ф. Информационные технологии в менеджменте: учебник / А.Ф. Моргунов. – 1-е изд. – М.: Изд-во Юрайт. – 2019. – 266 с.

2. Lynda D., Brahim F. A Unified Semantic Web and IoT Architecture for Enhanced Agricultural ERP Functionality and Management Integration [Текст] // 2024 International Multi-Conference on Smart Systems and Green Processes (IMC-SSGP). – IEEE. – 2024. – P. 1–6. – DOI: 10.1109/IMC-SSGP63352.2024.10919544.

3. Kalachevska L., Xingjie H. The Impact of Digital Transformation on Enterprise Management: Evaluating ERP System Adoption and Strategic Optimization [Текст] // The 7th International Scientific and Practical Conference “Modern scientific research: achievements, innovations and development prospects”. – Berlin: Sci-conf.com.ua. – 2025. – P. 32–37.

4. Fiba I., Salsabila R., et al.Sustainable Economic Resource Utilization Based on Digital Enterprise Resource Planning (ERP) in Jember Tin Garden Agrotourism // Proceedings of the 2025 International Conference Series: Local Wisdom for Sustainable Agriculture (LWSA). – Medan: Universitas Sumatera Utara, 2025. – URL: https://talentaconfseries.usu.ac.id/lwsa/article/view/2365

5. Reznik N., Lazebnyk V., Dranus L., Dranus V., et al. Innovative Aspects of Managing the Foreign Economic Activities of Enterprises in the Agro-Food Sector // Green Finance and Sustainability: Innovative Solutions and Economic Practices. – Cham: Springer. – 2025. – P. 147–159.

6. Ердавлетова Ф.К., Супугалиева Г.И., Бабажанова Ж.А., Иғалиева Л.Н. Қазіргі жағдайдағы кәсіпорындарды цифрлық трансформациялау мәселелері // Қазақ экономика, қаржы және халықаралық сауда университетінің жаршысы. – 2024. – №1(54). – Б. 1–8. – DOI: 10.52260/2304-7216.2024.1(54).1

7. Батыргожина Ж.Б., Современные тенденции цифровой трансформации в государственном управлении Республики Казахстан // Қазақ экономика, қаржы және халықаралық сауда университетінің жаршысы. – 2024. – №1(54). – Б. 260–267. – DOI: 10.52260/2304-7216.2024.1(54).42

8. Прохоров И. Шагает «цифра» по полям // Kazpravda.kz. – 2025. – 26 февраля. – URL: https://kazpravda.kz/n/shagaet-tsifra-po-polyam

9. В 2023 году в Казахстане оцифровали 145 млн га сельхозземель // Kapital.kz. – 2024. – 29 февраля. – URL: https://kapital.kz/economic/123632/v-2023-godu-v-kazakhstane-otsifrovali-145-mln-ga-sel-khozzemel.html

REFERENCES

1. Morgunov A. Informatsionnye tekhnologii v menedzhmente: uchebnik [Information Technologies in Management: Textbook] / A. Morgunov. – 1-e izd. – Moscow: Izd-vo Yurait. – 2019. – 266 s.

2. Lynda D., Brahim F. A Unified Semantic Web and IoT Architecture for Enhanced Agricultural ERP Functionality and Management Integration // 2024 International Multi-Conference on Smart Systems and Green Processes (IMC-SSGP). – IEEE, 2024. – P. 1–6. – DOI: 10.1109/IMC-SSGP63352.2024.10919544.

3. Kalachevska L., Xingjie H. The Impact of Digital Transformation on Enterprise Management: Evaluating ERP System Adoption and Strategic Optimization // The 7th International Scientific and Practical Conference “Modern scientific research: achievements, innovations and development prospects”. – Berlin: Sci-conf.com.ua. – 2025. – P. 32–37.

4. Fiba I., Salsabila R., et al.Sustainable Economic Resource Utilization Based on Digital Enterprise Resource Planning (ERP) in Jember Tin Garden Agrotourism [Текст] // Proceedings of the 2025 International Conference Series: Local Wisdom for Sustainable Agriculture (LWSA). – Medan: Universitas Sumatera Utara. – 2025. – URL: https://talentaconfseries.usu.ac.id/lwsa/article/view/2365

5. Reznik N., Lazebnyk V., Dranus L., Dranus V., et al. Innovative Aspects of Managing the Foreign Economic Activities of Enterprises in the Agro-Food Sector // Green Finance and Sustainability: Innovative Solutions and Economic Practices. – Cham: Springer. – 2025. – P. 147–159.

6. Erdavletova F., Supugalieva G., Babazhanova Zh., Igalieva L. Qazirgi zhaǵdaıdagy kásiporyndardy cyfrylyq transformatsıalaý maseleleri [Issues of Digital Transformation of Enterprises in the Current Context] // Qazaq ekonomika, qarzhy zhane khalyqaralyq sauda universitetinin zharchyshy. – 2024. – №1(54). – B. 1–8. – DOI: 10.52260/2304-7216.2024.1(54).1 [in Kazakh].

7. Batyrgozhina Zh. Sovremennye tendentsii tsifrovoi transformatsii v gosudarstvennom upravlenii Respubliki Kazakhstan [Modern Trends in Digital Transformation of Public Administration in the Republic of Kazakhstan] // Qazaq ekonomika, qarzhy zhane khalyqaralyq sauda universitetinin zharchyshy. – 2024. – №1(54). – S. 260–267. – DOI: 10.52260/2304-7216.2024.1(54).42

8. Prokhorov I. Shagaet «tsifra» po polyam [Digitalization Advances Across the Fields] // Kazpravda.kz. – 2025. – URL: https://kazpravda.kz/n/shagaet-tsifra-po-polyam/

9. V 2023 godu v Kazakhstane otsifrovali 145 mln ga selkhozzemel [In 2023, Kazakhstan digitized 145 million ha of agricultural land] // Kapital.kz. – 2024. – URL: https://kapital.kz/economic/123632/v-2023-godu-v-kazakhstane-otsifrovali-145-mln-ga-sel-khozzemel.html

Аязбаева Г.Н., Батай М., Масакова С.С.

ВНЕДРЕНИЕ ERP-СИСТЕМЫ НА АГРАРНЫХ ПРЕДПРИЯТИЯХ

Аннотация

В данной научной статье рассматриваются возможности внедрения ERP-систем на сельскохозяйственных предприятиях. Технологии все больше проникают во все сферы жизни, и сельское хозяйство не является исключением. Еще десять лет назад управление сельским хозяйством опиралось на традиционные методы. Стремительное развитие цифровых решений открыло новые возможности для аграрного сектора и позволило повысить его производительность. Целью исследования является анализ факторов, стимулирующих цифровую трансформацию аграрного сектора, а также оценка эффективности использования решений по управлению ERP-системами. В исследовании использовались методы системного, сравнительного и SWOT-анализа. Выявлены актуальные на сегодняшний день проблемы аграрного сектора: потери урожая, непрозрачность отчетности и отсутствие аналитических инструментов. Проведен сравнительный анализ, чтобы показать, какой из инструментов SAP и 1С-Агро больше подходит, определены их возможности с учетом специфики отечественного агробизнеса. Приведены примеры успешного внедрения ERP-систем на отечественных предприятиях, в результате которых установлено, что ERP-системы оказывают положительное влияние на повышение эффективности управления производством, снижение затрат и улучшение контроля за движением ресурсов. Даны рекомендации по выбору и адаптации ERP-систем в зависимости от масштаба предприятия.

Ayazbayeva G., Batay M., Massakova S.

IMPLEMENTATION OF ERP SYSTEMS IN AGRICULTURAL ENTERPRISES

Annotation

This scientific article considers the possibilities of implementing ERP systems in agricultural enterprises. Technology is increasingly penetrating all spheres of life, and agriculture is no exception. Only ten years ago, agricultural management relied on traditional methods. The rapid development of digital solutions has opened new opportunities for the agricultural sector and allowed it to increase its productivity. The purpose of the study is to analyze the factors that stimulate the digital transformation of the agricultural sector, as well as to assess the

effectiveness of using ERP system management solutions. The research used systemic, comparative and SWOT analysis methods. The current pressing problems of the agricultural sector, crop losses, lack of transparency in reporting and the lack of analytical tools were identified. A comparative analysis was conducted to show which of the SAP and 1C-Agro tools is more suitable, their capabilities were determined considering the specifics of domestic agribusiness. Examples of successful implementation of ERP systems in domestic enterprises are given, because of which it was found that ERP systems have a positive effect on increasing the efficiency of production management, reducing costs and improving control over the flow of resources. Recommendations were made on the selection and adaptation of ERP systems depending on the scale of the enterprise.

DOI 10.52260/2304-7216.2025.2(59).6
УДК 621.39 (574)
ГРНТИ 06.71.11

Ж.С. Утегенова , PhD, ассоц. профессор[1]
А.К. Маралов*, постдокторант[2]
С.А. Базарбекова, магистр, старший преподаватель[3]
А.Н. Джакупова, магистр, лектор[1]
Ualikhanov University, г. Кокшетау, Казахстан[1]
Евразийский национальный университет
имени Л.Н. Гумилева, г. Астана, Казахстан[2]
Карагандинский университет Казпотребсоюза,
г. Караганда, Казахстан[3]
* - основной автор (автор для корреспонденции)
e-mail: arman_maralov@mail.ru

АНАЛИЗ ЦИФРОВОЙ АКТИВНОСТИ НАСЕЛЕНИЯ В КОНТЕКСТЕ КОНКУРЕНТНОЙ ТРАНСФОРМАЦИИ ТЕЛЕКОММУНИКАЦИОННОГО СЕКТОРА КАЗАХСТАНА

В статье рассмотрена цифровая активность населения как ключевой фактор, влияющий на конкурентное развитие телекоммуникационной отрасли Казахстана. Цель исследования заключалась в определении взаимосвязей между цифровой активностью населения и условиями конкурентного развития телекоммуникационной отрасли. Обоснована актуальность анализа цифрового поведения в условиях расширения электронных сервисов, роста дистанционного доступа к услугам и трансформации потребительских предпочтений.

Определены три основных показателя цифровой активности: доля пользователей сети Интернет, уровень цифровой грамотности и доля расходов домохозяйств на услуги связи. Выявлены тенденции их изменения за период 2018–2024 гг. Проведен анализ целей использования Интернета, среди которых доминируют получение информации о товарах и услугах, онлайн-покупки и использование интернет-банкинга. Установлено, что рост цифровой вовлеченности сопровождается укреплением пользовательского спроса на телекоммуникационные услуги, при этом относительная нагрузка на бюджет домохозяйств остается стабильной.

Методология исследования включает системный и структурно-функциональный подходы с применением методов сравнительного анализа. Использованы данные официальной статистики Республики Казахстан. Результаты подтверждают значимость цифровой активности населения для формирования новых сегментов спроса и трансформации модели телекоммуникационного бизнеса. Обоснована необходимость интеграции цифровых индикаторов в стратегическое планирование отрасли. Предложены практические рекомендации для государственной политики и операционной деятельности телеком-компаний.

Сформулированы направления дальнейших исследований, связанные с изучением региональной цифровой дифференциации и влияния цифровых сервисов на экономику, занятость и предпринимательскую активность.

Ключевые слова: *цифровая активность населения, цифровая грамотность, телекоммуникационная отрасль, интернет-поведение, расходы на услуги связи, конкурентное развитие, цифровая экономика, электронные сервисы.*

Кілт сөздер: *халықтың цифрлық белсенділігі, цифрлық сауаттылық, телекоммуникация саласы, интернет-мінез-құлық, Байланыс қызметтеріне, бәсекелестік дамуға, цифрлық экономикаға, электрондық сервистерге арналған шығыстар.*

Keywords: *digital activity of the population, digital literacy, telecommunications industry, Internet behavior, costs of communication services, competitive development, digital economy, electronic services.*

Введение. Развитие телекоммуникационной отрасли в условиях цифровизации экономики представляет собой стратегически значимое направление обеспечения технологической и инфраструктурной устойчивости. Рост цифровой активности населения оказывает системное влияние на структуру потребительского поведения, формирует новые модели взаимодействия с рынком, стимулирует развитие электронных сервисов и требует адаптации отраслевых стратегий. Активизация онлайн-платежей, дистанционного доступа к услугам и повсеместное использование интернет-платформ усиливают значение анализа поведенческих и экономических аспектов цифровизации на уровне домашних хозяйств. Возникает необходимость оценки вклада населения в

формирование спроса на телекоммуникационные услуги, выявления факторов конкурентоспособности отрасли и анализа изменений в структуре потребительских расходов, связанных с цифровыми сервисами.

Цель исследования состоит в выявлении взаимосвязи между цифровой активностью населения и условиями конкурентного развития телекоммуникационной отрасли с акцентом на оценку динамики цифровой грамотности, интернет-поведения и расходов домашних хозяйств на услуги связи.

Решение поставленной цели осуществляется посредством следующих задач: анализ изменения уровня цифровой грамотности населения и охвата интернетом в динамике, выявление доминирующих целей использования сети Интернет в домашних хозяйствах, оценка доли расходов на услуги связи в структуре потребительских расходов, формулирование выводов о влиянии цифровой активности на экономику телекоммуникационного сектора.

Методологическая основа исследования базируется на принципах системного и структурно-функционального анализа. Эмпирическую базу составляют статистические данные Бюро национальной статистики Республики Казахстан за 2018–2024 годы. Анализ данных проводился с применением методов сравнительной оценки и анализа на основе общепринятых статистических процедур. Построение аналитических интерпретаций и выбор переменных опирается на ранее опубликованные исследования в области цифровой экономики и развития телекоммуникационной инфраструктуры.

Обзор литературы. Цифровизация экономики и общества выступает одним из ключевых направлений современной трансформации телекоммуникационного сектора. В ряде исследований подчеркивается важность цифровой активности населения как детерминанты спроса на телекоммуникационные и сопутствующие цифровые услуги, а также как фактора, влияющего на структуру потребительского поведения и развитие новых рынков [1]. Развитие цифровой грамотности рассматривается в научной литературе как базовое условие формирования устойчивой цифровой среды, обеспечивающей эффективное вовлечение населения в электронную коммерцию, дистанционные финансовые услуги и платформенные сервисы [2].

Анализ цифровых разрывов и различий в уровне доступа к интернет-ресурсам среди различных социально-демографических групп также находит широкое отражение в научной и прикладной литературе. Указывается на необходимость согласования инфраструктурного развития и цифрового образования для снижения неравенства в использовании телекоммуникационных технологий [3]. Отдельные авторы исследуют экономические последствия цифровизации домохозяйств, связывая уровень интернет-активности с потребительскими расходами и структурой домохозяйственного бюджета [4].

Работы, посвященные конкурентному развитию телекоммуникационной отрасли, подчеркивают, что устойчивость и эффективность этого сектора во многом зависят от динамики пользовательского спроса, масштабов цифрового потребления и интенсивности внедрения инноваций в предоставляемые услуги [5]. Цифровое поведение пользователей, их мотивации и цели использования Интернета становятся важнейшими объектами эмпирических исследований, на базе которых формируются модели прогнозирования отраслевого роста [6].

Обобщение существующих подходов показывает, что несмотря на широкий круг публикаций, сохраняются нерешенные вопросы, касающиеся устойчивого взаимодействия между уровнем цифровой грамотности и реальной экономической активностью населения, выраженной через поведенческие показатели, такие как покупки, поиск информации, банковские операции. Кроме того, наблюдаются расхождения в оценке влияния интернет-активности на долгосрочную конкурентоспособность телекоммуникационных компаний и недостаточная детализация механизмов обратной связи между цифровой вовлеченностью и макроэкономическими показателями [7].

Выявленные теоретико-методологические противоречия подтверждают необходимость продолжения исследований в данном направлении. Особую значимость приобретает анализ взаимосвязи между цифровым поведением населения и стратегическими аспектами развития телекоммуникационной отрасли. В данном контексте актуальным представляется проведение прикладного исследования, направленного на выявление факторов, способствующих формированию конкурентной модели отрасли с учетом уровня цифровой грамотности, структуры интернет-потребления и экономических характеристик домохозяйств.

Основная часть. Анализ цифровой активности населения и изменения в структуре потребительских расходов на телекоммуникационные услуги представляет собой важный аспект оценки социально-экономических условий для развития телекоммуникационной отрасли. Мониторинг ключевых индикаторов, отражающих уровень интернет-проникновения, цифровую грамотность и долю расходов домашних хозяйств на связь, позволяет выявить тренды цифровизации и их влияние на трансформацию потребительского поведения.

В таблице 1 представлены динамические ряды по основным показателям, характеризующим цифровую вовлеченность населения Казахстана в период с 2018 по 2024 годы.

Таблица –1

Динамика цифровой активности населения и расходов на услуги связи в Казахстане*

Показатель	Годы							Изменение за период 2018–2024 гг., +/-
	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2024	
Доля пользователей сети Интернет в возрасте 16-74 лет, %	83,4	86,6	89,0	93,3	94,5	95,8	96,2	12,8
Уровень цифровой грамотности населения в возрасте 6-74, %	79,6	82,1	84,1	87,3	88,31	90,21	91,15	11,55
Доля расходов домашних хозяйств на услуги связи от всех потребительских расходов, %	3,85	3,44	3,41	3,46	3,35	3,36	3,53	-0,32

** Составлено авторами по данным [8]*

Из данных таблицы 1 видно, что в период с 2018 по 2024 годы в Казахстане наблюдается устойчивая положительная динамика показателей цифровой активности населения. Доля пользователей сети Интернет в возрасте 16–74 лет увеличилась с 83,4 % в 2018 году до 96,2 % в 2024 году, что составляет рост на 12,8 процентных пункта, что указывает на высокую степень цифрового включения взрослого населения и практически полном охвате интернет-услугами на национальном уровне.

Аналогично, уровень цифровой грамотности населения в возрасте от 6 до 74 лет также демонстрирует стабильный рост - с 79,6 % в 2018 году до 91,15 % в 2024 году, прирост составил 11,55 процентных пункта. Указанный рост подтверждает, что население активно осваивает цифровые навыки, необходимые для эффективного взаимодействия с цифровыми технологиями, что, в свою очередь, усиливает спрос на телекоммуникационные и информационные услуги.

На фоне положительных изменений в уровне цифровой грамотности и охвата интернетом, доля расходов домашних хозяйств на услуги связи от общего объема потребительских расходов в рассматриваемый период остается относительно стабильной. В 2018 году данный показатель составлял 3,85 %, а в 2024 году - 3,53 %, что отражает умеренное снижение на 0,32 процентных пункта. Выявленный тренд следует интерпретировать как следствие улучшения доступности и снижения относительной стоимости телекоммуникационных услуг при одновременном росте потребительских расходов в других категориях.

Совокупный анализ представленных показателей в таблице 1 позволяет сделать вывод о формировании устойчивой цифровой среды в Казахстане, характеризующейся не только ростом охвата услугами связи, но и увеличением компетенций населения в сфере цифровых технологий, при этом сдерживая рост относительной финансовой нагрузки на домохозяйства. Сложившаяся тенденция формирует предпосылки для усиления конкурентных позиций телекоммуникационной отрасли и расширения ассортимента предоставляемых цифровых услуг.

Анализ направлений интернет-активности домохозяйств позволяет глубже понять характер цифрового поведения населения и степень его вовлеченности в цифровую экономику. Изучение целей, с которыми пользователи обращаются к интернет-ресурсам, раскрывает не только технологические, но и социально-экономические аспекты трансформации потребления, финансовой активности и цифрового предпринимательства.

В рисунке 1 представлена динамика ключевых мотивов использования сети Интернет членами домашних хозяйств в Казахстане за период 2018-2024 годов

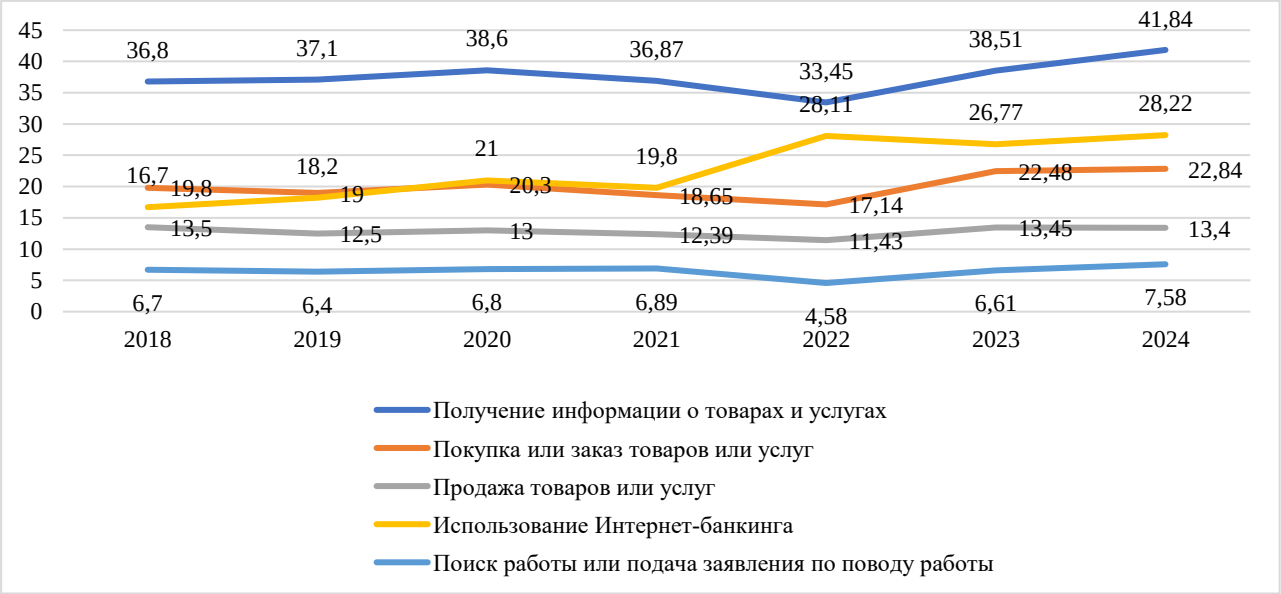

Рисунок – 1. **Динамика основных целей использования сети Интернет членами домашних хозяйств в Казахстане в 2018–2024 гг., % от общего числа пользователей***

** Составлено авторами по данным [8]*

Согласно данным рисунка 1, наиболее устойчивой и значимой целью использования сети Интернет является получение информации о товарах и услугах. В 2018 году данный показатель составлял 36,8 %, а к 2024 году достиг 41,84 %, что свидетельствует о росте потребительской активности населения в цифровой среде. Данное направление цифрового поведения населения прямо связано с развитием электронной коммерции, цифрового маркетинга и онлайн-сервисов, выступая фактором усиления спроса на телекоммуникационные и сопутствующие цифровые услуги.

Значительное увеличение доли пользователей, осуществляющих покупки или заказывающих товары и услуги через Интернет, также подтверждает тренд на расширение участия домохозяйств в цифровой экономике. Показатель вырос с 19,8 % в 2018 году до 22,84 % в 2024 году, при этом особенно заметный скачок произошел в постковидный период 2022-2023 годов, что отражает усиление доверия к онлайн-платформам и цифровым платежным системам.

Показатели, отражающие участие домохозяйств в продаже товаров и услуг через Интернет, остаются сравнительно низкими и стабильными - от 13,5 % в 2018 году до 13,4 % в 2024 году. Подобная динамика свидетельствует о существующих барьерах к вовлечению в онлайн-предпринимательство, включая недостаточный уровень цифровых компетенций и ограниченные возможности монетизации.

Использование интернет-банкинга демонстрирует самую высокую динамику среди всех категорий. Если в 2018 году доля пользователей составляла 16,7 %, то к 2024 году увеличилась до 28,22 %, что указывает на активную цифровизацию финансового сектора и рост финансовой грамотности населения. Также это означает повышение требований к качеству и надежности телекоммуникационной инфраструктуры.

Цель, связанная с поиском работы или подачей заявлений через интернет, продемонстрировала нестабильную динамику. После снижения в 2022 году до 4,58 %, к 2024 году наблюдается рост до 7,58 %, что вероятно обусловлено восстановлением экономической активности и распространением онлайн-сервисов занятости.

Выявленные закономерности подтверждают, что цифровая активность населения носит целенаправленный потребительский и финансово-экономический характер. Наиболее интенсивно развиваются те направления, которые прямо способствуют включению граждан в цифровую экономику и формируют спрос на качественные телекоммуникационные сервисы. В свою очередь,

создает это прочную основу для трансформации телекоммуникационного сектора в сторону более конкурентоспособной и ориентированной на пользователя модели.

Заключение. Анализ цифровой активности населения и структуры потребительских расходов на телекоммуникационные услуги позволил выявить ключевые социально-экономические и поведенческие аспекты, определяющие конкурентный потенциал телекоммуникационной отрасли Казахстана. Установлена устойчивая положительная динамика охвата интернетом и роста уровня цифровой грамотности населения, что отражает высокий уровень цифровой вовлеченности домохозяйств. При этом доля расходов на услуги связи от общего объема потребительских расходов сохраняется на стабильно низком уровне, что указывает на повышение доступности телекоммуникационной инфраструктуры и эффективность ценовой политики операторов связи.

Определены направления цифровой активности, оказывающие наибольшее влияние на спрос в отрасли - получение информации о товарах и услугах, электронная коммерция, интернет-банкинг. Зафиксирован рост пользовательской вовлеченности в данные категории, что формирует новые сегменты потребительского спроса и усиливает значение цифровых каналов в экономическом обороте.

Научная новизна заключается в комплексной количественной оценке цифровой активности населения в увязке с отраслевыми и потребительскими экономическими показателями, что позволило обосновать взаимосвязь между ростом цифровых компетенций, поведением пользователей и структурной трансформацией рынка телекоммуникационных услуг.

Практическое применение результатов исследования возможно в разработке стратегических документов по развитию цифровой инфраструктуры и расширению доступа к интернет-услугам, особенно в социально уязвимых и отдалённых регионах. Целесообразно использовать выявленные индикаторы цифрового поведения при проектировании программ цифровой грамотности, стимулирующих рост участия населения в электронной коммерции, цифровых финансах и дистанционном трудоустройстве. Рекомендовано усилить государственно-частное партнерство в области продвижения онлайн-сервисов, поддерживать развитие платформенных решений и телеком-стартапов, а также внедрять аналитические инструменты для постоянного мониторинга спроса на телекоммуникационные услуги.

Перспективными направлениями дальнейших научных исследований представляется углубленный анализ региональной цифровой дифференциации, а также изучение влияния цифровых сервисов на производительность экономики, занятость и трансформацию бизнес-моделей в смежных секторах.

Статья подготовлена в рамках научного проекта AP22686513 «Исследование и разработка модели конкурентного развития телекоммуникационной отрасли: инновационные подходы и социально-экономические эффекты» по грантовому финансированию по научным и (или) научно-техническим проектам на 2024-2026 годы КН МНВО РК.

ЛИТЕРАТУРА

1. Maralov A., Kurmanov N., Kirichok O., Amerkhanova A., Moldakenova Y., Shayakhmetova S., Karimbayeva G. Environmental, social, and governance (ESG) practice and company performance: Evidence from telecommunication sector //Journal of Infrastructure, Policy and Development. – 2024. – №8(8). – 7519 p. – doi: 10.24294/jipd.v8i8.7519

2. Сатбаева А.Ж., Сабыржан А., Рамазанова К.Б., Амишева З.М. Взаимосвязь уровня цифровой грамотности и использования интернета в регионах Казахстана // Вестник Казахского университета экономики, финансов и международной торговли. – 2024. – №1(54). – С. 168–173. – doi: 10.52260/2304-7216.2024.1(54).21

3. Adams S., Akobeng E. ICT governance and inequality in Africa //Telecommunications Policy. – 2021. – №45(10). – 102198 p. – doi: 10.1016/j.telpol.2021.102198

4. AbdulHussein A., Cozzarin B., Dimitrov S. Changes in consumer spending behavior during the COVID-19 pandemic across product categories //Electronic Commerce Research. – 2024. – №24(4). – P. 2267–2296. – doi: 10.1007/s10660-022-09618-9

5. Guo D., Li L., Qiao L., Qi F. Digital economy and consumption upgrading: scale effect or structure effect? //Economic Change and Restructuring. – 2023. – №56(6). – P. 4713–4744. – doi: 10.1007/s10644-023-09571-z

6. Costa E.A., Silva M.E. Predicting macroeconomic indicators from online activity data: A review //Statistical Journal of the IAOS. – 2024. – №40(2). – P. 403–419. – doi: 10.3233/SJI-230102

7. Kurmanov N., Bakirbekova A., Adiyetova E., Satbayeva A., Rakhimbekova A., Nabiyeva M. ICTs' Impact on Energy Consumption and Economic Growth in the Countries of Central Asia: An Empirical Analysis//International Journal of Energy Economics and Policy. – 2025. – №15(3). – P. 8–16. – doi: 10.32479/ijeep.18779

8. Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан. Информационно-коммуникационные технологии и связи. Динамические таблицы. – URL: https://stat.gov.kz/ru/

REFERENCES

1. Maralov A., Kurmanov N., Kirichok O., Amerkhanova A., Moldakenova Y., Shayakhmetova S., Karimbayeva G. Environmental, social, and governance (ESG) practice and company performance: Evidence from telecommunication sector //Journal of Infrastructure, Policy and Development. – 2024. – №8(8). – 7519 p. – doi: 10.24294/jipd.v8i8.7519

2. Satbaeva A., Sabyrzhan A., Ramazanova K., Amisheva Z. Vzaimosvjaz' urovnja cifrovoj gramotnosti i ispol'zovanija interneta v regionah Kazahstana [The relationship between the level of digital literacy and internet use in the regions of Kazakhstan]// Vestnik Kazahskogo universiteta jekonomiki, finansov i mezhdunarodnoj torgovli. – 2024. – №1(54). – S. 168–173. – doi: 10.52260/2304-7216.2024.1(54).21 [in Russian]

3. Adams S., Akobeng E. ICT governance and inequality in Africa //Telecommunications Policy. – 2021. – №45(10). – 102198 p. – doi: 10.1016/j.telpol.2021.102198

4. AbdulHussein A., Cozzarin B., Dimitrov S. Changes in consumer spending behavior during the COVID-19 pandemic across product categories // Electronic Commerce Research. – 2024. – №24(4). – P. 2267–2296. – doi: 10.1007/s10660-022-09618-9

5. Guo D., Li L., Qiao L., Qi F. Digital economy and consumption upgrading: scale effect or structure effect? //Economic Change and Restructuring. – 2023. – №56(6). – P. 4713–4744. – doi: 10.1007/s10644-023-09571-z

6.Costa E.A., Silva M.E. Predicting macroeconomic indicators from online activity data: A review //Statistical Journal of the IAOS. – 2024. – №40(2). – P. 403–419. – doi: 10.3233/SJI-230102

7. Kurmanov N., Bakirbekova A., Adiyetova E., Satbayeva A., Rakhimbekova A., Nabiyeva M. ICTs' Impact on Energy Consumption and Economic Growth in the Countries of Central Asia: An Empirical Analysis//International Journal of Energy Economics and Policy. – 2025. – №15(3). – P. 8–16. – doi: 10.32479/ijeep.18779

8. Bjuro nacional'noj statistiki Agentstva po strategicheskomu planirovaniju i reformam Respubliki Kazahstan. Informacionno-kommunikacionnye tehnologii i svjazi. [Information and communication technologies and communications] Dinamicheskie tablicy. – URL: https://stat.gov.kz/ru/ [in Russian]

Утегенова Ж.С., Маралов А.К., Базарбекова С.А., Джакупова А.Н.

ҚАЗАҚСТАННЫҢ ТЕЛЕКОММУНИКАЦИЯ СЕКТОРЫН БӘСЕКЕЛЕСТІК ТРАНСФОРМАЦИЯЛАУ КОНТЕКСТІНДЕГІ ХАЛЫҚТЫҢ ЦИФРЛЫҚ БЕЛСЕНДІЛІГІН ТАЛДАУ

Аңдатпа

Мақалада Қазақстанның телекоммуникация саласының бәсекелестік дамуына ықпал ететін негізгі фактор ретінде халықтың цифрлық белсенділігі қарастырылған. Зерттеудің мақсаты халықтың цифрлық белсенділігі мен телекоммуникация саласының бәсекеге қабілетті даму жағдайлары арасындағы байланысты анықтау болды. Электрондық сервистердің кеңеюі, қызметтерге қашықтықтан қол жетімділіктің өсуі және тұтынушылардың қалауының өзгеруі жағдайында цифрлық мінез-құлықты талдаудың өзектілігі негізделген. Цифрлық белсенділіктің үш негізгі көрсеткіші анықталды: Интернет желісін пайдаланушылардың үлесі, цифрлық сауаттылық деңгейі және байланыс қызметтеріне үй шаруашылықтарының шығыстарының үлесі. 2018-2024 жылдар кезеңінде олардың өзгеру тенденциялары анықталды. Интернетті пайдалану мақсаттарына талдау жүргізілді, олардың арасында тауарлар мен қызметтер туралы ақпарат алу, онлайн-сатып алу және интернет-банкингті пайдалану басым. Цифрлық қатысудың өсуі телекоммуникациялық қызметтерге пайдаланушылардың сұранысының нығаюымен қатар жүретіні анықталды, бұл ретте үй шаруашылықтары

бюджетіне салыстырмалы жүктеме тұрақты болып қалады. Зерттеу әдістемесі салыстырмалы талдау әдістерін қолданатын жүйелік және құрылымдық-функционалдық тәсілдерді қамтиды. Қазақстан Республикасының ресми статистикасының деректері пайдаланылды. Нәтижелер сұраныстың жаңа сегменттерін қалыптастыру және телекоммуникациялық бизнес моделін трансформациялау үшін халықтың цифрлық белсенділігінің маңыздылығын растайды. Цифрлық индикаторларды саланы стратегиялық жоспарлауға интеграциялау қажеттілігі негізделген. Телеком-компаниялардың мемлекеттік саясаты мен операциялық қызметі үшін практикалық ұсынымдар ұсынылды. Өңірлік цифрлық саралауды және цифрлық сервистердің экономикаға, жұмыспен қамтуға және кәсіпкерлік белсенділікке әсерін зерделеуге байланысты одан әрі зерттеу бағыттары тұжырымдалған.

Utegenova Z., Maralov A., Bazarbekova S., Jakupova A.

ANALYSIS OF THE DIGITAL ACTIVITY OF THE POPULATION IN THE CONTEXT OF THE COMPETITIVE TRANSFORMATION OF THE TELECOMMUNICATIONS SECTOR IN KAZAKHSTAN

Annotation

The article considers the digital activity of the population as a key factor influencing the competitive development of the telecommunications industry in Kazakhstan. The purpose of the study was to determine the interrelationships between the digital activity of the population and the conditions of competitive development of the telecommunications industry. The relevance of the analysis of digital behavior in the context of the expansion of electronic services, the growth of remote access to services and the transformation of consumer preferences is substantiated. Three main indicators of digital activity have been identified: the share of Internet users, the level of digital literacy, and the share of household spending on communications services. The trends of their changes over the period 2018-2024 have been revealed. The analysis of the purposes of using the Internet is carried out, among which obtaining information about goods and services, online purchases and the use of online banking dominate. It has been established that the growth of digital engagement is accompanied by a strengthening of user demand for telecommunications services, while the relative burden on the household budget remains stable. The research methodology includes systematic and structural-functional approaches using comparative analysis methods. The data of the official statistics of the Republic of Kazakhstan were used. The results confirm the importance of digital activity of the population for the formation of new demand segments and the transformation of the telecommunications business model. The necessity of integrating digital indicators into the strategic planning of the industry is substantiated. Practical recommendations for government policy and operational activities of telecom companies are proposed. The directions of further research related to the study of regional digital differentiation and the impact of digital services on the economy, employment and entrepreneurial activity are formulated.

DOI 10.52260/2304-7216.2025.2(59).7
ӘОЖ 330.322
ҒТАМР 06.61.33

Г.Х. Умарова*, аға оқытушы[1]
Г.Т. Утемисова, э.ғ.к., доцент[1]
Г.Е. Мауленкулова, э.ғ.к., доцент[1]
А.А. Шадиева, э.ғ.к.[2]
Мұқтар Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті,
Шымкент қ., Қазақстан[1]
Орталық Азия инновациялық университеті
Шымкент қ., Қазақстан[2]
* – негізгі автор (хат-хабар үшін автор)
e-mail: guh_umarova@mail.ru

ШЫМКЕНТ ҚАЛАСЫНЫҢ ИНВЕСТИЦИЯЛЫҚ ТАРТЫМДЫЛЫҒЫН БАҒАЛАУ

Мақала Шымкент қаласының инвестициялық тартымдылығының қарқынды өсуін талдауға арналған,макроэкономикалық көрсеткіштерді, инфрақұрылымды және әлеуметтік-экономикалық факторларды талдауды қоса алғанда, қаладағы экономикалық жағдайға шолу жасалды. SWOT-талдауды пайдалана отырып, Шымкент инвестициялық ахуалының күшті және әлсіз жақтары анықталды, сондай-ақ әлеуетті инвесторлар үшін мүмкіндіктер мен тәуекелдер айқындалды.Инвестицияларды тартуға бағытталған қолданыстағы инвестициялық жобалар мен бастамалар талданды және мемлекеттік қолдау шараларының тиімділігі бағаланды.Зерттеу нәтижелері Шымкент дамыған индустриялық аймақ пен тиімді географиялық жағдайға байланысты айтарлықтай инвестициялық әлеуетке ие екенін көрсетті.Алайда, инвестициялық тартымдылықты одан әрі арттыру үшін әкімшілік кедергілерге және инфрақұрылымның жеткіліксіз дамуына байланысты бірқатар проблемаларды шешу қажет.Жүргізілген талдау негізінде мемлекеттік органдар мен жеке инвесторлар үшін инвестициялық ахуалды жақсартуға және қала экономикасының басым салаларына инвестициялар тартуға бағытталған ұсынымдар әзірленді.Сондай-ақ Шымкентті Қазақстандағы инвестициялық тартымдылық бойынша көшбасшылардың бірі ретінде көрсете отырып, отандық және шетелдік инвестицияларды тартудағы дамыған индустриялық аймақтардың түйінді рөлі атап көрсетілген. Мақала қаланың бизнес-идеяларын іске асыру әлеуетін бағалауға ұмтылатын мемлекеттік органдар үшін де, жеке инвесторлар үшін де пайдалы болуы мүмкін.

Кілт сөздер: *инвестициялар, инвестициялық тыртымдылық, инвестициялық климат, тұрақты даму, бәсекеге қабілеттілік, тартымды салалар, нақты сектор*

Ключевые слова: *инвестиции, инвестиционная привлекательность, инвестиционный климат, устойчивое развитие, конкурентоспособность, привлекательные отрасли, реальный сектор*

Keywords: *investments, investment attractiveness, investment climate,sustainable development, competitiveness, attractive industries, real sector*

JEL classifi cation: **O11, L50, P11**

Кіріспе. Қазақстандағы инвестициялық белсенділікті ынталандыру үшін Үкімет мамандандырылған экономикалық аймақтарды құруды және отандық және шетелдік инвесторлар үшін салық жеңілдіктерін енгізуді қоса алғанда, инвестициялық ахуалды жетілдіру жөнінде мақсатты шаралар қабылдауда. 2023 жылғы қыркүйекте «Әділ Қазақстанның экономикалық бағыты» Жолдауы шеңберінде Ел Президенті өңдеуші өнеркәсіпті қолдау мақсатында жобаларды іске асырудың алғашқы үш жылында инвесторларды салықтық және өзге де міндетті төлемдерден босату қажеттігіне назар аударды.

Бұдан басқа, экономиканың шикізаттық емес секторларында жобаларды жүзеге асыратын инвесторларға жабдықтарды импорттау кезінде кедендік баждарды төлеуден босату, шикізат пен материалдарды әкелу кезінде қосылған құн салығынан (ҚҚС) босату, сондай-ақ квоталарсыз және арнайы рұқсаттарсыз шетелдік жұмыс күшін тарту құқығы сияқты бірқатар преференциялар беріледі. Мемлекеттік қолдау жер учаскелерін қоса алғанда, заттай гранттар беруді қамтиды. Айта кету керек, Салық кодексіндегі өзгерістерді ағымдағы талқылауға байланысты осы шаралардың кейбірі қайта қаралуы мүмкін.

2023 жылғы 4 желтоқсанда Президент «Ел экономикасына инвестициялар тарту жөніндегі жұмыстың тиімділігін арттыру жөніндегі шаралар туралы» Жарлыққа қол қойды, ол инвестициялық жобаларды іске асыру арқылы экономиканың өсуі мен әртараптандырылуының жоғары деңгейін қамтамасыз ететін инвестициялық штаб өкілеттіктерін кеңейтуді көздейді. Жаңа ережеге сәйкес инвестициялық штабтың төрағасы мен мүшелері жобалардың уақтылы және сапалы орындалуына дербес жауапты болады, сондай-ақ тоқсанына кемінде бір рет Президентке қол жеткізілген нәтижелер туралы есеп беруге міндетті.

Инвестициялық штаб қызметінің негізгі бағыттары металлургия, энергетика, туризм және машина жасау сияқты экономиканың басым секторларындағы жобаларды дамытуға бағытталған. Осы ұлттық бастамалар аясында Шымкент қаласының әкімдігі қолайлы инвестициялық ахуал құруға және өңірлік экономикаға капитал тартуға бағытталған шаралар кешенін іске асыруда.

Ғылыми проблема өңірлердің инвестициялық тартымдылығын бағалауға, әсіресе Шымкент сияқты дамушы мегаполистердің ерекшелігі тұрғысынан бірыңғай әдіснамалық тәсілдердің болмауында жатыр. Сондай-ақ, аналитикада қолданылатын критерийлер мен индикаторлардың болмауы байқалады, бұл ел ішінде де, халықаралық контексте де объективті салыстырмалы талдау жүргізуді қиындатады.

Әлемдік тәжірибеде инвестициялық климатты бағалаудың көптеген тәсілдері бар. Мысалы, Дүниежүзілік банк Doing Business индикаторларын, ал UNCTAD - тікелей шетелдік инвестициялар (ТШИ) деңгейін бағалау бойынша әдістемелерді қолданады. Еуропалық Одақ елдерінде институционалдық тұрақтылыққа, нормативтік ортаның ашықтығына және процестерді цифрландыруға баса назар аударылады. Қазақстан да осындай әдістерді енгізуде, алайда өңірлік деңгей жиі назардан тыс қалады.

Салыстырмалы талдау инвестициялық тартымдылық тек экономикалық категория ғана емес, сонымен қатар құқықтық, инфрақұрылымдық, әкімшілік және әлеуметтік факторларды қамтитын кешенді сипаттама екенін көрсетеді.

Ғылыми әдебиеттерде «инвестициялық климат», «инвестициялық тартымдылық» және «инвестициялық белсенділік» ұғымдарының терминологиялық аражігін ажырату туралы пікірталастар жалғасуда. Кейбір зерттеушілер инвестициялық климатты инвестициялауға ықпал ететін немесе кедергі келтіретін жағдайлардың жиынтығы ретінде, ал басқалары инвестордың осы жағдайларды субъективті қабылдауының көрінісі ретінде түсіндіреді

Инвестициялық саясаттың басты мақсаты инвестицияларды тарту және жаңа технологиялық құрылымды қалыптастыруға, экономиканың жаңа жоғары технологиялық секторларының пайда болуына, өнеркәсіптің негізгі қорларын және ұлттық экономиканың тұрақты өсу қарқынын алмастыруға және жаңартуға бағытталған жаңа жобаларды іске қосу үшін қолайлы жағдайлар жасау болып табылады. Қолайлы инвестициялық ортаны нығайту жөніндегі жұмыс әділ бәсекелестікті одан әрі дамытуға және қорғауға, шағын және орта бизнесті нығайтуға бағытталуы тиіс.

Қолайлы инвестициялық климат инвестицияларды тартады, экономикалық өсуді ынталандырады, жұмыс орындарын ашады және өмір сүру деңгейін жақсартады. Қолайсыз климат, керісінше, инвесторларды қорқытады, экономиканың дамуын тежейді және экономикалық тоқырауға әкелуі мүмкін. Инвестициялық климатты бағалауды көбінесе рейтингтік агенттіктер мен халықаралық ұйымдар жүргізеді.

Қазақстан тәуелсіздік алған кезден бері нарықтық экономика құруда айтарлықтай жетістіктерге жетті. Еліміз өзінің ауқымды минерал, мұнай ресурстарын және табиғи газ ресурстарын дамыту үшін едәуір шетелдік инвестиция тартты.Біріккен Ұлттар Ұйымының Сауда және даму жөніндегі конференциясының деректері бойынша 1991 жылдан 2023 жылға дейін Қазақстанға тікелей шетелдік инвестициялардың құйылуының таза көлемі 166 млрд АҚШ долларын құрады (әлемдік ТШИ -дің 0,5%-ы)[1].

Инвестиция тарту процесінің институционалдық базасы үш деңгейлі жүйе шеңберінде қамтамасыз етіледі. Сыртқы деңгей-Қазақстан Республикасының шет елдердегі мекемелері және инвестицияларды тарту жөніндегі ұлттық компанияның шетелдік өкілдері. Орталық деңгей - бұл орталық мемлекеттік органдар мен квазимемлекеттік сектор субъектілері. Өңірлік деңгей-жергілікті атқарушы органдар.

Жергілікті атқарушы органдар инвестиция тартудың үшінші деңгейі ретінде инвестициялық жобаны іске асыруға және инвестициялық келісім жасалғаннан кейін сүйемелдеуге (жер

учаскелерін, мемлкеттік заттай гранттар беру, инфрақұрылым жүргізу және тағы басқа) жауапты [2].

*Мақаланың мақсаты.*Әлеуметтік-экономикалық, институционалдық және инфрақұрылымдық факторларды талдау негізінде Шымкент қаласының инвестициялық тартымдылығын кешенді бағалау болып табылады.

*Міндеттері:*1) Статистикалық деректер мен сараптамалық бағалаулар негізінде Шымкент қаласының инвестициялық ахуалына талдау жүргізу.2)Шымкент қаласының инвестициялық тартымдылығын бағалау.

3) Шымкент қаласының инвестициялық тартымдылық деңгейін Қазақстанның басқа да ірі қалаларымен салыстыру.

Зерттеу материалдары мен әдістері: Деректердің негізгі көзі ретінде ҚР Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігінің ресми статистикалық материалдары, Шымкент қаласы әкімдігінің деректері, халықаралық ұйымдардың (UNCTAD, World Bank) есептері, сондай-ақ ғылыми жарияланымдардың материалдары пайдаланылады. Сондай-ақ SWOT талдауы және деректерді визуализациялау әдістерін қамтитын кешенді тәсілге негізделген.

Әдебиеттік шолу. Инвестициялық тартымдылықты бағалау мәселелері отандық және шетелдік ғылыми әдебиеттерде белсенді зерттелуде.

Қазіргі экономикалық парадигма инвестициялар ұлттық экономикалардың тұрақты дамуын қамтамасыз етуде шешуші рөл атқарады.

Г.И.Хохлова,В.А.Сергеев және Е.В.Петров атап өткендей, инвестициялық ағындардың таралуы айтарлықтай аумақтық асимметриямен сипатталады.Бұл теңсіздік жекелеген аймақтардың әлеуметтік-экономикалық дамуындағы айырмашылықтарға айтарлықтай әсер етеді және табиғи,тарихи, әлеуметтік-демографиялық және басқа факторлардың ерекше үйлесіміне байланысты олардың инвестициялық тартымдылығын қалыптастырады[3].

Ғылыми әдебиеттерде инвестициялық тартымдылық инвестицияларға ықтимал сұранысты анықтайтын объективті және субъективті параметрлерді қамтитын инвестициялау объектісінің кешенді сипаттамасы ретінде анықталады. Басқаша айтқанда, бұл аймақтың әртүрлі жобаларды жүзеге асыру үшін қызығушылық тудыру және капитал тарту қабілеті болып табылады.

Өңірлердің инвестициялық тартымдылығы проблемасының өзектілігі А.В.Ильященконың жұмысында атап көрсетілген, ол барлық өңірлердің инвестицияларды тарту үшін жеткілікті әлеуеті жоқ екенін көрсетеді. Инвесторлар, әдетте, дамыған инфрақұрылымы, қолайлы инвестициялық климаты және билік қолдауы бар аумақтарға артықшылық береді. Жаһандану және ашық нарықтар жағдайында инвестициялық әлеуеті жоғары дамыған елдерге капиталдың кету қаупі бар. Осыған байланысты билік органдарының алдында қолайлы инвестициялық ахуал құру, инновациялық жобаларды қолдау және өңірлердің орнықты әлеуметтік-экономикалық дамуын қамтамасыз ету үшін инвесторларды тарту міндеті тұр. Бұған инвестициялық белсенділікті ынталандыру шараларын әзірлеу, инфрақұрылымдық объектілерді құру, әкімшілік кедергілерді азайту және инвесторларды құқықтық қорғауды қамтамасыз ету кіреді[4].

Kostyrko L., Sieriebriak K., Sereda O., Zaitseva L. Өңірлердің инвестициялық тартымдылығының әлеуетін зерттеуге ерекше қызығушылық тудырады[5], оның ішінде әртүрлі кәсіпкерлік белсенділік деңгейі [6]. Бірақ сонымен бірге, көптеген зерттеушілер аймақтардың инвестициялық тартымдылығының өсуі инвестициялардың өсуіне ғана емес, сонымен қатар басқа факторлардың әсеріне де байланысты деп санайды[7].

Отандық авторлардың ішінде Б.Т.Бейсенғалиевті атап өткен жөн, ол өз жұмысында инвестициялық климаттың құрамдас бөліктерінің бірі ретінде Қазақстан өңірлерінің инвестициялық тартымдылығының қолайлылық дәрежесін талдап, бағасын берді, өз жұмысында инвестициялық кеңістіктегі өңірлік дамудың теңгерімсіздігі мәселесін шешу өңірлерді ескере отырып, оларды дамытудың ұзақ мерзімді стратегиялық жоспарларын қамтитын кешенді тәсілді талап ететінін айтады бәсекелестік артықшылықтар, салалық тәсіл, қолдауға қатысты шаралар кәсіпкерлік және т.б[8].

Мухетдинова Н.О. Бірқатар объективті және субъективті себептерге байланысты аймақтардағы инвестициялық климат айтарлықтай ерекшеленеді. Оны жақсартуда аймақтардың өздері үлкен рөл атқарады, олардың көпшілігінде инвестициялық тартымдылықты арттырудың тиімді құралдары жасалғандығын атап өтті[9].

Қазіргі жағдайда өңдеу өнеркәсібі, телекоммуникация және әлеуметтік сала сияқты ұзақ мерзімді және табысы аз салаларға қатысты инвестициялық белсенділіктің төмендігі байқалады. Авторлар инвестицияларды шикізат салаларынан экономиканың шикізаттық емес секторларына, атап айтқанда, ауыл шаруашылығына, инфрақұрылымға және өнеркәсіптік өндіріске қайта бөлу қажеттігін атап көрсетеді, бұл инвестициялық ахуалды жақсарту, инновацияларды дамыту және мемлекеттік қолдауды күшейту жөніндегі жүйелі шараларды талап етеді[10].

«Секторлық талдау: инвестициялар үшін Қазақстан экономикасының тартымды секторлары» мақаласында авторлар ең үлкен инвестициялық әлеуеті бар салаларға егжей-тегжейлі талдау жүргізді. ЖІӨ-нің құрылымдық талдауы негізінде 2019 жылдан 2023 жылға дейін басым секторлар: энергетика, ауыл шаруашылығы, тау-кен өнеркәсібі және ақпараттық технологиялар бөлінді. Білім беру қызметтері секторының өсуі (ЖІӨ құрылымында 2,7%-дан 4,7%-ға дейін) және өнеркәсіптік үлестің 2023 жылы 29,6%-дан 26,7%-ға дейін төмендеуі Қазақстан экономикасының ағымдағы өзгерістерін көрсетеді. Авторлар сондай-ақ инвестициялық белсенділікті жандандыру және экономиканың перспективалы салаларының бәсекеге қабілеттілігін арттыру үшін құралдарды әзірлеу қажеттігін атап көрсетеді [11].

Алайда, ауқымды зерттеулердің болуына қарамастан, Қазақстанның оңтүстік өңірлерінің, соның ішінде Шымкент қаласының инвестициялық тартымдылығын талдау әдебиетте шектеулі түрде ұсынылған. Бұл осы зерттеудің өзектілігін анықтайды, сондықтанда аймақтардың инвестициялық тартымдылығы туралы мәселені одан әрі жан-жақты талдауды талап етеді.

Негізгі бөлім. 2023 жылы барлық қаржыландыру көздері есебінен негізгі капиталға салынған инвестициялар көлемі 17649,3 млрд.теңгені құрап, өткен жылмен салыстырғанда 11,2%-ға (салыстырмалы бағамен) ұлғайды.(сурет 1).

Сурет – 1. **Қазақстан Республикасындағы негізгі капиталға салынған инвестициялар**

**[12] дереккөзі негізінде авторлармен құрастырылған*

Еліміздің 19 өңірінде негізгі капиталға инвестициялардың өсуі байқалды.Маңғыстау облысында (1,3 есе), сондай-ақ Алматыда, Ұлытау, Түркістан, Абай өңірлерінде, Батыс Қазақстан, Жамбыл және Қызылорда облыстарында (1,2 есе) едәуір ұлғаю тіркелді. Сонымен қатар, Атырау облысында инвестициялардың 5,5% - ға төмендеуі байқалды. Инвестиция құрылымына келетін болсақ, барлық шығындардың 60,9% - ы ғимараттар мен құрылыстарды салуға және күрделі жөндеуге жұмсалды (бұл көлемнің 65,5% -жеке кәсіпорындар жүзеге асырды). Машиналарды, жабдықтар мен көлік құралдарын сатып алуға, сондай-ақ оларды күрделі жөндеуге жұмсалған шығындар 31,1% құрады, ал қалған 8%-басқа да шығындар. Күрделі салымдардың жалпы көлемінің шамамен 50%-ірі және орта кәсіпорындар қамтамасыз етеді. Қаржыландырудың негізгі көздері 2023 жылы 12 744,6 миллиард теңгені немесе жалпы көлемнің 72,2%-құраған шаруашылық жүргізуші субъектілердің меншікті қаражаты болып қала береді.Бюджет қаражаты негізгі капиталға салынған инвестициялардың жалпы көлемінің 16,7% -құрады және 2022 жылмен салыстырғанда 1,1%-ға өсті. Инвестициялардың жалпы көлеміндегі банк секторынан қаржыландыру үлесі 2,9% ал басқа қарыз қаражаттары-8,2%-құрайды. 2023 жылы негізгі капиталға салынған инвестициялардың басым бөлігі өнеркәсіпке (45%) бағытталды, оның 25,4%-ы тау-кен өнеркәсібіне және 9,2%-ы өңдеу өнеркәсібіне бағытталды. Сондай-ақ, айтарлықтай инвестициялар жылжымайтын мүлік операцияларына (17,9%), Көлік және қоймаға (15,2%) және ауыл, орман және балық шаруашылығына (5,1%) бағытталды.

Өңірлік бөліністе республиканың 19 өңірінде негізгі капиталға салынған инвестициялардың ұлғаюы байқалады. Бұл ретте ең үлкен өсім Маңғыстау облыстарында (1,3 есе), ал Алматы, Ұлытау,

Түркістан, Абай, Батыс Қазақстан, Жамбыл және Қызылорда облыстарында (1,2 есе) байқалады. Негізгі капиталға салынған инвестициялардың төмендеуі Атырау облысында 5,5% байқалды.

Кесте – 1

Өңірлер бөлінісіндегі негізгі капиталға салынған инвестициялар 2018-2023

	Негізгі капиталға салынаған инвестициялар, мың теңге	Өткен жылға пайызбен	Негізгі капиталға салынған инвестициялардың республикалық көлеміндегі өңірлердің үлес салмағы, пайызбен
Қазақстан Республикасы	17 649 312 955	111,2	100,0
Абай	527 390 882	123,1	3,0
Ақмола	613 526 016	101,7	3,5
Ақтөбе	1 025 761 687	102,4	5,8
Алматы	737 743 410	115,8	4,2
Атырау	2 934 834 321	94,5	16,6
Батыс Қазақстан	675 202 835	121,9	3,8
Жамбыл	536 595 421	121,7	3,0
Жетісу	356 716 595	117,5	2,0
Қарағанды	876 522 542	115,3	5,0
Қостанай	561 627 131	110,5	3,2
Қызылорда	513 730 912	120,6	2,9
Маңғыстау	1 102 171 850	135,1	6,2
Павлодар	797 474 875	103,7	4,5
Солтүстік Қазақстан	443 683 769	116,8	2,5
Түркістан	948 809 712	123,3	5,4
Ұлытау	228 961 647	124,1	1,3
Шығыс Қазақстан	648 603 766	112,9	3,7
Астана қаласы	1 655 031 985	108,2	9,4
Алматы қаласы	1 803 183 330	125,2	10,2
Шымкент қаласы	661 740 269	115,2	3,8

**[12] дереккөзі негізінде авторлармен құрастырылған*

Өңдеу өнеркәсібіне келетін болсақ, 2023 жылдың соңына қарай инвестициялардың ең көп көлемі 85,7% үлесі және жалпы көлемі 1 248,8 млн АҚШ доллары болатын 6 секторға келді, оның ішінде:

- химия өнеркәсібінің үлесі 447,8 млн.;

-28,4% үлесі 413,5 млн.АҚШ доллары көлеміндегі азық-түлік, сусындар және темекі өнімдерін өндіруге тиесілі.;

-резеңке және пластмасса бұйымдарын, сондай-ақ басқа да металл емес минералды өнімдерді өндіру үлесіне 26,6% келеді.

Өңдеу өнеркәсібіндегі таза жеке капиталдың құрылымы жыл сайын өзгеріп отырады.

Кесте –2

Қазақстанның ірі мегаполис қалаларының инвестициялық тартымдылық және инвестициялар көлемін талдау 2024 ж.

Көрсеткіш	Шымкент	Алматы	Астана
Инвестициялық тартымдылық рейтингі	B+	A-	A
Негізгі капиталға тартылған инвестициялар көлемі млрд.теңге	766,1	1 987,2	1 898,5

ЖІӨ өсімі (%)	4,5	5,0	6,0
Инфляция деңгейі(%)	7,5	5,2	10,5

**[12,13] дереккөзі негізінде авторлармен құрастырылған*

Талдау: Шымкент Алматы мен Астанамен салыстырғанда инвестициялық тартымдылықтың төмен рейтингіне ие, бұл инвесторлар үшін жоғары тәуекелдерді көрсетуі мүмкін.Шымкентке тартылған инвестициялардың көлемі Алматы мен Астанаға қарағанда едәуір төмен, бұл экономиканың аздығына, инфрақұрылымның аз дамуына немесе басқа факторларға байланысты болуы мүмкін.

Шымкентте ЖІӨ өсімі Алматы мен Астанаға қарағанда төмен. Шымкенттегі инфляция деңгейі Алматыға қарағанда жоғары, бұл инвестициялық тартымдылыққа теріс әсер етуі мүмкін.

Осы талдау негізінде Шымкенттегі инвестициялық ахуал Алматы мен Астанаға қарағанда онша қолайлы емес деген қорытынды жасауға болады. Инвестициялық тартымдылықты жақсарту үшін Шымкентке рейтингті жақсарту, тартылған инвестициялар көлемін ұлғайту, экономикалық өсуді жеделдету және инфляция деңгейін төмендету бойынша жұмыс істеу қажет.

2018 жылы Шымкент республикалық маңызы бар қала мәртебесіне ие болды, бұл әлеуметтік-экономикалық дамуды қарқындату үшін катализатор болды.2018-2023 жылдар аралығында қала экономикасына инвестициялардың айтарлықтай ағыны байқалады, олардың жалпы көлемі 2,2 трлн теңгеге жетті, бұл 3,7 есеге ұлғаюына тең.

Жиынтық ауданы 1276 га құрайтын жеті индустриялық аймақ шеңберінде 293 инвестициялық жоба іске асырылды. Осы жобаларға инвестициялардың жалпы көлемі 225 млрд теңгеге бағаланады, бұл ретте 8,5 мың жаңа жұмыс орны құрылды. Индустриялық аймақтарда локализацияланған кәсіпорындар қызметінің негізгі бағыттарына құрылыс материалдарын өндіру, ауыр металлургия, шыны өндірісі, машина жасау, жиһаз, фармацевтика және тоқыма өнеркәсібі жатады.

Табысты инвестициялық жобалардың мысалдары ретінде мыналарды атап өткен жөн:

«Тассай» индустриялық аймағында «Asia Trafo» ЖШС трансформатор зауытын құру. Бұл жобаға инвестициялардың жалпы көлемі 20,1 млрд теңгені құрады. Кәсіпорын Орталық Азия өңірі үшін бірегей болып табылады және трансформаторлық жабдықтарды өндіруге маманданған.

«Оңтүстік» арнайы экономикалық аймағында «Бал Текстиль» ЖШС кілем бұйымдарын өндіру жобасын іске асыру. Бұл кәсіпорын еліміздегі кілем өнімдерінің ірі өндірушісі болып табылады.

«Оңтүстік» индустриялық аймағында орналасқан «QazAlpack» зауыты алюминий банкалар өндірісін игерді. Бұл кәсіпорын Орталық Азияда осы технологияны енгізген алғашқы кәсіпорын болып табылады.

Аталған жобаларды іске асыру қала бюджетіне 60,3 млрд теңге түсуді қамтамасыз етті. Өнеркәсіптік аймақтарға жеке инвестицияларды тарту коэффициенті бюджеттік инвестициялардың 1 теңгесіне 12,5 теңгені құрады. Қалада өндірілген өнеркәсіп өнімінің көлемі 1,9 есеге артты.Аталған жобалар қала бюджетіне 60,3 млрд теңге қаржы түсіріп, қаланың өнеркәсіптік өнім көлемі 1,9 есе өсті[13].

Шымкент инвестициялық тартымдылықтың әсерлі өсуін көрсетіп отыр. 2024 жылдың алғашқы 5 айында қалаға 203,7 млрд теңге инвестиция тартылды, бұл өткен жылдың сәйкес кезеңімен салыстырғанда 17,4%-ға артық.

Инвестициялардың жалпы көлемінен: 29,5млрд теңге мемлекеттік бюджеттен қаражат. 174,2млрд теңге - жеке инвестициялар. Жалпы сомасы 2,7 трлн теңгеге 220 инвестициялық жобаның пулы құрылды. 2024 жылы құны 262 млрд теңге болатын 64 жобаны іске асыру жоспарланды. Өңдеу өнеркәсібінде 2024-2028 жылдар аралығында 532 млрд теңге сомасына 114 жоба іске асырылатын болады. Бұл жобаларды іске асыру: 30000-нан астам жаңа жұмыс орындарын құру.Қала экономикасын әртараптандыру. Халықтың өмір сүру деңгейін арттыру[13].

Шымкенттің инвестициялық тартымдылығының негізгі факторларының бірі дамыған индустриялық аймақтардың болуы болып табылады.Қазіргі уақытта қалада 5 өнеркәсіптік аймақ жұмыс істейді:

«Жұлдыз» (306 га): 126,7 млрд теңге сомасына 35 жоба (3230 жаңа жұмыс орны). «Тассай» (514 га): 50,7 млрд теңге сомасына 43 жоба (2600 жаңа жұмыс орны). «Оңтүстік» (159 га): 101,4 млрд теңге сомасына 96 жоба (3000 жаңа жұмыс орны). «Ордабасы» (40 га): 14,3 млрд теңге сомасына 26 жоба (570 жаңа жұмыс орны). «Шымкент-Агро»(50 га): 37,5 млрд теңге сомасына 44 жоба (1200 жаңа жұмыс орны).

Кәсіпкерлік және индустриялық-инновациялық даму басқармасы төрт негізгі бағыт бойынша жұмыс істейді-өнеркәсіп секторын, сауданы дамыту, бизнесті мемлекеттік қолдау және инвестициялар тарту. Бұл Шымкенттің әл-ауқаты тәуелді экономиканың негізгі секторлары. Жалпы, шағын және орта бизнес субъектілері бірінші жартыжылдықта 517 млрд 800 миллион теңгеге өнім шығарды, бұл өткен жылдың 6 айына қарағанда 37 пайызға артық. Жалпы өңірлік өнімдегі шағын және орта кәсіпкерліктің үлесі 50,3%-ға жетті. 2023 жылғы қаңтар-маусымда шығарылған өнеркәсіп өнімінің көлемі 498,3 млрд. теңгені құрады. Өнеркәсіптік өндіріс индексі өткен жылдың сәйкес кезеңімен салыстырғанда 101 пайызды құрайды[14].

Жалпы өңірлік өнімнің көлемі 2024 жылғы қаңтар-маусымда ағымдағы бағамен 1812102,6 млн. теңгені құрады. 2023 жылғы қаңтар-маусыммен салыстырғанда нақты ЖӨӨ 6,9% - ға өсті. ЖӨӨ құрылымында тауарлар өндірісінің үлесі 25,4%, қызметтер - 67,9% құрады. Тұтыну бағаларының индексі 2024 жылғы қыркүйекте 2023 жылғы желтоқсанмен салыстырғанда 104,5% - құрады.

2024 жылдың қыркүйегінде экономиканың әртүрлі секторларында бағаның сараланған өсуі байқалады. Ең үлкен өсім халық үшін ақылы қызметтер саласында тіркелді (8,7%), бұл сұраныстың артуын немесе осы сегменттегі шығындардың ұлғаюын көрсетуі мүмкін. Азық-түлік емес тауарлар бағасының өсуі 5,8% құрады, ал азық-түлік инфляциясы салыстырмалы түрде қалыпты (0,5%) болып қалды. Өнеркәсіптік өнім өндірушілерінің баға индексі 2023 жылдың желтоқсанымен салыстырғанда 3,6% - ға өсті, бұл өндіріс шығындарының немесе өнеркәсіптік өнімге сұраныс құрылымының өзгеруін көрсетеді.

Алдын ала деректер бойынша 2024 жылғы қаңтар-тамызда ЕАЭО елдерімен өзара сауда 427,6 млн. АҚШ долларын құрады және 2023 жылғы қаңтар-тамызбен салыстырғанда 8 %-ға төмендеді, оның ішінде экспорт -77,3 млн. АҚШ долларын (17,1%-ға аз), импорт-350,3 млн.Ақш долларын (5,6%-ға аз).

Қаңтар-қараша айларында Шымкент экономикасына инвестициялар ағыны Қазақстан бойынша орташа -14,6%-бен салыстырғанда 21,3%-ға өсті. Қолданыстағы бес өндірістік аймақта жалпы сомасы 216 млрд теңгеге 273 инвестициялық жоба іске асырылды. Алайда, аудиторлар онда 52 га пайдаланылмаған аумақты анықтады. енді олар жаңа инвесторларды шақырғысы келеді. Әкімдікте өндірістік аймақтардың тәжірибесі табысты деп саналады және оларға 867 гектарға тағы бес аймақ қосылады, онда 372 млрд теңгеге 289 жобаны іске асыру жоспарлануда.Әкімдіктің инвестицияға деген зор үміті бар. Ол алдағы бес жылда бірден 6 трлн теңге тартуды жоспарлап отыр. Ол үшін жалпы сомасы 1,7 трлн теңгеге 229 инвестициялық жобадан тұратын пул құрылды. Жобалардың басым бөлігі өңдеу өнеркәсібіне - 405,8 млрд теңге, құрылысқа - 594,4 млрд теңге және ауыл шаруашылығына -363,9 млрд теңге жатады.Алайда, мұндай күшті инфузиялар қарапайым азаматтардың өмір сүру деңгейін арттыруға көмектеспейді. Үшінші тоқсанның қорытындысы бойынша Шымкенттегі орташа жалақы - 266,9 мың теңге, Астанадан-449,9 мың теңге, Алматыдан-409 мың теңге ғана емес, еліміздің көптеген облыстарынан да артта қалып отыр. Сірә, бұл қомақты инвестициялар шын мәнінде табысқа әсер етеді, бірақ Шымкент халқының аз ғана бөлігі, ал қалғандары аянышты өмір сүруге мәжбүр.Шымкентте Бизнес қарқынды дамып келеді. Тек 5 жыл ішінде қалада 2,2 трлн теңге тартылды, бұл Қазақстан бойынша жоғары көрсеткіш[15].

Бүгінгі таңда қаланың инвестициялық тартымдылығын арттыру және инвестициялар тарту бойынша белсенді жұмыс жүргізілуде.

Қалада 2024 - 2028 жылдар аралығында жүзеге асырылатын құны 1,7 трлн теңгеге 219 инвестициялық жобалардың базасы жасақталды. Жаңа 31 мыңнан аса жұмыс орындары ашылатын болады.

Қала аумағында жалпы аумағы 1 276 га құрайтын 7 өнеркәсіптік аймақ жұмыс жасайды. Бүгінгі таңда 601,7 млрд теңге сомасына 426 жоба іске асырылуда. Оның ішінде 293 млрд теңгенің 225 жоба іске асырылып, 8,5 мыңнан аса жаңа жұмыс орны құрылды.

Шымкент қаласында импорт алмастыратын жобаларды жүзеге асыратын инвесторларға қолдау көрсету жұмыстары жалғасатын болады.

1.«SAN GRAND» ЖШС - балаларға арналған жергөктер өндірісі. Жобаны «Жұлдыз» индустриялық аймағында 2023-2025 жылдары жүзеге асыру жоспарлануда. Инвестиция көлемі 13 млрд теңге.

Кәсіпорынның негізгі бәсекелестері-Ресейден, Түркиядан және Қытайдан импортталатын ұқсас өнімдерді сатумен айналысатын компаниялар болып табылады.

2. «АЛМЭКС Полимер» ЖШС «Оңтүстік»АЭА аумағында ұнтақталған полипропилен өндіру жобасын іске асыруда. Жобаның инвестициялық құны 38 млрд теңге, 100-ден аса жаңа жұмыс орындарының ашылуы жоспарлануда. Іске асыру мерзімі - 2026 жыл.

Қазіргі уақытта полимерлердің ішкі өндірісінің тапшылығы байқалады, осыған байланысты Қазақстан Республикасы полипропилен, полиэтилен, полиэтилентерефталат, поливинилхлорид, полистирол және бутадиенді импорттайды. Полипропилен механикалық, термиялық және химиялық қасиеттердің үйлесуіне, сондай-ақ әртүрлі әдістермен (экструзия, инъекциялық қалыптау, термоформалау) қайта өңдеу мүмкіндігіне байланысты машина жасауда, құрылыс индустриясында, электроникада және электротехникада кеңінен қолданылады. Полипропилен өндірісін оқшаулау полимерлерді қайта өңдеудің жаңа технологияларына икемді бейімделуді жүзеге асыруға, процестердің технологиялылығын қамтамасыз етуге және түпкілікті өнім өндіру жылдамдығын арттыруға мүмкіндік береді[16].

Қалада бизнес-климатты жақсарту мақсатында «Бизнеске арналған үкімет-Shymkent Invest» бірыңғай кәсіпкерлерге қызмет көрсету орталығында *(фронт-офис)* кәсіпкерлерге «бір терезе» қағидаты бойынша мемлекеттік қолдау мен мемлекеттік қызметтердің барлық шаралары орталықтандырып көрсетіледі *(кеңестер беру, жоба сүйемелдеу, маркетингтік және басқа да қызметтер)*.

Шымкент қаласының инвестициялық ахуалын кешенді бағалау үшін Қазақстан Республикасының басқа өңірлерімен салыстыруды қоса алғанда, 2023-2024 жылдардағы статистикалық деректерге негізделген SWOT-талдау жүргізілді.

Кесте – 3

Шымкент қаласының инвестициялық тартымдылығын SWOT- талдау

Күшті жақтары	**Әлсіз жақтары**
1)Инвестициялардың өсуі: 2023 жылы Шымкенттегі негізгі капиталға салынған инвестициялардың көлемі661,7 млрд теңгені құрады,2022 жылмен салыстырғанда 15,2% ұлғайды, бұл республика бойынша орташа өсімнен (11,2%) жоғары. 2)Шағын және орта бизнестің (ШОБ) жоғары белсенділігі: жалпы өңірлік өнімдегі ШОБ үлесі 50,3% жетті, бұл ел бойынша ең үздік көрсеткіштердің бірі болып табылады. 3)Дамыған инвестициялық Инфрақұрылым: қалада 5 өнеркәсіптік аймақ (мысалы, «Тассай», «Оңтүстік» және т.б.) жұмыс істейді, онда 293 жоба іске асырылды сомасы 225 млрд теңге, 8 500 жұмыс орнын құрған. 4)Өнеркәсіптік өсу:өнеркәсіп өнімінің көлемі 1,9 есе(2018 жылдан 2023 жылға дейін) ұлғайды, өнеркәсіп өндірісінің индексі 101%құрады. 5)Инвестициялардың тиімділігі: әрбір 1 теңге бюджет қаражатына 12,5 теңге жеке инвестициялар тартылды, бұл бизнестің сенімінің жоғары деңгейін көрсетеді. 6) Жаңа жобалар портфелі: 2024 жылы 220 жобадан сомасы 2,7 трлн теңгеге инвестициялық пул қалыптастырылды.	1)Республикалық инвестициялардағы төмен үлес салмағы: Шымкент Қазақстан бойынша негізгі капиталға салынған инвестициялардың жалпы көлемінен 3,8% ғана алады. 2)Жан басына шаққандағы ЖӨӨ төмен: 2023 жылы ол 7 495,1 мың теңгені құрады, бұл көшбасшылармен салыстырғанда айтарлықтай төмен (Алматы – 16 503,2; Атырау – 24 790,6 мың теңге). 3)Адам дамуының салыстырмалы түрде төмен индексі: көрсеткіш 0,875, Астана мен Алматыдан кейін. 4)Экономиканы шектеулі әртараптандыру: инвестициялардың негізгі көлемі ғимараттарды салуға және күрделі жөндеуге бағытталған (60,9%). 5) Сыртқы экономикалық белсенділіктің төмендеуі: ЕАЭО елдеріне Экспорт 2024 жылғы қаңтар-тамызда 17,1% төмендеді.
Мүмкіндіктер	**Қауіптер**
1)Халықаралық логистикалық бастамаларға қатысу:қаланың көлік дәліздерінің қиылысында географиялық орналасуы («Бір белдеу-бір жол») логистикалық хаб үшін жағдай жасайды. 2) Өнеркәсіпті әртараптандыру: 2024-2028 жылдары өңдеу өнеркәсібінде 532 млрд теңге сомасына 114 жобаны іске асыру жоспарланған.	1)Экспорттық белсенділіктің төмендеуі: ЕАЭО-мен сыртқы сауда 8%, экспорт - 17,1% төмендеді. 2)Басқа мегаполистер тарапынан бәсекелестіктің өсуі: Алматы мен Астана Қазақстанға барлық тікелей шетелдік инвестициялардың 60%-на дейін тартады. 3)Білікті кадрлардың кетуі: басқа қалалар мен елдердегі жоғары әлеуметтік жағдайлар аясында.

3) Индустриялық аймақтарды дамыту: жаңа өндірістерге арналған аумақтарды кеңейту жалғасуда-барлығы 1 276 га өнеркәсіптік инфрақұрылым. 4)ШОБ-ты қолдау: мемлекеттік бағдарламалар шеңберінде 2024 жылы жалпы сомасы 27,5 млрд теңгеден астам сомаға 6800-ден астам жоба қаржыландырылды. 5)Жеке сектордың инвестициялық белсенділігінің өсуі: 2024 жылдың бірінші жартыжылдығында жеке инвестициялар 174,2 млрд теңгені құрады (жалпы көлемі 203,7 млрд теңгеден).	4)Инфляциялық қысым: тұтыну бағаларының индексі 2024 жылғы қыркүйектің қорытындысы бойынша 104,5% құрады, бұл ретте ақылы қызметтер 8,7% қымбаттады. 5)Банктік қаржыландырудың төмен үлесі: инвестициялардың тек 2,9% ірі жобаларды шектейтін банктер есебінен қаржыландырылады.

**[12,13,15] дереккөзі негізінде авторлармен құрастырылған*

Жүргізілген SWOT-талдау Шымкент қаласының жеке сектор, дамыған өнеркәсіптік инфрақұрылым және шағын және орта бизнесті белсенді қолдау есебінен инвестициялық өсу әлеуеті жоғары екенін көрсетеді. Сонымен қатар, негізгі сын – қатерлер, әртараптандырудың төмен деңгейі, кадрлардың кетуі және экспорттық белсенділіктің нашар дамуы-атаулы стратегиялық шешімдерді талап етеді.

Қаланың инвестициялық саясаты Шымкент қаласының Қазақстанның оңтүстігіндегі индустриялық, инновациялық және логистикалық орталық ретіндегі ұстанымын нығайтуға бағытталуы тиіс.

Шымкентке шетелдік инвестицияларды тарту үшін инвестициялық климаттың әртүрлі аспектілерін қамтитын шарлар кешенін ұсынуға болады.

Ұсыныстарды келесі бағыттар бойынша топтастыруға болады:

1.*Инвестициялық климатты жақсарту:*

-Бюрократияны азайту және бизнесті тіркеу рәсімдерін жеңілдету: қажетті рұқсаттарды тіркеу және алу үшін «бір терезе» құру, процестерді цифрландыру, құжаттарды рәсімдеу уақыты мен құнын қысқарту.

- *Меншік құқығын қорғауды күшейту*: инвесторлар үшін ашық және болжамды ойын ережелеріне кепілдік беру, дауларды шешудің тиімді сот жүйесі, сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес.

- *Инфрақұрылымды жақсарту*: көлік инфрақұрылымын (жолдар, темір жолдар, әуежай) дамыту, сенімді энергия көздеріне және байланысқа қол жеткізуді қамтамасыз ету, индустриялық парктер мен заманауи инфрақұрылыммен еркін сауда аймақтарын құру.

- *Адами капиталды дамыту*: білім беруге және кадрларды кәсіби даярлауға Инвестициялар, білікті мамандарды тарту үшін жағдайлар жасау.

- *Ашықтық пен болжамдылық деңгейін арттыру*: экономиканың жай-күйі туралы деректерді жариялау, қаланы дамытудың стратегиялық жоспарларын әзірлеу және жариялау, инвестициялар саласында шешімдер қабылдаудың ашықтығы.

2. **Инвестициялық мүмкіндіктерді мақсатты ілгерілету:**

- *Шымкент инвестициялық брендін әзірлеу және ілгерілету*: қаланың инвестициялық-тартымды өңір ретіндегі тартымды имиджін құру, халықаралық инвестициялық форумдар мен көрмелерге белсенді қатысу.

- *Мақсатты жарнама*: олардың мүдделерінің ерекшелігін ескеретін нақты елдер мен салалардан инвесторларды тартуға бағытталған жарнамалық кампаниялар өткізу.

- *Инвестициялық портал құру*: порталда Шымкент қаласының инвестициялық мүмкіндіктері туралы толық ақпаратты, инвесторлар үшін қарапайым және түсінікті нұсқаулықтарды, жауапты тұлғалардың байланыс деректерін орналастыру.

- *Халықаралық ұйымдармен өзара іс-қимыл*: инфрақұрылымдық жобаларды қаржыландыру және техникалық көмек көрсету үшін халықаралық қаржы институттарын (мысалы, ЕҚДБ, ХВҚ) тарту.

3. Инвестициялық белсенділікті ынталандыру:

- **Салықтық жеңілдіктер мен инвестициялық ынталандырулар беру**: экономиканың басым салаларындағы инвесторлар үшін салықтық жеңілдіктер мен преференциялар жүйесін әзірлеу.

- *Мемлекеттік қаржыландыру кепілдіктері*: инвестициялық жобалар үшін кредиттер бойынша мемлекеттік кепілдіктер беру.

- Жеке сектормен әріптестік: Мемлекеттік-жекешелік әріптестік (МЖӘ) негізінде инвестициялық жобаларды іске асыру үшін жеке компаниялармен өзара іс-қимыл.

4. **Нақты салаларға назар аудару**:

Барлық салаларға бірден инвестиция тартуға тырысудың орнына, Шымкентте даму әлеуеті жоғары салаларға назар аударған жөн, мысалы:

- *Агроөнеркәсіптік кешен*: қайта өңдеу өнеркәсібін дамыту, ауыл шаруашылығы өнімдерін экспорттау.

- *Туризм:* туристік инфрақұрылымды дамыту, Шымкентті туристік орталық ретінде ілгерілету.

- *Логистика:* көлік инфрақұрылымын дамыту, логистикалық орталықтар құру.

- *Құрылыс материалдарын өндіру:* қаладағы құрылыс қарқынын ескере отырып.

Шетелдік инвестицияларды тартудың сәттілігі кешенді тәсілге және барлық аталған шараларды дәйекті іске асыруға байланысты екенін есте ұстаған жөн. Стратегияны түзету үшін өткізілетін іс-шаралардың тиімділігін үнемі бақылау және бағалау қажет.

Қорытынды. Шымкент қаласының инвестициялық тартымдылығын зерттеу инвестициялық ахуалдың ағымдағы жай-күйін және оның одан әрі даму перспективаларын айқындайтын негізгі факторларды анықтауға мүмкіндік берді. Макроэкономикалық көрсеткіштерді, инфрақұрылымдық қамтамасыз етуді және институционалдық ортаны талдау қаланың ішкі және шетелдік инвестицияларды тарту үшін айтарлықтай әлеуетке ие екенін көрсетті.

Сонымен қатар, зерттеу нәтижелері мемлекеттік органдар мен инвестициялық процеске қатысушылардың мұқият назар аударуын талап ететін бірқатар проблемалық аспектілерді анықтады. Инфрақұрылымның жекелеген элементтерінің жеткіліксіз дамуы, әкімшілік кедергілердің болуы және инвестициялық жобаларды мемлекеттік қолдау тетіктерін жетілдіру қажеттілігі Шымкент қаласының инвестициялық әлеуетін толық іске асыруға кедергі келтіретін тежеуші факторларды білдіреді.

Жүргізілген талдау негізінде инвестициялық ахуалды жақсартуға және қала экономикасының басым салаларына инвестициялар тарту үшін қолайлы жағдайлар жасауға бағытталған ұсынымдар тұжырымдалды. Әкімшілік рәсімдерді оңтайландыруды, инфрақұрылымды дамытуды және мемлекеттік қолдау шараларының тиімділігін арттыруды қамтитын ұсынылған шараларды іске асыру Шымкент қаласының инвестициялық нарықтағы бәсекеге қабілеттілігін арттыруға және қаланың орнықты әлеуметтік-экономикалық дамуын қамтамасыз етуге мүмкіндік береді.

Одан әрі зерттеулерді Шымкент инвестициялық тартымдылығының салалық ерекшеліктерін терең талдауға, инвестициялық белсенділікті ынталандырудың түрлі құралдарының тиімділігін бағалауға және қаланың инвестициялық әлеуетін дамытудың кешенді стратегиясын әзірлеуге бағыттаған жөн.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Мемлекет басшысының 2012 жылғы 14 желтоқсандағы «Қазақстан-2050» стратегиясы: қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты» атты Қазақстан халқына Жолдауын іске асыру жөніндегі шаралар туралы. Қазақстан Республикасы Президентінің 2012 жылғы 18 желтоқсандағы № 449 Жарлығы.

2. Мемлекет басшысының 2019 жылғы 2 қыркүйектегі «Сындарлы қоғамдық диалог – Қазақстанның тұрақтылығы мен өркендеуінің негізі» атты Қазақстан халқына Жолдауын іске асыру жөніндегі шаралар туралы.Қазақстан Республикасы Президентінің 2019 жылғы 10 қыркүйектегі №152 Жарлығы.

3. Хохлова Г.И., Сергеев В.А., Петров Е.В. К вопросу об определении инвестиционной привлекательности территорий //Вестник ИрГТУ. – 2015. – №9 (104). – С. 236–241.

4. Ильющенко А.В. Сущность категории инвестиционная привлекательность региона //Бизнесобразование в экономике знаний. – 2017. –№1(6).

5. Kostyrko L., Sieriebriak K., Sereda O., Zaitseva L. Investment attractiveness of ukraine as a dominant attraction of foreign direct investment from the european space: analysis, evaluation // Financial And Credit Activity: Problems Of Theory And Practice. – 2022. – №2(43). – P. 95–106. – https://doi.org/10.55643/fcaptp.2.43.2022.3700

6. Godlewska M., Pilewicz T. Entrepreneurial activities of local governments in their investment attractiveness context–evidence from Poland // Local Government Studies. – 2022. – №43(3). – P. 590–614. – https://doi.org/10.1080/03003930.2020.1842736

7. Nazarova V., Lavrova V. Do ESG Factors Influence Investment Attractiveness of the Public Companies? // Journal of Corporate Finance Research. – 2022. – №16(1). – https://doi.org/10.17323/j.jcfr.2073-0438.16.1.2022.38-64.

8. Бейсенгалиев Б.Т. и.др. Инвестиционный потенциал и инвестиционная активность регионов РК //Известия Национальной академии наук Республики Казахстан. – 2015. – № 4(302). – С. 84–90.

9. Мухетдинова Н.М. О путях улучшения инвестиционного климата российских регионов // Российское предпринимательство. – 2013. – Том 14. – №8. – С. 73–77.

10. Нұрбосынова Ж.Н., Сутбаева Р.О., Казанбаева, Мангибаева Д.Д. Роль иностранных инвестиций в повышении инвестиционной привлекательности регионов РК// Вестник Казахскогомуниверситета экономики, финансов и международной торговли. – 2025. – №1(58). – DOI 10.52260/2304-7216.

11. Айтказина А., Бекжанова Т.К., Каршалова А.Д., Ешпанова Д.Д. Секторальный анализ привлекательные сектора экономики Казахстана для инвестиций. // Вестник Казахского университета экономики, финансов и международной торговли. – 2024. – №3(56). – DOI 10.52260/2304-7216.).

12. ҚР Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігінің Ұлттық статистика Бюросының ресми сайты. – URL: https://stat.gov.kz

13. *Шымкент қаласы әкімдігінің 2024 жылғы «9» қазандағы «5224» қаулысына қосымша* Шымкент қаласының 2025–2029 жылдарға арналған әлеуметтік-экономикалықдаму болжамы**.**

14. URL:https://otyrar.kz/2024/07/v-shymkente-investitsionnyj-bum-nabiraet-oboroty.

15.Қазақстан Республикасы Премьер-министрінің ресми ақпараттық ресурсы. – URL:https://primeminister.kz/news/reviews/shymkenttin-aleumettik-ekonomikalyk-damu-korsetkishterinde-on-dinamika-kalyptasyp-otyr-29139

REFERENCES

1. Poslanie Prezidenta Respubliki Kazahstan – Lidera Nacii N. Nazarbaeva narodu Kazahstana ot 14 dekabrja 2012 goda «Strategija «Kazahstan-2050»: novyj politicheskij kurs sostojavshegosja gosudarstva». [On measures to implement the address of the head of state to the people of Kazakhstan dated December 14, 2012 "strategy" Kazakhstan–2050": a new political course of the established state". Decree of the president of the Republic of Kazakhstan]. [in Kazakh].

2. Poslanie Glavy gosudarstva Kasym–Zhomarta Tokaeva narodu Kazahstana «Konstruktivnyj obshhestvennyj dialog – osnova stabil'nosti i procvetanija Kazahstana», sentjabr' 2019 goda [On measures to implement the address of the head of state to the people of Kazakhstan dated September 2, 2019 "constructive public dialogue-the basis for stability and prosperity of Kazakhstan". Decree of the president of the Republic of Kazakhstan dated September]. – URL://https://www.akorda.kz/ru/addresses/addresses_of_president/poslanie-glavygosudarstva-kasym-zhomarta-tokaeva-narodu-kazahstana [in Kazakh].

3. Hohlova G., Sergeeva V., Petrov E. K voprosu ob opredelenii investicionnoi privlekatel'nosti territorii [On the issue of determining the investment atrractiveness of territorieries] // Vestnik IrGTU. – 2015. – №9(104). – S. 236–241. [in Russian].

4. Il'yshenko A. Sushnost' kategorii investictionnaya privlekatel'nost' regiona [The essence of the investment attractiveness of the region category]//Biznesobrozovanie v economike znanii. – 2017. – №1(6). [in Russian].

5. Kostyrko L., Sieriebriak K., Sereda O., Zaitseva L. Investment attractiveness of ukraine as a dominant attraction of foreign direct investment from the european space: analysis, evaluation // Financial And Credit Activity: Problems Of Theory And Practice. – 2022. – №2(43). – P. 95–106. – https://doi.org/10.55643/fcaptp.2.43.2022.3700

6. Godlewska M., Pilewicz T. Entrepreneurial activities of local governments in their investment attractiveness context–evidence from Poland // Local Government Studies. – 2022. – №43(3). – P. 590–614. – https://doi.org/10.1080/03003930.2020.1842736

7. Nazarova V., Lavrova V. Do ESG Factors Influence Investment Attractiveness of the Public Companies? // Journal of Corporate Finance Research. – 2022. – №16(1). – https://doi.org/10.17323/j.jcfr.2073-0438.16.1.2022.38-64.

8. Bejsengaliev B. Investicionnyj potencial i investicionnaja aktivnost' Respubliki Kazahstan[Investment potential and investment activity of the Republic of Kazakhstan] // Izvestya Natcianal'noi academii nauk Respubliki Kazakhstan. – 2015. – №84. [in Russian].

9. Muhetdinova N. O putjah uluchshenija investicionnogo klimata rossijskih regionov [On ways to improve the investment climate in Russian regions]// Rossijskoe predprinimatel'stvo. – 2013. – Tom 14. – №8. – S. 73–77. [in Russian].

10. Nurbosynova Zh., Sutbayeva R., Kazanbayeva Zh., Mangibayeva D. Rol' inostrannykh investitsii v povyhenii investitsionnoi privlekatel'nosti regionov RK [The role of foreign investments in increasing the investment attractiveness of the regions of the Republic of Kazakhstan] // VESTNİK Kazahskogo universiteta ekonomiki, finansov i mejdunarodnoi torgovli. – 2025 – №1(58). – DOI 10.52260/2304-7216.2025.1(58).2[in Russian]

11. Aitkazina A., Bekjanova T., Karşalova A., Eşpanova D. Sektorälnyi analiz privlekatelnye sektora ekonomiki Kazahstana dlä investisi. [Sectoral analysis of attractive sectors of Kazakhstan's economy for investments] // VESTNİK Kazahskogo universiteta ekonomiki, finansov i mejdunarodnoi torgovli. – 2024. – №3(56). – DOI 10.52260/2304-7216.). [in Russian]

12. QR Strategialyq josparlau jäne reformalar agenttıgınıñ Ūlttyq statistika Bürosynyñ resmi saity https://stat.gov.kz [Official website of the Bureau of national statistics of the agency for Strategic Planning and reforms of the Republic of Kazakhstan] – URL: https://stat.gov.kz [in Kazakh].

13. Shymkent qalasy akimdiginiñ 2024 zhylgy «9» qazandagy «5224» qaulysyna qosymsha Shymkent qalasynyn 2025–2029 zhyldarga arnalgan a'leumettik–yekonomikalyq damu bolzhamy. [Forecast of socio-economic development of the city of Shymkent for 2025–2029 in addition to the resolution of the akimat of Shymkent "5224" of October 9, 2024] [in Kazakh].

14.URL:.https://otyrar.kz/2024/07/v-shymkente-investitsionnyj-bum-nabiraet-oboroty.

15.Qazaqstan Respublikasy Prem'er-ministrınıñ resmi aqparattyq resursy [Official information resource of the Prime Minister of the Republic of Kazakhstan]. – URL:https://primeminister.kz/news/reviews/shymkenttin-aleumettik-ekonomikalyk-damu-korsetkishterinde-on-dinamika-kalyptasyp-otyr-29139[in Kazakh].

Умарова Г.Х., Утемисова Г.Т., Мауленкулова Г.Е., Шадиева А.А.

ОЦЕНКА ИНВЕСТИЦИОННОЙ ПРИВЛЕКАТЕЛЬНОСТИ ГОРОДА ШЫМКЕНТ

Аннотация

Статья посвящена анализу динамичного роста инвестиционной привлекательности города Шымкент, проведен обзор экономической ситуации в городе, включая анализ макроэкономических показателей, инфраструктуры и социально-экономических факторов. С помощью SWOT-анализа выявлены сильные и слабые стороны инвестиционного климата Шымкента, а также определены возможности и риски для потенциальных инвесторов. Проанализированы существующие инвестиционные проекты и инициативы, направленные на привлечение инвестиций, и оценена эффективность мер государственной поддержки. Результаты исследования показали, что Шымкент обладает значительным инвестиционным потенциалом благодаря развитой индустриальной зоне и выгодному географическому положению. Однако для дальнейшего повышения инвестиционной привлекательности необходимо решить ряд проблем, связанных с административными барьерами и недостаточным развитием инфраструктуры. На основе проведенного анализа разработаны рекомендации для государственных органов и частных инвесторов, направленные на улучшение инвестиционного климата и привлечение инвестиций в приоритетные отрасли экономики города.

Статья может быть полезна как государственным органам, так и частным инвесторам, стремящимся оценить потенциал реализации бизнес-идей города. В статье подчеркивается ключевая роль развитых индустриальных зон в привлечении отечественных и иностранных инвестиций, представляя Шымкент как одного из лидеров по инвестиционной привлекательности в Казахстане. Данное исследование может быть полезно как для государственных органов, так и для частных инвесторов, стремящихся оценить потенциал города для реализации своих бизнес-идей.

В статье подчеркивается ключевая роль развитых индустриальных зон в привлечении отечественных и иностранных инвестиций, представляя Шымкент как одного из лидеров по инвестиционной привлекательности в Казахстане.

Umarova G., Utemisova G., Maulenkulova G., Shadyeva A.

ASSESSMENT OF THE INVESTMENT ATTRACTIVENESS OF SHYMKENT CITY

Annotation

The article analyzes the dynamic growth of the investment attractiveness of Shymkent, provides an overview of the economic situation in the city, including an analysis of macroeconomic indicators, infrastructure and socio-economic factors. SWOT analysis revealed the strengths and weaknesses of Shymkent's investment climate, as well as identified opportunities and risks for potential investors. The existing investment projects and initiatives aimed at attracting investments are analyzed, and the effectiveness of government support measures is assessed. The results of the study showed that Shymkent has significant investment potential due to its developed industrial zone and advantageous geographical location. However, in order to further increase the investment attractiveness, it is necessary to solve a number of problems related to administrative barriers and insufficient infrastructure development. Based on the analysis, recommendations have been developed for government agencies and private investors aimed at improving the investment climate and attracting investments in priority sectors of the city's economy.

The article can be useful for both government agencies and private investors seeking to assess the potential of implementing the city's business ideas. The article highlights the key role of developed industrial zones in attracting domestic and foreign investment, presenting Shymkent as one of the leaders in terms of investment attractiveness in Kazakhstan.

DOI 10.52260/2304-7216.2025.2(59).8
УДК 331.5(574)
ГРНТИ 06.77.64

Н.А. Алдабергенов, постдокторант[1]
А. Сабыржан*, к.э.н., профессор[2]
А.А. Шаметова, к.э.н., ассоц. профессор[3]
Л.И. Тогайбаева, к.э.н., ст. преподаватель[3]
Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева, г. Астана, Казахстан[1]
Карагандинский университет имени Е.А. Букетова, г. Караганда, Казахстан[2]
Карагандинский технический университет имени Абылкаса Сагинова, г. Караганда, Казахстан[3]
* - основной автор (автор для корреспонденции)
e-mail: Alisher-aliev-79@mail.ru

АНАЛИЗ СТРУКТУРЫ ЗАНЯТОСТИ И БЕЗРАБОТИЦЫ В КАЗАХСТАНЕ

В статье рассмотрена динамика основных индикаторов рынка труда Казахстана за период 2015-2024 годов с учетом влияния цифровой трансформации и социально-экономических изменений. Проанализированы численность рабочей силы, структура занятости, параметры безработицы, включая общую, молодежную и долгосрочную, а также средняя продолжительность поиска работы. Выявлены устойчивые тенденции в развитии трудовой сферы, отражающие рост численности занятого населения, увеличение доли наемных работников и снижение уровня безработицы.

Определено, что за рассматриваемый период наблюдается положительная динамика занятости при одновременной стабилизации уровня самостоятельной занятости и снижении показателей безработицы, особенно в долгосрочной и молодежной категориях. Показано, что средняя продолжительность безработицы сокращается, что свидетельствует об усилении адаптивности рынка труда и эффективности механизмов трудоустройства. Рассмотрены последствия пандемийного кризиса 2020 года и его влияние на краткосрочные отклонения в динамике занятости и безработицы.

В качестве эмпирической базы использованы официальные статистические данные Бюро по статистике Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан. Применены методы дескриптивного и сравнительного анализа, а также визуализация временных рядов. Сформулированы практические рекомендации по совершенствованию государственной политики в области занятости, включая развитие программ профессионального обучения, поддержку молодежной и самостоятельной занятости, а также повышение мобильности рабочей силы. Обоснована актуальность дальнейших исследований в направлении анализа региональных различий и оценки качества занятости в условиях цифровой экономики.

Ключевые слова: *рынок труда, занятость, безработица, наемные работники, самостоятельная занятость, молодежная безработица, долгосрочная безработица, цифровая трансформация, трудовая активность, Казахстан.*

Кілт сөздер: *еңбек нарығы, жұмыспен қамту, жұмыссыздық, жалдамалы жұмыскерлер, дербес жұмыспен қамту, жастар жұмыссыздығы, ұзақ мерзімді жұмыссыздық, цифрлық трансформация, еңбек белсенділігі, Қазақстан.*

Keywords: *labor market, employment, unemployment, employees, self-employment, youth unemployment, long-term unemployment, digital transformation, labor activity, Kazakhstan.*

Введение. Современные процессы трансформации рынка труда формируются под влиянием множества факторов, включая цифровизацию экономики, изменение структуры занятости, демографические сдвиги и институциональные реформы. В условиях перехода к цифровой модели хозяйствования меняются как формы занятости, так и поведенческие установки экономически активного населения. Казахстан не является исключением из этих глобальных трендов. Изменения затрагивают не только макроэкономические параметры, но и повседневную трудовую практику, включая рост доли наемной занятости, относительную стабилизацию самостоятельной занятости, снижение показателей безработицы и сжатие периода поиска работы.

Несмотря на наличие отдельных исследований, посвященных анализу рынка труда в странах с формирующейся экономикой, остается ограниченным комплексный подход к изучению многолетней динамики ключевых трудовых показателей. Отсутствие обобщающих оценок по

Казахстану за длительный временной период, в том числе в контексте постковидного восстановления и цифровой трансформации, затрудняет выработку научно обоснованных рекомендаций по совершенствованию политики занятости. Противоречивость выводов о влиянии цифровизации на безработицу и структуру занятости, выявленная в ряде зарубежных и отечественных работ, усиливает необходимость эмпирически верифицированного анализа, способного уточнить имеющиеся представления о трансформации трудовых отношений.

Цель исследования заключается в выявлении и интерпретации устойчивых тенденций в динамике ключевых показателей рынка труда Казахстана на основе статистического анализа за период 2015-2024 годов с акцентом на структуру занятости и особенности безработицы в условиях цифровой трансформации.

Для достижения поставленной цели решаются следующие задачи: проанализировать изменения в численности рабочей силы, занятого и безработного населения; определить структуру занятости по типам (наемная и самостоятельная); охарактеризовать динамику показателей общей, молодежной и долгосрочной безработицы; сформулировать практические рекомендации по оптимизации трудовой политики на основе полученных выводов.

Материалы исследования включают официальные статистические данные Бюро по статистике Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан, охватывающие десятилетний период. В качестве методологической основы используется дескриптивный и сравнительный анализ, а также визуализация данных в динамике. Обработка и представление информации осуществлялись с применением стандартных инструментов и методов аналитической интерпретации временных рядов. Методический подход направлен на обеспечение воспроизводимости исследования и сопоставимости результатов с ранее опубликованными работами.

Обзор литературы. В условиях нарастающей цифровизации и трансформации национальных экономик рынок труда становится объектом пристального внимания исследователей, государственных структур и международных организаций. Значительное количество научных трудов посвящено изучению факторов, влияющих на занятость, безработицу и динамику рабочей силы в контексте глобальных и региональных изменений [1, 2]. Одним из ключевых направлений исследований остается анализ структурных изменений в занятости и их связь с институциональными и технологическими преобразованиями [3].

Ряд работ подчеркивает влияние цифровой трансформации на формирование новых форм занятости и перераспределение трудовых ресурсов между секторами экономики, особенно в странах с переходной экономикой [4]. Исследования также акцентируют внимание на роли человеческого капитала, навыков и образования в обеспечении устойчивости трудового рынка [5]. В частности, указывается, что развитие цифровых компетенций способствует адаптации населения к новым формам занятости и снижению структурной безработицы [6].

Отдельное внимание в литературе уделяется вопросам молодежной и долгосрочной безработицы как индикаторам уязвимости рынка труда [7]. Анализ показывает, что высокий уровень безработицы среди молодежи нередко сопряжен с недостаточной интеграцией в формальный сектор экономики, ограниченным доступом к качественному образованию и неразвитостью механизмов профессионального ориентирования. В то же время, наличие программ активной занятости и развития предпринимательства способствует сокращению данных форм безработицы.

Несмотря на наличие широкого спектра исследований, посвященных макроэкономическим аспектам занятости, в существующей литературе наблюдается ограниченное внимание к долгосрочной эмпирической оценке трансформаций национального рынка труда в условиях цифровизации. Многие работы опираются на краткосрочные выборки или фокусируются на отдельных категориях населения, что затрудняет формирование целостной картины изменений в трудовой сфере. Кроме того, в ряде исследований прослеживаются методологические расхождения в оценке степени влияния цифровых технологий на занятость, что требует дальнейшего уточнения понятийного аппарата и усиления эмпирической базы.

Актуальность проведения комплексного анализа, охватывающего динамику основных индикаторов занятости и безработицы на протяжении значительного временного периода, обусловлена необходимостью разработки обоснованных стратегий регулирования занятости.

Основная часть. Формирование сбалансированной и адаптивной системы занятости является приоритетом государственной политики в условиях цифровой трансформации экономики и региональной модернизации. Изменения в структуре рабочей силы, параметры занятости и безработицы отражают не только экономические колебания, но и институциональные сдвиги, связанные с трансформацией производственного и образовательного ландшафта. Для оценки текущего состояния и выявления устойчивых тенденций на рынке труда необходимо проанализировать динамику ключевых показателей, характеризующих экономическую активность населения и его вовлеченность в трудовую сферу. Эмпирической основой анализа служат официальные данные о рабочей силе, занятости и безработице в Казахстане за 2015–2024 годы, агрегированные и визуализированные на рисунке 1.

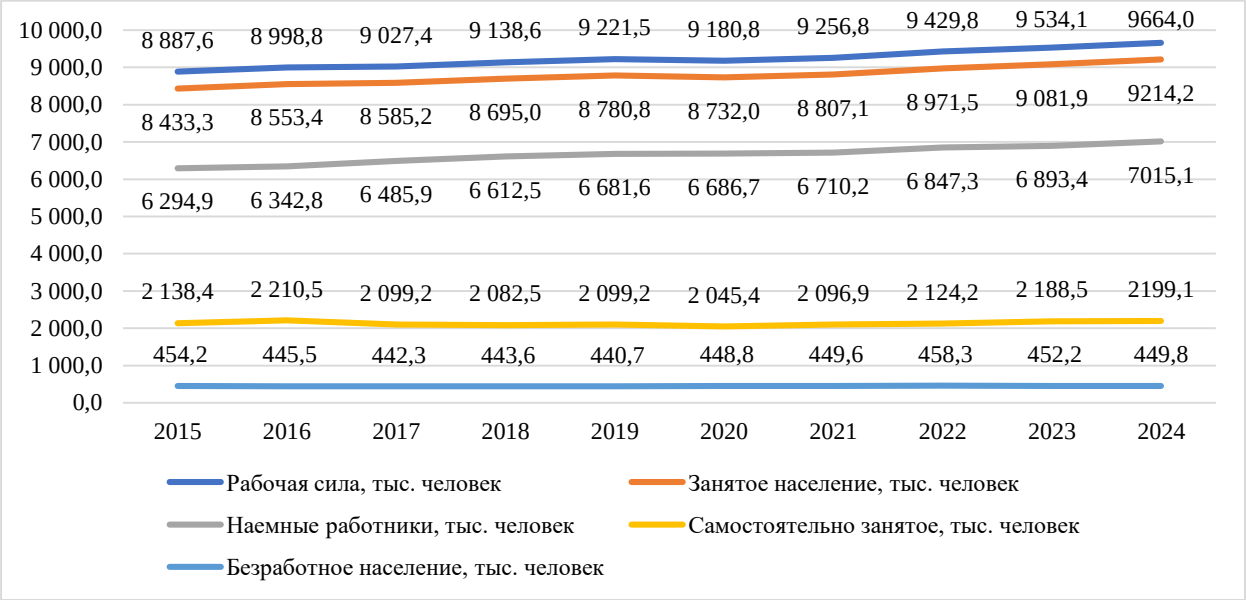

Рисунок –1**. Динамика показателей рабочей силы и занятости населения в Казахстане***

**Составлено авторами по источнику [8]*

Из данных рисунка 1 видно, что в период с 2015 по 2024 год рынок труда Казахстана характеризовался устойчивыми изменениями в структуре рабочей силы и занятого населения. Согласно статистическим данным, численность рабочей силы в стране в абсолютном выражении увеличилась с 8 887,6 тыс. человек в 2015 году до 9 664,0 тыс. человек в 2024 году, что свидетельствует о росте экономически активного населения на 776,4 тыс. человек или на 8,7 % за десятилетие. Данный рост обусловлен как естественным приростом трудоспособного населения, так и увеличением уровня вовлеченности населения в экономические процессы, в том числе за счет активных программ государственной политики в области занятости, образования и профессиональной подготовки.

Параллельно с ростом рабочей силы наблюдается увеличение общего числа занятого населения - с 8 433,3 тыс. человек в 2015 году до 9 214,2 тыс. человек в 2024 году. Прирост составил 780,9 тыс. человек или 9,3 %. При этом темпы роста занятого населения немного опережают темпы роста всей рабочей силы, что указывает на положительную динамику по части вовлечения населения в трудовую деятельность и снижении доли безработных.

Структурный анализ занятого населения показывает, что преобладающую долю в его составе занимают наемные работники. Их численность в течение рассматриваемого периода увеличилась с 6 294,9 тыс. человек в 2015 году до 7 015,1 тыс. человек в 2024 году, что составляет прирост на 720,2 тыс. человек или 11,4 %. Положительная динамика занятости в сфере наемного труда указывает на рост формального сектора экономики и расширение возможностей трудоустройства в корпоративной и государственной среде. Особенно активный прирост наемных работников наблюдается после 2021 года, что связано с восстановлением экономики после пандемийного кризиса 2020 года, а также с реализацией национальных проектов в области индустриализации, цифровизации и социальной модернизации.

Численность самостоятельно занятого населения на протяжении 2015–2024 годов варьировалась в пределах 2 000 - 2 200 тыс. человек. Несмотря на незначительные колебания, общий тренд можно охарактеризовать как относительно стабильный. В 2015 году самостоятельно занятые составляли 2 138,4 тыс. человек, в 2024 году - 2 199,1 тыс. человек, что представляет собой прирост на 60,7 тыс. человек или 2,8 %. В отдельные годы (например, 2017 и 2018 гг.) наблюдалось снижение численности данной категории, однако в последующий период происходит восстановление и дальнейший рост. Указанная стабильность отражает как устойчивое положение сектора индивидуальной трудовой деятельности, так и структурные особенности казахстанского рынка труда, где значительная доля населения продолжает трудиться вне формального сектора - в сельском хозяйстве, ремесленных услугах, малом бизнесе и других сферах.

Безработное население в абсолютных показателях оставалось сравнительно стабильным, демонстрируя лишь незначительные колебания в пределах от 440,7 тыс. до 458,3 тыс. человек. В 2015 году численность безработных составляла 454,2 тыс. человек, а в 2024 году - 449,8 тыс. человек, что свидетельствует о сокращении на 4,4 тыс. человек. В условиях общего увеличения численности рабочей силы и роста занятого населения, сохранение безработицы на практически неизменном уровне может рассматриваться как положительный индикатор эффективности трудовой политики и функционирования механизмов содействия занятости.

Следует отметить, что наиболее заметное отклонение показателей наблюдалось в 2020 году, когда в условиях пандемии COVID-19 произошло снижение как численности рабочей силы, так и занятого населения. Так, по сравнению с 2019 годом численность рабочей силы сократилась с 9 221,5 тыс. человек до 9 180,8 тыс. человек, а занятое население - с 8 780,8 тыс. человек до 8 732,0 тыс. человек. Снижение носит краткосрочный характер, так как уже с 2021 года оба показателя возвращаются к положительной динамике. Устойчивое восстановление в 2021-2024 годах свидетельствует о высокой адаптивности национальной экономики и системы занятости к внешним шокам.

В целом, анализ динамики рабочей силы и занятости населения в Казахстане за период 2015-2024 годов позволяет сделать вывод о положительных структурных изменениях на рынке труда. Рост численности занятых и наемных работников при стабильном уровне безработицы указывает на усиление экономической активности и институциональную устойчивость трудового рынка страны. При этом стабильность показателей самостоятельной занятости подчеркивает сохраняющееся значение неформального сектора в экономике. В совокупности статистические данные формируют основу для оценки текущих тенденций и разработки направлений политики занятости в контексте цифровой трансформации и регионального развития.

Изменения основных индикаторов безработицы в Казахстане за период 2015-2024 годов представлены на рисунке 1.

Рисунок – 2. **Динамика уровня безработицы в Казахстане***

** Составлено авторами по источнику [8]*

Данные рисунка 1 показывают, что общий уровень безработицы демонстрирует тенденцию к снижению. Если в 2015 году данный показатель составлял 5,1 %, то к 2024 году он сократился до 4,7 %. При этом в 2018-2021 годах уровень безработицы стабилизировался на отметке 4,9 %, несмотря на воздействие пандемийного кризиса, а в последующие два года наметилось дальнейшее снижение, что свидетельствует об эффективной адаптации рынка труда к экономическим вызовам.

Уровень молодежной безработицы в возрасте 15–24 лет остается ниже общего значения и также характеризуется тенденцией снижения - с 4,2 % в 2015 году до 3,7 % в 2024 году. Показатель демонстрирует относительную стабильность в течение последних семи лет, колеблясь в пределах 3,6–3,8 %, что указывает на постепенное вовлечение молодежи в экономику и эффективность программ государственной поддержки занятости молодежи, включая меры по развитию дуального образования и предпринимательских инициатив.

Динамика долгосрочной безработицы показывает еще более выраженное снижение. В 2015 году данный показатель составлял 2,5 %, в 2020–2021 годах оставался на уровне 2,2 %, а начиная с 2022 года начал резко снижаться, достигнув 1,0 % в 2024 году. Сокращение доли лиц, находящихся в статусе безработных длительное время, указывает на улучшение механизмов трудоустройства и активизацию услуг государственной службы занятости, а также на повышение мобильности рабочей силы, доступности образовательных и переквалификационных программ.

Средняя продолжительность безработицы также демонстрирует позитивную динамику. Снижение с 6,8 месяцев в 2015 году до 4,9 месяцев в 2024 году свидетельствует о сокращении времени поиска работы. Несмотря на рост продолжительности безработицы до 7,0 месяцев в 2022 году, что может быть связано с последствиями пандемии и трансформацией рынка труда, последующее сокращение данного показателя указывает на восстановление трудовой активности и повышение эффективности поиска работы.

Анализ совокупных показателей безработицы в Казахстане за десятилетие подтверждает общую положительную динамику, характеризующуюся снижением как общей, так и структурной безработицы, включая молодежную и долгосрочную. Стабильное сокращение средней продолжительности поиска работы отражает улучшение функционирования национального рынка труда и эффективность реализуемых институциональных и экономических мер. Изменения формируют благоприятную базу для устойчивого социально-экономического развития в условиях цифровой трансформации и модернизации экономики.

Заключение. Анализ динамики ключевых показателей рынка труда Казахстана за 2015-2024 годы позволил выявить устойчивые позитивные тенденции, характеризующиеся ростом численности рабочей силы и занятого населения, увеличением доли наемных работников, а также стабильностью уровня самостоятельной занятости. Снижение общей, молодежной и особенно долгосрочной безработицы, наряду с сокращением средней продолжительности поиска работы, свидетельствует о постепенном повышении эффективности механизмов регулирования занятости и адаптации населения к изменяющимся условиям рынка труда. Полученные результаты подтверждают достижение поставленных в исследовании целей и задач, направленных на оценку текущих трансформаций занятости в контексте социально-экономического развития и цифровизации.

Научная новизна исследования заключается в комплексной оценке изменений на рынке труда Казахстана с опорой на макроэкономические и поведенческие индикаторы занятости, дополненной визуализацией многолетней динамики и акцентом на структурные сдвиги в категории наемных и самостоятельно занятых работников. Использование статистических данных за десятилетний период позволило обоснованно выделить ключевые направления изменения институциональной среды занятости и последствий цифровой трансформации.

Практическая значимость работы заключается в возможности применения полученных результатов для совершенствования государственной политики в сфере занятости, разработки программ поддержки молодежной и самостоятельной занятости, а также оптимизации механизмов трудоустройства в условиях цифровой экономики. На основе выявленных тенденций предлагается усилить меры по снижению продолжительности безработицы за счет масштабирования программ краткосрочного профессионального обучения, расширения практик дуального образования и стимулирования мобильности рабочей силы, особенно в регионах с низким уровнем трудовой активности.

В дальнейшем научные исследования целесообразно ориентировать на углубленную оценку региональных различий в динамике показателей занятости и безработицы, а также на разработку индикаторов качества трудоустройства и устойчивости рабочих мест в условиях технологических изменений. Перспективным направлением представляется также моделирование сценариев развития рынка труда с учетом интеграции цифровых платформ, автоматизации и новых форм занятости, включая гибкие и удаленные форматы работы.

Статья подготовлена в рамках научного проекта AP25796617 «Цифровая трансформация региональных рынков труда Казахстана: оценка и перспективы развития» по грантовому финансированию по научным и (или) научно-техническим проектам на 2025-2027 годы КН МНВО РК.

ЛИТЕРАТУРА

1. Adely F.I.J., Mitra A., Mohamed M., Shaham A. Poor education, unemployment and the promise of skills: The hegemony of the “skills mismatch” discourse //International Journal of Educational Development. – 2021. – №82. – 102381 p. – doi: 10.1016/j.ijedudev.2021.102381

2. Kurmanov N., Niyazov M., Tolysbayev B., Kirdasinova K., Mukhiyayeva D., Baidakov A., Seitzhanov S. Digital divide of resource-based (oil and gas) and service-dominated regions //Journal of Open Innovation: Technology, Market, and Complexity. – 2022. – №8(4). – 184 p. – doi: 10.3390/joitmc8040184

3. Kurmanov N., Kabdullina G., Aliyeva Z. Development of Kazakhstan’s Regional Labour Markets in the Digital Economy: Factors and Conditions //Economy of Regions. – 2023. – №19(1). – P. 99–110. – doi: 10.17059/ekon.reg.2023-1-8

4. Курманов Н.А., Утегенова Ж.С., Тажбаев Н.М., Набиева М.Т. Искусственный интеллект и рынок труда: динамика спроса и ключевые навыки // Вестник Казахского университета экономики, финансов и международной торговли. – 2025. – №1(58). – С. 51–58. – doi: 10.52260/2304-7216.2025.1(58).6

5. Сатбаева А.Ж., Ибраева А.Р., Байдаков А.К., Шаметова А.А. Искусственный интеллект и структура занятости: международные оценки и выводы // Вестник Казахского университета экономики, финансов и международной торговли. – 2025. – №1(58). – С. 254–260. – doi: 10.52260/2304-7216.2025.1(58).29

6. Akimov N., Kurmanov N., Uskelenova A., Aidargaliyeva N. Components of education 4.0 in open innovation competence frameworks: Systematic review //Journal of Open Innovation: Technology, Market, and Complexity. – 2023. – №9(2). – 100037 p. – doi: 10.1016/j.joitmc.2023.100037

7. Ylistö S., Husu H.M. Negative emotional consequences of labour market activation policies for long-term unemployed young adults in Finland //International journal of sociology and social policy. – 2021. – №41(13/14). – P. 1–15. – doi: 10.1108/IJSSP-02-2021-0039

8. Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан. Занятость и безработица. Динамические таблицы. – URL: https://stat.gov.kz/ru/

REFERENCES

1. Adely F.I.J., Mitra A., Mohamed M., Shaham A. Poor education, unemployment and the promise of skills: The hegemony of the “skills mismatch” discourse //International Journal of Educational Development. – 2021. – №82. – 102381 p. – doi: 10.1016/j.ijedudev.2021.102381

2. Kurmanov N., Niyazov M., Tolysbayev B., Kirdasinova K., Mukhiyayeva D., Baidakov A., Seitzhanov S. Digital divide of resource-based (oil and gas) and service-dominated regions //Journal of Open Innovation: Technology, Market, and Complexity. – 2022. – №8(4). – 184 p. – doi: 10.3390/joitmc8040184

3. Kurmanov N., Kabdullina G., Aliyeva Z. Development of Kazakhstan’s Regional Labour Markets in the Digital Economy: Factors and Conditions //Economy of Regions. – 2023. – №19(1). – P. 99–110. – doi: 10.17059/ekon.reg.2023-1-8

4. Kurmanov N., Utegenova Zh., Tazhbaev N., Nabieva M. Iskusstvennyj intellekt i rynok truda: dinamika sprosa i kljuchevye navyki [Artificial Intelligence and the Labor Market: Demand Dynamics and

Key Skills]// Vestnik Kazahskogo universiteta jekonomiki, finansov i mezhdunarodnoj torgovli. – 2025. – №1(58). – S. 51–58. – doi: 10.52260/2304-7216.2025.1(58).6 [in Russian]

5. Satbaeva A., Ibraeva A., Bajdakov A., Shametova A. Iskusstvennyj intellekt i struktura zanjatosti: mezhdunarodnye ocenki i vyvody [Artificial Intelligence and Employment Structure: International Assessments and Conclusions] // Vestnik Kazahskogo universiteta jekonomiki, finansov i mezhdunarodnoj torgovli. – 2025. – №1(58). – S. 254–260. – doi: 10.52260/2304-7216.2025.1(58).29 [in Russian]

6. Akimov N., Kurmanov N., Uskelenova A., Aidargaliyeva N. Components of education 4.0 in open innovation competence frameworks: Systematic review //Journal of Open Innovation: Technology, Market, and Complexity. – 2023. – №9(2). – 100037 p. – doi: 10.1016/j.joitmc.2023.100037

7. Ylistö S., Husu H.M. Negative emotional consequences of labour market activation policies for long-term unemployed young adults in Finland //International journal of sociology and social policy. – 2021. – №41(13/14). – P. 1–15. – doi: 10.1108/IJSSP-02-2021-0039

8. Bjuro nacional'noj statistiki Agentstva po strategicheskomu planirovaniju i reformam Respubliki Kazahstan. Zanjatost' i bezrabotica. [Employment and unemployment] Dinamicheskie tablicy. – URL: https://stat.gov.kz/ru/ [in Russian]

Алдабергенов Н.А., Сабыржан А., Шаметова А.А., Тогайбаева Л.И.

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ЖҰМЫСПЕН ҚАМТУ ЖӘНЕ ЖҰМЫССЫЗДЫҚ ҚҰРЫЛЫМЫН ТАЛДАУ

Аңдатпа

Мақалада цифрлық трансформация мен әлеуметтік-экономикалық өзгерістердің әсерін ескере отырып, 2015-2024 жылдар кезеңіндегі Қазақстанның еңбек нарығының негізгі индикаторларының серпіні қарастырылған. Жұмыс күшінің саны, жұмыспен қамту құрылымы, жұмыссыздық параметрлері, соның ішінде жалпы, жастар және ұзақ мерзімді және жұмыс іздеудің орташа ұзақтығы талданады. Жұмыспен қамтылған халық санының өсуін, жалдамалы жұмыскерлер үлесінің ұлғаюын және жұмыссыздық деңгейінің төмендеуін көрсететін еңбек саласының дамуындағы тұрақты үрдістер анықталды. Қарастырылып отырған кезеңде өзін-өзі жұмыспен қамту деңгейін тұрақтандыру және жұмыссыздық көрсеткіштерін төмендету кезінде, әсіресе ұзақ мерзімді және жастар санаттарында Жұмыспен қамтудың оң динамикасы байқалады. Жұмыссыздықтың орташа ұзақтығы қысқарады, бұл еңбек нарығының бейімделгіштігі мен жұмыспен қамту тетіктерінің тиімділігін көрсетеді. 2020 жылғы пандемия дағдарысының салдары және оның жұмыспен қамту және жұмыссыздық динамикасындағы қысқа мерзімді ауытқуларға әсері қарастырылды. Эмпирикалық база ретінде Қазақстан Республикасы Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігінің статистика бюросының ресми статистикалық деректері пайдаланылды. Дескриптивті және салыстырмалы талдау әдістері, сондай-ақ уақыт қатарларын визуализациялау қолданылады. Кәсіптік оқыту бағдарламаларын дамытуды, жастарды және өз бетінше жұмыспен қамтуды қолдауды, сондай-ақ жұмыс күшінің ұтқырлығын арттыруды қоса алғанда, Жұмыспен қамту саласындағы мемлекеттік саясатты жетілдіру бойынша практикалық ұсынымдар тұжырымдалған. Өңірлік айырмашылықтарды талдау және цифрлық экономика жағдайында жұмыспен қамту сапасын бағалау бағытында одан әрі зерттеулердің өзектілігі негізделген.

Aldabergenov N., Sabyrzhan A., Shametova A., Togaibayeva L.

ANALYSIS OF THE STRUCTURE OF EMPLOYMENT AND UNEMPLOYMENT IN KAZAKHSTAN

Annotation

The article examines the dynamics of the main indicators of the labor market in Kazakhstan for the period 2015-2024, taking into account the impact of digital transformation and socio-economic changes. The number of the labor force, employment structure, unemployment parameters, including general, youth and long-term, as well as the average duration of job search are analyzed. Stable trends in the development of the labor sector have been identified, reflecting an increase in the number of employed people, an increase in the proportion of employees and a decrease in the unemployment rate. It is determined that during the period under review, there has been a positive trend in employment, while the level of self-employment has stabilized and unemployment rates have decreased, especially in the long-term and youth categories. It is shown that the average duration of unemployment is decreasing, which indicates an increased adaptability of the labor market and the effectiveness of employment mechanisms. The consequences of the pandemic crisis in 2020 and its impact on short-term deviations in the dynamics of employment and unemployment are considered. The official statistical data of the Bureau of Statistics of the Agency for Strategic Planning and Reforms of the Republic of Kazakhstan are used as an empirical basis. Methods of descriptive and

comparative analysis, as well as visualization of time series are applied. Practical recommendations have been formulated to improve government employment policy, including the development of vocational training programs, support for youth and self-employment, and increased labor mobility. The relevance of further research in the direction of analyzing regional differences and assessing the quality of employment in the digital economy is substantiated.

DOI 10.52260/2304-7216.2025.2(59).9
ӘОЖ 338.1
ҒТАМР 06.52.13

Б.Т. Аймурзина, э.ғ.д., профессор[1]
Р.С. Сарбасова*, докторант[1]
А.А. Тулепбекова, PhD, сарапшы[2]
М.Т. Баймолдаева, э.ғ.к., қауымд. профессор[3]
Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия Ұлттық университеті,
Астана қ., Қазақстан[1]
«Атамекен» ҚР Ұлттық кәсіпкерлер палатасы,
Астана қ., Қазақстан[2]
Казақ ұлттық аграрлық зерттеу университеті,
Алматы қ., Қазақстан[3]
* – негізгі автор (хат-хабар үшін автор)
e-mail: sraikhan_81@mail.ru

АГРОӨНЕРКӘСІПТІК КЕШЕНДЕГІ ШАҒЫН ЖӘНЕ ОРТА БИЗНЕСТІ ДАМЫТУ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Қазіргі таңда ауыл шаруашылығы саласының дамуы экономикалық дағдарыстар мен кедергілерге төтеп беретін, елдің азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз ететін және еліміздегі импорттың мөлшерін төмендетуге бағытталған аграрлық бизнестің жаңа бағыттарын іздеумен сипатталады. Агроөнеркісіптік кешенді тұрақты дамыту бағыттарының бірі - шағын және орта кәсіпкерлікті дамыту. Шағын және орта бизнес өзінің теңдессіз артықшылықтарына орай экономиканың ұтқыр және нәтижелі секторы, ондағы инновациялық процестердің негізгі генераторы болып табылады, ауыл шаруашылығы саласын қаржылық сауықтыру бағыттарының біріне жатады. Кең ауқымды шаралардың іске асырылуына қарамастан, қазіргі таңда ауыл шаруашылығының дамуы, оның ішінде ондағы шағын және орта бизнестің дамуы өте баяу қарқынмен жүруде. Оның ауыл шаруашылығы өніміндегі үлесі айтарлықтай үлкен емес. Бұл жағдай ауыл шаруашылығының өзіне тән ерекшеліктеріне, табиғи-климаттық жағдайларға, сондай-ақ шағын және орта бизнесті дамытудағы көптеген кедергілерге байланысты.

Мақалада Қазақстанның агроөнеркәсіптік кешенінде (АӨК) шағын және орта бизнестің (ШОБ) дамуын тежейтін негізгі проблемалар мен кедергілер қаралады. ШОБ субъектілерінің ауыл шаруашылығында жұмыс істеу тиімділігіне әсер ететін факторлар зерделенеді. Инфрақұрылым дамуының төмен деңгейі, өндірістің техникалық тозуы, өткізу нарықтарындағы тәуекелдер және өңірлік деңгейде әлсіз қолдау шаралары сияқты шектеулер анықталды. Жүргізілген талдау негізінде мемлекеттік қолдау тетіктерін жетілдіру, ауылдық кооперацияны дамыту және АӨК-де ШОБ-тің тұрақты өсуін ынталандыру үшін субсидиялау жүйесін жетілдіру бойынша ұсынымдар ұсынылды.

Кілт сөздер*: агроөнеркәсіптік кешен, шағын бизнес, орта бизнес, ауыл шаруашылығы, қаржылық сауықтыру, қаржылық тұрақтылық, мемлекеттік қолдау.*
Ключевые слова: *агропромышленный комплекс, малый бизнес, средний бизнес, сельское хозяйство, финансовое оздоровление, финансовая устойчивость, государственная поддержка.*
Keywords: *agro-industrial complex, small business, medium business, agriculture, financial recovery, financial stability, government support.*

Кіріспе. Шағын және орта кәсіпкерлік (ШОК) көптеген елдердің, оның ішінде Қазақстан Республикасының экономикасының негізі болып табылады. ШОК экономикалық белсенді халықты жұмыс орындарымен қамтамасыз етеді, инновацияларды енгізуге және салаларды әртараптандыруға ықпал етеді [1].Сонымен қатар аграрлық саладағы ШОК дамытуды аталған саланың қаржылық жағдайының тұрақтануына өз әсерін тигізеді.

Ауыл шаруашылығы саласының еліміздің азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз етудегі маңыздылығын ескерсек, осы салада шағын және орта кәсіпкерлікті дамытудың өзектілігі артады.

Шағын және орта бизнес өзінің жеделдігіне, икемділігіне және нарықтың өзгерген жағдайларына тез бейімделуіне байланысты өзінің теңдессіз артықшылықтарына орай экономиканың ұтқыр және нәтижелі секторы, ондағы инновациялық процестердің негізгі генераторы болып табылады [2].

Дәл осы шағын және орта кәсіпорындар экологиялық таза ауылшаруашылығы өнімдерін өндіруге қабілетті. Алайда мемлекет тарапынан жүргізіліп жатқан іс-шараларға, экономиканың осы

саласына бөлінетін қаражаттардың өсуіне, үкіметтің мүдделі екендігіне қарамастан шағын және орта бизнестің дамуы үлкен қиындықтармен қатар жүруде.

Мақаланың мақсаты – АӨК-тегі шағын және орта бизнесті дамытуды тежейтін негізгі проблемаларды анықтап, оларды шешу жолдарын ұсыну.

Зерттеу барысында отандық және шетелдік ғалымдардың ғылыми еңбектері талданды, бұл жұмыстың теориялық негізін қалыптастырып, негізгі қорытындылар жасауға мүмкіндік берді. Ақпараттық база ретінде агроөнеркәсіптік кешендегі шағын және орта бизнестің даму жайлы ресми талдамалық деректер пайдаланылды. ШОБ-тың даму динамикасын бағалау үшін статистикалық талдау әдістері қолданылды. Көрсеткіштердің өзгеру үрдісін айқын көрсету мақсатында графикалық тәсілдер қолданылып, деректерді көрнекі түрде ұсынуға жағдай жасалды. Ал негізгі мәселелерді айқындау үшін себеп-салдарлық байланыс әдісі пайдаланылды.

Статистикалық ақпарат көздері ретінде Қазақстан Республикасы Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігі Ұлттық статистика бюросының, «Атамекен» ҰКП ресми сайттарының мәліметтері пайдаланылды. Сондай-ақ зерттеу барысында Қазақстан Республикасының агроөнеркәсіптік кешенін дамытудың 2021 – 2030 жылдарға арналған тұжырымдамасы, Қазақстан Республикасының 2029 жылға дейінгі ұлттық даму жоспары, Кәсіпкерлік Кодекс пайдаланылды.

Әдебиеттерге шолу. Аграрлық сектор еліміздің ұлттық экономикасында, азық-түлік қауіпсіздігі мен азық-түлік тәуелсіздігін қамтамасыз етуде шешуші рөл атқарады. Қазақстан үкіметі агроөнеркәсіптік кешенді және ауыл шаруашылығының барлық салаларын дамытуда мемлекеттік қолдаудың кең ауқымды шараларын іске асыруда[3]. Кең ауқымды шаралардың іске асырылуына қарамастан, ауыл шаруашылығының дамуы, оның ішінде шағын және орта кәсіпкерліктің дамуы мәселесі күн тәртібінен түспейтін сұрақтар қатарына жатады.

АӨК шағын және орта кәсіпкерліктің жағдайы, мәселелері және даму болашағы көптеген ғалым-экономистердің зерттеу тақырыбы болып табылады.

Отандық ғалымдардың көптеген зерттеу жұмыстары агроөнеркәсіптік кешендегі шағын және орта кәсіпкерлікті дамыту мәселесіне арналады. Мәселен, Жакупова Б.А., Макаров А.Н., Токтарова М.А. шағын және орта кәсіпкерлік –мемлекетте бәсекелі ортаны қалыптастыратын, халықтың қолда бар қаржылық және өндірістік ресурстарын жұмылдыратын, елдің нарығын отандық тауарлар және қызмет көрсетулермен нақты қамтамасыз етуге қабілетті болатын, жұмыссыздық пен басқа да әлеуметтік-экономикалық мәселелерді шешуге ықпал ететін сала екендігін атай отырып, АӨК ШОК қызметтеріне SWOT талдау жүргізіп, оны дамытудың заманауи көзқарастары мен негізгі мәселелерін айқындайды [4].

Жұмашева С.Т., Омарбакиев Л.А., Низамдинова А.К. кәсіпкерлікті дамыту үшін мемлекеттік экономикалық және әлеуметтік саясаттың тұрақтылығы, жеңілдікті салық режимі, кәсіпкерлікті мемлекеттік қолдау, қолдаудың дамыған инфрақұрылымы, зияткерлік меншікті қорғаудың тиімді жүйесінің болуы, кәсіпкерлердің іскерлік белсенділігін арттырудың икемді нарықтық тетіктерін қалыптастыру қажеттігін алға тартады [5].

Тулешова Г.Б., Сапаров Е.К., Сыздықбаева Н.Б. АӨК-дегі кәсіпкерлік құрылымдардың өндірістік, коммерциялық және қаржылық қызметінің тиімділігіне әсер етуші факторларға тоқталып, АӨК ШОК дамыту бағыттарын ұсынады [6].

Ресейлік зерттеушілер М.Отинова, Т.Савченко шағын аграрлық бизнестің дамуы бірнеше блоктан тұратын мемлекеттік реттеудің ықпалды механизмін іске асырғанда мүмкін болатындығын атап өтіп, әр блокқа жеке тоқталады [7].

M.A.Parkhomchuk және т.б. өз зерттеу жұмысында аграрлық секторды дамыту перспективалары ауыл шаруашылығы шикізатын өсіру және өңдеу процесіне инновациялық құрамдас бөлікті енгізумен байланысты болуға тиіс деп санайды [8].

Dumitru TRACI өз мақаласында аграрлық бизнестің қаржылық тұрақтылығын қамтамасыз ету үшін оның қызметін басқарудың ғылыми жүйесін ұзақ мерзімді перспективада құру қажет деп санайды. Мұндай басқару жүйесі қызметті бағалаудың тиісті алгоритмдеріне (көрсеткіштеріне) және болжамды мақсаттарға негізделуі тиіс [9].

Экономикамен тікелей байланысты және оның өсуін қамтамасыз етуге ықпал ететін Қазақстанның экономикалық саясатының стратегиялық маңызды бағыттарының бірі шағын және орта бизнестің тұрақты дамуы болып табылады. Ауыл шаруашылығындағы шағын және орта бизнес (бұдан әрі - ШОБ) нарықты тауарлармен молықтыруға, әлеуметтік қызметтер құруға, қосымша жұмыс орындарын құруға және бәсекелестікті күшейтуге елеулі әсер етеді [10]

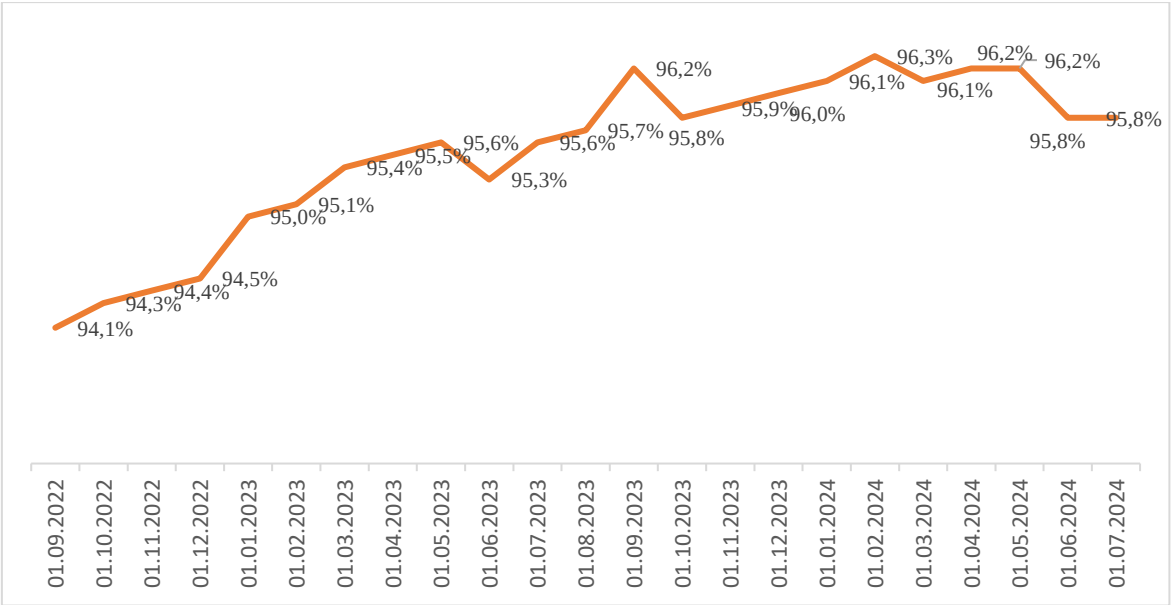
Тиімді шағын және орта бизнес - бұл елдің әлеуметтік-экономикалық және саяси өмірінде маңызды рөл атқаратын қала мен ауыл дамуының берік негізі, сондықтан шағын және орта кәсіпкерлікті дамыту мәселесі елдегі негізгі басымдықтардың бірі болып табылады.

Жалпы, әдебиеттерге шолу ауыл шаруашылығындағы шағын және орта бизнесті дамыту мәселесінің өзектілігі мен күрделілігін растайды. Бұдан бөлек, АӨК шағын және орта бизнестің нақты қаржыландыру көздеріне қол жеткізу, несиелік тәуекелдер, өнім өткізу нарықтарының шектеулігі сияқты шешілмеген мәселелер әлі де өзекті күйінде қалып отыр. Ауыл шаруашылығындағы кәсіпкерлердің басқарушылық және нарықтық құзыреттерінің төмендігі де бұл саланың бәсең дамуына әсер етуде. Сондықтан осы зерттеу АӨК-дегі шағын және орта бизнесті қолдаудың экономикалық аспектілерін зерделеуге бағытталған.

Негізгі бөлім. Шағын және орта кәсіпкерлік (ШОК) агроөнеркәсіптік кешенді (АӨК) жаңғырту мен әртараптандыруда шешуші рөл атқарады. Әлемдік тәжірибе көрсеткендей, ШОК салаға технологиялық инновацияларды, мысалы, егін мониторингі үшін дрондар мен датчиктер енгізудегі рөлі белсенді. Сонымен қатар, ШОК саланы әртараптандыруға белсенді қатысады. Мәселен, Еуропа мен АҚШ-та шағын компаниялар ауыл шаруашылығы өнімдерін қайта өңдеуді белсенді дамытуда, бұл ішкі нарық пен экспорт үшін жоғары сапалы өнім жасауға ықпал етеді. ШОК сонымен қатар Жапония мен Австралия сияқты елдерде байқалғандай, экологиялық таза өндіріс және көміртегі ізін азайту арқылы тұрақты дамуға айтарлықтай әсер етеді. Еуропалық одақта кеңінен қолданылатын субсидиялау, жеңілдетілген несиелеу және кооперация бағдарламалары арқылы қолдау ШОК-ты жаһандық жеткізу тізбегіне интеграциялауға ықпал етеді.

ШОК-тың Қазақстанның агроөнеркәсіптік кешенінде де осындай маңызы бар. ШОК ауыл шаруашылығының тиімділігін арттыруға, инновациялық технологияларды енгізуге, қайта өңдеу өнеркәсібін дамытуға және ауылдық өңірлерде жұмыс орындарын құруға ықпал етеді.

Ұлттық статистика бюросының (ҰСБ) деректері бойынша 2024 жылдың бірінші жартыжылдығында агроөнеркәсіптік кешенде тіркелген ШОК субъектілерінің саны 312,7 мың бірлікті құрады, бұл өткен жылдың сәйкес кезеңімен салыстырғанда 1,6 мың бірлікке аз. Оның ішінде жұмыс істеп тұрған ШОК субъектілерінің саны 299,6 мың бірлікті (2023 жылғы 1 шілдедегі жағдай бойынша 300,4 мың бірлік) құрады, бұл жұмыс істеп тұрған ШОК субъектілерінің жалпы санының шамамен 14,8%-н құрайды.

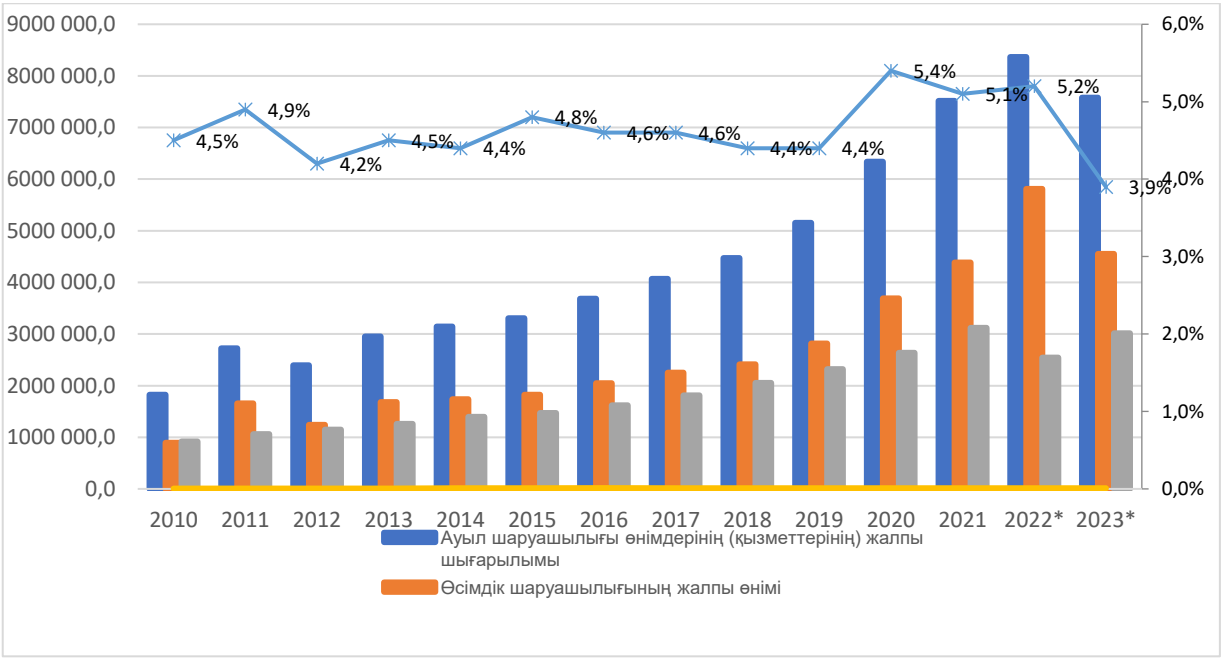
1 – сурет. **АӨК-тегі ШОК белсенділігінің деңгейі, %**

** [15] дереккөзі негізінде авторлармен құрастырылған*

Суретте көрсетілген жұмыс істеп тұрған және тіркелген кәсіпорындардың арақатынасы ретінде есептелетін **шағын және орта кәсіпкерлік белсенділігінің индикаторы** экономика салаларының сыртқы сын-қатерлерге орнықтылығы мен бейімделуінің маңызды көрсеткіші болып табылады. 2024 жылдың бірінші жартыжылдығының қорытындысы бойынша агроөнеркәсіптік кешендегі

ШОК белсенділігінің деңгейі 95,8% құрады, бұл 2023 жылдың ұқсас кезеңіндегі көрсеткіштен 0,2 п.к. артық. Бұл нәтиже кәсіпорындардың АӨК саласына тартылуының тұрақты өсуін көрсетеді. АӨК-тегі белсенділік деңгейі саланың жоғары бәсекеге қабілеттілігін көрсетеді, ел бойынша орташа көрсеткіштен едәуір асып түседі, ол 91% құрайды. Бұл сектордың тұрақты кәсіпкерлік белсенділікті сақтаудағы салыстырмалы артықшылығын көрсетеді.

Саланы дамыту көрсеткіштерінің бірі оның елдің жалпы ішкі өніміндегі (ЖІӨ) үлесі болып табылады. ҰСБ деректеріне сәйкес 2024 жылдың бірінші жартыжылдығында елдің ЖІӨ-дегі АӨК үлесі 2,5% құрады, бұл 2023 жылдың ұқсас кезеңімен салыстырғанда 0,3 п.к. аз. 2024 жылдың бірінші жартыжылдығында ауыл, орман, балық шаруашылығы өнімдерінің (қызметтерінің) жалпы шығарылымы 7,6 трлн теңгені құрады, бұл 2023 жылдың сәйкес кезеңімен салыстырғанда 7,7%-ға артық. Ауыл шаруашылығының негізгі компоненттерінің ішінде өсімдік шаруашылығы өнімдерін өндіру басымдыққа ие.

2 – сурет. **Шаруашылықтардың барлық санаттарындағы ауыл шаруашылығы: өнімдердің (қызметтердің) жалпы шығарылымы** (млн. теңге) **және оның ЖІӨ-дегі үлесі** (%)

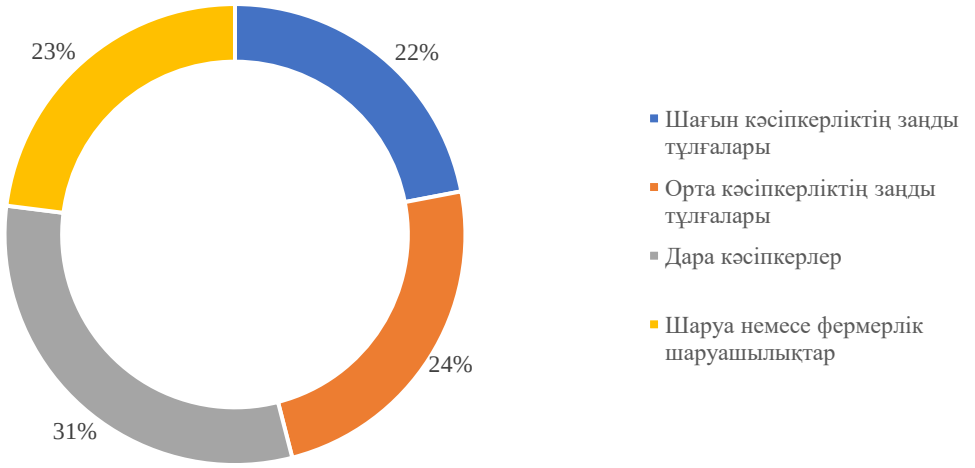
** [15] дереккөзі негізінде авторлармен құрастырылған*

Бұл ретте 2024 жылдың бірінші жартыжылдығының қорытындысы бойынша ШОК үлесіне шығарылатын ауыл шаруашылығы өнімінің 15,5%-ы тиесілі болды, бұл шамамен 1,17 трлн. теңге. Ауыл шаруашылығы өндірушілерінің 84,5%-ын үй шаруашылықтары құрайды.

2024 жылғы мәліметтер бойынша, ауыл шаруашылығы Қазақстанның жалпы ішкі өніміндегі (ЖІӨ) үлесі шамамен 4% көлемінде. Бұл көрсеткіш жыл сайын аздап өзгеріп отырады, алайда ұзақмерзімді үрдіс бойынша АӨК үлесі ЖІӨ-де тұрақты түрде орташа деңгейде сақталып келеді.

Бұл – Қазақстан экономикасында өнеркәсіп, қызмет көрсету, сауда және құрылыс сияқты басқа салаларға қарағанда ауыл шаруашылығының үлесі салыстырмалы түрде төмен екендігін көрсетеді. Дегенмен, ауыл шаруашылығы — елдің азық-түлік қауіпсіздігі, ауылдық жерлердегі жұмыспен қамту және экспорттық әлеует тұрғысынан стратегиялық маңызды сала.

Келесі 3-суретте шағын және орта бизнеспен өндірілген ауылшаруашылығы өнімінің құрылымын қарастырамыз.

3 – сурет. **2024 жылғы қаңтар-маусымдағы ШОК өнімдерін шығару құрылымы**
** [15] дереккөзі негізінде авторлармен құрастырылған*

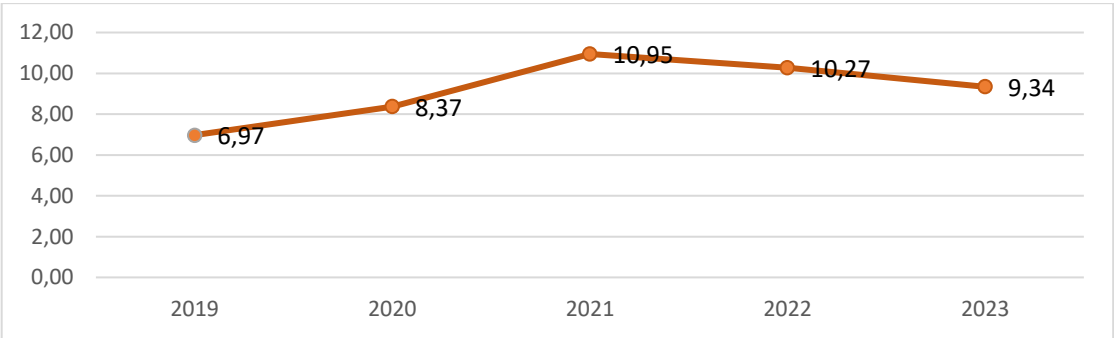
Егер 2024 жылдың бірінші жартыжылдығында шығарылатын өнімнің 31%-ы дара кәсіпкерлерге тиесілі болса, онда өткен жылдың осы кезеңінде бұл үлес шаруа және фермер қожалықтарына тиесілі болды. Бұл салықтық әкімшілендіру, ірілену үрдістері немесе бухгалтерлік есеп әдістемесіндегі өзгерістер сияқты бірнеше факторларға байланысты болуы мүмкін.

Сонымен қатар, шағын ауыл шаруашылығы өндірушілері жеткізу тізбегіне қол жеткізу, ірі ауылшаруашылық кәсіпорындарымен бәсекелестік және өндіріс ауқымымен байланысты қиындықтарды жеңу кезінде бірқатар қиындықтарға тап болады. Бұл – өнімді жинау және тасымалдау бірлігіне жоғары шығындар, азық-түлік тауарларының қауіпсіздігіне жоғары тәуекелдер, аграрлық білімге шектеулі қолжетімділік.

Ауыл шаруашылығы сауда, өнеркәсіп және білім берумен қатар елдегі жұмыспен қамтудың негізгі бағыттарының бірі болып қала береді. Ауыл шаруашылығында шамамен 1,1 млн адам жұмыс істейді, бұл экономикадағы жұмыспен қамтылғандардың жалпы санының 11,8%-ын құрайды. Алайда, 2010 жылдан бастап ауыл шаруашылығында жұмыскерлер санының төмендеуі байқалады – 2010 жылы 2,3 млн адамнан 2020 жылы 1,2 млн адамға дейін. Бұл ретте АӨК жұмыспен қамтылғандардың жалпы санының 43%-ы немесе 474 мың адам ШОК-қа тиесілі.

Агроөнеркәсіптік кешеннің ШОК-тағы еңбек өнімділігі экономиканың басқа секторларымен салыстырғанда төмен деңгейде қалып отыр. Мәселен, 2023 жылы өнеркәсіптің ШОК еңбек өнімділігі бір қызметкерге 303 млн теңгені, ал көлік секторының ШОК 28 млн теңгені құрады.

Соңғы 5 жылда АӨК-тегі бұл көрсеткіш 1,3 есеге артып, 2023 жылы бір адамға 9,34 млн. теңге деңгейінде қалды.

4 – сурет. **Ауыл шаруашылығы ШОК субъектілеріндегі еңбек өнімділігі**, млн. теңге
** [15] дереккөзі негізінде авторлармен ауыл шаруашылығындағы ШОК өнімін өндірудің ауыл шаруашылығы ШОК субъектілерінде жұмыс істейтіндер санына қатынасы ретінде есептелген*

Еңбек өнімділігінің төмен деңгейде болуы техника мен заманауи технологиялардың жетіспеуі, агроқызметкерлердің біліктілік деңгейінің төмендігі, еңбек процесін ұйымдастырудағы тиімсіздікпен байланысты қалыптасқан.

АӨК-тегі жалақы – елдегі ең төмен жалақы. ҰСБ деректеріне сәйкес 2023 жылы ауыл шаруашылығындағы орташа айлық атаулы жалақы 222,5 мың теңгені құрады, бұл республикалық жалақыдан 38,9%-ға төмен. Салыстыру үшін өңдеу өнеркәсібінде жалақы 414,4 мың теңгені, көлікте – 465,7 мың теңгені, білім беруде – 281,9 мың теңгені құрады.

Ауыл шаруашылығындағы еңбек өнімділігінің төмендігінің негізгі факторы осы сектордағы кәсіпкерлік белсенділіктің әлсіз даму динамикасында жатыр. Ауыл шаруашылығындағы жеке бизнес негізінен мемлекеттік қолдауға тәуелді және бәсекелестік арқылы өмір сүруге ұмтылмайды. Отандық ауыл шаруашылығы өндірушілері мемлекет тіпті экономикалық тұрақтылық кезеңінде де олардың қаржылық көмегін қамтамасыз ететініне сенімді. Бұл жағдай ауыл шаруашылығын мемлекеттік қолдау жүйесі ұзақ уақыт бойы тиімділігі төмен шаруашылықтарға өз қызметін жалғастыруға мүмкіндік бергендігімен байланысты, бұл өз кезегінде бәсекеге қабілетті агроөнеркәсіптік кешеннің қалыптасуына кедергі келтірді.

Бұдан бөлек, АӨК-тегі еңбек өнімділігінің төмендігіне ауылдық жерлердегі инфрақұрылымның нашар жағдайы, оның ішінде жөндеуді қажет ететін жол желілері және прогрессивті суару жүйелерінің болмауы да ықпал етеді. Сондай-ақ, цифрлық технологияларды қолданатын ауыл шаруашылығы өндірушілері үшін бұл саладағы өнімділіктің өсуін шектейді.

Аграрлық бизнестің тиімді жұмыс істеуіне кедергі келтіретін басқа да проблемалар – ауыл шаруашылығы өнімдерін өткізу нарықтарының дамымауы, нарыққа шығу тәуекелдерінен қорғалмауы, өндірістің техникалық тозуы, ынталандыру шараларының болмауы.

Ауыл шаруашылығында ШОК дамуын тежейтін негізгі себептердің қатарында өндірістің төмен тиімділігін, инвестициялардың төмен қайтарымын, меншікті қаражаттың жетіспеушілігін, ауыл шаруашылығы кәсіпорындарында жинақталған қарыздарды және аграрлық секторда жеке қаржыландыруға қолжетімділіктің шектелуін атап өтуге болады. Бұл қиындықтар әсіресе ауылшаруашылық өндірушілерінің көп бөлігін құрайтын шағын шаруашылықтар арасында айқын көрінеді.

АӨК тұжырымдамасында ауыл шаруашылығына күрделі салымдардың жетіспеушілігі сияқты проблема атап өтіледі. Мәселен, 1997 жылы елдің ауыл шаруашылығы өндірісіне салынған күрделі салымдардың үлесі экономикаға салынған күрделі салымдардың жалпы көлемінің небәрі 1,5%-н ғана құрады [11]. Осы мәселені шешу үшін АӨК тұжырымдамасында әртүрлі арналар арқылы нарықтық емес пайыздық мөлшерлемелер бойынша субсидиялау көлемін ұлғайту (негізгі және айналым қаражатын толықтыруға, лизингке, жеңілдікті кредиттеу бойынша жаңа бағдарламаларды іске қосуға арналған кредиттер бойынша сыйақы мөлшерлемелерін субсидиялау) көзделеді.

Мемлекет қаржыландыратын жеңілдікті қарыздардың үлкен көлемінің болуы банктердің жеке инвестициялары мен коммерциялық қарыздарын ығыстырады.

Сонымен бірге, инвестицияларды тартудағы мемлекеттің рөлі бәсекеге қабілетсіз кәсіпорындарды тудыратын салаға «арзан» ақшаны енгізумен ғана шектелмеуі тиіс, сонымен қатар әкімшілік және реттеуші кедергілерді жою арқылы бизнес ортасын жақсарту болуы керек.

Осыған байланысты, саланы мемлекеттік қолдау жүйесін қайта қарау қажет. Мысалы, Беларусь Республикасында өсімдік шаруашылығы мен мал шаруашылығы өнімдерін өндіру көлемін ұлғайту мақсатында шаруашылық жүргізуші субъектілерге, оның ішінде шаруа қожалықтарына жергілікті бюджет қаражатынан өткізілген және өңдеуге жіберілген ауыл шаруашылығы өнімінің бірлігіне субсидиялар төленеді [13]. Мемлекеттік қолдаудағы осындай тәсіл ШОК-ты өндіріс көлемін ұлғайтуға ынталандырады. Субсидияны нәтижеге байлау (output-based) яғни субсидия өнім көлемі, салық төлемі немесе жұмыс орнының саны секілді көрсеткіштерге байланса, тиімділік артады және ауылшаруашылық тауар өндірушілеріне үлкен мотивация болар еді. Сондай-ақ ұзақмерзімді субсидиялық бағдарламалар - қолданыстағы жыл сайын өзгеретін жүйеден гөрі 3–5 жылдық тұрақты бағдарлама фермерлер үшін қолайлы болар еді.

Елдің АӨК субъектілерін субсидиялау мемлекеттік қолдаудың үлесі елеулі болып табылатын дамыған мемлекеттермен салыстырғанда әлі де жеткіліксіз деңгейде. Осыған байланысты субсидиялау объектілерін қайта қарау, қажет болған жағдайда мамандануына және өңірлік ерекшеліктеріне қарай субсидиялар түрлерін толықтыру қажет[14].

Субсидияларды бөлу тетігі жүйенің ашықтығы және субсидия алушының портретін жасау бөлігінде жетілдіруді талап етеді.

Ауыл шаруашылығында ШОК дамуын ынталандыру ауыл шаруашылығы кооперациясы болуы мүмкін. Қазақстанда қалыптасқан ауыл шаруашылығы кооперативтері даму мен тиімділіктің тиісті деңгейін көрсетпеді: кооперативтердің жалпы шығарылымда өнім өндіру көлемінің үлесі 1%-дан азын құрайды. Негізгі проблема кооперативтерді құрудың ресми және жалған принципі болды: 2021 жылы уәкілетті органды тексеру қорытындысы бойынша 18% белсенді емес және 42% ресми құрылған кооперативтер анықталды. Нәтижесінде фермерлердің қызығушылығы мен уәждемесі мен сенімінің тапшылығы байқалады.

Кооперативтер Еуропалық одақта өздерінің тиімділігін көрсетуде. Германияда, Францияда және Бельгияда аграрлық кооперация ең дамыған, онда фермерлер бір немесе бірнеше кооперативтерге кіреді. Ұлыбританияда, Данияда, Голландияда кооперативтік құрылымдар аз дамыған. Қазіргі уақытта ЕО елдерінде кооперативтік қозғалыс фермерлердің жабдықтау қызметінің 50%-дан астамын және ауыл шаруашылығы өнімдерін сатудың, сақтаудың және өңдеудің 60%-дан астамын қамтиды.

Қазақстан Республикасының 2029 жылға дейінгі ұлттық даму жоспарында кооперативтер өз мүшелеріне заманауи технологияларға, инфрақұрылымға қаражат салуға, өндірістік процестер мен өнім сапасын жақсартуға мүмкіндік бере отырып, шағын және орта өндірушілерге капиталға, ортақ ресурстар мен өткізу нарықтарына қол жеткізуді қамтамасыз ететіні атап өтілді. Осыған байланысты фермерлер кооперациясына жаңа тәсілдерді: тіркеуден бастап өткізуді ұйымдастыруға дейін жеткілікті қолдауды қамтамасыз ететін қаржы тетіктерін, сондай-ақ ауыл шаруашылығы кооперативтерінің мүдделерін қорғауды, халықты консультациялық қолдауды және олардың қызметінің тиімділігін бақылауды қамтамасыз ететін ұйымдастыру тетіктерін пысықтау жоспарлануда.

Мемлекет фермерлерді «өсіру», әсіресе қолайлы институционалдық ортаны қалыптастыру (кооперацияны жолға қою, ауыл тұрғындарының хабардарлығын арттыру және консультациялық қызметтер көрсету жолымен кооперативтік қозғалысты танымал ету) жөніндегі күш-жігерді жандандыруы тиіс. Мысалы, Қырғыз Республикасында «Ауыл шаруашылығын қаржыландыру» жобасы бойынша ауыл шаруашылығы кооперативтеріне республикалық бюджеттен бөлінетін жалпы соманың кемінде 10% мөлшерінде жеңілдікті кредит бөлінеді, жыл сайын тауарлық кредиттер (ауыл шаруашылығы дақылдарының тұқымдары, жанар-жағармай материалдары), сондай-ақ ауыл шаруашылығы техникасы лизингке беріледі [13]. Ресей федерациясында бірқатар мемлекеттік қолдау шаралары атаулы сипатқа ие және тек ауылшаруашылық тұтыну кооперативтеріне беріледі.

Мемлекет ШОБ-ты жаңа технологияларды енгізуге ынталандыруы қажет. Мысалы, канадалық шағын және орта кәсіпорындарға көмек көрсету мақсатында канадалық цифрлық технологияларды енгізу бағдарламасы (CDAP) іске қосылды. Осы бағдарлама шеңберінде кәсіпкерлер цифрлық технологияларды қолдануды кеңейту үшін гранттар ала алады, бұл саладағы өнімділікті арттыруға ықпал ететін болады.

Қорытынды. Ауыл шаруашылығындағы шағын және орта бизнестің дамуына экономикалық бағалау жүргізіліп, келесідей тұжырымдар шығарылды:

- Шағын және орта бизнес белсенділігінің жоғары деңгейі (95,8 %) тіркелген АӨК кәсіпорындарының көпшілігі шынымен жұмыс істейтінін білдіреді, бұл сектордың тұрақтылығы мен бейімделгіштігін көрсетеді;
- ШОК өндірілетін ауылшаруашылығы өнімінің көлемі баяу қарқынмен өзгеруде және ЖІӨ-дегі ауылшаруашылығы өнімінің үлесі төмен деңгейде 2023 жылы 3,9% (осы көрсеткіш Беларусь Республикасында 8,3%, Қырғызстанда 11,2% деңгейінде қалыптасқан);
- ШОК өндірген өнім көлемінің 55% дара кәсіпкерлер мен шаруа қожалықтары құрап отыр, бұл шаруашылықтардың ұсақ екендігінің дәлелі;
- Ауыл шаруашылығы ШОК субъектілеріндегі еңбек өнімділігі экономиканың басқа салаларымен салыстырғанда төмен деңгейде қалыптасқан.

АӨК ШОК дамуының негізгі проблемалары қаржы ресурстарының жетіспеушілігі, өнімді өткізудің күрделілігі, өндірістік базаның техникалық артта қалуы, әкімшілік кедергілермен байланысты болып отыр.

Ауыл шаруашылығында ШОК-ты тиімді дамыту мемлекеттік реттеудің пәрменді тетігі болған кезде мүмкін болады, ол мынадай бағыттарды қамтуға тиіс:

− ынталандыру, яғни өз ісін ұйымдастыруды белсендіретін экономикалық құралдар, көлеңкеден шығу. Айта кету керек, ауылда кәсіпкерлік қызметті жандандырудың негізгі қозғаушы факторы отбасы мүшелерін жұмыспен қамту және ауылда өмір сүру, содан кейін өз мүмкіндіктерін іске асыру және үстеме пайда алу болып табылады;

− бәсекелестік орта құруға, бизнесті жүргізу қауіпсіздігін қамтамасыз етуге, оның ішінде әкімшілік қысымнан және ірі бизнес-құрылымдар тарапынан жосықсыз бәсекелестіктен қорғауға бағытталған институционалдық;

− дамыған нарықтық инфрақұрылым мен ШОК қолдау инфрақұрылымын құру.

Ауылдағы жұмыспен қамтуды арттыру, ауылдық аумақтардың табиғи-ресурстық әлеуетін сақтау және ұлғайту, әлеуметтік инфрақұрылымды дамыту болып табылатын ШОК іске асыратын әлеуметтік функциялар мемлекет тарапынан әзірленетін ықпал ету әдістері мен шараларының негізіне алынуға тиіс.

Зерттеудің ғылыми жаңалығы ауыл шаруашылығында ШОК дамыту және ауыл шаруашылығында ШОК дамыту бағыттарын жүйелеу, атап айтқанда, шағын кәсіпкерлік құрылымдарда өндірістің бәсекеге қабілеттілігі мен тиімділігін арттыру, тұтыну кооперациясын дамыту, ШОК пен мемлекеттің өзара іс-қимыл жүйесін құру, ауыл шаруашылығында ШОК цифрлық технологияларын қолдану, ауыл шаруашылығында отбасылық кәсіпкерлікті дамыту жөніндегі ұсынымдардан тұрады.

Ұсынылған даму бағыттары ШОК-тың тиімді жұмыс істеуі үшін қолайлы іскерлік орта құруға, инновациялық қызметті жандандыруға, ауыл кәсіпкерлерінің әлеуметтік жауапкершілігін арттыруға, сондай-ақ іске асырылып жатқан аграрлық секторды дамыту стратегиялары мен бағдарламаларының нәтижелілігі мен тиімділігін арттыруға ықпал ететін болады.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Ивойлова И.В. Особенности малого и среднего предпринимательства в Республике Казахстан // Экономика и бизнес: теория и практика. – 2021. – №3(1). – С. 211–215.

2. Мусаева Б.М. Роль малого и среднего бизнеса в развитии экономики региона // Деловой вестник предпринимателя. – 2021. – №4(6). – С. 86–89.

3. Байкадамов Н.Т., Жакупова Б.А., Кельбетова С.Ж. «Қазақстан Республикасының агроөнеркәсіптік өндірісін мемлекеттік қолдау шаралары» // Проблемы агрорынка. – 2020. – №3. – Б. 51–60.

4. Жакупова Б.А., Макаров А.Н., Токтарова М.А. Малый и средний агробизнес: современные реалии, проблемы и пути их решения. //Проблемы агрорынка. – 2023. – №3. – С. 82–91. – https://doi.org/10.46666/2023-3.2708-9991.08

5. Жумашева С.Т., Омарбакиев Л.А., Низамдинова А.К. Предпринимательская деятельность в сельской местности Казахстана: возможности и перспективы. // Проблемы агрорынка. – 2023. – №3. – С. 70–81. – https://doi.org/10.46666/2023-3.2708-9991.07

6. Тулешова Г.Б., Сапаров Е.К., Сыздыкбаева Н.Б. Қазақстанның ауыл шаруашылығы саласында кәсіпкерлікті дамыту басымдықтары //Проблемы агрорынка. – 2019. – №3. – С. 99–106.

7. Otinova M., Savchenko T. Development of small agricultural business: trends and priorities.// IOP Conference Series: Earth Sciences and the Environment. – 2019. –doi:10.1088/1755-1315/274/1/012039

8. Parkhomchuk M., Sentishcheva E., Kuzmina V., Golovin A. Increasing the state regulation efficiency of the agro-industrial complex// IOP Conf. Series: Earth and Environmental Science 1010. – 2022. – doi:10.1088/1755-1315/1010/1/012115

9. Dumitru TRACI Financial stability management of the agro-industrial complex enterprise in the market economy// Journal of Research on Trade, Management and Economic Development Category B VOLUME 10, ISSUE 2(20)/2023.

10. Misnik O., Mussina R., Turmakhanbetova G., Alibekova A. Financial support for the development of small and medium-sized businesses in agriculture in Kazakhstan// Bulletin of Economics, Finance and International Trade of the Kazakh University. – 2025. – №1(58). – P. 186–195. – DOI 10.52260/2304-7216.2025.1(58).22

11. «Қазақстан Республикасының агроөнеркәсіптік кешенін дамытудың 2021-2030 жылдарға арналған тұжырымдамасын бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2021 жылғы 30 желтоқсандағы № 960 қаулысы. – URL: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P2100000960

12.Қазақстандағы ауыл шаруашылығының дамуына шолу. – URL: https://halykfinance.kz/download/files/analytics/AC_agriculture_development.pdf

13. Ахметшина Л. Европейский опыт развития аграрного предпринимательства, Теория и практика предпринимательской деятельности. – URL: file:///C:/Users/ay.tulepbekova/Downloads/evropeyskiy-opyt-razvitiya-agrarnogo-predprinimatelstva.pdf

14. Кульмаганбетова А.С., Музыка О.С., Амишева З.М. Совершенствование системы субсидирования субъектов АПК// Вестник экономики, финансов и международной торговли Казахского университета. – 2023. – №2(51). – С. 130–139. – DOI 10.52260/2304-7216.2023.2(51).17

15. Қазақстан Республикасы Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігі, Ұлттық статистика бюросының ресми сайтының мәліметтері. – URL: https://stat.gov.kz

REFERENCES

1. Ivojlova I. Osobennosti malogo i srednego predprinimatel'stva v Respublike Kazahstan [Features of small and medium entrepreneurship in the Republic of Kazakhstan] // Jekonomika i biznes: teorija i praktika. – 2021. – №3(1). [in Russian].

2. Musaeva B.M. Rol' malogo i srednego biznesa v razvitii jekonomiki regiona [The role of small and medium-sized businesses in the development of the regional economy] // Delovoj vestnik predprinimatelja. – 2021. – №4(6). – URL: https://cyberleninka.ru/article/n/rol-malogo-i-srednego-biznesa-v-razvitii-ekonomiki-regiona. [in Russian].

3. Bajkadamov N., Zhakupova B., Kel'betova S. "Kazakstan Respublikasynyn agroonerkasiptik ondirisin memlekettik qoldau sharalary" [State support measures for agro-industrial production of the Republic of Kazakhstan] Problemy agrorynka. – 2020. – №3. – B. 51–60. [in Kazakh].

4. Zhakupova B., Makarov A., Toktarova M. Malyj i srednij agrobiznes: sovremennye realii, problemy i puti ih resheniya [Small and medium agribusiness: modern realities, problems and solutions] // Problemy agrorynka. – 2023. – №3. – S. 82–91. – https://doi.org/10.46666/2023-3.2708-9991.08 [in Russian].

5. Zhumasheva S., Omarbakiev L., Nizamdinova A. Predprinimatel'skaya deyatel'nost' v sel'skoj mestnosti Kazahstana: vozmozhnosti i perspektivy [Entrepreneurship in rural areas of Kazakhstan: opportunities and prospects]. // Problemy agrorynka. – 2023. – №3. – S. 70–81. https://doi.org/10.46666/2023-3.2708-9991.07 [in Russian].

6. Tuleshova G., Saparov E., Syzdykbaeva N. Kazakstannyn auyl sharuashylygy salasynda kasipkerlikti damytu basymdyktary [Priorities of entrepreneurship development in the agricultural sector of Kazakhstan] // Problemy agrorynka. – 2019. – №3. – B. 99–106. [in Kazakh].

7. Otinova M., Savchenko T. Development of small agricultural business: trends and priorities.// IOP Conference Series: Earth Sciences and the Environment. – 2019. –doi:10.1088/1755-1315/274/1/012039

8. Parkhomchuk M., Sentishcheva E., Kuzmina V., Golovin A. Increasing the state regulation efficiency of the agro-industrial complex// IOP Conf. Series: Earth and Environmental Science 1010. – 2022. – doi:10.1088/1755-1315/1010/1/012115

9. Dumitru TRACI Financial stability management of the agro-industrial complex enterprise in the market economy// Journal of Research on Trade, Management and Economic Development Category B VOLUME 10, ISSUE 2(20)/2023.

10. Misnik O., Mussina R., Turmakhanbetova G., Alibekova A. Financial support for the development of small and medium-sized businesses in agriculture in Kazakhstan// Bulletin of Economics, Finance and International Trade of the Kazakh University. – 2025. – №1(58). – P. 186–195. – DOI 10.52260/2304-7216.2025.1(58).22

11.«Kazakstan Respublikasynyn agroonerkasiptik keshenin damytudyn 2021–2030 zhyldarga arnalgan tuzhyrymdamasyn bekitu turaly» [On approval of the concept of development of the agro-industrial complex of the Republic of Kazakhstan for 2021–2030] Kazakstan Respublikasy Ykimetinin 2021 zhylgy 30 zheltoksandagy № 960 qaulysy. – URL: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P2100000960 [in Kazakh].

12. Kazakstandagy auyl sharuashylygynyn damuyna sholu [Overview of the development of agriculture in Kazakhstan]. – URL: https://halykfinance.kz/download/files/analytics/AC_agriculture_development.pdf [in Kazakh].

13. Ahmetshina L. Evropejskij opyt razvitiya agrarnogo predprinimatel'stva, Teoriya i praktika predprinimatel'skoj deyatel'nosti [European experience in the development of agrarian entrepreneurship, Theory and practice of entrepreneurial activity]. – URL: https:///C:/Users/ay.tulepbekova/Downloads/evropeyskiy-opyt-razvitiya-agrarnogo-predprinimatelstva.pdf [in Russian].

14. Kul'maganbetova A., Muzyka O., Amisheva Z. Covershenstvovanie sistemy subsidirovanija subektov APK [Improving the system of subsidizing agricultural entities] // Vestnik jekonomiki, finansov i mezhdunarodnoj torgovli Kazahskogo universiteta. – 2023. – №2(51). – S. 130–139. – DOI 10.52260/2304-7216.2023.2(51).17[in Russian].

15. Qazaqstan Respublikasy Strategijalyq zhosparlau zhane reformalar agenttigi, Ulttyq statistika bjurosynyn resmi sajtynyn malimetteri. – URL: https://stat.gov.kz

Аймурзина Б.Т., Сарбасова Р.С., Тулепбекова А.А., Баймолдаева М.Т.

ПРОБЛЕМЫ РАЗВИТИЯ МАЛОГО И СРЕДНЕГО БИЗНЕСА В АГРОПРОМЫШЛЕННОМ КОМПЛЕКСЕ

Аннотация

В настоящее время развитие отрасли сельского хозяйства характеризуется поиском новых направлений аграрного бизнеса, которые выдержат экономические кризисы и препятствия, обеспечат продовольственную безопасность страны и будут направлены на снижение объемов импорта в страну. Одним из направлений устойчивого развития агропромышленного комплекса является развитие малого и среднего предпринимательства. Малый и средний бизнес, благодаря своим беспрецедентным преимуществам, является мобильным и продуктивным сектором экономики, основным генератором инновационных процессов в нем, относится к одному из направлений финансового оздоровления сельскохозяйственной отрасли. Несмотря на реализацию широкомасштабных мер, в настоящее время развитие сельского хозяйства, в том числе малого и среднего бизнеса, идет очень медленными темпами. Его доля в сельхозпродукции не достаточно велика. Данная ситуация обусловлена характерными особенностями сельского хозяйства, природно-климатическими условиями, а также многочисленными препятствиями в развитии малого и среднего бизнеса.

В статье рассматриваются основные проблемы и препятствия, сдерживающие развитие малого и среднего бизнеса (МСБ) в агропромышленном комплексе (АПК) Казахстана. Анализируются факторы, влияющие на эффективность функционирования субъектов МСБ в сельском хозяйстве. Выявлены такие ограничения, как низкий уровень развития инфраструктуры, высокий уровень технического износа производственных мощностей, нестабильность рынков сбыта и недостаточные меры поддержки на региональном уровне. На основе проведённого анализа предложены рекомендации по совершенствованию механизмов государственной поддержки, развитию сельской кооперации и оптимизации системы субсидирования с целью стимулирования устойчивого роста МСБ в АПК.

Aimurzina B., Sarbassova R., Tulepbekova A., Baimoldayeva M.

PROBLEMS OF DEVELOPMENT OF SMALL AND MEDIUM-SIZED BUSINESSES IN THE AGRO-INDUSTRIAL COMPLEX

Annotation

Currently, the development of the agricultural sector is characterized by the search for new directions of agricultural business that will withstand economic crises and obstacles, ensure food security of the country and will be aimed at reducing the volume of imports into the country. One of the directions of sustainable development of the agro-industrial complex is the development of small and medium-sized businesses. Small and medium business, due to its unprecedented advantages, is a mobile and productive sector of the economy, the main generator of innovative processes in it, and is one of the areas of financial recovery of the agricultural sector. Despite the implementation of large-scale measures, the development of agriculture, including small and medium-sized businesses, is currently proceeding at a very slow pace. Its share in agricultural production is not large enough. This situation is due to the characteristic features of agriculture, natural and climatic conditions, as well as numerous obstacles to the development of small and medium businesses.

The article discusses the main problems and obstacles hindering the development of small and medium-sized businesses (SMEs) in the agro-industrial complex of Kazakhstan. The factors influencing the effectiveness of the functioning of SMEs in agriculture are analyzed. Limitations such as a low level of infrastructure development, a high level of technical deterioration of production facilities, unstable sales markets and insufficient support measures at the regional level have been identified. Based on the analysis, recommendations are proposed for improving the mechanisms of state support, developing rural cooperation and optimizing the subsidy system in order to stimulate the sustainable growth of SMEs in the agro-industrial complex.

DOI 10.52260/2304-7216.2025.2(59).10
УДК 330.341.1:004(574)
ГРНТИ 06.77.59

Н.А. Алдабергенов, постдокторант[1]
Н.А. Ибадильдин*, к.т.н., ассоц.профессор[2]
Н.Б. Куттыбаева,PhD, ассоц.профессор[3]
О.В. Жидкоблинова, PhD, доцент[4]
Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева, г. Астана, Казахстан[1]
Astana IT University, г. Астана, Казахстан[2]
Карагандинский Университет имени Е.А. Букетова, г. Караганда, Казахстан[3]
Карагандинский университет Казпотребсоюза, г. Караганда, Казахстан[4]
* - основной автор (автор для корреспонденции)
e-mail: ibadildin.nurkhat@astanait.edu.kz

ОТРАСЛЕВОЙ АНАЛИЗ КАДРОВОГО ПОТЕНЦИАЛА В СФЕРЕ ИНФОРМАЦИОННО-КОММУНИКАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В КАЗАХСТАНЕ

В статье рассмотрено текущее состояние и динамика кадрового потенциала в области информационно-коммуникационных технологий в основных отраслях экономики Казахстана в условиях цифровой трансформации. Проанализированы статистические данные Бюро национальной статистики Республики Казахстан за 2020-2024 годы, включая количество организаций, имеющих специалистов в сфере ИКТ, численность кадров в области информационной безопасности, а также потребность в данных специалистах по видам экономической деятельности. В исследование включены такие отрасли, как сельское хозяйство, горнодобывающая и обрабатывающая промышленность, энергетика, строительство, транспорт и складирование, а также информация и связь.

Выявлены значительные межотраслевые различия в уровне цифровизации и обеспеченности квалифицированными кадрами. Показано, что наибольший рост численности ИКТ-специалистов и специалистов по информационной безопасности наблюдается в сфере информации и связи, в то время как в строительстве, сельском хозяйстве и энергетике отмечено снижение соответствующих показателей. Определено, что в ряде отраслей сохраняется высокий кадровый дефицит, несмотря на растущую потребность в цифровых компетенциях.

Проведено сравнение динамики показателей за пятилетний период, рассчитаны абсолютные и относительные изменения. Установлено, что кадровая структура цифровой экономики формируется неравномерно, что требует адаптации образовательной и отраслевой политики. Научная новизна исследования заключается в отраслевой систематизации кадровых трендов в сфере ИКТ. Практическая значимость работы обусловлена возможностью использования результатов для разработки программ цифровизации, подготовки кадров и формирования эффективных мер государственной политики в области цифровой экономики.

Ключевые слова: *цифровая трансформация, ИКТ-специалисты, информационная безопасность, кадровый потенциал, отраслевой анализ, цифровая экономика, рынок труда, статистический анализ.*

Кілт сөздер: *цифрлық трансформация, акт мамандары, ақпараттық қауіпсіздік, кадрлық әлеует, салалық талдау, цифрлық экономика, еңбек нарығы, статистикалық талдау.*

Keywords: *digital transformation, ICT specialists, information security, human resources, industry analysis, digital economy, labor market, statistical analysis.*

Введение. Цифровая трансформация современной экономики требует комплексного подхода к оценке кадрового потенциала в сфере информационно-коммуникационных технологий. Внедрение цифровых решений в различных секторах связано с необходимостью наличия квалифицированных специалистов, обладающих компетенциями в области информационной безопасности, технического сопровождения ИКТ и аналитических инструментов. Однако уровень цифровой зрелости в отраслях экономики остается неравномерным, что отражается в различиях по обеспеченности организациями ИКТ-специалистами и уровню кадрового дефицита. В условиях перехода к цифровой модели роста возрастает актуальность выявления отраслевых особенностей и дисбалансов, влияющих на эффективность цифровизации.

Целью настоящего исследования является анализ отраслевых различий в обеспеченности организациями специалистами в области ИКТ и информационной безопасности, а также оценка потребности в таких кадрах в ключевых секторах экономики Казахстана на основе официальных статистических данных. В рамках поставленной цели определены следующие задачи: определить динамику численности организаций, имеющих специалистов в сфере ИКТ; проанализировать изменения в численности специалистов по информационной безопасности; оценить отраслевую потребность в ИКТ-кадрах; выявить отрасли с наибольшим кадровым дефицитом и предложить направления оптимизации.

Материалы исследования основаны на официальной информации Бюро национальной статистики Республики Казахстан, в том числе данных выборочного обследования организаций, использующих ИКТ в своей деятельности за 2020-2024 годы. В анализ включены такие отрасли, как сельское хозяйство, обрабатывающая промышленность, энергетика, транспорт и складирование, строительство, а также сектор информации и связи. Для статистической обработки применялись методы сравнительного анализа, расчета абсолютных и относительных изменений, что позволило проследить ключевые тенденции и выделить сектора с наибольшими изменениями.

Полученные результаты направлены на обоснование практических рекомендаций по развитию кадровой политики в условиях цифровой экономики и могут быть использованы при формировании отраслевых стратегий и программ подготовки ИКТ-специалистов.

Обзор литературы. Развитие цифровой экономики сопровождается возрастающей потребностью в высококвалифицированных специалистах в области информационно-коммуникационных технологий, включая сферу информационной безопасности. В современных исследованиях подчеркивается, что цифровые компетенции становятся ключевыми факторами занятости и конкурентоспособности на рынке труда, особенно в условиях ускоренной цифровизации производственных и сервисных процессов [1].

Анализ трудовых ресурсов в условиях цифровой трансформации охватывает такие аспекты, как оценка навыков, прогнозирование спроса и предложения на ИКТ-специалистов, а также влияние цифровых технологий на структуру и уровень занятости [2]. Исследования, проведенные в контексте Казахстана, акцентируют внимание на неравномерности цифрового развития между секторами и регионами, что отражается в дифференциации кадрового потенциала [3].

Особое внимание в литературе уделяется вопросам цифрового неравенства и дефицита кадров в ИКТ, который наиболее остро проявляется в традиционных отраслях, таких как сельское хозяйство, строительство и горнодобывающая промышленность [4]. Одновременно в отраслях, связанных с информацией и связью, наблюдается значительный рост числа занятых специалистов, что коррелирует с увеличением инвестиций в цифровую инфраструктуру и инновационные технологии [5].

Ряд авторов подчеркивает необходимость развития образовательных траекторий, адаптированных к цифровой экономике, а также важность прогнозирования потребности в цифровых кадрах с учетом трансформации профессиональных стандартов и задач [6]. Кроме того, в ряде публикаций поднимается вопрос несоответствия между выпуском ИКТ-специалистов и потребностями отраслей, что создает структурные дисбалансы на рынке труда [7].

Вместе с тем, несмотря на наличие обширной теоретической и эмпирической базы, сохраняется ряд нерешенных вопросов. Среди них - отсутствие комплексных отраслевых оценок кадровой обеспеченности в ИКТ, недостаточная детализация данных по видам экономической деятельности и слабая институционализация механизмов прогнозирования. Кроме того, в большинстве исследований отсутствует системная оценка интеграции ИКТ-кадров в процессы цифровой трансформации, что затрудняет формирование адресных рекомендаций для государственной и отраслевой политики.

Актуальность настоящего исследования обусловлена необходимостью восполнения указанных научных пробелов и получением достоверной информации о структуре, динамике и потребности в ИКТ-специалистах в ключевых секторах экономики Казахстана.

Основная часть. Современная цифровая трансформация экономики требует детального анализа уровня кадрового потенциала в области информационно-коммуникационных технологий по различным секторам. Эмпирическая база исследования включает официальные данные выборочного обследования организаций, использующих ИКТ, охватывающего ключевые отрасли экономики Казахстана. Оценка количества организаций, в которых заняты специалисты в сфере

ИКТ, позволяет выявить степень цифровой интеграции и интенсивность технологического развития в различных видах экономической деятельности. Динамика данного показателя за период 2020-2024 годов отражена в таблице 1.

Таблица –1

Количество организаций, имеющих специалистов в области ИКТ по видам экономической деятельности, единиц*

Вид экономической деятельности	Годы					Изменение 2024/2020	
	2020	2021	2022	2023	2024	+/-	%
Сельское хозяйство	134	149	155	105	111	-23	-17,16
Горнодобывающая промышленность	214	210	228	195	229	15	7,01
Обрабатывающая промышленность	733	764	672	654	760	27	3,68
Энергетика	164	143	143	121	140	-24	-14,63
Транспорт и складирование	280	387	425	387	467	187	66,79
Строительство	608	605	450	393	537	-71	-11,68
Информация и связь	1070	1420	1906	3501	2398	1328	124,11

** Составлено авторами по источнику [8]*

Из данных таблицы 1 видно, что на протяжении анализируемого периода наблюдаются разнонаправленные изменения в отраслевой структуре распределения организаций, в которых работают специалисты в области информационно-коммуникационных технологий. В сельском хозяйстве отмечено сокращение числа организаций с ИКТ-специалистами с 134 единиц в 2020 году до 111 в 2024 году, что соответствует снижению на 17,16 процента. Горнодобывающая промышленность демонстрирует умеренный рост с 214 до 229 организаций, увеличение составило 7,01 процента. В обрабатывающей промышленности число организаций сначала уменьшалось в 2022 и 2023 годах, однако к 2024 году восстановилось и достигло 760 единиц, что на 3,68 процента превышает уровень 2020 года. В энергетике фиксируется отрицательная динамика - количество организаций сократилось с 164 до 140, снижение составило 14,63 процента. Значительное увеличение наблюдается в сфере транспорта и складирования, где число организаций выросло с 280 до 467, рост составил 66,79 процента. В строительстве показатель снизился с 608 до 537 организаций, что соответствует уменьшению на 11,68 процента. Максимальный прирост зафиксирован в секторе информации и связи, где количество организаций с ИКТ-специалистами увеличилось с 1070 до 2398, рост составил 124,11 процента. Приведенные данные указывают на неравномерность внедрения ИКТ в различных отраслях экономики Казахстана и наибольшую активность цифровой трансформации в информационной сфере и транспорте. Наряду с оценкой распространенности ИКТ-специалистов в организациях, важным показателем цифровой зрелости отраслей является численность специалистов, обеспечивающих информационную безопасность, структура и динамика которой представлены в таблице 2.

Таблица –2

Численность специалистов в области безопасности по видам экономической деятельности, человек*

Вид экономической деятельности	Годы					Изменение 2024/2020	
	2020	2021	2022	2023	2024	+/-	%
Сельское хозяйство	54	73	156	69	59	5	9,26
Горнодобывающая промышленность	192	191	221	165	169	-23	-11,98
Обрабатывающая промышленность	383	881	460	487	495	112	29,24
Энергетика	116	131	95	78	76	-40	-34,48
Транспорт и складирование	196	287	535	303	258	62	31,63

Строительство	317	470	338	255	288	-29	-9,15
Информация и связь	1630	3795	6688	5246	7269	5639	345,95

** Составлено авторами по источнику [8]*

Анализ показателей в таблице 2 позволяет выявить отраслевые различия в обеспеченности кадрами, ответственными за защиту цифровых ресурсов. В сельском хозяйстве зафиксирован умеренный рост численности таких специалистов с 54 человек в 2020 году до 59 в 2024 году, что соответствует увеличению на 9,26 процента. В горнодобывающей промышленности численность специалистов снизилась с 192 до 169 человек, снижение составило 11,98 процента. В обрабатывающей промышленности наблюдается положительная динамика, несмотря на колебания по годам - рост с 383 до 495 человек, что составляет 29,24 процента. В энергетике количество специалистов сократилось с 116 до 76 человек, что означает снижение на 34,48 процента. В транспортно-складском секторе численность специалистов по информационной безопасности увеличилась с 196 до 258 человек, рост составил 31,63 процента. В строительной отрасли наблюдается снижение численности с 317 до 288 человек, что соответствует уменьшению на 9,15 процента. Существенный рост зафиксирован в секторе информации и связи, где численность специалистов увеличилась с 1630 до 7269 человек, что составляет прирост в 345,95 процента. Результаты анализа свидетельствуют о значительном усилении внимания к вопросам кибербезопасности в отраслях, интенсивно внедряющих цифровые технологии, прежде всего в информационной и коммуникационной сфере. В то же время отдельные сектора, такие как сельское хозяйство, энергетика и строительство, демонстрируют ограниченное наращивание кадрового потенциала в области информационной безопасности, что указывает на наличие цифровых рисков в данных направлениях.

В контексте анализа цифровой трансформации ключевым параметром также выступает потребность в ИКТ-специалистах, что подробно отражено в таблице 3.

Таблица –3

Потребность специалистов в области ИКТ по видам экономической деятельности, человек*

Вид экономической деятельности	Годы					Изменение 2024/2020	
	2020	2021	2022	2023	2024	+/-	%
Сельское хозяйство	114	77	92	60	100	-14	-12,28
Горнодобывающая промышленность	84	120	143	121	102	18	21,43
Обрабатывающая промышленность	477	437	763	350	346	-131	-27,46
Энергетика	89	94	124	113	125	36	40,45
Транспорт и складирование	289	254	229	275	412	123	42,56
Строительство	394	242	120	214	266	-128	-32,49
Информация и связь	1658	1198	2078	1496	1993	335	20,21

** Составлено авторами по источнику [8]*

Представленные данные в таблице 3 позволяют оценить запросы рынка труда на ИКТ-кадры в разрезе секторов и выявить отрасли с наибольшим дефицитом или профицитом трудовых ресурсов. В сельском хозяйстве наблюдается снижение потребности с 114 человек в 2020 году до 100 в 2024 году, что составляет уменьшение на 12,28 процента. В горнодобывающей промышленности зафиксирован рост с 84 до 102 человек, увеличение составило 21,43 процента. В обрабатывающей промышленности потребность в ИКТ-специалистах сократилась с 477 до 346 человек, снижение составило 27,46 процента. В энергетике, напротив, отмечается рост потребности с 89 до 125 человек, что эквивалентно увеличению на 40,45 процента. В транспортной и складской отрасли спрос на ИКТ-специалистов существенно увеличился - с 289 до 412 человек, прирост составил 42,56 процента. В строительстве потребность снизилась с 394 до 266 человек, что означает сокращение на 32,49 процента. В секторе информации и связи потребность увеличилась с 1658 до 1993 человек, что соответствует росту на 20,21 процента. Показатели позволяют сделать вывод о том, что рост потребности в ИКТ-специалистах характерен преимущественно для сфер, активно внедряющих

цифровые технологии, таких как связь, транспорт, энергетика и горнодобывающая промышленность. Снижение наблюдается в традиционных отраслях, таких как сельское хозяйство, строительство и обрабатывающая промышленность, что указывает на необходимость дополнительной поддержки цифровой трансформации в этих секторах.

Заключение. В результате проведенного исследования выявлены ключевые отраслевые различия в обеспеченности организациями специалистами в области ИКТ, информационной безопасности и в потребности в таких кадрах в условиях цифровой трансформации экономики Казахстана. Полученные данные демонстрируют неравномерность внедрения цифровых решений в различных секторах, с наибольшей концентрацией ИКТ-специалистов и ростом спроса в таких отраслях, как информация и связь, транспорт и складирование, а также горнодобывающая промышленность. В то же время в традиционных секторах, включая сельское хозяйство, строительство и энергетику, наблюдается как снижение количества специалистов, так и ограниченный спрос на ИКТ-кадры, что указывает на замедленные темпы цифровизации и потенциальные риски технологического отставания.

Научная новизна работы заключается в проведении комплексного анализа динамики кадрового обеспечения и потребности в ИКТ-специалистах на основе официальной статистики за пятилетний период по приоритетным видам экономической деятельности. Предложена сравнительная оценка кадровых дисбалансов по направлениям цифровой трансформации отраслей, включая ИКТ и информационную безопасность.

Практическая значимость полученных результатов заключается в возможности их использования при разработке государственных программ и отраслевых стратегий цифровизации, а также в планировании подготовки и переподготовки специалистов с учетом реальной потребности экономики.

Рекомендуется внедрять отраслевые индикаторы цифровой зрелости, в которых будет учитываться кадровый потенциал в сфере информационно-коммуникационных технологий. Необходимо усиливать стимулирующие меры, направленные на повышение ИКТ-компетенций в традиционных секторах экономики, включая сельское хозяйство, строительство и обрабатывающую промышленность. Следует разрабатывать образовательные программы, адаптированные к потребностям конкретных отраслей, с акцентом на практикоориентированное обучение и развитие прикладных цифровых навыков. Кроме того, целесообразно формировать обоснованный прогноз спроса на специалистов в области ИКТ, исходя из текущих и ожидаемых тенденций цифровизации в экономике страны.

В качестве направлений дальнейших научных исследований целесообразно рассмотреть пространственные различия в обеспеченности кадрами ИКТ между регионами Казахстана, провести экономико-математическое моделирование спроса и предложения на ИКТ-специалистов, а также исследовать взаимосвязь между уровнем цифровизации и производительностью труда в отдельных секторах экономики.

Статья подготовлена в рамках научного проекта AP25796617 «Цифровая трансформация региональных рынков труда Казахстана: оценка и перспективы развития» по грантовому финансированию по научным и (или) научно-техническим проектам на 2025-2027 годы КН МНВО РК.

ЛИТЕРАТУРА

1. Сатбаева А.Ж., Ибраева А.Р., Байдаков А.К., Шаметова А.А. Искусственный интеллект и структура занятости: международные оценки и выводы // Вестник Казахского университета экономики, финансов и международной торговли. – 2025. – №1(58). – С. 254–260. – doi: 10.52260/2304-7216.2025.1(58).29

2. Kurmanov N., Bakirbekova A., Adiyetova E., Satbayeva A., Rakhimbekova A., Nabiyeva M. ICTs' Impact on Energy Consumption and Economic Growth in the Countries of Central Asia: An Empirical Analysis//International Journal of Energy Economics and Policy. – 2025. – №15(3). – P. 8–16. – doi: 10.32479/ijeep.18779

3. Kurmanov N., Kabdullina G., Aliyeva Z. Development of Kazakhstan's Regional Labour Markets in the Digital Economy: Factors and Conditions //Economy of Regions. – 2023. – №19(1). – P. 99–110. – doi: 10.17059/ekon.reg.2023-1-8

4. James J. Confronting the scarcity of digital skills among the poor in developing countries //Development Policy Review. – 2021. – Т. 39. – №2. – P. 324–339. – doi: 10.1111/dpr.12479

5. Курманов Н.А., Утегенова Ж.С., Тажбаев Н.М., Набиева М.Т. Искусственный интеллект и рынок труда: динамика спроса и ключевые навыки // Вестник Казахского университета экономики, финансов и международной торговли. – 2025. – №1(58). – С. 51–58. – doi: 10.52260/2304-7216.2025.1(58).6

6. Trenerry B., Chng S., Wang Y., Suhaila Z.S., Lim S.S., Lu H.Y., Oh P.H. Preparing workplaces for digital transformation: An integrative review and framework of multi-level factors //Frontiers in psychology. – 2021. – №12. – 620766 p. – doi: 10.3389/fpsyg.2021.620766

7. Cañas H., Mula J., Díaz-Madroñero M., Campuzano-Bolarín F. Implementing industry 4.0 principles //Computers & industrial engineering. – 2021. – №158. – P. 107379. – doi: 10.1016/j.cie.2021.107379

8. Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан. Информационно-коммуникационные технологии и связи. Динамические таблицы. – URL: https://stat.gov.kz/ru/

REFERENCES

1. Satbaeva A., Ibraeva A., Bajdakov A., Shametova A. Iskusstvennyj intellekt i struktura zanjatosti: mezhdunarodnye ocenki i vyvody [Artificial Intelligence and Employment Structure: International Assessments and Conclusions] // Vestnik Kazahskogo universiteta jekonomiki, finansov i mezhdunarodnoj torgovli. – 2025. – №1(58). – S. 254–260. – doi: 10.52260/2304-7216.2025.1(58).29 [in Russian]

2. Kurmanov N., Bakirbekova A., Adiyetova E., Satbayeva A., Rakhimbekova A., Nabiyeva M. ICTs' Impact on Energy Consumption and Economic Growth in the Countries of Central Asia: An Empirical Analysis//International Journal of Energy Economics and Policy. – 2025. – №15(3). – P. 8–16. – doi: 10.32479/ijeep.18779

3. Kurmanov N., Kabdullina G., Aliyeva Z. Development of Kazakhstan's Regional Labour Markets in the Digital Economy: Factors and Conditions //Economy of Regions. – 2023. – №19(1). – P. 99–110. – doi: 10.17059/ekon.reg.2023-1-8

4. James J. Confronting the scarcity of digital skills among the poor in developing countries //Development Policy Review. – 2021. – T. 39. – №2. – P. 324–339. – doi: 10.1111/dpr.12479

5. Kurmanov N., Utegenova Zh., Tazhbaev N., Nabieva M. Iskusstvennyj intellekt i rynok truda: dinamika sprosa i kljuchevye navyki [Artificial Intelligence and the Labor Market: Demand Dynamics and Key Skills]// Vestnik Kazahskogo universiteta jekonomiki, finansov i mezhdunarodnoj torgovli. – 2025. – №1(58). – S. 51–58. – doi: 10.52260/2304-7216.2025.1(58).6 [in Russian]

6. Trenerry B., Chng S., Wang Y., Suhaila Z.S., Lim S.S., Lu H.Y., Oh P.H. Preparing workplaces for digital transformation: An integrative review and framework of multi-level factors //Frontiers in psychology. – 2021. – №12. – 620766 p. – doi: 10.3389/fpsyg.2021.620766

7. Cañas H., Mula J., Díaz-Madroñero M., Campuzano-Bolarín F. Implementing industry 4.0 principles //Computers & industrial engineering. – 2021. – №158. – P. 107379. – doi: 10.1016/j.cie.2021.107379

8. Bjuro nacional'noj statistiki Agentstva po strategicheskomu planirovaniju i reformam Respubliki Kazahstan. Informacionno-kommunikacionnye tehnologii i svjazi. [Information and communication technologies and communications] Dinamicheskie tablicy. – URL: https://stat.gov.kz/ru/ [in Russian]

Алдабергенов Н.А., Ибадильдин Н.А., Куттыбаева Н.Б., Жидкоблинова О.В.

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ АҚПАРАТТЫҚ-КОММУНИКАЦИЯЛЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАР САЛАСЫНДАҒЫ КАДРЛЫҚ ӘЛЕУЕТТІ САЛАЛЫҚ ТАЛДАУ

Аңдатпа

Мақалада цифрлық трансформация жағдайындағы Қазақстан экономикасының негізгі салаларындағы ақпараттық-коммуникациялық технологиялар саласындағы кадрлық әлеуеттің ағымдағы жай-күйі мен серпіні қарастырылған. АКТ саласында мамандары бар ұйымдардың санын, ақпараттық қауіпсіздік саласындағы кадрлар санын, сондай-ақ экономикалық қызмет түрлері бойынша осы мамандарға қажеттілікті қоса алғанда,

Қазақстан Республикасы Ұлттық статистика бюросының 2020-2024 жылдардағы статистикалық деректері талданды. Зерттеуге ауыл шаруашылығы, тау-кен және өңдеу өнеркәсібі, энергетика, құрылыс, көлік және қойма, Ақпарат және байланыс сияқты салалар кіреді. Цифрландыру деңгейінде және білікті кадрлармен қамтамасыз етуде салааралық елеулі айырмашылықтар анықталды. Акт мамандары мен ақпараттық қауіпсіздік мамандары санының ең көп өсуі Ақпарат және байланыс саласында байқалады, ал құрылыс, ауыл шаруашылығы және энергетика салаларында тиісті көрсеткіштердің төмендеуі байқалады. Сандық құзыреттілікке деген қажеттіліктің артуына қарамастан, бірқатар салаларда жоғары кадр тапшылығы сақталатыны анықталды. Бес жылдық кезеңдегі көрсеткіштер динамикасын салыстыру жүргізілді, абсолютті және салыстырмалы өзгерістер есептелді. Цифрлық экономиканың кадрлық құрылымы біркелкі қалыптаспайтыны анықталды, бұл білім беру және салалық саясатты бейімдеуді талап етеді. Зерттеудің ғылыми жаңалығы АКТ саласындағы кадрлық трендтерді салалық жүйелеуде жатыр. Жұмыстың практикалық маңыздылығы цифрландыру бағдарламаларын әзірлеу, кадрлар даярлау және цифрлық экономика саласындағы мемлекеттік саясаттың тиімді шараларын қалыптастыру үшін нәтижелерді пайдалану мүмкіндігіне байланысты.

Aldabergenov N., Ibadildin N., Kuttybaeva N., Zhidkoblinova O.

INDUSTRY ANALYSIS OF HUMAN RESOURCES IN THE FIELD OF INFORMATION AND COMMUNICATION TECHNOLOGIES IN KAZAKHSTAN

Annotation

The article examines the current state and dynamics of human resources in the field of information and communication technologies in the main sectors of the economy of Kazakhstan in the context of digital transformation. The statistical data of the Bureau of National Statistics of the Republic of Kazakhstan for 2020-2024 are analyzed, including the number of organizations with ICT specialists, the number of information security personnel, as well as the need for these specialists in economic activities. The study includes industries such as agriculture, mining and manufacturing, energy, construction, transportation and warehousing, as well as information and communications. Significant cross-industry differences in the level of digitalization and provision of qualified personnel have been identified. It is shown that the largest increase in the number of ICT and information security specialists is observed in the field of information and communications, while a decrease in the corresponding indicators was noted in construction, agriculture and energy. It is determined that a number of industries maintain a high staff shortage, despite the growing need for digital competencies. A comparison of the dynamics of indicators over a five-year period has been carried out, and absolute and relative changes have been calculated. It has been established that the personnel structure of the digital economy is being formed unevenly, which requires adaptation of educational and sectoral policies. The scientific novelty of the research lies in the sectoral systematization of personnel trends in the field of ICT. The practical significance of the work is due to the possibility of using the results to develop digitalization programs, train personnel and form effective public policy measures in the field of the digital economy.

DOI 10.52260/2304-7216.2025.2(59).11
УДК 334.72
ГРНТИ 06.73.55

М.А. Муканова, докторант PhD
Esil University, г.Астана, Казахстан
** – основной автор (автор для корреспонденции)*
e-mail: mukanova456@gmail.com

УСТОЙЧИВОСТЬ СОЦИАЛЬНОГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА: СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ ЕС И КАЗАХСТАНА

В данном исследовании рассматривается развитие и устойчивость социального предпринимательства как в Европейском Союзе (ЕС), так и в Казахстане, уделяя особое внимание его роли в экономической стабильности, создании рабочих мест и социальном влиянии.

В рамках исследования проанализирован коэффициент стабильности, который количественно определяет финансовую независимость социальных предприятий путем сравнения общего дохода с государственным финансированием. Полученные результаты показывают модель сбалансированного финансирования в ЕС, где социальные предприятия генерируют почти в четыре раза больше доходов, чем получают в виде государственной поддержки. Определено, что в Казахстане коэффициент стабильности исключительно высок, что указывает на крайнюю нехватку государственного финансирования, а не на изначально более сильное финансовое положение сектора. Выявлено, что это несоответствие подчеркивает структурные недостатки финансовой и нормативной поддержки социальных предприятий в Казахстане.

В исследовании выявлены ключевые барьеры, сдерживающие развитие сектора, в том числе ограниченные механизмы финансовой поддержки, отсутствие четкой правовой базы и отсутствие институциональной инфраструктуры. Предложена необходимость перенятия Казахстаном успешных практик ЕС для формирования более устойчивого и масштабируемого социального предпринимательства.

Ключевые слова: *социальное предпринимательство, Коэффициент стабильности, воздействие инвестиций, финансовая устойчивость, социальная экономика, государственная поддержка, сектора экономики.*

Кілт сөздер: *әлеуметтік кәсіпкерлік, Тұрақтылық коэффициенті, инвестициялардың әсері, қаржылық тұрақтылық, әлеуметтік экономика, мемлекеттік қолдау, экономика секторлары.*

Keywords: *Social entrepreneurship, Stability Coefficient, impact investment, financial sustainability, social economy, government support, economic sectors.*

Введение. Социальное предпринимательство стало преобразующей силой в современной экономике, решая социальные и экономические проблемы с помощью инновационных бизнес-моделей. В Европейском Союзе (ЕС) социальные предприятия играют решающую роль в создании рабочих мест, экономической стабильности и социальной интеграции. Однако, несмотря на растущее значение, эти предприятия сталкиваются со значительными структурными и финансовыми ограничениями, включая ограниченный доступ к финансированию, фрагментированную нормативно-правовую базу и проблемы с оценкой социально-экономического воздействия.

Ключевой вопрос при оценке долгосрочной устойчивости сектора заключается в том, смогут ли социальные предприятия генерировать достаточный доход для поддержания финансовой независимости или они останутся зависимыми от государственной поддержки. Чтобы ответить на этот вопрос, в исследовании применяется количественный подход путем расчета коэффициента стабильности — финансового показателя, который оценивает самодостаточность сектора путем сравнения общего дохода с государственным финансированием.

Казахстан также изучает пути развития своей экосистемы социального предпринимательства, однако остается ряд препятствий, в том числе недостаточные финансовые стимулы, слабое юридическое признание и ограниченная институциональная поддержка. Внедрение передового опыта ЕС могло бы предоставить ценную информацию заинтересованным сторонам, стремящимся повысить долгосрочную устойчивость сектора.

Цели данного исследования заключаются в следующем:

- Изучить европейский опыт развития социального предпринимательства.
- Проанализировать его применимость в контексте Казахстана.
- Предложить рекомендации по укреплению сектора социальной экономики Казахстана.

Объединив эмпирические расчеты, это исследование предоставляет ценную информацию для укрепления социальной экономики и способствованию инклюзивному экономическому росту.

Обзор литературы. Изучение социального предпринимательства стало свидетелем заметного повышения уровня внимания в академическом дискурсе, особенно в отношении его роли в повышении экономической устойчивости и решении проблемы социального неравенства. Дефурни и Ниссенс предлагают фундаментальное понимание социальных предприятий как гибридных организаций, которые интегрируют бизнес-ориентированные стратегии с социальными целями [1]. Чавес Авила и Монсон подчеркивают неоднородность субъектов социальной экономики в ЕС, подчеркивая влияние правовых и институциональных рамок на их развитие [2]. Эти исследования предоставляют важные ссылки для анализа европейского ландшафта социального предпринимательства. Недавние эмпирические исследования, опубликованные в индексируемых журналах, изучают финансовые и политические проблемы, с которыми сталкиваются социальные предприятия. Керлин исследует глобальные различия в моделях социального предпринимательства и их адаптируемость к национальным экономическим условиям [3].

В отличие от ЕС, сектор социального предпринимательства в Казахстане остается недостаточно развитым. Айтбай И. определяет социальное предпринимательство как «совокупность видов деятельности и процессов, которые выявляют и используют возможности для улучшения общественного благосостояния посредством создания новых предприятий или инновационного управления существующими организациями» [4]. При этом Альжанова Н.Ш., Саурбаева А.Т., Нургалиева Р.М. описывают ее как «многомерную и динамичную модель, которая объединяет взаимосвязанные элементы, включая социального предпринимателя, предпринимательский процесс и социальную организацию» [5].

Хотя интерес к социальному предпринимательству в Казахстане растет, большинство отечественных исследований сосредоточены на национальной политике, нормативно-правовой базе и механизмах государственной поддержки. Однако европейский опыт остается во многом неизученным казахстанскими учеными. В существующих исследованиях отсутствует сравнительный взгляд на финансовые модели, правовые структуры и институциональную поддержку между ЕС и Казахстаном, что оставляет пробел в академическом дискурсе. В связи с чем, необходимы дальнейшие исследования для изучения передового опыта ЕС и оценки его применимости в Казахстане.

Основная часть. Нормативно-правовая база для социальных предприятий различается в разных странах ЕС. Франция, Италия и Испания создали конкретные правовые рамки для поддержки социальных предприятий, а Германия и Нидерланды интегрируют их в более широкие кооперативные и некоммерческие структуры. Однако несоответствия в юридических определениях и налогово-бюджетной политике продолжают препятствовать масштабированию социальных предприятий (Таблица 1).

Таблица –1

Степень признания социального предпринимательства в странах-членах ЕС*

Степень признания	Страны
Сильное юридическое и/или политическое признание и высокая саморегуляция	Ирландия, Италия
Признание отдельных типов социальных предприятий затруднено концепциями социальной экономики и/или социальной и солидарной экономики, которые пользуются широким признанием	Бельгия, Франция, Люксембург, Португалия, Испания
Признание отдельных типов социальных предприятий на законодательном уровне, но умеренная степень саморегуляции организаций на местах	Болгария, Греция, Латвия, Словения
Политическая поддержка развития социальных предприятий, но в узком понимании (интеграция в сферу труда); переменная степень саморегуляции	Хорватия, Чехия, Финляндия, Венгрия, Литва, Польша, Румыния, Словакия
Концепция социального предпринимательства используется нечасто – ограниченное пространство из-за традиционных институтов социального обеспечения	Австрия, Дания, Германия, Нидерланды, Швеция
Формирующееся принятие	Эстония, Мальта

** Составлено автором по источнику [6]*

Как показано в Таблице 1, в государствах-членах ЕС очевидны значительные различия в правовом, политическом и общественном признании социальных предприятий. Ирландия и Италия демонстрируют сильное юридическое и политическое признание, а также значительное самопризнание среди социальных предприятий, что указывает на хорошо развитую основу для поддержки этих организаций. Бельгия, Франция, Люксембург, Португалия и Испания признают определенные типы социальных предприятий, но в более широком контексте социальной экономики или социальной экономики и экономики солидарности, которые уже пользуются существенным признанием.

В Болгарии, Греции, Латвии и Словении действуют законодательные положения для социальных предприятий, однако эти страны демонстрируют лишь умеренное самопризнание среди организаций, работающих в этом секторе, что указывает на несоответствие между формальным признанием и практическим принятием. Хорватия, Чехия, Финляндия, Венгрия, Литва, Польша, Румыния и Словакия оказывают политическую поддержку социальным предприятиям, хотя в основном в узких рамках, ориентированных на трудовую интеграцию. Степень самопризнания в этих странах варьируется, отражая разные уровни осведомленности и признания среди заинтересованных сторон.

Социальные предприятия в ЕС играют ключевую роль в экономике: в них работает более 13,6 миллионов человек, что составляет 6,3% от общей занятости. Эти предприятия особенно заметны в таких секторах, как здравоохранение, образование и агропродовольствие. В 2021 году социальная экономика ЕС принесла более 912 миллиардов евро, что подчеркивает ее экономическое значение. Несмотря на различия в размерах и правовых рамках, социальные предприятия демонстрируют высокую устойчивость, особенно во время экономических спадов. Представлена доля занятого населения, занятого в организациях социальной экономики в странах ЕС. Самая высокая доля приходится на Бельгию — 12,4%, за ней следуют Франция — 9,5%, Нидерланды — 8,6% и Эстония — 10,7%. В этих странах, вероятно, будут хорошо развитые секторы социальной экономики, включая кооперативы, общества взаимопомощи и некоммерческие организации. В Испании и Италии доля социальных предприятий составляет 7,1%, а в Финляндии и Швеции — 7,1% и 6,4% соответственно, что указывает на значительную, но не доминирующую роль социальных предприятий на этих рынках труда. Напротив, Греция, Болгария, Румыния и Венгрия имеют самые низкие доли - 1,1%, 1,3%, 1,5% и 1,5% соответственно. Это может быть связано с различными факторами, включая экономическую структуру, политическую поддержку и особые традиции рынка труда [8].

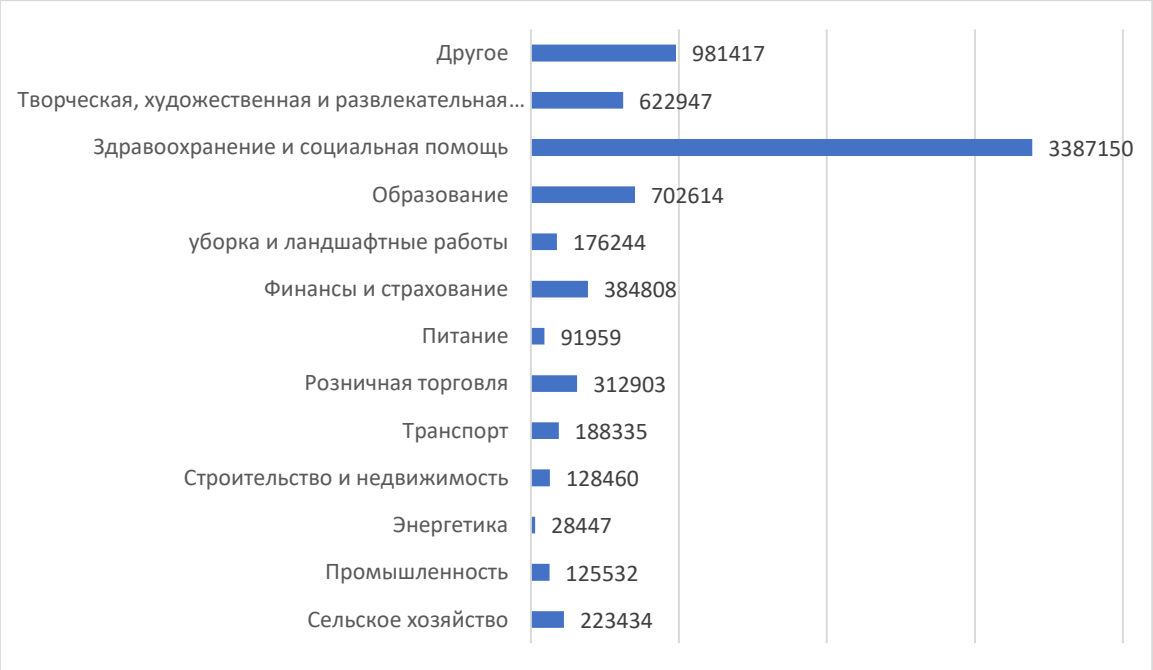

Рисунок – 1. **Число лиц, занятых в социальной экономике ЕС, по секторам**

** Составлено автором по источнику [6]*

Как показано на Рисунке 1, анализ данных о занятости в социальной экономике ЕС выявляет заметные различия в распределении занятости по конкретным секторам. Доминирует сектор здравоохранения и социальной защиты, в котором занято 3387150 человек, что подчеркивает ключевую функцию субъектов социальной экономики в сфере здравоохранения и социальных услуг. Вероятно, это связано с возросшим спросом на некоммерческие и кооперативные модели оказания медицинской помощи. Сектор образования является вторым по величине, в нем работают 702 614 человек, что подчеркивает важность инициатив социальной экономики в предоставлении образовательных услуг. Сектор творчества, искусства и развлечений также демонстрирует значительную занятость: в нем занято 622 947 человек, что отражает зависимость сектора от кооперативных и социальных предпринимательских структур. В секторе финансовых и страховых услуг занято 384 808 человек, а в секторе розничной торговли — 312 903 сотрудника, что позволяет предположить, что кооперативный и социальный бизнес играет роль в финансовой доступности и торговле. Другие отрасли, включая транспорт, промышленность и агропродовольственный сектор, сообщают о более низких показателях занятости, при этом на долю энергетики и коммунальных услуг приходится наименьшая доля - 28 447 сотрудников.

Что касается социальное предпринимательство в Казахстане, хотя статистика очень сильно различается по сравнению со странами ЕС, за последнее десятилетие продемонстрирован значительный рост, чему способствовали правительственные инициативы, частные инвестиции и повышение осведомленности общественности. Однако этот сектор все еще находится на ранней стадии развития и имеет значительный потенциал для расширения.

В таблице 2 представлена текущая статистика (по состоянию на 2024 год) о масштабах, влиянии на занятость и механизмах финансовой поддержки в секторе социального предпринимательства Казахстана. Эти данные дают представление об отраслевых тенденциях, динамике финансирования и ключевых отраслях, подчеркивая как достижения, так и области дальнейшего развития политики.

Таблица – 2

Основные показатели социального предпринимательства в Республике Казахстан*

Индикатор	Значение
Общее количество социальных предприятий	973 зарегистрированных социальных предприятий в Реестре (март 2025 г)
Трудоустройство в социальных предприятиях	~18,500 человек трудоустроенных
Доля от общей занятости	0,25% от общей численности рабочей силы
Государственные гранты и поддержка	~15 млн $ выделено в 2024 году
Частные инвестиции в сектор	~35 млн $
Основные отрасли	Образование, здравоохранение, зеленая экономика

** Составлено автором по источникам [7; 8; 9]*

Анализ социального предпринимательства в Казахстане, основанный на последних статистических данных, указывает на значительный отраслевой рост, но при этом выявляет сохраняющиеся структурные проблемы. Число социальных предприятий увеличилось в четыре раза в период с 2015 по 2024 год, достигнув 973 официально зарегистрированных организаций. Однако, несмотря на это расширение, этот сектор по-прежнему вносит незначительный вклад в общую занятость: только 0,25% рабочей силы занято в социальных предприятиях по сравнению с 6-7%, наблюдаемыми в экономиках ЕС. Это говорит о том, что, хотя сектор расширяется, его экономическое влияние все еще ограничено.

Механизмы финансовой поддержки также эволюционировали: в 2023 году правительство выделило 15 миллионов долларов США, а частные инвестиции составили 35 миллионов долларов США. Эти цифры указывают на растущий интерес как государственных, так и частных учреждений к развитию социальных предприятий. Однако по сравнению с европейскими показателями финансирование социального предпринимательства в Казахстане остается недостаточным для проведения крупномасштабных отраслевых преобразований. Зависимость от государственных грантов, а не от диверсифицированных финансовых инструментов, таких как облигации

социального воздействия и модели кооперативного финансирования, еще больше ограничивает устойчивость и масштабируемость сектора.

Одной из наиболее острых проблем, стоящих перед социальными предприятиями, является доступ к устойчивому финансированию. В Таблице 3, представлена статистическая сводка сектора социальной экономики в ЕС и Казахстане:

Таблица – 3

Ключевые показатели социальной экономики в ЕС и Казахстане (2024 г.)*

Индикатор	ЕС	Казахстан
Общий доход социальной экономики	1,08 триллиона евро	**₸44 млрд**
Государственное финансирование (субсидии и гранты)	275 триллиона евро	**₸7 млн**
Количество сотрудников в секторе	14.2 млн	18500 человек
Доля от общей занятости	6.7%	0,25%
Крупнейший сектор по занятости	Здравоохранение и социальная помощь	Образование, здравоохранение, зеленая экономика

**Составлено автором по источникам [7; 8; 9; 10; 11]*

Данные представленные в Таблице 3 дают возможность оценить устойчивость данной отрасли. Одним из ключевых индикаторов оценки финансовой устойчивости социальной экономики является коэффициент стабильности (S), который измеряет способность сектора генерировать доходы независимо от государственной поддержки. Формула расчета этого коэффициента:

$$S = \frac{\text{E}}{C} \qquad (1)$$

Где:

E = Общий доход социальной экономики.

C = Общий объем государственного финансирования (субсидии и гранты).

Применяя эту формулу как к ЕС, так и к Казахстану, мы можем сравнить степень финансовой самодостаточности социальных предприятий в этих регионах. В приведенной выше таблице 3 представлены необходимые исходные данные, позволяющие нам количественно оценить, какой доход генерируют социальные предприятия по отношению к государственной помощи.

1. Коэффициент стабильности для ЕС:

$$S = \frac{1{,}080 \text{ трлн}}{275 \text{ трлн}} = 3.93$$

Поскольку S>1, сектор социального предпринимательства в ЕС является финансово самодостаточным, генерируя более чем в три раза больше государственного финансирования.

Это указывает на высокую устойчивость, поскольку социальные предприятия в первую очередь полагаются на собственные потоки доходов, а не на государственную поддержку.

2. Коэффициент стабильности для Казахстана:

$$S = \frac{44 \text{ млрд } (\overline{\text{Т}})}{7 \text{ млн } (\overline{\text{Т}})} = 6.29$$

Коэффициент стабильности 6,33 указывает на то, что социальные предприятия в Казахстане генерируют более чем в шесть раз больше доходов, чем получают в виде государственной поддержки. Это говорит о том, что сектор в некоторой степени финансово устойчив, но все еще недостаточно финансируется по сравнению с Европейским Союзом, где социальные предприятия получают большую институциональную поддержку.

Для контекста, коэффициент стабильности ЕС ранее оценивался в 3,93, что означает, что европейские социальные предприятия получают относительно более высокий уровень государственного финансирования по сравнению с Казахстаном. Это подчеркивает необходимость увеличения государственного финансового участия для обеспечения роста сектора.

Заключение. Социальное предпринимательство является важным катализатором инклюзивного экономического развития и социальной стабильности как в Европейском Союзе, так

и в Казахстане. Однако финансовые структуры, поддерживающие сектор, существенно различаются в разных регионах.

Результаты этого исследования показывают, что социальная экономика в ЕС является финансово устойчивой с коэффициентом стабильности 3,93, что указывает на то, что социальные предприятия генерируют почти в четыре раза больше доходов, чем они получают в виде государственных субсидий и грантов. Это демонстрирует сбалансированную финансовую модель, в которой государственная поддержка является существенной, но не создает зависимости, что позволяет социальным предприятиям работать в основном за счет рыночных потоков доходов.

В отличие от этого, коэффициент стабильности в Казахстане исключительно высок, что отражает крайний дисбаланс в финансовой поддержке. Хотя это говорит о высокой степени самодостаточности казахстанских социальных предприятий, в первую очередь это указывает на острую нехватку государственного финансирования, а не на укрепление финансового положения.

Чтобы создать более сбалансированную и устойчивую социальную экономику, Казахстан может адаптировать успешный опыт ЕС:

1. Увеличить государственную поддержку и финансовые инструменты
2. Внедрить специальные программы государственного финансирования, включая гранты, налоговые льготы и фонды эффективных инвестиций.
3. Разработка всеобъемлющей правовой базы
4. Внедрять структурированную регуляторную политику для облегчения доступа к государственной поддержке и контрактам на государственные закупки.
5. Укрепление институциональной инфраструктуры
6. Создавать бизнес-инкубаторы и акселераторы для социальных предприятий.
7. Повышение осведомленности общественности и прозрачности данных

Таким образом, предлагаемые меры способствуют повышению финансовой устойчивости сектора социального предпринимательства, снижению его зависимости от непоследовательной государственной поддержки и содействию созданию более инклюзивной и устойчивой социально-экономической среды в Казахстане.

ЛИТЕРАТУРА

1. Defourny J., Nyssens M. Social Enterprise in Europe: Recent Trends and Developments // Social Enterprise Journal. – 2017. – Т. 13. – №2. – P. 89–102.

2. Chaves Avila R., Monzón J.L. The social economy in the European Union. Brussels: European Economic and Social Committee. – 2018. – 120 p.

3. Kerlin J.A. Social Enterprise: A Global Comparison. Medford: Tufts University Press. – 2019. – 272 p.

4. Айтбай И. Возможности и перспективы развития социального предпринимательства в Казахстане. – URL: http://www.almau.edu.kz/images/uploads/files/bda82b1d10db74df3098e7606c5e76f8.pdf.

5. Альжанова Н.Ш. К вопросу развития и поддержки социального предпринимательства Казахстана // Вестник КазНацЖенПУ. – 2019. – №4. – С. 173–177.

6. European Commission. Benchmarking the socio-economic performance of the EU Social Economy. Brussels: European Commission. – 2023. – 88 p.

7. Бюро национальной статистики Республики Казахстан. Малое и среднее предпринимательство в Республике Казахстан: статистический сборник. Астана. – 2024. – 98 с.

8. Министерство национальной экономики Республики Казахстан. Государственная поддержка социального предпринимательства в Казахстане: Аналитический отчет. Астана. – 2024. – 76 с.

9. Национальная палата предпринимателей «Атамекен». Развитие социального предпринимательства в Казахстане: тенденции и перспективы. Алматы. – 2024. – 112 с.

10. OECD Data. Social Economy Employment and Revenue Statistics. Available at: https://data.oecd.org/ (accessed 21.03.2025)

11. OECD Public Finance Data Portal. Overview of Public Funding in the EU Social Economy. Available at: https://publicfinance.oecd.org/ (accessed 21.03.2025)

REFERENCES

1. Defourny J., Nyssens M. Social Enterprise in Europe: Recent Trends and Developments // Social Enterprise Journal. – 2017. – T. 13. – №2. – P. 89–102.

2. Chaves Avila R., Monzón J.L. The social economy in the European Union. Brussels: European Economic and Social Committee. – 2018. – 120 p.

3. Kerlin J.A. Social Enterprise: A Global Comparison. Medford: Tufts University Press. – 2019. – 272 p.

4. Aytbay I. Vozmozhnosti i perspektivy razvitiya sotsial'nogo predprinimatel'stva v Kazakhstane [Opportunities and prospects for the development of social entrepreneurship in Kazakhstan]. – URL: http://www.almau.edu.kz/images/uploads/files/bda82b1d10db74df3098e7606c5e76f8.pdf [in Russian]

5. Alzhanova N. K voprosu razvitiya i podderzhki sotsial'nogo predprinimatel'stva Kazakhstana [On the issue of development and support of social entrepreneurship in Kazakhstan] // Vestnik KazNatsZhenPU. – 2019. – №4. – S. 173–177 [in Russian]

6. European Commission. Benchmarking the socio-economic performance of the EU Social Economy. Brussels: European Commission. – 2023. – 88 p.

7. Byuro natsional'noy statistiki Respubliki Kazakhstan. Maloe i srednee predprinimatel'stvo v Respublike Kazakhstan: statisticheskiy sbornik. [Bureau of National Statistics of the Republic of Kazakhstan. Small and medium-sized businesses in the Republic of Kazakhstan: statistical collection.] – Astana. – 2024. – 98 s. [in Russian]

8. Ministerstvo natsional'noy ekonomiki Respubliki Kazakhstan. Gosudarstvennaya podderzhka sotsial'nogo predprinimatel'stva v Kazakhstane: Analiticheskiy otchet [Ministry of National Economy of the Republic of Kazakhstan. State Support for Social Entrepreneurship in Kazakhstan: Analytical Report]. – Astana. – 2024. – 76 s. [in Russian]

9. Natsional'naya palata predprinimateley «Atameken». Razvitie sotsial'nogo predprinimatel'stva v Kazakhstane: tendentsii i perspektivy [National Chamber of Entrepreneurs "Atameken". Development of Social Entrepreneurship in Kazakhstan: Trends and Prospects] – Almaty. – 2024. – 112 s. [in Russian]

10. OECD Data. Social Economy Employment and Revenue Statistics. Available at: https://data.oecd.org/ (accessed 21.03.2025)

11. OECD Public Finance Data Portal. Overview of Public Funding in the EU Social Economy. Available at: https://publicfinance.oecd.org/ (accessed 21.03.2025)

Муканова М.А.

ӘЛЕУМЕТТІК КӘСІПКЕРЛІКТІҢ ТҰРАҚТЫЛЫҒЫ: ЕО МЕН ҚАЗАҚСТАННЫҢ САЛЫСТЫРМАЛЫ ТАЛДАУЫ

Аңдатпа

Бұл зерттеуде оның экономикалық тұрақтылықтағы, жұмыс орындарын құрудағы және әлеуметтік ықпалдағы рөліне ерекше назар аудара отырып, Еуропалық Одақта (ЕО) да, Қазақстанда да әлеуметтік кәсіпкерліктің дамуы мен тұрақтылығы қарастырылады.

Зерттеу аясында әлеуметтік кәсіпорындардың жалпы табысы мен мемлекеттік қаржыландыруының арақатынасын салыстыру арқылы олардың қаржылық тәуелсіздігін сандық түрде анықтайтын тұрақтылық коэффициенті талданды. Алынған нәтижелер Еуропалық Одақта әлеуметтік кәсіпорындардың мемлекеттік қолдаудан шамамен төрт есе көп табыс табатын теңгерімді қаржыландыру моделін көрсетеді. Қазақстанда тұрақтылық коэффициентінің өте жоғары екені анықталды, бұл сектордың бастапқыдан қаржылық жағынан әлдеқайда күшті екенін емес, мемлекеттік қаржыландырудың айтарлықтай жеткіліксіздігін білдіреді. Бұл сәйкессіздік Қазақстандағы әлеуметтік кәсіпорындарды қаржылық және нормативтік қолдаудың құрылымдық кемшіліктерін көрсетеді.

Зерттеу сектордың дамуын тежейтін негізгі кедергілерді, соның ішінде қаржылық қолдаудың шектеулі тетіктерін, нақты құқықтық базаның жоқтығын және институционалдық инфрақұрылымның жоқтығын анықтады.

Mukanova M.

SUSTAINABILITY OF SOCIAL ENTREPRENEURSHIP: A COMPARATIVE ANALYSIS OF THE EU AND KAZAKHSTAN

Annotation

This study examines the development and sustainability of social entrepreneurship in both the European Union (EU) and Kazakhstan, focusing on its role in economic stability, job creation, and social impact.

This study analyzes the stability coefficient as a quantitative indicator of the financial independence of social enterprises, measured by the ratio of total income to government funding. The findings reveal a balanced funding model within the European Union, where social enterprises generate nearly four times more income than they receive in public support. In contrast, the exceptionally high stability coefficient observed in Kazakhstan reflects a critical shortfall in state funding rather than a fundamentally stronger financial position of the sector. This disparity underscores structural weaknesses in the financial and regulatory support mechanisms for social enterprises in Kazakhstan.

The study identifies key barriers hindering the development of the sector, including limited financial support mechanisms, lack of a clear legal framework, and lack of institutional infrastructure. It highlights the need for Kazakhstan to adopt successful EU practices in order to create a more sustainable and scalable social economy.

DOI 10.52260/2304-7216.2025.2(59).12
UDC 330.342.14
SRSTI 06.71.07

D. Amirbekova, PhD, associate professor
M. Kussaiyn*, c.e.s.,
A. Bakdaulet, master
A. Makhanova, master
Kazakh British Technical University, Almaty, Kazakhstan
*– main author (author for correspondence)
e-mail: m.kusaiyn@kbtu.kz

INSTITUTIONAL ASPECTS OF RESEARCH COMMERCIALIZATION IN KAZAKHSTANI UNIVERSITIES: PRACTICES AND CHALLENGES

The article examines the process of commercialization of scientific research in universities of Kazakhstan as one of the key factors in increasing the innovative potential and ensuring sustainable economic growth of the country. The main theoretical approaches to the transfer of knowledge and technology are analyzed, and various models and practices of commercialization applied in the global and Kazakhstani educational systems are presented.

The study is based on qualitative methods of analysis, including a review of scientific literature, official university reports and analytical materials. Based on these data, institutional features of Kazakhstani universities that affect their ability to commercialize scientific results are identified. Key barriers and enabling factors are identified, including an insufficient regulatory framework, limited staff competencies, and weak integration with the business community.

It is shown that despite the existing limitations, Kazakhstani universities have significant potential in the field of scientific and innovative activities. To implement it, systematic support from the state is needed, aimed at improving legislation, developing human resources and stimulating interaction between science and industry.

The work formulates practical recommendations for the development of state policy in the field of commercialization, including measures of financial incentives, institutional development and advanced training of specialists. The results obtained are of scientific and applied value for researchers, university staff, as well as for government bodies involved in the formation of strategies for scientific and technological development.

Keywords: *science commercialization, technology transfer, innovative development, institutional maturity, institutional environment, economic growth, scientific developments.*

Кілт сөздер: *ғылымды коммерцияландыру, технологиялар трансфері, инновациялық жетілу, институционалдық дайындық, институционалдық орта, экономикалық өсу, ғылыми әзірлемелер*

Ключевые слова: *коммерциализация науки, трансфер технологий, инновационное развитие, институциональная зрелостьь, институциональная среда, экономический рост, научные разработки.*

Introduction. Commercialization of scientific research is the process of converting scientific ideas and developments into marketable products and services that generate economic benefits. It includes licensing, creation of start-ups, patenting and strategic partnerships with businesses. In the conditions of the modern economy, saturated with technological breakthroughs, this process ensures sustainable innovation activity and contributes to the diversification of the economy.

First, commercialization increases the return on public investment in science. Second, it promotes job creation and the development of high-tech industries. In addition, it encourages universities to collaborate more closely with industry and allows students and teachers to be involved in entrepreneurial activities, which increases the practical significance of education.

This article is devoted to the analysis of the processes of research commercialization in universities of the Republic of Kazakhstan and the assessment of their contribution to the economic development of the country. The study is aimed at identifying institutional, organizational and practical mechanisms for the transfer of knowledge and technology in the academic environment, as well as determining the factors that contribute to or hinder the effective commercialization of scientific developments.

The aim of the study is a comprehensive study of the status, opportunities and limitations faced by Kazakhstani universities in the process of commercialization of scientific results, followed by an assessment of their long-term economic effect. To achieve this goal, the following research tasks were identified:

- to analyze the current state of commercialization infrastructure in universities of Kazakhstan;
- identify key barriers and internal institutional problems that impede technology transfer;

- assess the motivation and readiness of the research community to participate in commercialization;
- to determine the potential of universities in the development of knowledge-intensive sectors of the economy;
- propose directions for the development of the science commercialization ecosystem.

Methodologically, the work is based on a combination of qualitative and empirical approaches. As part of the study, a series of semi-structured interviews were conducted with representatives of commercialization offices of leading universities in Kazakhstan, which allowed to obtain primary data on real practices, problems and successful cases of technology transfer. The thematic analysis of the interviews is supplemented by a literature review covering both international sources (OECD, World Bank) and current research on Kazakhstan.

The results show that despite of institutional efforts to create technology parks, technology transfer offices, and implement grant programs, commercialization processes remain fragmented and irregular. The main limitations are related to the lack of motivational mechanisms for researchers, weak business involvement, a shortage of specialized personnel, and insufficient regulatory support. At the same time, individual universities are developing models that are approaching international practices, which indicates the high potential of the system, provided that it is further developed.

Thus, the structure of the article includes an introduction, a literature review, a main part with an analysis of the collected data, a discussion of the results and a conclusion with proposals for improving the practice of commercialization in the scientific field.

Literature review. The commercialization of scientific research is viewed as a central element in the transition from fundamental research to applied innovations that foster economic growth and technological independence [1][2]. These processes allow universities not only to strengthen their role in the national economy but also to become active participants in industrial development through the creation of spin-off companies, licensing agreements, and the attraction of external funding. Moreover, in the context of global competition, the ability to transform scientific results into market-ready products has become a key indicator of research system performance.

The importance of the institutional environment — including the regulatory framework, intellectual property protection, and organizational mechanisms — is emphasized in numerous modern studies [3][4]. Institutional conditions largely determine whether a university can unlock the potential of its innovations. Key factors include transparent procedures for licensing, income distribution, and researcher support. Without these mechanisms, even promising technologies are unlikely to reach commercialization. Research highlights that, without institutional trust and coordinated interaction between key ecosystem actors, science remains confined to laboratories and cannot generate real innovation.

Kazakhstan, as a country with a transitional economy, faces several barriers: insufficient regulatory support, a shortage of technology transfer professionals, and weak private sector involvement in research initiatives [2]. These issues limit universities' capacity to implement innovation strategies. However, universities engaged in international programs show better results due to access to global practices, knowledge exchange, and exposure to tested models in mature economies.

An empirical study involving 14 universities and 209 respondents identified both motivational drivers (flexible schedules, potential for monetization, professional recognition) and key barriers: limited commercialization competence, bureaucracy, and a lack of transparent profit-sharing mechanisms [5]. A distinct gap is observed between research-intensive universities and regional institutions, with the former showing greater readiness for technology transfer due to more developed infrastructure and human capital. The findings also underscore the importance of government support mechanisms such as subsidies for patenting and tax incentives for industrial partners.

In countries with similar institutional dynamics, universities increasingly adopt direct collaboration models with industry, rather than relying solely on internal technology transfer offices. Modern literature emphasizes that TTOs are evolving from administrative units into strategic bridges between academia and the market economy. Their effectiveness depends not only on legal frameworks but also on staff professionalism, the ability to develop intellectual property strategies, negotiate agreements, guide projects through all development stages, and advise researchers on licensing and startup activity [4][6]. In successful universities, TTOs also oversee acceleration programs and venture projects, assist in fundraising, evaluate market potential, and coordinate external partnerships — essential for institutions with limited commercialization experience.

The international experience of China, South Korea, and Singapore shows that successful

commercialization ecosystems rely on institutional trust, flexible governance mechanisms, and the integration of universities into national innovation policies [7]. These countries have made substantial progress through aligning scientific policy with economic priorities, strengthening the role of universities in industrial clusters, and creating favorable environments for university-based startups. Their experience highlights the importance of long-term strategies that address not only academia but also infrastructure, funding systems, and transnational cooperation.

The updated interpretation of the Triple Helix model suggests not only horizontal collaboration but also a hybridization of roles between universities, government, and business [1]. This is especially relevant for Kazakhstan, where institutional reforms from 2016 to 2024 have aimed to enhance research activity and promote practice-oriented science [6][8]. Universities are increasingly assuming not just educational, but also economic roles, participating in innovation policymaking and becoming platforms for entrepreneurial activity among students and faculty. However, these processes require stronger managerial capacity, more flexible funding models, and the integration of feedback mechanisms from industry and society.

Human capital becomes a critical factor — particularly the competencies of TTO staff in patent law, legal guidance, and innovation management. Recent studies show that strong project support and researcher involvement in entrepreneurial formats significantly reduce the risk of failed spin-offs [9][10]. In practice, this highlights the need for professional development programs for TTO employees, certification courses, international exchange initiatives, and the inclusion of commercialization topics in graduate and postgraduate education. Building a university-based entrepreneurial culture rooted in knowledge, collaboration, and innovation has become an essential part of Kazakhstan's sustainable scientific and technological development.

Thus, to enhance the effectiveness of commercialization in Kazakhstan's universities, it is essential to further develop institutional mechanisms, introduce entrepreneurship education programs, intensify industrial collaboration, and secure stable early-stage funding for innovation implementation.

Main part. The study aimed to identify the current state and mechanisms of research commercialization in Kazakhstani universities. To obtain empirical data, a qualitative method was used - semi-structured interviews that addressed both institutional and practical aspects. The interviews were conducted between January and April 2025 via Microsoft Teams, which allowed for wide geographical coverage and the inclusion of regional universities.

The study involved representatives from five universities, including national, research, and regional institutions with formally established technology transfer structures. A total of seven respondents were interviewed, primarily comprising staff from commercialization offices, project managers, patent specialists, and heads of research and innovation departments. Their professional experience ranged from three to twelve years, which enabled the study to capture a broad spectrum of practical expertise.

The interview structure consisted of 17 questions, grouped into five thematic blocks: introduction, current state, experience and mechanisms, barriers and opportunities, and conclusion. This approach ensured both data comparability and flexibility in respondents' answers.

All ethical standards for conducting research were strictly observed. Before each interview, participants were informed about the objectives and content of the study, and their rights to anonymity and voluntary withdrawal were clearly explained. All interviews were conducted only with verbal consent from respondents and with permission to record audio. Transcripts were anonymized during data processing to ensure confidentiality.

The data analysis method included thematic categorization, comparison of responses across different types of universities, and the identification of recurring patterns as well as unique cases. Based on the collected data, an integrative table was compiled and interpretive insights were proposed to assess both the institutional maturity and practical implementation of research commercialization mechanisms.

Table 1 below presents key aspects research commercialization in Kazakhstani universities:

Table – 1

Key aspects of commercialization of scientific research

Criteria	Condition (based on interview)	Quantitative indicators
Institutional maturity	Partially formed, developed mainly in national and research universities	43% of respondents indicated the presence of a TTO with a project support function
The role of the university in commercialization	Often limited to the role of applicant, rare strategic support	Only 21% reported an active role in the post-patent phase

Researcher motivation	Low, academic KPIs dominate	78% noted that motivation for commercialization is absent or minimal
Support for researchers	Present in individual universities (expertise, accelerators, consulting)	36% noted the presence of internal acceleration programs
Student participation	Inconsistent, limited to one-off hackathons or project schools	19% of universities implement startup programs with the participation of students
Communication with business	Weak, mainly through one-off grants or external projects	61% indicated a lack of permanent communication channels
Methodological base and standards	There are no uniform national recommendations and practices vary	87% of respondents noted a lack of methodological support
Approach to Patenting and IP	Fixed, but without market prospects analysis	54% use patenting as a formal step without further implementation
Typical forms of support	Grants, government programs, sometimes participation in competitions for pre-investment tracks	72% mentioned internal competitions or programs from the NF
Main limitations	Limited autonomy, weak internal ecosystem, staff shortage	83% named the lack of qualified personnel as the main problem

** Compiled by the authors based on the interview results*

The results indicate that a fragmented and administrative approach to commercialization dominates in Kazakhstani universities. Despite the presence of technology transfer offices, only 43% of respondents reported having a fully developed infrastructure to support projects, and just one-fifth of universities provide assistance during the market entry stage.

The most critical issue identified was the lack of researcher motivation: the vast majority (78%) stated that academic publications remain the primary incentive, rather than practical impact. This is further evidenced by the low involvement of students (only 19%) in startup ecosystems and technology accelerators.

Respondents identified several key institutional barriers, including limited university autonomy, the absence of methodological standards, and a shortage of qualified personnel in intellectual property (IP) and commercialization. At the same time, a positive trend has emerged in the form of a growing number of acceleration programs and the gradual involvement of industry through targeted grants, particularly in technical and engineering universities.

Results. The results of the study revealed a heterogeneity of approaches to the commercialization of scientific research across universities in Kazakhstan. Although most of the surveyed institutions have established technology transfer structures, only 43% of respondents confirmed the existence of comprehensive internal mechanisms that support commercialization at all stages. Most universities limit their activities to submitting grant or patent applications, without providing active support for projects after intellectual property rights are registered.

The interview analysis showed that the key issue is low researcher motivation. As indicated by 78% of participants, academic productivity remains the primary focus, while participation in commercialization is not included in institutional incentive systems. This significantly reduces the engagement of academic staff and limits the transformation of research ideas into marketable solutions. Additionally, only 19% of universities reported active student involvement in startup programs and applied projects, suggesting an underdeveloped entrepreneurial culture within the academic environment.

One positive trend is the growing development of acceleration and incubation programs — 36% of respondents, particularly from technical universities, reported having such mechanisms. In some cases, participation in international accelerators (e.g., those supported by the Asian Development Bank and GIZ) has expanded access to venture infrastructure and enhanced the global visibility of Kazakhstani universities. Moreover, some institutions have introduced mentorship practices involving business representatives, helping universities to establish more sustainable ties with industry and better prepare researchers for market realities.

Differences were also identified based on the status of universities. National and research universities demonstrated higher institutional maturity and a more advanced understanding of technology transfer mechanisms. In contrast, regional universities often restrict commercialization activities to administrative reporting, without the necessary resource backing. This highlights the need for a differentiated approach in

shaping national policies aimed at supporting the university sector.

The analysis also revealed that the majority of universities lack a unified methodological framework and project support standards — a concern expressed by 87% of respondents. Institutions operate under regulatory uncertainty, developing their own ad hoc strategies, which are often not validated by practical outcomes.

Despite these constraints, a number of universities have shown consistent progress, including the successful launch of accelerators, university spin-offs, and licensing agreements. These cases represent growth points upon which successful practices can be scaled up across the higher education system.

Conclusion. The article analyzes the process of commercializing scientific research in Kazakhstani universities as one of the key mechanisms for transforming knowledge into economic value and ensuring sustainable development. The study identified institutional barriers, strengths and weaknesses of the existing infrastructure, and the degree of engagement of the academic community in applied scientific initiatives.

The main findings show that commercialization in Kazakhstani universities remains fragmented and depends heavily on the degree of institutional maturity. Only 43% of respondents confirmed the existence of full-fledged structures supporting project implementation, while the primary obstacles remain low researcher motivation, staff shortages, and the lack of a systematic methodological framework. At the same time, individual cases of success were identified — such as the development of accelerators, signing of licensing agreements, and participation in international partnerships — indicating the presence of potential growth points.

The scientific novelty of this research lies in the empirical assessment of the factors influencing commercialization performance, based on data collected through interviews with Kazakhstani universities. For the first time, an analysis was conducted comparing different university types (national, research, regional) in terms of institutional maturity, level of involvement, and availability of technology transfer mechanisms.

The results confirmed the achievement of the research goals and objectives — the article describes the functioning mechanisms, internal and external barriers, and outlines the conditions under which universities can act as active players in the innovation economy. The conclusions may be applied in practice: for developing university science strategies, designing training programs in intellectual property management, formulating KPIs for research staff, and establishing regional technology transfer platforms.

The practical significance also lies in the potential to scale successful cases and integrate universities into national and international innovation value chains. Particular value is added by the chosen research methodology — the qualitative approach makes it possible to account for contextual factors relevant to a country with a transitional economy.

Promising areas for future research include: the development of an institutional readiness index for commercialization in Kazakhstani universities; the study of the role of venture capital in technology transfer; building an econometric model to measure the impact of university innovations on regional development; and analyzing the long-term social and technological effects of commercialization in education and healthcare.

In addition, attention should be paid to the need for improving the legal framework governing the distribution of rights to intellectual property created within universities. Another promising area is the development of a national digital platform that consolidates information on research projects, patents, and commercialization opportunities. State support should focus not only on funding research but also on supporting transfer processes, assisting project teams, and promoting international collaboration. The involvement of Kazakhstani universities in global scientific and innovation networks can significantly increase the export potential of research and integrate the country into international scientific and technological value chains.

The article was prepared as part of a scientific study on the topic "Managing scientific activities in Kazakhstan in the face of modern challenges: publication activity, bibliometric indicators, commercialization of the results of scientific activity" (under a grant from the Science Committee of the Ministry of Science and Higher Education of the Republic of Kazakhstan; IRN AP19678073).

REFERENCES

1. De Amaral M., Cai Y. The Triple Helix Model and the Future of Innovation: A Reflection on the Triple Helix Research Agenda // Triple Helix Journal. – 2021. – №8(2). – P. 217–229. – doi:10.1163/21971927-12340004.

2. Kenzhaliyev O., Ilmaliyev Zh., Tsekhovoy A., Moch B. Triyono, Kassymova G., Alibekova Zh., Tayauova G. Conditions to facilitate commercialization of R&D in Kazakhstan // Technology in Society. – 2021. – №67. – P. 1–8. – doi:10.1016/j.techsoc.2021.101792.

3. Belitski M., Aginskaja A., Marozau R. Commercializing university research in transition economies: Evidence from Kazakhstan, Belarus, and Azerbaijan // Research Policy. – 2019. – №48(3). – P. 601–615. – doi:10.1016/j.respol.2018.10.011.

4. Brantnell A., Baraldi E. Understanding the roles and involvement of technology transfer offices in commercialization // Technovation. – 2022. – №115. – P. 1–17. –doi:10.1016/j.technovation.2022.102525.

5. Sitenko D., Sabyrzhan A., Gordeyeva Y., Temirbayeva D. Commercialization of R&D and opportunities for the development of academic entrepreneurship in Kazakhstan // Problems and Perspectives in Management. – 2025. – №22(3). – P. 146–161. – doi:10.21511/ppm.22(3).2024.12.

6. Moldashev K., Sakhimbek B. Issues in university and industry collaboration: results of a stakeholder survey // Higher education in Kazakhstan. – 2024. – №4(48). – P. 96–105. – doi:10.59787/2413-5488-2024-48-4-96-105.

7. Kuzior A. et al. Impact of university–industry R&D collaboration on innovation transfer and startup performance // Problems and Perspectives in Management. – 2024. – №17(3). – P. 164–181. – doi: 10.14254/2071-8330.2024/17-3/9.

8. Alibekova G., Mynbaeva E., Kozhakhmetova A. Innovation and Technology Commercialisation Factors in Kazakhstan // SEEJPH. – 2025. – №26(1). – P. 2433–2442. – URL: https://www.seejph.com/index.php/seejph/article/view/4170.

9. Kirihata T. Impact of technology transfer offices on university spin-off bankruptcy // Journal of Technology Transfer. – 2024. – doi:10.1007/s10961-024-10129-y.

10.Halilem N., Diop B. Meet me at the backdoor: A multiple case study of academic entrepreneurs bypassing their technology transfer offices // Research Policy. – 2025. – №54(2). – P. 1–17. – doi:10.1016/j.respol.2024.105156.

REFERENCES

1. De Amaral M., Cai Y. The Triple Helix Model and the Future of Innovation: A Reflection on the Triple Helix Research Agenda // Triple Helix Journal. – 2021. – №8(2). – P. 217–229. – doi:10.1163/21971927-12340004.

2. Kenzhaliyev O., Ilmaliyev Zh., Tsekhovoy A., Moch B. Triyono, Kassymova G., Alibekova Zh., Tayauova G. Conditions to facilitate commercialization of R&D in Kazakhstan // Technology in Society. – 2021. – №67. – P. 1–8. – doi:10.1016/j.techsoc.2021.101792.

3. Belitski M., Aginskaja A., Marozau R. Commercializing university research in transition economies: Evidence from Kazakhstan, Belarus, and Azerbaijan // Research Policy. – 2019. – №48(3). – P. 601–615. – doi:10.1016/j.respol.2018.10.011.

4. Brantnell A., Baraldi E. Understanding the roles and involvement of technology transfer offices in commercialization // Technovation. – 2022. – №115. – P. 1–17. –doi:10.1016/j.technovation.2022.102525.

5. Sitenko D., Sabyrzhan A., Gordeyeva Y., Temirbayeva D. Commercialization of R&D and opportunities for the development of academic entrepreneurship in Kazakhstan // Problems and Perspectives in Management. – 2025. – №22(3). – P. 146–161. – doi:10.21511/ppm.22(3).2024.12.

6. Moldashev K., Sakhimbek B. Issues in university and industry collaboration: results of a stakeholder survey // Higher education in Kazakhstan. – 2024. – №4(48). – P. 96–105. – doi:10.59787/2413-5488-2024-48-4-96-105.

7. Kuzior A. et al. Impact of university–industry R&D collaboration on innovation transfer and startup performance // Problems and Perspectives in Management. – 2024. – №17(3). – P. 164–181. – doi: 10.14254/2071-8330.2024/17-3/9.

8. Alibekova G., Mynbaeva E., Kozhakhmetova A. Innovation and Technology Commercialisation Factors in Kazakhstan // SEEJPH. – 2025. – №26(1). – P. 2433–2442. – URL: https://www.seejph.com/index.php/seejph/article/view/4170.

9. Kirihata T. Impact of technology transfer offices on university spin-off bankruptcy // Journal of Technology Transfer. – 2024. – doi:10.1007/s10961-024-10129-y.

10.Halilem N., Diop B. Meet me at the backdoor: A multiple case study of academic entrepreneurs bypassing their technology transfer offices // Research Policy. – 2025. – №54(2). – P. 1–17. – doi:10.1016/j.respol.2024.105156.

Амирбекова Д.К., Құсайын М.Ж., Бақдаулет А., Маханова А.

ҚАЗАҚСТАН УНИВЕРСИТЕТТЕРІНДЕГІ ҒЫЛЫМИ ЗЕРТТЕУЛЕРДІ КОММЕРЦИАЛАНДЫРУДЫҢ ИНСТИТУЦИОНАЛДЫҚ АСПЕКТІЛЕРІ: ТӘЖІРИБЕ ЖӘНЕ СЫН-ҚАТЕРЛЕР

Аңдатпа

Мақалада Қазақстанның жоғары оқу орындарында ғылыми зерттеулерді коммерцияландыру үдерісі инновациялық әлеуетті арттырудың және елдің тұрақты экономикалық өсуін қамтамасыз етудің негізгі факторларының бірі ретінде қарастырылған. Білім мен технологиялар трансфертінің негізгі теориялық тәсілдері талданып, әлемдік және қазақстандық білім беру жүйелерінде қолданылатын коммерцияландырудың әртүрлі үлгілері мен тәжірибелері ұсынылған.

Зерттеу сапалы талдау әдістеріне, соның ішінде, ғылыми әдебиеттерге шолу, университеттің ресми баяндамалары және аналитикалық материалдарға негізделген. Осы деректер негізінде ғылыми нәтижелерді коммерцияландыру мүмкіндігіне әсер ететін қазақстандық университеттердің институционалдық ерекшеліктері анықталған. Нормативтік базаның жеткіліксіздігі, қызметкерлердің шектеулі құзыреті және бизнес-қоғамдастықпен әлсіз интеграцияны қоса алғанда, негізгі кедергілер мен қолайлы факторлар анықталды.

Қолданыстағы шектеулерге қарамастан, қазақстандық жоғары оқу орындарының ғылыми-инновациялық қызмет саласында айтарлықтай әлеуеті бар екені көрсетілген. Оны жүзеге асыру үшін заңнаманы жетілдіруге, кадрлық әлеуетті дамытуға және ғылым мен өндірістің өзара іс-қимылын ынталандыруға бағытталған мемлекет тарапынан жүйелі қолдау қажет.

Жұмыста коммерцияландыру саласындағы мемлекеттік саясатты дамыту, оның ішінде қаржылық ынталандыру, институционалдық даму және мамандардың біліктілігін арттыру шаралары бойынша практикалық ұсыныстар тұжырымдалған. Алынған нәтижелер ғылыми қызметкерлер, университет қызметкерлері, сондай-ақ ғылыми-техникалық даму стратегияларын қалыптастырумен айналысатын мемлекеттік органдар үшін ғылыми және қолданбалы құндылыққа ие болып табылады.

Амирбекова Д.К., Құсайын М.Ж., Бақдаулет А., Маханова А.

ИНСТИТУЦИОНАЛЬНЫЕ АСПЕКТЫ КОММЕРЦИАЛИЗАЦИИ НАУЧНЫХ ИССЛЕДОВАНИЙ В УНИВЕРСИТЕТАХ КАЗАХСТАНА: ПРАКТИКА И ВЫЗОВЫ

Аннотация

В статье рассмотрен процесс коммерциализации научных исследований в университетах Казахстана как один из ключевых факторов повышения инновационного потенциала и обеспечения устойчивого экономического роста страны. Проанализированы основные теоретические подходы к трансферу знаний и технологии, а также представлены различные модели и практики коммерциализации, применяемые в мировой и казахстанской образовательной системе.

Исследование опирается на качественные методы анализа, включая обзор научной литературы, официальных отчётов университетов и аналитических материалов. На основе этих данных выявлены институциональные особенности казахстанских вузов, влияющие на их способность к коммерциализации научных результатов. Определены ключевые барьеры и благоприятствующие факторы, среди которых выделяются недостаточная нормативно-правовая база, ограниченные компетенции персонала, а также слабая интеграция с бизнес-сообществом.

Показано, что несмотря на существующие ограничения, казахстанские университеты обладают значительным потенциалом в области научно-инновационной деятельности. Для его реализации необходима системная поддержка со стороны государства, направленная на совершенствование законодательства, развитие кадрового потенциала и стимулирование взаимодействия между наукой и промышленностью.

В работе сформулированы практические рекомендации по развитию государственной политики в сфере коммерциализации, включая меры финансового стимулирования, институционального развития и повышения квалификации специалистов. Полученные результаты представляют научную и прикладную ценность для исследователей, сотрудников университетов, а также для органов государственной власти, занимающихся формированием стратегий научно-технологического развития.

DOI 10.52260/2304-7216.2025.2(59).13
УДК 339.924
ГРНТИ 06.51.77

И.Ж. Бейсекеева*, магистр[1]
А.К. Касенова, магистр[2]
Г.М. Абауова, к.э.н., доцент[3]
Жетысуский Университет имени И. Жансугурова,
г. Талдыкорган, Казахстан[1]
АО «Институт экономических исследований»,
г. Астана, Казахстан[2]
Esil University, г. Астана, Казахстан[3]
* – основной автор (автор для корреспонденции)
e-mail: indira.beiseke@gmail.com

ИМПЛЕМЕНТАЦИЯ СТАНДАРТОВ ОЭСР В ПРАВОВОЙ СИСТЕМЕ ЕАЭС: КОМПАРАТИВНЫЙ АНАЛИЗ

В статье рассматриваются вопросы соответствия правовой базы Евразийского экономического союза (ЕАЭС) международным стандартам ответственного ведения бизнеса, разработанных Организацией экономического сотрудничества и развития (ОЭСР). На основе метода компаративного анализа проведена оценка степени нормативного соотношения положений Руководящих принципов ОЭСР для многонациональных предприятий по ответственному ведению бизнеса с конкретными статьями и приложениями Договора о ЕАЭС.

По итогам анализа выявлено, что положения Договора о ЕАЭС в части конкуренции, интеллектуальной собственности и косвенного налогообложения наиболее приближены к стандартам ОЭСР. При этом, такие направления как права человека, антикоррупционные меры, экологическая и социальная ответственность оставлены за пределами правового регулирования ЕАЭС. Анализ также выявил, что несмотря на экономическую интеграцию, правовая архитектура ЕАЭС остается преимущественно ориентированной на торгово-экономические аспекты, без полноценного включения принципов устойчивого развития. Также в статье подчеркивается, что для формирования устойчивой и этически ориентированной интеграционной среды необходима нормативная адаптация и институциональное сближение права ЕАЭС с международными стандартами. В статье предложены направления дальнейшей правовой модернизации ЕАЭС, в том числе укрепление роли частного сектора и внедрение корпоративной устойчивости в наднациональное регулирование.

Ключевые слова: *Евразийский экономический союз, ответственное ведение бизнеса, международные стандарты, устойчивое развитие, правовая система, интеграционное право, региональная нормативная база.*

Кілт сөздер*: Еуразиялық экономикалық одақ, бизнесті жауапты жүргізу, халықаралық стандарттар, орнықты даму, құқықтық жүйе, интеграциялық құқық, өңірлік нормативтік база.*

Keywords*: Eurasian Economic Union, responsible business conduct, international standards, sustainable development, legal system, integration law, regional regulatory framework.*

Введение. В современных условиях развития глобальной экономики, основанной на принципах прозрачности, устойчивого развития и интеграции наилучших международных практик, конкурентоспособность стран и региональных объединений все больше определяется их способностью привлекать прямые иностранные инвестиции (ПИИ). Для стран, являющихся членами международных региональных экономических объединений, задача создания благоприятной инвестиционной среды приобретает приоритетное значение, поскольку именно транснациональные компании и институциональные инвесторы формируют основную часть международных капиталовложений.

Инвесторы, в большей степени, обращают внимание на те юрисдикции, где сочетание экономических выгод и управляемых рисков является оптимальным, что охватывает не только защиту инвестируемого капитала, но и предсказуемость правовой среды, эффективность институтов, а также соответствие международным стандартам принятых государством решений. Вместе с тем в последнее время важным критерием для современных инвесторов становится соблюдение принципов ответственного ведения бизнеса, как со стороны государства, так и со стороны самих инвесторов., которые включают в том числе уважение прав человека, охрану

окружающей среды и недопущение негативного воздействия на местные сообщества. Таким образом, принимающая сторона должна обеспечивать не просто привлекательность условий для бизнеса, но и баланс между экономическими интересами и общественными приоритетами.

Особую роль в данном контексте играют стандарты ответственного ведения бизнеса, разработанные Организацией экономического сотрудничества и развития (ОЭСР), в частности, Руководящие принципы для многонациональных предприятий по ответственному ведению бизнеса (Руководящие принципы ОЭСР), с учетом последней их актуализации в 2023 году [1]. Несмотря на то, что Руководящие принципы ОЭСР не имеют обязательной юридической силы, они оказывают значительное нормативное и ненормативное влияние. Их правовая природа соответствует концепции «мягкого права» (soft law), однако на практике получили институциональное закрепление через механизм Национальных контактных центров, создаваемых государствами-участниками и странами, сотрудничающими с ОЭСР. Данные центры наделены полномочиями рассматривать жалобы/обращения, связанные с нарушением или несоблюдения стандартов ОВБ со стороны транснациональных компаний, а также предоставления консультаций для своих правительств в части разработки, внедрения и обеспечения согласованности политики, направленных на поощрение ответственного ведения бизнеса. Все это придает Руководящим принципам ОЭСР статус квазиправового регулирования. Таким образом, Руководящие принципы ОЭСР рассматриваются не только как этический ориентир, но и как нормативная основа, формирующая стабильную деловую среду и снижающая институциональные риски для инвесторов.

На уровне региональных объединений появляется дополнительный уровень правового регулирования, целью которого является унификация стандартов в целях формирования общего инвестиционного пространства. В этом отношении показателен опыт Европейского союза (ЕС), который, обладая высоким уровнем интеграции, широкого применяет механизмы директивного регулирования. Так, в 2023 году была принята Директива о должной осмотрительности в отношении корпоративной устойчивости, которая обязывает компании выявлять, предотвращать и устранять неблагоприятные воздействия на права человека и окружающую среду, вызванные деятельностью компаний, как внутри ЕС, так и за его пределами [2].

На этом фоне особый интерес с научной точки зрения вызывает Евразийский экономический союз (ЕАЭС), который заявляет о своем стремлении к повышению инвестиционной привлекательности и обеспечению устойчивого экономического роста в регионе. В рамках интеграционной повестки евразийского союза, направленной на укрепление экономической интеграции между странами-участницами, становится актуальным вопрос: насколько нормы, регулирующие деятельность в ЕАЭС, соответствуют международным стандартам ответственного ведения бизнеса, установленным ОЭСР, и оправдывают ожидания международного инвестиционного сообщества.

Целью настоящего исследования является определение степени институциональной и содержательной имплементации положений Руководящих принципов ОЭСР в правовую основу ЕАЭС, прежде всего в текст Договора о ЕАЭС от 29 мая 2014 года (Договор о ЕАЭС) [3] с учетом его последних изменений.

Методологической основой исследования выступает компаративный анализ, направленный на выявление степени соответствия между международными стандартами и правовыми нормами ЕАЭС, а также оценки потенциала их институционального сближения. Как метод юридической науки, компаративный анализ позволяет установить нормативные сходства и расхождения, выявить правовые пробелы и коллизии, а также оценить применимость зарубежных стандартов в региональном контексте. В рамках данного исследования использован подход концептуального и содержательного сопоставления: положения каждого раздела Руководящих принципов ОЭСР были интерпретированы и соотнесены с нормами Договора о ЕАЭС, с последующей классификацией степени их имплементации.

Обзор литературы. На сегодняшний день в международном праве не существует понятия ответственного ведения бизнеса, которое было бы закреплено в официальных или кодифицированных источниках. Однако в последние годы наблюдается растущий научный интерес к стандартам ответственного ведения бизнеса, разработанных в рамках ОЭСР, в частности к Руководящим принципам ОЭСР, которые являются основополагающим международным документом в данной области.

Так, отдельные исследования акцентируют внимание на институциональной природе Руководящих принципов ОЭСР [4, 5]. Помимо этого, отдельное внимание в данных работах уделено проблемам имплементации стандартов в национальные правовые системы, а также их де-факто применимости в транснациональной корпоративной практике. Отдельную категорию составляют исследования, сосредоточенные на нормативной эволюции самих Руководящих принципов ОЭСР [6]. В частности, они рассматривают включение стандартов в области прав человека в текст документа и соотнесение их с рамочными обязательствами бизнеса. Некоторые из научных работ подвергает критике нормативную ограниченность Руководящих принципов ОЭСР в контексте устойчивого развития и использования природных ресурсов, указывая на их недостаточную обязательность и преимущественно политико-декларативный характер [7]. Также анализируется проблема слабой нормативной обязывающей силы, где подчеркивается разрыв между провозглашенными целями и реальными механизмами исполнения [8].

В отечественной научной литературе в целом проблема ответственного ведения бизнеса и Руководящих принципов ОЭСР представлена весьма фрагментарно. Имеющиеся публикации преимущественно сосредоточены на трудовых, социальных и экологических аспектах корпоративной ответственности, не затрагивая комплексный институционально-правовой анализ соответствия стандартам ОЭСР отдельных стран.

Кроме того, в научной литературе наблюдается ограниченное количество исследований, посвященных анализу соответствия правовой базы ЕАЭС международным стандартам ответственного ведения бизнеса. Однако существуют работы, рассматривающие аспекты устойчивого развития и корпоративной социальной ответственности в странах ЕАЭС. Так, отдельные исследования рассматривают влияние членства в ЕАЭС на взаимную торговлю услугами между странами-участницами, выявляя вызовы для малых экономик [9]. Хотя основное внимание уделяется торговле услугами, работа затрагивает аспекты институционального взаимодействия и гармонизации стандартов в рамках ЕАЭС. Рассматривается потенциал ЕАЭС и интересы его участников в обеспечении устойчивых внешнеэкономических стратегий, подчеркивая необходимость координации и взаимодействия между государствами-членами для достижения устойчивого развития [10].

Таким образом, современное состояние научной проработки данной тематики указывает на существующий исследовательский пробел в части комплексного изучения механизмов взаимодействия международных стандартов и наднациональных правовых систем международных региональных организаций. Настоящая статья направлена на восполнение данного пробела путем проведения сравнительно-правового анализа степени имплементации положений Руководящих принципов ОЭСР в Договор о ЕАЭС, как ключевого правового акта интеграционного объединения.

Основная часть. Учитывая отсутствие комплексных научных исследований в контексте ЕАЭС, авторами был проведен компаративный анализ степени соответствия положений Договора о ЕАЭС стандартам ОЭСР. Методологически использовался подход сравнительно-содержательного сопоставления, согласно которому степень имплементации классифицировалась по трем уровням: «полное соответствие» - положения Договора прямо и детально охватывают стандарты ОЭСР, «частичное соответствие» - присутствует отсылка к стандартам ОЭСР или концептуальное их содержания, однако без нормативной детализации или институционального закрепления, и «отсутствие соответствия» - нормы ОЭСР не отражены ни на концептуальном, ни на прикладном уровне.

Результаты анализа представлены в таблице 1, отражающей институциональное и нормативное отражение каждого раздела Руководящих принципов ОЭСР в Договоре о ЕАЭС.

Таблица – 1

Компаративный анализ степени имплементации стандартов ОЭСР по ответственному ведению бизнеса в правовую структуру ЕАЭС

Раздел Руководящих принципов ОЭСР	**Ключевые положения Руководящих принципов ОЭСР**	**Отражение в Договоре о ЕАЭС**	**Уровень соответствия**
I. Концепции и принципы	Суверенитет, верховенство права, международные стандарты	Статьи 1–7, преамбула	Частичное соответствие

	Национальный контактный центр по ОВБ, применение к бизнесу	Отсутствует	Отсутствует соответствие
II. Общие политики	Права человека, устойчивое развитие, корпоративное управление	Упоминается фрагментарно в преамбуле и отдельных статьях	Частичное соответствие
III. Раскрытие информации	Финансовая и нефинансовая отчетность, транспарентность	Только в отношении органов ЕАЭС и статистики	Частичное соответствие
IV–V. Права человека и Трудовые отношения	Соблюдения бизнесом прав человека, принципы МОТ в сфере труда, недискриминация, запрет принудительного труда	Косвенные нормы в статьях 96–98, Приложение 30	Частичное соответствие
VI. Окружающая среда	Экологическая осмотрительность, раскрытие экоинформации	Упоминается косвенно в статье 92 и Приложении 11	Частичное соответствие
VII. Антикоррупционные стандарты	Противодействие взяточничеству, внутренний контроль	Не предусмотрено	Отсутствует соответствие
VIII. Защита прав потребителей	Безопасность, информирование, защита в цифровой среде	Отражено частично в статье 56, Приложениях 11 и 13	Частичное соответствие
IX. Наука, технологии и инновации	Защита интеллектуальной собственности, справедливое вознаграждение, биоэтика	Отражено частично или упоминается в статьях 89–91, Приложении 26	Частичное соответствие
X. Конкуренция	Запрет картелей и злоупотребления доминированием	Статьи 74-77 и Приложение 9	Полное соответствие
XI. Налогообложение	Прозрачность, BEPS, трансфертное ценообразование	Статьи 71–73 и Приложение 8 (НДС, акцизы)	Частичное соответствие

** Составлено на основе источника [1, 3]*

Итоговый анализ показал, что нормативная база ЕАЭС в виде его уставного документа лишь частично охватывает принципы ответственного ведения бизнеса. Хотя в преамбуле и первых статьях Договора о ЕАЭС закреплены такие категории, как уважение международного права и содействие устойчивому развитию, они не развиваются в сторону нормативных обязанностей частного сектора, который в целом остается вне рамок субъектной юрисдикции интеграционного права ЕАЭС. Также применяемый принцип добровольности, признанный ОЭСР в отношении частного сектора, в Договоре о ЕАЭС отсутствует.

В разделе «Общие политики» Руководящих принципов ОЭСР наиболее ярко проявляется институциональный разрыв, а именно, несмотря на упоминание устойчивого развития и прав человека, отсутствуют положения, касающиеся корпоративного управления, должной осмотрительности и в целом вопросов прозрачности. В отличие от ОЭСР, уставной документ ЕАЭС не содержит положений, формирующих прямую регуляторную повестку для корпоративного сектора ЕАЭС по ответственному ведению бизнеса в части социальной и экологической ответственности.

В отношении раскрытия информации основной акцент сделан преимущественно на органы Союза и государственную статистику. Отчетность и публичность деятельности бизнеса как инструменты доверия и подотчетности не охвачены на уровне наднационального регулирования.

Трудовые нормы, несмотря на провозглашение общих целей в статьях 96-98 Договора о ЕАЭС, не подкреплены механизмами защиты, процедурой рассмотрения жалоб или конкретными корпоративными обязательствами. Более того, ни один из базовых трудовых стандартов Международной организации труда не нашел отражения в тексте Договора о ЕАЭС, за исключением частичного упоминания мобильности трудящихся и социального обеспечения.

Экологическая составляющая в ЕАЭС сведена к общим формулировкам и техническому регулированию продукции. Экологическая осмотрительность, участие бизнеса в эко инициативах и раскрытие информации не регламентировано Договором о ЕАЭС, что противоречит растущей международной практике ESG-комплаенса. В целом следует отметить, что экологическая повестка задекларирована в качестве одного из приоритетных направлений дальнейшего развития ЕАЭС, в том числе в Стратегии развития до 2025 года, а также в ряде концептуальных документов, находящихся сейчас на стадии обсуждения. Однако на текущий момент указанные положения не получили нормативного закрепления в учредительном документе ЕАЭС.

Антикоррупционная политика полностью отсутствует как элемент регулирования в рамках ЕАЭС, что создает правовой вакуум в сфере комплаенса и внутреннего контроля, особенно с учетом того, что трансграничная деловая деятельность требует унифицированных или гармонизированных стандартов добропорядочности. Защита прав потребителей, напротив, получила нормативное закрепление, особенно в части безопасности продукции, маркировки и информирования. Однако аспекты цифровой среды, алгоритмической прозрачности и защиты персональных данных остаются вне зоны охвата. В сфере науки и инноваций прослеживается наличие системы защиты интеллектуальных прав, особенно в рамках Приложения 26 Договора о ЕАЭС. Однако, принципы научной этики, участие бизнеса в научной политике и оценка социальных последствий научно-исследовательских и опытно-конструкторских работ (НИОКР) отсутствуют. При этом положения, касающиеся охраны прав интеллектуальной собственности, имеют горизонтальный характер и не содержат специализированной дифференциации в отношении научно-исследовательской или инновационной деятельности, что ограничивает их применимость в контексте поддержки и регулирования сферы НИОКР.

Раздел о конкуренции Договора о ЕАЭС демонстрирует наиболее полную гармонизацию с Руководящими принципами ОЭСР. Запреты антиконкурентных соглашений и злоупотреблений доминированием представлены достаточно подробно, включая институциональные процедуры и координацию с антимонопольными органами государств-членов ЕАЭС. В сфере налогообложения предусмотрены согласованные механизмы косвенного налогообложения (НДС и акцизы), что обеспечивает фискальную нейтральность торговли. Однако ключевые международные инициативы ОЭСР, такие как Размывание налоговой/налогооблагаемой базы и вывод доходов/прибыли из-под налогообложения (BEPS), борьба с офшорными схемами и трансфертным ценообразованием, остаются незатронутыми и неурегулированными в рамках Договора о ЕАЭС.

В целом, стоит отметить, что в условиях глобальной конкуренции борьба за капитал, наличие в региональной нормативной архитектуре положений, отражающих Руководящие принципы ОЭСР, становится важным фактором снижения отдельных инвестиционных рисков. Международные институты, включая Всемирный банк, МВФ, ОЭСР и др., последовательно подчеркивают значимость ответственного ведения бизнеса как индикатора устойчивости и институциональной прозрачности. Соответственно, отсутствие в Договоре о ЕАЭС четко сформированных и имплементированных стандартов ответственного ведения бизнеса может быть интерпретировано как нормативная уязвимость при оценке региона потенциальными инвесторами.

Заключение. Проведенный компаративный анализ, основанный на сопоставлении положений Руководящих принципов ОЭСР и Договора о ЕАЭС, позволил выявить как отдельные точки нормативной конвергенции, так и расхождения между международными стандартами ответственного ведения бизнеса и наднациональным регулированием в рамках евразийского союза.

В ряде ключевых направлений, в частности, в области конкуренции, защиты интеллектуальной собственности и координации налоговой политики наблюдается определенная степень соответствия международным подходам, что в перспективе может служить основой для углубления интеграции с глобальными инвестиционными и правовыми пространствами.

В то же время, анализ показывает, что большинство принципов ОЭСР, касающихся прав человека, трудовых гарантий, экологической ответственности, транспарентности деятельности бизнеса, борьбы с коррупцией и взаимодействия со стейкхолдерами, не получили отражения в договорной правовой базе ЕАЭС. Особенно актуально отсутствие прямого нормативного обращения к частному сектору как субъекту обязанностей, что не позволяет формировать единый правовой ландшафт комплаенса и устойчивости на уровне Союза.

Следует подчеркнуть, что в рамках настоящего исследования в качестве нормативной базы для анализа рассматривался исключительно Договор о ЕАЭС, как учредительный и основополагающий документ интеграционного объединения. Вместе с тем, для полноценной картины необходим углубленный анализ всей совокупности нормативных актов, включая решения, рекомендации и практику применения правовых норм, складывающуюся на уровне органов ЕАЭС и его государств-членов, что видится важным ввиду того, что на практике могут развиваться институциональные механизмы, не всегда прямо закрепленные в договорном тексте.

В целом, результаты исследования демонстрируют, что действующее право ЕАЭС, несмотря на формальную нормативную завершенность, сохраняет элементы избыточной регламентации и недостаточной гибкости. Такая характеристика делает правовую систему ЕАЭС менее восприимчивой к современным

вызовам, в отличие от более эластичных правовых структур аналогичных интеграционных объединений. Отсутствие адаптивности может ограничивать возможности для внедрения новых стандартов устойчивости и социальной инклюзивной ответственности, тем самым снижая привлекательность Союза для международного бизнеса.

С учетом вышеизложенного, представляется целесообразным рассмотреть вопрос о возможности модернизации правовой основы ЕАЭС с акцентом на поэтапную имплементацию стандартов ответственного ведения бизнеса, а также усиление потенциала частного сектора для формирования этической, прозрачной и устойчивой интеграционной модели развития. Также считаем, что в рамках направлений дальнейшего нормативного развития в рамках Договора о ЕАЭС предлагается рассмотреть установление обязательств по соблюдению прав человека и базовых трудовых стандартов с опорой на конвенции Международной организации труда, закрепление антикоррупционных требований и механизмов внутреннего контроля для участников трансграничной деятельности, институционализация экологической ответственности как для государства, так и для бизнеса, включение рамочных элементов устойчивого и корпоративного поведения для бизнеса, формализация механизмов участия частного сектора и заинтересованных сторон в процессе интеграционного нормотворчества, а также введение этических требований к деятельности государственных и квазигосударственных предприятий, функционирующих на общем рынке ЕАЭС. Такая трансформация позволила бы не только устранить нормативные пробелы, выявленные в ходе анализа, но и приблизить правовую основу ЕАЭС к международным стандартам, соответствующим требованиям XXI века.

Статья подготовлена в рамках программно-целевого финансирования Министерства образования и науки Республики Казахстан на 2023-2025 годы по проекту № BR21882364 «Императивы развития Казахстана в Евразийской интеграции на фоне вызовов и разломов в мировой архитектонике».

ЛИТЕРАТУРА

1. OECD Guidelines for Multinational Enterprises on Responsible Business Conduct – URL: https://www.oecd.org/en/publications/oecd-guidelines-for-multinational-enterprises-on-responsible-business-conduct_81f92357-en.html

2. Directive (EU) 2024/1760 of the European Parliament and of the Council of 13 June 2024 on corporate sustainability due diligence and amending Directive (EU) 2019/1937 and Regulation (EU) 2023/2859 (Text with EEA relevance) – URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2024/1760/oj/eng

3. Закон Республики Казахстан от 14 октября 2014 года № 240-V ЗРК «О ратификации Договора о Евразийском экономическом союзе», с учетом изменений и дополнений – URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1400000240

4. Černič J. Letnar. The Future of Supervision Mechanisms Under the OECD Guidelines for Multinational Enterprises on Responsible Business Conduct. // In: Davaanyam O., Krajewski M. (eds) Exploring Corporate Human Rights Responsibilities in OECD Case Law. – 2025. – №14. – P. 85–102. – doi: 10.1007/978-3-031-75717-4_5

5. Mayar A., Maas K. The effectiveness of the OECD Guidelines' NCP procedure //In: Business and Society Review. – 2024. – №129(3). – P. 479–501. – doi: 10.1111/basr.12368

6. Ruggie J.G., Nelson T. Human Rights and the OECD Guidelines for Multinational Enterprises: Normative Innovations and Implementation Challenges // HKS Working Paper – 2015. – №15. – 45 p. – doi: 10.2139/ssrn.2601922

7. Oshionebo E. The OECD Guidelines for Multinational Enterprises as Mechanisms for Sustainable Development of Natural Resources: Real Solutions or Window Dressing? // University of Pennsylvania Journal of International Law. – 2013. – №34(2). – P. 545–597. – URL: https://law.lclark.edu/live/files/12551-2012-fall-forumoshionebo-paper

8. Reinert K.A., Reinert O.T., Debebe G. The New OECD Guidelines for Multinational Enterprises: Better but Not Enough // Development in Practice. – 2016. – №26(6). – P. 816–823. – doi: 10.1080/09614524.2016.1195795

9. Hakhverdyan D., Tadevosyan R., Pakhlyan A., Ratner S. The Impact of Eurasian Economic Union Membership on Mutual Trade in Services: What Are the Challenges for Small Economies? // Journal of Risk and Financial Management. – 2025. – №18(3). – doi: 10.3390/jrfm18030143

10. Komov M., Panko J., Spector A., Stepanyan T., Tumanov E. The EAEU Potential and the Interests of Member-States in Cooperation to Ensure Sustainable Foreign Economic Strategies. // Journal of Organizational Behavior Research. – 2021. – №6(1). – P. 166–172. – doi: 10.51847/2D00A88WGo

REFERENCES

1. OECD Guidelines for Multinational Enterprises on Responsible Business Conduct – URL: https://www.oecd.org/en/publications/oecd-guidelines-for-multinational-enterprises-on-responsible-business-conduct_81f92357-en.html

2. Directive (EU) 2024/1760 of the European Parliament and of the Council of 13 June 2024 on corporate sustainability due diligence and amending Directive (EU) 2019/1937 and Regulation (EU) 2023/2859 (Text with EEA relevance) – URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2024/1760/oj/eng

3. Закон Республики Казахстан от 14 октября 2014 года № 240-V ЗРК «О ратификации Договора о Евразийском экономическом союзе», с учетом изменений и дополнений – URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1400000240

4. Černič J. Letnar. The Future of Supervision Mechanisms Under the OECD Guidelines for Multinational Enterprises on Responsible Business Conduct. // In: Davaanyam O., Krajewski M. (eds) Exploring Corporate Human Rights Responsibilities in OECD Case Law. – 2025. – №14. – P. 85–102. – doi: 10.1007/978-3-031-75717-4_5

5. Mayar A., Maas K. The effectiveness of the OECD Guidelines' NCP procedure //In: Business and Society Review. – 2024. – №129(3). – P. 479–501. – doi: 10.1111/basr.12368

6. Ruggie J.G., Nelson T. Human Rights and the OECD Guidelines for Multinational Enterprises: Normative Innovations and Implementation Challenges // HKS Working Paper – 2015. – №15. – 45 p. – doi: 10.2139/ssrn.2601922

7. Oshionebo E. The OECD Guidelines for Multinational Enterprises as Mechanisms for Sustainable Development of Natural Resources: Real Solutions or Window Dressing? // University of Pennsylvania Journal of International Law. – 2013. – №34(2). – P. 545–597. – URL: https://law.lclark.edu/live/files/12551-2012-fall-forumoshionebo-paper

8. Reinert K.A., Reinert O.T., Debebe G. The New OECD Guidelines for Multinational Enterprises: Better but Not Enough // Development in Practice. – 2016. – №26(6). – P. 816–823. – doi: 10.1080/09614524.2016.1195795

9. Hakhverdyan D., Tadevosyan R., Pakhlyan A., Ratner S. The Impact of Eurasian Economic Union Membership on Mutual Trade in Services: What Are the Challenges for Small Economies? // Journal of Risk and Financial Management. – 2025. – №18(3). – doi: 10.3390/jrfm18030143

10. Komov M., Panko J., Spector A., Stepanyan T., Tumanov E. The EAEU Potential and the Interests of Member-States in Cooperation to Ensure Sustainable Foreign Economic Strategies. // Journal of Organizational Behavior Research. – 2021. – №6(1). – P. 166–172. – doi: 10.51847/2D00A88WGo

Бейсекеева И.Ж., Касенова А.К., Абауова Г.М.

ЕАЭО ҚҰҚЫҚТЫҚ ЖҮЙЕСІНДЕ ЭЫДҰ СТАНДАРТТАРЫН ИМПЛЕМЕНТАЦИЯЛАУ: КОМПАРАТИВТІК ТАЛДАУ

Аңдатпа

Мақалада Еуразиялық экономикалық одақтың (ЕАЭО) құқықтық базасының Экономикалық ынтымақтастық және даму ұйымы (ЭЫДҰ) әзірлеген бизнесті жауапты жүргізудің халықаралық стандарттарына сәйкестігі мәселелері қарастырылады. Компаративті талдау әдісі негізінде ЕАЭО туралы шарттың нақты баптары мен қосымшаларымен Бизнесті жауапты жүргізу бойынша көпұлтты кәсіпорындар үшін ЭЫДҰ басшылық қағидаттары ережелерінің нормативтік арақатынасының дәрежесін бағалау жүргізілді.

Талдау қорытындысы бойынша ЕАЭО туралы шарттың бәсекелестік, зияткерлік меншік және жанама салық салу бөлігіндегі ережелері ЭЫДҰ стандарттарына неғұрлым жақын екені анықталды. Бұл ретте адам құқықтары, сыбайлас жемқорлыққа қарсы шаралар, экологиялық және әлеуметтік жауапкершілік сияқты бағыттар ЕАЭО-ның құқықтық реттеуінен тыс қалдырылды. Талдау сонымен қатар экономикалық интеграцияға қарамастан, ЕАЭО құқықтық архитектурасы орнықты даму қағидаттарын толыққанды енгізбей, негізінен сауда-экономикалық аспектілерге бағдарланғанын анықтады. Сондай-ақ, мақалада тұрақты және этикалық бағдарланған интеграциялық ортаны қалыптастыру үшін нормативтік бейімделу және ЕАЭО құқығын халықаралық стандарттармен институционалдық жақындастыру қажет екендігі атап көрсетілген. Мақалада ЕАЭО-ны одан әрі құқықтық жаңғырту бағыттары, оның ішінде жеке сектордың рөлін нығайту және ұлттан жоғары реттеуге корпоративтік тұрақтылықты енгізу ұсынылды.

Beisekeyeva I., Kassenova A., Abauova G.

IMPLEMENTATION OF OECD STANDARDS IN THE EAEU LEGAL SYSTEM: COMPARATIVE ANALYSIS

Annotation

The article explores the extent to which the legal framework of the Eurasian Economic Union (EAEU) aligns with international standards of responsible business conduct as articulated by the Organization for Economic Co-operation and Development (OECD). Employing the method of comparative analysis, the study evaluates the

normative coherence between the OECD Guidelines for Multinational Enterprises on Responsible Business Conduct and the specific provisions and annexes of the EAEU Treaty.

The findings indicate that the EAEU Treaty demonstrates the highest degree of alignment with OECD standards in the areas of competition policy, intellectual property rights, and indirect taxation. In contrast, domains such as human rights, anti-corruption efforts, and environmental and social responsibility remain insufficiently addressed within the current legal framework of the EAEU. The analysis also revealed that, despite economic integration, the legal architecture of the EAEU remains predominantly focused on trade and economic aspects, without fully incorporating the principles of sustainable development. The article underscores the necessity of normative adaptation and institutional convergence between the EAEU legal order and international standards as a prerequisite for fostering a sustainable and ethically driven integration environment. It further identifies key avenues for the legal modernization of the EAEU, including the enhancement of the private sector's role and the incorporation of corporate sustainability principles into supranational regulatory mechanisms.

DOI 10.52260/2304-7216.2025.2(59).14
УДК 004.738.5:316.422(574)
ГРНТИ 06.61.33

А.Ж. Сатбаева, *PhD*[1]
Д.М. Хамитова*, к.э.н., ассоц. профессор[2]
А.К. Кенжебаева, *DBA, старший преподаватель*[3]
А.А. Камерова, *магистр*[3]
Евразийский национальный университет
имени Л.Н. Гумилева, г. Астана, Казахстан[1]
Казахская национальная академия хореографии,
г. Астана, Казахстан[2]
Кокшетауский университет имени Абая Мырзахметова,
г. Кокшетау, Казахстан[3]
* – основной автор (автор для корреспонденции)
e-mail: dariga1979@mail.ru

ЦИФРОВАЯ ГРАМОТНОСТЬ И ДОСТУПНОСТЬ ИКТ В КАЗАХСТАНЕ: АНАЛИЗ ФАКТОРОВ И РЕГИОНАЛЬНЫХ РАЗЛИЧИЙ

В статье рассмотрены проблемы цифровой грамотности населения Казахстана в контексте цифровой трансформации экономики и общества. Показано, что цифровая грамотность становится ключевым фактором социально-экономического развития, однако доступ к информационно-коммуникационным технологиям остается неравномерным, что приводит к цифровому разрыву между регионами. Проанализирована динамика цифровой грамотности и доступности ИКТ в Казахстане за 2018-2023 годы. Определены основные факторы, влияющие на формирование цифровых навыков, включая доступ к фиксированному, беспроводному и мобильному интернету.

В исследовании использованы данные Бюро национальной статистики Республики Казахстан. Применены методы описательной статистики, корреляционного и регрессионного анализа. Выявлены значимые взаимосвязи между числом абонентов фиксированного интернета и уровнем цифровой грамотности. Показано, что фиксированный интернет оказывает наибольшее влияние на развитие цифровых навыков, в то время как беспроводной и мобильный доступ демонстрируют менее выраженное воздействие. Регрессионный анализ подтвердил значимость фиксированной интернет-инфраструктуры как ключевого фактора цифрового развития.

На основе полученных результатов сделан вывод о необходимости дальнейших инвестиций в развитие проводной интернет-сети. Определено, что при разработке образовательных программ и цифровой политики следует учитывать региональные различия в доступности ИКТ. Предложено направить дальнейшие исследования на изучение влияния социально-экономических факторов на цифровую грамотность, а также на оценку эффективности образовательных инициатив в данной сфере.

Ключевые слова: *цифровая грамотность, цифровая инфраструктура, доступность ИКТ, фиксированный интернет, цифровой разрыв, региональные различия, статистический анализ.*

Кілт сөздер: *цифрлық сауаттылық, цифрлық инфрақұрылым, акт қолжетімділігі, тіркелген интернет, цифрлық алшақтық, аймақтық айырмашылықтар, статистикалық талдау.*

Keywords: *digital literacy, digital infrastructure, accessibility of ICT, fixed Internet, digital divide, regional differences, statistical analysis.*

Введение. Цифровая трансформация охватывает все сферы общественной и экономической жизни, выдвигая на первый план необходимость развития цифровых навыков населения. В условиях активного внедрения цифровых технологий и услуг уровень цифровой грамотности становится важным индикатором социальной инклюзии и экономической устойчивости. Однако неравномерный доступ к информационно-коммуникационным технологиям, особенно в региональном разрезе, ведет к усилению цифрового неравенства, ограничивающего возможности отдельных групп населения в образовании, трудоустройстве и участии в цифровой экономике.

Актуальность настоящего исследования обусловлена необходимостью комплексной оценки уровня цифровой грамотности населения Казахстана с учетом инфраструктурных различий между регионами. Научная проблема заключается в недостаточной изученности влияния типов интернет-доступа (фиксированного, беспроводного, мобильного) на формирование цифровых компетенций, особенно на уровне региональных диспропорций. Несмотря на наличие отдельных исследований, посвященных влиянию образования, доходов или возраста на цифровую грамотность, роль

инфраструктурных факторов остается недостаточно исследованной, что и определяет научную новизну данной работы.

Цель настоящего исследования - анализ уровня цифровой грамотности населения Казахстана в 2018-2023 годах и выявление факторов, влияющих на ее формирование, включая доступность различных типов интернет-соединения.

В ходе работы были поставлены следующие задачи: проанализировать динамику цифровой грамотности и доступности ИКТ в Казахстане за 2018-2023 годы; исследовать региональные различия в уровне цифровой грамотности и цифрового доступа; провести корреляционный и регрессионный анализ, выявив ключевые факторы, влияющие на уровень цифровых навыков населения; определить влияние фиксированного, беспроводного и мобильного интернета на цифровую грамотность.

Методологический подход исследования включает комплексный статистический анализ, объединяющий описательную статистику, корреляционный и регрессионный анализ. Выбранный подход позволяет не только выявить основные тенденции, но и дать количественную оценку факторов, способствующих развитию цифровых компетенций.

Обзор литературы. В современном мире цифровая грамотность становится неотъемлемой составляющей социальной и экономической активности. Развитие информационно-коммуникационных технологий ускоряет цифровую трансформацию общества, однако доступ к данным технологиям остается неравномерным, что ведет к формированию цифрового разрыва, который затрудняет интеграцию населения в цифровую экономику и ограничивает их возможности в образовании, трудоустройстве и повседневной жизни.

В ряде работ (Peng & Yu, 2022 [1]; Kurmanov и др., 2022 [2]) подчеркивается, что цифровая грамотность является ключевым фактором социальной инклюзии и конкурентоспособности стран в условиях цифровой экономики. В то же время исследования указывают на существование значительных различий в уровне цифровой компетентности в зависимости от возраста, уровня доходов и доступности цифровой инфраструктуры (Akimov и др., 2023 [3]).

Обзор литературы показывает, что понятие цифровой грамотности эволюционировало от базовых компьютерных навыков (Kuteesa и др., 2024 [4]; Сатбаева и др., 2024 [5]; Kurmanov и др., 2025 [6]) к комплексному набору компетенций, включающих критическое мышление, информационную безопасность и способность к онлайн-взаимодействию (Park и др., 2021 [7]). В исследовании Choudhary & Bansal, 2022 [8] подчеркивается, что образовательные программы по цифровой грамотности способны существенно сократить цифровой разрыв, особенно среди социально уязвимых групп. Однако остается нерешенным вопрос о том, какие именно факторы оказывают наибольшее влияние на цифровую грамотность в различных регионах.

Основная часть. В современном цифровом обществе уровень цифровой грамотности населения становится одним из ключевых факторов социально-экономического развития. В условиях стремительной цифровизации экономики и образования доступность ИКТ играет решающую роль в обеспечении равных возможностей для граждан. В Казахстане государственная политика направлена на развитие цифровой инфраструктуры, расширение доступа к интернету и повышение цифровых навыков населения.

Однако, несмотря на достигнутый прогресс, сохраняются региональные различия в уровне цифровой грамотности и доступности ИКТ. В отдельных регионах наблюдается ограниченный доступ к фиксированному и беспроводному интернету, что сдерживает цифровую трансформацию общества. Кроме того, различия в использовании мобильных и проводных технологий требуют дополнительного анализа их влияния на уровень цифровых навыков.

Таблица 1 отражает динамику изменения уровня цифровой грамотности населения и доступности ИКТ в Казахстане в период с 2018 по 2023 годы.

Таблица – 1

Динамика уровня цифровой грамотности и доступности ИКТ в Казахстане

Показатели	Годы						Изменение 2023/2018	
	2018	2019	2020	2021	2022	2023	+/-	%
Уровень цифровой грамотности населения, %	79,6	82,1	84,1	87,3	88,3	90,2	10,6	13,3

Число абонентов фиксированного Интернета, тыс. единиц	2462,4	2511,6	2620,5	2753,6	2891	3059,2	596,7	24,2
Число абонентов беспроводного широкополосного доступа к Интернету с использованием линий наземной фиксированной связи, тыс. единиц	94,2	82,6	105	121,5	125,7	138,2	43,9	46,7
Доля домашних хозяйств, использующие мобильную широкополосную связь через сотовый телефон	79,4	80,9	82,7	80,12	82,12	80,26	0,86	1,08

** Составлено авторами по источнику [9]*

Из данных таблицы 1 видно, что в период с 2018 по 2023 годы в Казахстане наблюдается положительная динамика в развитии цифровой грамотности населения и доступности ИКТ.

Уровень цифровой грамотности населения увеличился с 79,6% в 2018 году до 90,2% в 2023 году. Абсолютный прирост составил 10,6 процентных пунктов, что эквивалентно относительному росту на 13,3%. Рост показателя свидетельствует о постепенном повышении цифровых навыков среди населения Казахстана, что связано с государственными программами цифровизации, развитием онлайн-образования и увеличением доступности цифровых услуг.

Число абонентов фиксированного интернета также демонстрирует устойчивый рост. В 2018 году данный показатель составлял 2462,4 тыс. абонентов, а в 2023 году достиг 3059,2 тыс., что соответствует абсолютному приросту на 596,7 тыс. абонентов (24,2%). Данный тренд подтверждает расширение инфраструктуры широкополосного доступа в стране и повышение спроса на качественный интернет.

Количество пользователей беспроводного широкополосного доступа к интернету через линии наземной фиксированной связи возросло с 94,2 тыс. в 2018 году до 138,2 тыс. в 2023 году. Несмотря на некоторые колебания, общее увеличение составило 43,9 тыс. абонентов (46,7%), что свидетельствует о росте популярности беспроводного подключения в населенных пунктах.

В то же время доля домашних хозяйств, использующих мобильную широкополосную связь, оставалась относительно стабильной. В 2018 году этот показатель составлял 79,4%, а к 2023 году вырос лишь до 80,26%, что соответствует незначительному приросту на 0,86 процентных пункта (1,08%). Показатель свидетельствует о насыщении рынка мобильного интернета, когда практически все домохозяйства, имеющие потребность в мобильном интернете, уже его используют.

Представленные в таблице 1 данные демонстрируют, что в Казахстане наблюдается активное развитие цифровой инфраструктуры и повышение уровня цифровой грамотности населения. Однако относительно стабильные показатели по мобильному широкополосному интернету указывают на достижение максимального уровня проникновения данной технологии.

Анализ описательной статистики цифровой грамотности и доступности ИКТ в регионах Казахстана позволяет выявить значительные различия между областями по ключевым показателям (таблица 2).

Таблица – 2

Описательная статистика показателей по регионам Казахстана*

Показатели	Число наблюдений	Минимум	Максимум	Среднее значение	Стандартное отклонение
Число абонентов фиксированного Интернета	99	59,6	482,3	157,639	94,2699
Число абонентов беспроводного	91	0,4	19,4	6,326	4,3294

широкополосного доступа к Интернету					
Доля домашних хозяйств, использующие мобильную широкополосную связь	101	32,68	99,10	81,9165	12,76071
Уровень цифровой грамотности населения	90	68,90	96,97	84,5349	5,52469

**Составлено авторами*

Данные таблицы 2 показывают, что среднее количество абонентов фиксированного интернета по регионам составляет 157,6 тыс. человек. Однако данный показатель варьируется от минимального значения 59,6 тыс. абонентов до максимального 482,3 тыс. Подобное различие объясняется разной степенью развития цифровой инфраструктуры в регионах: крупнейшие города, такие как Алматы и Астана, имеют наибольшее количество подключений, в то время как в менее урбанизированных областях этот показатель существенно ниже.

Число абонентов беспроводного широкополосного доступа к интернету также демонстрирует высокую вариативность. Среднее значение по регионам составляет 6,33 тыс. абонентов, при этом минимальное значение – 0,4 тыс., а максимальное – 19,4 тыс. Свидетельствует это о том, что в ряде регионов Казахстана беспроводной доступ к интернету остается недостаточно распространенным и уступает по охвату фиксированному подключению.

Доля домашних хозяйств, использующих мобильную широкополосную связь, в среднем составляет 81,9%. Однако различия между регионами значительны: минимальный показатель – 32,68%, а максимальный – 99,1%, что свидетельствует о том, что в ряде регионов мобильный интернет является основным способом подключения к сети, в то время как в других регионах население в большей степени использует проводные подключения.

Уровень цифровой грамотности населения также заметно различается в зависимости от региона. Средний показатель составляет 84,5%, при этом в некоторых регионах он достигает 96,97%, а в других остается на уровне 68,9%. Высокий уровень цифровой грамотности характерен для городских и экономически развитых регионов, где население имеет доступ к современным технологиям и цифровым сервисам.

Анализ региональных данных показывает значительную неоднородность в доступности ИКТ и уровне цифровой грамотности населения. Наибольшее отставание наблюдается в менее урбанизированных и экономически менее развитых регионах, что подчеркивает необходимость целевых программ по развитию цифровой инфраструктуры и повышению цифровой компетентности населения.

Корреляционный анализ позволяет выявить взаимосвязи между показателями цифровой грамотности и доступности ИКТ в Казахстане. В таблице 3 представлены коэффициенты корреляции между основными переменными.

Таблица – 3

Результаты корреляционного анализа*

Показатели	Уровень цифровой грамотности населения	Число абонентов фиксированного Интернета	Число абонентов беспроводного широкополосного доступа к Интернету	Доля домашних хозяйств, использующие мобильную широкополосную связь
Уровень цифровой грамотности населения	1			
Число абонентов фиксированного Интернета	,571**	1		

Число абонентов беспроводного широкополосного доступа к Интернету	,281**	,249*	1	
Доля домашних хозяйств, использующие мобильную широкополосную связь	-,037	-,283**	-,216*	1

**Корреляция значима на уровне 0,01 (двусторонний критерий)*
***Корреляция значима на уровне 0,05 (двусторонний критерий)*

Анализ корреляционных связей между показателями цифровой грамотности и доступности ИКТ в таблице 1 выявил значимые зависимости, отражающие роль различных типов интернет-подключений в формировании цифровых навыков населения.

Прежде всего, установлено, что число абонентов фиксированного Интернета имеет положительную и статистически значимую связь с уровнем цифровой грамотности населения ($r = 0,571$, $p < 0,01$). Означает это, что регионы с более высоким числом подключений к фиксированному интернету, как правило, демонстрируют более высокий уровень цифровых навыков. Данный факт подтверждает важность проводного интернета как ключевого инструмента для обучения, саморазвития и освоения цифровых технологий.

Кроме того, положительная корреляция выявлена между числом абонентов беспроводного широкополосного доступа к Интернету и уровнем цифровой грамотности ($r = 0,281$, $p < 0,01$). Однако связь менее выражена по сравнению с фиксированным интернетом. Данный показатель также имеет значимую положительную корреляцию с числом абонентов фиксированного Интернета ($r = 0,249$, $p < 0,05$), что свидетельствует о том, что в развитых в цифровом отношении регионах используется комплексный подход к развитию интернет-инфраструктуры, охватывающий как проводные, так и беспроводные технологии.

В то же время доля домашних хозяйств, использующих мобильную широкополосную связь, не имеет значимой связи с уровнем цифровой грамотности населения ($r = -0,037$, $p > 0,05$). Более того, выявлена отрицательная корреляция данного показателя с числом абонентов фиксированного Интернета ($r = -0,283$, $p < 0,01$) и числом абонентов беспроводного ШПД ($r = -0,216$, $p < 0,05$), что свидетельствует о том, что мобильный интернет наиболее распространен в регионах с менее развитой проводной инфраструктурой и не всегда напрямую способствует развитию цифровых навыков.

Таким образом, наиболее значимым фактором, влияющим на уровень цифровой грамотности населения, является число абонентов фиксированного Интернета. В то время как мобильные и беспроводные технологии играют определенную роль в цифровом развитии, их влияние на формирование цифровых навыков населения оказывается менее выраженным. Полученные результаты подчеркивают необходимость дальнейших инвестиций в развитие проводной интернет-инфраструктуры как ключевого фактора цифровизации и повышения цифровой грамотности населения.

Для более детального изучения факторов, влияющих на уровень цифровой грамотности населения, был проведен регрессионный анализ, включающий в себя три предиктора: число абонентов фиксированного интернета, число абонентов беспроводного широкополосного доступа и долю домашних хозяйств, использующих мобильный интернет (таблица 4).

Таблица – 4

Результаты регрессионного анализа*

Переменная	Коэффициент (coef)	Р-значение (p)	Интерпретация
Число абонентов фиксированного Интернета	0,0315	0,017	Статистически значимо ($p < 0.05$). С ростом числа абонентов фиксированного интернета на 1 тыс., уровень цифровой грамотности увеличивается на 0,0315%.

Число абонентов беспроводного ШПД	-0,1229	0,658	Не статистически значимо (p > 0.05). Нет четкой связи между этим показателем и цифровой грамотностью.
Доля домашних хозяйств с мобильным ШПД	0,1252	0,152	Не статистически значимо (p > 0.05), но имеет положительный эффект.

* *Составлено авторами*

Результаты регрессионного анализа показали, что R-квадрат (R^2) составляет 0,258, что означает, что предложенная модель объясняет 25,8% вариации уровня цифровой грамотности. Указывает это на умеренную предсказательную силу модели. Скорректированный коэффициент детерминации (Adj. R^2 = 0,188) несколько ниже, что свидетельствует о том, что добавление независимых переменных в модель незначительно увеличивает её объясняющую способность. Тем не менее, F-статистика = 3,707 (p = 0,0214) подтверждает, что модель в целом статистически значима (p < 0,05), то есть включенные в нее переменные действительно связаны с уровнем цифровой грамотности населения.

Анализ коэффициентов регрессии показал, что число абонентов фиксированного интернета оказывает статистически значимое влияние на цифровую грамотность (β = 0,0315, p = 0,017). Означает это, что увеличение числа абонентов фиксированного интернета на 1 тыс. приводит к росту уровня цифровой грамотности на 0,0315 процентных пункта. Данный результат подтверждает, что фиксированный интернет является важнейшим фактором, способствующим развитию цифровых навыков среди населения.

В отличие от фиксированного интернета, число абонентов беспроводного широкополосного доступа не продемонстрировало значимого влияния на цифровую грамотность (β = -0,1229, p = 0,658). Результат свидетельствует о том, что данный вид подключения используется преимущественно в менее развитых в цифровом отношении регионах и не оказывает существенного влияния на формирование цифровых навыков населения.

Доля домашних хозяйств, использующих мобильный широкополосный интернет, имеет положительное, но незначительное влияние на уровень цифровой грамотности (β = 0,1252, p = 0,152). Хотя коэффициент показывает положительный эффект, его статистическая незначимость говорит о том, что мобильный интернет сам по себе не является основным фактором развития цифровых навыков населения.

Результаты регрессионного анализа подтверждают, что ключевым фактором, влияющим на уровень цифровой грамотности в Казахстане, является доступ к фиксированному интернету. Развитие беспроводного и мобильного интернета играет вспомогательную роль, но не оказывает такого же значительного влияния. В данном случае важны инвестиции в расширение проводной интернет-инфраструктуры как одного из основных инструментов цифровизации общества.

Заключение. В результате исследования установлено, что уровень цифровой грамотности населения Казахстана демонстрирует положительную динамику, что связано с развитием цифровой инфраструктуры и увеличением доступности ИКТ. Анализ региональных данных выявил существенные различия в уровне цифровой грамотности, что обусловлено неоднородностью доступа к фиксированному и беспроводному интернету.

Корреляционный анализ подтвердил, что наиболее значимым фактором, влияющим на уровень цифровой грамотности, является число абонентов фиксированного интернета, что свидетельствует о необходимости дальнейшего расширения проводной интернет-инфраструктуры в регионах. В то же время использование мобильного интернета не оказывает статистически значимого влияния на уровень цифровых навыков, что вероятно связано с характером его потребления, ориентированным в большей степени на развлекательные, а не образовательные цели.

Регрессионный анализ показал, что предложенная модель объясняет 25,8% вариации уровня цифровой грамотности, подтверждая значимость фиксированного интернет-соединения в процессе цифровизации. Влияние беспроводного широкополосного доступа и мобильной связи оказалось менее выраженным, что указывает на необходимость дополнительных мер по повышению качества и доступности проводных технологий в образовательных и профессиональных сферах.

Полученные результаты обладают высокой практической значимостью и служат основой для разработки государственных программ цифровизации, ориентированных на устранение регионального цифрового неравенства. В качестве приоритетных мер целесообразно предусмотреть расширение доступа к фиксированному интернету в регионах с низким уровнем цифровой

грамотности, реализацию образовательных инициатив по развитию цифровых компетенций, а также стимулирование использования интернета в образовательных и профессиональных целях.

Дальнейшие исследования следует направить на анализ качественных аспектов цифровой грамотности, изучение влияния цифровых технологий на рынок труда и уровня адаптации населения к новым цифровым сервисам. Особое значение приобретает исследование влияния социальной и экономической среды на формирование цифровых навыков, что обеспечит более точную разработку рекомендаций по повышению цифровой грамотности в условиях цифровой трансформации.

Статья подготовлена в рамках научного проекта грантового финансирования Комитета науки Министерства науки и высшего образования Республики Казахстан, ИРН AP19680043 «Цифровое неравенство регионов Казахстана: оценка и способы преодоления».

ЛИТЕРАТУРА

1. Peng D., Yu Z. A literature review of digital literacy over two decades //Education Research International. – 2022. – №1. – 2533413 p. – doi: 10.1155/2022/2533413

2. Kurmanov N., Niyazov M., Tolysbayev B., Kirdasinova K., Mukhiyayeva D., Baidakov A., Seitzhanov S. Digital divide of resource-based (oil and gas) and service-dominated regions // Journal of Open Innovation: Technology, Market, and Complexity. – 2022. – №8(4). – 184 p. – doi: 10.3390/joitmc8040184

3. Akimov N., Kurmanov N., Uskelenova A., Aidargaliyeva N. Components of education 4.0 in open innovation competence frameworks: Systematic review //Journal of Open Innovation: Technology, Market, and Complexity. – 2023. – №9(2). – 100037 p. – doi: 10.1016/j.joitmc.2023.100037

4. Kuteesa K.N., Akpuokwe C.U., Udeh C.A. Theoretical perspectives on digital divide and ICT access: Comparative study of rural communities in Africa and the United States //Computer Science & IT Research Journal. – 2024. – №5(4). – P. 839–849. – doi: 10.51594/csitrj.v5i4.1045

5. Сатбаева А.Ж., Сабыржан А., Рамазанова К.Б., Амишева З.М. Взаимосвязь уровня цифровой грамотности и использования интернета в регионах Казахстана // Вестник Казахского университета экономики, финансов и международной торговли. – 2024. – №1(54). – С. 168–173. – doi: 10.52260/2304-7216.2024.1(54).21

6. Kurmanov N., Bakirbekova A., Adiyetova E., Satbayeva A., Rakhimbekova A., Nabiyeva M. ICTs' Impact on Energy Consumption and Economic Growth in the Countries of Central Asia: An Empirical Analysis//International Journal of Energy Economics and Policy. – 2025. – №15(3). – P. 8–16. – doi: 10.32479/ijeep.18779

7. Park H., Kim H.S., Park H.W. A scientometric study of digital literacy, ICT literacy, information literacy, and media literacy //J. Data Inf. Sci. – 2021. – №6(2). – P. 116–138. – doi: 10.2478/jdis-2021-0001

8. Choudhary H., Bansal N. Barriers affecting the effectiveness of digital literacy training programs (DLTPs) for marginalised populations: a systematic literature review //Journal of Technical Education and Training. – 2022. – №14(1). – P. 110–127. – doi: 10.30880/jtet.2022.14.01.010

9. Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан. Информационно-коммуникационные технологии и связи. Динамические таблицы. – URL: https://stat.gov.kz/ru/

REFERENCES

1. Peng D., Yu Z. A literature review of digital literacy over two decades //Education Research International. – 2022. – №1. – 2533413 p. – doi: 10.1155/2022/2533413

2. Kurmanov N., Niyazov M., Tolysbayev B., Kirdasinova K., Mukhiyayeva D., Baidakov A., Seitzhanov S. Digital divide of resource-based (oil and gas) and service-dominated regions // Journal of Open Innovation: Technology, Market, and Complexity. – 2022. – №8(4). – 184 p. – doi: 10.3390/joitmc8040184

3. Akimov N., Kurmanov N., Uskelenova A., Aidargaliyeva N. Components of education 4.0 in open innovation competence frameworks: Systematic review //Journal of Open Innovation: Technology, Market, and Complexity. – 2023. – №9(2). – 100037 p. – doi: 10.1016/j.joitmc.2023.100037

4. Kuteesa K.N., Akpuokwe C.U., Udeh C.A. Theoretical perspectives on digital divide and ICT access: Comparative study of rural communities in Africa and the United States //Computer Science & IT Research Journal. – 2024. – №5(4). – P. 839–849. – doi: 10.51594/csitrj.v5i4.1045

5. Satbaeva A., Sabyrzhan A., Ramazanova K., Amisheva Z. Vzaimosvjaz' urovnja cifrovoj gramotnosti i ispol'zovanija interneta v regionah Kazahstana [The relationship between the level of digital literacy and internet use in the regions of Kazakhstan]// Vestnik Kazahskogo universiteta jekonomiki, finansov i mezhdunarodnoj torgovli. – 2024. – №1(54). – S. 168–173. – doi: 10.52260/2304-7216.2024.1(54).21 [in Russian]

6. Kurmanov N., Bakirbekova A., Adiyetova E., Satbayeva A., Rakhimbekova A., Nabiyeva M. ICTs' Impact on Energy Consumption and Economic Growth in the Countries of Central Asia: An Empirical Analysis//International Journal of Energy Economics and Policy. – 2025. – №15(3). – P. 8–16. – doi: 10.32479/ijeep.18779

7. Park H., Kim H.S., Park H.W. A scientometric study of digital literacy, ICT literacy, information literacy, and media literacy //J. Data Inf. Sci. – 2021. – №6(2). – P. 116–138. – doi: 10.2478/jdis-2021-0001

8. Choudhary H., Bansal N. Barriers affecting the effectiveness of digital literacy training programs (DLTPs) for marginalised populations: a systematic literature review //Journal of Technical Education and Training. – 2022. – №14(1). – P. 110–127. – doi: 10.30880/jtet.2022.14.01.010

9. Bjuro nacional'noj statistiki Agentstva po strategicheskomu planirovaniju i reformam Respubliki Kazahstan. Informacionno-kommunikacionnye tehnologii i svjazi. [Information and communication technologies and communications] Dinamicheskie tablicy. – URL: https://stat.gov.kz/ru/ [in Russian]

Сатбаева А.Ж., Хамитова Д.М., Кенжебаева А.К., Камерова А.А.

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ЦИФРЛЫҚ САУАТТЫЛЫҚ ЖӘНЕ АКТ ҚОЛЖЕТІМДІЛІГІ: ФАКТОРЛАР МЕН ӨҢІРЛІК АЙЫРМАШЫЛЫҚТАРДЫ ТАЛДАУ

Аңдатпа

Мақалада экономика мен қоғамның цифрлық трансформациясы контекстіндегі Қазақстан халқының цифрлық сауаттылығының мәселелері қарастырылған. Цифрлық сауаттылық әлеуметтік-экономикалық дамудың негізгі факторына айналатыны көрсетілген, алайда ақпараттық-коммуникациялық технологияларға қолжетімділік біркелкі емес болып қалады, бұл өңірлер арасындағы цифрлық алшақтыққа алып келеді. Қазақстанда 2018-2023 жылдардағы цифрлық сауаттылық пен акт қолжетімділігінің динамикасы талданды. Тұрақты, сымсыз және мобильді Интернетке қол жеткізуді қоса алғанда, цифрлық дағдыларды қалыптастыруға әсер ететін негізгі факторлар анықталды. Зерттеуде Қазақстан Республикасы Ұлттық статистика бюросының деректері пайдаланылды. Сипаттамалық Статистика, корреляциялық және регрессиялық талдау әдістері қолданылады. Тіркелген Интернет абоненттерінің саны мен цифрлық сауаттылық деңгейі арасында маңызды байланыстар анықталды. Тіркелген интернет цифрлық дағдыларды дамытуға ең үлкен әсер ететіні көрсетілген, ал сымсыз және мобильді қол жетімділік аз әсер етеді. Регрессиялық талдау цифрлық дамудың негізгі факторы ретінде тіркелген интернет-инфрақұрылымның маңыздылығын растады. Алынған нәтижелер негізінде сымды интернет желісін дамытуға одан әрі инвестициялау қажеттілігі туралы қорытынды жасалды. Білім беру бағдарламалары мен цифрлық саясатты әзірлеу кезінде АКТ қолжетімділігіндегі аймақтық айырмашылықтарды ескеру қажет екені анықталды. Бұдан әрі зерттеулерді әлеуметтік-экономикалық факторлардың цифрлық сауаттылыққа әсерін зерттеуге, сондай-ақ осы саладағы білім беру бастамаларының тиімділігін бағалауға бағыттау ұсынылды.

Satbayeva A., Khamitova D., Kenzhebayeva A., Kamerova A.

DIGITAL LITERACY AND ICT ACCESSIBILITY IN KAZAKHSTAN: ANALYSIS OF FACTORS AND REGIONAL DIFFERENCES

Annotation

The article examines the problems of digital literacy of the population of Kazakhstan in the context of the digital transformation of the economy and society. It is shown that digital literacy is becoming a key factor in socio-economic development, but access to information and communication technologies remains uneven, leading to a digital divide between regions. The dynamics of digital literacy and accessibility of ICT in Kazakhstan for 2018-2023 is analyzed. The main factors influencing the formation of digital skills, including access to fixed, wireless and mobile Internet,

have been identified. The study uses data from the Bureau of National Statistics of the Republic of Kazakhstan. Methods of descriptive statistics, correlation and regression analysis are applied. Significant correlations between the number of fixed Internet subscribers and the level of digital literacy have been identified. It is shown that the fixed Internet has the greatest impact on the development of digital skills, while wireless and mobile access demonstrate a less pronounced impact. Regression analysis has confirmed the importance of a fixed Internet infrastructure as a key factor in digital development. Based on the results obtained, it is concluded that further investments are needed in the development of a wired Internet network. It is determined that when developing educational programs and digital policy, regional differences in the availability of ICT should be taken into account. It is proposed to direct further research to study the impact of socio-economic factors on digital literacy, as well as to evaluate the effectiveness of educational initiatives in this area.

DOI 10.52260/2304-7216.2025.2(59).15
ӘОЖ 338.242.4
ҒТАМР 06.39.31

Л. Хуаныш*, PhD докторанты[1]
Б.Т. Бейсенгалиев, э.ғ.д., профессор[1]
Ж.Д. Дәулетханова, PhD, доцент м.а.[2]
Б.А. Баймамыров, магистр, доцент[3]
Esil University, Астана қ., Қазақстан[1]
«Тұран – Астана» университеті,
Астана қ., Қазақстан[2]
А.Қ. Құсайынов атындағы Еуразия гуманитарлық институты,
Астана қ., Қазақстан[3]
*-негізгі автор (хат-хабар алмасуға жауапты автор)
e-mail: huanyshlena@mail.ru

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ІРІ ӨНЕРКӘСІПТІК КОМПАНИЯЛАРДАҒЫ КӨМІРТЕКТІ БЕЙТАРАПТЫҚ МҮМКІНДІКТЕРІН БАСҚАРУ

Мақалада жаһандық өзгерістер және орнықты даму жолындағы трансформация жағдайындағы Қазақстан ірі өнеркәсіптік компаниялардың стратегисына көміртекті бейтараптықты интеграциялау қажеттілігімен бетпе -бет келіп отырғаны қарастырылады. Бұл стратегияларды әзірлеу мен іске асыру технологиялық инновациялар, тиімді басқару тетіктері және ынталандырушы мемлекеттік саясатты үйлестіретін кешенді тәсілді талап етеді. Зерттеу барысында Қазақстанның ірі өнеркәсіптік секторларында декарбонизация шараларын енгізудің халықаралық тәжірибесіне талдау жасалып, капиталға шектеулі қолжетімділік, экологиялық жауапты шешімдердің артықшылықтарынан хабардар болмау және инновацияларды ынталандыруға арналған нақты механизмдердің болмауы сияқты негізгі кедергілер анықталды. Сонымен қатар, көміртекті бейтараптық стратегияларын жүзеге асыруда мемлекет тарапынан көрсетілген қолдау шараларының (салықтық жеңілдіктер, зерттеу бағдарламаларына арналған гранттар, нормативтік -құқықтық базаны жетілдіру) маңыздылығы айқындалды. Зерттеудің негізгі нәтижелері: төменкөміртекті технологияларды енгізу энергетикалық тиімділікті арттырып, өндіріс шығындарын азайтуға мүмкіндік беретін және ресурстарды ұтымды пайдалануды қамтамасыз ететінін көрсетті. Цинфрлық мониторинг платформалары нақты уақыт режімінде шығындарды бақылап, өндірістегі ауытқуларға жедел әрекет етуге жағдай жасайтыны айқындалды. Жаһандық жеткізу тізбектеріндегі Қазақстанның орнын нығайту үшін озық технологиялар мен «жасыл» жобаларға инвестиция тартуда халықаралық әріптестікті арттырудың ерекше рөлі расталды. Зерттеу барысында регрессиялық талдау, SWOT-талдау, салыстырмалы әдіс және контент-талдау қолданылды.

Кілт сөздер: *көміртекті бейтараптықтықты басқару, орнықты даму, декарбонизация, энергетикалық тиімділік, төменкөміртекті технологиялар, инновациялар, мемлекеттік қолдау*
Ключевые слова: *управление углеродной нейтральностью, устойчивое развитие, декарбонизация, энергоэффективность, низкоуглеродные технологии, инновации, государственная поддержка*
Keywords: *carbon neutrality Management, Sustainable Development, decarbonization, energy efficiency, low carbon technologies, innovation, government support*

Кіріспе. Қазақстан Республикасының жаһандық климаттық өзгерістерге қарсы іс-қимыл және орнықты даму стратегиялары аясында көміртекті бейтараптыққа көшуі -қазіргі кезеңдегі басым бағыттардың бірі [1]. Бұл үдеріс әсіресе өнеркәсіптік сектор үшін аса маңызды, себебі елдегі парник газдардың жалпы шығындыларының негізгі үлесі энергетика - 45%, металлургия -25% және мұнай-газ -20% секторларына тиесілі [2]. Осыған байланысты ірі өнеркәсіптік компаниялар үшін көміртек бейтараптығын басқару корпоративтік стратегияның ажырамас элементіне айналуы тиіс.

Көміртекті бейтараптыққа көшу кәсіпорындардан технологиялық жаңғыруды, экологиялық талаптарға бейімделуді және ұзақмерзімді тұрақтылыққа қамтамасыз етуге бағытталған шешімдерді талап етеді [3]. Бұл трансформация аясында корпоративтік деңгейде төменкөміртекті технологияларды енгізу, жаңартылатын энергия көздерін пайдалану және өндірістік процестердің экологиялық тиімділігін арттыру секілді кешенді шараларды іске асыру өзекті бола түсуде [4].

Зерттеудің мақсаты -Қазақстандағы ірі өнеркәсіптік компаниялардың көміртекті бейтараптыққа көшу мүмкіндіктерін бағалау және оларды басқару тетіктерін ұсыну. Бұл мақсатқа

жету үшін келесі міндеттер алға қойылды: көміртек шығындыларының серпінін талдау, халықаралық тәжірибені зерделеу, компаниялардың декарбонизация стратегияларын салыстыру және ұлттық жағдайға бейімделген практикалық ұсыныстар жасалды. Зерттеудің теориялық негізі ретінде орнықты даму тұжырымдамасы, корпоративтік әлеуметтік жауапкершілік теориясы және экологиялық менеджменттің заманауи үлгілері алынды. Зерттеу әдістері ретінде регрессиялық талдау, салыстырмалы әдіс, контент-талдау және SWOT -талдау пайдаланылды. Алынған нәтижелер Қазақстан жағдайында көміртегі бейтараптығына қол жеткізудің нақты жолдарын анықтауға мүмкіндік береді. Атап айтқанда, цифрлық мониторинг жүйелерін енгізу арқылы өндірістік процестердегі шығындыларды нақты уақыт режимінде бақылау, сондай-ақ жасыл жобаларға бағытталған халқаралық инвестицияларды тарту әлеуеті талданды. Сонымен қатар, ұлттық экономиканың құрылымдық ерекшеліктері ескеріліп, корпоративтік стратегиялардыы экологиялық бағытта қайта құру қаажеттілігі делелденді.

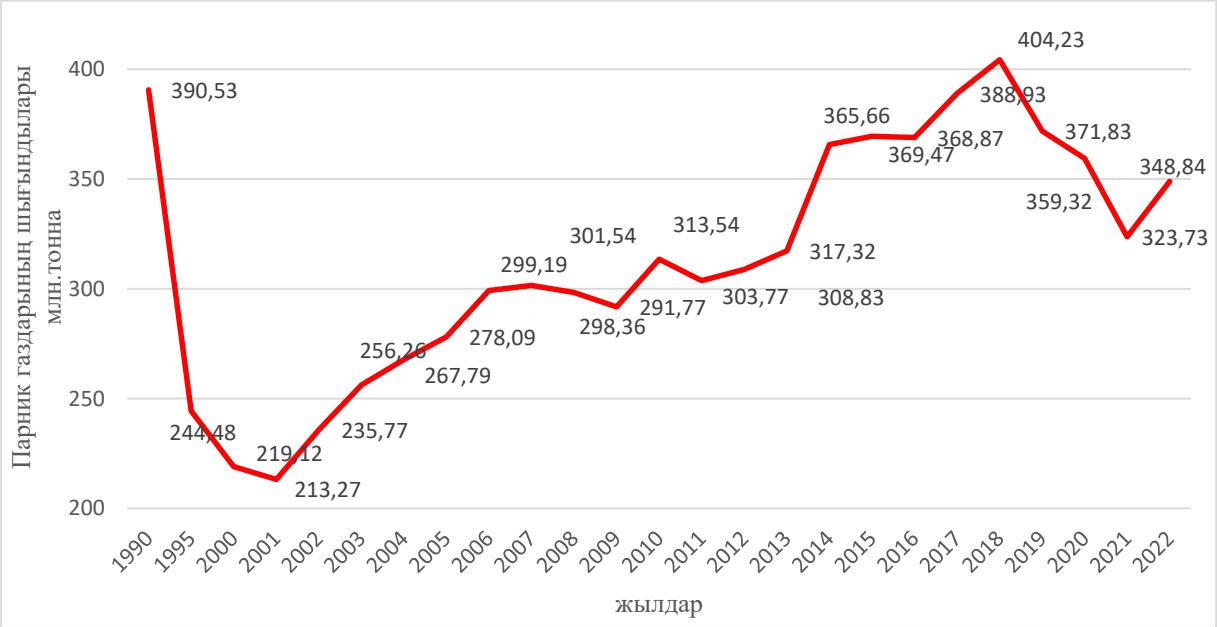
Бұл зерттеудің практикалық мәні-экологиялық саясатты жетілдіру, көміртекті реттеу тетіктерін оңтайландыру және трансұлттық серіктестікті күшейту арқылы Қазақстан өнеркәсібінің тұрақты дамуын қамтамасыз ету жолдарын негіздеуінде жатыр.

Әдебиеттік шолу. Қазіргі заманғы әдебиетке жүргізілген шолу декарбонизацияның негізгі бағыттарына жаңартылатын энергия көздерін (ЖЭК) енгізу, өндірістік үдерістерді цифрландыру, сондай-ақ көмірқышқыл газын ұстап қалу мен сақтау бағдарламалары жататынын көрсетеді. Бұл тәсілдер көміртектік ізді едіуір қысқартуға мүмкіндік береді [6]. Халықаралық зерттеулер басқарушылық шешімдерге әсер ететін әлеуметтану -мәдени, экономикалық және технологиялық факторларды қамтитын кешенді тәсілдің қажеттілігін айқындайды [7]. Атап айтқанда, төменкөміртекті стратегияларды табысты іске асыру жеткілікті мемлекеттік қолдаусыз, ынталандырушы шараларсыз және жасыл қаржы көздеріне ашық қолжетімділіксіз мүмкін емес екені анықталды [8]. Осы ретте жауапты тұтыну мәдениетін қалыптастыру да маңызды орын алады. Ол тек компаниялардың ғана емес, бүкіл қоғамның мінез-құлқына әсер ете алады.

Декарбонизация саласындағы зерттеулер бизнес, ғылыми-зерттеу институттары және үкіметтік емес ұйымдар арасындағы ынтымақтастықтың рөлін де қарастырады [9]. Мұндай әріптестіктер озық технологияларды жедел енгізу мен тәжірибе алмасуға жол ашады [10]. Бұл бастамалар аясында қызметкерлер мен менеджментті біліктілігін арттыруға бағытталған оқыту бағдарламаларына ерекше көңіл бөлінеді [11]. Мониторинг пен талдауға арналған цифрлық құралдарды, соның ішінде жасанды интеллекті жүйелерін дамыту өндірістік үдерістерді оңтайландыруды қосымша мүмкіндіктер ұсынады. Осылайша, көптеген зерттеулер технологиялық инновациялар, нормативтік-құқықтық қолдау мен институционалдық реформаларды біріктіретін жүйелі тәсілдің маңызын атап өтеді. Сонымен бірге өңірлік ерекшеліктерді -географиялық орналасу, өнеркәсіптік құрылым және инфрақұрылым деңгейін ескеру маңызды. Көптеген авторлар декарбонизацияда бірыңғай әмбебап шешімнің жоқтығын, әр елдің нақты жағдайларына сүйене отырып өз стратегиясын қалыптастыратынын айтады. Дегенмен мемлекет пен іскер топтардың белсенді ұстанымы ұзақмерзімді орнықтылық пен экономикалық өсуді көздейтін өзара іс-қимылдың жаңа үлгілерін қалыптастыруға мүмкіндік береді. Осы факторлардың синтезі трансформацияның негізін құрайды.

Негізгі бөлім. Парник газдарының шығарындылары 1990 жылдары 390,53 млн. тонна ең жоғарғы көрсеткішті 1-суреттен байқауға болады. Одан кейінгі жылдары азайғанын байқаймыз. Бірақ 2018 жылы парник газдарының шығарындылары 404,23 млн. тоннаға жеткенін көруге болады. Парник газ шығарындыларының көбеюіне бірнеше негізгі факторлар әсер етті. Біріншіден, Екібастұз ГРЭС-2 сияқты көмірмен жұмыс істейтін жылу электр станцияларының (ЖЭС) кеңеюі елді тұрақты энергиямен қамтуға жағдай жасағанымен, көміртекті шығарындылардың басты көзіне айналды. Екіншіден, «АрселорМиттал Теміртау» сынды ірі өнеркәсіптік кәсіпорындары бар металлургия секторы энергияны көп қажет ететін өндірістік үдерістерге байланысты жалпы эмиссияның едәуір үлесін құрайды.

Уақыттық қатарларды талдау 2015-2019 жылдар аралығында шығарындылардың ең жоғары өсуі байқалғанын көрсетеді. Бұл мұнай мен көмір өндірудің ұлғаюымен, сондай-ақ индустриялды-инновациялық даму бағдарламасы аясында ірі инфрақұрылымдық жобалардың іске қосылуымен тікелей байланысты.

Сурет –1. **Қазақстандағы парник шығарындыларының 1990-2022жж. динамикасы***

**Қоршаған ортаны бақылау мен бағалаудың экологиялық индикаторлары-Қазақстан Республикасы Стратегиялық жоспарлау және реформалар агентігі Ұлттық статистика бюросы [12]*

Алайда 2019 ебебі бірнеше жылдан кейін шығарындылар өсімі баяулағаны байқалады. Мұның себебі бірнеше факторладың үйлесуінде жатыр: COVID-19 пандемиясына байланысты өндірістік белсенділіктің төмендеуі уақытша шығарындыларды азайтса, энергия сеторында энергия үнемдеу технологияларын енгізу мен ЖЭК бағдарламаларының іске қосылуы да әсер етті.

Регрессиялық талдау негізінде құрылған болжамдық үлгілер ауқымды төменкөміртекті технологияларды енгізбесе, шығарындылар 2030 жылға қарай 450 млн. тоннаға жетуі мүмкін екендігін көрсетеді.

ЖЭК-терді жаңғырту бағдарламалары мен ауқымын кеңейту көрсеткіші 15-20%-ға қысқартуға қабілетті екенін атап өткен жөн. Осылайша, Қазақстан парник газдары шығарындыларының динамикасы экономикалық циклдармен, энергетикалық құрылыммен және декарбонизация саласындағы саясатпен тығыз байланысты екенін аңғартады.

Өнеркәсіп секторындағы көміртек сыйымдылығын төмендетуге бағытталған стратегиялық шаралар ұзақмерзімді перспективада көміртектік бейтараптыққа қол жеткізуде шешуші рөл атқарады. 1-кестеден ЖЭК үлесі мен цифрландыру индексі және қазба CO_2 шығындыларының динамикасын байқауға болады.

Кесте –1

2010-2022 жылдар аралығындағы ЖЭК үлесі, цифрландыру индексі және қазба CO_2 шығындыларының динамикасы

Жыл	ЖЭК үлесі (%)	Цифрландыру индексі	Қазба CO_2 (млн т)
2010	0,55	0,39	192,40
2011	0,57	0,42	197,10
2012	0,58	0,46	202,80
2013	0,59	0,51	210,20
2014	0,61	0,54	218,50
2015	0,65	0,57	223,10
2016	0,73	0,60	229,30
2017	0,86	0,63	236,90
2018	1,12	0,68	243,60
2019	1,45	0,70	247,10
2020	2,08	0,73	239,50
2021	2,69	0,76	235,20
2022	3,52	0,78	225,90

* *[10] негізінде авторлармен құрастырылған*

Зерттеу барысында жаңартылған энергия көздерінің (ЖЭК) үлесі мен цифрландыру индексінің қазба отындарынан бөлінетін көмірқышқыл газы (CO_2) көлеміне ықпалы қарастырылды. Осы мақсатта 2010-2022 жылдары аралығында мәліметтер негізінде көп айнымалалы регрессиялық модель құрылды. Нәтижелер 1- кестеде келтірілді.

Кесте –2

Қазба CO_2 шығындыларына әсер ететін факторлардың регрессиялық талдау нәтижелері

Айнымалы	Коэффициенттер	Стандартты қателер	Р-мәні
Тұрақты (const)	7,0209	41,327	0,868
ЖЭК үлесі (%)	12,7734	11,742	0,302
Цифрландыру индексі	225,7405	86,89	0,027
R^2	0,796		

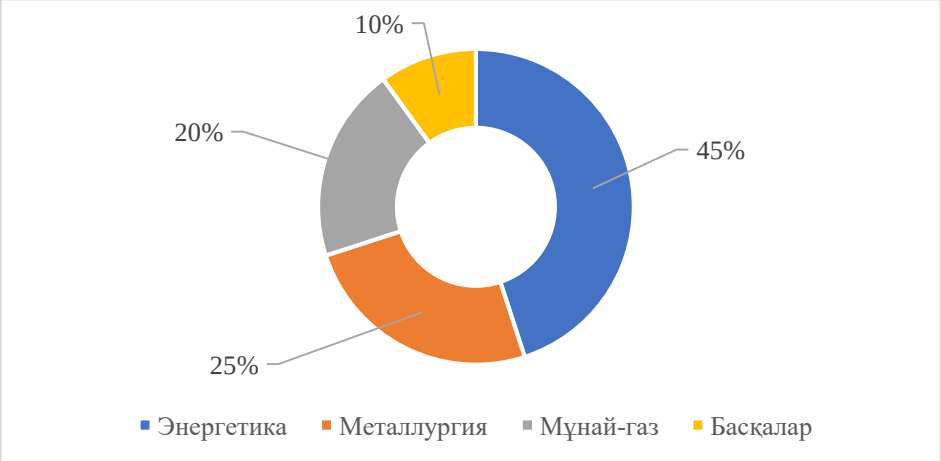
**1-кестедегі көрсеткіштер негізінде регрессиялық талдау авторлармен есептелді*

Бұл модельде тәуелді айнымалы ретінде CO_2 шығындылары (Y), тәуелсіз айнымалылар ретінде ЖЭК үлесі (X_1) және цифрландыру индексі (X_2) қолданылды.

Талдау нәтижесі модельдің жоғары сәйкестік деңгейін көрсетеді (R^2=0,796), бұл тәуелсіз айнымалыллардыың қазба CO_2 шығарындыларының шамамен 79,6 % өзгерісін түсіндіре алатынын көрсетеді. Айнымалылардың ішінде цифрландыру индексі көміртегі шығарындыларына статистикалық тұрғыдан маңызды оң әсер етеді (p=0,027<0.05). Бұл нәтиже технологиялық даму мен цифрландыру үдерісінің өндірістік ауқымдағы энергия тұтынуға және көміртегі шығарындыларына әсер ететінін айғақтайды. Ал ЖЭК үлесінің әсері оң болғанымен, бұл байланыс статистикалық тұрғыдан маңызды емес (p=0,302>0,05), яғни осы кезең ішінде жаңартылатын энергияның үлесі артқанына қарамастан, оның көміртегі шығарындыларын азайтуға әмері анық байқалмаған. Бұл нәтижелер Қазақстанда көміртегі ббейтараптығына жету үшін тек ЖЭК үлесін арттыру жеткіліксіз екенін, сондай -ақ цифрлық трансформация, автоматтандыру мен технологиялық жаңғырту шараларының үлкен рөл атқаратынын көрсетеді.

Парник шығарындыларына ең үлкен үлесті 45%- энергетика секторы қосады, бұл елдегі электр энергиясының басым бөлігі өндірілетін көмірмен жұмыс істейтін жылу электр станциялары (ЖЭС) үстемдігімен байланысты. Екібастұз ГРЭС-1 және ГРЭС-2 сияқты көмір станциялары жабдықтың энергия тимділігінің төмендігі мен пайдаланылатын отының көміртек сыйымдылығының жоғарлығына байланысты шығарындылардың негізгі көзі болып отыр.

Шығарындылардың 25%-ын түзетін металлургия саласы эмиссия құрылымында екінші орында тұр. Бұл металдарды, соның ішінде «АрселорМиттал Теміртау» кәсіпорындарындағы болат өндіру процестерінің энергияға жоғары сұранысымен түсіндіріледі. Қосымша фактор ретінде домна пештері сияқты көміртек сыйымдылығы жоғары технологияларды қолдану да қарастырылады. Бұл технологиялар өндіріс көлемін арттыру арқылы бәсекелік артықшылық берсе де, экологиялық жүктемені көбейтеді.

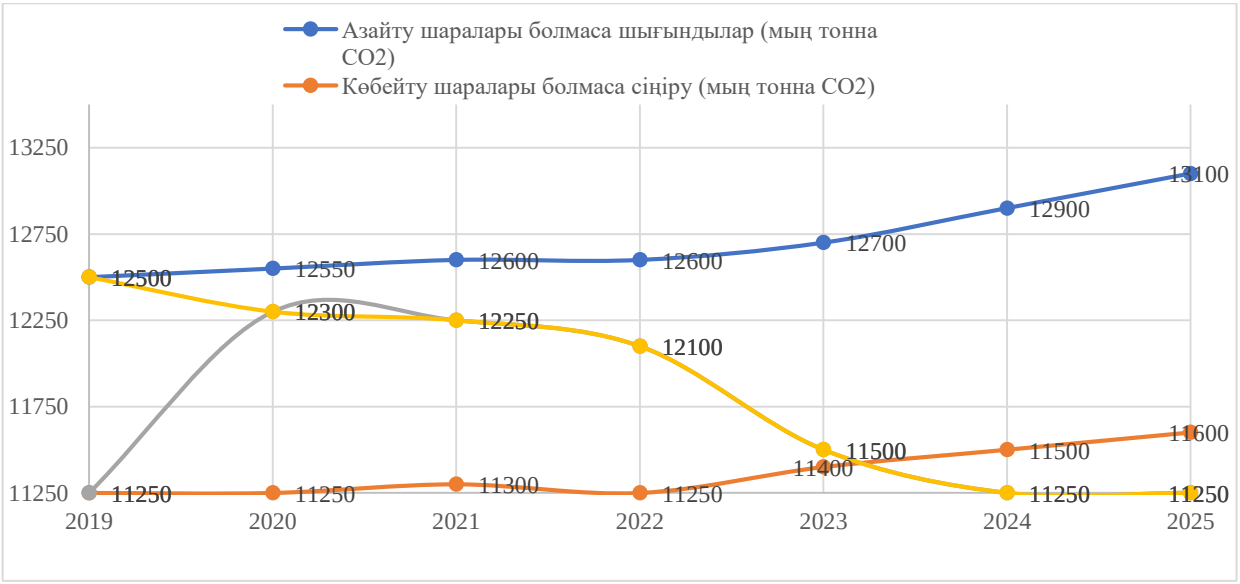
Сурет – 2. **Салалар бойынша парник газ шығарындыларының құрылымы (2022 ж.)***

**Қазақстан Республикасының Экология, геология және табиғи ресурстар министрлігінің деректері негізінде [8]*

Мұнай-газ секторы шығарындылардың 20%-ын құрайды және эмиссия негізінен мұнай мен газды өндіру, өңдеу және тасымалдау кезеңдерінде туындайды. Теңіз және Қашаған кен орындары сияқты ірі жобалар ілеспе газды жағу мен инфрақұрылыммның энергетикалық қажеттілігіне байланысты едәуір үлес қосып отыр.

Салалар бойынша шығарындылардың бөлінуін талдау негізгі проблемалық тұстарды айқындауға мүмкіндік береді. Энергетика саласында басты кедергі-энергия өндірісінің 70% -ын қамтамасыз ететін көмірге тәуелділік. Металлургияда су сутегін пайдалана отырып жүргізілетін электроплавка секілді төменкөміртекті технологиялардың ауқымды түрде енгізілмеуі шығарындылар деңгейінің жоғары болып қалуына ықпал етеді. Мұнай -газ секторында ілеспе газды флейминг тәсілімен жағу және жабдықтардың энергия тиімділігінің жеткіліксіздігі негізгі мәселе болып отыр.

Көміртекті бейтараптыққа қол жеткізу үшін энергетикалық теңгерімді әртараптандырып, ЖЭК үлесін арттыру, металлургияда энергия үнемдеу технологияларын енгізу және мұнай-газ саласында көміртекті ұстаудың озық әдістерін пайдалану қажет. Ұсынылған шараларды жүйелі түрде іске асыру нәтижесінде жалпы парник газдарының шығарындыларын 2030 жылға қарай 25-30%-ға қысқартуға болады.

Сурет – 3. **2019-2025 жылдар аралығындағы парник газдары шығарындылары мен сіңірілу сценарийлерінің әртүрлілігі***

**Қазақстан Республикасының көміртегі бейтараптығына қол жеткізуінің 2060 жылға дейінгі стратегиясы [14] негізінде автормен құрастырылған*

3-суретте график Қазақстандағы парник газдары шығарындылары мен сіңірілу траекторияларын әртүрлі саяси сценарийлеріне байланысты 2019 жылдан 2025 жылға дейінгі бейнелейді.

1. Шаралар қолданылмағандағы ағымдағы үрдістер: Көк сызық 2019 жылы 12 500 мың тоннадан 2025 жылы 13 000 мың тонна CO_2 -ға дейін шығарындылардың тұрақты өсуін көрсетеді. Бұл сценарий қосымша шаралар қабылданбаған жағдайда шығарындылардың өсіміне көмірмен жұмыс істейтін электр станциялары мен энергияны қажет ететін металлургияға тәуелділіктің сақталуы себеп екенін көрсетеді.

2. Шаралар қолданылмағандағы көмірқышқыл газын сіңіру: Қызғылт сары сызық көмірқышқыл газын сіңірудің ағымдағы деңгейін көрсетеді, ол негізінен орман қалпына келтіру бағдарламалары мен табиғи өсімдіктер жамылғысының ұлғаюына байланысты біршама баяу өседі. Алайда, бұл деңгей шығарындылардың қарқынды өсуін толығымен өтей алмайды.

3. Сіңірудің мақсатты деңгейі: Сұр сызық көмірқышқыл газын сіңірудің белгіленген деңгейін көрсетеді. Бұл деңгейге қол жеткізу үшін ормандарды қалпына келтіру жобаларын кеңейту және өнеркәсіптік шығарындыларды өтеу үшін көміртекті ұстау технологияларын енгізу қажет.

4. Шығарындыларды азайтудың мақсатты деңгейі: Жасыл пунктирді сызық 2025 жылы шығарындыларды 12 500 мың тоннадан 11 100 мың тонна CO_2 -ға дейін төмендету траекториясын көрсетеді. Бұл мақсатқа қол жеткізу үшін энергия тиімділігін арттыру, көмір электр станцияларын жаңартылатын энергия көздерімен (ЖЭК) алмастыру алмастыру және көміртекті ұстау және сақтау (CCS) жобаларын дамыту қажет.

Ағымдағы шығарындылар траекториясы (көк сызық) мен мақсатты деңгей (жасыл сызық) арасындағы айрмашылық декарбонизация бойынша кешенді шараларды шұғыл енгізудің қажеттілігін көрсетеді. Саясатты жеделдетілген түрде ЖЭК-ке көшуге, өнеркәсіпті жаңғыртуға және шығарындыларды қысқарту үшін көміртек салығын енгізуге бағыттау қажет. Қабылдануы тиіс негізгі шаралар: Жаңартылатын энергия көздері (ЖЭК) енгізу. Мемлекеттік қолдаудың арқасында Қазақстанның энергия теңгерімдегі ЖЭК үлесі 2018 жылғы 1%-дан 2023 жылы 4,5% -ға дейін өсті. Бұл бағыттағы негізгі жобалар – «Сандықтау» және «Бурное Солар» жел және күн электр станциялары, олар жыл сайын 240 мың тонна CO_2 -ға шығарындыларын азайтуда. Өндірістік қуаттарды жаңғырту: «Еуразиялық энергетикалық корпорация» АҚ кәсіпорындарында домна пештерін жаңғырту өндірістің көміртек сыйымдылығын 25%-ға төмендетуге мүмкіндік берді. Регрессиялық талдау нәтижелері көрсеткендей, жаңғыртуға инвестициялар мен CO_2 шығарындыларының төмендеуі арасында тікелей байланыс бар (анықтау коэффициенті R^2=0,796). Көміртекті ұстау және сақтау технологиялары (CCS): «Теңізшевройл» компаниясының жылына 1,2 млн тонна CO_2 ұстау жобасы жоғары әлеуетке ие екенін көрсетті. Алайда, мұндай жобаларды кеңейту қаржыландырудың жетіспеушілігі мен әлсіз нормативтік базамен шектеледі. Бұл шаралар кешенді түрде енгізілсе, Қазақстанның парник газ шығарындыларын азайту мақсаттарына жетуіне мүмкіндік береді.

Кесте –3

SWOT -талдау: Көміртек бейтараптығына жету жолы

Күшті жақтары	**Әлсіз жақтары**
- жаңартылған энергия көздерінің мол әлеуеті (1,800ГВт жел, жылына 3 сағат күн сәулесі); - Қолданыстағы заңнамалық база (Қазақстан Республикасының Экологиялық кодексі); Көміртекті ұстау (CCS) және өндірісті цифрландыру бойынша пилоттық жобалардың болуы.	- Елдегі электр энергиясының 70% -ын қамтамасыз ететін көмірге тәуелділік; - Жасыл технологияларды дамыту үшін ҒЗТКЖ-ға төмен инвестициялар (ЖІӨ-нің 0,3%); - Цифрлық декарбонизация және ЖЭК саласындағы білікті мамандардың тапшылығы.
Мүмкіндіктері	**Қауіп-қатерлер**
- Халықаралық жасыл қаржыландыру бағдарламаларына (ЕО, Дүниежүзілік банк) қолжетімділік; - Жасыл сутегі нарығын дамыту және баламалы энергияны экспорттау мүмкіндігі; - технологиялық трансфер және халықаралық ынтымақтастық мүмкіндіктері.	- ЕО -ның көміртекті реттеу механизмі еншізілгеннен кейінгі экономикалық шығындар (жылына $ 500 млн дейін); - Көмір шахталарын жабу және жұмыс орындарының қысқаруымен байланысты әлеуметтік тәуекелдер; - Күн панельдері, жел қондырғылары және CCS үшін импорттық технологияларға тәуекелділік

**[2,3,4] дереккөзі негізінде авторлармен құрастырылған*

SWOT -талдау және график негізінде ұныстар:

1. ҒЗТКЖ кластерлерін құру. Жасыл кластерлерді құру және жаңартылатын энергия көздерін (ЖЭК) дамытуға бағытталған инновациялық зерттеулерді күшейту технологияларды жергіліктендіруге және импортқа тәуекелділікті азайтуға мүмкіндік береді.

2. Көмірден кезең-кезеңмен бас тарту: Көмірмен жұмыс істейтін жылу электр станцияларын (ЖЭС) біртіндеп тоқтату және оларды ЖЭК -не ауыстыру арқылы энергетика секторларындағы шығарындыларды едәуір қысқартыға болады.

3. Халықаралық ынтымақтастықты нығайту: Халықаралықтклісімдер мен қаржыландыру тетіктерін пайдалану озық технологияларға қол жеткіщу және экономикалық тәуекелдерді азайтуға көмектеседі.

4. Кадрларды дайындау: білім беру және біліктілікті арттыру бағдарламаларын енгізу көмір өндіретін өңірлердегі жұмысшыларды ЖЭК секторларына және жоғары технологиялық салаларға қайта оқытуға мүмкіндік береді.

Бұл қадамдар шығарындыларды азайтуға және 2050 жылға қарай көміртек бейтараптығына жетуге жүйелі тәсілді қамтамасыщ етеді.

Қорытынды. Қазақстанда көміртек бейтараптығына қол жеткізу мемлекеттік бастамалар, корпоративтік стратегиялар және ғылыми зерттеулерді біріктіретін кешенді шығарындыларды басқару жүйесін қалыптастыруды талап етеді. Мемлекеттік органдар, бизнес-қоғамдастық және зерттеу орталықтары арасындағы тиімді диалог көміртек ізін азайтуға және ресурстарды тиімді пайдалануға бағытталған инновациялық шешімдерді әзірлеуде маңызды рөл атқарады. Халықаралық міндеттемелер мен ұлттық басымдықтарды ескере отырып, жаңартылатын энергия көздерін (ЖЭК) дамыту, өндірістік процестерді цифрландыру және энергия үнемдейтін технологияларды кеңінен енгізу еі перспективалы бағыттар болып қала береді. Бұл зерттеу нәтижелері ірі компаниялардың стратегиялық жоспарлауына және мемлекеттік саясатты жетілдіруге нақты үлес қоса алады. Алынған мәліметтер практикалық тұрғыдан ЖЭК жобаларын бағалау, инвестициялық шешімдер қабылдау және декарбонизация бойынша нормативтер әзірлеу үшін пайдалы. Болашақ зерттеулерде цифрлық декарбонизацияның тиімділігі, жасыл қаржыландырудың әсері және көмір өндіретін аймақтардағы әлеуметтік бейімделу мәселелері қарастырылуы тиіс.

Бұл процесте жасыл қаржыландыру тетіктері маңызды рөл атқарады, оған мемелекеттік субсидиялар, салықтық ынталандырулар және жеке инвестицияларды тарту кіруі мүмкін. Оларды тиімді пайдалану өнеркәсіп пен энергетиканы жедел жаңғыртуды қамтамасыз ететі және бизнестің көміртек реттеуінің теріс әсерін азайтады. Тұрақты даму саласындағы білікті мамандарды даярлауға ерекше назар аудару қажет, бұл компанияларға жаңа экономикалық жағдайларға бейімделуге мүмкіндік береді.

Экологиялық бағытталған корпоративтік мәдениетті қалыптастыру ұзақ мерзімді тұрақтылықты қамтамасыз ететін қосымша табыс факторы болады. Ғылыми деректер мен басқару инновацияларына негізделген институционалдық реформалар Қазақстанға бәсекеге қабілетті және әртараптандырылған экономиканы құруға мүмкіндік береді. Сонымен қатар, көміртек бейтараптығы елдің халықаралық инвестициялық тартымдылығын арттырып, өнеркәсіптік сектордың жаһандық бәсекеге қабілеттілігін нығайтады. Сондықтан, төмен көміртекті даму қағидаттарына негізделген кешенді стратегиялар ел экономикасын экологиялық қауіпсіз және тұрақты етуге көмектеседі. Бұл тек экологиялық міндеттемелерді орындау ғана емес, сонымен қатар жаңа технологиялық мүмкіндіктерге жол ашады. Жасыл экономикаға көшу Қазақстан үшін жаһандық трендтермен қатар дамудың жаңа моделіне көшу мүмкіндігі болып табылады.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Турекулова Д.М., Шукеев У.Е., Рюмкина И.Н. Углеродный рынок Казахстана: элемент стратегии экологической эффективности использования национальных ресурсов // Вестник Казахского университета экономики, финансов и международной торговли. – 2023. – №4(53). – С. 284–294. –doi:10.52260/2304-7216.2023.4(53).34.

2. Снижая градус: как Казахстан борется с изменением климата. – URL:https://www.undp.org/ru/kazakhstan/news/snizhaya-gradus-kak-kazakhstan-boretsya-s-izmeneniem-klimata

3.Парниктік газдар шығарындылары мен сіңірулері саласындағы мемлекеттік реттеу қағидаларын бекіту туралы. – https://adilet.zan.kz/rus/docs/V2200027301 (жүгінген күні: 14.02.2025)

4. Аубакирова Г.М., Исатаева Ф.М., Мажитова С.К., Тогайбаева Л.И. Декарбонизация горно-металлургического сектора: опыт Казахстана // Вестник университета «Туран». – 2023. – №4. – С. 54–69. – https://doi.org/10.46914/1562-2959-2023-1-4-54-69

5. Нурым А., Сейдулла М. Қазақстандағы өнеркәсіптік секторда ESG стандарттарын енгізудің маңызы // Central Asia Economic Review. – 2023. – №1(19). – Б. 45–58.

6. Bolat B., Yessengeldi M. Challenges in achieving carbon neutrality in Kazakhstan’s industrial sector // Journal of Environmental Management and Sustainability. – 2022. – №2(14). – P. 98–112.

7. International Energy Agency (IEA). Kazakhstan’s Energy Transition and Renewable Energy Policy: Challenges and Opportunities. – https://www.iea.org/news/kazakhstan-has-set-out-ambitious-and-welcome-clean-energy-transition-plans-but-must-overcome-historical-reliance-on-fossil-fuels-iea-review-says (жүгінген күні: 11.02.2025)

8. Минэкологии РК. Парижское соглашение: правовая база. – Астана. – 2016. – 48 с.

9. Правительство Республики Казахстан. Постановление «О мерах по сокращению выбросов». – Астана. – 2019. – 12 с.

10. Қоршаған орта статистикасының көрсеткіштерін қалыптастыру жөніндегі әдістеме // Қазақстан Республикасындағы қоршаған ортаны қорғау. – Астана: РГП «Қазгидромет».–2015.–48 б.

11. Кулешева Ж. А. Инновационные подходы к сокращению парниковых газов // Научный вестник. – 2020. – №5(32). – С. 45–52

12. Комитет статистики Республики Казахстан. Отчёт по структуре выбросов, 2021 г. – Режим доступа: http://stat.gov.kz (дата обращения: 14.02.2025)

13. АО «Самрук-Қазына». Отчет о проекте «Сандыктау». — АО «Самрук-Қазына». – 2023. — Режим доступа: sk.kz (жүгінген күні: 13.02.2025)

14. Қазақстан Республикасының көміртегі бейтараптығына қол жеткізуінің 2060 жылға дейінгі стратегиясын бекіту туралы. – URL:https://primeminister.kz/ru/news/reviews/do-2060-goda-kazahstan-pereydet-na-uglerodnuyu-neytralnost- 1103515 (жүгінген күні: 10.02.2025)

REFERENCES

1. Turekulova D., Shukeev U., Ryumkina I. Uglerodnyy rynok Kazakhstana: element strategii ekologicheskoy effektivnosti ispolzovaniya natsionalnykh resursov [Kazakhstan's carbon market: an element of the strategy for environmentally efficient use of national resources] // Vestnik Kazakhskogo universiteta ekonomiki, finansov i mezhdunarodnoy torgovli. – 2023. – №4(53). – S. 284–294. [in Russian].

2. Snizhaya gradus: kak Kazakhstan boretsya s izmeneniem klimata [Lowering the degree: how Kazakhstan is fighting climate change]. – Available at: https://www.undp.org/ru/kazakhstan/news/snizhaya-gradus-kak-kazakhstan-boretsya-s-izmeneniem-klimata (accessed: 14.02.2025). [in Russian].

3. «Parniktik gazdar shyǵaryndylary men sińirýleri salasyndaǵy memlekettik retteý qaǵidalaryn bekiti týraly» [On the approval of state regulation rules in the field of greenhouse gas emissions and absorption]. – Available at: https://adilet.zan.kz/rus/docs/V2200027301 (accessed: 14.02.2025). [in Kazakh].

4. Aubakirova G., Isataeva F., Mazhitova S., Togaybaeva L. Dekarbonizatsiya gorno-metallurgicheskogo sektora: opyt Kazakhstana [Decarbonization of the mining and metallurgical sector: experience of Kazakhstan] // Vestnik universiteta “Turan”. – 2023. – №4. – P. 54–69. [in Russian].

5. Nurym A., Seydulla M. Qazaqstandaǵy ónerskásiptik sektorda ESG standarttaryn engizýdiń máńyzy [Importance of implementing ESG standards in Kazakhstan’s industrial sector] // Central Asia Economic Review. – 2023. – №1(19). – B. 45–58. [in Kazakh].

6. Bolat B., Yessengeldi M. Challenges in achieving carbon neutrality in Kazakhstan’s industrial sector // Journal of Environmental Management and Sustainability. – 2022. – №2(14). – P. 98–112.

7. International Energy Agency (IEA). Kazakhstan’s energy transition and renewable energy policy: challenges and opportunities. – Available at: https://www.iea.org/news/kazakhstan-has-set-out-ambitious-and-welcome-clean-energy-transition-plans-but-must-overcome-historical-reliance-on-fossil-fuels-iea-review-says (accessed: 11.02.2025)

8. Ministerstvo ekologii RK. Parizhskoe soglashenie: pravovaya baza [The Paris Agreement: legal framework]. – Astana. – 2016. – 48 s. [in Russian].

9. Pravitel’stvo Respubliki Kazakhstan. Postanovlenie «O merakh po sokrashcheniyu vybrosov» [Resolution “On measures to reduce emissions”]. – Astana. – 2019. – 12 s. [in Russian].

10. Qorshaǵan orta statistikasyndaǵy kórsetkishterdi qalyptastyrý bóyinsha ádisteme [Methodology for forming indicators of environmental statistics]. – Astana: RGP “Qazhydromet”. – 2015. – 48 b. [in Kazakh].

11. Kulesheva Zh. Innovatsionnye podkhody k sokrashcheniyu parnikovykh gazov [Innovative approaches to reducing greenhouse gases] // Nauchnyy vestnik. – 2020. – №5(32). – S. 45–52. [in Russian].

12. Komitet statistiki Respubliki Kazakhstan. Otchet po strukture vybrosov [Report on emission structure]. – Available at: http://stat.gov.kz (accessed: 14.02.2025). [in Russian].

13. AO “Samruk-Qazyna”. Otchet o proekte “Sandyktaý” [Report on the “Sandyktaý” project]. – Available at: https://sk.kz (accessed: 13.02.2025). [in Russian].

14. Қазақstan Respublikasynyң kөmirtegi bejtaraptyғyna қol zhetkizuinің 2060 zhylға dejingi strategijasyn bekitu turaly. – URL:https://primeminister.kz/ru/news/reviews/do-2060-goda-kazahstan-pereydet-na-uglerodnuyu-neytralnost- 1103515 ((accessed: 10.02.2025). [in Kazakh].

Хуаныш Л., Бейсенгалиев Б.Т., Дәулетханова Ж.Д., Баймамыров Б.А.

УПРАВЛЕНИЕ ВОЗМОЖНОСТЯМИ УГЛЕРОДНОЙ НЕЙТРАЛЬНОСТИ В КРУПНЫХ ПРОМЫШЛЕННЫХ КОМПАНИЯХ КАЗАХСТАНА

Аннотация

В статье рассматривается необходимость интеграции углеродной нейтральности в стратегии крупных промышленных компаний Казахстана в условиях глобальных изменений и трансформации на пути к устойчивому развитию. Разработка и реализация этих стратегий требуют комплексного подхода, сочетающего технологические инновации, эффективные механизмы управления и стимулирующую государственную политику. В ходе исследования проведён анализ международного опыта внедрения мер по декарбонизации в крупных промышленных секторах Казахстана, выявлены основные барьеры, такие как ограниченный доступ к капиталу, недостаточная осведомлённость о преимуществах экологически ответственных решений и отсутствие чётких механизмов поощрения инноваций. Также подчёркнута важность поддержки со стороны государства при реализации стратегий углеродной нейтральности (налоговые льготы, гранты на исследовательские программы, совершенствование нормативно-правовой базы). Основные результаты исследования показали, что внедрение низкоуглеродных технологий способствует повышению энергетической эффективности, снижению производственных затрат и рациональному использованию ресурсов. Выявлено, что цифровые платформы мониторинга позволяют контролировать выбросы в режиме реального времени и оперативно реагировать на отклонения в производстве. Подтверждена особая роль международного сотрудничества в привлечении инвестиций в передовые технологии и «зелёные» проекты для укрепления позиции Казахстана в глобальных цепочках поставок. В исследовании применялись методы регрессионного анализа, SWOT-анализа, сравнительного подхода и контент-анализа.

Khuanysh L., Beisengalyev B., Dauletkhnova Zh., Baimamyrov B.

MANAGING CARBON NEUTRALITY CAPABILITIES IN LARGE INDUSTRIAL COMPANIES IN KAZAKHSTAN

Annotation

The article examines the necessity of integrating carbon neutrality into the strategies of large industrial companies in Kazakhstan amid global changes and transformations toward sustainable development. Developing and implementing these strategies requires a comprehensive approach that combines technological innovation, effective management mechanisms, and supportive public policy. The study analyzes international experience in implementing decarbonization measures in Kazakhstan’s major industrial sectors and identifies key barriers such as limited access to capital, lack of awareness of the benefits of environmentally responsible decisions, and the absence of concrete mechanisms for stimulating innovation. In addition, the importance of state support measures in implementing carbon neutrality strategies-such as tax incentives, grants for research programs, and the improvement of the regulatory framework-is emphasized. The main findings of the research demonstrate that the adoption of low-carbon technologies enhances energy efficiency, reduces production costs, and ensures the rational use of resources. It was also found that digital monitoring platforms enable real-time emissions control and allow for prompt responses to production deviations. The special role of international cooperation in attracting investment into advanced technologies and green projects to strengthen Kazakhstan’s position in global supply chains is confirmed. The study employed regression analysis, SWOT analysis, comparative methods, and content analysis.

DOI 10.52260/2304-7216.2025.2(59).16
ӘОЖ 339.13
ҒТАМР 06.81.23

М.Ж. Тұрсымбаева*, э.ғ.к., қауым.профессор[1]
З.У. Джубалиева, PhD, қауымд. профессор[2]
Г.Б. Саханова, PhD, қауымд. профессор[3]
Г.И. Жолдасова, сениор лекторы[2]
Астана халықаралық университеті,
Астана қ., Қазақстан[1]
Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті,
Алматы қ., Қазақстан[2]
Алматы технологиялық университеті,
Алматы қ., Қазақстан[3]
* – негізгі автор (хат-хабар үшін автор)
e-mail: tursumbayeva_m@mail.ru

АЗЫҚ -ТҮЛІК ӨНІМДЕРІНІҢ БӨЛШЕК САУДА НАРЫҒЫНДАҒЫ ТҰТЫНУШЫ МІНЕЗ-ҚҰЛҚЫ

Бұл зерттеу 2020–2024 жылдар аралығындағы Қазақстандағы азық-түлік бөлшек сауда нарығындағы тұтынушылық мінез-құлықтағы өзгерістердің кешенді талдауын ұсынады. Негізгі назар макрофакторлар (халық табысы, инфляция мен баға динамикасы, демографиялық өзгерістер, пандемияның әсері және сауданың цифрлануы) мен азық-түлік тұтыну көрсеткіштері арасындағы өзара байланыстарды анықтауға бағытталған. Зерттеу барысында Қазақстан Республикасының ресми статистикалық деректері мен тақырыптық ғылыми жарияланымдар пайдаланылды.

Зерттеу болжамы бойынша 2020–2022 жылдардағы дағдарыстық құбылыстар (пандемия және геосаяси тұрақсыздық) қазақстандық тұтынушылардың азық-түлікке қатысты мінез-құлқына елеулі әсері анықталды. Корреляциялық-регрессиондық талдау табыстар мен бағалар факторларының азық-түлік тұтынуына айтарлықтай ықпал ететінін растады, сондай-ақ цифрландыру мен демографиялық ерекшеліктердің бұл әсерлерді күшейтетін немесе жұмсартатын рөлін көрсетті. Қорытындыда: нарықтық күйзелістерге қарамастан сауда бейімделіп, жаңа арналар мен шағын дүкендер форматы дамыды, мемлекет әлеуметтік маңызы бар өнімдердің бағасын тұрақтандырып, мұқтаж азаматтарға көмек көрсетті, ал тұтынушылар өз әдеттерін икемді түрде өзгерте алды. Дегенмен, табысы төмен халықтың үлесі, импорт бағасына жоғары тәуелділік, қарыз жүктемесінің өсуі сияқты бірқатар мәселелер әлі де назар аударуды талап етеді. Ұлттық экономиканы дамыту, халық әл-ауқатын арттыру және сауда саласында инновацияларды енгізу бойынша кешенді жұмысты жалғастыру болашақтағы сын-қатерлерге тұтыну нарығының төзімділігін қамтамасыз етуге мүмкіндік береді.

Кілт сөздер: *тұтынушы, тұтынушылық мінез-құлық, бөлшек сауда, пандемия, инфляция, табыс, шығын, электрондық сауда, цифрландыру, азық-түлік*

Ключевые слова: *потребитель, потребительское поведение, розничная торговля, пандемия, инфляция, доход, расход, электронная торговля, цифровизация, продукты*

Keywords: *consumer, consumer behavior, retail trade, pandemic, inflation, income, expenditure, e-commerce, digitalization, food*

JEL classification: D1

Кіріспе. Тұтынушылық мінез-құлық - бұл адамдардың өз қажеттіліктері мен тілектерін қанағаттандыру мақсатында тауарлар мен қызметтерді таңдау, сатып алу, пайдалану және бағалау процесі. Бұл үдеріс тұтынушылардың жеке сипаттамаларын (жас, жыныс, білім деңгейі, табыс), әлеуметтік ортасын, компаниялардың маркетингтік стратегияларын және басқа да сыртқы факторларды қамтиды. Тұтынушылық мінез-құлықты зерттеу компанияларға өз өнімдері мен қызметтерін тиімді басқаруға, жаңа клиенттерді тартуға және бұрынғы тұтынушыларды сақтап қалуға, сондай-ақ нарық талаптарына сай өнімдер мен қызметтер жасауға мүмкіндік береді.

Соңғы бірнеше жылда Қазақстандағы тұтынушылық мінез-құлықты қалыптастыратын негізгі факторларға әсер еткен көптеген жаһандық оқиғалар орын алды. Осыған байланысты жаңа үрдістер пайда болды, мақалада осы факторладың тұтынушы мінез құлқына әсері қарастырылады.

2024 жылы тұтынушылық әлем технологиялық жетістіктердің, жаһандық әлеуметтік-экономикалық ауытқулардың және пандемиядан кейінгі құндылықтар мен басымдықтарды ұжымдық қайта қараудың әсерінен бұрын-соңды болмаған жылдамдықпен өзгеруді жалғастырды.

Қазіргі таңда "туындаған мәселені шешу" тәсілі жеткіліксіз, ал нарықтағы өзгерістерге кешіккен әрекет компаниялардың нәтижелеріне теріс әсер етуі мүмкін. Өз тұтынушысын терең түсіну және зерттеу кез келген саладағы бизнесті дамытуға көмектеседі. Бұл өзгерістерге бейімделіп қана қоймай, ықтимал тәуекелдердің алдын алуды да қажет етеді.

Зерттеудің өзектілігі халық табысының құбылмалығы, инфляциялық серпілістер, демографиялық өзгерістер және сауданың жедел цифрлануы жағдайында тұтынушылық мінез-құлықты болжамды түрде талдаудың қажеттілігімен түсіндіріледі. Зерттеу мәселесі азық-түлік тұтыну саласында макроэкономикалық индикаторлар мен мінез-құлық үлгілерін біріктіретін кешенді талдаудың жоқтығынан туындайды. Зерттеудің мақсаты — Қазақстанның азық-түлік нарығындағы тұтынушылық мінез-құлықтағы өзгерістерді кешенді зерттеу. Зерттеу міндеттері:

– халық табысы, инфляция, демографиялық өзгерістер мен тұтыну динамикасы арасындағы корреляциялық және себеп-салдарлық байланыстарды анықтау және талдау;

– COVID-19 пандемиясы мен сауданың цифрлық арналарының тұтынушылық басымдықтарға әсерін бағалау;

– анықталған заңдылықтарға негізделген болжамдар ұсыну.

Әдебиеттік шолу. Тұтынушылық мінез-құлықты зерттеу жылдар бойы экономика және әлеуметтану ғылымындағы маңызды бағыт болып келеді. Классикалық экономикалық теория аясында тұтынушының рационалдығы мен табыстың бөліну заңдылықтарына ерекше назар аударылды. Тұтыну шығындарының құрылымын түсіндіретін негізгі эмпирикалық заңдардың бірі — Энгель заңы. Бұл заң бойынша табыс артқан сайын азық-түлікке жұмсалатын шығын үлесі төмендейді [1].

Неоклассикалық формада сұраныс пен тұтынудың икемділігі теориясы маңызды орын алады. Бұл бағыттың негізін қалаушылар — А. Маршалл [2]. және П. Самуэльсон, соңғысы формалды экономикалық талдауға мінез-құлықтық элементтерді интеграциялады [3]. Мұндай тәсілдер баға мен табыстар өзгерісіне тұтынушы сұранысының сезімталдығын сандық тұрғыда бағалауға мүмкіндік береді, алайда олар тұтынушыны рационалды субъект ретінде қарастырады. Бұл жорамал заманауи зерттеулерде жиі сынға ұшырауда.

Психологиялық теориялар балама түсіндіру үлгілерін ұсынды. Ең танымалдарының бірі — А. Маслоудың қажеттіліктер иерархиясы. Бұл модельде адамның мінез-құлқы базалық қажеттіліктерден жоғары рухани қажеттіліктерге дейінгі иерархия бойынша қалыптасады [4]. Алайда бұл модельдің әмбебаптығы түрлі мәдени және әлеуметтік контекстерде күмән тудырады [5].

Бихевиористік психология тұрғысынан адам мінез-құлқы сыртқы ынталандыруға реакция ретінде қарастырылады, ішкі психикалық процестер есепке алынбайды. Бұл бағыттың негізін қалаушы — Дж. Б. Уотсон, ол бұл тұжырымдаманы алғаш рет 1913 жылы ұсынған [6]. Тұтынушылық мінез-құлыққа қатысты бұл көзқарас жарнама мен марапаттауды сатып алу ынталандырушысы ретінде қарастырумен сипатталады.

Тұтынушылық мінез-құлықты зерттеудегі маңызды серпіліс — мінез-құлық экономикасының дамуы. Д. Канеман мен А. Тверскидің зерттеулері шешім қабылдауға жүйелі түрде әсер ететін когнитивтік бұрмаланулардың (мысалы, якорь әсері, шамадан тыс сенімділік, қолжетімділік эвристикасы) бар екенін көрсетті [7]. Бұл идеяларды Р. Талер одан әрі дамытты, ол «белгілі бір таңдауға жұмсақ түрткі болу» және шектеулі рационалдылық ұғымдарын енгізді [8].

Аталған теориялық тәсілдердің талдауы ғылыми әдебиетте шешілмеген бірнеше негізгі мәселелерді бөліп көрсетуге мүмкіндік береді:

– экономикалық теория, психология және әлеуметтану тұтынушылық мінез-құлықты түсіндіру үшін әлі де бірыңғай тұжырымдамалық негізге келмегенін көрсетеді;

– цифрландыру, жекелендірілген алгоритмдер және нарықпен өзара әрекеттесудің жаңа формалары жағдайында бұрынғы теорияларды қайта қарастыруды қажет етеді.

Осылайша, көптеген зерттеулерге қарамастан, тұтынушылық мінез-құлықты кешенді түрде түсіндіру мәселесі өзектілігін сақтауда. Қолданыстағы теориялар тұтынушылардың әрекеттерін әртүрлі, кейде қарама-қайшы түсіндіреді, бұл теориялық-әдіснамалық олқылықтардың бар екенін және әрі қарай зерттеу қажеттілігін көрсетеді.

Негізгі бөлім. Зерттеліп отырған кезеңде Қазақстандағы бөлшек сауда айналымының атаулы өсімі айтарлықтай жоғары болғанымен, нақты көрсеткіштер дағдарыстық жағдайларға байланысты біркелкі болмады. Жалпы бөлшек сауда көлемі 2020 жылы 12 трлн теңгеден 2024 жылы 22 трлн

теңгеге дейін өсіп, 91%-ға ұлғайды. 2022 жылы атаулы мәнде ең жоғары өсім (+22%) тіркелді. Бұл секіріс сыртқы күйзелістермен, атап айтқанда, геосаяси жағдайдың ушығуымен, бағаның күрт өсуімен және теңге бағамының әлсіреуімен байланысты болды. Аталған факторлар халық арасында ұзақ мерзімге жарамды тауарларға деген дүрлікпе сұранысты туындатты. Көптеген үй шаруашылықтары алдағы қымбатшылық пен жеткізілім үзілуінен қауіптеніп, азық-түлікті мол көлемде сатып ала бастады. Сол кезеңде мемлекет тарапынан бағаларды тікелей реттеу шаралары қабылданып, әлеуметтік маңызы бар 19 азық-түлік тауарларына баға уақытша тоқтатылды немесе субсидияланды [9]. Бұл шаралар аталған позициялар бойынша ресми инфляцияны белгілі бір деңгейде тежеуге мүмкіндік берді, дегенмен, олар нарықта тапшылық пен бюджет шығындарының артуына алып келді.

Азық-түлік және азық-түлік емес тауарлар тұрғысынан жүргізілген талдау дағдарыстардың осы екі сегментке әртүрлі әсер еткенін көрсетті. 2020 жылы карантиннің ең қатты кезеңінде азық-түлік емес тауарлар (киім-кешек, тұрмыстық техника және т.б.) саудасы күрт төмендеді, ал азық-түлік тауарларына сұраныс салыстырмалы түрде тұрақты болды (локдаун жағдайында тұтынушылар онлайн саудаға ауысты). 2021 жылы шектеу шаралары жойылғаннан кейін азық-түлік емес бөлшек сауда қалпына келіп, екі таңбалы өсім көрсетті, ал азық-түлік сегментіндегі өсім біршама қалыпты болды.

2022 жыл бағалық дағдарыспен сипатталды: азық-түлік инфляциясы шамамен 20%-ды құрап, тұтыну шығындарының осы санатқа ауысуына себеп болды. Дегенмен, нақты тұтыну көлемі мардымсыз өсті. Ресми деректерге сәйкес, 2022 жылы азық-түлік тауарлары бойынша бөлшек сауданың физикалық көлем индексі (ФКИ) 100%-дан сәл жоғары болды (нақты өсім – 1–2%) [9]. Ал атаулы түсім едәуір артты, бұл бағаның өсуімен байланысты. Халық азық-түлікке көбірек қаржы жұмсағанымен, өткен жылмен салыстырғанда өнім көлемі жағынан азырақ (кейбір топтар – тіпті аз) тауар сатып алған. Сол кезеңде азық-түлік емес секторда нақты құлдырау немесе тоқырау байқалды – жоғары баға мен нақты табыстың төмендеуі халықты тұрмыстық техника, жиһаз, киім-кешек сатып алуды кейінге шегеруге мәжбүр етті.

2023 жылы жағдай өзгерді: инфляциялық қысым әлсірей бастады, халықтың нақты табысы біршама өсті, тұтынушылар кейінге шегерілген сұранысты өтей бастады. Нәтижесінде, азық-түлік емес тауарлардың сатылымы 2023 жылы күрт өсті, ал азық-түлік бойынша нақты сауда көлемі 3,4%-ға төмендеді [9]. Бұл қайта бөліну қанығу әсерін көрсетеді: 2022 жылғы дүрлікпе сатып алулар мен бағаның өсуінен кейін 2023 жылы халық кейбір азық-түлік тауарларын тұтынуды қысқартты, ал ұзақ мерзімді пайдаланылатын тауарларды сатып алуға көбірек көңіл бөлді. Азық-түліктің жалпы сауда айналымындағы үлесі сәл төмендеп, 2022 жылғы 32,7%-дан 2024 жылы 32,6%-ға түсті. Соған қарамастан, азық-түлік өнімдерінің сатылымының атаулы көлемі өсіп, 2024 жылы шамамен 7,3 трлн теңгені құрады [9]. Нақты мәнде (инфляцияны есепке алғанда) 2024 жылы азық-түлік тұтыну шамамен 2–3%-ға өсті деп бағаланады. Бұл инфляция қарқынының баяулауымен және табыстардың өсуімен байланысты.

Корреляциялық талдау халық табысы мен азық-түлік шығындары арасындағы тығыз байланысты растады. 2015–2024 жылдар аралығындағы нақты азық-түлік сауда айналымы мен нақты жалақы арасындағы корреляция коэффициенті шамамен +0,8 болып, 5%-дық деңгейде мәнді болып шықты. Бұл нақты табыстың өсуі жағдайында Қазақстандағы азық-түлік тұтынуы да артатынын көрсетеді. Алайда бұл байланыс кезеңдерге қарай ерекшеленеді: дағдарысқа дейінгі жылдары (2020 жылға дейін) табыс өскен сайын азық-түлік тұтыну да ұлғайған. Ал 2020–2022 жылдары бұл байланыс әлсіреді. Мысалы, 2020 жылы нақты табыс төмендегенімен, азық-түлікке жұмсалған шығындар қатты қысқарған жоқ, өйткені тұтынушылар көңіл көтеру мен қызметтерден үнемделген қаражатты базалық азық-түлікке бағыттады. 2021 жылы табыс қалпына келіп, халық бірден азық-түлікке, соның ішінде қымбатырақ және сапасы жоғары өнімдерге шығындарын арттырды – бұл 2020 жылғы дағдарыстан кейінгі тамақтану сапасының жақсарғанын көрсетеді.

$$r = \frac{\sum(x_i - \bar{x})(y_i - \vec{y})}{\sqrt{\sum(x_i - \bar{x})^2 \Sigma (y_i - \bar{y})^2}}$$

Хі — Х айнымалысының і-ші мәні (тұтынушылар табысы).
уі — Ү айнымалысының і-ші мәні (тұтынушылар шығыны).

$\bar{x}$ — X айнымалысының орташа мәні.
$\bar{y}$ — Y айнымалысының орташа мәні.

2022 жыл ерекшелік ретінде көзге түсті: нақты жалақы шамамен 3%-ға ғана өскенмен, тұтынудың физикалық көлемі іс жүзінде өзгеріссіз қалды. Бұл кезеңде табыс пен тұтыну арасындағы корреляция әлсірей түсті, өйткені инфляция жалпы көрініс бұрмалады. Қысқа мерзімді перспективада инфляция сатып алуларды ынталандыруы мүмкін (инфляция мен атаулы шығындар арасындағы корреляция коэффициенті оң мәнге ие болуы ықтимал, себебі бағалық өсім атаулы көрсеткіштерді ұлғайтады), алайда ұзақ мерзімді тұрғыда жоғары инфляция нақты тұтынуды тежейді (нақты айналыммен теріс байланыс байқалады).

Регрессиялық талдау нәтижелері инфляция айнымалысына (тұтыну бағалары индексінің жылдық өсімі) қатысты коэффициенттің статистикалық тұрғыдан теріс мәнге ие екенін көрсетті: инфляцияның 1 пайыздық өсімі азық-түлік тауарларын нақты тұтынудың шамамен 0,5–0,7%-ға төмендеуімен байланысты. Бұл күтілетін нәтиже, себебі басқа шарттар өзгермеген жағдайда бағаның өсуі табыстың баламалы өсуінсіз сатып алу қабілетінің төмендеуіне алып келеді.

$$Y=\beta 0+\beta 1X+\varepsilon$$

Y	-	тәуелді айнымалы (мысалы, тұтыну шығындары)
X	-	тәуелсіз айнымалы (мысалы, табыс деңгейі)
β_0	-	X=0 болғандағы Y мәні
β_1	-	регрессия коэффициенті — X өзгерген сайын Y қаншаға өзгереді (X-тің Y-ға әсері)
ε	-	модель ескермеген кездейсоқ факторлар

Бағалар мен табыстардың әсерін сипаттайтын маңызды көрсеткіштердің бірі – орташа чек пен сатып алу жиілігінің динамикасы. 2022–2023 жылдары азық-түлік дүкендеріндегі орташа чек едәуір өсті, алайда бұл өсім, негізінен, тұтыну көлемінің артуымен емес, бағаның қымбаттауымен байланысты болды. Бұл кезеңдерде орташа чектің өсуінің негізгі қозғаушы күші — жоғары инфляция болды, әсіресе азық-түлік тауарларына қатысты (азық-түлік бағасы азық-түлікке жатпайтын тауарлар бағасынан жылдамырақ өсті). 2024 жылы жағдай өзгерді: орташа чектің ұлғаюына халық табысының өсуі мен тұтынушылық сұраныстың біршама қалпына келуі әсер етті, ал инфляция керісінше төмендеді [9].

Осылайша, 2022–2023 жылдары тұтынушылық мінез-құлықта «бағалық әсер» басым болды (тұтынушылар сол көлемдегі немесе одан аз өнімге көбірек ақша төледі), ал 2024 жылы «табыстық әсер» байқалды (нақты жалақының өсуімен бірге тұтынушылар көбірек немесе сапалы тауарлар сатып ала бастады). Біздің бағалауымызша, 2023 жылдан кейін инфляцияның бәсеңдеуімен бірге орташа жалақының өсуі мен азық-түлік сату көлемінің өсуі арасындағы корреляция күшейе түсті.

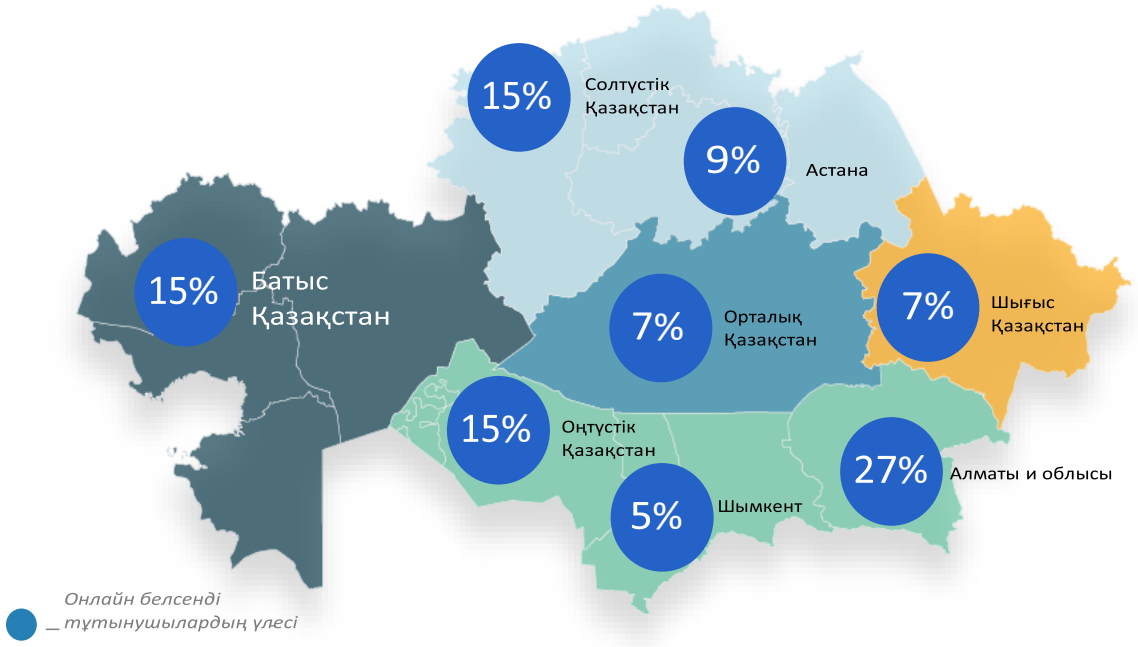
Экономикалық күйзелістердің әсерінен қазақстандық тұтынушылар тұтыну құрылымына түзетулер енгізді. Әсіресе демалыс, ойын-сауық, киім-кешек және қымбат тауарларға жұмсалатын шығындар қысқарды. Сұраныс негізінен негізгі азық-түлік тауарларына шоғырланды: нан, ұн, май, қант, жарма — яғни мемлекет тарапынан бағалары реттелетін әлеуметтік маңызы бар өнімдер. Тұтыну трендтеріне жүргізілген шолу нәтижелері көрсеткендей, осы кезеңдерде сатып алушылар баға мен сапаға аса сезімтал бола бастады, көпшілігі қымбат брендтерден бас тартып, арзанырақ немесе отандық баламаларға көше бастады [10]. Мысалы, бұрын қымбат брендтерді тұтынған отбасылар жиі жеңілдікпен сатылатын немесе орташа баға санатындағы өнімдерді таңдай бастады.

Пандемия кезеңінде «үйде тамақ дайындау» үрдісі пайда болды: Қоғамдық тамақтандыру орындарының жабылуына байланысты халық үйде ас әзірлеуге көбірек көңіл бөле бастады, бұл ұн, ашытқы, ет, дәмдеуіштер секілді шикізаттық азық-түліктердің бөлшек сауда көлемінің уақытша артуына алып келді. Сонымен қатар, қоғамдық тамақтану қызметтеріне жұмсалатын шығындар азайды. Пандемиядан кейінгі кезеңде, қоғамдық тамақтану орындары қайта ашыла бастаған кезде, сыртта тамақтануға жұмсалатын шығындар қайтадан артып, бөлшек азық-түлік саудасының бюджеттен алатын үлесін азайтты. Осылайша, бөлшек сауда мен қоғамдық тамақтану секторы арасындағы бәсекелестік те тұтынушылардың мінез-құлқына әсер етті.

2020–2024 жылдар аралығындағы ең елеулі өзгерістердің бірі – азық-түлік сатып алу арналарының трансформациясы болды. Пандемияға дейін азық-түлікті онлайн тапсырыспен сатып алу тәжірибесі шектеулі көлемде ғана қолданылды (2019 жылы азық-түлік тауарлары айналымының 2%-дан азы e-commerce арналарына тиесілі болған). 2020 жылы бұл көрсеткіш 4,1%-ға дейін өсті, ал 2022 жылы бірден 12,5%-ға жетті [11]. Мұндай секіріс бірнеше факторларға байланысты болды:

-Пандемия мен локдаундар. 2020–2021 жылдары карантин кезінде онлайн жеткізу қызметтері өмірлік маңызға ие болды. Көптеген супермаркеттер мен жобалар (Glovo, Яндекс.Еда және жергілікті қызметтер) мекенжай бойынша жеткізу сервисін кеңейтті. Сарапшылардың бағалауы бойынша, «үйге жеткізу» қызметін пайдалану бірнеше есеге артты. Мысалы, Magnum және Carrefour сияқты ірі желілердің қосымшалары арқылы тапсырыстар саны 2020 жылы күрт өсті. Бұл үрдіс ғылыми әдебиеттерде де «үйге тікелей жеткізудің күрт өсуі» ретінде сипатталады [12].

- Маркетплейстер мен онлайн-гипермаркеттер. 2022 жылы e-commerce статистикасына маркетплейстер (Wildberries, OZON, Kaspi.kz және т.б.) арқылы жасалған сатылымдар да енгізіле бастады, бұл 2021 жылғы 3,6%-дан 2022 жылы 12,5%-ға дейінгі күрт өсімді ішінара түсіндіреді. Маркетплейстер тұтынушыларға азық-түліктің кейбір түрлерін (мысалы, бакалея, шай, консервілер) қоса алғанда, әртүрлі тауарларды онлайн сатып алу үшін ыңғайлы алаң ұсынды. 2023 жылға қарай онлайн айналымының 72,4%-ы маркетплейстерге, ал шамамен 27,6%-ы сауда желілерінің интернет-дүкендеріне тиесілі болды[11]. Осылайша, электрондық сауда нарығы ірі платформалар төңірегінде шоғырланған құрылымға айналды. Төмендегі суретте облыстар бойынша тұтынушылардың онлайн белсенділігі көрсетілген.

Сурет — 1. **Белсенді тұтынушылардың географиясы**
**[11] дереккөзі негізінде авторлармен құрастырылған*

Онлайн төлемдерге деген сенімнің артуы. Қаржылық технологиялар саласының (банктердің мобильді қосымшалары, қолма-қол ақшасыз төлемдер) дамуының арқасында қазақстандық тұтынушылар онлайн сатып алуларға қатысты психологиялық тосқауылдарды еңсере білді. 2023 жылы төлем операцияларының шамамен 32%-ы банк карталары немесе электрондық аударымдар арқылы жүзеге асырылды [11].

- Кең ассортимент пен уақыт үнемдеу. Тұтынушылар онлайн-форматтың артықшылықтарына көңіл бөлді, яғни тауарлардың кең таңдауы, бағаларды салыстыру мүмкіндігі, тұтынушылық пікірлерге қол жеткізу, сондай-ақ дүкенге баруға кететін уақытты үнемдеу. Сауалнамаларға сәйкес, COVID-19 шектеулері алынғаннан кейін де көптеген адамдар интернет-сауданы пайдалануды

жалғастырды, әсіресе күнделікті сұранысқа ие тауарлар (FMCG) санаттарында өзекті болып қалып отыр[12].

- Цифрландыру тұтынушылардың сатып алу үлгісін түбегейлі өзгертті: Қазір офлайн және онлайн тәсілдер үйлестіріліп қолданылады. «Үй жанындағы дүкен» форматындағы дүкендердің танымалдығы артуы сатып алу мінез-құлқының өзгеруімен байланысты. Қалалық бос емес тұрғындар арасында дүкенге баруға кететін уақыттың қысқалығы, кезектердің болмауы және жақын орналасуы жоғары сұранысқа ие факторлар болып отыр [9]. Баға мен ыңғайлылық тұрғысынан бәсекелестік гипермаркеттер мен жергілікті нарық тұтынушыларының бір бөлігі онлайн немесе жақын маңдағы минимаркеттерге ауысты. Дегенмен, гипермаркеттер бұл жағдайға бейімделіп, өздерінің онлайн-сервистері мен жеткізу қызметтерін дамытуда.

Талдау барысында тұтынуды қолдауда қарыз қаражаттың рөлінің артуы да анықталды. Бағалар өсімі табыс өсімінен асып кеткен жағдайда, көптеген отбасылар күнделікті шығындарды қаржыландыру үшін несие карталарын, бөліп төлеуді және қарыз алуды жиі қолдана бастады. Зерттеу деректері бойынша, 2018–2022 жылдар аралығында инфляцияны есепке алғандағы үй шаруашылықтарының тұтынушылық несиелер көлемі 1,7 есеге артты. Жаппай банкроттық немесе төлем қабілетсіздігі байқалмады – керісінше, банктер бөлшек несие портфелін ұлғайтты [12].

Тұтыну мен қарыз арасындағы регрессиондық талдау екі құбылыстың өзара тәуелділігін көрсетті, тұрғындарды несиелеу көлемінің артуы тұтынушылық шығындардың өсуімен статистикалық байланыста (корреляция коэффициенті шамамен +0,6). Яғни, қазақстандықтар ағымдағы табыстарынан артық жұмсай бастады, бұл қарыз жүктемесінің артуы есебінен мүмкін болды. Мұндай жағдай болашақта белгілі бір тәуекелдерді туындатуы мүмкін: жинақтың азаюы мен қарыздың жиналуы үй шаруашылықтарының қаржылық тұрақтылығын әлсіретіп, қарыздарды өтеу қажет болғанда тұтынушылық сұраныстың төмендеуіне алып келуі ықтимал [12].

Қорытынды. 2020–2024 жылдар аралығында Қазақстандағы азық-түлік нарығындағы тұтынушылық мінез-құлыққа бірқатар факторлар елеулі әсер етті. Жүргізілген талдау негізінде мынадай негізгі тұжырымдар жасалды:

- Дағдарыстық күйзелістер (пандемия мен геосаяси өзгерістер) тұтынушылардың негізгі қажеттіліктерін күшейтіп, олардың басымдықтарын қайта саралады. Белгісіздік жағдайында қазақстандық үй шаруашылықтары азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз етуге баса назар аударды, бұл азық-түлікке жұмсалатын шығындардың уақытша рекордтық үлесін туғызды. Сол уақытта, негізгі емес тауарлар мен қызметтерге деген сұраныс төмендеді. Санитарлық-эпидемиологиялық ахуал тұрақтанғаннан кейін шығын құрылымы біртіндеп әртараптана бастады, алайда дағдарыс тәжірибесі тұтынушылардың сақтығына әлі де әсер етіп отыр.

- Халық табысы мен инфляция тұтыну көлеміне ең елеулі сандық әсер етті. Жалпы алғанда, халықтың нақты табысы өсті (2019–2023 жылдары нақты орташа жалақы +28%) [9], алайда бұл өсім уақыт жағынан біркелкі болған жоқ. 2021–2022 жылдардағы инфляция елеулі қысым жасады: тұтынушылар үнемдеу арқылы және мінез-құлықты өзгерту арқылы бейімделді (жеңілдіктерді қадағалау, қор жасау, қымбат сатып алудан бас тарту). 2023–2024 жылдары инфляцияның баяулауы нарықты жандандыруға мүмкіндік берді – бұл экономиканың оң сигналы. Тұрақты ішкі тұтыну нарығын қамтамасыз ету үшін инфляцияны бақылау және нақты табыстың өсуін ынталандыру аса маңызды.

- Корреляциялық және регрессиялық талдау Қазақстанда тұтынудың негізгі экономикалық заңдарының – Энгель заңы мен табыс/баға әсерінің – өзектілігін растады. Табыс деңгейі төмен болған кезде азық-түлікке шығын үлесінің жоғары болуы – халықтың өмір сүру деңгейі үшін елеулі қауіп [13]. Үкімет әлеуметтік қолдау шараларын жалғастырып, халық табысын арттыруға бағытталған инвестицияларды күшейтуі қажет. Бұл отбасылардың азық-түлікке жұмсайтын бюджет үлесін 50%-дан қауіпсіз шекке (30–40%) дейін төмендетуге мүмкіндік береді. Мұндай өзгерістер азаматтардың әл-ауқатын арттырып қана қоймай, экономиканың басқа секторларын да ынталандырады – босап қалған қаражат білімге, демалысқа, тұрмыстық қызметтерге бағытталуы мүмкін, бұл өз кезегінде мультипликативті әсер тудырады.

- Пандемия сауданың цифрлануына қуатты серпін берді – бұл тренд тұрақты сипатқа ие болды. Азық-түлік саудасындағы онлайн-арналар бөлшек сауданың ажырамас бөлігіне айналды: айналымның шамамен 12–13%-ы интернет арқылы жүзеге асады [11], бұл үлес алдағы жылдары арта түседі. Онлайн-арналарды (маркетплейстер, интернет-дүкендер, жеткізу қызметтері) тиімді

интеграциялаған компаниялар дағдарыс кезінде бәсекелік артықшылыққа ие болды және оны қазіргі уақытта да сақтап отыр. Болашақта цифрлық технологиялар (big data, дербестендірілген ұсыныстар, электрондық әмияндар) азық-түлік ритейліндегі маркетинг стратегияларына – ассортименттен бастап баға құруға дейін – барынша ықпал ететін болады. Мемлекетке электрондық коммерцияны дамытуға қолдау көрсеткен тиімді (мысалы, ауылдық жерлерде интернет инфрақұрылымын жақсарту, цифрлық сауаттылықты арттыру), өйткені бұл тауарлардың қолжетімділігін арттырып, бағалық бәсекелестікті күшейтеді.

-Тұтынушының өзі де өзгерді. Жаңа буын – Z ұрпағы мен миллениалдар – нарыққа шықты, олар үшін баға ғана емес, брендтің құндылықтары, экологиялық жауапкершілік және сервистің ыңғайлылығы да маңызды. Бұл буын мобильді және талапшыл. Бизнес үшін аудиторияның мұндай әркелкілігін ескеріп, стратегияны бейімдеу маңызды.

Қорыта айтқанда, қазіргі тұтынушы 2020 жылға қарағанда әлдеқайда рационалды, хабардар және прагматикалық болып өзгерді. Ол тиімді ұсыныстар іздейді, салыстырады, алдын ала жоспарлайды. Лоялдылық енді жеңілдікпен немесе жоғары сапамен ғана қамтамасыз етіледі. Қазақстан үшін 2020–2024 жылдар – тұтыну нарығының бейімделгіштігі мен төзімділігінің нақты сынағы болды. Қиын сынақтарға қарамастан, нарық күйремеді: сауда саласы тез бейімделіп, жаңа арналарды енгізді, үкімет әлеуметтік өнімдерге бағаны тұрақтандырды, ал халық жаңа жағдайларға икемделе білді. Алайда кейбір мәселелер – табысы төмен халық үлесі, импорт бағасына сезімталдық, қарыз жүктемесінің өсуі – жіті назарды қажет етеді. Ұлттық экономиканы дамыту, халықтың әл-ауқатын арттыру және саудадағы инновацияларды енгізу бойынша кешенді жұмысты жалғастыру – тұтыну нарығын болашақтағы сын-қатерлерге төзімді ету үшін басты шарт.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Ernst Engel. Die Productions- und Consumtionsverhältnisse des Königreichs Sachsens//Zeitschrift des statistischen Bureaus des Königlich-Sächsischen Ministerium des Inneren. – 1857. – №8–9. – P. 1–54.

2. Маршалл А. Принципы экономической науки. — М.: Прогресс. – 1993. – 594 с.

3. Самуэльсон П. Экономика. — М.: Прогресс. – 1993. – 740 с.

4. Maslow A.H. A Theory of Human Motivation // Psychological Review. – 1943. – №50(4). – P. 370–396.

5. Thomas A. Psychologie interkulturellen Handelns. Göttingen: Hogrefe Verlag. – 2003. – 2nd ed. – 474 p.

6. Watson J.B. Psychology as the Behaviorist Views It // Psychological Review. – 1913. – №20(2). – P. 158–177

7. Kahneman D., Tversky A. Prospect Theory: An Analysis of Decision under Risk // Econometrica. – 1979. – №47(2). – P. 263–291.

8. Thaler R.H., Sunstein C.R. Nudge: Improving Decisions About Health, Wealth, and Happiness. — New Haven, CT: Yale University Press. – 2008. – 312 p. – ISBN 978-0-300-12223-7

9. Анализ розничной торговли в Казахстане в 2020-2024 гг, прогноз на 2025–2029 гг. – URL: https://marketing.rbc.ru./research/49100/

10. Потребительские инсайты. Временные и долгосрочные изменения. – URL: https://www.brif.kz/prognoz-razvitiya-i-perspektivy-ekonomiki-centralnoj-azii-2/

11. Analysis of the retail ecommerce in the Republic of Kazakhstan. – URL: https://www.pwc.com/kz/en/publications/e-commerce/pdf/e-commerce-12M2022-eng-final.pdf

12. Pak E et al. Peculiarities of Goods Consumption in Kazakhstan Amidst a Crisis// Herald of Karaganda University. Series: Economics. – 2024 – №4(116) – P. 87–95. – https://doi.org/10.31489/2024Ec4/87-95

13. Расходы казахстанцев на продукты выросли до 55,4 % от общих потребительских трат. – URL:https://ranking.kz/reviews/industries/rashody-kazahstantsev-na-produkty-vyrosli-do-55-4-ot-obschih-potrebitelskih-trat.html

REFERENCES

1. Ernst Engel. Die Productions - und Consumtionsverhältnisse des Königreichs Sachsens [The production and consumption conditions of the Kingdom of Saxony]//Zeitschrift des statistischen Bureaus des Königlich-Sächsischen Ministerium des Inneren. – 1857. – №8–9. – P. 1–54. [in German].

2. Marshall A. Principy ekonomicheskoj nauki [Principles of Economics]. M.: Progress. – 1993. – 594 s [in Russian].

3. Samuel'son P. Ekonomika [Economics]. M.: Progress. – 1993. – 740 s. [in Russian].

4. Maslow A.H. A Theory of Human Motivation // Psychological Review. – 1943. – №50(4). – P. 370–396.

5. Thomas A. Psychologie interkulturellen Handelns [Psychology of Intercultural Action]. Göttingen: Hogrefe Verlag. – 2003. – 2nd ed. – 474 p. [in German]

6. Watson J.B. Psychology as the Behaviorist Views It // Psychological Review. – 1913. – №20(2). – P. 158–177.

7. Kahneman D., Tversky A. Prospect Theory: An Analysis of Decision under Risk // Econometrica. – 1979. – №47(2). – P. 263–291.

8. Thaler R.H., Sunstein C.R. Nudge: Improving Decisions About Health, Wealth, and Happiness. - New Haven, CT: Yale University Press. – 2008. – 312 p. –ISBN 978-0-300-12223-7

9. Analiz roznichnoi torgovli v Kazahstane v 2020–2024 gg, prognoz na 2025-2029 gg [Retail Trade Analysis in Kazakhstan for 2020–2024, Forecast for 2025–2029]. – URL: https://marketing.rbc.ru./research/49100/ [in Russian].

10. Potrebitelskie insaity. Vremennye i dolgosrochnye izmenenia [Consumer Insights: Short-Term and Long-Term Shifts]. – URL: https://www.brif.kz/prognoz-razvitiya-i-perspektivy-ekonomiki-centralnoj-azii-2 [in Russian].

11. Analysis of the retail ecommerce in the Republic of Kazakhstan. – URL: https://www.pwc.com/kz/en/publications/e-commerce/pdf/e-commerce-12M2022-eng-final.pdf

12. Pak E et al. Peculiarities of Goods Consumption in Kazakhstan Amidst a Crisis// Herald of Karaganda University. Series: Economics. – 2024. – №4(116). – P. 87–95. – https://doi.org/10.31489/2024Ec4/87-95

13. Rashody kazahstansev na produkty vyrosli do 55,4 % ot obşih potrebitelskih trat [Kazakhstani consumers' spending on food rose to 55.4% of total consumer expenditures]. – URL: https://ranking.kz/reviews/industries/rashody-kazahstantsev-na-produkty-vyrosli-do-55-4-ot-obschih-potrebitelskih-trat.html [in Russian]

Турсумбаева М.Ж., Джубалиева З.У., Саханова Г.Б., Жолдасова Г.И.

ПОТРЕБИТЕЛЬСКОЕ ПОВЕДЕНИЕ НА РОЗНИЧНОМ РЫНКЕ ПРОДОВОЛЬСТВЕННЫХ ТОВАРОВ

Аннотация

Это исследование представляет собой комплексный анализ изменений в потребительском поведении на рынке розничной торговли продуктами питания в Казахстане в период с 2020 по 2024 годы. Основное внимание уделено выявлению взаимосвязей между макрофакторами (доходы населения, инфляция и динамика цен, демографические изменения, влияние пандемии и цифровизация торговли) и показателями потребления продуктов питания. В рамках исследования использовались официальные статистические данные Республики Казахстан и тематические научные публикации.

Согласно прогнозам исследования, кризисные явления 2020–2022 годов (пандемия и геополитическая нестабильность) оказали существенное влияние на поведение казахстанских потребителей в сфере питания. Корреляционно-регрессионный анализ подтвердил значительное влияние факторов доходов и цен на потребление продуктов, а также показал, что цифровизация и демографические особенности могут усиливать или смягчать эти воздействия. В заключении отмечается, что несмотря на рыночные потрясения, торговля адаптировалась, развивая новые каналы и форматы магазинов, государство стабилизировало цены на социально значимые товары и оказывало помощь нуждающимся, а потребители гибко изменяли свои привычки. Тем не менее, остаются актуальными такие проблемы, как высокая доля малообеспеченного населения, зависимость от импорта и рост долговой нагрузки. Продолжение комплексной работы по развитию

национальной экономики, повышению благосостояния населения и внедрению инноваций в торговлю позволит повысить устойчивость потребительского рынка к будущим вызовам.

Tursumbayeva M., Dzhubalieva Z., Sakhanova G., Zholdassova G.

CONSUMER BEHAVIOR IN THE RETAIL MARKET OF FOOD PRODUCTS

Annotation

This study offers a comprehensive analysis of changes in consumer behavior in Kazakhstan’s food retail market between 2020 and 2024. The primary focus is on identifying interconnections between macro factors (household income, inflation and price dynamics, demographic shifts, the impact of the pandemic, and the digitalization of trade) and food consumption indicators. The study draws on official statistics from the Republic of Kazakhstan and relevant academic publications.

According to the study's forecast, the crisis phenomena of 2020–2022 (the pandemic and geopolitical instability) had a significant impact on Kazakhstani consumers’ food-related behavior. Correlation and regression analysis confirmed that income and price factors strongly influence food consumption, while digitalization and demographic characteristics were found to amplify or mitigate these effects. The conclusion notes that despite market disruptions, retail trade adapted by developing new channels and small-format stores; the government stabilized prices for socially important goods and provided support to vulnerable citizens; and consumers were able to flexibly adjust their habits. However, issues such as the high proportion of low-income populations, dependence on import prices, and increasing debt burden still require attention. Continued efforts to develop the national economy, improve public welfare, and introduce innovations in the trade sector will enhance the consumer market’s resilience to future challenges.

DOI 10.52260/2304-7216.2025.2(59).17
УДК 330.341.1(574)
ГРНТИ 06.54.31

М.Т. Набиева*, PhD, доцент[1]
З.А. Сальжанова, д.э.н., профессор[2]
Д.Т. Ахметова, магистр, старший преподаватель[2]
Л.К. Бокенчина, PhD[3]
Евразийский национальный университет
имени Л.Н. Гумилева, г. Астана, Казахстан[1]
Карагандинский университет Казпотребсоюза,
г. Караганда, Казахстан[2]
Казахский университет технологии и бизнеса
имени К.Кулажанова, г. Астана, Казахстан[3]
* – основной автор (автор для корреспонденции)
e-mail: maral.nabieva@bk.ru

ДИНАМИКА ПОЗИЦИЙ КАЗАХСТАНА В ГЛОБАЛЬНОМ ИННОВАЦИОННОМ ИНДЕКСЕ

В статье рассмотрена динамика позиций Казахстана в Глобальном инновационном индексе за 2022-2024 годы. Проанализированы изменения по основным компонентам индекса, включая институциональную среду, человеческий капитал, инфраструктуру, развитие бизнеса и креативные результаты. Определены направления прогресса и зафиксированы проблемные зоны в национальной инновационной системе. Проведено сопоставление рейтинговых данных, позволяющее оценить степень сбалансированности инновационного развития страны. Показано, что за указанный период Казахстан улучшил общую позицию в рейтинге на 5 пунктов, при этом наибольший прогресс зафиксирован в сфере креативной экономики, в то время как по ряду структурных показателей наблюдается негативная динамика.

Рассмотрены индикаторы, характеризующие кадровый потенциал в инновационной сфере: занятость в наукоемких отраслях, внутрифирменные расходы на НИОКР, участие бизнеса в финансировании научных исследований и доля женщин с учеными степенями. Установлено, что большинство показателей демонстрируют стабильность, за исключением роста доли занятых в высокотехнологичных секторах.

Методология исследования включала сравнительный и структурно-динамический анализ данных ГИИ и официальных статистических источников. Использованы методы аналитической систематизации, обеспечивающие достоверность выводов.

Показано, что текущие тенденции требуют усиления государственной политики в области развития человеческого капитала, поддержки научной инфраструктуры и институциональной модернизации. Новизна исследования заключается в комплексной оценке кадровых и институциональных факторов в контексте международного сравнительного анализа. Представлены предложения, направленные на улучшение позиции Казахстана в глобальных инновационных рейтингах и повышение эффективности инновационной политики. Намечены направления для дальнейших научных исследований.

Ключевые слова: *инновационная система, Глобальный инновационный индекс, кадровый потенциал, креативная экономика, НИОКР, институциональное развитие, цифровизация, инновационная активность, международные рейтинги.*

Кілт сөздер: *инновациялық жүйе, Жаһандық инновациялық индекс, кадрлық әлеует, креативті экономика, ҒЗТКЖ, институционалдық даму, цифрландыру, инновациялық белсенділік, халықаралық рейтингтер.*

Keywords: *innovation system, Global Innovation Index, human resources, creative economy, R&D, institutional development, digitalization, innovation activity, international ratings.*

Введение. Формирование устойчивой и конкурентоспособной инновационной системы является стратегическим приоритетом экономического развития Казахстана в условиях цифровизации и глобальных трансформаций. В этой связи возрастает значимость регулярного анализа динамики страны в международных рейтингах, отражающих состояние и эффективность национальной инновационной системы. Одним из наиболее признанных инструментов такого анализа выступает Глобальный инновационный индекс (ГИИ), ежегодно публикуемый Всемирной организацией интеллектуальной собственности. Данный индекс оценивает более 130 стран по широкому спектру индикаторов, охватывающих институциональную среду, уровень образования и

НИОКР, инфраструктуру, рыночную и бизнес-среду, а также результаты в области знаний и творчества.

Актуальность настоящего исследования обусловлена необходимостью системного анализа изменений в позициях Казахстана в ГИИ за 2022-2024 годы, выявления факторов, влияющих на динамику показателей, а также оценки степени эффективности государственной политики в сфере инновационного развития. Несмотря на отдельные позитивные сдвиги в креативной экономике и участии бизнеса в НИОКР, сохраняются институциональные и кадровые барьеры, требующие научного осмысления и практических решений.

Целью исследования является выявление ключевых тенденций в динамике позиций Казахстана в рейтинге ГИИ за 2022-2024 годы и формулирование выводов о текущем состоянии инновационной системы страны с акцентом на кадровый и институциональный потенциал.

Для достижения поставленной цели были решены следующие задачи: проведение сравнительного анализа позиций Казахстана по основным компонентам индекса; интерпретация изменений по индикаторам, отражающим кадровую составляющую инновационного развития; формулирование выводов и предложений по повышению эффективности государственной инновационной политики.

Методология исследования основывается на структурно-динамическом и сравнительном анализе данных Глобального инновационного индекса за 2022-2024 годы. В качестве источников использованы официальные материалы WIPO (World Intellectual Property Organization). Обработка и визуализация данных осуществлены с применением методов аналитической систематизации. Используемые подходы позволяют обеспечить воспроизводимость результатов и объективную интерпретацию тенденций.

Обзор литературы. Вопросы оценки и мониторинга национальных инновационных систем в контексте глобальной экономики широко освещаются в научной и аналитической литературе. Большинство исследователей акцентируют внимание на институциональных, кадровых и инфраструктурных факторах, определяющих инновационный потенциал стран [1,2]. Наиболее распространенными подходами являются индикаторные модели, в том числе использование Глобального инновационного индекса, позволяющего оценить сбалансированность развития инноваций и определить направления политики [3]. В ряде работ подчеркивается важность координации между государством, академической средой и частным сектором в обеспечении трансфера знаний и коммерциализации НИОКР [4], что особенно актуально для развивающихся стран.

Исследования по странам Центральной Азии, включая Казахстан, выявляют неоднородность развития инновационных институтов, слабую вовлеченность бизнеса в научные исследования, а также структурные ограничения в сфере кадрового обеспечения [5]. Отдельные публикации поднимают проблему низкой результативности инновационной активности при формально высоком уровне цифровизации [6]. Поднимается вопрос о несбалансированности отдельных компонентов ГИИ и их слабой взаимосвязи с макроэкономическими показателями [7]. В то же время в ряде трудов отмечается прогресс Казахстана по направлениям креативной экономики и цифровых инициатив, однако их устойчивость остается предметом дискуссии [8].

Несмотря на наличие обширной аналитической базы, сохраняются пробелы в эмпирических исследованиях динамики показателей ГИИ в казахстанском контексте. Недостаточно изучены внутренние причины изменения рейтинга, включая влияние образовательной и научной политики, роль человеческого капитала и бизнес-ориентированных механизмов инноваций. Учитывая выявленные противоречия и ограничения, необходим дальнейший анализ динамики ГИИ с фокусом на кадровый и институциональный потенциал как ключевые факторы повышения конкурентоспособности страны. Настоящее исследование направлено на восполнение указанного научного пробела.

Основная часть. Анализ динамики инновационного развития Казахстана требует комплексной оценки его позиций в международных рейтингах. Одним из наиболее авторитетных инструментов в данной области является Глобальный инновационный индекс, который позволяет проследить степень развития национальных инновационных систем на основе широкого спектра индикаторов, охватывающих институциональную среду, человеческий капитал, уровень инфраструктуры, активность бизнеса, рыночную зрелость, генерацию знаний и технологий, а также креативные результаты.

Позиции Казахстана в рейтинге ГИИ за 2022-2024 годы позволяют выявить сильные и слабые стороны национальной инновационной системы, а также зафиксировать основные направления прогресса и отставания. В целях углубленного анализа в работе представлены ключевые показатели, отражающие положение Казахстана по основным компонентам Глобального инновационного индекса.

Сравнение рейтинговых позиций Казахстана по данным ГИИ представлено в таблице 1.

Таблица —1

Сравнение позиций Казахстана в рейтинге Глобального инновационного индекса по ключевым показателям за 2022–2024 гг.*

Показатель	2022 (место)	2023 (место)	2024 (место)	Динамика (2022/2024)
Общий рейтинг ГИИ	83	81	78	+5 позиций
Институты	52	61	76	-24 позиции
Человеческий капитал и исследования	60	59	65	-5 позиций
Инфраструктура	58	59	68	-10 позиций
Развитость рынка	90	87	86	+4 позиции
Развитость бизнеса	68	75	66	+2 позиции
Знания и технологии	81	83	85	- 4 позиции
Креативные результаты	118	90	83	+35 позиций

* *составлено авторами по источнику [9]*

Из данных таблицы 1 видно, что позиция Казахстана в Глобальном инновационном индексе в период с 2022 по 2024 год демонстрирует умеренно положительную динамику. За исследуемый период страна улучшила свою совокупную позицию на 5 пунктов, поднявшись с 83-го на 78-е место среди всех стран, охваченных рейтингом. Наибольшее улучшение наблюдается в сфере креативной экономики, что выражается в значительном росте по показателю «Креативные результаты» - с 118-го места в 2022 году до 83-го в 2024 году. Свидетельствует это о позитивных сдвигах в развитии цифрового контента, нематериальных активов и культурного экспорта.

Улучшение также зафиксировано в блоке «Развитость бизнеса», где Казахстан переместился с 68-й позиции на 66-ю, что отражает активизацию кадрового потенциала в инновационном секторе, участие частного сектора в НИОКР и наличие формальных программ повышения квалификации. Незначительное повышение на 4 позиции отмечается по показателю «Развитость рынка», что связано с постепенным развитием венчурной инфраструктуры и внутреннего рынка капитала.

В то же время по четырем из семи компонент индекса наблюдается негативная динамика. Особенно значительное снижение демонстрируется по показателю «Институты» - с 52-го места в 2022 году до 76-го в 2024 году, что указывает на ухудшение оценки регуляторной среды, стабильности делового климата и эффективности государственных институтов. Падение на 10 позиций по направлению «Инфраструктура» свидетельствует о структурных ограничениях в области логистики, энергетики и экологической устойчивости, несмотря на сохраняющийся высокий уровень цифровизации.

Также зафиксировано ухудшение по направлениям «Человеческий капитал и исследования» (-5 позиций) и «Знания и технологии» (-4 позиции), что вероятно связано с низкой интенсивностью научных публикаций, ограниченным объемом внутренних расходов на НИОКР и снижением производительности научной деятельности.

Общая структура изменений указывает на разнонаправленные процессы. С одной стороны, активизируются сегменты, связанные с креативной и цифровой экономикой, а также с участием бизнеса в инновациях. С другой стороны, сохраняются институциональные барьеры и нехватка долгосрочных инвестиций в научно-исследовательскую инфраструктуру и человеческий капитал. Сбалансированное развитие всех показателей инновационной системы требует не только поддержки креативных и бизнес-ориентированных инициатив, но и системного реформирования регуляторной среды и образовательной политики.

Подробная динамика индикаторов, отражающих кадровый потенциал в инновационной сфере, представлена на рисунке 1.

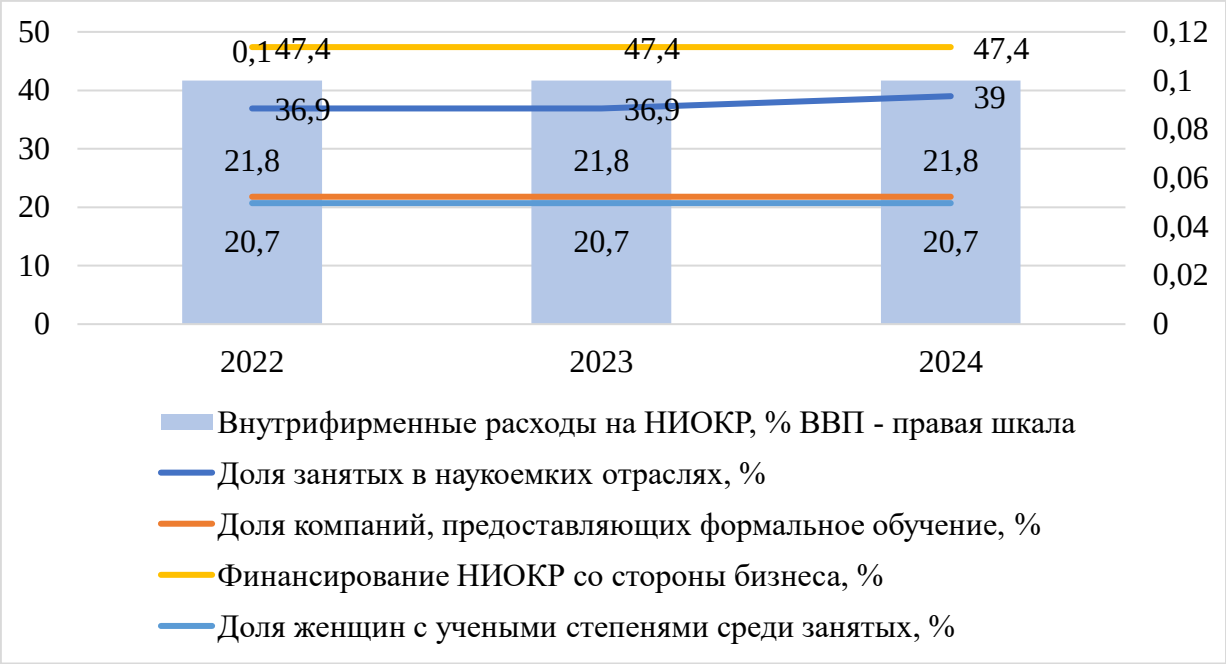

Рисунок —1. **Индикаторы инновационной активности (кадровый потенциал в инновационной сфере)***

** составлено авторами по источнику [9]*

Анализ показателей кадрового потенциала в инновационной сфере демонстрирует преимущественно стабильную ситуацию в 2022-2024 годах с отдельными положительными изменениями. Наиболее значимым сдвигом является увеличение доли занятых в наукоемких отраслях с 36,9 % в 2022 и 2023 годах до 39,0 % в 2024 году, что свидетельствует о расширении занятости в секторах, связанных с высоким уровнем знаний и технологий. Данный рост вероятно обусловлен усилением роли цифровой экономики и технологического предпринимательства в структуре занятости.

Оставшиеся индикаторы демонстрируют стабильные значения, что указывает на отсутствие значительных структурных изменений. Доля компаний, предоставляющих формальное обучение, остается на уровне 21,8 %, отражая устойчивость подходов к развитию кадров через корпоративное образование. Показатель внутрифирменных расходов на НИОКР также сохраняется на уровне 0,1 % ВВП, что указывает на необходимость стимулирования инновационных инвестиций со стороны частного сектора.

Финансирование НИОКР бизнесом находится на стабильной отметке 47,4 %, что демонстрирует потенциал для более активного участия частного капитала в инновационной деятельности при наличии стимулирующих механизмов. Доля женщин с учеными степенями среди занятых на протяжении трех лет сохраняется на уровне 20,7 %, что указывает на необходимость внедрения дополнительных мер по расширению участия женщин в научных исследованиях и разработках.

Стабильность большинства показателей свидетельствует о необходимости активизации государственной политики, направленной на трансформацию кадрового и научного потенциала. Требуется укрепление институциональной среды, расширение доступности программ повышения квалификации и стимулирование гендерного баланса в научной сфере как приоритетные направления дальнейшего развития.

Заключение. Проведенный анализ позиций Казахстана в Глобальном инновационном индексе за 2022-2024 годы позволил выявить как положительные сдвиги, так и сохраняющиеся структурные ограничения национальной инновационной системы. Умеренное улучшение общего рейтинга, рост по направлениям «Креативные результаты» и «Развитость бизнеса» отражают прогресс в области цифровой трансформации, креативной экономики и вовлеченности бизнеса в инновационную

деятельность. Однако одновременно фиксируется ухудшение показателей по компонентам «Институты», «Инфраструктура», «Человеческий капитал и исследования», что указывает на необходимость системного реформирования регуляторной, образовательной и исследовательской среды.

Новизна полученных результатов заключается в комплексной оценке динамики по основным столпам и индикаторам ГИИ с акцентом на кадровый потенциал в инновационной сфере. Представленные данные позволяют объективно зафиксировать состояние отдельных сегментов инновационной системы и выделить направления, требующие стратегических преобразований.

Практическая значимость исследования заключается в возможности использования его результатов для мониторинга прогресса Казахстана в международных инновационных рейтингах, обоснования приоритетов государственной политики в области науки и инноваций, разработки программ поддержки креативных индустрий и кадрового потенциала в условиях цифровой экономики.

В качестве направлений дальнейших научных исследований предлагается проведение регионального анализа инновационного потенциала Казахстана с использованием данных субнационального уровня, а также разработка модели оценки взаимосвязи между компонентами ГИИ и макроэкономическими индикаторами устойчивого развития.

ЛИТЕРАТУРА

1. Aytekin A., Ecer F., Korucuk S., Karamaşa Ç. Global innovation efficiency assessment of EU member and candidate countries via DEA-EATWIOS multi-criteria methodology //Technology in Society. – 2022. – №68. – 101896 p. – doi: 10.1016/j.techsoc.2022.101896

2. Hassan N.A. University business incubators as a tool for accelerating entrepreneurship: theoretical perspective //Review of economics and political science. – 2024. – №9(5). – P. 434–453. – doi: 10.1108/REPS-10-2019-0142

3. Oturakci M. Comprehensive analysis of the global innovation index: statistical and strategic approach //Technology Analysis & Strategic Management. – 2023. – №35(6). – P. 676–688. – doi: 10.1080/09537325.2021.1980209

4. Hausman N. University innovation and local economic growth //Review of Economics and Statistics. – 2022. – №104(4). – P. 718–735. – doi: 10.1162/rest_a_01027

5. Kurmanov N., Bakirbekova A., Adiyetova E., Satbayeva A., Rakhimbekova A., Nabiyeva M. ICTs' Impact on Energy Consumption and Economic Growth in the Countries of Central Asia: An Empirical Analysis//International Journal of Energy Economics and Policy. – 2025. – №15(3). – P. 8–16. – doi: 10.32479/ijeep.18779

6. Akimov N., Kurmanov N., Uskelenova A., Aidargaliyeva N. Components of education 4.0 in open innovation competence frameworks: Systematic review //Journal of Open Innovation: Technology, Market, and Complexity. – 2023. – №9(2). – 100037 p. – doi: 10.1016/j.joitmc.2023.100037

7. Nasir M.H., Zhang S. Evaluating innovative factors of the global innovation index: A panel data approach //Innovation and Green Development. – 2024. – №3(1). – 100096 p. – doi: 10.1016/j.igd.2023.100096

8. Kurmanov N., Zhagalbayev B., Feng W., Seitzhanov S., Rakhimbekova A., Aliyev U. Medium and High-Tech Enterprises of Kazakhstan: Factors of Organization and Development of Innovation //Montenegrin Journal of Economics. – 2022. – №18(3). – P. 7–22. – doi: 10.14254/1800-5845/2022.18-3.1

9. World Intellectual Property Organization (WIPO) Global Innovation Index 2024: Unlocking the Promise of Social Entrepreneurship, Geneva, Switzerland. – 2024. – 325 p. – doi: 10.34667/tind.50062

REFERENCES

1. Aytekin A., Ecer F., Korucuk S., Karamaşa Ç. Global innovation efficiency assessment of EU member and candidate countries via DEA-EATWIOS multi-criteria methodology //Technology in Society. – 2022. – №68. – 101896 p. – doi: 10.1016/j.techsoc.2022.101896

2. Hassan N.A. University business incubators as a tool for accelerating entrepreneurship: theoretical perspective //Review of economics and political science. – 2024. – №9(5). – P. 434–453. – doi: 10.1108/REPS-10-2019-0142

3. Oturakci M. Comprehensive analysis of the global innovation index: statistical and strategic approach //Technology Analysis & Strategic Management. – 2023. – №35(6). – P. 676–688. – doi: 10.1080/09537325.2021.1980209

4. Hausman N. University innovation and local economic growth //Review of Economics and Statistics. – 2022. – №104(4). – P. 718–735. – doi: 10.1162/rest_a_01027

5. Kurmanov N., Bakirbekova A., Adiyetova E., Satbayeva A., Rakhimbekova A., Nabiyeva M. ICTs' Impact on Energy Consumption and Economic Growth in the Countries of Central Asia: An Empirical Analysis//International Journal of Energy Economics and Policy. – 2025. – №15(3). – P. 8–16. – doi: 10.32479/ijeep.18779

6. Akimov N., Kurmanov N., Uskelenova A., Aidargaliyeva N. Components of education 4.0 in open innovation competence frameworks: Systematic review //Journal of Open Innovation: Technology, Market, and Complexity. – 2023. – №9(2). – 100037 p. – doi: 10.1016/j.joitmc.2023.100037

7. Nasir M.H., Zhang S. Evaluating innovative factors of the global innovation index: A panel data approach //Innovation and Green Development. – 2024. – №3(1). – 100096 p. – doi: 10.1016/j.igd.2023.100096

8. Kurmanov N., Zhagalbayev B., Feng W., Seitzhanov S., Rakhimbekova A., Aliyev U. Medium and High-Tech Enterprises of Kazakhstan: Factors of Organization and Development of Innovation //Montenegrin Journal of Economics. – 2022. – №18(3). – P. 7–22. – doi: 10.14254/1800-5845/2022.18-3.1

9. World Intellectual Property Organization (WIPO) Global Innovation Index 2024: Unlocking the Promise of Social Entrepreneurship, Geneva, Switzerland. – 2024. – 325 p. – doi: 10.34667/tind.50062

Набиева М.Т., Сальжанова З.А., Ахметова Д.Т., Бокенчина Л.К.

ҚАЗАҚСТАННЫҢ ЖАҺАНДЫҚ ИННОВАЦИЯЛЫҚ ИНДЕКСТЕГІ ПОЗИЦИЯЛАРЫНЫҢ СЕРПІНІ

Аңдатпа

Мақалада Қазақстанның 2022-2024 жылдардағы жаһандық инновациялық индекстегі ұстанымдарының динамикасы қарастырылған. Институционалдық ортаны, адами капиталды, инфрақұрылымды, бизнесті дамытуды және шығармашылық нәтижелерді қоса алғанда, индекстің негізгі компоненттері бойынша өзгерістер талданады. Прогрестің бағыттары анықталды және ұлттық инновациялық жүйеде проблемалық аймақтар тіркелді. Елдің инновациялық дамуының тепе-теңдік дәрежесін бағалауға мүмкіндік беретін рейтингтік деректерді салыстыру жүргізілді. Көрсетілген кезеңде Қазақстан рейтингтегі жалпы позицияны 5 пунктке жақсартқаны көрсетілген, бұл ретте ең үлкен прогресс креативті экономика саласында тіркелген, ал бірқатар құрылымдық көрсеткіштер бойынша теріс динамика байқалады. Инновациялық саладағы кадрлық әлеуетті сипаттайтын индикаторлар қарастырылды: ғылымды қажетсінетін салалардағы жұмыспен қамту, ҒЗТКЖ-ға Фирмаішілік шығыстар, бизнестің ғылыми зерттеулерді қаржыландыруға қатысуы және ғылыми дәрежесі бар әйелдердің үлесі. Жоғары технологиялық секторлардағы жұмыспен қамтылғандар үлесінің өсуін қоспағанда, көрсеткіштердің көпшілігі тұрақтылықты көрсететіні анықталды. Зерттеу әдістемесі Жаһандық инновациялық индекс пен ресми статистикалық дереккөздердің деректерін салыстырмалы және құрылымдық-динамикалық талдауды қамтыды. Қорытындылардың дұрыстығын қамтамасыз ететін аналитикалық жүйелеу әдістері қолданылды. Ағымдағы үрдістер адами капиталды дамыту, ғылыми инфрақұрылымды қолдау және институционалдық жаңғырту саласындағы мемлекеттік саясатты күшейтуді талап ететіні көрсетілген. Зерттеудің жаңалығы халықаралық салыстырмалы талдау контекстіндегі кадрлық және институционалдық факторларды кешенді бағалауда жатыр. Қазақстанның Жаһандық инновациялық рейтингтердегі позициясын жақсартуға және инновациялық саясаттың тиімділігін арттыруға бағытталған ұсыныстар ұсынылды. Әрі қарайғы ғылыми зерттеулерге арналған бағыттар белгіленді.

Nabieva M., Salzhanova Z., Akhmetova D., Bokenchina L.

DYNAMICS OF KAZAKHSTAN'S POSITIONS IN THE GLOBAL INNOVATION INDEX

Annotation

The article examines the dynamics of Kazakhstan's positions in the Global Innovation Index for 2022-2024. The changes in the main components of the index are analyzed, including the institutional environment, human capital, infrastructure, business development and creative results. The directions of progress have been identified and problem areas in the national innovation system have been identified. A comparison of rating data has been carried out, which makes it possible to assess the degree of balance of the country's innovative development. It is shown that over the specified period, Kazakhstan improved its overall position in the rating by 5 points, with the greatest progress recorded in the creative economy, while a number of structural indicators show a negative trend. The indicators characterizing the human resource potential in the innovation sphere are considered: employment in knowledge-intensive industries, internal R&D expenditures, business participation in financing scientific research and the proportion of women with academic degrees. It has been established that most indicators demonstrate stability, with the exception of an increase in the proportion of people employed in high-tech sectors. The research methodology included a comparative and structural-dynamic analysis of data from the Global Innovation Index and official statistical sources. Analytical systematization methods were used to ensure the reliability of the conclusions. It is shown that current trends require strengthening government policy in the field of human capital development, support for scientific infrastructure and institutional modernization. The novelty of the study lies in a comprehensive assessment of human and institutional factors in the context of international comparative analysis. Proposals aimed at improving Kazakhstan's position in global innovation rankings and increasing the effectiveness of innovation policy are presented. Directions for further scientific research are outlined.

DOI 10.52260/2304-7216.2025.2(59).18
УДК 338.226 (574)
ГРНТИ 06.52.35

Н.Д. Кенжебеков*, к.э.н., доцент[1,2]
А.К. Кабдыбай, к.э.н., доцент[1,3]
Н.Т. Малелов, докторант PhD [4]
Е.К. Алдаберген, докторант PhD [4]
ТОО «Rational Solution», г. Астана, Казахстан[1]
Карагандинский университет Казпотребсоюза,
г. Караганда, Казахстан[2]
Карагандинский университет имени Е.А. Букетова,
г. Караганда, Казахстан[3]
Esil University, г. Астана, Казахстан[4]
* – основной автор (автор для корреспонденции)
e-mail: kenzhebekov@mail.ru

ПРОБЛЕМЫ СТРАТЕГИЧЕСКОГО ПЛАНИРОВАНИЯ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

В статье рассматриваются вопросы эффективности стратегического планирования в Республике Казахстан на примере реализации Национального плана развития до 2029 года. Анализ охватывает как содержательные, так и процедурные аспекты планирования, включая целеполагание, выбор индикаторов и институциональную согласованность. Обнаружено, что целевые значения ключевых макроэкономических индикаторов, включая рост ВВП и производительности труда, не обладают внутренней согласованностью. В идеале, при переходе к инновационной экономике темпы роста производительности труда должны опережать темпы роста ВВП. Отсутствие такого соотношения свидетельствует о слабой технологической основе текущих прогнозов. Особое внимание уделено разрыву между прогнозируемым экономическим ростом и темпами технологической трансформации. Показано, что значительная часть индикаторов имеет формальный или ограниченный характер и не охватывает сущностные параметры стратегических приоритетов. Имеют место расхождения между стратегическим уровнем планирования и программными документами министерств и регионов, что указывает на слабую институциональную координацию. В статье предлагается пересмотреть подходы к разработке стратегических индикаторов, усилить операционное сопровождение целей, а также обеспечить методологическую и содержательную связность между всеми уровнями планирования.

Результаты исследования могут быть полезны для совершенствования механизмов государственного управления, разработки национальных программ и повышения результативности реализации долгосрочных стратегий.

Ключевые слова: *стратегическое планирование, Национальный план развития, стратегический план, макроэкономические индикаторы, проблемы стратегического планирования, производительность труда, институциональная координация, эффективность управления.*

Кілт сөздер: *стратегиялық жоспарлау, Ұлттық даму жоспары, стратегиялық жоспар, макроэкономикалық көрсеткіштер, стратегиялық жоспарлау мәселелері, еңбек өнімділігі, институционалдық үйлестіру, басқару тиімділігі.*

Keywords: *strategic planning, National Development Plan, strategic plan, macroeconomic indicators, problems of strategic planning, labor productivity, institutional coordination, management efficiency.*

JEL E60, E65, G18, H50

Введение. Стратегическое планирование играет ключевую роль в формировании социально-экономического развития современного государства с рыночной экономикой. Эффективность стратегического планирования во многом определяет устойчивость и экономики Казахстана, обеспечивая баланс между текущими потребностями населения и бизнеса в общественных благах и долгосрочными целями развития общества в целом. К документам стратегического планирования согласно действующему законодательству относятся:

1) Национальный план развития Республики Казахстан до 2029 года (далее Нацплан);

2) Стратегия национальной безопасности Республики Казахстан;

3)Планы развития государственных органов, планы развития области, города республиканского значения, столицы, планы развития национальных управляющих холдингов,

национальных холдингов и национальных компаний;

К документам целеполагания относятся стратегия развития Казахстана до 2050 года и стратегия достижения углеродной нейтральности Республики Казахстан до 2060 года.

Актуальность данного исследования обусловлена необходимостью оценки того, насколько поставленные индикаторы и цели Национального плана соотносятся с текущими макроэкономическими реалиями и возможностями страны. Кроме того, важно выявить барьеры в реализации стратегических задач и предложить возможные направления совершенствования государственной политики.

Целью данной статьи является комплексный анализ эффективности реализации Национального плана развития до 2029 года через призму согласованности стратегических целей с макроэкономическими показателями, а также выявление институциональных и процедурных проблем, мешающих достижению заявленных результатов.

Методологической основой исследования является положения стратегического планирования и стратегического менеджмента. При проведении исследования авторы использовали современные общенаучные методы научного познания, опирались на официальные источники данных, а также нормативных документов.

Обзор литературы. Современные исследования подчеркивают важность согласования стратегических документов с реальными макроэкономическими ресурсами и административными возможностями. Так, Джастин Линь в своей работе «Новая структурная экономика: основа для переосмысления развития» анализирует проблемы долгосрочного планирования в странах с переходной экономикой и указывает на необходимость гибких механизмов корректировки стратегий в условиях нестабильности [1]

В контексте Казахстана, отечественные экономисты также изучают проблемы внедрения стратегических документов в реальную экономическую политику и указывают на недостаточную согласованность между программами развития и государственным бюджетом [2, 3].

Эффективность реализации государственных стратегий зависит не только от качества целеполагания, но и от механизмов институциональной координации, согласования с бюджетным процессом и способности адаптироваться к внешним и внутренним вызовам [4].

Неоинституционализм фокусируется на том, как качество институтов, правового регулирования и политической воли определяют успех стратегических инициатив. Эффективное планирование невозможно без согласованности институционального и бюджетного циклов [5]

Современные исследования (OECD, 2022-2024 гг.) расширяют рамки планирования, включая такие аспекты, как декарбонизация, «зеленая» инфраструктура и цифровая трансформация, что требует новых показателей, отслеживающих не только экономический рост, но и экологическую устойчивость.

Таким образом, современная литература подтверждает важность институциональной целостности и макроэкономической обоснованности стратегических документов, что делает тему настоящего исследования актуальной и значимой.

Основная часть. На рисунке 1 сведены фактические и прогнозные значения макроэкономических индикаторов Нацплана. Нацплан предполагают ускоренный рост экономики Казахстана, снижение уровня бедности и повышение благосостояния населения.

Фактический среднегодовой темп роста ВВП составляет порядка 4,5%, прогнозом заложены существенно выше темп – более 8%. С учетом ограниченного потенциала сырьевого сектора как основного драйвера роста, обеспечение таких темпов возможно только за счет активного развития несырьевых отраслей, инноваций и сферы услуг.

Следует отметить несоответствие прогнозируемых темпов роста производительности и ВВП. К 2029 году по сравнению с 2022 годом ВВП вырастет более чем в 2 раза, а производительность всего на 41%. Отсюда можно сделать вывод о том, что рост ВВП будет обеспечиваться за счет экспорта минерального сырья, при слабом технологическом развитии (технологическое развитие имеет высокое влияние на рост производительности труда), и соответственно, недостатке инвестиций в инновации. В идеале, для инновационного развития экономики темпы роста производительности труда должны превышать темпы роста ВВП.

Существенный разрыв между прогнозируемыми темпами роста ВВП и другими макроэкономическими показателями (например, производительностью труда) указывает на недостаточную методологическую согласованность прогнозных моделей. Если структурные

реформы не будут осуществлены в полном объеме, реализация прогнозов остается под вопросом. Таким образом, по макроэкономическим индикаторам Нацплана в целом, при текущей структуре экономики, которая не менялась за все попытки ее диверсификации, следует отметить как минимум слишком оптимистические прогнозы, что, а при существующем уровне инфляции, у данного прогноза значительные риски недостижения.

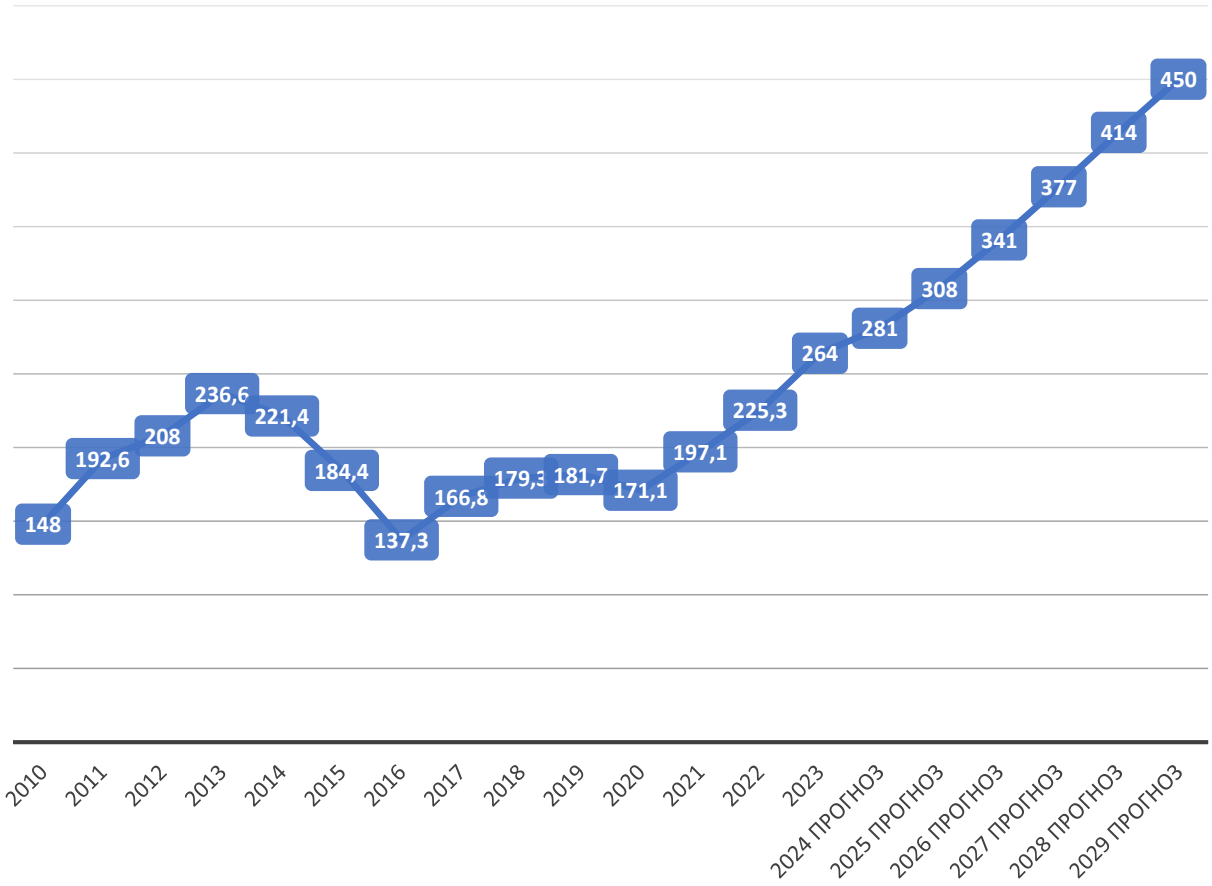

Рисунок –1. **Прогноз ВВП, млрд долл. США (в текущих ценах)**
**Составлен авторами*

Помимо макроэкономических индикаторов Национальный план развития Казахстана включает дополнительно 34 ключевых индикатора, обобщенных в четыре ключевых блока:

1. Высокое качество жизни;
2. Крепкий фундамент экономики;
3. Новые точки роста;
4. Сквозные преобразования экономики и общества.

Анализ структуры Национального плана развития Казахстана до 2029 года показывает, что каждый блок включает как стратегические приоритеты, так и количественные индикаторы, отражающие измеряемые целевые значения. В таблице 1 сведены отдельные индикаторы, а также темп прироста к 2029 году.

Однако достижимость заявленных показателей вызывает определенные сомнения в связи с рядом структурных проблем, которые могут повлиять на их реализацию. Во-первых, можно выделить проблему несоответствия количественных параметров индикаторов запланированному 2-кратному росту ВВП. Приведенные среднегодовые темпы роста большинства индикаторов значительно отстает от запланированного темпа роста ВВП.

Таблица –1

Отдельные индикаторы Национального плана развития Республики Казахстан до 2029 года

№	Ключевые национальные индикаторы	2024	2029	Темп прироста (снижения), %
1	Ожидаемая продолжительность жизни при рождении, годы	75,5	77	2,0
2	Доля населения, имеющего доходы ниже величины прожиточного минимума/ниже черты бедности, %	5,2	5	-3,8
3	Доля ВДС МСП в ВВП, %	37	39,5	6,8
4	Доля переработанной продукции в АПК, %	40	не менее 70	75,0
5	Уровень активности в области инноваций,%	14,5	21,9	51,0
6	Инвестиции в основной капитал (ИОК), % от ВВП	15	23	53,3
7	Валовый приток прямых иностранных инвестиций, млрд долл. США	24,8	25,8	4,0
8	Экспорт продукции обрабатывающей промышленности, млрд долл. США	26,9	37,9	40,9
9	Объем экспорта 1Т-продуктов и услуг, млн долл. США	700	1 800	157,1
10	Количество въездных туристов, обслуженных местами размещения, млн человек	2	4	100,0
11	Уровень износа сетей тепло-, водоснабжения и водоотведения, регулируемых СЕМ, %	49	40	-18,4
12	Доля электроэнергии от возобновляемых источников энергии, % от общего объема производства	6	12,5	108,3

*Составлена авторами

Также вызывает реалистичность индикаторов, такие как доля возобновляемой энергии или уровень износа инфраструктуры. Запланированное снижение уровня износа тепло-, водо- и канализационных сетей с 49% в 2024 году до 40% в 2029 году предполагает ежегодное обновление около 2% инфраструктуры, объем вводимых электрических мощностей должен вырасти с 1,6 до 11,7 ГВт в 2029 году. Такой прирост требует значительных вложений в генерацию, модернизацию сетевой инфраструктуры и развитие рынка электроэнергии. А как показывает многолетняя практика модернизация инженерных сетей в Казахстане сталкивалась с проблемами финансирования, срывом сроков реализации проектов [6-8]. Снижение энергоемкости ВВП с 0,307 до 0,268 тнэ/тыс. долларов США в ценах 2015 года соответствует мировой тенденции, однако в Казахстане энергоемкость традиционно остается высокой из-за зависимости от добывающих отраслей, низкой энергоэффективности предприятий и высоких потерь в энергосистеме.

Ожидаемое увеличение инвестиций в инфраструктуру, энергетику и технологическое развитие требует значительных бюджетных и частных капиталовложений. Однако в текущих документах стратегического планирования нет детального обоснования источников финансирования. Учитывая зависимость Казахстана от экспорта сырьевых товаров и колебания цен на них, финансирование стратегических инициатив может оказаться недостаточным.

Во-вторых, значительна проблема «формального подхода» к разработке индикаторов [9].

Использование таких показателей, как результаты тестирований на грамотность, позиции университетов в международных рейтингах, расчет индекса верховенства права, эффективности государственного управления, уровень удовлетворенности населения, сопровождается практические ограничения, которые снижают их ценность как ключевых индикаторов. Т.е. такие показатели могут не отражать глубинные и структурные изменения в обществе и экономике, а лишь предоставлять легко манипулируемые данные. Результаты тестирований демонстрируют только частичную оценку качества образования, попадание большего числа казахстанских вузов в рейтинг не гарантирует повышения качества высшего образования, индикаторы, основанные на опросах (например, удовлетворенность качеством жизни, восприятие верховенства права) подвержены субъективным искажениям. Национальные индикаторы, используемые в стратегическом планировании, должны отражать реальное состояние социально-экономического развития и обеспечивать измеримость его динамики.

В-третьих, следует выделить проблему несоответствия ключевых индикаторов и приоритетов, обозначенных в Нацплане, что создает разрыв между концептуальной частью документа и его операционной реализацией.

Приоритеты каждого блока формируют целевое видение развития, ориентированное на долгосрочные трансформации, тогда как индикаторы часто фиксируют достижение количественных показателей, не всегда отражающих суть заявленных направлений. В частности, в блоке «Высокое качество жизни» в сфере образования и науки имеется 4 индикатора (три из них это результаты международного тестирования PISA и попадание казахстанских вузов в топ-700 рейтинга QS World University Rankings) и 5 приоритетов (повышение доступности дошкольного воспитания, повышение функциональной грамотности учащихся и инфраструктурной обеспеченности системы среднего образования, совершенствование системы ТиПО для удовлетворения потребностей рынка труда, повышение уровня высшего образования до мировых стандартов, совершенствование национальной модели науки).

Индикатор результатов международного тестирования PISA фиксирует лишь уровень подготовки учащихся к тестированию, оценка PISA проводится только раз в 3 года. Данным индикатором не охватывается сфера дошкольного образования и система ТиПО.

Использование количества казахстанских вузов в топ-700 рейтинга QS World University Rankings в качестве ключевого индикатора развития высшего образования и науки является недостаточным для объективной оценки состояния научной деятельности.

В период 2026-2029 гг. в количественном выражении индикатор «доля населения с доходами ниже черты бедности» запланирован на одном и том же уровне – не менее 5%. Национальный план развития предусматривает экономический рост, расширение предпринимательской активности и инвестиции в человеческий капитал, что должно способствовать снижению бедности. Однако, установление целевого значения «не менее 5%» вместо его последовательного снижения может привести к формальному выполнению показателя без реальных улучшений. Кроме того, многие эксперты сомневаются в методологическом обосновании уровня черты бедности, речь идет об изменении правил расчета черты бедности, которая ранее была установлена как 70% от прожиточного минимума, затем 50% от медианного дохода, затем 35% от медианного дохода [10].

Такая же проблема наблюдается и в других блоках. В частности, доля переработанной продукции в АПК фиксируется на уровне не менее 70% с 2026 по 2029 гг., что предполагает отсутствие дальнейшего развития после достижения этого уровня.

Также можно выделить проблему либо недостаточного, либо нереалистичного уровня. В частности, прирост валового притока прямых иностранных инвестиций составляет всего 0,8% в год, что не соответствует заявленным целям по повышению инвестиционной привлекательности. А прогнозируемый рост кредитования бизнеса (185% с 2022 по 2029 гг.) выглядит нереалистичным без учета состояния банковского сектора и его способности обеспечивать столь масштабное кредитование.

В-четвертых, наблюдаются несоответствия между приоритетами Нацплана и мероприятиями стратегических планов министерств, планов регионов. Из 34 индикаторов по 24 индикаторам наблюдается данные несоответствия – это более 70%.

В первую очередь, это связано с отсутствием актуального стратегического плана в открытом доступе. По состоянию на конец марта 2025 года, у Министерства науки и образования РК, Министерства труда и социальной защиты населения РК, Министерства энергетики РК,

Министерства финансов РК, Министерства сельского хозяйства РК, Министерства туризма и спорта РК, Министерства водных ресурсов и ирригации РК на официальном интернет-ресурсе нет актуальной версии плана развития, отражающего новеллы Нацплана.

Кроме того, идентифицирована проблема неполного отражения в стратегическом плане профильного министерства соответствующего приоритета. В частности, в рамках повышения санитарно-эпидемиологического благополучия населения в Нацплане планировались системные изменения (укрепление кадрового потенциала, цифровизация, строительство и модернизация лабораторий, внедрение системы эпидемиологического прогнозирования), а в стратегическом плане Министерства здравоохранения РК данный приоритет обеспечивается планированием 9 мероприятий, в частности: проведение тренингов с медицинскими работниками, проведение информационно-разъяснительной работы в средствах массового информации, разработка технологий изготовления вакцин, создания системы геномного эпинадзора внедрения методики выделения и секвенирования новых штаммов, охват лечения больных с вирусным гепатитом В, автоматизация пополнения и создания месячного запаса, проведения обучения персонала. В результате в стратегическом плане не отражены мероприятия по строительству лабораторий, разработки системы эпидемиологического прогнозирования. В целом, в стратегическом плане не нашло отражение деятельность по сотрудничеству с глобальными фармацевтическими корпорациями, привлечению инвестиций, трансферта технологий и новейших разработок, модернизации многопрофильных центральных районных больниц.

Анализ стратегических планов министерств показал, что большинство неотраженных приоритетов связано с проблемами межведомственной координации. В частности, вопросы налогового регулирования в ГМК, налоговых отсрочек для МСП, комплексной проблеме повышения инновационной активности, локализации, экспорта товаров с высокой добавленной стоимостью, подготовка кадров в различных отраслях экономики, в том числе и креативной индустрии и т.д.

Каждое министерство разрабатывает планы мероприятий на основе своих приоритетов, не всегда учитывая необходимость синхронизации с другими структурами. Асинхрон может возникать и по причине несовпадение сроков и этапов реализации мероприятий. Межведомственные проекты часто страдают от того, что одно министерство приступает к внедрению новых инициатив, тогда как нормативная база или необходимые инфраструктурные условия, за которые отвечают другие ведомства, еще не подготовлены. Это ведет к задержкам, перерасходу бюджетных средств и снижению эффективности государственных программ [11].

Размытость ответственности также является препятствием для эффективного планирования, когда в стратегических планах не закреплены четкие функции каждого министерства. В результате мероприятия реализуются частично, без достижения ожидаемых результатов.

Также, к проблемам межведомственной координации следует отнести планирование снижения ненефтяного дефицита республиканского бюджета с 6,0 до 5,5% к 2029 году, тогда как в экономическом блоке планируется 2-кратное увеличение размера самого ВВП. Т.е. в денежном выражении ненефтяной дефицит бюджета значительно вырастет.

В-пятых, проблемы системы государственного стратегического планирования усугубляются различными горизонтами планирования.

Различные сроки планирования в Казахстане приводят к дисбалансу между стратегическими целями, бюджетными возможностями и оперативной реализацией государственных программ. Национальный план развития до 2029 года задает долгосрочные приоритеты, но стратегические планы министерств охватывают период до 2027 года, а государственный бюджет формируется на три года. Также реализуются ряд концепций и планы развития национальных компаний, имеющих также различные сроки реализации, в частности Концепция инвестиционной политики Республики Казахстан до 2029 года, Концепция промышленной безопасности в Республике Казахстан до 2030 года, Концепция развития инфраструктуры здравоохранения до 2030 года, План развития АО НК «KAZAKH INVEST» до 2027 года, Планы развития АО «НК «ҚазАвтоЖол» до 2032 года, горизонт планирования Плана развития Фонда национального благосостояния "Самрук-Қазына" менялся с 2028 года на 2032 год и др.

Это создает разрыв между видением будущего, практическими мерами и доступными финансовыми ресурсами. Несоответствие сроков ведет к тому, что министерства ориентируются на среднесрочное планирование, не всегда увязывая его с более дальними целями. В результате

крупные инициативы, предусмотренные в Национальном плане, могут быть фрагментированы или корректироваться в зависимости от текущей экономической ситуации. Например, если инфраструктурные или индустриальные проекты рассчитаны на семь-восемь лет, но бюджетное финансирование утверждается лишь на три года вперед, возникает неопределенность в их реализации. Приоритеты могут изменяться в ходе пересмотра бюджета, а некоторые долгосрочные программы теряют устойчивость [12].

Заключение. Оценка реализации Национального плана развития Казахстана до 2029 года показывает наличие как положительных сдвигов, так и существенных проблем в достижении поставленных целей. Анализ стратегических индикаторов выявил несогласованность отдельных целевых показателей с макроэкономическими реалиями и бюджетными возможностями. Институциональная координация между различными уровнями власти и ведомствами остается недостаточно эффективной, что снижает управляемость стратегического процесса.

С учетом выявленных ограничений, необходима разработка более гибких механизмов стратегического мониторинга, согласованных с бюджетными циклами и реальной динамикой социально-экономического развития. Важно обеспечить прозрачность оценки эффективности и повысить роль обратной связи в управленческом цикле. Результаты настоящего исследования могут быть использованы в рамках совершенствования стратегического и программного управления в Казахстане и послужить основой для пересмотра некоторых элементов Национального плана с учетом новых вызовов.

Статья подготовлена в программы BR21882352 «Разработка новой парадигмы и концепции развития государственного аудита, рекомендаций по улучшению системы оценки качества управления и эффективного использования национальных ресурсов», финансируемой Комитетом науки МНВО РК

ЛИТЕРАТУРА

1. Lin J.Y. New structural economics: A framework for rethinking development // The World Bank Research Observer. – 2011. – №26(2). – P. 193–221.

2. Батталов Н.Н., Ералиева Я.А., Кангалакова Д.М. Новая система государственного планирования в Казахстане: анализ и проблемы // Central Asian Economic Review. – 2023. – №2. – С. 6–19. – doi: 10.52821/2789-4401-2023-2-6-19

3. Сембиева Л., Аликулова Л. Концептуальное реформирование системы государственного планирования Республики Казахстан // Мемлекеттік аудит – государственный аудит. – 2022. – Т.55. – №2. – С. 13–27. – doi: 10.55871/2072-9847-2022-55-2-13-27

4. Dhlamini J. Exploring the rise and fall of strategic planning: is strategic planning still a useful management practice in the 21st century? // Strategy & Leadership. – 2025. – №53(4). – P. 457–475. – doi: 10.1108/SL-11-2024-0131

5. Kemp R. Strategic planning in local government: a casebook. – Taylor & Francis, 2024. – doi: 10.4324/9781003571957

6. "Ауыл – Ел бесігі": премьер указал на причины срывов сроков сдачи объектов. – URL: https://kazpravda.kz/n/auyl-el-besg-premer-ukazal-na-prichiny-sryvov-srokov-sdachi-obektov/

7.НПП: возможны срывы сроков сдачи социальных объектов. – URL: https://kapital.kz/real_estate/98301/npp-vozmozhny-sryvy-srokov-sdachi-sotsial-nykh-ob-yektov.html

8. Принять жесткие меры за срыв реализации нацпроекта «Комфортная школа» пообещал Премьер РК. – URL: https://www.inform.kz/ru/prinyat-zhestkie-meri-za-sriv-realizatsii-natsproekta-komfortnaya-shkola-poobeshal-premer-rk-a4f18b

9. Retnandari N.D. Implementation of strategic planning in regional/municipal governments, obstacles and challenges // Policy & Governance Review. – 2022. – №6(2). – P. 155–175. – doi: 10.30589/pgr.v6i2.556

10. Каковы реальные масштабы бедности в Казахстане и как с ней бороться? – URL: https://halykfinance.kz/download/files/analytics/poverty.pdf

11. Максимов С.Н. Взаимодействие государственных органов по обеспечению экономической безопасности как методологическая проблема // Наука. Образование. Современность. – 2024. – №4. – С. 68–72. – doi: 10.24412/2658-7335-2024-4-19

12. Постульга Л.В. О системе документов стратегического планирования в области охраны

окружающей среды и рационального природопользования // Гуманитарные и юридические исследования. – 2023. – Т.10. – №2. – С. 286–292. – doi: 10.37493/2409-1030.2023.2.14

REFERENCES

1. Lin J.Y. New structural economics: A framework for rethinking development // The World Bank Research Observer. – 2011. – №26(2). – P. 193–221.

2. Battalov N., Eralieva Ja., Kangalakova D. Novaja sistema gosudarstvennogo planirovanija v Kazahstane: analiz i problemy [New system of state planning in Kazakhstan: analysis and problems]// Central Asian Economic Review. – 2023. – №2. – S. 6–19. – doi: 10.52821/2789-4401-2023-2-6-19 [in Russian]

3. Sembieva L., Alikulova L. Konceptual'noe reformirovanie sistemy gosudarstvennogo planirovanija Respubliki Kazahstan [Conceptual reform of the state planning system of the Republic of Kazakhstan]// Memlekettik audit – gosudarstvennyj audit. – 2022. – T.55. – №2. – S. 13–27. – doi: 10.55871/2072-9847-2022-55-2-13-27 [in Russian]

4. Dhlamini J. Exploring the rise and fall of strategic planning: is strategic planning still a useful management practice in the 21st century? // Strategy & Leadership. – 2025. – №53(4). – P. 457–475. – doi: 10.1108/SL-11-2024-0131

5. Kemp R. Strategic planning in local government: a casebook. – Taylor & Francis, 2024. – doi: 10.4324/9781003571957

6. "Auyl – El besigi": prem'er ukazal na prichiny sryvov srokov sdachi obektov ["Auyl - El besigi": the Prime Minister pointed out the reasons for the failure to meet deadlines for the delivery of facilities]. – URL: https://kazpravda.kz/n/auyl-el-besg-premer-ukazal-na-prichiny-sryvov-srokov-sdachi-obektov/ [in Russian]

7. NPP: vozmozhny sryvy srokov sdachi social'nyh obektov [NPP: possible delays in delivery of social facilities]. – URL: https://kapital.kz/real_estate/98301/npp-vozmozhny-sryvy-srokov-sdachi-sotsial-nykh-ob-yektov.html [in Russian]

8. Prinjat' zhestkie mery za sryv realizacii nacproekta «Komfortnaja shkola» poobeshhal Prem'er RK [The Prime Minister of the Republic of Kazakhstan promised to take tough measures for the failure to implement the national project "Comfortable School"]. – URL: https://www.inform.kz/ru/prinyat-zhestkie-meri-za-sriv-realizatsii-natsproekta-komfortnaya-shkola-poobeshal-premer-rk-a4f18b [in Russian]

9. Retnandari N.D. Implementation of strategic planning in regional/municipal governments, obstacles and challenges // Policy & Governance Review. – 2022. – №6(2). – P. 155–175. – doi: 10.30589/pgr.v6i2.556

10. Kakovy real'nye masshtaby bednosti v Kazahstane i kak s nej borot'sja[What is the real extent of poverty in Kazakhstan and how to fight it] ? – URL: https://halykfinance.kz/download/files/analytics/poverty.pdf [in Russian]

11. Maksimov S. Vzaimodejstvie gosudarstvennyh organov po obespecheniju jekonomicheskoj bezopasnosti kak metodologicheskaja problema [Interaction of government agencies to ensure economic security as a methodological problem] // Nauka. Obrazovanie. Sovremennost'. – 2024. – №4. – C. 68–72. – doi: 10.24412/2658-7335-2024-4-19 [in Russian]

12. Postul'ga L.V. O sisteme dokumentov strategicheskogo planirovanija v oblasti ohrany okruzhajushhej sredy i racional'nogo prirodopol'zovanija [О системе документов стратегического планирования в области охраны окружающей среды и рационального природопользования] // Gumanitarnye i juridicheskie issledovanija. – 2023. – T.10. – №2. – S. 286–292. – doi: 10.37493/2409-1030.2023.2.14 [in Russian]

Кенжебеков Н.Д., Қабдыбай А.Қ., Малелов Н.Т., Алдаберген Е.Қ.

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ СТРАТЕГИЯЛЫҚ ЖОСПАРЛАУ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Андатпа

Мақалада 2029 жылға дейінгі ұлттық даму жоспарын іске асыру мысалында Қазақстан Республикасында стратегиялық жоспарлаудың тиімділігі мәселелері қарастырылады. Талдау жоспарлаудың мағыналы және

процедуралық аспектілерін, соның ішінде мақсат қоюды, индикаторларды таңдауды және институционалдық келісімді қамтиды. ЖІӨ мен еңбек өнімділігінің өсуін қоса алғанда, негізгі макроэкономикалық индикаторлардың нысаналы мәндерінің ішкі жүйелілігі жоқ екені анықталды. Ең дұрысы, инновациялық экономикаға көшу кезінде еңбек өнімділігінің өсу қарқыны ЖІӨ өсу қарқынынан озып кетуі керек. Мұндай арақатынастың болмауы ағымдағы болжамдардың әлсіз технологиялық негізін көрсетеді. Болжамды экономикалық өсу мен Технологиялық трансформация қарқыны арасындағы алшақтыққа ерекше назар аударылады. Индикаторлардың едәуір бөлігі формальды немесе шектеулі сипатта болады және стратегиялық басымдықтардың маңызды параметрлерін қамтымайды. Жоспарлаудың стратегиялық деңгейі мен министрліктер мен аймақтардың бағдарламалық құжаттары арасында сәйкессіздіктер бар, бұл әлсіз институционалдық үйлестіруді көрсетеді. Мақалада стратегиялық индикаторларды әзірлеу тәсілдерін қайта қарау, мақсаттарды операциялық қолдауды күшейту, сондай-ақ жоспарлаудың барлық деңгейлері арасындағы әдіснамалық және мазмұнды байланысты қамтамасыз ету ұсынылады.

Зерттеу нәтижелері мемлекеттік басқару тетіктерін жетілдіру, ұлттық бағдарламаларды әзірлеу және ұзақ мерзімді стратегияларды іске асырудың тиімділігін арттыру үшін пайдалы болуы мүмкін.

Kenzhebekov N., Kabdybai A., Malelov N., Aldabergen E.

PROBLEMS OF STRATEGIC PLANNING IN THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

Annotation

The article discusses the effectiveness of strategic planning in the Republic of Kazakhstan based on the example of the implementation of the National Development Plan until 2029. The analysis covers both substantive and procedural aspects of planning, including goal setting, indicator selection, and institutional coherence. It was found that the target values of key macroeconomic indicators, including GDP growth and labor productivity, do not have internal consistency. Ideally, during the transition to an innovative economy, the growth rate of labor productivity should outpace the growth rate of GDP. The absence of such a ratio indicates a weak technological basis for current forecasts. Special attention is paid to the gap between the projected economic growth and the pace of technological transformation. It is shown that a significant part of the indicators is formal or limited in nature and does not cover the essential parameters of strategic priorities. There are discrepancies between the strategic planning level and the program documents of ministries and regions, which indicates weak institutional coordination. The article suggests reviewing approaches to the development of strategic indicators, strengthening operational support for goals, and ensuring methodological and meaningful connectivity between all levels of planning.

The results of the study can be useful for improving public administration mechanisms, developing national programs, and improving the effectiveness of implementing long-term strategies.

DOI 10.52260/2304-7216.2025.2(59).19
УДК 339.91 (574)
ГРНТИ 06.73.15

Б.Т. Бейсенгалиев, д.э.н., профессор[1]
А.А. Таубаев, д.э.н., профессор[1]
Н.Д. Кенжебеков*, к.э.н., доцент[2,3]
А.А. Алданай, докторант PhD [1]
Esil University, г. Астана, Казахстан[1]
ТОО «Rational Solution», г. Астана, Казахстан[2]
Карагандинский университет Казпотребсоюза
г. Караганда, Казахстан[3]
* – основной автор (автор для корреспонденции)
e-mail: kenzhebekov@mail.ru

ИНСТИТУЦИОНАЛЬНАЯ ТРАНСФОРМАЦИЯ ФИСКАЛЬНЫХ ПРАВИЛ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

В условиях усиливающейся макроэкономической нестабильности модернизация фискальной архитектуры Казахстана становится неотложной задачей. Статья посвящена анализу направлений совершенствования бюджетных правил и механизмов оценки эффективности государственных расходов с целью повышения устойчивости и результативности фискальной политики. Методологическая база исследования включает структурно-сравнительный и статистико-экономический анализ, а также элементы теории управления в глобальных цепочках добавленной стоимости, адаптированные к системе государственного планирования. В статье обоснована необходимость внедрения автоматических корректирующих механизмов фискальной дисциплины, базирующихся на реалистичных параметрах (например, среднесрочных ценах на нефть), а также создания независимого института фискального надзора. Отдельное внимание уделено синхронизации оценки эффективности государственных программ с бюджетным планированием, включая использование скользящих и превентивных подходов в информационных системах государственного управления. Предлагаемая модель сбалансированной фискальной системы ориентирована на укрепление доверия к бюджетной политике, повышение отдачи от государственных расходов и обеспечение устойчивого развития в условиях внешних и внутренних шоков. Полученные выводы и рекомендации могут быть использованы для актуализации нормативной базы и реализации институциональных реформ в сфере управления государственными финансами.

Ключевые слова: *фискальная устойчивость, бюджетные правила, государственные финансы, оценка эффективности, автоматические корректировки, независимый фискальный совет, бюджетное планирование, макроэкономическая стабильность.*
Кілт сөздер: *фискалдық тұрақтылық, бюджет ережелері, мемлекеттік қаржылар, тиімділікті бағалау, автоматты түзетулер, тәуелсіз фискалдық кеңес, бюджетті жоспарлау, макроэкономикалық тұрақтылық.*
Keywords: *fiscal sustainability, budget rules, public finances, performance assessment, automatic adjustments, independent fiscal council, budget planning, macroeconomic stability.*

JEL G18, G28

Введение. Актуальность исследования обусловлена высокой волатильностью сырьевых рынков и усилением фискальных рисков в ресурсно-зависимых экономиках. В Республике Казахстан сохраняются системные ограничения действующих бюджетных правил: проциклличность фискальной политики, слабая адаптация к шокам и разрыв между долгосрочными целями устойчивости долга и краткосрочными решениями. Кроме того, несоответствие между целями стратегических документов и распределением бюджетных ресурсов снижает эффективность государственной политики. В условиях ограниченности фискальных ресурсов и необходимости достижения национальных целей устойчивого развития возрастает значимость механизмов, обеспечивающих сбалансированное и результативное планирование. Научная проблема заключается в отсутствии комплексной институциональной модели, обеспечивающей синхронизацию фискальных правил, автоматических механизмов коррекции и оценки эффективности расходов.

Цель исследования – разработка предложений по модернизации фискальной системы Республики Казахстан для обеспечения макроэкономической стабильности, повышения

эффективности государственных расходов и укрепления доверия к бюджетной политике. В рамках поставленной цели решаются следующие задачи: изучение возможности введения автоматических механизмов фискальной коррекции и расходных правил, обобщение международного опыта в обеспечении прозрачности бюджетной политики, разработка предложений по синхронизации оценки эффективности государственных программ с процессами бюджетного планирования. Новизна работы заключается в эмпирическом обосновании проциклличности фискальной политики РК и разработке интегрированной институциональной модели, сочетающей модернизированные правила, автоматическую коррекцию и оценку результативности.

Методологическая основа исследования включает в себя институциональный и структурно-функциональный анализ, элементы теории фискальных правил и цикличности бюджетной политики, а также методы сравнительного анализа бюджетных реформ в странах ОЭСР. В качестве эмпирической базы использованы статистические данные, данные Министерства финансов Республики Казахстан, Национального банка Республики Казахстан.

Обзор литературы. Современная фискальная политика Казахстана привлекает внимание исследователей из-за сильной цикличности и зависимости от конъюнктуры нефтяных цен. Ряд авторов отмечают, что жесткие правила должны сочетать дисциплину и гибкость при строгом мониторинге и обеспечении прозрачности [1, 2]. Авторы выделяют важность внедрения независимых фискальных институтов и прозрачной отчетности, что резонирует с рекомендациями МВФ.

Ряд публикаций МВФ, а также зарубежных ученых подчеркивают необходимость создания Независимого Фискального Совета, усиления escape-клаузов и улучшения мониторинга исполнения бюджета [3-5]. В этих трудах, в частности, подчеркиваются недостатки прозрачности и роста квазибюджетных расходов, влияющих на фискальную устойчивость, рекомендуются закрепить автоматические корректирующие механизмы в законодательстве, чтобы предотвратить бюджетные излишки в периоды роста цен и обратную реакцию при их падении. Международные сравнения теоретических подходов к фискальным стабилизаторам выделяются в работе [6], где подчеркнута роль автоматических стабилизаторов и необходимости минимизации ручных вмешательств. Это подтверждает идею, что формализованные автоматические механизмы являются ключом к снижению политической зависимости бюджетных процессов.

В совокупности, отечественная и международная аналитика подтверждает: только сочетание реалистичных фискальных параметров, независимого надзора, автоматического реагирования и подготовки политически гарантированных моделей позволит сформировать сбалансированную, устойчивую и эффективную бюджетную архитектуру.

Основная часть. Анализ динамики государственного долга Казахстана (рисунок 1) за 2019-2024 гг. наглядно демонстрирует уязвимость фискальной позиции к внешним шокам и внутреннему давлению. Наблюдался устойчивый рост долга органов государственного управления вплоть до 2022 года (+37,2% за 4 года), достигнув 15 859 млн долларов США, что создавало риски для долговой устойчивости. Этот рост происходил на фоне волатильности сырьевых рынков, подтверждая актуальность критики действующих бюджетных правил в части управления долгом и контроля расходов

Рисунок –1. **Структура долга государственного сектора**

**Составлен авторами на основе источника [7]*

Резкое сокращение общего долга госсектора на 25,8% и долга государственных организаций на 25,7% в 2023-2024 годах, стало следствием благоприятной ценовой конъюнктуры на нефть в 2022 году. Однако данная реакция носит скорее реактивный и, возможно, политически обусловленный характер, а не результат действия формализованных автоматических механизмов коррекции, предложенных в статье. Это подчеркивает уязвимость текущей системы к смене конъюнктуры и политических приоритетов.

Эмпирические данные 2023-2024 гг. показали способность Казахстана значительно снижать долговую нагрузку в благоприятных условиях. Предлагаемая система формализованных бюджетных правил (особенно правило расходов) и автоматических триггеров коррекции призвана закрепить эту дисциплину, сделать ее менее зависимой от конъюнктуры и политической воли, а также предотвратить чрезмерный рост долга в будущие периоды бума, подобно тому, что наблюдалось до 2022 года.

Особого внимания заслуживает стабильный рост обязательств Национального банка на 190% за 5 лет, достигших 2 233 млн долларов к 2024 году. Хотя формально это не всегда классифицируется как прямой госдолг, наращивание таких обязательств увеличивает совокупные риски государственного сектора и требует включения в консолидированный мониторинг долговой устойчивости, что также должно быть учтено в модернизированных бюджетных правилах и триггерах. Стабильный рост долга Национального банка, несмотря на общее улучшение показателей госсектора, подчеркивает критическую важность применения предлагаемых механизмов фискальной коррекции (отчеты, заморозка расходов, секвестр) на консолидированной основе, охватывающей весь государственный сектор, а не только центральное правительство.

Статистический анализ данных за 2019-2024 гг. (рисунок 2) предоставляет доказательства проциклического характера фискальной политики Казахстана. В период низких нефтяных цен и снижения ВВП (2020 г.) наблюдался рост номинального долга ОГВ и сохранение высокого уровня отношения долга госсектора к ВВП (18,9%), что не соответствует принципам антициклического стимулирования. В период благоприятной конъюнктуры и роста ВВП (2021-2022 гг.) фиксировался значительный рост абсолютного долга органов государственного управления и госсектора, демонстрируя классическую процикличность расходов. Лишь в 2023-2024 гг., на фоне стабильно высоких (хотя и ниже пика 2022 г.) цен на нефть и продолжающегося роста ВВП, проявилась тенденция к снижению долговой нагрузки, улучшившая показатель отношения долга к ВВП до 10,3%. Этот поздний позитивный сдвиг, однако, не отменяет выявленной структурной проблемы процикличности в предыдущие годы, подчеркивающей слабость действующих бюджетных правил в части сдерживания расходов в фазу бума.

Выявленная процикличность роста государственного долга в периоды высоких цен на нефть (2021-2022 гг.) является прямым обоснованием для введения жесткого правила расходов, ограничивающего рост реальных расходов бюджета независимо от конъюнктуры сырьевых рынков. Это ключевая мера для предотвращения накопления долга в будущие периоды бума.

Для усиления эффективности необходимо переосмысление самого принципа построения правил. Международная практика показывает, что наиболее устойчивые системы базируются на сочетании нескольких взаимодополняющих правил, обеспечивающих как ограничение долговой нагрузки, так и повышение гибкости расходов и доходов [8-9].

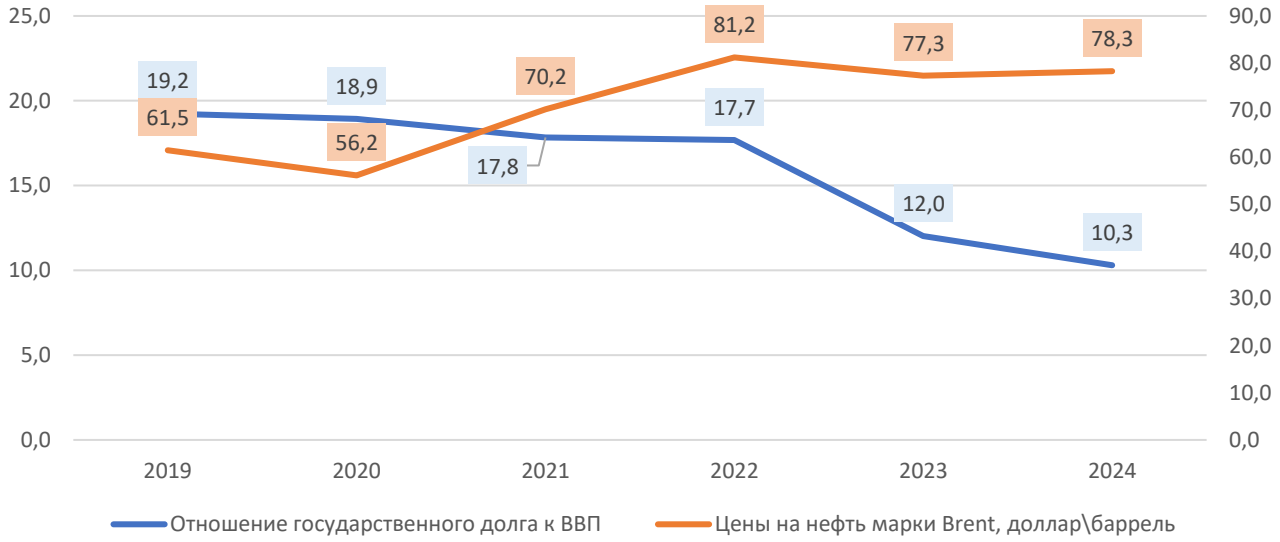

Рисунок –2. **Отношение государственного долга к ВВП**

**Составлен авторами на основе источника [7]*

Основной вызов – повысить действенность существующих бюджетных правил, прежде всего правила структурного баланса, основанного на ориентировочной цене нефти. Для этого требуется устранить методологические слабости:

1. Пересмотр ориентировочной цены нефти: Отказ от жесткой привязки к 30-летнему среднему. Внедрение модели скользящего среднего за 5-7 лет, скорректированного на консенсус-прогнозы международных организаций (МВФ, Всемирный банк). Это повысит реалистичность бюджетных параметров и адаптивность к текущим рыночным трендам.

2. Усиление циклической корректировки: Внедрение унифицированных моделей оценки разрыва выпуска (output gap) по стандартам ОЭСР/МВФ для точного отражения влияния экономического цикла на доходы и расходы, что критично для реалистичного планирования дефицита[10].

3. Интеграция правила расходов: Дополнение правила структурного баланса жестким лимитом на рост госрасходов в реальном выражении. Лимит может устанавливаться как фиксированная норма (например, не выше роста потенциального ВВП) или ежегодно пересматриваемый коридор. Это минимизирует риск проциклических расходов в периоды бума.

4. Автоматические корректирующие механизмы: Закрепление в законодательстве автоматических мер при нарушении правил (превышении структурного дефицита на 0,5% ВВП). Пример: обязательное сокращение первичных расходов на фиксированный процент в следующем году. Это снимет зависимость от политических решений и повысит дисциплину.

5. Создание Независимого Фискального Совета (НФС): Формирование на законодательном уровне органа с мандатом на публичную оценку макропрогнозов, соблюдения правил, реалистичности бюджета. Рекомендации НФС должны быть обязательны для публичного рассмотрения, усиливая прозрачность и доверие.

В таблице 1 сведены основные предложения по совершенствованию системы бюджетных правил.

Таблица –1

Ключевые предложения по бюджетным правилам

Предлагаемое изменение	Ожидаемый эффект
Пересмотр методологии цены нефти	Более реалистичная и адаптивная бюджетная основа
Усиление циклической корректировки	Точное отражение фазы цикла, реалистичный дефицит
Введение правила расходов	Контроль роста расходов, снижение проциклличности

Автоматические корректирующие механизмы	Оперативное реагирование, снижение политических рисков
Создание Независимого Фискального Совета	Повышение прозрачности, доверия, качества прогнозов

**Составлен авторами*

Построение комплексной модели, обеспечивающей баланс долгосрочной устойчивости долга, краткосрочной гибкости, прозрачности и автоматизма.

Эффективность правил невозможна без четких механизмов принудительной коррекции при отклонениях. В Казахстане такие механизмы слабы или рекомендательны. Необходимо внедрить многоуровневую систему фискальной стабилизации с автоматическими триггерами, привязанными к ключевым показателям (ненефтяной дефицит, госдолг/ВВП):

- Уровень 1 (Долг >=50% ВВП): Обязательная публикация отчета о причинах роста долга и плана корректирующих мер (доходы + расходы) [11].
- Уровень 2 (Долг >=55% ВВП): Автоматическое замораживание роста текущих расходов (исключая соцобязательства и внешнефинансируемые программы).
- Уровень 3 (Долг >=60% ВВП): Автоматический секвестр расходов на 3-5% (кроме защищенных статей).
- Рецессия (2 квартала спада ВВП): Допускается временное отклонение от траектории снижения дефицита с обязательным возвратом к целям в течение 3 лет.
- Любое срабатывание триггера: Обязательный и безотлагательный пересмотр бюджетных параметров (лимиты расходов, дефицит) в рамках следующего бюджетного цикла.

Ключевое условие: Институциональная привязка этих мер к бюджетному процессу для исключения задержек. Переход к формализованной модели с четкими триггерами и автоматизмом повысит предсказуемость и устойчивость фискальной политики.

Согласно требованиям Бюджетного кодекса Республики Казахстан, рассмотрение предложений администраторов бюджетных программ уполномоченными органами по государственному и бюджетному планированию должно осуществляться на основе результатов оценки достижения целей планов развития и показателей бюджетных программ за прошедший год [12]. Однако на практике данный процесс сталкивается с существенными ограничениями.

Ключевая проблема заключается в том, что проведение оценки результативности государственных программ осуществляется позже срока, установленного для представления документов в рамках бюджетного планирования на новый период. Это приводит к тому, что бюджетные решения принимаются без опоры на подтвержденные данные об эффективности использования средств, что снижает обоснованность распределения ресурсов и не позволяет корректировать приоритеты на основе фактических результатов [13].

Дополнительно, существующая система оценки эффективности бюджетных расходов носит фрагментарный характер: различные органы проводят оценку по своим целям, в разные сроки и по различным методологиям. Отсутствие единого стандартизированного подхода, интегрированного в бюджетный процесс, делает результаты таких оценок несопоставимыми и мало применимыми при формировании бюджета. В результате государственные расходы не привязаны к достигнутым результатам, а сама система оценки не выполняет свою ключевую функцию как механизм повышения эффективности бюджетных расходов.

Планирование бюджета должно жестко опираться на фактические результаты исполнения программ. Однако разрыв в сроках оценки и планирования, разрозненность методологий и отсутствие интеграции результатов в процесс принятия решений сводят эффективность оценки на нет.

Одним из путей решения является внедрение сквозной, синхронизированной системы оценки, интегрированной в бюджетный цикл:

1. Превентивная оценка (Ex-ante): Обязательная оценка ожидаемой эффективности новых расходов одновременно с подачей бюджетной заявки (по стандартизированным критериям: стоимость результата, охват, снижение рисков, будущая экономия).

2. Ускоренная оценка: Проведение до 1 июня года, предшествующего планированию, анализа

ключевых индикаторов исполнения программ за прошедший период для оперативного информирования о результативности.

3. Интеграция в ИС: Обязательное автоматическое подключение результатов предыдущих оценок (достижение целей, эффективность, рекомендации) к каждой новой бюджетной заявке в системе «E-Minfin». Это блокирует финансирование неэффективных программ.

4. Скользящая оценка (Rolling Review): Внедрение постоянного ежеквартального/полугодового мониторинга выполнения программ для своевременной корректировки финансирования и целей в течение года, особенно для крупных проектов [14].

5. Законодательное закрепление: Внесение в Бюджетный кодекс требований о:

- Синхронизации сроков оценки и представления заявок.
- Запрете финансирования новых проектов без ex-ante оценки.
- Обязательности ускоренной оценки для крупных программ.

Заключение. Модернизация фискальной системы Казахстана требует комплексного подхода. Усиление бюджетных правил через повышение реалистичности параметров, введение правила расходов и автоматических корректировок, подкрепленное созданием Независимого Фискального Совета, заложит основу для макростабильности. Формализация строгих, автоматически срабатывающих механизмов фискальной коррекции обеспечит соблюдение установленных лимитов и быструю реакцию на риски. Наконец, жесткая синхронизация оценки эффективности программ с бюджетным планированием через превентивные и скользящие оценки, интегрированные в информационную систему Министерства финансов и законодательство, направит госрасходы на достижение реальных результатов. Только такая сбалансированная архитектура, сочетающая устойчивость, гибкость, автоматизм и ориентацию на результат, позволит укрепить доверие к бюджетной политике и повысить отдачу от государственных ресурсов в условиях новой экономической реальности.

Статья подготовлена в программы BR21882352 «Разработка новой парадигмы и концепции развития государственного аудита, рекомендаций по улучшению системы оценки качества управления и эффективного использования национальных ресурсов», финансируемой Комитетом науки МНВО РК

ЛИТЕРАТУРА

1. Kuchukova N., Turarbekov M., Agumbayeva A. Influence of fiscal and monetary policy of Kazakhstan on modernization and economic growth in the conditions of globalization // Journal of Advanced Research in Law and Economics. – 2016. – №7, 5(19). – P. 1086–1095.

2. Белякова А. Необходимые условия работы бюджетных правил: уроки для Казахстана. – URL: https://aerc.org.kz/ru/statya/neobhodimye-usloviya-raboty-byudzhetnyh-pravil-uroki-dlya-kazahstana?utm_source=chatgpt.com

3. Kazakhstan: Staff Concluding Statement for the 2024 Article IV Mission. – URL: https://www.imf.org/en/News/Articles/2024/10/01/MCS-100124-kazakhstan-staff-concluding-statement-for-the-2024-aiv-mission?utm_source=chatgpt.com

4. Кудрин А.Л., Соколов И.А., Сучкова О.В. Оценка влияния бюджетных правил на цикличность государственных расходов // Вопросы экономики. – 2023. – №5. – С. 5–22. – doi: 10.32609/0042-8736-2023-5-5-22

5. Gootjes B., De Haan J. Do fiscal rules need budget transparency to be effective? // European Journal of political economy. – 2022. – №75. – 102210 p. – doi: 10.1016/j.ejpoleco.2022.102210

6. Brătian V. et al. Discretionary vs nondiscretionary in fiscal mechanism–nonautomatic fiscal stabilisers vs automatic fiscal stabilisers // Economic research. – 2016. – №29(1). – P. 1–17. – doi: 10.1080/1331677X.2015.1106330

7. Платежный баланс и внешний долг Республики Казахстан. – URL: http://www.nationalbank.kz

8. Blanchard O., Leandro A., Zettelmeyer J. Redesigning EU fiscal rules: From rules to standards // Economic Policy. – 2021. – №36(106). – P. 195–236. – doi: 10.1093/epolic/eiab003

9. Georgiou C. Fiscal Rules and Federal Capacity in American Fiscal History: Lessons for Europe? // Politics and Governance. – 2023. – №11(4). – P. 82–91. – doi: 10.17645/pag.v11i4.7230

10. Berger T., Morley J., Wong B. Nowcasting the output gap // Journal of econometrics. – 2023. –

№232(1). – P. 18–34. – doi: 10.1016/j.jeconom.2020.08.011

11. Ardagna S. Fiscal stabilizations: When do they work and why // European Economic Review. – 2004. – №48(5). – P. 1047–1074. – doi: 10.1016/j.euroecorev.2003.09.010

12. Бюджетный кодекс Республики Казахстан от 15 марта 2025 года № 171-VIII. – URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/K2500000171#z1100

13. Об утверждении Концепции управления государственными финансами Республики Казахстан до 2030 года. Указ Президента Республики Казахстан от 10 сентября 2022 года №1005. – URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/U2200001005#z823

14. Hansen S.C. A theoretical analysis of the impact of adopting rolling budgets, activity-based budgeting and beyond budgeting // European Accounting Review. – 2011. – №20(2). – P. 289–319. – doi: 10.1080/09638180.2010.496260

REFERENCES

1. Kuchukova N., Turarbekov M., Agumbayeva A. Influence of fiscal and monetary policy of Kazakhstan on modernization and economic growth in the conditions of globalization // Journal of Advanced Research in Law and Economics. – 2016. – №7, 5(19). – P. 1086–1095.

2. Beljakova A. Neobhodimye uslovija raboty bjudzhetnyh pravil: uroki dlja Kazahstana [Necessary conditions for the operation of budget rules: lessons for Kazakhstan]. – URL: https://aerc.org.kz/ru/statya/neobhodimye-usloviya-raboty-byudzhetnyh-pravil-uroki-dlya-kazahstana?utm_source=chatgpt.com [in Russian]

3. Kazakhstan: Staff Concluding Statement for the 2024 Article IV Mission. – URL: https://www.imf.org/en/News/Articles/2024/10/01/MCS-100124-kazakhstan-staff-concluding-statement-for-the-2024-aiv-mission?utm_source=chatgpt.com

4. Kudrin A., Sokolov I., Suchkova O. Ocenka vlijanija bjudzhetnyh pravil na ciklichnost' gosudarstvennyh rashodov [Assessing the Impact of Fiscal Rules on the Cyclicality of Public Expenditures]// Voprosy jekonomiki. – 2023. – №5. – S. 5–22. – doi: 10.32609/0042-8736-2023-5-5-22 [in Russian]

5. Gootjes B., De Haan J. Do fiscal rules need budget transparency to be effective? // European Journal of political economy. – 2022. – №75. – 102210 p. – doi: 10.1016/j.ejpoleco.2022.102210

6. Brătian V. et al. Discretionary vs nondiscretionary in fiscal mechanism–nonautomatic fiscal stabilisers vs automatic fiscal stabilisers // Economic research. – 2016. – №29(1). – P. 1–17. – doi: 10.1080/1331677X.2015.1106330

7. Platezhnyj balans i vneshnij dolg Respubliki Kazahstan [Balance of payments and external debt of the Republic of Kazakhstan]. – URL: http://www.nationalbank.kz [in Russian]

8. Blanchard O., Leandro A., Zettelmeyer J. Redesigning EU fiscal rules: From rules to standards // Economic Policy. – 2021. – №36(106). – P. 195–236. – doi: 10.1093/epolic/eiab003

9. Georgiou C. Fiscal Rules and Federal Capacity in American Fiscal History: Lessons for Europe? // Politics and Governance. – 2023. – №11(4). – P. 82–91. – doi: 10.17645/pag.v11i4.7230

10. Berger T., Morley J., Wong B. Nowcasting the output gap // Journal of econometrics. – 2023. – №232(1). – P. 18–34. – doi: 10.1016/j.jeconom.2020.08.011

11. Ardagna S. Fiscal stabilizations: When do they work and why // European Economic Review. – 2004. – №48(5). – P. 1047–1074. – doi: 10.1016/j.euroecorev.2003.09.010

12. Bjudzhetnyj kodeks Respubliki Kazahstan ot 15 marta 2025 goda № 171-VIII [Budget Code of the Republic of Kazakhstan dated March 15, 2025 №171-VIII]. – URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/K2500000171#z1100 [in Russian]

13. Ob utverzhdenii Koncepcii upravlenija gosudarstvennymi finansami Respubliki Kazahstan do 2030 goda. Ukaz Prezidenta Respubliki Kazahstan ot 10 sentjabrja 2022 goda №1005 [On approval of the Concept of public finance management of the Republic of Kazakhstan until 2030. Decree of the President of the Republic of Kazakhstan dated September 10, 2022 №1005]. – URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/U2200001005#z823 [in Russian]

14. Hansen S.C. A theoretical analysis of the impact of adopting rolling budgets, activity-based budgeting and beyond budgeting // European Accounting Review. – 2011. – №20(2). – P. 289–319. – doi: 10.1080/09638180.2010.496260

Бейсенғалиев Б.Т., Таубаев А.А., Кенжебеков Н.Д., Алданай А.А.

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ ФИСКАЛДЫҚ ЕРЕЖЕЛЕРДІ ИНСТИТУЦИОНАЛДЫҚ ТРАНСФОРМАЦИЯЛАУ

Андатпа

Макроэкономикалық тұрақсыздық күшейген жағдайда Қазақстанның фискалдық архитектурасын жаңғырту шұғыл міндетке айналуда. Мақала фискалдық саясаттың тұрақтылығы мен нәтижелілігін арттыру мақсатында бюджеттік ережелер мен мемлекеттік шығыстардың тиімділігін бағалау тетіктерін жетілдіру бағыттарын талдауға арналған. Зерттеудің әдіснамалық базасы құрылымдық-салыстырмалы және Статистикалық-экономикалық талдауды, сондай-ақ мемлекеттік жоспарлау жүйесіне бейімделген жаһандық қосылған құн тізбегіндегі басқару теориясының элементтерін қамтиды. Мақалада нақты параметрлерге (мысалы, мұнайдың орта мерзімді бағалары) негізделген фискалдық тәртіптің автоматты түзету тетіктерін енгізу, сондай-ақ тәуелсіз фискалдық қадағалау институтын құру қажеттілігі негізделген. Мемлекеттік басқарудың ақпараттық жүйелерінде жылжымалы және алдын алу тәсілдерін пайдалануды қоса алғанда, мемлекеттік бағдарламалардың тиімділігін бағалауды бюджеттік жоспарлаумен үндестіруге ерекше назар аударылды. Теңдестірілген фискалдық жүйенің ұсынылған моделі бюджет саясатына деген сенімді нығайтуға, мемлекеттік шығыстардан түсетін кірісті арттыруға және сыртқы және ішкі күйзелістер жағдайында тұрақты дамуды қамтамасыз етуге бағытталған. Алынған қорытындылар мен ұсынымдар нормативтік базаны өзектендіру және мемлекеттік қаржыны басқару саласындағы институционалдық реформаларды іске асыру үшін пайдаланылуы мүмкін.

Beisengaliyev B., Taubayev A., Kenzhebekov N., Aldanai A.

INSTITUTIONAL TRANSFORMATION OF FISCAL RULES IN THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

Annotation

In the context of increasing macroeconomic instability, the modernization of Kazakhstan's fiscal architecture is becoming an urgent task. The article is devoted to the analysis of ways to improve budget rules and mechanisms for assessing the effectiveness of public spending in order to increase the sustainability and effectiveness of fiscal policy. The methodological base of the research includes structural-comparative and statistical-economic analysis, as well as elements of management theory in global value chains adapted to the state planning system. The article substantiates the need to introduce automatic corrective mechanisms of fiscal discipline based on realistic parameters (for example, medium-term oil prices), as well as the creation of an independent institute of fiscal supervision. Special attention is paid to synchronizing the evaluation of the effectiveness of government programs with budget planning, including the use of rolling and preventive approaches in public administration information systems. The proposed model of a balanced fiscal system is focused on strengthening confidence in fiscal policy, increasing returns on government spending, and ensuring sustainable development in the face of external and internal shocks. The findings and recommendations can be used to update the regulatory framework and implement institutional reforms in the field of public finance management.

DOI 10.52260/2304-7216.2025.2(59).20
УДК 336.748.12:330.43
ГРНТИ 06.52.17

П.Т. Байнеева, к.э.н., профессор[1]
Г.А. Рахимжанова*, PhD[2]
А.А. Муталиева, PhD[3]
А.Т. Карипова, к.э.н., ассоц. профессор (доцент)[4]
Университет имени Ж.А.Ташенева,
г. Шымкент, Казахстан[1]
Alikhan Bokeikhan University,
г. Семей, Казахстан[2]
Региональный инновационный университет,
г. Шымкент, Казахстан[3]
Евразийский национальный университет
имени Л.Н. Гумилева, г. Астана, Казахстан[4]
*- основной автор (автор для корреспонденции)
e-mail: gulmira.72-78@mail.ru

ОЦЕНКА ВЛИЯНИЯ ИНФЛЯЦИИ НА ДОХОДЫ НАСЕЛЕНИЯ

В статье проведен анализ динамики макроэкономических показателей, отражающих влияние инфляции на доходы населения, представлена количественная оценка такого влияния на основе множественной линейной регрессионной модели, а также разработаны предложения по снижению отрицательных последствий инфляционного давления.

Выявлено, что в периоды экономических и валютных шоков на фоне роста инфляции наблюдается снижение покупательной способности и ухудшение качества жизни населения, несмотря на рост номинальных доходов.

На основе результатов регрессионной модели определена чувствительность реальных доходов населения к инфляции и к таким ключевым макроэкономическим переменным, как номинальные доходы, реальные доходы, заработная плата, уровень занятости, объем социальных трансфертов и ВВП на душу населения.

Определено, что рост инфляции оказывает статистически значимое отрицательное влияние на доходы населения, в то время, как статистически значимое положительное влияние на доходы оказывает рост среднемесячной заработной платы и ВВП на душу населения.

В работе применены диалектический и системный подходы, обеспечивающие выявление динамических закономерностей и взаимосвязей, а также методы статистического, факторного и количественного анализа. Проведенный анализ и оценка основаны на данных Бюро национальной статистики Республики Казахстан, и открытых источниках сети интернет.

Сделан акцент на важности своевременной индексации номинальных доходов с учетом уровня инфляции для сохранения их реальной покупательной способности и обеспечения стабильного уровня жизни населения, а также на необходимости расширения мер адресной социальной поддержки для наименее защищенных слоев населения и развития производственного сектора экономики путем роста производительности труда.

Ключевые слова: *реальные доходы, номинальные доходы, инфляция, качество жизни, уровень жизни, покупательная способность, заработная плата, индексация доходов.*

Кілт сөздер: *нақты табыс, атаулы табыс, инфляция, өмір сүру сапасы, өмір сүру деңгейі, сатып алу қабілеті, жалақы, табысты индекстеу.*

Keywords: *real income, nominal income, inflation, quality of life, standard of living, purchasing power, wage, income indexation.*

JEL Classification: E31, E37, J31

Введение. Инфляция является ключевым макроэкономическим показателем, который оказывает прямое воздействие на уровень и качество жизни и покупательскую способность населения. При отсутствии адекватной индексации доходов, даже небольшой рост цен снижает реальные доходы населения и обуславливает рост уровня бедности. В условиях усиленного инфляционного давления особенно актуальным становится анализ динамики реальных доходов и выработка эффективных механизмов социальной и экономической поддержки населения.

Целью исследования является количественная оценка влияния роста инфляции на доходы населения и разработка практических рекомендаций по смягчению негативных его последствий для повышения уровня жизни населения.

Методологической основой исследования выступили эмпирические подходы к оценке влияния инфляции на доходы населения на основе эконометрического моделирования. Для количественного анализа влияния инфляции на доходы населения построена модель множественной линейной регрессии на основе статистических данных Бюро национальной статистики. Статистическая обработка данных и построение моделей выполнены с использованием программных пакетов Excel и STATA.

Применение в исследовании диалектического и системного подхода позволило всесторонне рассмотреть поведенческие и институциональные аспекты изменения покупательной способности населения, выявив ключевые факторы, формирующие реальные доходы, выражающиеся во влиянии на них таких переменных, как уровень инфляции, заработная плата, уровень занятости, объемы социальных трансфертов, ВВП на душу населения. Используемая методология интегрирует элементы факторного анализа, обеспечивая комплексную оценку взаимосвязей в социально-экономической системе.

Информационной базой исследования послужили официальные статистические данные, предоставленные Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан, а также аналитические отчеты и материалы, размещенные в открытых источниках и специализированных интернет-ресурсах.

Обзор литературы. Современные исследования активно фокусируются на анализе влияния инфляции на реальный уровень доходов населения. Данный эффект изучается через каналы изменения богатства, доходов и потребления, при этом особое внимание уделяется влиянию инфляции на уровень социального неравенства в обществе [1].

В рамках экономической модели Шумпетерского роста выявлено, что инфляция замедляет инновации и рост, а влияние на неравенство доходов может принимать форму U-образной кривой в зависимости от преобладания доходов от труда и капитала [2].

В результате значительного снижения реальной заработной платы домохозяйств под влиянием инфляционного давления, особенно в странах G-20, подчеркивается необходимость корректировки минимальной заработной платы [3].

Продемонстрировав, что инфляция и безработица существенно снижают реальные доходы домохозяйств, выявлено, что в периоды, когда необходимо оказать государственные трансферты в виде социальных выплат и льгот - как это имело место во время ковидной пандемии – такие трансферты способны частично компенсировать потери доходов и смягчить негативное влияние кризисных шоков на уровень жизни населения [4].

Исследовав неравномерные потребительские корзины обнаружено, что инфляция выше средней испытывается семьями с фиксированным доходом из-за преобладания расходов на продукты питания и энергоносители [5].

Несмотря на наличие широкого круга исследований, данная тема до сих пор недостаточно изучена в прикладном, количественном и эмпирическом аспектах. Настоящее исследование направлено на восполнение данного пробела, предоставляя количественную оценку влияния инфляции на реальные доходы населения на макроуровне с использованием регрессионного анализа.

Основная часть. Скорректированные на уровень инфляции реальные доходы населения, являясь ключевым макроэкономическим индикатором, с учетом изменения цен позволяют оценить покупательную способность и качество жизни населения. Под влиянием инфляции реальная ценность доходов снижается, особенно, если не происходит своевременная индексация заработной платы, пенсий, социальных трансфертов и других источников доходов. Даже при росте номинальных доходов, если реальные доходы под влиянием инфляции сокращаются, это приводит к ухудшению фактического благосостояния граждан.

Особенно уязвимы реальные доходы в периоды шоков, связанных с экономической, валютной или геополитической нестабильностью. Это заметно в кризисные 2015-2016 годы в условиях падения цен на нефть и девальвации тенге после перехода к свободно плавающему курсу в августе 2015 года. В результате значительного удорожания импорта и общего роста потребительских цен произошло резкое сокращение покупательной способности населения, что негативно отразилось на

доходах населения. Рост инфляции до 13,6% в 2015 году – 8,5% в 2016 году сопровождается сокращением реальных доходов до 1,4% в 2015 году – (-0,7%) в 2016 году (рисунок 1).

Аналогичная ситуация наблюдается и в постковидный период после 2020 года, когда внешние и внутренние инфляционные шоки, включая нарушение логистических цепочек, рост цен на сырье и продукты питания, вызвали ускорение инфляции до двузначных значений, достигнув 20,3% в 2022 году, в то время как рост доходов населения отставал по темпам, составив в том году 2,3%, 0,9% в 2023 году.

Рисунок – 1. **Динамика реальных доходов населения и уровня инфляции в РК в 2010-2024 годы, %***

**Составлено по источнику [6]; [7].*

Объективная и количественная оценка влияния инфляции на доходы населения, а также степени чувствительности доходов к изменениям ценового уровня проведена с помощью экономико-математических методов анализа. Для количественной оценки влияния построена множественная линейная регрессионная модель на основе данных 2010-2024 годы следующего вида (формула 1):

$$RealIncome_t = \beta_0 + \beta_1 * Inflation_t + \beta_2 * Wage_t + \beta_3 * Employment_t + \beta_4 * Transfers_t + \beta_5 * GDP_{pc\,t} + \varepsilon_t \quad (1)$$

где:

$RealIncome_t$ – среднедушевой номинальный денежный доход в период t, тыс. тенге;

β_0 - свободный член (константа), отражающий базовый уровень реальных доходов населения;

$\beta_1, \beta_2, \dots, \beta_5$ - коэффициенты регрессии;

$Inflation_t$ - уровень инфляции в период t, %;

$Wage_t$ – среднемесячная номинальная заработная плата за период t, тенге;

$Employment_t$ – уровень занятости, %;

$Transfers_t$ – социальные трансферты, тенге;

$GDP_{pc\,t}$ – ВВП на душу населения;

ε_t - случайная ошибка.

В качестве зависимой переменной использованы реальные денежные доходы населения. В качестве независимых переменных включены уровень инфляции, а также уровень занятости, среднемесячная номинальная заработная плата, объем социальных трансфертов на домохозяйство, ВВП на душу населения (таблица 1).

Таблица – 1

Динамика макроэкономических показателей за 2010-2024 годы*

Год	Среднедушевые номинальные денежные доходы, тенге	Реальные доходы населения, %	Уровень инфляции, в %	Уровень занятости, в %	Среднемесячная номинальная заработная плата, тенге	Объем соц. трансфертов, в среднем на домашнее хозяйство в год, тенге	ВВП на душу населения, тенге, тенге
2010	468 169	106,3	107,8	94,2	77611	50503	1 336 581,8
2011	551 017	108,7	107,4	94,6	90 028	52440	1 705 786,7
2012	622 317	107,5	106	94,7	101 263	58984	1 847 011,8
2013	677 433	102,9	104,8	94,8	109 141	65501	2 113 170,7
2014	747 257	103,4	107,4	95	121 021	73873	2 294 954,8
2015	807 855	101,4	113,6	94,9	126 021	81820	2 330 535,6
2016	918 904	99,3	108,5	95	142 898	97021	2 639 710,3
2017	1 004 518	101,8	107,1	95,1	150 827	112758	3 014 720,9
2018	1 117 617	105,0	105,3	95,1	162 673	135 796	3 382 469,2
2019	1 251 383	106,4	105,4	95,2	186 815	164777	3 755 744,6
2020	1 393 507	104,3	107,5	95,1	213 003	212733	3 766 810,4
2021	1 567 388	104,0	108,4	95,1	250 311	214240	4 418 275,1
2022	1 973 254	102,3	120,3	95,1	309 697	219381	5 284 726,7
2023	2 279 434	100,9	109,8	95,3	364 295	249791	6 002 027,1
2024	2 568 596	103,7	108,6	95,3	405 416	279 257	6 659 776,2

**Составлено по источникам [6]; [7]; [8].*

Результаты регрессионного анализа показали, что коэффициент корреляции говорит об отрицательной связи между инфляцией и реальными доходами (R=0,268). Это означает, что рост инфляции на 1 п.п. приводит к снижению реальных доходов на 0,299 п.п. При этом модель объясняет примерно 7,2% вариации в реальных доходах населения, что является относительно низким значением, свидетельствующим о наличии других факторов, кроме инфляции, влияющих на доходы (рисунок 2).

Регрессионная статистика								
Множественный R	0,268303							
R-квадрат	0,071986							
Нормированный R-квадрат	0,066773							
Стандартная ошибка	3,514784							
Наблюдения	180							
Дисперсионный анализ								
	df	*SS*	*MS*	*F*	*Значимость F*			
Регрессия	1	170,5739	170,5739	13,8075	0,000271			
Остаток	178	2198,96	12,35371					
Итого	179	2369,534						
	Коэффициенты	*Стандартная ошибка*	*t-статистика*	*P-Значение*	*Нижние 95%*	*Верхние 95%*	*Нижние 95,0%*	*Верхние 95,0%*
Y-пересечение	5,212376	0,447704	11,64247	1,18E-23	4,328886	6,095866	4,328886	6,095866
Переменная X 1	-0,29898	0,08046	-3,71584	0,000271	-0,45775	-0,1402	-0,45775	-0,1402

Рисунок –2. **Расчеты влияния инфляции на реальные доходы населения***

** Рассчитано авторами*

Для этого проведен регресионный анализ влияния на доходы населения таких переменных, как заработная плата, уровень занятости, социальные трансферты, ВВП на душу населения. Расчеты показали, что положительное и существенное влияние на доходы населения оказывает заработная плата, что логично, поскольку заработная плата составляет основной источник дохода. Расчеты показали, что при увеличении среднемесячной заработной платы на 1000 тенге, доходы растут в среднем на 3685 тенге, характеризуя сильную взаимосвязь и зависимость двух переменных. Рост ВВП на душу населения, увеличиваясь на 1000 тенге, сопровождает рост доходов на 155 тенге.

Таким образом, регрессионный анализ показал статистически значимую отрицательную связь между инфляцией и реальными доходами населения, что указывает на то, что с ростом уровня инфляции покупательная способность населения снижается. Это подтверждает необходимость проведения активной социальной политики, направленной на индексацию доходов и защиту уязвимых групп в условиях инфляционного давления.

Заключение. Проведенное исследование подтвердило наличие устойчивой отрицательной зависимости между уровнем инфляции и реальными доходами населения в Казахстане. Несмотря на рост номинальных доходов, в периоды инфляционных шоков происходит снижение их реальной покупательной способности, что особенно отчетливо прослеживается в кризисные и посткризисные 2015-2016, 2020-2022 годы.

Полученные результаты регрессионного анализа показали, что рост инфляции сопровождается статистически значимым снижением реальных доходов населения. Это указывает на ограниченность компенсирующего эффекта номинального роста заработной платы и трансфертов при отсутствии своевременной индексации. Вместе с тем, положительное влияние на уровень доходов оказывает рост заработной платы и ВВП на душу населения, что подчеркивает важность структурной и социальной поддержки общества.

В условиях высокой инфляции необходима проактивная политика государства, направленная на своевременную и полную индексацию доходов населения, усиление адресной социальной поддержки уязвимых групп и стимулирование роста производительности труда и реального сектора экономики. Последнее, в свою очередь, является критическим важным, с акцентом на структурное развитие экономики с фокусом на добавленную стоимость отечественного производства, снижая зависимость от импорта, улучшая торговый баланс и сдерживая таким образом рост цен.

ЛИТЕРАТУРА

1. Ferreira C.A., Inga J.G., Buendia R.H., Vidal O.D., Reyes D.C., Goytendia W.E., Ascue B., Mateo S.M., Utos T.B., Echeverri A.V., Filho M.T. Identification of 20 species from the Peruvian Amazon tropical forest by the wood macroscopic features // Cerne. – 2023. – №29. – 103134 p. – https://doi.org/10.1590/01047760202329013134

2. Zheng Z., Wan X., Huang C.Y. Inflation and income inequality in a Schumpeterian economy with heterogeneous wealth and skills // Economic Modelling. – 2023. – №121. – 106193 p. – https://doi.org/10.1016/j.econmod.2023.106193

3. Global Wage Report 2022-2023: The impact of inflation and COVID-19 on wages and purchasing power. – Geneva: International Labor Organization. – 2022. – 148 p. – https://doi.org/10.54394/ZLFG5119

4. Amores A.F., Basso H., Bischl J.S., Agostini P., Poli S., Dicarlo E., Flevotomou M., Freier M., Maier S., Garcia-Miralles E., Pidkuyko M., Ricci M., Riscado S. Inflation, Fiscal Policy, and Inequality: The Impact of the Post-Pandemic Price Surge and Fiscal Measures on European Households // Review of Income and Wealth. – 2025. – №1(71). – e12713 p. – https://doi.org/ 10.1111/roiw.12713

5. Sipiczki Z., Dolgos A.P., Varga J. Analysis of the inflationary redistribution of consumption and wealth, evidence from Hungary // Acta Oeconomica. – 2023. – P. 129–143. – https://doi.org/10.1556/032.2023.00008

6. Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан. Экономика. Статистика цен. Динамические ряды. – URL: https://stat.gov.kz/ru/industries/economy/prices/

7. Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан. Труд и доходы. Статистика уровня жизни. Динамические ряды. – URL:https://stat.gov.kz/ru/industries/labor-and-income/stat-life/

8. Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан. Труд и доходы. Занятость и безработица. Динамические ряды. – URL: https://stat.gov.kz/ru/industries/labor-and-income/stat-empt-unempl/

REFERENCES

1. Ferreira C.A., Inga J.G., Buendia R.H., Vidal O.D., Reyes D.C., Goytendia W.E., Ascue B., Mateo S.M., Utos T.B., Echeverri A.V., Filho M.T. Identification of 20 species from the Peruvian Amazon tropical forest by the wood macroscopic features // Cerne. – 2023. – №29. – 103134 p. – https://doi.org/10.1590/01047760202329013134

2. Zheng Z., Wan X., Huang C.Y. Inflation and income inequality in a Schumpeterian economy with heterogeneous wealth and skills // Economic Modelling. – 2023. – №121. – 106193 p. – https://doi.org/10.1016/j.econmod.2023.106193

3. Global Wage Report 2022-2023: The impact of inflation and COVID-19 on wages and purchasing power. – Geneva: International Labor Organization. – 2022. – 148 p. – https://doi.org/10.54394/ZLFG5119

4. Amores A.F., Basso H., Bischl J.S., Agostini P., Poli S., Dicarlo E., Flevotomou M., Freier M., Maier S., Garcia-Miralles E., Pidkuyko M., Ricci M., Riscado S. Inflation, Fiscal Policy, and Inequality: The Impact of the Post-Pandemic Price Surge and Fiscal Measures on European Households // Review of Income and Wealth. – 2025. – №1(71). – e12713 p. – https://doi.org/ 10.1111/roiw.12713

5. Sipiczki Z., Dolgos A.P., Varga J. Analysis of the inflationary redistribution of consumption and wealth, evidence from Hungary // Acta Oeconomica. – 2023. – P. 129–143. – https://doi.org/10.1556/032.2023.00008

6. Bjuro nacional'noj statistiki Agentstva po strategicheskomu planirovaniju i reformam Respubliki Kazahstan. Jekonomika. Statistika cen. Dinamicheskie rjady [Bureau of National Statistics of the Agency for Strategic Planning and Reforms of the Republic of Kazakhstan. Economy. Price statistics. Dynamic series]. – URL: https://stat.gov.kz/ru/industries/economy/prices/ [in Russian].

7. Bjuro nacional'noj statistiki Agentstva po strategicheskomu planirovaniju i reformam Respubliki Kazahstan. Trud i dohody. Statistika urovnja zhizni. Dinamicheskie rjady [Bureau of National Statistics of the Agency for Strategic Planning and Reforms of the Republic of Kazakhstan. Labor and income. Standard of living statistics. Dynamic series]. – URL:https://stat.gov.kz/ru/industries/labor-and-income/stat-life/ [in Russian].

8. Bjuro nacional'noj statistiki Agentstva po strategicheskomu planirovaniju i reformam Respubliki Kazahstan. Trud i dohody. Zanjatost' i bezrabotica. Dinamicheskie rjady [Bureau of National Statistics of the Agency for Strategic Planning and Reforms of the Republic of Kazakhstan. Labor and income. Employment and unemployment. Dynamic series]. – URL: https://stat.gov.kz/ru/industries/labor-and-income/stat-empt-unempl/ [in Russian].

Байнеева П.Т., Рахимжанова Г.А., Муталиева А.А., Карипова А.Т.

ИНФЛЯЦИЯ ХАЛЫҚ ТАБЫСЫНА ӘСЕРІНІҢ БАҒАЛАНУЫ

Аңдатпа

Мақалада инфляцияның халық табысына тигізетін әсерін сипаттайтын макроэкономикалық көрсеткіштердің динамикасына талдау жүргізілген, бұл әсердің сандық бағасы көпфакторлы сызықтық регрессиялық модель негізінде ұсынылған, сондай-ақ инфляциялық қысымның теріс салдарын азайтуға бағытталған ұсыныстар әзірленген. Инфляция деңгейінің өсуі аясында экономикалық және валюта дағдарыстары кезеңдерінде халықтың сатып алу қабілетінің төмендеуі және өмір сүру сапасының нашарлауы байқалады, бұл номиналды табыстардың өсуіне қарамастан орын алуда.

Регрессиялық модель нәтижелері негізінде халықтың нақты табыстарының инфляцияға және номиналды табыстар, нақты табыстар, жалақы, жұмыспен қамту деңгейі, әлеуметтік трансферттер көлемі мен жан басына шаққандағы ЖІӨ сияқты негізгі макроэкономикалық айнымалыларға сезімталдығы анықталған. Жүргізілген есептеулер нәтижесінде инфляцияның өсуі халық табысына статистикалық тұрғыдан маңызды теріс әсер ететіні анықталды. Ал, керісінше, орташа айлық жалақы мен жан басына шаққандағы ЖІӨ-нің өсуі табысқа оң және статистикалық маңызға ие әсер береді.

Зерттеу мақсаттарына қол жеткізу үшін динамикалық заңдылықтар мен өзара байланыстарды анықтауға мүмкіндік беретін диалектикалық және жүйелік тәсілдер, сондай-ақ статистикалық, факторлық және сандық

талдау әдістері қолданылды. Жүргізілген талдау мен бағалау Қазақстан Республикасы Ұлттық статистика бюросының деректеріне және ашық интернет көздеріне негізделген.

Зерттеу нәтижелері инфляция деңгейін ескере отырып, номиналды табыстарды уақтылы индекстеудің олардың нақты сатып алу қабілетін сақтау және халықтың тұрақты өмір сүру деңгейін қамтамасыз ету үшін маңыздылығын, сондай-ақ халықтың ең әлсіз қорғалған топтары үшін атаулы әлеуметтік қолдау шараларын кеңейту мен еңбек өнімділігін арттыру арқылы экономиканың өндірістік секторын дамыту қажеттілігін айқындайды.

Baineyeva P., Rakhymzhanova G., Mutaliyeva A., Karipova A.

ASSESSMENT OF THE IMPACT OF INFLATION ON HOUSEHOLD INCOME

Annotation

The article analyzes the dynamics of macroeconomic indicators reflecting the impact of inflation on household income, provides a quantitative assessment of this impact using a multiple linear regression model, and develops proposals to mitigate the negative consequences of inflationary pressure. It has been revealed that during periods of economic and currency shocks, against the backdrop of rising inflation, there is a decline in purchasing power and a deterioration in the population's quality of life, despite the growth in nominal incomes.

Based on the results of the regression model, the sensitivity of real household incomes to inflation and key macroeconomic variables such as nominal income, real income, wages, employment level, volume of social transfers, and GDP per capita has been determined.

The calculations show that rising inflation has a statistically significant negative effect on household income. Meanwhile, increases in average monthly wages and GDP per capita have a statistically significant positive impact on income.

To achieve the research objectives, dialectical and systems approaches were applied, enabling the identification of dynamic patterns and interrelations, along with methods of statistical, factor, and quantitative analysis. The analysis and evaluation are based on data from the Bureau of National Statistics of the Republic of Kazakhstan and publicly available online sources.

The research findings highlight the importance of timely indexation of nominal incomes in line with inflation to preserve their real purchasing power and ensure a stable standard of living. They also underscore the need to expand targeted social support measures for the most vulnerable segments of the population and to develop the productive sector of the economy by increasing labor productivity.

DOI 10.52260/2304-7216.2025.2(59).21
УДК 332.05
ГРНТИ 06.71.03

Т.К. Бекжанова*, к.э.н., доцент[1]
А. Ильяс, к.э.н., и.о. ассоц. профессора[2]
Ж.А. Утебаева, к.э.н., доцент[3]
Г.Т. Сейтова, к.э.н., и.о. профессора[3]
Esil University, г. Астана, Казахстан[1]
Алматинский технологический университет, г. Алматы, Казахстан[2]
Костанайский региональный университет имени А.Байтурсунулы, г. Костанай, Казахстан[3]
* – основной автор (автор для корреспонденции)
e-mail: toty_bekzhanova@mail.ru

РАЗВИТИЕ КУЛЬТУРЫ БЕРЕЖЛИВОГО ПОТРЕБЛЕНИЯ ГАЗА В КАЗАХСТАНЕ

В статье рассмотрены вопросы формирования культуры бережливого потребления природного газа, что немаловажно и для его производства. В статье рассматриваются тенденции, которые сложились в стране в газовой отрасли, предложены мероприятия для устойчивого развития данной отрасли и уменьшения дефицита газа. Авторы провели анализ текущего состояния газовой отрасли Казахстана, определили факторы, влияющие на рост спроса на газ. Представлены данные о динамике производства газа в Казахстане по регионам с 2018 по 2023 годы. В ходе анализа выявлено, что фактическое потребление товарного газа на внутреннем рынке традиционно превышает плановые объемы.

В статье отражена роль национальной компании QazaqGaz, которая обеспечивает международный транзит и занимается продажей газа на внутреннем и внешнем рынках, разработала антикризисные меры для газовой отрасли РК.

В статье показан зарубежный опыт, особое внимание уделено опыту Узбекистана в части ответственности за политику энергоэффективности. На основе проведенного исследования разработаны инициативы по развитию культуры бережливого потребления, позволяющие предотвратить дефицит ресурсной базы.

Авторы акцентировали внимание на планомерной и поэтапной корректировке сбытовых цен для потребителей, что будет стимулировать бережливое потребление и обеспечит финансовую независимость участников газового рынка.

Ключевые слова: *газовая отрасль, энергетический баланс, добыча нефти и газа, бережливое потребление, ценообразование, децентрализованное строительство, ресурсная база.*

Кілт сөздер: *газ саласы, энергетикалық теңгерім, мұнай және газ өндіру, үнемді тұтыну, баға белгілеу, орталықтандырылмаған құрылыс, ресурстық база.*

Keywords: *gas industry, energy balance, oil and gas production, lean consumption, pricing, decentralized construction, resource base.*

JEL classification: Q01, Q32

Введение. Газовая отрасль Казахстана – одна из самых динамично-развивающихся в отечественной экономике. Добыча газа растет, создаются новые газоперерабатывающие мощности, развивается сеть газопроводов. Газовая отрасль занимает главную роль в стратегии обеспечения энергетической безопасности Казахстана и благоприятно воздействует на устойчивое развитие экономики страны. Главным стратегическим направлением развития отрасли до 2030 года должно стать первоочередное обеспечение внутренних потребностей в товарном газе в интересах экономического развития страны.

Использование природного газа в мире в качестве первичного источника энергии характеризуется быстрыми темпами роста. В 1999 году впервые потребление газа превысило потребление угля (на энергетической основе), и газ стал являться вторым по значимости после нефти источником энергии.

Как известно, газ играет важную роль в топливно-энергетической сфере, так как обладает отличными потребительскими характеристиками, сравнительно низкими затратами при добыче и транспортировке, что способствует его широкому использованию в жизни человека и общества в

целом. Поэтому необходимо изыскать различные возможности увеличения его запасов и добычи. В этой связи в настоящее время быстрыми темпами добывается и потребляется данный энергетический ресурс.

Благоприятные естественные предпосылки природного газа и высокий уровень научно-технического прогресса в его транспортировке во многом обеспечивает ускоренное развитие газодобывающей промышленности.

В последнее десятилетие в регионах страны проводится ускоренная газификация, что привело к большому объему потребления газа населением. В связи с тем, что в стране централизованно подключены не только население, но и промышленные объекты, поднимается вопрос дефицита газового ресурса. Однако, в последнее время государство внедряет политику декарбонизации, то есть использования экологически чистых источников энергии. В своих отчетах, компания QazaqGaz, показывает, что по Казахстану фактический спрос на газ превышает запланированный, что приводит к нарушению энергетического баланса. Поэтому необходимо разрабатывать и повсеместно внедрять культуру бережного использования газа, регулировать ценовую политику на газ, и совершенствовать институциональное регулирование газовой отрасли [1].

Цель исследования – проанализировать текущее состояние газовой отрасли Казахстана, выявить факторы, повлиявшие на увеличение потребности газа, разработать рекомендации по формированию культуры его бережного потребления.

Методы исследования, которые были использованы: сравнительный анализ, статистический анализ, факторный анализ, анализ документов.

Обзор литературы. Проведенные исследования научных статей о бережном использовании природных ресурсов в сфере газовой отрасли доказывают, что повсеместно уделяется значительное внимание на формирование культуры бережного отношения к ресурсам как один из факторов, влияющих на экологическую и экономическую безопасность.

Так, в статье Касымовой С., Егембердиевой С. и Мустафаева К. изучены индикаторы оценки «зеленой экономики» и пути их совершенствования. Авторы уделили внимание на необходимость формирования экологической культуры населения Казахстана, акцент был сделан на формирование культуры через управление бережного потребления. Статья показывает, что для устойчивого развития необходима трансформация установок поведения на бережное отношение к природным ресурсам, в том числе и на природный газ [2].

В статье Кадырбергеновой А. и других авторов проанализированы структурные барьеры, которые связаны с неправильным использованием природных ресурсов в нефтегазовом секторе Казахстана. Авторы отмечают, что необходимо повышать эффективность переработки, при этом снижать потери энергии за счет бережливого потребления ресурсов [3].

Особое внимание привлекает статья Ричарда Хайнберга, где рассматриваются вопросы пределов роста и выживания человеческой цивилизации в условиях нехватки природных ресурсов. Данный автор акцентирует внимание на необходимости изменений в культуре и поведении человечества для того, чтобы не было расточительства использования природных ресурсов [4].

Использование государственного управления для бережного использования природных ресурсов предлагает Сихимбаев М. и другие авторы в своей статье. Авторы предполагают, что невозможно без участия государства стимулировать общество на сокращение использования природных ресурсов и увеличение экологической безопасности [5].

Следовательно, анализ статей еще раз демонстрирует актуальность темы, а именно - необходимость формирования культуры бережного использования природных ресурсов.

Основная часть. На сегодняшний день, для повышения конкурентоспособности предприятий газовой отрасли необходимо систематически проводить ряд значительных комплексных экономических и технологических мероприятий, которые должны быть направлены на снижение себестоимости продукции, понижения издержек на добычу и транспортировку энергоресурсов предприятий нефтегазового сектора.

В последние годы большое внимание уделяется применению позиций бережливого производства и потребления во многих отраслях экономики, что позволяет оптимизировать затраты на производственные процессы и грамотно использовать имеющиеся ресурсы при постоянно меняющимся внешней средой. Для повышения производительности предприятий газовой отрасли предлагается применять бережливое производство и потребление. На настоящем этапе в различных отраслях экономики (строительство, здравоохранение, логистика и другие) применяются принципы

бережливого производства. Развитие бережливого производства включает в себя создание неординарного мышления, которая направлена на удовлетворение потребностей клиентов и при этом необходимо сократить все виды потерь на каждом этапе производства. Повышение производительности и производственных мощностей газовых предприятий, рост финансовых результатов, экономия трудовых, природных и других ресурсов, а также увеличение количества заказов от удовлетворенных потребителей происходит благодаря применению бережливого производства [6].

Одна из составляющихся энергетического комплекса Казахстана является газовая отрасль, 85% от общего объема добычи и производства газа которых осуществляется в Атырауской, Западно-Казахстанской и Актюбинской областях (таблица 1).

Перспективное развитие газовой отрасли Казахстана отражены в следующих принятых регламентированных документах, которые позволяют решить глобальные проблемные вопросы:

1. Комплексный план развития газовой отрасли Республики Казахстан на 2022 - 2026 годы;
2. План энергоэффективности и бережного потребления газа на 2023 - 2025 годы;
3. Генеральная схема газификации РК на 2023 - 2030 годы.

В вышеперечисленных документах главным лейтмотивом и приоритетным направлением является бесперебойное обеспечение газом казахстанского населения. Также акцентированы актуальные вопросы по расширению ресурсной базы и увеличению объемов экспорта газа при правильной организации транзита данного ресурса. На сегодняшний день национальная компания QazaqGaz, которая специально образована Правительством Казахстана, разработала стратегические документы, направленные на решение антикризисных мер развития газовой отрасли Республики Казахстан.

Таблица – 1

Динамика производства газа в Казахстане по регионам*

Млн.куб.м.

	2018	**2019**	**2020**	**2021**	**2022**	**2023**
Актюбинская	6 864,2	7 216,1	5 989,5	5 703,2	5 699,8	5 046,2
Атырауская	23 609,1	25 071,0	24 183,6	24 911,3	24 293,5	28 139,7
Западно-Казахстанская	19 929,9	19 578,8	20 918,1	19 502,4	19 817,9	22 663,1
Жамбылская	x	350,0	325,8	278,2	277,6	294,2
Кызылординская	1 051,7	910,6	779,5	720,6	585,3	623,5
Мангистауская	3 119,3	3 090,4	2 899,5	2 876,0	2 871,9	2 659,6
Восточно-Казахстанская	x	x	x	x	99,3	x
Республика Казахстан	55 453,5	56 681,3	55 378,6	54 179,1	53 645,3	59 458,3

*Составлена авторами по источнику [7].

Данные таблицы показывают, что по Казахстану с 2020 по 2023 годы уменьшается производство газа, а в 2023 году повысился на 5 813 млн.м.^{3}. Атырауская область занимает лидирующую позицию по производству газа: в 2018 году добыча составляло 23 609,1 млн.м.^{3} и 28 139,7 млн.м.^{3} в 2023 году. Основными месторождениями газа являются Тенгиз и Кашаган. Положительную динамику увеличения производства газа показывает Западно-Казахстанская область с 19,9 до 22,7 млрд. м.^{3}.

В Актюбинской, Кызылординской и Мангистауской областях наблюдается устойчивое снижение производство газа, который обусловлено истощением ресурсами, недостаточными инвестициями.

Анализ показывает, что, хотя наблюдается общий рост по стране, в региональном разрезе ситуация неоднозначная и необходимы комплексный подход в развитии газовой отрасли, совершенствование инфраструктуры регионов, привлечение инвестиций в разведку и добычу природного газа.

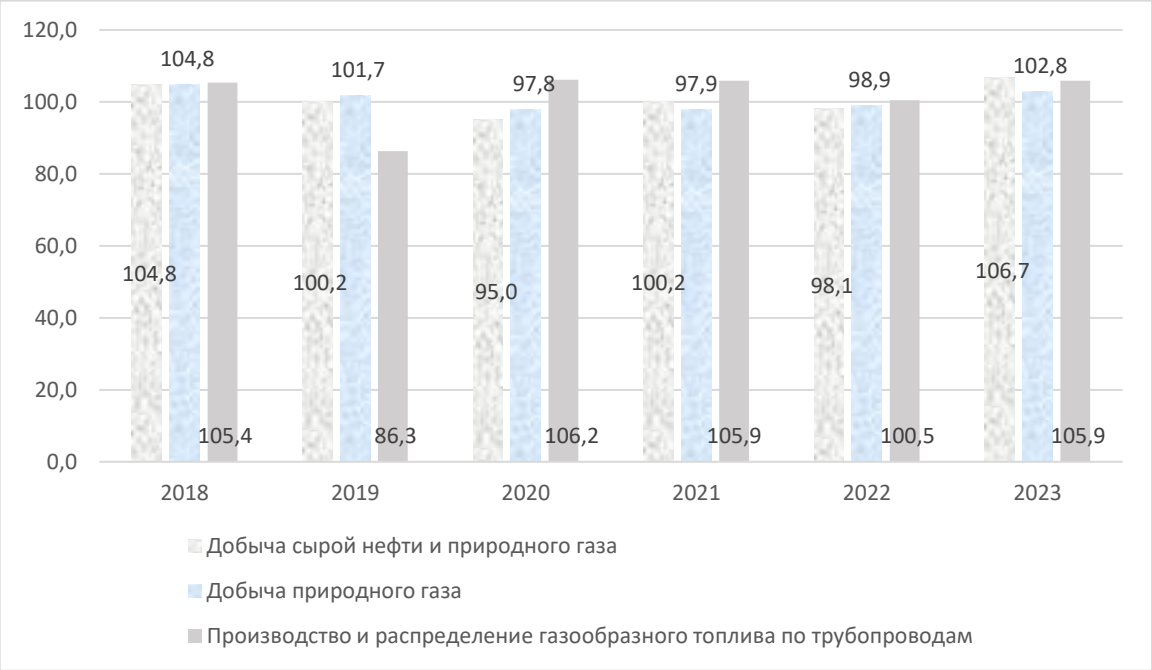

Рисунок – 1. **Динамика индексов физического объема по некоторым направлениям нефтегазовой отрасли Казахстана***

**Составлен авторами*

Информация на рисунке 1 показывает, что совокупная добыча нефти и газа варьируется между 95% и 106,7%, при этом спад произошел в 2020 году, а рост в 2023 году. Добыча природного газа показывает стабильность, при этом абсолютный рост до 106,7% в 2023 году. Положительная динамика наблюдается в производстве и распределения газообразного топлива по трубопроводам с 2019 года (86,3%) до 2023 года (105,9%). Данная динамика показывает рост спроса на газ, что доказывает необходимость совершенствования газотранспортной инфраструктуры.

Проведенный анализ свидетельствует о связи между объемами производства нефтегазовой отрасли и ценовым уровнем на газ. На данных национальной компании QazaqGaz проведем анализ ценовой дифференциации по Казахстану, чтобы изучить степень доступности газа по регионам. В таблице 2 показаны цены для крупных коммерческих потребителей и лиц, осуществляющих цифровой майнинг или лиц по производству электрической энергии для осуществления цифрового майнинга.

Региональный анализ показывает, что на формирование конечных цен на газ оказывает географическое расположение, развитие инфраструктуры, расположение месторождений от городов и области. Самые высокие тарифы наблюдаются в городе Алматы (58 730,91 тг/тыс.м^3), Алматинской области (58 987,11 тг/тыс.м^3), области Жетысу (58 987,11 тг/тыс.м^3). Это можно объяснить, что место добычи газа расположено удаленно от этих населенных пунктов и в себестоимости продукта необходимо учитывать расходы на логистику, транспортировку. В Туркестанской (55 125,59 тг/тыс.м^3) и Акмолинской (50 635.83 тг/тыс.м^3) областях и городе Астана (50 635.83 тг/тыс.м^3) существуют инфраструктурные барьеры и необходимо произвести модернизацию газораспределительных систем.

Таблица –2

Цены на газ с и без учета тарифа на транспортировку товарного газа по газораспределительным системам (без учета НДС, тенге/1000 м^3)

№	Регион	Без учета тарифа на транспортировку товарного газа по газораспределительным системам	С учетом тарифа на транспортировку товарного газа по газораспределительным системам
1	г. Алматы	54 072,26	58 730,91

2	Алматинская область, Область Жетісу	54 328,46	58 987,11
3	Актюбинская область	20 158,36	25 682,48
4	Атырауская область	14 523,29	15 656,68
5	Восточно-Казахстанская область	9 797,27	11 618
6	Жамбылская область	49 571,42	57 979.77
7	Западно-Казахстанская область	18 765.69	21 355.74
8	Карагандинская область, Область Ұлытау	46 138.06	51 124.97
9	Костанайская область	41 294.84	45 985.15
10	Кызылординская область	35 840.97	40 294.64
11	Мангистауская область	22 476.85	24 858.81
12	г. Астана, Акмолинская область	44 551.88	50 635.83
13	Туркестанская область, г. Шымкент	50 506,08	55 125,59

**Составлена авторами*

Таким образом, анализ позволил рассмотреть ценовые характеристики в регионах Казахстана, оценить эффективность обеспечения природным газом населенных пунктов, выявить дифференциацию и диспропорцию в ценах.

Рассмотрим стимулирование изменений в отрасли для развития культуры бережливого потребления на примере компании QazaqGaz – это вертикально интегрированная национальная газовая компания Республики Казахстан, которая осуществляет свою деятельность на всех этапах производственной цепочки: от геологоразведки и добычи до реализации конечной продукции. На данный момент QazaqGaz является управляющим центром крупнейшей сети магистральных газопроводов общей протяженностью более 21,2 тыс. км с годовой пропускной способностью 240 млрд м³, а также газораспределительных сетей протяженностью свыше 59 тыс. км. Компания обеспечивает международный транзит и занимается продажей газа на внутреннем и внешнем рынках, разрабатывает, финансирует, строит и эксплуатирует трубопроводы и газовые хранилища.

Анализ текущей ситуации. В связи с масштабными планами газификации и декарбонизации промышленности в стране ожидается дефицит ресурсной базы газа. В случае быстрого перехода на газ и роста потребления энергобезопасность Казахстана может оказаться под угрозой. Фактическое потребление товарного газа на внутреннем рынке традиционно превышает плановые объемы. В соответствии с Генеральной схемой газификации Республики Казахстан на 2015 – 2030 годы, утвержденной постановлением Правительства Республики Казахстан от 31 декабря 2022 года № 1143 (ГСГ), планировалось, что в 2020 и 2022 годах потребление составит 16 и 17 млрд $м^3$, соответственно. Но фактический объем потребления в эти годы составил 17 и 19 млрд $м^3$ (соответственно, на 5% и 15% выше плана). Это означает, что эффективного контроля за ростом спроса на газ нет [8].

Рост спроса на газ в Казахстане ускоряют несколько факторов:

1. *Отсутствие стимулов ценообразования для бережливого потребления:* Цена сбыта газа населению является относительно низкой (1.2 долл. США/кВт*ч2 по сравнению с такими развивающимися странами как 1.5 долл. США/кВт*ч в Узбекистане и Украине (8.1) и в сравнении с такими развитыми странами как США (3.9), Нидерланды (11.2) и Испания (12.9)) – при этом, также отсутствуют дополнительные стимулы для достижения нормативных удельных объемов потребления, например, ступенчатое увеличение инкрементальной стоимости газа при превышении нормативных объемов

2. *Недостаточное внимание к политике энергоэффективности.* В Казахстане нет государственного регулятора, который бы нес единоличную и прямую ответственность за политику энергоэффективности. Здесь стоит обратить внимание на опыт Узбекистана, где в 2023 году была создана «УзЭнергоИнспекция». Этот орган отвечает за:

- пресечение и профилактику незаконного подключения к электросетям, сетям транспортировки и распределения природного газа, а также хищений и прочего незаконного использования энергетических ресурсов;

- оценку энергоэффективности мер по бережливому использованию энергоресурсов оптовыми потребителями;

- выявление и устранение причин расхождений между объемами потребления топлива и энергоресурсов и объемами, которые поставляются в сети на соответствующих территориях;

- мониторинг перехода на возобновляемые источники энергии и современные, энергоэффективные и энергосберегающие технологии, а также эффективности использования энергоресурсов.

3. *Ускоренный переход промышленности на газ.* Поскольку государство и инвесторы активно поощряют переход промышленности на газ, итоговое потребление газа в Казахстане растет. Слишком быстрая газификация промышленности может серьезно нарушить газовый баланс в стране.

4. *Децентрализованное строительство новых газораспределительных сетей (ГРС).* Этим занимаются местные исполнительные органы, и в результате возникает дополнительный спрос со стороны подключаемого населения или организаций, но без учета доступной ресурсной базы и реалистичных перспектив поставок газа.

С учетом факторов роста потребления, описанных выше, можно предложить реализацию ряда инициатив по развитию культуры бережливого потребления, позволяющих предотвратить дефицит ресурсной базы:

1. Планомерная и поэтапная корректировка сбытовых цен. Это будет стимулировать бережливое потребление и обеспечит финансовую независимость участников газового рынка.

2. Создание нового механизма ценообразования на газ для населения. Целесообразно разработать новую тарифную сетку, в рамках которой цена на газ корректируется после превышения нормативов.

3. Создание государственного регулятора, ответственного за развитие энергоэффективности и контроль перехода страны на энергосберегающие технологии по аналогии с «УзЭнергоИнспекцией» – вновь созданной структурой по надзору за энергоэффективностью в Узбекистане.

4. Стимулирование использования альтернативных источников энергии, а также технологий улавливания, утилизации и хранения углерода. Эти меры позволят предотвратить негативные экологические последствия.

При успешной реализации вышеуказанных инициатив уровень внутреннего потребления газа в Казахстане можно снизить приблизительно на 2 млрд $м^3$. Это позволит либо отсрочить дефицит ресурсной базы в стране, либо полностью предотвратить его возникновение [9].

Заключение. Международное энергетическое агентство прогнозирует до 2035 года ежегодное увеличение роста потребления природного газа в среднем на 1,6%, что показывает высокую востребованность его из всех имеющихся природных топливных ресурсов. Во всех странах наблюдается рост потребления природным газом, но наивысший рост потребления (почти в три раза) будет в странах, которые не входят в Организацию Экономического Сотрудничества и Развития.

В связи с масштабными планами газификации и декарбонизации промышленности в стране ожидается дефицит ресурсной базы газа. Фактическое потребление товарного газа на внутреннем рынке Казахстана традиционно превышает плановые объемы. В стране не создана система эффективного контроля за ростом спроса на газ, что ставит энергобезопасность страны под угрозу.

Таким образом, расширение масштабов применения газа призывает к поиску различных экономных путей к его рациональному использованию из-за его высоких затрат на добычу и сопуствующие риски. В этой связи крайне важно повсеместно популяризировать принципы бережливого потребления газа, что будет способствовать дальнейшему устойчивому развитию газовой отрасли в нашей стране и, соответственно, может привести, на наш взгляд, к установлению справедливых тарифов и цен на этот значимый энергетический ресурс.

ЛИТЕРАТУРА

1. Официальный сайт АО «Национальная компания «QazaqGaz» – https://qazaqgaz.kz/ru
2. Касымова С., Егембердиева С., Мустафаев К. Совершенствование индикаторов оценки «зеленой экономики» для устойчивого развития Кызылординского региона. // Экономическая серия Вестника Евразийского национального университета имени Л.Н. Гумилева. – 2023. – №3. – С. 9–26. –https://doi.org/10.32523/2789-4320-2023-3-9-26
3. Кадырбергенова А., Исмагулова Н., Багитова Р., Ажмагамбетова М. Қазақстан Республикасы мұнай-химия саласының ерекшеліктері және оның бәсекеге қабілеттілігін бағалау // Статистика, учет и аудит. – 2024. – №81(2). – С. 87–97. –https://doi.org/10.51579/1563-2415.2021-2.13
4. Heinberg Richard. Power: Limits and Prospects for Human Survival Paperback // Journal of Ecohumanism. – 2021. – №1. – P. 73–76. – DOI: https://doi.org/10.33182/joe.v1i1.1784
5. Sikhimbayev M., et al. Public administration priorities of subsoil use in Kazakhstan // Scientific journal "Bulletin of NAS RK". – 2022. – №1. – P. 21–26. – DOI: https://doi.org/10.32014/2022.2518-1467.234.
6. Коровина А.А. Перспективы бережливого производства в нефтегазовой промышленности // Вестник Самарского университета. Экономика и управление. – 2023. – Т.14. – №2. – С. 55–66.
7. Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан. Официальный сайт. – URL: https://www.stat.gov.kz (дата обращения: 29.04.2025)
8. Обзор газовой отрасли Республики Казахстан. – https://halykfinance.kz/download/files/analytics/AC_gas (дата обращения: 29.04.2025)
9. Beisembekova S., et al. The Innovative ways of development in the oil and gas industry of Kazakhstan // International Journal of Energy Economics and Policy. – 2022. – №1(12). – P. 9–16. – DOI: https://doi.org/10.32479/ijeep.11505.

REFERENCES

1. Oficial'nyj sajt AO «Nacional'naja kompanija «QazaqGaz». – https://qazaqgaz.kz/ru (data obrashhenija: 04/29/2025) [in Russian]
2. Kasymova S., Egemberdieva S., Mustafaev K. Sovershenstvovanie indikatorov ocenki «zelenoj jekonomiki» dlja ustojchivogo razvitija Kyzylordinskogo regiona [Improvement of green economy assessment indicators for sustainable development of the Kyzylorda region]. // Jekonomicheskaja serija Vestnika Evrazijskogo nacional'nogo universiteta imeni L. Gumileva. – 2023. – №3. – S. 9–26. – https://doi.org/10.32523/2789-4320-2023-3-9-26 [in Russian]
3. Kadyrbergenova A., Ismagulova N., Bagitova R., Azhmagambetova M. Қазақстан Respublikasy mұnaj-himija salasynyң erekshelikteri zhәne onyң bәsekege қabilettiligin bағalau [Features of the petrochemical industry of the republic of Kazakhstan and assessment of its competitiveness] // Statistika, uchet i audit. – 2024. – №81(2). – S. 87–97. – https://doi.org/10.51579/1563-2415.2021-2.13 [in Kazakh]
4. Heinberg Richard. Power: Limits and Prospects for Human Survival Paperback // Journal of Ecohumanism. – 2021. – №1. – P. 73–76. – DOI: https://doi.org/10.33182/joe.v1i1.1784
5. Sikhimbayev M., et al. Public administration priorities of subsoil use in Kazakhstan // Scientific journal "Bulletin of NAS RK" – 2022. – №1. – P. 21–26. – DOI: https://doi.org/10.32014/2022.2518-1467.234.
6. Korovina A. Perspektivy berezhlivogo proizvodstva v neftegazovoj promyshlennosti // Vestnik Samarskogo universiteta. Jekonomika i upravlenie. – 2023. – T.14. – №2. – C. 55–66. [in Russian]
7. Bjuro nacional'noj statistiki Agentstva po strategicheskomu planirovaniju i reformam Respubliki Kazahstan. Oficial'nyj sajt. [Bureau of National Statistics of the Agency for Strategic Planning and Reforms of the Republic of Kazakhstan. Official website]. – URL: https://www.stat.gov.kz (data obrashhenija: 04/29/2025) [in Russian]
8. Obzor gazovoj otrasli Respubliki Kazahstan. – https://halykfinance.kz/download/files/analytics/AC_gas (data obrashhenija: 04/29/2025) [in Russian]
9. Beisembekova S., et al. The Innovative ways of development in the oil and gas industry of Kazakhstan // International Journal of Energy Economics and Policy. – 2022. – №1(12). – P. 9–16. – DOI: https://doi.org/10.32479/ijeep.11505.

Бекжанова Т.К., Ильяс А., Өтебаева Ж.А., Сейітова Г.Т.

ҚАЗАҚСТАНДА ГАЗДЫ ҮНЕМДІ ТҰТЫНУ МӘДЕНИЕТІН ДАМЫТУ

Андатпа

Мақалада табиғи газды үнемді тұтыну мәдениетін қалыптастыру мәселелері қарастырылған, бұл оны өндіру үшін де маңызды. Мақалада елімізде газ саласында қалыптасқан үрдістер қарастырылады, осы саланы тұрақты дамыту және газ тапшылығын азайту үшін іс-шаралар ұсынылады. Авторлар Қазақстанның газ саласының ағымдағы жай-күйіне талдау жүргізіп, газға сұраныстың өсуіне әсер ететін факторларды анықтады. 2018 жылдан 2023 жылға дейінгі өңірлер бойынша Қазақстанда газ өндірісінің динамикасы туралы деректер ұсынылды. Талдау барысында ішкі нарықта тауарлық газды нақты тұтыну дәстүрлі түрде жоспарлы көлемнен асып түсетіні анықталды.

Мақалада халықаралық транзитті қамтамасыз ететін және ішкі және сыртқы нарықтарда газ сатумен айналысатын QazaqGaz ұлттық компаниясының рөлі көрсетілген, ҚР газ саласы үшін дағдарысқа қарсы шаралар әзірленген.

Мақалада шетелдік тәжірибе көрсетілген, энергия тиімділігі саясаты үшін жауапкершілік тұрғысынан Өзбекстанның тәжірибесіне ерекше назар аударылған. Жүргізілген зерттеу негізінде ресурстық базаның тапшылығын болдырмауға мүмкіндік беретін үнемді тұтыну мәдениетін дамыту бойынша бастамалар әзірленді.

Авторлар тұтынушылар үшін сату бағаларын жоспарлы және кезең-кезеңмен түзетуге назар аударды, бұл үнемді тұтынуды ынталандырады және газ нарығына қатысушылардың қаржылық тәуелсіздігін қамтамасыз етеді.

Bekzhanova T., Ilyas A., Utebayeva Zh., Seitova G.

DEVELOPMENT OF A CULTURE OF LEAN GAS CONSUMPTION IN KAZAKHSTAN

Annotation

The article discusses the issues of forming a culture of lean consumption of natural gas, which is also important for its production. The article examines the trends that have developed in the country in the gas industry, suggests measures for the sustainable development of this industry and reducing gas shortages. The authors conducted an analysis of the current state of the gas industry in Kazakhstan, identified the factors influencing the growth of gas demand. Data on the dynamics of gas production in Kazakhstan by region from 2018 to 2023 are presented. The analysis revealed that the actual consumption of commercial gas in the domestic market traditionally exceeds the planned volumes.

The article reflects the role of the national company QazaqGaz, which provides international transit and sells gas on domestic and foreign markets, and has developed anti-crisis measures for the Kazakh gas industry.

The article shows foreign experience, special attention is paid to the experience of Uzbekistan in terms of responsibility for energy efficiency policy. Based on the conducted research, initiatives have been developed to develop a culture of lean consumption to prevent a shortage of the resource base.

The authors focused on the systematic and step-by-step adjustment of sales prices for consumers, which will stimulate lean consumption and ensure the financial independence of gas market participants.

DOI 10.52260/2304-7216.2025.2(59).22
ӘОЖ 338.47:72+338.06
ҒТАМР 06.71.09

А. Нұрланұлы*, PhD докторанты[1]
А.Б. Буламбаев, магистр, аға оқытушы[2]
М.С. Утжанова, магистр, оқытушы[2]
М.К. Айекенова, магистр, аға оқытушы[2]
Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті,
Астана қ., Қазақстан[1]
Алматы гуманитарлық-экономикалық университеті,
Алматы қ., Қазақстан[2]
* - негізгі автор (хат-хабарларға арналған автор)
e-mail: akhasssen@gmail.com

ӨҢІРЛІК ӘУЕ ТАСЫМАЛДАРЫ НАРЫҒЫНЫҢ ЭКОНОМИКАЛЫҚ ТИІМДІЛІГІН АРТТЫРУ БАҒЫТТАРЫ

Мақала өңірлік әуе тасымалдары нарығының экономикалық тиімділігін арттыру бағыттарын зерттеуге арналған. Авторлар бағыттардың төмен рентабельділігі, әуежайлар инфрақұрылымының жеткіліксіздігі және авиакомпаниялардың жоғары операциялық шығындары сияқты өңірлік әуе тасымалдарының қазақстандық нарығының қазіргі жағдайының негізгі проблемаларын қарастырған. Отынның жоғары құны, мемлекеттік қолдаудың болмауы және өңірлердің көлік инфрақұрылымының нашар дамуы сияқты өңірлік авиацияның дамуын тежейтін факторлар талданған.

Анықталған мәселелерді шешу үшін әуежайлардың қолданыстағы инфрақұрылымын жаңғыртуды, әуе қозғалысын басқарудың қазіргі заманғы технологияларын енгізуді, тасымалдау маршрутын оңтайландыруды және өңірлік авиация саласына жеке инвестицияларды тарту үшін жағдай жасауды қамтитын шаралар кешені ұсынылады. Өңірлік тасымалдарды жүзеге асыратын авиакомпанияларға билеттер мен салық жеңілдіктерін субсидиялау арқылы саланы мемлекеттік реттеу мүмкіндіктері қарастырылған.

Зерттеу кезінде жүйелік бағыт, жалпылама сипаттау, оңтайландыру және факторлық талдау әдістері қолданылды.

Жүргізілген талдау әуежайлардың қазіргі заманғы инфрақұрылымын дамыту; ұшу бағыттарын оңтайландыру және жолаушыларға қызмет көрсету сапасын арттыру; әуе кеңістігін басқаруда инновациялық шешімдерді қолдану; өңірлік әуе тасымалдары нарығын дамытуды мемлекеттік қолдау және ынталандыру сияқты экономикалық тиімділікті арттырудың негізгі бағыттарын анықтауға мүмкіндік берді.

Жүргізілген зерттеу нәтижелері өңірлік әуе тасымалдары нарығының экономикалық жағдайын жақсарту және халықтың ыңғайлы және қолжетімді әуе тасымалдарына қажеттілігін қанағаттандыру үшін ұсынылған іс-шаралардың басымдылығы туралы қорытынды жасауға мүмкіндік береді.

Кілт сөздер: *өңірлік әуе тасымалдары нарығы, экономикалық тиімділік, әуежайлар инфрақұрылымы, PEST-талдау, әуе компанияларының бәсекелестігі, субсидиялау, билет бағалары.*

Ключевые слова: *рынок региональных авиаперевозок, экономическая эффективность, инфраструктура аэропортов, PEST-анализ, конкуренция авиакомпаний, субсидирование, цены на билеты.*

Keywords: *regional air transportation market, economic efficiency, airport infrastructure, PEST-analysis, airline competition, subsidizing, ticket prices.*

JEL classification: L93, R42, O18

Кіріспе. Маңызды белгісіздікпен және тұрақсыздықпен сипатталатын қазіргі экономикалық жағдайда, сонымен бірге халықтың қосымша күрделене түскен төмен төлем қабілеттілігі және әуе компанияларындағы қатаң бәсекелестік жағдайында әуе кемелерінің коммерциялық және техникалық пайдалану шығындарын қысқарту сұрақтары көтеріліп отыр. Операциялық шығындарды азайту, оларды барынша қысқарту жолдарын анықтау және бюджеттің шығыс бөлігін ұтымды ұйымдастыру мәселелері әуе компанияларының қаржылық тұрақтылығын айтарлықтай айқындай түсетін негізгі аспектілерді білдіреді.

Қазақстандық әуе компанияларындағы әуе кемелері паркінің өңірлік әуе тасымалдары сегментіндегі жалпы тиімділігі әлемдік деңдейдегіден әлдеқайда артта қалып отыр. Алайда, мәселе

әуе компанияларының ұшақтардың ескі үлгілерін пайдаланатындығында емес, мұндағы басты мәселе – осы әуе кемелерінің қолдағы бар көлемі мен мөлшерлігінің қазіргі заманауи тасылмалдар құрылымына және әуе компанияларының нақты қажеттіліктеріне сәйкес келмеуінде. Ұшақтар паркі бойынша жоғары отын тиімділігін нақты әуе жолдарына сәйкес келетін заманауи ұшқыш аппараттарды пайдалану жолымен ғана алуға болады [1].

Зерттеудің мақсаты – Қазақстан нарығын дамыту жағдайында өңірлік әуе тасымалдарының экономикалық тиімділігін арттырудың бағыттарын анықтау. Осы мақсатқа қол жеткізу үшін бірқатар міндеттерді орындау қажеттілігі туындайды, атап айтқанда: өңірлік әуе тасымалдары нарығының дамуының қазіргі заманғы үрдістеріне зерттеу жүргізу; орын алып отырған проблемаларды зерделеу; саланың экономикалық көрсеткіштерін жақсартуға бағытталған ықтимал шешімдерді ұсыну.

Бұл тасымалдардың тиімділігіне ықпал ететін факторларды талдауды, перспективалық технологиялар мен басқарушылық тәсілдерді бағалауды, сондай-ақ авиациялық қызметті реттеумен айналысатын әуе компаниялары мен мемлекеттік органдар үшін ұсынымдар әзірлеуді қамтиды. Шығындарды оңтайландыру, кірістерді ұлғайту және көрсетілетін қызметтердің сапасын жақсарту жолдарын іздестіруге баса назар аударылады, бұл қазіргі заманғы нарық жағдайында қазақстандық өңірлік әуе желілерінің бәсекеге қабілеттілігін арттыруға мүмкіндік береді.

Жүйелік бағыт шеңберінде әуе компаниялары, әуежайлар, билік органдары және жолаушылар сияқты әуе тасымалдары нарығының барлық қатысушылары арасындағы өзара әрекеттесу жүйелеріне талдау жүргізілді. Жалпы тиімділік пен нәтижелілікті көтеру үшін өсудің жолдары мен нүктелері іздестірілді және анықталды. Осылайша, зерттеудің кешенді бағытын және әртүрлі ақпарат көздерін пайдалана отырып өңірлік әуе тасымалдарының тиімділігін арттырудың жаңа бағыттары жөнінде терең зерттеулер алынды.

Әдебиеттік шолу. Ғылыми қауымдастық аталған проблемаларды шешу жолдарын белсенді зерттеуде. Халықаралық тәжірибенің маңыздылығы бірқатар жұмыстарда атап өтіледі, олардың арасында Еуропа және Азия елдерінде өңірлік авиация саласын жаңғыртуға арналған ресейлік ғалымдардың зерттеулері ерекшеленеді. Бұл авторлар әуе қозғалысын басқарудың инновациялық технологияларын енгізу және авиакомпаниялардың шығындарын азайту үшін бағыттарды оңтайландыру қажеттігін көрсетеді [2].

Қытайлық Хинг [3] бастаған ғалымдар Қытайдағы өңірлік әуе жолдарын субсидиялаудың экономикалық әсерін зерттеген. Авторлар мемлекеттік қолдаудың жергілікті қоғамдастықтарды дамытуға және жолаушылар ағынын ұлғайтуға оң ықпалы туралы қорытынды жасайды.

Отандық ғалым А.С. Нұрмағанбетов және басқалары [4] Қазақстанның көлік саясатының, оның ішінде әуе көлігі мәселелерімен айналысты. Олар тұрақты рейстер санын ұлғайту және ішкі ұшулар желісін кеңейту үшін мемлекеттік органдар мен жеке авиакомпаниялар арасындағы үйлестіруді жақсартудың маңыздылығын атап көрсетеді.

Алайда, Қ.Б. Қалиев [5] сияқты бірқатар авторлар отынның жоғары құнына және өңірлік рейстерге сұраныстың шектелуіне байланысты көптеген бағыттардың төмен рентабельділігіне назар аударады. Демек, баға белгілеуге және жолаушылар үшін авиабилеттердің тартымдылығын арттыруға жаңа тәсілдерді әзірлеу қажеттілігі туындайды.

Тасымалдаушылардың операциялық тиімділігін арттыруда цифрлық технологиялардың рөліне ерекше мән беріледі. Мысалы, Джан Ли және оның ізбасарлары [6] ұшу кестесін жоспарлау және ұшақтардың жүктелуін оңтайландыру үшін үлкен деректерді талдау әлеуетін көрсетеді. Дегенмен, мұндай шешімдерді енгізу елеулі инвестицияларды және персоналды қайта оқытуды талап етеді, бұл цифрлық трансформация үдерісін баяулатады.

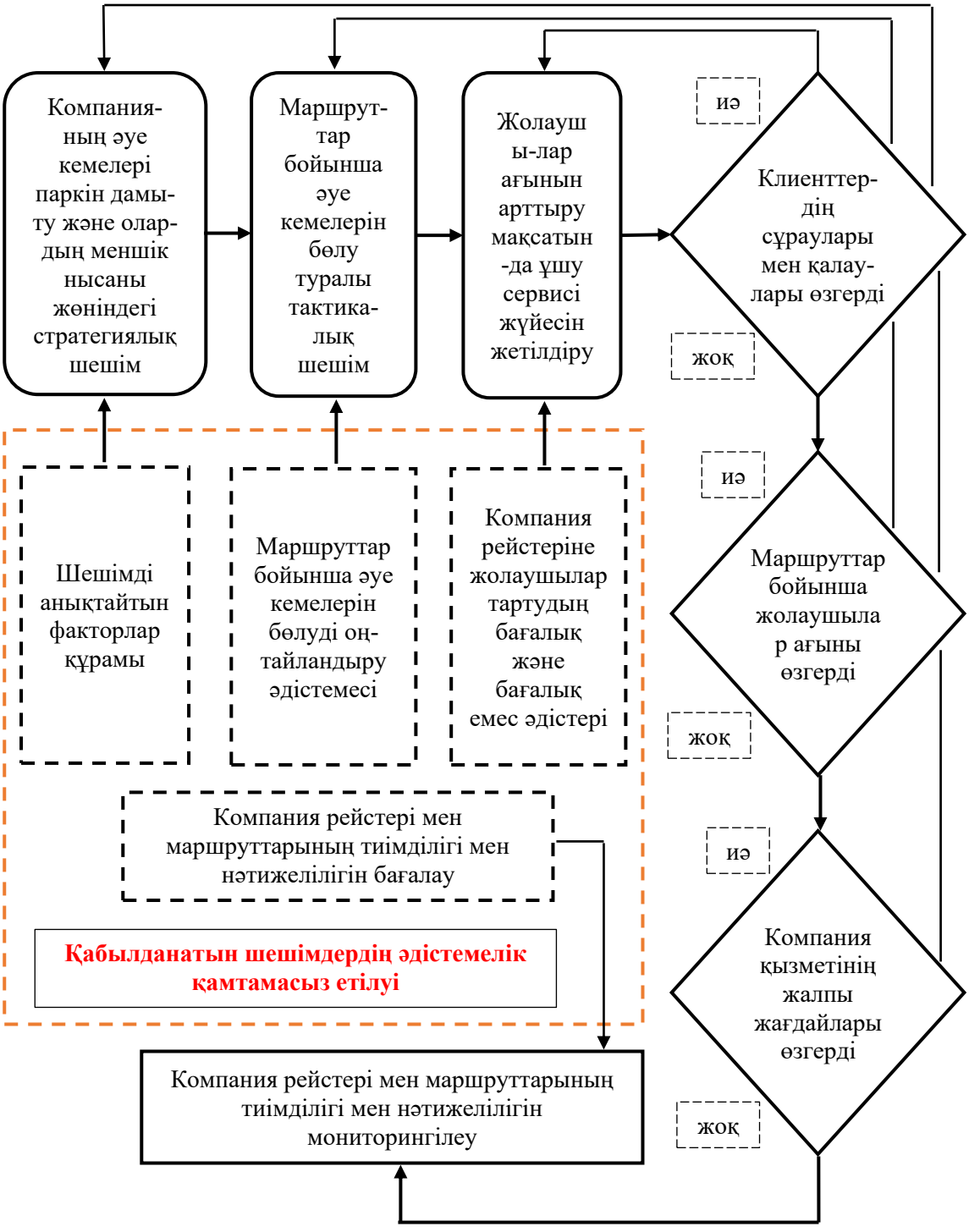
Бхатия мен Кумар Сингх [7] атты зерттеушілер отынның экологиялық таза түрлерін пайдалану және көмірқышқыл газының шығарындыларын азайту авиацияны тұрақты дамытудың басым бағыттары болып табылады. Сонымен қатар, қазіргі кедергілер ресурстары шектеулі өңірлерде жасыл технологияларды кеңінен енгізуге кедергі келтіреді.

Осылайша, қазіргі ғылыми негізге қарамастан, өңірлік әуе тасымалдарының жұмыс істеуінің экономикалық аспектілерін одан әрі зерделеу ғылыми қоғамдастық пен мамандар үшін өзекті міндет болып қала береді.

Жүргізілген әдеби шолу осы саладағы одан әрі зерттеулер үшін айтарлықтай әлеуеттің бар екендігі туралы қорытынды жасауға мүмкіндік береді. Сала алдында тұрған проблемаларды шешуге

кешенді көзқарастың қажеттілігі экономикалық, техникалық және әлеуметтік аспектілерді біріктіретін пәнаралық зерттеулер жүргізу қажеттігін талап етеді.

Негізгі бөлім. Ұсынылған бағыттар өңірлік деңгейде әуе компанияларының бәсекеге қабілеттілігін арттыруға бағытталған дәйекті стратегиялық-тактикалық басқару шараларының жүйесін қамтиды, сондай-ақ қабылданатын шешімдерді сауатты негіздеу үшін әдістемелік базаны қамтамасыз етеді (сурет 1).

Сурет – 1. **Әуе компанияларының өңірлік әуе тасымалдары нарығындағы қызметінің тиімділігін арттыру бағыттары***

**[8] дереккөз негізінде авторлармен құрастырылды*

Ұсынылып отырған бағыттардың құрамдас бөліктерін және олардың әдістемелік қамтамасыз етілуін егжей-тегжейлі қарастырайық.

1. Өңірлік әуе тасымалдары үшін әуе компаниясының әуе кемелері паркін дамыту бағыты жөнінде стратегиялық шешімдерді әзірлеу әуе кемелерінің түрін (үлгілерін) негізді түрде таңдауды көздейді, оларға жұмыс істеп тұрған кемелерді ауыстыру және жаңаларын пайдалануға енгізу кезінде артықшылық берілуі тиіс, сонымен қоса кемелерге меншік нысаны туралы мәселелерді шешуді де қарастырады.

Төмендегі есептеулерге қарап, Қазақстанның өңірлік әуе компаниясының мысалында ұсынылған бағыттың экономикалық тиімділігін сандық бағалауға болады. Ол үшін бастапқы деректер мен есептеу алгоритмін қолданамыз.

Бастапқы деректер:

Ағымдағы парктің техникалық сипаттамалары және пайдалану шығындары:

- пайдаланылатын ұшақтар саны: 10 бірлік;
- ұшақтың орташа жүктемесі: 50 орын;
- жүктеу коэффициенті (орташа отырғызылатын орын): 80%;
- рейстің өзіндік құны (операциялық шығындар, отын, жалақы, салықтар): 150 мың теңге;
- парктің ескіру пайызы: 70%;
- жоспарланған паркті жаңарту коэффициенті: 30% (мәселен, үш ескі ұшақты ауыстыру).

Жаңа ұшақтарды сатып алу параметрлері:

- жаңа ұшақтың құны: 1,5 миллиард теңге;
- жаңа ұшақ ресурсы: жұмыс істеу мерзімі - 25 жыл;
- ұшақтың жаңа түрінің жанармай тиімділігінің динамикасы ескі модельдерге қарағанда 15%-ға жақсырақ;
- жаңа ұшақтардың амортизациялық мөлшерлемесі: жылдық 4%.

Есептеу алгоритмі:

1-қадам. Пайдалану шығындарын үнемдеуді есептеу:

Жанармай құны 15%-ға төмендейді, сондықтан біз бір рейсте үнемдеуді келесідей деп санаймыз:

$Э_{тиімділік} = 150\,000 \times 0.15 = 22\,500$ теңге.

Яғни, әрбір рейсте жаңа техника 22,5 мың теңгені үнемдеуге мүмкіндік береді.

2-қадам. Операциялық пайданың өсуін есептеу:

Әрбір рейс рейстердің орташа санына көбейте отырып, қосымша 22,5 мың теңге әкеледі (мысалы, әр көлікке тәулігіне 10 рейс):

Бір кеменің өсімі = 22 500×10 = 225 000 теңге / күн.

Осылардың барлығын жұмыс күндеріне көбейтеміз (жылына 300 күн делік):

Қосымша бір ұшақтың жылдық табысы = 225 000×300 = 67 500 000 теңге/жыл.

Біздің мысалымызда үш ұшақты ауыстыру жоспарланғандықтан, біз жалпы жылдық үнемдеуді аламыз:

Жалпы үнемдеу = 67 500 000×3 = 202 500 000 теңге / жыл.

3-қадам. Жаңа парктің амортизациясы:

Амортизация нормасы жаңа ұшақ құнының 4% (1,5 млрд теңге):

$А_1 = 1\,500\,000\,000 \times 0.04 = 60\,000\,000$ теңге / жыл.

Үш жаңа ұшақ амортизацияға жүктеме береді:

$А_{жалпы} = 60\,000\,000 \times 3 = 180\,000\,000$ теңге / жыл.

4-қадам. Жалпы қаржылық тиімділік:

Біз таза қаржылық тиімділікті есептейміз (кіріс минус амортизация):

Таза ақшалай ағын = 202 500 000 - 180 000 000 = 22 500 000 теңге / жыл.

Яғни, ұшақ паркін жаңартудың стратегиялық шешімі операциялық пайданың жылына шамамен 22,5 миллион теңгеге ұлғаюына әкеледі.

Бұдан қорытындылайтын болсақ, ұшақтар паркінің бір бөлігін жаңа үлгілермен ауыстыру әуе компаниясының қаржылық тұрақтылығының оң динамикасын қамтамасыз етеді, оның жанармай бағасының ауытқуына тәуелділігін төмендетеді және саяхат жайлылығын арттыру арқылы жолаушылардың тартымдылығын жақсартады. Бұл үдеріс өте жылдам өтелу кезеңіне ие және әуе компаниясының Қазақстанның өңірлік әуе тасымалдар нарығындағы позициясын нығайтуға ықпал етеді.

Бұл бағыт бойынша қабылданатын шешімдердің экономикалық тиімділігінің әлеуетін сапалық бағалау үшін PEST-талдау жүргізу қажет (кесте 1).

Кесте – 1

Өңірлік әуе тасымалдары нарығының экономикалық тиімділігін PEST-талдау*

Саяси факторлар (Р)	Экономикалық факторлар (Е)
1. Саланы мемлекеттік реттеу. 2. Халықаралық келісімдер жасасу. 3. Қауіпсіздікті сақтау және стандарттарды бекіту.	1. Инфляция және валюта бағамы. 2. Отынға деген бағаның құбылуы. 3. Өңірлік әуе тасымалдары нарығындағы бәсекестік деңгейі.
Әлеуметтік факторлар (S)	Технологиялық факторлар (Т)
1. Демографиялық өзгерістер. 2. Тұтынушы талғамының өзгеруі. 3. Өмір сүру сапасының өзгеруі.	1. Жаңа технологиялардың енгізілуі. 2. Сандық платформаларды қолдану. 3. Тұрақты даму.

* *Авторлармен құрастырылды*

Біздің ойымызша, жүргізілген PEST-талдау отандық өңірлік әуе тасымалдары нарығының экономикалық тиімділігіне ықпал етуі мүмкін сыртқы факторларды тереңірек түсінуге, оларды ескеруге және пайдалануға бағытталған стратегияларды әзірлеуге көмектеседі.

Экономикалық тиімділікті айқындайтын ішкі факторлар да бар.

Біріншіден, бұл ұшақтың техникалық-экономикалық сипаттамалары. Ұшақты таңдау кезінде пайдаланушы әуе компаниясы мыналарды қамтитын пайдалану сипаттамаларына талдау жүргізеді:

1) «ұшақтың мүмкіндіктері» ретінде айқындалатын ұшу қашықтығы мен пайдалы жүктеме арасындағы байланыс және оның ұшудың әртүрлі кезеңдеріндегі шектеулері;

2) бағыт бойынша ұшуда өндіруші кепілдік берген сипаттамаларды бағалау;

3) ұшу-қону сипаттамаларын бағалау;

4) отын шығынын бағалау;

5) техникалық қызмет көрсету параметрлері; салонның орналасуы.

Екіншіден, бұл қазақстандық әуе ұшақтарын пайдалану кезінде көзделетін мемлекеттік қолдау шаралары. Мемлекеттік қолдау шеңберінде әуе компанияларының отандық өндірістегі ұшақтарды пайдалану кезінде қолдана алатын мынадай құралдары бар [9]:

- ҚР Үкіметінің 2010 жылғы 31 желтоқсандағы № 1511 қаулысына сәйкес әуе бағыттарының кең тізбесін субсидиялау [10].

- отандық ұшақтарда авиақозғалтқыштарды ұстауды кепілді қамтамасыз ету, атап айтқанда: ұшудың әрбір сағатына белгіленген тариф бойынша авиақозғалтқышты жөндеуге ақы төлеу, қозғалтқышты ауыстыру ақысынан жаңасына жедел ауыстыру;

- әуе компанияларының қазақстандық көлік лизингтік компаниясы тағайындаған бағамы негізінде әуе кемелерін теңгемен пайдалану бойынша лизингтік келісім-шарттар жасасуы [11].

Тиісінше, әуе кемелері паркін толық жасақтау туралы шешім қабылау кезінде нақты кеме түрін таңдай отырып, мемлекеттік қолдаудың қандай шараларына сенім артуға болатынын ескеру қажет.

Үшіншіден, бұл компания паркіндегі ұшақтардың түрлі үйлесімдерінің техникалық-экономикалық салдарлары. Мысалы, ұшақтар паркін бір өндірушінің бірнеше үлгісімен жинақтау компанияның кемелерге техникалық қызмет көрсетуге және жөндеуге кететін жалпы шығындарын мынадай факторлардың есебінен айтарлықтай қысқартуға мүмкіндік береді [12]:

1) ұшақ жүйелерін біріздендіру және авиациялық құрауыштардың өзара алмастырылып отыруы;

2) қосалқы бөлшектер мен шығыс материалдарын үздіксіз жеткізуді ұйымдастыру;

3) инженерлік-техникалық персоналды оқыту және даярлау шығындарын қысқарту;

4) өндірушімен сенімді және өзара тиімді ынтымақтастық және оны тәулік бойы техникалық қолдау.

Өңірлік әуе желілері үшін әуе ұшақтарының ең озық үлгісін таңдау үшін планер тиімділігінің, күштік қондырғының, сенімділік пен пайдалану технологиялылығының коэффициенттерін де, сондай-ақ қаржы-экономикалық көрсеткіштерді де ескеруге мүмкіндік беретін жүйелік бағыт қажет. Жаңа техниканы пайдаланудан барынша пайда алудың бірыңғай міндетін шешу үшін барлық көрсетілген параметрлерді оңтайлы үйлестіруге қол жеткізу керек.

Өңірлік ұшақтардың әуе паркін пайдалану тиімділігі үшін ұшу кестесінде тоқтап қалулар мен іркілістерді болдырмау үшін техникалық қызмет көрсету және ақауларды жою жөніндегі жұмыстарды жедел ұйымдастыруды қарастыруға болады.

2. Екінші бағыт әуе кемелерін бағыттар бойынша бөлуді оңтайландырудың әзірленген тәсілін қолдануға негізделеді. Бұл бағыт компанияның өңірлік маршруттық желісінің әрбір бағытында пайдалану талап етілетін әрбір үлгідегі әуе кемелерінің оңтайлы санын айқындауға мүмкіндік беруге тиіс. Нақты айтқанда, әрбір бағытта әрбір үлгідегі әуе кемесі (әуе компаниясының иелігіндегі) жүзеге асыруға тиіс рейстер санын белгілеу қажет. Бұл ретте оңтайландыру критерийі ретінде рейстерді жүзеге асыруға арналған жиынтық шығындардың шамасы қолданылады.

Бұл бағыт бойынша рейстерді орындауға жұмсалатын шығындарды азайту негізінде әуе кемелерін бағыттар бойынша бөлуді оңтайландырудың экономикалық есебін жүргізуді маңызды деп санаймыз.

Бастапқы деректер:

Айталық, отандық әуе компаниясы сыйымдылығы 50-ден 100-ге дейін жолаушы санаты әртүрлі 10 әуе кемесінен тұратын паркпен Қазақстанның өңірлік бағыттарына қызмет көрсетеді.

Оңтайландыру параметрлері:

- Бос жүрістерді барынша азайту (кемелер жартылай бос ұшқанда);
- Флоттың әрбір бірлігінің ең жоғары жүктемесі;
- Әртүрлі бағыттардағы ұшақтар айналымының мерзімдерін теңгерімдеу (қайта ұшып шығу үшін орналасу пунктіне жылдам оралу).

Ағымдағы шарттар:

- Бір рейстің орташа ұшу уақыты: 2 сағат.
- Маршруттардағы күнделікті рейстердің жиілігі: күніне 2 рет.
- Бір әуе кемесінің орташа тәуліктік жүктемесі: 80%.
- Рейстерге қызмет көрсетуге арналған шығындар: бір рейске 150 мың теңге.

Оңтайландыру өлшемі:

Бос емес орындар мен тиімсіз бағыттарды қоспағанда, жалпы көлік шығындарын барынша азайту.

Мәселені шешу:

Сызықтық бағдарламалау әдістерін және бағандар теориясын пайдалана отырып, әуе кемелерін теңгерімді сақтай отырып, бағыттарға арналған шығындарды барынша азайтатындай етіп бөлеміз:

- шағын кемелерді аз сұранысқа ие желілерде, ірі кемелерді - барынша көп жүктемеде пайдаланамыз.
- Бос жүрістерді қысқартып, рейстерді ең аз ұшулар бос өтетіндей етіп біріктіреміз.

Кесте – 2

Оңтайландырылған кестенің үлгісі*

Бағыт	Кеме тұрпаты	Жиілігі	Жүктелуі
А-Ә	Шағын	2	90%
Ә-Б	Үлкен	3	95%
Б-В	Орташа	2	85%

**Авторлармен құрастырылды*

Оңтайландыру нәтижесі:

- Жақсы жүктеме есебінен (5-10%-ға өсу) әрбір рейстен түсетін пайда ұлғаяды.
- Әуе ұшағының бос жұмысының төмендеуі отын мен техникалық қызмет көрсетуге ақы төлеуге кететін шығындарды азайтады.
- Ұшақтардың жерде болу уақыты ұшу жиілігін арттыра отырып, 10%-ға қысқарады.

Экономикалық тиімділігі:

Рейстерді жүргізуге жұмсалатын бастапқы шығындар бір рейске 150 мың теңгені құрады, аптасына 200 рейске жуық болады деп болжанған.

Оңтайландырудан кейін орташа жүктеме 5%-ға өсіп, таңдалмаған билеттерге тікелей шығындар қысқарады. Енді нақты шығындар 10%-ға азайды:

Рейстің жаңа құны = 150 000 × 0.9 = 135 000 теңге.

Сондай-ақ бос жүрістердің азаюы рейстердің жалпы санын 10%-ға қысқартуға мүмкіндік берді:

Оңтайландырудан кейінгі рейстер саны = 200 × 0.9 = 180.

Бір аптадағы жалпы үнемдеу:

Бір аптада үнемдеу = (150 000 − 135 000) × 180 = 2 700 000 теңге.

Немесе жылдық үнемдеу:

Бір жылға үнемдеу = 2 700 000 × 52 = 140 400 000 теңге.

Бұдан қорытынды шығаратын болсақ, маршрутты оңтайландырудың әзірленген әдістемесін пайдалану әуе компанияларын Қазақстанға өңірлік әуе тасымалдаушылардың ішкі нарығында қосымша артықшылықтар мен тұрақтылықты қамтамасыз ете отырып, тұрақты тасымалдарға арналған шығындарды едәуір үнемдеуге қол жеткізуге мүмкіндік береді.

Бұл есептік модельді қолдану бағыттардың өңірішілік желісінің рейстері бойынша әртүрлі сыныптағы кемелерді бөлудің ең тиімді нұсқасын айқындауға мүмкіндік береді. Оңтайландыруға бір мезгілде қаржылық тиімділік өлшемі бойынша да, әуе компаниясының табыстылығының маңызды индикаторы - әуе ұшақтарының жүктелу деңгейі бойынша да қол жеткізіледі.

Авиабилеттердің бағасын анықтау проблемасының ерекше маңызы бар. Бұрын тарифтерді қалыптастыру кезінде ұсынылған есеп айырысу әдістемесін табысты қолдану үшін рейске шығыстарды бағалаудың жалпы тәсілдерінен басқа қосымша факторларды ескеру маңызды екендігі көрсетілген болатын.

Кейбір бағыттар арасында жолаушылар тасымалы жүзеге асырылатын өңірлердің билігінен субсидиялар алады. Мысалы, Қазақстанның ішкі әуе тасымалдары нарығы толығымен ырықтандырылған: кез-келген қазақстандық авиакомпания ішкі маршруттар бойынша ұшуларды бар сұранысқа сәйкес шектеусіз орындай алады. Қазір ішкі әуе тасымалдарды бес қазақстандық авиакомпания жүзеге асырады: «Эйр Астана», SCAT, Qazaq Air, «Оңтүстік Аспан», «Жетісу» компаниялар тобы. 2024 жылдың мәліметіне сәйкес олар 57 ішкі авиамаршрут бойынша 669 рейс орындады. Ұшулардың қолжетімділігін жақсарту және ішкі туризмді дамыту үшін авиамаршруттарды субсидиялау енгізілді. 2024 жылы 9 облыста 19 авиамаршрутты субсидиялау үшін республикалық бюджеттен 6,6 млрд. теңге бөлінді. Ішкі туристік дестинацияларға басымдық беріледі. Мұнда тарифтері 10 мың теңгеден 33 мың теңгеге дейін болатын рейстер Солтүстік Қазақстан, Шығыс Қазақстан, Түркістан, Ұлытау, Жамбыл, Ақмола, Павлодар облыстары бойынша субсидияланды [13].

3. Үшінші бағыт жолаушылар ағынын өсіру мақсатында ұшу сервисінің жүйесін жетілдіруге негізделеді. Мұнда өңірлік рейстерде жолаушылар ағынын арттыруға компанияның көрсетілетін қызметтерін әлеуетті жолаушылар үшін анағұрлым тартымды етуге мүмкіндік беретін дәстүрлі маркетингтік құралдардың көмегімен де, авиакомпания қызметінің салалық ерекшеліктерін көрсететін ерекше әдістермен де қол жеткізілуі мүмкін.

Сатуды ынталандырудың бағалық емес тәсілдерінің маңызды бөлігі – өткізуді ынталандыру, ол тұтыну нарықтарын және авиакомпанияның жеке қызметкерлерін ынталандыруға арналған купондар, сыйлықтар, байқаулар, адалдық бағдарламалары бойынша жеңілдіктер болып табылады.

Авиатасымалдаушының әуе компаниясындағы жұртшылықпен өзара қарым-қатынасы бөлігінде PR (public relations) қызметі болуы тиіс, оның міндеті болып авиакомпанияға «сенімсіздік кедергісін» еңсеру табылады. Мұндай кедергілер әуе тасымалдары сапасының қанағаттанарлықсыздығынан емес, мәселен, ұшақ типіне және оның жайлылығына деген бейтараптылықтан туындауы мүмкін [14].

Әуе компаниясының колайлы имиджі, негізінен, ұсынылатын тауардың (көрсетілетін қызметтің) тұтынушылық қасиеттерінен емес, одан тыс жатқан, бірақ жалпы адамзаттық мәні бар құндылықтармен байланысты. Компанияның оң имиджін қалыптастыру арқылы кең жұртшылыққа авиакомпания жұмысының түпкілікті мақсаты пайда табу емес, адамдар мен қоғамның ұтқырлыққа, шалғай аумақтарға қол жетімділікті қамтамасыз етуге деген ой жеткізіледі.

Өңірлік бағыттар бойынша авиабилеттерді сатуды ынталандыру үшін авиакомпанияның PR қызметтері нарықты ілгерілету мынадай шараларын ұйымдастырады:

- Беделді онлайн-жарнама (әлеуметтік желілерде, билет сату агрегаторларында, іздеу жүйелерінде және мамандандырылған сервистерде ілгерілету).

- Әуе компаниясының қоғамдық маңызы бар іс-шараларын жария ететін баспасөз конференцияларын және бейнеконференцияларды өткізу.

- Жетекші интернет-басылымдардағы коммерциялық емес жарияланымдар.

- Демеуші ретінде қайырымдылық акциялары мен мәдени іс-шараларға қатысу.

Сұранысты бағалық ынталандыру әдістері рейстер құнын төмендетуден тұрады, бұл авиакомпанияларға жолаушыларға тартымды тарифтер ұсынуға мүмкіндік береді. Бұл шаралар салалық ерекшеліктерге сәйкес келеді және авиация саласында дәстүрлі түрде қолданылады.

Нақты айтқанда, осы өңірлік әуе тасымалдары нарығында авиакомпания қызметтерінің ең төменгі құнына, оның ішінде дәстүрлі ұшу сервисі деңгейін төмендету есебінен сұраныс орын алады. Өңірлік тасымалдардың тұтыну нарығының елеулі сегменті әуе ұшу бағасы мен шарттарының арақатынасына дәл осындай тәсілге бағдарланған. Британдық ғалым Энн Грэмнің зерттеуі көрсеткендей, клиенттер үшін белгілі бір сервистік мүмкіндіктерден бас тарту есебінен билеттерді арзандату жолаушылар ағынының қосымша өсуін қамтамасыз етеді (сурет 2).

Сурет – 2. **Бюджеті төмен әуе компанияларының әлемдік жолаушылар тасымалдау ағынындағы үлесі***

**[15] дереккөз негізінде авторлармен құрастырылды*

Әуе тасымалдарының табыстылығына қол жеткізу қатаң бәсеке жағдайында осы бағытта оларды дамытудың оңтайлы нұсқасын таңдау мүмкіндігі – осы бағыттағы зерттеулер үшін үлкен мәселе.

Қорытынды. Жаһандану және халықтың ұтқырлығының өсуі жағдайында өңірлік әуе тасымалдары өңірлердің көліктік қолжетімділігі мен экономикалық дамуын қамтамасыз етуде маңызды рөл атқарады. Олардың тиімділігін арттыру аумақтардың орнықты дамуын қамтамасыз ету үшін стратегиялық міндет болып табылады. Қазіргі уақытта өңірлік әуе тасымалдарының рейстердің төмен жүктемесі, жоғары пайдалану шығындары, әуежайлардың жеткіліксіз инфрақұрылымы, маршруттардың шектеулі таңдалымы, билеттердің жоғары құны сияқты негізгі мәселелерінің орын алуы олардың тиімділігін көтерудің жаңа бағыттарын іздестіреді.

Сонымен, өңірлік әуе тасымалдары нарығының экономикалық тиімділігін арттырудың жоғарыда ұсынылған бағыттары 1) маңызды өңірлерде көлік тораптарын құру жолымен маршрут желілерін оңтайландыруға; 2) әуе қозғалысын басқарудың және жолаушыларға қызмет көрсету үдерістерін автоматтандырудың заманауи технологияларын енгізуге; 3) ұшу-қону жолақтары мен терминалдарды жаңғыртуды қоса алғанда, өңір әуежайларының инфрақұрылымын дамытуға; 4) шығындарды қысқарту және тасымалдау икемділігін арттыру үшін турбовинттік ұшақтар мен дрондар сияқты әуе кемелерінің жаңа түрлерін пайдалануға; 5) билеттерді брондау және сату, сондай-ақ жолаушылармен өзара іс-қимыл жасау үшін цифрлық платформаларды қолдануға мүмкіндік береді деген қорытындыға келуге болады.

Келтірілген бес түйінді тұжырымды қазақстандық әуе тасымалдары нарығының тиімділігін арттыруға қатысты жүргізіліп жатқан тәжірибелік қадамдармен түсіндіретін болсақ, оларды бірқатар жарқын мысалдармен дәлелдеуге болады. Атап айтқанда:

Біріншіден, Алматы облысында (мысалы, Алматы халықаралық әуежайы), Астана және Шымкент қалаларында ірі хабтар құру ішкі қалалар арасындағы жолаушылар ағынын ұлғайтуға және халықаралық рейстер үшін ыңғайлы ауыстыру желісін қамтамасыз етуге мүмкіндік береді. Бұл авиакомпаниялардың аралық рейстерге арналған шығындарын азайтып, тасымалдау жүйесінің жалпы тиімділігін арттырады.

Екіншіден, қону мен тіркеудің автоматтандырылған жүйелерін пайдалану (мысалы, Астана әуежайында өзіне-өзі қызмет көрсету технологиясы). Бұл шешімдер кезектерді қысқартуға, жүктерді өңдеуді жеделдетуге және әуе компанияларының персоналға жұмсалатын шығынтарын азайтуға мүмкіндік береді. Мысалы, Air Astana әуе компаниясы онлайн-чек жүйесі мен мобильді отырғызу талондарын сәтті енгізді.

Үшіншіден, Ақтау қаласының әуежайын қайта жаңарту терминалды кеңейтуді және жолақты жаңартуды қамтыды, бұл ұшақтардың көп түрлеріне қызмет көрсетуге және әуежайдың өткізу қабілетін арттыруға мүмкіндік берді. Осыған ұқсас жобалар қазіргі уақытта Орал және Ақтөбе әуежайларында жергілікті авиатасымалдаушылардың мүмкіндіктерін арттыра отырып іске асырылуда.

Төртіншіден, өңірлік бағыттар үшін турбовинттік ұшақтар паркін (ATR72 типті) енгізу пайдалану шығындарын төмендетуге және ЖІӨ көрсеткіші төмен шағын өңірлік әуежайларға қызмет көрсетуге мүмкіндік береді. Мысалы, SCAT Airlines әуе компаниясы ел ішіндегі бағыттарда ұшақтың осы түрін белсенді пайдаланады, бұл шағын қалалардың тұрғындары үшін әуе қатынасының қолжетімділігін арттырады.

Бесіншіден, Qazaq Air әуе компаниясының жеке цифрлық платформасын іске қосу электронды билеттерді жылдам рәсімдеу және қосымшалар мен SMS-сервистер арқылы рейстер туралы жолаушыларды хабардар ету мүмкіндігін қамтамасыз етеді. Бұл жүйе дәстүрлі сату арналарына шығындарды азайтуға және клиенттермен өзара іс-қимылды жақсартуға көмектеседі.

Біздің пікірімізше, ұсынылған шараларды енгізудің экономикалық нәтижелері әуе бағыттарын оңтайландыру және жаңа технологияларды пайдалану есебінен әуе компанияларының операциялық шығындарын төмендетуден, қызмет көрсету сапасын жақсарту және билет құнын төмендету арқасында жолаушылар ағынын ұлғайтудан, көлікке қолжетімділікті жақсарту есебінен өңірлердегі экономикалық өсуді ынталандырудан көрініс табады.

Өңірлік әуе тасымалдары нарығының экономикалық тиімділігін арттыру елдің орнықты дамуының маңызды факторы болып табылады. Көрсетілген бағыттарды енгізу көлік қызметтерінің сапасын жақсартуға, шығындарды азайтуға және халық үшін әуе көлігінің қолжетімділігін арттыруға мүмкіндік береді. Олай болса, ұсынылған іс-шараларды іске асыру кешенді көзқарасты және барлық мүдделі тараптардың – мемлекеттің, бизнестің және қоғамның белсенді қатысуын талап етеді.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Нұрланұлы А., Шалболова У.Ж. Қазақстан Республикасының әуе тасымалдар нарығын талдау // Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ Хабаршысының экономикалық сериясы. – 2024. – №3. – Б. 109–129.

2. Афанасьев О.А. Современные тенденции развития региональной авиации в Европе // Вестник Российского университета дружбы народов. Серия: экономика. – 2020. – №2. – С. 156–168.

3. Xing J. Economic impacts of regional airline subsidies in China / J. Xing, Y. Li, Z. Liu // Transportation Research Part A. – 2021. – №148. – P. 123–139.

4. Нурмаганбетов А.С. Транспортная политика Казахстана: проблемы и перспективы // Известия Национальной академии наук Республики Казахстан. – 2022. – №4. – С. 101–115.

5. Калиев К.Б. Проблемы и возможности региональной авиации Казахстана / К.Б. Калиев // Журнал экономической теории. – 2023. – №1. – С. 56–71.

6. Zhang L. Big data analytics for flight schedule optimization / L. Zhang, H. Wang, M. Chen // Journal of Air Transport Management. – 2023. – №106. – 102368 p.

7. Bhatia R.K. Sustainable aviation fuels and their impact on the environment / R.K. Bhatia, P. Kumar, N. Singh // Energy Policy. – 2022. – №168. – 112856 p.

8. Исмагилова Л.А. Тенденции развития межрегионального рыночного сегмента воздушных перевозок // Экономика: теория и практика. – 2019. – №2. – С. 40–47.

9.Алтаева Г.О. Современные факторы и тенденции развития международных рынков пассажирских и грузовых воздушных перевозок и место РК на рынках авиауслуг [Текст] // Вестник Нац. инженерной академии РК. – 2020. – №1(75). – С. 113–119.

10. «Авиамаршруттарды субсидиялау қағидасын бекіту туралы» ҚР Үкіметінің 2010 жылғы 31 желтоқсандағы № 1511 Қаулысы – Қолжетімділік тәртібі: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P1000001511

11. «Қазақстан көлік лизингтік компаниясы АҚ-ң кейбір мәселелері туралы» ҚР Үкіметінің 2018 жылғы 29 қарашадағы № 798 қаулысы – Қолжетімділік тәртібі: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P1800000798

12. Anupkumar A. Investigating the costs and economic impact of flight delays in the aviation industry and the potential strategies for reduction [Text]. Electronic Theses, Projects, and Dissertations. – 2023.

13.Субсидирование авиарейсов: в приоритете внутренние туристические дестинации – Порядок доступа: https://kapital.kz/economic/116061/v-2024-godu-na-subsidirovaniye-aviareysov-vydelili-7-2-mlrd-tenge.html

14. Әбілпат Е.А., Каирова Ш.Г. Проблемы развития авиатранспортной системы в РК [Текст] // Наука и туризм: стратегия взаимодействия. – 2018. – №8. – С. 18–23.

15. Graham A. Air transport – A tourism perspective [Text]. – Elsevier. – 2024.

REFERENCES

1. Nurlanuly A., Shalbolova U. Qazaqstan Respublikasynyń әue tasymaldar narygyn taldau [Analysis of the air transportation market of the Republic of Kazakhstan] L. Gumilev atyndagy EUU Khabarshysynyn ekonomykalyq seriyasy. – 2024. – №3. – B. 109–129. [in Kazakh]

2. Afanas'ev O. Sovremennye tendencii razvitija regional'noj aviacii v Evrope [Current trends in regional aviation in Europe] // Vestnik Rossijskogo universiteta druzhby narodov. Serija: jekonomika. – 2020. – №2. – S. 156–168. [in Russian]

3. Xing J. Economic impacts of regional airline subsidies in China / J. Xing, Y. Li, Z. Liu // Transportation Research Part A. – 2021. – №148. – P. 123–139.

4. Nurmaganbetov A.S. Transportnaja politika Kazahstana: problemy i perspektivy [Transport policy of Kazakhstan: problems and prospects] // Izvestija Nacional'noj akademii nauk Respubliki Kazahstan. – 2022. – №4. – S. 101–115. [in Russian]

5. Kaliev K. Problemy i vozmozhnosti regional'noj aviacii Kazahstana [Problems and opportunities of regional aviation of Kazakhstan] // Zhurnal jekonomicheskoj teorii. – 2023. – №1. – S. 56–71. [in Russian]

6. Zhang L. Big data analytics for flight schedule optimization / L. Zhang, H. Wang, M. Chen // Journal of Air Transport Management. – 2023. – №106. – 102368 p.

7. Bhatia R.K. Sustainable aviation fuels and their impact on the environment / R.K. Bhatia, P. Kumar, N. Singh // Energy Policy. – 2022. – №168. – 112856 p.

8. Ismagilova L. Tendencii razvitiya mezhregional'nogo rynochnogo segmenta vozdushnyh perevozok [Trends in the development of the interregional market segment of air transport] Ekonomika: teoriya i praktika. – 2019. – №2. – S. 40–47. [in Russian]

9. Altaeva G. Sovremennye faktory i tendencii razvitiya mezhdunarodnyh rynkov passazhirskih i gruzovyh vozdushnyh perevozok i mesto RK na rynkah aviauslug [Modern factors and trends in the development of international passenger and cargo air transportation markets and the place of Kazakhstan in the aviation services markets] Vestnik Nac. inzhenernoj akademii RK. – 2020. – №1(75). – S. 113–119. [in Russian]

10.«Aviamarshruttardy subsidialau ǵaidasyn bekitu turaly» KR Úkimetiniń 2010 jylǵy 31 zheltoqsandaǵy № 1511 Qaulysy [Resolution of the government of the Republic of Kazakhstan dated December 31, 2010 No. 1511 "On approval of the rules for subsidizing air routes"] – Qoljetimdik tártibi: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P1000001511 [in Kazakh]

11. «Qazaqstan kólik lizingtik kompaniyasy» AQ-nyń keibir máseleleri turaly» QR Úkimetiniń 2018 jylgy 29 qarashadaǵy № 798 qauylysy [Resolution of the government of the Republic of Kazakhstan dated November 29, 2018 No. 798 "On some issues of Kazakhstan Transport Leasing Company JSC"] – Qoljetimdik tártibi: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P1800000798 [in Kazakh]

12. Anupkumar A. Investigating the costs and economic impact of flight delays in the aviation industry and the potential strategies for reduction [Text]. Electronic Theses, Projects, and Dissertations. – 2023.

13. Subsidirovanie aviarejsov: v prioritete vnutrennie turisticheskie destinacii [Subsidizing flights: domestic tourist destinations are a priority] – Poryadok dostupa: https://kapital.kz/economic/116061/v-2024-godu-na-subsidirovaniye-aviareysov-vydelili-7-2-mlrd-tenge.html [in Russian]

14. Abilpat E., Kairova S. Problemy razvitiya aviatransportnoj sistemy v RK [Problems of the development of the air transport system in the Republic of Kazakhstan] Nauka i turizm: strategiya vzaimodejstviya. – 2018. – №8. – S. 18–23. [in Russian]

15. Graham A. Air transport – A tourism perspective [Текст]. – Elsevier. – 2024.

Нурланулы А., Буламбаев А.Б., Утжанова М.С., Айекенова М.К.

НАПРАВЛЕНИЯ ПОВЫШЕНИЯ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ЭФФЕКТИВНОСТИ РЫНКА РЕГИОНАЛЬНЫХ АВИАПЕРЕВОЗОК

Аннотация

Статья посвящена исследованию направлений повышения экономической эффективности рынка региональных авиаперевозок. Авторы рассматривают ключевые проблемы современного состояния казахстанского рынка региональных авиаперевозок, такие как низкая рентабельность маршрутов, недостаточная инфраструктура аэропортов и высокие операционные издержки авиакомпаний. Анализируются факторы, сдерживающие развитие региональной авиации: высокая стоимость топлива, отсутствие государственной поддержки и слабое развитие транспортной инфраструктуры регионов.

Для решения выявленных проблем предлагается комплекс мер, включающий модернизацию существующей инфраструктуры аэропортов, внедрение современных технологий управления воздушным движением, оптимизацию маршрута перевозок и создание условий для привлечения частных инвестиций в региональную авиационную отрасль. Рассматриваются возможности государственного регулирования отрасли посредством субсидирования билетов и налоговых льгот авиакомпаниям, осуществляющим региональные перевозки.

При исследовании применялись методы системного подхода, методы обобщенного описания, оптимизации и факторного анализа.

Проведенный анализ позволил выявить следующие направления повышения экономической эффективности: развитие современной инфраструктуры аэропортов; оптимизация маршрутов полетов и повышение качества обслуживания пассажиров; применение инновационных решений в управлении воздушным пространством; государственная поддержка и стимулирование развития рынка региональных авиаперевозок.

Результаты проведенного исследования позволяют сделать вывод о перспективности предложенных мероприятий для улучшения экономического положения предприятий региональной авиации и удовлетворения потребностей населения в удобных и доступных авиаперевозках.

Nurlanuly A., Bulambayev A., Utzhanova M., Aiekenova M.

DIRECTIONS FOR IMPROVING THE ECONOMIC EFFICIENCY OF REGIONAL AIR TRANSPORTATION MARKET

Annotation

The article is devoted to the study of areas for increasing the economic efficiency of the regional air transportation market. The authors consider key problems of the current state of the Kazakh regional air transportation market, such as low profitability of routes, insufficient airport infrastructure and high operating costs of airlines. Factors that restrain the development of regional aviation are analyzed: the high cost of fuel, the lack of state support and the weak development of the transport infrastructure of the regions.

To solve the identified problems, a set of measures is proposed, including the modernization of the existing airport infrastructure, the introduction of modern air traffic control technologies, the optimization of the transportation route and the creation of conditions for attracting private investment in the regional aviation industry. The possibilities of state regulation of the industry through subsidizing tickets and tax benefits to airlines carrying out regional transportation are being considered.

Methods of system approach, methods of generalized description, optimization and factor analysis were used in the study.

The analysis revealed the following areas for improving economic efficiency: the development of modern airport infrastructure; optimization of flight routes and improvement of passenger service quality; application of innovative

solutions in airspace management; government support and stimulation of the development of the regional air transportation market.

The results of the study allow us to conclude that the proposed measures are promising for improving the economic situation of regional aviation enterprises and meeting the needs of the population for convenient and affordable air transportation.

DOI 10.52260/2304-7216.2025.2(59).23
ӘОЖ 06.75.03
ҒТАМР 332.122

А.Т. Казыкешова*, PhD[1]
А.Н. Жанбырбаева, PhD[2]
М.Х. Абдинова, профессор ассистенті[3]
Г.Қ. Ақанова, PhD[4]
Д.Серікбаев атындағы Шығыс Қазақстан техникалық университеті, Өскемен қ., Қазақстан[1]
Нархоз университеті, Алматы қ., Қазақстан[2]
Халықаралық ақпараттық технологиялар университеті, Алматы қ., Қазақстан[3]
Қ.Сәтбаев атындағы Қазақ Ұлттық зерттеу университеті, Алматы қ., Қазақстан[4]
* – негізгі автор (хат-хабар үшін автор)
e-mail: Akasykeshova@mail.ru

АЛМАТЫ ОБЛЫСЫНЫҢ ӘЛЕУМЕТТІК - ЭКОНОМИКАЛЫҚ ДАМУЫН РЕТТЕУДІ ҚАЛЫПТАСТЫРУҒА ТҰЖЫРЫМДАМАЛЫҚ ҰСЫНЫС

Қазақстан Республикасының Президенті Қасым-Жомарт Тоқаевтың 2024 жылғы «Әділетті Қазақстан: заң мен тәртіп, экономикалық өсім, қоғамдық оптимизм» атты Жолдауында мемлекетіміздің әлеуметтік-экономикалық дамуындағы аймақтық теңгерімсіздікке ерекше назар аударылған. Бұл стратегиялық құжатта жалпыұлттық саулықты нығайту мен әділетті қоғам қалыптастыру үшін кешенді реформалар қолға алынатыны атап өтілген. Қазақстанның 2025 жылға дейінгі ұлттық даму жоспарында да осы бағыттағы мәселелер нақты көрсетілген. Атап айтқанда, макроэкономикалық тұрақтылыққа қол жеткізу барысында аймақтар арасындағы әлеуметтік-экономикалық даму деңгейінің әркелкілігі елеулі проблема ретінде танылып отыр.

Аймақтардың әлеуметтік-экономикалық жағдайын тұрақтандыру мен реформалау, экономикалық өсімді қамтамасыз етумен қатар, әлеуметтік әділеттілік қағидатын жүзеге асырудың да маңызды тетігі болып табылады. Бұл ретте аймақтарды сапалы басқару, мемлекеттік қолдау тетіктерін тиімді қолдану, өндірістік инфрақұрылымды жаңғырту, сондай-ақ адами капиталды дамытуға басымдық беру қажет.

Осы ғылыми мақалада Алматы облысының әлеуметтік-экономикалық даму ерекшеліктері мен оны стратегиялық тұрғыдан басқарудың тұжырымдамалық жолдары қарастырылады. Алматы облысы – республикадағы өнеркәсіптік және аграрлық әлеуеті жоғары, көпсалалы құрылымы қалыптасқан ірі өңірлердің бірі. Сондықтан оның даму әлеуетін тиімді пайдалану және өңірлік саясатты жетілдіру – елдің тұрақты әлеуметтік-экономикалық дамуына ықпал ететін негізгі факторлардың бірі болып табылады. Зерттеу барысында облыстың аграрлық және индустриялық әлеуеті, еңбек нарығының жағдайы, мемлекеттік қолдау тетіктері мен инфрақұрылымдық даму деңгейі кешенді түрде талданды. Жалпы өңірлік өнім (ЖӨӨ), нақты көлем индексі, жұмыспен қамту мен әлеуметтік инфрақұрылым көрсеткіштері негізінде өңірдің даму динамикасына индикаторлық және салыстырмалы талдау жүргізілді. Нәтижесінде, өңірлік бағдарламалық басқару моделінің құрылымдық-логикалық үлгісі әзірленіп, аймақтың әлеуметтік-экономикалық тұрақтылығын қамтамасыз етуге бағытталған тұжырымдамалық ұсыныстар ұсынылды. Жаңа ғылыми нәтижелер ретінде мақсатты-бағдарламалық басқару тәсілінің тиімділігі, кластерлік даму тетіктері мен адами капиталға инвестиция тартудың маңыздылығы негізделді. Зерттеу қорытындылары Алматы облысының даму әлеуетін арттыруға және мемлекеттік аймақтық саясатты жетілдіруге ғылыми-тәжірибелік үлес қосады.

Кілт сөздер: *аймақтың дамуы, әлеуметтік даму, экономикалық өсу, мемлекеттік реттеу, жүйелік құрылым, мақсатты басқару, бағдарламалық модель.*

Ключевые слова: *региональное развитие, социальное развитие, экономический рост, государственное регулирование, системная структура, целевое управление, программная модель.*

Keywords: *regional development, social development, economic growth, state regulation, system structure, goal-oriented management, program model.*

JEL classification: R1

Кіріспе. 2015 жылғы 30 қарашада Қазақстан Республикасының Тұңғыш Президенті Н.Ә. Назарбаев «Қазақстан жаңа жаһандық нақты ахуалда: өсім, реформалар, даму» атты Қазақстан

халқына жолдауында әлемдік экономикалық тұрақсыздық жағдайында ұлттық экономиканы әртараптандырудың стратегиялық маңыздылығын атап өтті.

Мемлекет басшысы жаһандық дағдарыстың салдарын еңсерудің тиімді жолы ретінде индустрияландыру бағдарламасын жалғастыру қажеттігін көрсетті. Бұл ретте жаңа инвестициялық саясатты қалыптастырудың, әсіресе өңірлік деңгейде экономикалық өсу нүктелерін айқындаудың өзектілігі баса айтылды. Елдің барлық инвестициялық жобалары аймақтарда жүзеге асырылуы тиіс екендігіне назар аударылды. Осы мақсатта алты макроаймақ (Оңтүстік, Солтүстік, Орталық-Шығыс, Батыс, Алматы және Астана) үшін жеке бағдарламалар әзірлеу ұсынылды. Ірі өңірлік жобалар шеңберінде шағын және орта кәсіпкерлікті дамыту – экономиканың тұрақты құрылымын қалыптастырудағы маңызды бағыт ретінде қарастырылды.

Бұл тұрғыда «Бизнестің жол картасы-2020» бағдарламасының макроаймақтық инвестициялық саясатпен үйлесімді жұмыс істеуі қажет екендігі атап көрсетілді [1]. Сонымен қатар, облыс аумағында Орталық Азиядағы ең ірі урбанизацияланған құрылымдардың бірі — Алматы агломерациясының орналасуы өңірдің әлеуметтік-экономикалық даму бағытына және халықтың өмір сүру деңгейінің өзгеру динамикасына елеулі әсер етуде. Агломерация аумағындағы инфрақұрылымның қарқынды дамуы мен өндірістік, көліктік, сервистік тораптардың шоғырлануы облыстың дамуына мультипликативтік ықпал жасап отыр [2]. Осыған байланысты, Алматы облысының аумақтық дамуы мен әлеуметтік-экономикалық көрсеткіштерінің өзгерісін зерттеу Қазақстанның өңірлік даму стратегиясын қалыптастыруда маңызды орын алады.

Бұл стратегиялық бағыттар Қазақстанның өңірлік дамуының ұзақ мерзімді тұрғыда мақсатты басқару моделін айқындауға негіз болады.

Зерттеу мақсаты – Алматы облысының әлеуметтік-экономикалық дамуын реттеуге бағытталған бағдарламалы-мақсатты басқару тұжырымдамасын әзірлеу және оны өңірлік саясатпен ықпалдастыру жолдарын негіздеу.

Зерттеу міндеттері:

-Аймақтың әлеуметтік-экономикалық дамуына әсер ететін негізгі факторларды анықтау;

-Өңірлік даму индикаторларын салыстырмалы талдау;

-Бағдарламалы-мақсатты басқару моделін әзірлеу;

-Аймақтық саясаттың тиімділігін арттыруға бағытталған ұсыныстар жүйесін ұсыну.

Зерттеу материалдары мен әдістері. Зерттеудің эмпирикалық базасы ретінде Алматы облысының 2022–2024 жылдар аралығындағы әлеуметтік-экономикалық дамуына қатысты ресми статистикалық деректер, стратегиялық және бағдарламалық құжаттар, ҚР Ұлттық статистика бюросының есептері мен жергілікті атқарушы органдардың талдамалық материалдары пайдаланылды.

Зерттеу барысында жүйелі талдау әдісі, индикаторлық бағалау әдісі, салыстырмалы талдау, құрылымдық-логикалық модельдеу, контент-талдау, графикалық және кестелік әдістер, сондай-ақ Excel бағдарламасы арқылы статистикалық өңдеу тәсілдері қолданылды.

Ғылыми жаңалығы – Алматы облысының даму ерекшеліктерін ескере отырып, аймақтық даму процесін басқаруға арналған құрылымдық-мақсатты модельдің тұжырымдалуы және оны стратегиялық жоспарлау жүйесімен үйлестіру тетіктерінің ұсынылуы.

Әдебиеттік шолу. Қазақстандағы өңірлік дамудың теориялық және әдіснамалық негіздері отандық және шетелдік зерттеушілер еңбектерінде жан-жақты қарастырылған.

Алматы облысының аймақтық дамуын тиімді реттеу үшін өңірлік басқарудың ғылыми негізделген тәсілдерін қолдану өзекті мәселеге айналып отыр. Бұл ретте аймақтық дамуды жоспарлау мен жүзеге асыруда стратегиялық және бағдарламалық басқару құралдарын үйлесімді қолдану маңызды. Аймақтың аграрлық және индустриялық әлеуетін тиімді пайдалану, инновациялық технологияларды ендіру және инфрақұрылымдық даму арқылы өңірдің әлеуметтік-экономикалық жағдайын тұрақтандыруға мүмкіндік туады. Ғалымдар Р.А. Кузембекова мен А.Н. Жанбырбаеваның пікірінше, ауылдық аумақтардағы кедейшілік деңгейі мен әлеуметтік теңсіздік аймақтық саясаттың тиімділігін арттыруды талап етеді [3].

Өңірдің әлеуметтік-экономикалық дамуы мен агломерациялық инфрақұрылымының кеңею үдерістері және аумақтық теңестіру мәселесін зерттеген отандық ғалымдардың А.А.Сатыбалдина, Н.К.Нұрланова мен А.А.Киреевaның монографиясындағы еңбектерде ерекшеленеді [4].

Д.М. Мұсаева, Г.Ж. Әлібекова, Tunc Medeni және М.И. Дабылова өз еңбектерінде аймақтардың әлеуметтік-экономикалық дамуына қатысты жүйелі мәселелер мен басқару

тәжірибесіне баламалы көзқарас ұсынады. Ғалымдар аумақтық диспропорция жағдайында жинақталған қайшылықтар мен мәселелерді шешудегі әлеуметтік ғылымдардың үлесінің азаюына, сондай-ақ ғылыми кадрлар мен қолданбалы зерттеулердің тапшылығы нәтижесінде туындайтын ситуациялық басқару тәсілдеріне назар аударады [5].

Сонымен қатар, өңірлік еңбек нарығының даму үрдістерін зерттеген ғалымдардың еңбектерін атап өткен жөн. Мәселен, Г.Н. Аязбаева мен Л.Б. Жакыпбектің Алматы облысындағы еңбек нарығының қазіргі жағдайына арналған зерттеуінде жұмыссыздық деңгейінің динамикасы, жұмыспен қамту құрылымы, жастарды жұмысқа орналастыру мәселелері және еңбек ресурстарын тиімді пайдалану жолдары қарастырылған. Зерттеу барысында еңбек нарығындағы аумақтық теңсіздік пен еңбек миграциясы мәселелері де көтерілген [6].

Шетелдік авторлар аймақтық дамуды нақты әлеуметтік категорияларға қатысты зерттеген. Мәселен, олар тұтынуды көбіне әлеуметтік топтар арасындағы талғам айырмашылығын зерттеуге бағытталғанымен, нақты шығындар құрылымы айтарлықтай зерттелмеген. Автор Мэри Дугластың еңбектеріне сүйене отырып, үй шаруашылығы шығындарын төрт топқа бөліп, олардың әлеуметтік ұдайы өндіріс стратегияларымен байланысын анықтайды. Зерттеу нәтижесінде мәдени капитал мен нақты тұтыну арасында әлсіз байланыс бары белгілі болды. Бұл тәсіл аймақтық даму зерттеулерінде үй шаруашылығы шығындарын ескеру қажеттігін көрсетеді [7].

Жалпы алғанда, қазіргі әдебиеттерде келесі өзекті мәселелер толық шешілмеген күйде қалып отыр:

-аймақтық дамудың құрылымдық модельдерін қалыптастыру әдістемесі;

-өңірлік даму көрсеткіштерінің нақты индикаторлық жүйесін енгізу;

-аграрлық және индустриялық әлеуетті үйлестірудің тиімді жолдарын айқындау;

-мемлекеттік бағдарламалар мен өңірлік стратегиялардың өзара ықпалдастығын бағалау тетіктері.

Сонымен қатар, алдыңғы зерттеулерде ұсынылған нәтижелерде бірізділік пен жүйелілік жеткіліксіз, бұл өңірлік саясаттың тиімділігін арттыруда қосымша ғылыми негіздеуді қажет етеді. Осыған байланысты, Алматы облысының әлеуметтік-экономикалық дамуын стратегиялық тұрғыдан реттеу тетіктерін зерделеу – ғылыми-практикалық мәні зор, әрі отандық өңірлік даму теориясын толықтыруға бағытталған өзекті бағыттардың бірі болып табылады.

Негізгі бөлім. Кез - келген әлеуметтік-экономикалық жүйенің даму негізін оның ішкі құрылымындағы тұрақтылық, тепе-теңдік, толықтылық пен орнықтылықты қамтамасыз ететін элементтер арасындағы өзара байланыстар құрайды. Бұл қатынастар жүйенің функционалдық жарамдылығын, икемділігі мен ұзақ мерзімді даму әлеуетін айқындайды. Мұндай сәйкессіздік, өз кезегінде, жүйелік дағдарыстардың тереңдеуіне және өндірістік қуат пен экологиялық шектеулер арасындағы шиеленістің артуына себеп болуда. Осыған байланысты, әлеуметтік-экономикалық дамудың орнықты моделін қалыптастыруда жаһандық сын-қатерлер мен ішкі мүмкіндіктерді үйлестіру қажеттілігі туындайды. Қоғамның тиімді дамуы аталған қарама-қайшылықтарды басқарудың ғылыми негізделген тәсілдерін талап етеді

Аймақтың тұрақты дамуын қамтамасыз ету үшін қарапайым экономикалық құбылыстардан күрделірек құрылымдарға кезең-кезеңімен көшу қажет. Бұл үдеріс белгілі бір жағдайлар мен алғышарттардың болуын талап етеді. Осындай негізде аймақтың әлеуметтік-экономикалық жүйесі жаңа сапалық деңгейге көтеріліп, дамудың тепе-теңдігі сақталады [8].

Аймақтың тұрақты дамуы – бұл түрлі кедергілер мен жағымсыз әсерлерді еңсеру нәтижесінде қалыптасатын ерекше сапалық күй. Аймақ дамуының негізгі міндеттері мен басым бағыттарын айқындаумен қатар, сол мақсаттарға қандай факторлардың әсері арқылы қол жеткізуге болатынын да нақты түсіну маңызды. Осы тұрғыда аймақтың тұрақты даму стратегиясының маңызды элементі – аймақ дамуының құрылымдық және динамикалық сипаттарын қамтитын кешенді болжам болуы тиіс [9].

Алматы облысының әлеуметтік-экономикалық даму стратегиясы аграрлық сектор мен өңдеуші өнеркәсіптің үйлесімді дамуына негізделген. Аймақтың болашақтағы бәсекелік артықшылықтары – ауыл шаруашылығы өнімдерінің өндірісі мен терең өңделуін арттыру, сондай-ақ индустриялық-инновациялық инфрақұрылымды дамыту арқылы жаңа өндіріс ошақтарын қалыптастыру. Бұл бағыт аймақтық еңбек нарығын жандандырып, халықты жұмыспен қамту деңгейін арттыруға, ішкі және сыртқы нарықтарға бағытталған жоғары қосылған құны бар өнімдер шығаруға мүмкіндік береді. Өңірлік экономиканың орнықты дамуын қамтамасыз ету үшін мемлекеттік басқару жүйесінде

стратегиялық жоспарлау мен бағдарламалық-нысаналы басқару тетіктерінің тиімділігін арттыру қажет. Бұл ретте, аймақтық даму бағдарламалары өндірістік, инфрақұрылымдық және әлеуметтік жобалармен өзара байланыста іске асырылуы тиіс. Осы негізде өңірдің әлеуметтік инфрақұрылымы дамып, халықтың өмір сапасы жақсарады және аймақтық диспропорциялар біртіндеп теңестіріледі [10].

Осыған байланысты бағдарламалы-нысаналық басқару тәсілі аймақтың әлеуметтік-экономикалық дамуын тиімді реттеудің құралы ретінде қарастырылады. Бұл тәсіл салааралық және аймақаралық өзара байланыстарды ескере отырып, ел мен өңірдің ұзақ мерзімді әлеуметтік-экономикалық мақсаттарын айқындауға және оларды жүзеге асыру жолындағы күрделі міндеттерді шешуге бағытталған ғылыми негізделген іс-шаралар жүйесін қамтиды [11].

Қазақстанда 2010 жылдардан бастап аймақтық дамудағы теңгерімсіздіктерді жою және ауылдық аумақтардың әлеуетін арттыру мақсатында бірқатар стратегиялық бағдарламалар қабылданды. Атап айтқанда, «2010 жылға дейінгі Қазақстанның ауылдық аумақтарын дамытудың мемлекеттік бағдарламасы», «2020 жылға дейінгі өңірлерді дамыту бағдарламасы», және одан кейінгі «2025 жылға дейінгі аумақтық даму тұжырымдамасы» ауыл мен қала арасындағы диспропорцияларды қысқартуға, инфрақұрылымдық жетіспеушіліктерді жоюға және әлеуметтік қызметтерге қолжетімділікті арттыруға бағытталды. Мемлекеттік бағдарламаларда Алматы облысы сияқты ірі аграрлық-өнеркәсіптік өңірлерге ерекше назар аударылып, инфрақұрылымдық жобалар (жол, су, газ, байланыс), ауыл шаруашылығын қолдау тетіктері, шағын және орта кәсіпкерлікті дамыту, сондай-ақ халықты еңбекпен қамту мәселелері негізгі басымдықтардың бірі ретінде айқындалды [12].

1 – кесте

Алматы облысы бойынша негізгі салалардағы жалпы өңірлік өнім (ЖӨӨ) динамикасы (2022–2024 жж.)

Көрсеткіш	2022 ж.	2023 ж.	2024 ж.	2024/2022 өзгерісі
Ауыл шаруашылығының жалпы өнімі, млрд тг	770,6	814,5	679,2	−11,8%
Нақты көлем индексі (НКИ), %	102,5	96,6	85,4	−17,1 т.п.
Мемлекеттік қолдау көлемі, млрд тг	36,7	42,9	35,3	−3,8%
Егіс алқаптарының көлемі, мың га	456,3	460,1	467,1	+2,4%
Сатып алынған техника саны, дана	502	431	379	−24,5%

**[13] Дереккөзі негізінде авторлармен құрастырылған*

Ауыл шаруашылығы саласында 2022–2024 жылдар аралығында теріс үрдістер байқалады. Жалпы өнім көлемі 11,8%-ға төмендеді, бұл сектордағы өндірістік белсенділіктің әлсіреуін білдіреді. Нақты көлем индексінің 17,1 пайыздық тармаққа кемуі саладағы тиімділіктің төмендегенін көрсетеді. Мемлекеттік қолдау көлемі де 3,8%-ға қысқарған, бұл агросекторды ынталандыру шараларын қайта қарауды талап етеді. Сонымен қатар, техникамен жарақтандыру қарқыны төмендеп, сатып алынған ауыл шаруашылығы техникасының саны екі жылда 24,5%-ға азайған. Осыған қарамастан, егіс алқаптары аздап ұлғайып, 2,4%-ға артты.

2 – кесте

Алматы облысының салалар бойынша дамуының салыстырмалы талдауы (2022–2024 жж.)

Сала	2022 жыл (млрд тг)	2023 жыл	2024 жыл	Өсу/төмендеу, %
Өнеркәсіп	1 620	1 716,7	1 811,3	+11,8%
Ауыл шаруашылығы	770,6	814,5	679,2	−11,8%
Құрылыс	314,5	330,7	351,1	+11,6%
ШОБ (шағын және орта бизнес)	2 231	2 534,7	2 701,0	+21,1%

**[13] Дереккөзі негізінде авторлармен құрастырылған*

ЖӨӨ құрылымындағы салалық талдау көрсеткендей, ауыл шаруашылығынан өзге барлық негізгі салаларда тұрақты өсу байқалады. Өнеркәсіп пен құрылыс салалары шамамен 12% шамасында өссе, ШОБ секторы ең жоғары өсім көрсетіп, 21,1%-ға ұлғайған. Бұл өңір

экономикасының құрылымдық трансформациясы жүріп жатқанын, кәсіпкерлікке деген сұраныстың артқанын және урбанизациялық факторлардың күшейгенін білдіреді.

1 – кесте

Алматы облысындағы жұмыспен қамту және әлеуметтік сала көрсеткіштері (2022–2024 жж.)

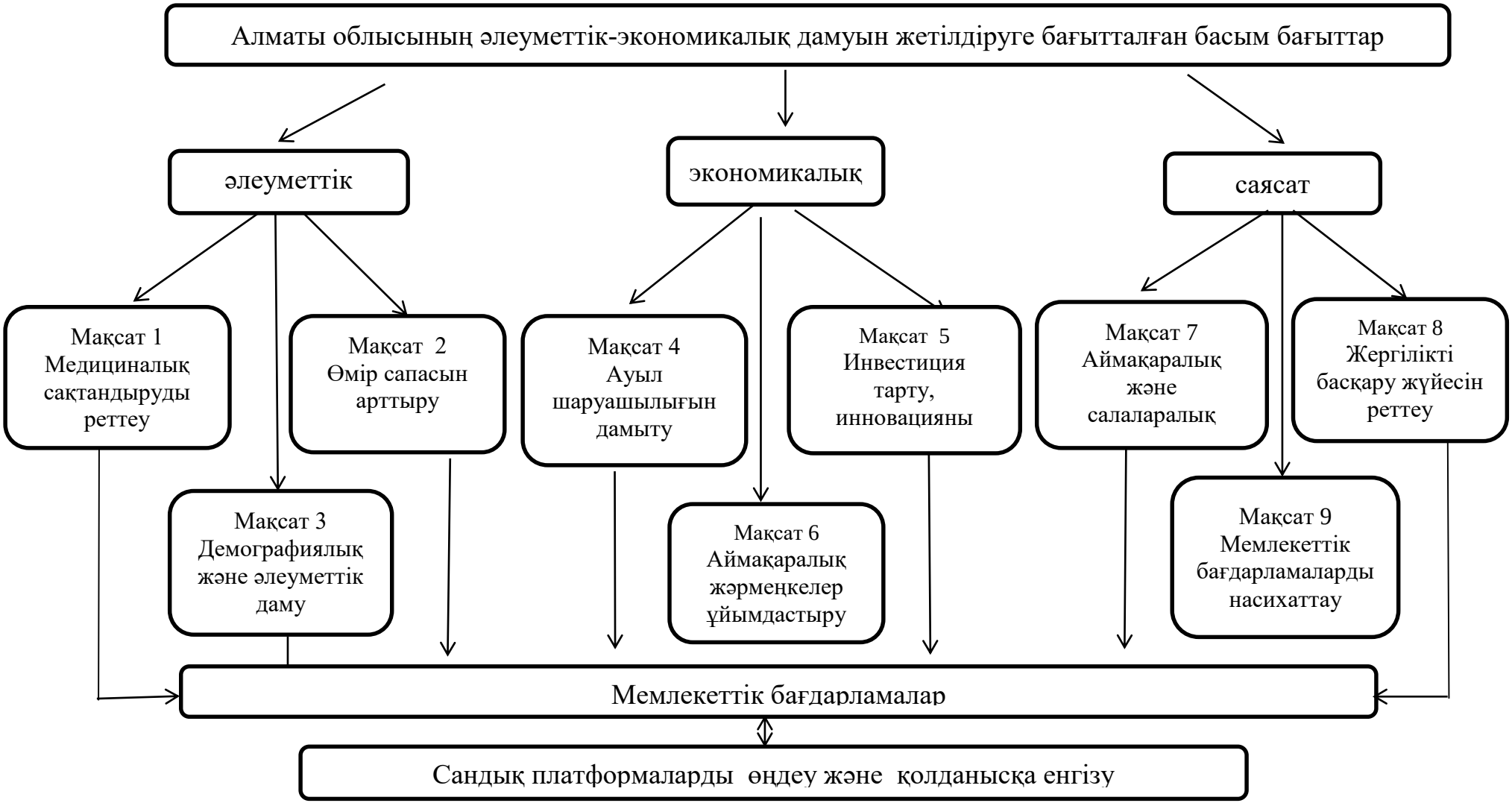
Көрсеткіш	2022 ж.	2023 ж.	2024 ж. (нақты)	2023/2022 өзгерісі	2024/2023 өзгерісі
Жасалған жұмыс орындары, барлығы	61 230	68 440	70 800	+11,8%	+3,4%
Оның ішінде тұрақты орындар	50 970	56 667	59 120	+11,2%	+4,3%
Жұмыссыздық деңгейі, %	5,0	4,7	4,5	↓0,3	↓0,2
Ұлттық жоба арқылы қамтылғандар	19 500	25 800	28 100	+32,3%	+8,9%
Қысқамерзімді оқытуға қамтылғандар, адам	438	522	610	+19,2%	+16,9%
Оқыған соң жұмысқа орналасқандар, адам	368	447	526	+21,4%	+17,7%
Субсидияланған жұмыс орындарына орналастырылғандар	9 520	11 044	11 700	+16,0%	+5,9%
Атаулы әлеуметтік көмек алушы отбасылар саны	10 360	9 511	8 900	−8,2%	−6,4%
АӘК төлемдерінің жалпы көлемі, млрд тг	5,8	5,6	5,4	−3,4%	−3,6%
Кепілдендірілген әлеуметтік пакет алған балалар саны	16,2	17,3	17,9	+6,8%	+3,5%
Облыстағы мүгедек жандар саны, мың адам	41,2	42,5	43,4	+3,2%	+2,1%
Әлеуметтік қызметтермен қамтылғандар саны, адам	4 050	4 256	4 312	+5,1%	+1,3%

**[13] Дереккөзі негізінде авторлармен құрастырылған*

Жұмыспен қамту және әлеуметтік салада оң өзгерістер байқалады. Жұмыссыздық деңгейі жылдан-жылға төмендеп, жаңа жұмыс орындарының саны артып келеді. Қысқа мерзімді оқытудан кейін жұмысқа орналасу көрсеткіші жоғары (85–87%). Бұл - еңбек нарығының икемділігі мен мемлекеттік бағдарламалардың тиімділігін көрсетеді. Сонымен қатар, атаулы әлеуметтік көмек алушылар саны азайып, бұл тұрғындардың әлеуметтік-экономикалық жағдайының біртіндеп жақсарғанын көрсетеді.

Аймақты дамытуда мақсатты бағдарламалық тәсіл – әлеуметтік-экономикалық көрсеткіштерді жақсартудың тиімді құралы болып табылады. Бұл тәсіл аймақтық ерекшеліктерді, ресурстық әлеуетті, инфрақұрылымдық жағдайды және халықтың өмір сүру деңгейін ескере отырып, нақты нәтижелерге бағытталған мақсаттар мен міндеттер жүйесін қалыптастыруды көздейді. Мақсатты бағдарламалар мемлекеттік жоспарлау жүйесінің ажырамас бөлігі ретінде стратегиялық құжаттармен тығыз байланыста жүзеге асырылады. Бағдарламалық тәсіл аймақтың ұзақ мерзімді даму басымдықтарын нақтылап, ресурстарды тиімді бөлуді және мемлекеттік қолдаудың үйлесімділігін қамтамасыз етеді. Бұл бағыттар өңірлік даму бағдарламалары шеңберінде кешенді жобалар мен іс-шаралар арқылы жүзеге асырылады. Аймақтық деңгейде жүзеге асырылатын бағдарламалар әлеуметтік инфрақұрылымды жетілдіруге, шағын және орта бизнесті қолдауға, жұмыспен қамтуды арттыруға және ауылдық аумақтардың өмір сүру сапасын жақсартуға бағытталуы қажет. Ғалымдардың пікірінше (Сатыбалды А.А., Нұрланова Н.К.), мақсатты бағдарламалық басқару жүйесі экономиканы әртараптандыру мен кластерлік дамуды қамтамасыз етуде шешуші рөл атқарады. Сонымен қатар, бағдарламалар тиімді жүзеге асуы үшін мониторинг, бағалау және кері байланыс механизмдері толыққанды жұмыс істеуі тиіс. Осылайша, мақсатты бағдарламалық тәсіл аймақтық саясаттың тиімділігін арттыруға, әлеуметтік тұрақтылықты нығайтуға және экономикалық өсудің орнықты моделін қалыптастыруға мүмкіндік береді [13].

Алматы облысының әлеуметтік-экономикалық дамуын реттеуге бағытталған құрылымдық модель 1-суретте бейнеленген. Осындай модель өңірдің негізгі әлеуметтік-экономикалық мәселелерін шешуге арналған және бағдарламалы-мақсатты басқару әдісіне сүйене отырып құрылған.

Сурет – 1. **Аймақты мақсаттық -бағдарламалық басқарудың және әлеуметтік - экономикалық дамудың құрылымдық моделі**

**Зерттеу нәтижесінде авторлармен құрастырылған*

Аймақтың әлеуметтік-экономикалық дамуын тиімді реттеу үшін мақсатты бағдарламалар мен стратегиялық жоспарлар бірнеше басқару деңгейінде қалыптастырылады. Бірінші деңгей – жалпымемлекеттік, мұнда мемлекет аймақаралық мәселелерді шешу, аймақтардың дамуын ынталандыру және болашаққа арналған салалық бағдарламаларды әзірлеу арқылы өңірлік экономикаға ықпал етеді. Бұл бағдарламалар өнеркәсіп, ауыл шаруашылығы, кәсіпкерлік сияқты нақты салаларға бағытталып, олардың дамуына серпін береді.

Екінші деңгей – аймақтық, ол жергілікті билік органдарының құзырында жүзеге асады және аймақтың ішкі ресурстарына сүйене отырып, экономиканы қолдау, әлеуметтік инфрақұрылымды дамыту, басқару жүйесін жетілдіру мен тұрғындардың өмір сапасын арттыруға бағытталған кешенді стратегияларды қамтиды.

Осы мақсатты-бағдарламалық басқару тәсілі негізінде әлеуметтік-экономикалық дамуды реттеудің көпдеңгейлі иерархиялық жүйесі қалыптасып, аймақтың даму үдерісін үйлестіруге мүмкіндік береді (кесте 4).

4 – кесте

Аймақтық басқару жүйесінің деңгейлер бойынша жіктелуі

Басқару деңгейі	Жоспарлы құжат түрлері	Атауы
Жалпы мемлекеттік	Мемлекеттің стратегиялық дамуы	«Қазақстан Республикасының 2025 жылға дейінгі ұлттық даму жоспары» [1]
	Мемлекеттің стратегиялық жоспарының дамуы	Қасым-Жомарт Тоқаевтың Қазақстан халқына 2024 жылғы жоспары [2]
	Экономика салаларын қолдау бағдарламалары	Жұмыспен қамту 2020 бағдарламасын бекіту туралы Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2013 жылғы 19 маусымдағы № 636 қаулысымен – Астана, 2013[7]
		«Бизнестің жол картасы 2020» бағдарламасын бекіту туралы Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2010 жылғы 13 сәуірдегі № 301 Қаулысы [7]
Аймақтық	Аймақтарды дамыту бағдарламалары	2020 жылға арналған Алматы облысының индустриалды – инновациялық дамуының тұжырымдамасы [8]

**Зерттеу нәтижесінде авторлармен құрастырылған*

Алматы облысы орташа дамыған өңірлер қатарына жататындықтан, оның болашағына әсер ететін стратегиялық басым бағыттарға ерекше назар аудару қажет. Аймақтың әлеуметтік-экономикалық әлеуетін арттыру үшін бір адамға шаққандағы ішкі аймақтық өнім көлемін, өнеркәсіп өндірісін, инновациялық өнім шығаруды, орташа айлық жалақы мөлшерін және күнкөріс деңгейін көтеруге бағытталған нақты шаралар қабылдануы тиіс.

Қорытынды. Жүргізілген зерттеу нәтижелері Алматы облысының әлеуметтік-экономикалық дамуын реттеуде мақсатты-бағдарламалық басқару тәсілінің тиімділігін негіздеді. Зерттеу барысында аймақтың аграрлық, индустриялық, инфрақұрылымдық және әлеуметтік салалардағы даму үрдістері жүйелі түрде талданып, аймақтың ерекшеліктеріне бейімделген құрылымдық-мақсаттық модель ұсынылды.

Зерттеудің ғылыми жаңалығы - Алматы облысының әлеуметтік-экономикалық дамуын тиімді реттеуге арналған бағдарламалы-мақсатты басқарудың құрылымдық моделін әзірлеу және оны мемлекеттік жоспарлау жүйесімен үйлестіру тәсілдерін ұсыну болып табылады. Бұл модель өңірдің ресурстық әлеуетін, урбанизация әсерін, еңбек нарығындағы динамиканы және инфрақұрылымдық даму деңгейін кешенді түрде қамти отырып, аймақтық саясаттың тиімділігін арттыруға бағытталған.

Зерттеу нәтижелеріне сүйене отырып, төмендегідей ұсыныстар жасалды:

1. Аймақтық дамуды стратегиялық жоспарлау құжаттарымен үйлестіру;

2. Мемлекеттік бағдарламаларды нәтижеге бағытталған жүйелі іске асыру;
3. Инновациялық, технологиялық және экспортқа бағытталған өндірістерді дамыту;
4. Шекара маңындағы инфрақұрылымды жетілдіру және кластерлік жүйені қолдау;
5. Туризм мен сервистік саланы халықаралық деңгейге бейімдеу;
6. Ауыл мен қала арасындағы әлеуметтік теңгерімді қамтамасыз ету;
7. Еңбек нарығында жастарды жұмыспен қамтуға заңнамалық негіз енгізу;
8. Электронды басқару инфрақұрылымын шалғай ауылдарға дейін кеңейту.

Жалпы алғанда, ұсынылып отырған бағыттар мен модель аймақтың бәсекеге қабілеттілігін арттыруға, әлеуметтік тұрақтылықты нығайтуға және орнықты экономикалық өсуге негізделген. Зерттеу нәтижелерін өңірлік басқару практикасына енгізу арқылы Алматы облысының дамуын жаңа сапалық деңгейге көтеруге болады. Сонымен қатар, бұл модель өзге өңірлер үшін де бейімделетін әдістемелік негіз бола алады.

Жоғарыда көрсетілген ұсыныстарды кешенді түрде жүзеге асыру арқылы Аймақтың бәсекеге қабілеттілігін арттыруда мақсатты- бағдарламалық реттеу мен инвестициялық саясатты үйлестіре жүргізу маңыздылығын ескере отырып, әлеуметтік-экономикалық дамуды жүзеге асыру. Бұл тәсіл инновациялық экономикаға көшуге, өндірістік тиімділікті арттыруға және ғылым мен бизнестің синергиясын қалыптастыруға мүмкіндік береді. Осы арқылы өңірлік экономиканың әртараптандырылуы мен орнықты дамуына жол ашылады.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Назарбаев Н.Ә. Қазақстан жаңа жаһандық нақты ахуалда: өсім, реформалар, даму: Қазақстан халқына Жолдау. 30 қараша 2015 ж. // Егемен Қазақстан. – 2015. – Б. 1–3. – URL: https://www.akorda.kz/kz/addresses/addresses_of_president/page_poslanie-glavy-gosudarstva-nursultana-nazarbaeva-narodu-kazakhstana-kazakhstan-v-novoi-globalnoi-realnosti-ro

2. Қазақстан Республикасының 2025 жылға дейінгі ұлттық даму жоспары. – URL: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/U1800000636 (жүгінген күні: 18.09.2024)

3. Кузембекова Р.А., Жанбырбаева А.Н. Социально-экономические факторы бедности сельских территорий Алматинской области и перспективы их регулирования // Региональные проблемы развития Казахстана. – 2022. – №3(65). – С. 81–95. – doi: https://doi.org/10.51176/1997-9967-2022-3-81-95.

4. Satybaldin A., Dnishev F., Nurlanova N. Assessment of the prerequisites for the transition of the economy of Kazakhstan to the principles of inclusive development and “smart” specialization. – Almaty: Institute of Economics CS MES RK, 2016. – Monograph. – 152 p.

5. Мұсаева Д.М., Әлібекова Г.Ж., Тунц М., Дабылова М.И. Аймақтардың әлеуметтік-экономикалық дамуы: мәселелері мен басқару тәжірибесі // Аймақтық экономика және басқару. – 2022. – №3(57). – Б. 15–22. – URL: https://regional-economy.kz/journal2022/3_57/article2

6. Аязбаева Г.Н., Жакыпбек Л.Б. Алматы облысындағы еңбек нарығының қазіргі жағдайы // ҚазЭХҚСУ Жаршысы. – 2022. – №3(48). – Б. 38–45. – DOI: 10.52260/2304-7216.2022.3(48).38.

7. Hall S. Patterns of consumption and the logic of spending // Theory and Society. – 2021. – №2(50). – P. 251–278. – doi: https://doi.org/10.1007/s11186-021-09420-4.

8. Алматы облысының әлеуметтік-экономикалық дамуы // талдамалы –аөпараттық журналы. – URL: https://stat.gov.kz/ru/region/almatyobl/ – (жүгінген күні: 18.09.2024)

9. Kozhabaeva S., Mukan B., Yelshibayev R. Human Development in Kazakhstan: Problems and Methods of Analysis // Economics: the strategy and practice. – 2021. – №4(16). – P. 174–187. – doi: https://doi.org/10.51176/1997-9967-2021-4-174-187.

10. Charron-Chénier R. Spending Bundles: Incorporating Household Expenditures in the Sociology of Consumption // Socius. – 2018. – №4. – Article ID: 2378023117752834. – doi: https://doi.org/10.1177/2378023117752834.

11. Zhanbyrbayeva A., Doskeyeva G. Regulation of integrated social and economic development of regions through program target management methods // Life Science Journal (USA). – 2013. – P. 612–615.

12. Қазақстан Республикасын индустриалдық-инновациялық дамытудың 2020–2025 жылдарға арналған тұжырымдамасын бекіту туралы ҚР Үкіметінің 2018 жылғы 20 желтоқсандағы № 846 қаулысы. Өзгертулер мен толықтырулармен. – URL: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P2100000965 (жүгінген күні: 18.09.2024)

13. Алматы облысының экономика және бюджеттік жоспарлау басқармасы. – URL: https://www.gov.kz/memleket/entities/almobl-economy/documents

REFERENCES

1. Nazarbaev N. Qazaqstan jaña jahandyq naqty ahualda: ösım, reformalar, damu: Qazaqstan halqyna Joldau [Kazakhstan in a new global reality: growth, reforms, development: address to the people of Kazakhstan]. 30 qaraşa 2015 j. // Egemen Qazaqstan. – 2015. – B. 1–3. – URL: https://www.akorda.kz/kz/addresses/addresses_of_president/page_poslanie-glavy-gosudarstva-nursultana-nazarbaeva-narodu-kazakhstana-kazakhstan-v-novoi-globalnoi-realnosti-ro [in Kazakh].

2. Qazaqstan Respublikasynyñ 2025 jylğa deiıngı ūlttyq damu jospary [National Development Plan of the Republic of Kazakhstan until 2025]. – URL: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/U1800000636 – (zhүgingen kүni: 18.09.2024). [in Kazakh].

3. Kuzembekova R., Zhanbyrbaeva A. Social'no-e'konomicheskie faktory bednosti sel'skix territorij Almatinskoj oblasti i perspektivy ix regulirovaniya // Regional'nye problemy razvitiya Kazaxstana [Socio-economic factors of rural poverty in the Almaty region and prospects for their regulation]. – 2022. – №3(65). – S. 81–95. – doi: https://doi.org/10.51176/1997-9967-2022-3-81-9 [in Russian]

4. Satybaldin A., Dnishev F., Nurlanova N. Assessment of the prerequisites for the transition of the economy of Kazakhstan to the principles of inclusive development and “smart” specialization. – Almaty: Institute of Economics CS MES RK, 2016. – Monograph. – 152 p.

5. Musaeva D., Alibekova G., Tunc M., Dabylova M. Ajmaqtardyn aleumettik-e'konomikalyq damuy: maseleleri men baskaru tazhiribesi [Socio-economic development of Regions: problems and management experience]// Ajmaktyq e'konomika zhane baskaru. – 2022. – №3(57). – B. 15–22. – URL: https://regional-economy.kz/journal2022/3_57/article [in Kazakh].

6. Ayazbaeva G., Zhakypbek L. Almaty oblysyndagy enbek narygynyn qazirgi zhagdajy [The current state of the labor market in Almaty region]// QazEHQSU Zharshysy. – 2022. – №3(48). – B. 38–45. – DOI: 10.52260/2304-7216.2022.3(48).38. [in Kazakh].

7. Hall S. Patterns of consumption and the logic of spending // Theory and Society. – 2021. – №2(50). – P. 251–278. – doi: https://doi.org/10.1007/s11186-021-09420-4

8. Almaty oblysynyn aleumettik-ekonomikalyq damuy [Socio-economic development of Almaty region] // Taldamaly-aqparattyq zhurnaly. – URL: https://stat.gov.kz/ru/region/almatyobl/ – (zhүgingen kүni: 02.10.2024). [in Kazakh].

9. Kozhabaeva S., Mukan B., Yelshibayev R. Human Development in Kazakhstan: Problems and Methods of Analysis // Economics: the strategy and practice. – 2021. – №4(16). – P. 174–187. – doi: https://doi.org/10.51176/1997-9967-2021-4-174-187.

10. Charron-Chénier R. Spending Bundles: Incorporating Household Expenditures in the Sociology of Consumption // Socius. – 2018. – №4. – Article ID: 2378023117752834. – doi: https://doi.org/10.1177/2378023117752834.

11. Zhanbyrbayeva A., Doskeyeva G. Regulation of integrated social and economic development of regions through program target management methods // Life Science Journal (USA). – 2013. – P. 612–615.

12. Qazaqstan Respublikasyn industrialdyq-innovaciialyq damytýdyn 2020–2025 zhylǵa arnalǵan túzhyrymdamasyn bekitý turaly QR Ukımetinıń 2018 zhylǵy 20 zheltosqandaǵy № 846 qaulysy. Ozgertýler

men tolyqtyrýlarmen [Resolution of the government of the Republic of Kazakhstan dated December 20, 2018 No. 846 on approval of the concept of industrial and innovative development of the Republic of Kazakhstan for 2020-2025. With changes and additions]. – URL: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P2100000965 (zhygingen kyni: 18.09.2024) [in Kazakh].

13. Almaty oblysynyң ekonomika zhәne byudzhettik zhosparlau basқarmasy [Department of Economics and budget planning of Almaty region]. – URL: https://www.gov.kz/memleket/entities/almobl-economy/documents/ [in Kazakh].

Казыкешова А.Т., Жанбырбаева А.Н, Абдинова М.Х., Аканова Г.К.

КОНЦЕПТУАЛЬНЫЕ ПРЕДЛОЖЕНИЯ ПО ФОРМИРОВАНИЮ РЕГУЛИРОВАНИЯ СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ АЛМАТИНСКОЙ ОБЛАСТИ

Аннотация

В Послании Президента Республики Казахстан Касым-Жомарта Токаева от 2024 года «Справедливый Казахстан: закон и порядок, экономический рост, общественный оптимизм» особое внимание уделено проблеме регионального дисбаланса в социально-экономическом развитии страны. В этом стратегическом документе подчеркивается необходимость проведения комплексных реформ для укрепления национального благополучия и построения справедливого общества. В Национальном плане развития Казахстана до 2025 года эти вопросы также рассматриваются как приоритетные. В частности, при обеспечении макроэкономической стабильности межрегиональные различия в уровне социально-экономического развития признаются значительной проблемой.

Стабилизация и реформирование социально-экономического состояния регионов, наряду с обеспечением экономического роста, является важным механизмом реализации принципа социальной справедливости. В этом контексте требуется качественное управление регионами, эффективное применение механизмов государственной поддержки, модернизация производственной инфраструктуры и приоритетное развитие человеческого капитала.

В данной научной статье рассматриваются особенности социально-экономического развития Алматинской области и концептуальные подходы к её стратегическому управлению. Алматинская область является одним из крупных регионов страны с высоким аграрным и индустриальным потенциалом и сформированной многопрофильной структурой. Эффективное использование её потенциала и совершенствование региональной политики рассматриваются как важнейшие факторы устойчивого социально-экономического развития страны.
В исследовании комплексно проанализированы аграрный и индустриальный потенциал области, состояние рынка труда, механизмы государственной поддержки и уровень инфраструктурного развития. На основе показателей валового регионального продукта (ВРП), индекса физического объема, занятости и развития социальной инфраструктуры проведён индикаторный и сравнительный анализ динамики развития региона. В результате разработана структурно-логическая модель программного управления развитием региона и сформулированы концептуальные предложения по обеспечению его социально-экономической стабильности. В качестве научных результатов обоснована эффективность программно-целевого подхода, актуальность кластерного развития и важность привлечения инвестиций в человеческий капитал. Итоги исследования представляют собой научно-практический вклад в повышение потенциала развития Алматинской области и совершенствование государственной региональной политики.

Kazykeshova A., Zhanbyrbayeva A., Abdinova M., Akanova G.

CONCEPTUALPROPOSALS FOR AREGULATION OF SOCIAL ANDECONOMIC DEVELOPMENTOF ALMATY REGION

Annotation

In his 2024 Address to the Nation titled “A Just Kazakhstan: Rule of Law, Economic Growth, and Public Optimism”, President of the Republic of Kazakhstan Kassym-Jomart Tokayev emphasized the issue of regional disparities in the country’s socio-economic development. This strategic document outlines the implementation of comprehensive reforms aimed at strengthening national well-being and building a just society. Similar issues are explicitly addressed in the National Development Plan of Kazakhstan until 2025. In particular, interregional differences in socio-economic development levels are recognized as a significant challenge to achieving macroeconomic stability.

Stabilizing and reforming the socio-economic conditions of regions, while ensuring economic growth, is also seen as a crucial mechanism for realizing the principle of social justice. In this context, it is necessary to improve the quality of regional governance, apply effective mechanisms of state support, modernize production infrastructure, and prioritize human capital development.

This scientific article examines the specific features of socio-economic development in the Almaty region and conceptual approaches to its strategic management. As one of the largest and most diversified regions in Kazakhstan, with strong industrial and agricultural potential, Almaty region plays a key role in the country's sustainable development. Efficient utilization of its potential and improvement of regional policy are essential factors contributing to national socio-economic stability.

The study provides a comprehensive analysis of the region's agricultural and industrial potential, labor market conditions, state support mechanisms, and level of infrastructural development. Based on indicators such as gross regional product (GRP), physical volume index, employment, and social infrastructure, indicator-based and comparative analyses of the region's development dynamics were conducted. As a result, a structural-logical model of regional program-based management was developed, and conceptual recommendations aimed at ensuring socio-economic stability of the region were proposed. The study justifies the effectiveness of program-targeted management approaches, the relevance of cluster development mechanisms, and the importance of investing in human capital. The findings make a scientific and practical contribution to enhancing the development potential of Almaty region and improving national regional policy.

DOI 10.52260/2304-7216.2025.2(59).24
УДК 378.1:005.95/96
ГРНТИ 06.71.07

Р.Д. Берназарова, докторант PhD
Ж.З. Байгиреева, PhD
А.С. Байдалинова*, PhD
Е.М. Нуркишева, магистрант
Esil University, г. Астана, Казахстан
* –основной автор(автор для корреспонденции)
e-mail: aynur.sultanovna@mail.ru

УПРАВЛЕНИЕ АКАДЕМИЧЕСКИМ ПЕРСОНАЛОМ: СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ ПОДХОДОВ В ЗАРУБЕЖНЫХ ВУЗАХ

В статье проведен сравнительный анализ подходов к управлению академическим персоналом на примере университетов Великобритании, США, Китая, Японии и Австралии. Рассмотрены кадровые модели, включающие системы карьерного продвижения, применения KPI, механизмов наставничества, институциональной поддержки и удержания персонала. Проанализированы эмпирические данные по показателям удержания преподавателей, структуре мотивации и уровню автономии. Методология исследования основана на содержательном и институциональном сравнении с использованием открытых статистических и стратегических документов зарубежных вузов. Установлено, что наиболее эффективными являются модели, сочетающие формализованную систему оценки результативности с программами профессионального роста и академического лидерства. Выявлены преимущества гибридных моделей управления, сочетающих формализованную оценку эффективности с поддержкой академической свободы программами профессионального развития. Определены ключевые риски централизованных моделей, в том числе рост текучести кадров и снижение автономии преподавателей. Показана применимость элементов зарубежных практик в условиях трансформации высшего образования Казахстана. Сформулированы рекомендации по внедрению гибкой и устойчивой кадровой политики в казахстанских университетах. Также выделены институциональные условия, необходимые для успешной адаптации зарубежного опыта, включая развитие кадровой аналитики и интеграцию мотивационных механизмов.

Ключевые слова: *управление академическим персоналом, университет, академическая карьера, оценка эффективности, кадровая политика, зарубежный опыт, сравнительный анализ, автономия вуза, высшее образование, мотивация преподавателей.*

Кілт сөздер: *академиялық персоналды басқару, университет, академиялық мансап, тиімділікті бағалау, кадр саясаты, шетелдік тәжірибе, салыстырмалы талдау, университеттің автономиясы, жоғары білім, оқытушыларды ынталандыру.*

Keywords: *academic staff management, university, academic career, efficiency assessment, personnel policy, foreign experience, comparative analysis, university autonomy, higher education, teacher motivation.*

JEL classification: I23, H83

Введение. В современном мире университеты все чаще воспринимаются не только как образовательные учреждения, но и как центры генерации знаний, инноваций и стратегического развития общества. В условиях растущей глобальной конкуренции за лучшие умы и ресурсы именно академический персонал становится ключевым фактором устойчивости и конкурентоспособности вузов. Эффективное управление профессорско-преподавательским составом, включающее аспекты найма, развития, мотивации и удержания, оказывает решающее влияние на качество образовательного процесса, научной деятельности и международной репутации университетов.

За последние десятилетия ведущие зарубежные университеты выработали различные модели управления академическим персоналом, отражающие как национальные особенности систем высшего образования, так и институциональные стратегические приоритеты. При этом наблюдается значительное расхождение в подходах к формированию академической карьеры, использованию системы KPI, автономии факультетов и вовлеченности преподавателей в управленческие процессы.

Актуальность настоящего исследования обусловлена необходимостью осмысления и адаптации лучших зарубежных практик управления академическим персоналом в контексте

модернизации высшего образования Казахстана. Несмотря на наличие стратегических документов и программ развития, отечественные вузы сталкиваются с проблемами текучести кадров, недостаточной мотивации научно-педагогических работников и отсутствием эффективных инструментов оценки их результативности.

Целью настоящего исследования является проведение сравнительного анализа подходов к управлению академическим персоналом в университетах США, Великобритании, Германии и Финляндии, с акцентом на возможности применения элементов их моделей в казахстанской системе образования.

Методология исследования основана на сравнительном подходе, включающем анализ эмпирических данных, нормативных документов, стратегий университетов и публикаций, индексируемых в базах Scopus и Web of Science. Применялся метод содержательного анализа, а также принципы институционального сравнения, позволяющего сопоставить практики управления в разных странах с различными системами автономии и финансирования.

Обзор литературы. Вопросы управления академическим персоналом на протяжении последних лет остаются в центре внимания исследователей, поскольку именно от эффективности кадровой политики во многом зависит конкурентоспособность университетов в глобальном образовательном пространстве. В современных условиях трансформации высшего образования, усиления автономии вузов и перехода к результативным моделям финансирования, особое значение приобретают подходы к привлечению, развитию и удержанию квалифицированного профессорско-преподавательского состава. Анализ научной литературы показывает наличие разнообразных теоретических и эмпирических подходов к данной проблематике, акцентирующих внимание на институциональных особенностях, модели академической карьеры, системах мотивации и инструментах оценки эффективности. В зарубежной практике управление академическим персоналом рассматривается не только с позиции административного менеджмента, но и как часть стратегического развития университетов.

В современной научной литературе активно исследуются трансформации управления академическим персоналом в университетах. Исследования фокусируются на влиянии менеджериальных подходов[1], кадровых реформ[2], изменениях в системах контроля[3] и роли промежуточного управленческого звена[4]. Значительное внимание уделяется связи HRM с качеством образования[5], виртуальной мобильности преподавателей[6], ментальному здоровью персонала[7], а также управлению знаниями и обучением[8]. Проблематика карьерных стимулов[9], механизмов мотивации к преподаванию[10], эффективности аттестации[11], стратегического позиционирования преподавателей[12] и интеллектуального капитала[13] также широко освещены. Бубнов Ю.А. демонстрирует успешный опыт применения контрактной модели и внутренних грантов в российском университете. Однако остаются нерешенными вопросы баланса между академической автономией и управленческим контролем, что определяет актуальность настоящего исследования.

Основная часть. Современные трансформации в сфере высшего образования требуют пересмотра моделей управления академическим персоналом в контексте устойчивости, гибкости и ориентации на результат. В странах с развитой системой высшего образования наблюдается смещение акцентов в кадровой политике университетов- от административного управления к стратегическому управлению человеческим капиталом, где приоритетом становится развитие академической автономии, стимулирование научной активности и обеспечение баланса между исследовательской и преподавательской деятельностью.

В таблице 1 представлено сравнительное сопоставление управленческих подходов к академическому персоналу в различных странах.

Все модели имеют как сильные стороны, так и системные ограничения. Их анализ показывает, что эффективное управление академическим персоналом должно основываться на балансе между административными целями, академической свободой и устойчивыми механизмами мотивации. Выявленные проблемы свидетельствуют о необходимости переосмысления подходов к управлению человеческим капиталом в университетах с учетом специфики каждой страны и уровня автономии образовательных учреждений.

Таблица – 1

Сравнение подходов к управлению академическим персоналом в зарубежных университетах*

Страна	Приоритет управления	Основные инструменты	Выявленные проблемы
Великобритания	Менеджериализм	Perfomance appraisal, KPI	Недооценка преподавания, неудовлетворенность
Китай	Контрактная система	KPI, краткосрочные контракты	Текучесть кадров, снижение автономии
США	Децентрализованное управление	Власть associate deans, стратегия	Размытость ответственности
Австралия	Человекоцентричная , стратегическая	Инклюзивность, обратная связь, цифровые сервисы, менторинг	Перегрузка задачами, необходимость баланса между гибкостью и KPI
Япония	Коллегиальное сотрудничество	Совместное управление, горизонтальные команды	Сложность в принятии решений, институциональная инертность

**Составлено авторами*

Обобщенное сравнение национальных моделей позволяет выделить ключевые направления и вызовы в управлении академическим персоналом на уровне стран. Однако для более глубокой и прикладной оценки эффективности этих подходов целесообразно рассмотреть конкретные примеры университетов, представляющих указанные страны.

Таблица – 2

Сравнение подходов к управлению академическим персоналом в зарубежных университетах*

Университет	Средняя годовая стоимость удержания одного преподавателя (тыс. долл. США)	Уровень удержания кадров (%)	Основная кадровая модель
University of Oxford	130	92	Карьерные треки +менторство, гранты
Tsinghua University	95	88	KPI+ Tenure Track, централизованная
University of Melbourne	120	93	Стратегия «People First», цифровизаиця, гибкость
University of Tokyo			kyoshoku kyodo - коллективное управление
University of California,Berkeley	150	95	Децентрализация+инновационные мини-гранты

*Составлено авторами

В University of Oxford (Великобритания) основное внимание уделяется поддержке академической автономии и развитию научного потенциала преподавателей. Вуз применяет систему индивидуализированных карьерных треков, что позволяет преподавателям выбирать приоритетное направление совей деятельности. Внутренние гранты на исследование и программы менторства способствуют профессиональном росту, так и сохранению мотивации.

Tsinghua University(Китай), напротив, демонстрирует централизованную модель управления с четким акцентом на производительность и международную публикационную активность. Программа «Tenure Track» интегрирована с KPI -системой, где показатели по числу статей в WoS/Scopus и объему грантов напрямую влияют на карьерное продвижение.

University of Melbourne (Австралия) развивает стратегию «People First», согласно которой управление академическим персоналом строится вокруг принципов благополучия, инклюзии и гибкости условий труда. Университет активно внедряет механизмы обратной связи и предоставляет преподавателям доступ к цифровым инструментам и образовательным платформам в рамках инициативы Melbourne Teaching Academy.

University of Tokyo (Япония) использует японскую модель kyoshoku kyodo -сотрудничество академического и административного персонала. Это реализуется через совместные комитеты, отвечающие за академическую мобильность, стратегическое развитие и международные проекты. Такая система усиливает вовлеченность сотрудников в принятие решений.

University of California,Berkeley(США) практикует децентрализованную модель, при которой факультеты и департаменты обладают автономией в вопросах найма и продвижения преподавателей. Ключевым элементом является поддержка инициатив через фонды преподавательских инноваций и равный доступ к карьерным ресурсам.

Общий анализ данных, представленных в таблице, позволяет выделить несколько ключевых тенденций в управлении академическим персоналом зарубежных университетов. Прежде всего, наблюдается четка корреляция между объемом инвестиций в кадровую политику и уровнем удержания преподавателей: университеты, вкладывающие значительные ресурсы в развитие, поддержку и мотивацию научно-педагогических работников, демонстрируют высокие показатели удержания кадров. Эти учреждения ориентированы на создание благоприятной организационной среды, расширение академических свобод и реализацию программ карьерного развития. В то же время, университеты с более централизованными и формализованными моделями управления, как в случае с Tsinghua University, хотя и демонстрируют высокую результативность по отдельным KPI, сталкиваются с проблемами текучести и снижением автономии преподавателей. Университеты, использующие коллективные или гибридные подходы (University of Tokyo, University of Oxford), демонстрируют оптимальный баланс между экономической эффективностью и устойчивостью кадрового состава.

В целом, успешные модели опираются на стратегическое сочетание финансовой мотивации, институциональной поддержки и гибкости в управлении, что особенно важно в условиях усиливающейся глобальной конкуренции за научно-педагогические кадры.

Анализ зарубежных моделей управления академическим персоналом свидетельствует о растущей значимости стратегического подхода к формированию кадровой политики в университетах. Наиболее успешные практики основаны на балансе между материальной мотивацией, институциональной поддержкой академической свободы и гибкостью в карьерном развитии. В странах с высоким уровнем удержания преподавателей (США, Австралия, Великобритания) кадровая политика интегрирована в общую стратегию университета, а преподаватели рассматриваются как ключевой нематериальный актив.

Для Казахстана, находящегося в фазе трансформации высшего образования, целесообразно учитывать следующие рекомендации:

1. Разработка гибридной модели управления – необходимо перейти от административно-иерархического подхода к более гибкой системе, сочетающей академическую автономию с результативностью. Это позволит университетам адаптироваться к вызовам глобального образовательного рынка и снизить отток квалифицированных кадров.

2. Введение многоуровневой системы мотивации-сочетание базового оклада с премиальными выплатами за публикационную активность, международную деятельность и инновационные образовательные практики может повысить вовлеченность ППС и стимулировать научное развитие.

3. Инвестиции в профессиональное обучение -создание менторских программ, внутренних грантов, участие в международных академических обменах и цифровых платформах обучения является необходимым условием роста квалификации и удержания кадров.

4. Укрепление кадрового анализа – необходимо внедрить единые метрики оценки эффективности работы ППС, ориентированные не только формальные показатели, но и качество преподавания, инновационность, вовлеченность в стратегические инициативы университета.

5. Формирование института кадровых стратегий на уровне вуза-каждое высшее учебное заведение должно разрабатывать собственную долгосрочную кадровую стратегию, соотнося ее с миссией и приоритетами развития.

Таким образом, адаптация элементов лучших зарубежных практик в национальный контекст требует не механического копирования, а системной трансформации подходов к управлению академическим персоналом с ориентацией на устойчивое развитие человеческого капитала вузов Казахстана.

Заключение. В условиях глобализации и усиления конкуренции в сфере высшего образования эффективность управления академическим персоналом становится определяющим фактором устойчивого развития университетов. Проведенный сравнительный анализ практик зарубежных вузов, выявил ключевые направления успешного кадрового менеджмента: стратегическая интеграция академической политики, развитие институциональной поддержки и внедрение гибких моделей карьерного роста.

Университеты, ориентированные на долгосрочное удержание кадров, демонстрируют комплексный подход, сочетающий экономические стимулы с академической свободой, инновациями и вниманием к благополучию персонала. Эти принципы особенно актуальны для казахстанских вузов, находящихся на пути реформирования кадровой политик. Использование лучших международных практик в адаптированной форме может способствовать не только снижению текучести кадров, но и повышению конкурентоспособности национальной системы высшего образования.

Таким образом, управление академическим персоналом должно рассматриваться не как вспомогательная функция, а как стратегический ресурс, определяющий академическое качество, репутацию и позиционирование университетов в глобальном образовательном пространстве.

ЛИТЕРАТУРА

1. Al Mahameed M., Yates D., & Gebreiter F. Management as ideology: “New” managerialism and the corporate university in the period of Covid-19. Financial Accountability and Management. – 2024. – №40(1). – P. 34–57. –https://doi.org/10.1111/faam.12359

2. Yin Z., Jiang X., & Tong P. Why do they leave? University personnel system reforms in China and the impacts on academic staff turnover. Journal of Higher Education Policy and Management. – 2024. – https://doi.org/10.1080/1360080X.2024.2307738

3. Billah M., Ahmed Z.U., & Ali M. Staff responses to management control systems changes in an Australian university. Accounting Research Journal. – 2024. – №37(2). – P. 117–133. – https://doi.org/10.1108/ARJ-03-2023-0087

4. Davis-Salazar K.L. ‘Hidden assets’ in higher education administration: the structures and lived experience of ‘organisational power’ among associate deans at US universities. Journal of Educational Administration and History. – 2024. – №56(3). – P. 354–373. – https://doi.org/10.1080/00220620.2024.2311401

5. Vrba J. Human Resources Management Impact on College Education Quality. Asian Journal of Education and Social Studies. – 2024. – №50(3). – P. 95–98. – https://doi.org/10.9734/ajess/2024/v50i31284

6. Wadhwa R., Shcheglova D., Opfer E., & Garmonova A. Teachers on the Move: Understanding the New Model of Virtual Mobility Through the Case Study of a Russian University. Higher Education for the Future. – 2024. – №11(1). – P. 90–108. – https://doi.org/10.1177/23476311231222965

7. Ohadomere O., & Ogamba I.K. Management-led interventions for workplace stress and mental health of academic staff in higher education: a systematic review. Journal of Mental Health Training, Education and Practice. Emerald Group Holdings Ltd. – 2021. – https://doi.org/10.1108/JMHTEP-07-2020-0048

8. Ishak R., & Mansor M. The relationship between knowledge management and organizational learning with academic staff readiness for education 4.0. Eurasian Journal of Educational Research. – 2020. – №85. – P. 169–184. – https://doi.org/10.14689/ejer.2020.85.8

9. Dehtjare J., & Uzule K. Sustainable Higher Education Management: Career Drivers of Academic Staff. Journal of Teacher Education for Sustainability. – 2023. – №25(2). – P. 89–105. – https://doi.org/10.2478/jtes-2023-0018

10.Pflüger J., & Mojescik K. Governance of academic teaching: why universities introduce funding programs for teaching and why academic teachers participate. Teaching in Higher Education. – 2023. – №28(6). – P. 1428–1445. – https://doi.org/10.1080/13562517.2021.1900813

11.Dasanayaka C. H., Abeykoon C., Ranaweera R.A.A.S., & Koswatte I. The impact of the performance appraisal process on job satisfaction of the academic staff in higher educational institutions. Education Sciences. – 2021. – №1(10). – https://doi.org/10.3390/educsci11100623

12.Salmon M. Representation of the academic workforce in English university strategy-making: an exploratory study. Higher Education. – 2024. – https://doi.org/10.1007/s10734-024-01203-3

13.Sultanova G., Svyatov S., & Ussenbayev N. Transmitting competencies at universities in Kazakhstan: intellectual capital of teachers. Journal of Intellectual Capital. – 2018. – №19(1). – P. 112–134. – https://doi.org/10.1108/JIC-04-2017-0058

14.Бубнов Ю.А. Кадровая политика в классическом университете / Ю.А. Бубнов // Высшее образование в России. – 2016. – №5. – С. 119–122. – URL: https://rucont.ru/efd/379484

REFERENCES

1. Al Mahameed M., Yates D., & Gebreiter F. Management as ideology: “New” managerialism and the corporate university in the period of Covid-19. Financial Accountability and Management. – 2024. – №40(1). – P. 34–57. –https://doi.org/10.1111/faam.12359

2. Yin Z., Jiang X., & Tong P. Why do they leave? University personnel system reforms in China and the impacts on academic staff turnover. Journal of Higher Education Policy and Management. – 2024. – https://doi.org/10.1080/1360080X.2024.2307738

3. Billah M., Ahmed Z.U., & Ali M. Staff responses to management control systems changes in an Australian university. Accounting Research Journal. – 2024. – №37(2). – P. 117–133. – https://doi.org/10.1108/ARJ-03-2023-0087

4. Davis-Salazar K.L. ‘Hidden assets’ in higher education administration: the structures and lived experience of ‘organisational power’ among associate deans at US universities. Journal of Educational Administration and History. – 2024. – №56(3). – P. 354–373. – https://doi.org/10.1080/00220620.2024.2311401

5. Vrba J. Human Resources Management Impact on College Education Quality. Asian Journal of Education and Social Studies. – 2024. – №50(3). – P. 95–98. – https://doi.org/10.9734/ajess/2024/v50i31284

6. Wadhwa R., Shcheglova D., Opfer E., & Garmonova A. Teachers on the Move: Understanding the New Model of Virtual Mobility Through the Case Study of a Russian University. Higher Education for the Future. – 2024. – №11(1). – P. 90–108. – https://doi.org/10.1177/23476311231222965

7. Ohadomere O., & Ogamba I.K. Management-led interventions for workplace stress and mental health of academic staff in higher education: a systematic review. Journal of Mental Health Training, Education and Practice. Emerald Group Holdings Ltd. – 2021. – https://doi.org/10.1108/JMHTEP-07-2020-0048

8. Ishak R., & Mansor M. The relationship between knowledge management and organizational learning with academic staff readiness for education 4.0. Eurasian Journal of Educational Research. – 2020. – №85. – P. 169–184. – https://doi.org/10.14689/ejer.2020.85.8

9. Dehtjare J., & Uzule K. Sustainable Higher Education Management: Career Drivers of Academic Staff. Journal of Teacher Education for Sustainability. – 2023. – №25(2). – P. 89–105. – https://doi.org/10.2478/jtes-2023-0018

10.Pflüger J., & Mojescik K. Governance of academic teaching: why universities introduce funding programs for teaching and why academic teachers participate. Teaching in Higher Education. – 2023. – №28(6). – P. 1428–1445. – https://doi.org/10.1080/13562517.2021.1900813

11.Dasanayaka C. H., Abeykoon C., Ranaweera R.A.A.S., & Koswatte I. The impact of the performance appraisal process on job satisfaction of the academic staff in higher educational institutions. Education Sciences. – 2021. – №1(10). – https://doi.org/10.3390/educsci11100623

12.Salmon M. Representation of the academic workforce in English university strategy-making: an exploratory study. Higher Education. – 2024. – https://doi.org/10.1007/s10734-024-01203-3

13.Sultanova G., Svyatov S., & Ussenbayev N. Transmitting competencies at universities in Kazakhstan: intellectual capital of teachers. Journal of Intellectual Capital. – 2018. – №19(1). – P. 112–134. – https://doi.org/10.1108/JIC-04-2017-0058

14.Bubnov Y. Kadrovaya politika v klassicheskom universitete [Personnel policy in a classical university] / Y. Bubnov // Vysshee obrazovanie v Rossii. – 2016. – №5. – S. 119–122. – URL: https://rucont.ru/efd/379484 [in Russian]

Берназарова Р.Д., Байгиреева Ж.З., Байдалинова А.С., Нуркишева Е.М.

АКАДЕМИЯЛЫҚ ҚЫЗМЕТТІ БАСҚАРУ: ШЕТЕЛ УНИВЕРСИТЕТТЕРІНДЕГІ ТӘСІЛДЕРДІ САЛЫСТЫРМАЛЫ ТАЛДАУ

Аңдатпа

Мақалада Ұлыбритания, АҚШ, Қытай, Жапония және Австралия университеттерінің мысалында академиялық персоналды басқару тәсілдеріне салыстырмалы талдау жасалды. Мансапты ілгерілету, KPI қолдану, тәлімгерлік тетіктері, институционалдық қолдау және персоналды ұстап қалу жүйелерін қамтитын Кадрлық модельдер қарастырылды. Мұғалімдерді ұстап қалу көрсеткіштері, мотивация құрылымы және автономия деңгейі бойынша эмпирикалық деректер талданады. Зерттеу әдістемесі шетелдік жоғары оқу орындарының ашық статистикалық және стратегиялық құжаттарын пайдалана отырып, мазмұнды және институционалдық салыстыруға негізделген. Нәтижелілікті бағалаудың формальды жүйесін кәсіби өсу және академиялық көшбасшылық бағдарламаларымен біріктіретін модельдер ең тиімді болып табылады. Кәсіби даму бағдарламалары арқылы академиялық еркіндікті қолдаумен тиімділікті формальды бағалауды біріктіретін гибридті басқару модельдерінің артықшылықтары анықталды. Орталықтандырылған модельдердің негізгі тәуекелдері анықталды, соның ішінде айналымның өсуі және оқытушылардың автономиясының төмендеуі. Қазақстанның жоғары білімін трансформациялау жағдайында шетелдік тәжірибелер элементтерінің қолданылуы көрсетілген. Қазақстандық университеттерде икемді және тұрақты кадр саясатын енгізу бойынша ұсынымдар тұжырымдалған. Сондай-ақ, шетелдік тәжірибені табысты бейімдеу үшін қажетті институционалдық жағдайлар, соның ішінде кадрлық талдауды дамыту және мотивациялық тетіктерді интеграциялау бөлінді.

Bernazarova R., Baigireeva J., Baidalinova A., Nurkisheva E.

ACADEMIC PERSONNEL MANAGEMENT: COMPARATIVE ANALYSIS OF APPROACHES IN FOREIGN UNIVERSITIES

Annotation

The article provides a comparative analysis of approaches to academic personnel management on the example of universities in the UK, USA, China, Japan and Australia. The article considers personnel models, including systems of career promotion, KPI application, mentoring mechanisms, institutional support and staff retention. Empirical data on faculty retention rates, motivation structure and level of autonomy are analyzed. The research methodology is based on substantive and institutional comparison using open statistical and strategic documents of foreign universities. It is found that the most effective models are those that combine a formalized performance evaluation system with professional growth and academic leadership programs. The advantages of hybrid management models combining formalized performance assessment with the support of academic freedom with professional development programs are revealed. The key risks of centralized models are identified, including increased staff turnover and decreased autonomy of teachers. The applicability of elements of foreign practices in the conditions of transformation of higher education in Kazakhstan is shown. Recommendations for the introduction of flexible and sustainable human resources policy in Kazakhstani universities are formulated. The institutional conditions necessary for the successful adaptation of foreign experience, including the development of personnel analytics and integration of motivational mechanisms, are also highlighted.

DOI 10.52260/2304-7216.2025.2(59).25
УДК 338.48
ГРНТИ 06.73.15

А.Б. Амерханова, PhD, и.о. доцент
Н.М. Хамидуллин*, докторант PhD
А.Т. Тлеубаева, PhD, и.о. доцент
Г.К. Абдраманова , к.э.н., и.о. доцента
Евразийский национальный университет
имени Л.Н. Гумилева, г. Астана, Казахстан
* – основной автор (автор для корреспонденции)
e-mail: khamidullin.nm@gmail.com

АНАЛИЗ ИНВЕСТИЦИОННОЙ ПОЛИТИКИ В ТУРИЗМЕ КАЗАХСТАНА: ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ

В статье исследуются текущее состояние и динамика инвестиционной активности в туристской сфере Казахстана и реализация Концепции развития отрасли на 2023-2029 гг. На основе статистических данных Бюро национальной статистики и отраслевых отчётов за 2021-2024 гг. проанализированы объёмы вложений в услуги по проживанию и питанию, структура по источникам финансирования, а также региональное распределение капитала. Выявлено, что доминирующая доля инвестиций приходится на собственные средства бизнеса, где роль бюджетного финансирования и банковских кредитов остаётся ограниченной, что усиливает чувствительность отрасли к рыночным колебаниям. Установлены значительные территориальные диспропорции: устойчивый прирост наблюдается в Туркестанской области и городах республиканского значения, тогда как в Алматинской и Атырауской областях фиксируется спад, обусловленный переориентацией инвесторов на альтернативные сегменты экономики.

Рассчитанные абсолютные и относительные изменения демонстрируют, что концентрация капитала формирует локальные центры роста, но не обеспечивает равномерного развития туристической инфраструктуры. Научная новизна исследования заключается в комплексной оценке мультипликативного эффекта инвестиций через призму региональных и источниковых особенностей, что расширяет теоретические представления об институциональных механизмах финансирования туризма. Практическая значимость работы состоит в возможности использования полученных результатов для корректировки государственных мер поддержки, диверсификации инвестиционного портфеля и разработки адресных программ, направленных на сбалансированное территориальное развитие и повышение конкурентоспособности туристского продукта Казахстана.

Ключевые слова: *туристский продукт, дестинация, объекты размещения, туроператоры, гостиницы, инвестиции, инвестиционные проекты, основной капитал, инвестиционная активность, привлечение капитала, субсидирование.*

Кілт сөздер: *туристік өнім, дестинация, орналастыру объектілері, туроператорлар, қонақ үйлер, инвестициялар, инвестициялық жобалар, негізгі капитал, инвестициялық белсенділік, капиталды тарту, субсидиялау.*

Keywords: *tourist product, destination, accommodation facilities, tour operators, hotels, investments, investment projects, fixed assets, investment activity, capital raising, subsidies.*

Введение. Туристская отрасль Республики Казахстан в последние годы рассматривается как одно из приоритетных направлений национального социально-экономического развития. Успешные инвестиционные проекты регионального туризма, в том числе в Туркестанской и Акмолинской областях, демонстрируют эффективность комплексного подхода к развитию дестинаций. Вместе с тем сохраняются вызовы, связанные с неравномерностью распределения инвестиций, слабой инженерной инфраструктурой в ряде регионов и ограниченной вовлечённостью частного капитала. В рассматриваемых условиях особое значение приобретает мониторинг реализации инвестиционных планов и программ развития, направленных на устойчивый рост отрасли.

В теоретическом дискурсе инвестиции рассматриваются не просто как финансовые вливания, а как сложный институциональный механизм, через который формируются структурные сдвиги в региональной экономике и перераспределяется добавленная стоимость между секторами. Изучение закономерностей притока позволяет уточнить параметры мультипликативного эффекта,

описываемого классическими моделями эндогенного роста и современной концепцией устойчивого развития.

Отраслевая специфика туристского продукта предопределяет высокую чувствительность к качеству инфраструктуры, что теоретически связывает эффективность инвестиций с категориями нематериальных активов, человеческого капитала и пространственной организации. Научная актуальность исследования усиливается необходимостью интеграции подходов институциональной экономики, пространственного анализа и маркетинговой синергетики для обоснования оптимальной структуры источников финансирования и механизмов распределения рисков. Кроме того, цифровая трансформация сервисов гостеприимства требует пересмотра традиционных концептов окупаемости, поскольку платформенные решения и большие данные изменяют логику формирования потребительской ценности. Теоретическое осмысление инвестиционных процессов в гостинично-ресторанном сегменте становится фундаментом для разработки эффективной государственной политики, способной обеспечить устойчивый рост туристской отрасли и сбалансированное территориальное развитие.

Обзор литературы. Статья А.Ш. Бердибековой, В.В. Бирюкова и Л.М. Муталиевой посвящена критическому осмыслению инвестиционной активности в туристской отрасли Казахстана и поиску методологических ориентиров для объективной оценки результативности. Авторы показывают, что сама по себе величина капиталовложений не является надёжным индикатором отраслевой эффективности; ключевой мерой выступает способность привлечённого капитала генерировать максимальную отдачу при высокой интенсивности оборота. Для достижения цели предлагается опираться на систему комплексных показателей, сформированных на базе спутниковых счетов туризма, расширенной статистической базы и социологического опроса, а также внедрять прозрачные алгоритмы пост-инвестиционного мониторинга, охватывающие весь жизненный цикл проектов от момента отбора до этапа эксплуатационной проверки [1].

Авторы Курбанбаева А.А., Усембаева Г.Т., ДДюйсенова Р.Ж и Макенова Г.У рассматривают международный туризм как один из основных драйверов диверсификации экономики Казахстана и фокусируются на том, как именно капиталовложения позволяют трансформироваться в измеримый прирост отраслевой отдачи. В качестве главного индикатора эффективности инвестиций выбирают объём услуг, оказанных объектами размещения, сопоставляя с динамикой вложений в основной капитал по подотраслевым группам «проживание и питание» и «досуг, культура и развлечения». [2].

Статья Д.И. Сыздыковой и соавторов посвящена оценке макроэкономических предпосылок и инвестиционных приоритетов, определяющих динамику туристской отрасли Казахстана, причём акцент сделан на том, как приток капитала в инфраструктуру и сопутствующие сервисы способен трансформировать сектор в долгосрочном горизонте[3].

В статье Шаяхметовой А.М рассматривается инвестиционную эффективность туристской индустрии сквозь призму структурных реформ, предполагающих быстрое расширение государственно гарантированной инфраструктуры и одновременное усиление роли частного капитала в комплексных мастер-планах приоритетных дестинаций. Центральная идея заключается в том, что устойчивый рост наблюдается при переходе от точечных проектов к системным кластерным решениям, где инфраструктурные, сервисные и маркетинговые компоненты финансируются по единому плану, обеспечивающему синергию оборотного и основного капитала. Главным инструментом автор называет ускоренную цифровизацию услуг, позволяющая сократить транзакционные издержки и повысить прозрачность инвестиционного цикла, а экологическая повестка и географическое расширение маршрутов рассматриваются как дополнительные факторы, усиливающие мультипликативный эффект вложений [4].

Основная часть. Отчёт о реализации плана развития за 2023 год Министерства туризма и спорта Республики Казахстан на 2023-2027 годы сформировал пятилетнюю программу инвестиций на 2023–2027 гг., предусматривающую суммарное финансирование туристской инфраструктуры из республиканского бюджета в 122,9 млрд тенге, причём к первому полугодию 2025 г. уже освоено 120,2 млрд тенге, что отражает высокую скорость реализации проектов

По линии субсидирования предпринимательских инициатив совокупный портфель заявок бизнеса в 2024 г. превысил 800 млн тенге — что, в 7 раз выше уровня 2023 г., когда объём обращений составлял лишь 104,4 млн тенге, что свидетельствует о стремительном росте инвестиционной активности в отрасли. Господдержка внутренних туроператоров выросла за год в 20 раз:

компенсации на перевозку 8 175 туристов достигли 122 млн тенге, усиливая платёжеспособный спрос и повышая загрузку объектов размещения. Региональные акиматы направили заявки на содержание 87 санитарно-гигиенических узлов на 39 млн тенге, утвердили строительство 9 объектов придорожного сервиса стоимостью свыше 168 млн тенге и 10 модульных кемпингов на 355 млн тенге, тем самым фокусируясь на повышении качества инфраструктуры вдоль туристских маршрутов [5].

Концепция развития туристской отрасли Казахстана на 2023-2029 гг. закрепляет инвестиции как главный рычаг роста, ориентируясь на увеличение вложений в услуги по проживанию и питанию с 131 млрд тг в 2023 г. до 260 млрд тг к 2029 г. В период 2019-2021 гг. уже реализовано 80 инфраструктурных проектов на сумму свыше 120 млрд тг, а до 2029 г. запланирован ввод 931 объекта придорожного сервиса и санитарно-гигиенических узлов, что повышает транспортную доступность дестинаций. Концепция снижает порог признания приоритетного туристского проекта до 200 тыс. МРП и расширяет безвизовый режим до 100 стран, стимулируя приток иностранного капитала и туристов. Крупные «якорные» проекты — район Ellington в Астане, комплекс «Тёплый пляж» на Каспии и рекреационный центр «Каскасу» — привлекает более 200 млрд тг частных инвестиций и создать демонстрационный эффект для рынка. В совокупности предлагаемые меры направлены на рост валовой добавленной стоимости отрасли до 6.3 трлн тг и увеличение занятости до 800 тыс. человек к 2029 г., что позволит довести экспорт туристских услуг по классификации «Поездки» до 5.5 млрд долларов [6].

Повышение эффективности туристической отрасли требует согласованных действий и координации между организациями на национальном, региональном и местном уровнях, заинтересованных в стимулировании предпринимательской активности и дальнейшем развитии туризма в будущем.

В Казахстане в развитие качества и доступности туристических продуктов и услуг, а также в создание благоприятного туристского климата на внутреннем и международном рынках вовлечены Министерство туризма и спорта (далее — МТС), АО «Национальная компания „Kazakh Tourism“», которое осуществляет руководство, межотраслевую координацию и государственное регулирование туристической сферы. Рассматриваемые структуры уделяют особое внимание маркетингу и продвижению страны, а также привлечению инвестиций в туризм. В повседневной деятельности полагаются на партнёрства и альянсы с международными туристическими ассоциациями, организациями по развитию туризма, туристическими предприятиями и средствами массовой информации [7].

За последние десятилетия в мире наблюдается рост туристической индустрии. Международный туризм стал движущей силой социально-экономического развития благодаря созданию рабочих мест, экспорту услуг и развитию инфраструктуры.

В Казахстане в 2020 году реализовалось строительство 23 проектов на сумму 14,8 млрд тенге, а также 99 санитарно-гигиенических объектов на сумму 1 млрд тенге, профинансированных в рамках Программы дорожной карты занятости (ЕРМ). В рамках программы «Экономика простых вещей» в классификатор видов экономической деятельности (КВЭД) включены 5 кодов по туризму, и более 58 проектов на сумму более 26 млрд тенге профинансировались в виде кредитов сроком до 10 лет. В рамках «Дорожной карты бизнеса 2025» профинансировано более 177 проектов на сумму свыше 60 млрд тенге — с предоставлением кредитов сроком до 5 лет. Режим «Открытого неба» введён в 12 аэропортах Казахстана; в 2020 году в Туркестане открылся Международный университет туризма и гостеприимства [8].

В целом в 2023 году достигнут высокий показатель по объему инвестиций в основной капитал (ИОК). За данный период объем ИОК составил 787 млрд тенге, что на 53% больше показателя аналогичного периода прошлого года (ИОК за 2022 года составил 513 млрд тг.).

Существуют крупные проекты, для которых Обществом оказано содействие в привлечении инвесторов. Например, курорт для семейного отдыха "Акбура" стоимостью 100 млрд тенге остался нереализованным из-за завышенной стоимости и ограниченных льгот по аренде земли и государственных гарантий.

Слабое развитие инженерно-коммуникационной инфраструктуры также является серьёзным препятствием для реализации проектов. Примером служит курортная зона «Кендерли» в Мангистауской области, где проект до настоящего времени не реализовался из-за необходимости крупных государственных вложений.

Изучение инвестиций по направлению «услуги по проживанию и питанию» за период 2021–2024 годов является важным для оценки устойчивости туристской инфраструктуры и адаптации к постпандемийным изменениям спроса. Анализ данных позволяет выявить динамику приоритетов в распределении капитала и определить эффективность государственной и частной инвестиционной политики в сфере туризма.

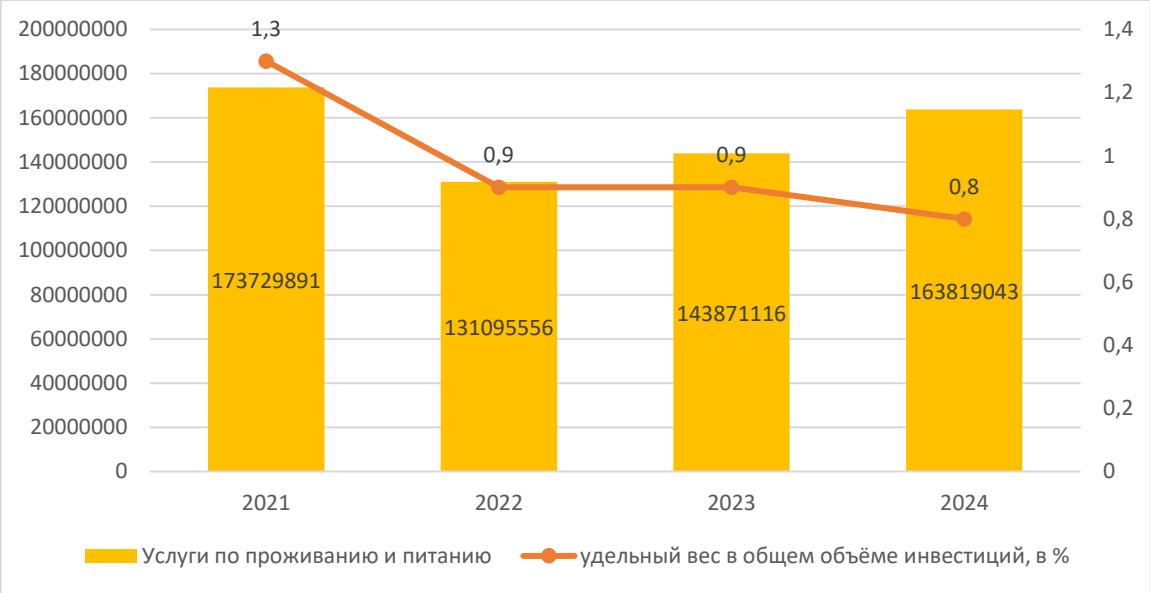

Рисунок – 1. **Инвестиции по направлению, услуги по проживанию и питанию за период 2021-2024 годы (тыс.тенге)**

** Составлено авторами по истиочнику [9]*

Рисунок 1 демонстрирует динамику инвестиций в сектор услуг по проживанию и питанию в период с 2021 по 2024 годы с одновременным отражением удельного веса вложений в общем объёме инвестиций. Наибольший абсолютный показатель инвестиций зафиксирован в 2021 году и составил 17 372 891 тыс. тенге, тогда как второй по значению объём наблюдается в 2024 году — 16 381 904 тыс. тенге.

Минимальные значения наблюдаются в 2022 году (13 109 556 тыс. тенге) и в 2023 году (14 387 116 тыс. тенге), что свидетельствует о кратковременном снижении инвестиционной активности в середине исследуемого периода. Аналогично, удельный вес в общем объёме инвестиций зафиксировался максимальным в 2021 году (1,3%) и далее демонстрировал поступательное снижение, достигнув 0,8% к 2024 году, несмотря на рост абсолютных значений вложений. Данная тенденция указывает на относительное сокращение приоритетности сектора в общей инвестиционной структуре страны. При восстановлении интереса к инвестициям в сфере проживания и питания в абсолютных цифрах, наблюдается сниженная доля на фоне увеличения общего инвестиционного портфеля, что требует пересмотра стратегий стимулирования инвестиций в туристскую отрасль.

Рассмотрим структуру инвестиций в сферу услуг по проживанию и питанию по направлениям использования за 2021–2024 годы. Анализ позволяет выявить зависимость отрасли от собственных, бюджетных и заемных ресурсов, а также оценить степень вовлечённости частного капитала и роль государственной поддержки. Рассматриваемый аспект способствует формированию более сбалансированной инвестиционной политики и эффективному планированию инструментов стимулирования развития туризма.

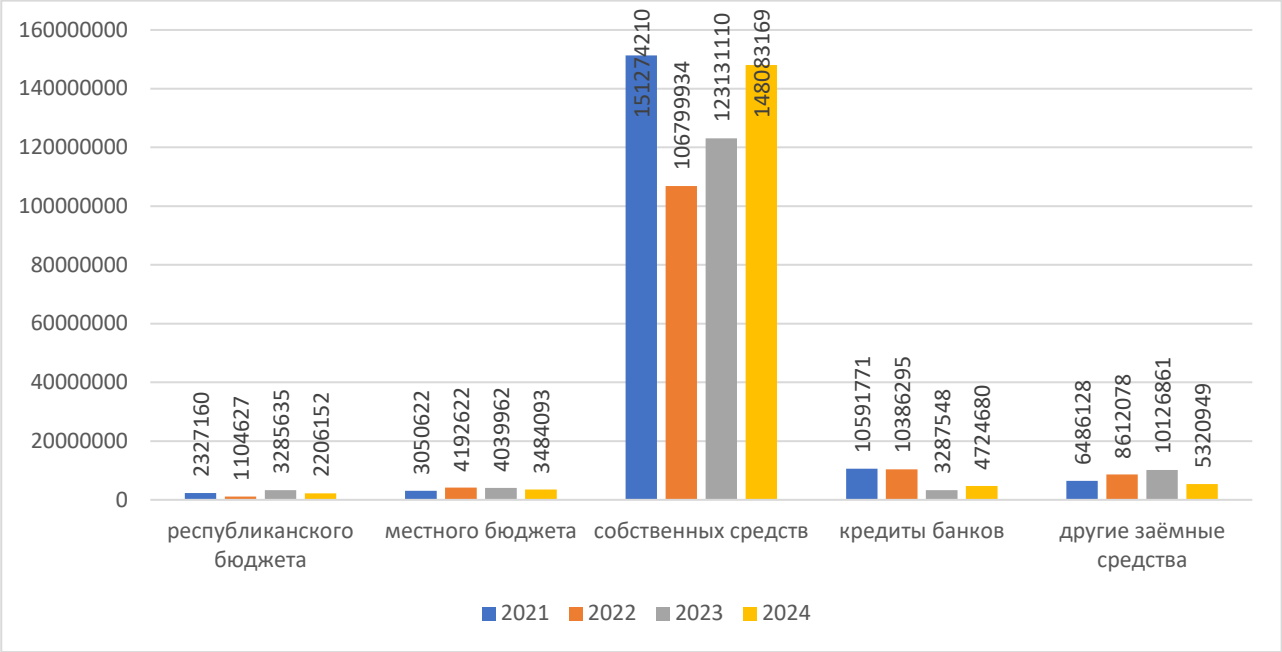

Рисунок – 2. **Инвестиции услуг по проживанию и питанию по направлениям использования (тыс. тенге)**

** Составлено авторами по источнику [9]*

Представленный рисунок 2 иллюстрирует структуру инвестиций в сферу услуг по проживанию и питанию по направлениям использования за 2021–2024 годы. Наибольшие значения наблюдаются по направлению собственных средств в 2021 году (15 172 210 тыс. тенге) и в 2024 году (14 803 169 тыс. тенге), что свидетельствует о доминировании частного финансирования в общей структуре вложений. Минимальные значения зафиксированы по линии республиканского бюджета в 2024 году (1 386 555 тыс. тенге) и по местному бюджету в 2021 году (905 622 тыс. тенге), что отражает относительно слабую роль прямого бюджетного участия в обеспечении инвестиционной активности. Структура источников подтверждает высокую зависимость сектора от внутренних ресурсов бизнеса, наблюдается ограниченность привлечения внешнего финансирования, включая банковские кредиты и иные заемные средства. Подобгая конфигурация источников предполагает уязвимость отрасли к колебаниям доходности и инвестиционной активности частных субъектов. Необходима диверсификация инвестиционного портфеля и расширение механизмов государственного софинансирования, что позволит снизить риски и обеспечить устойчивость развития туристской инфраструктуры.

Доминируют государственные и квазигосударственные вливания: только по программам «Экономика простых вещей» и «Дорожная карта бизнеса 2025» поддержано более 235 проектов на сумму свыше 86 млрд тг, тогда как частные инвестиции концентрируются в нескольких регионах и не компенсируют дефицит капитала в отдалённых дестинациях.

Плановые ориентиры завышены: например, к 2023 г. планировалось обеспечить 875 млрд тг услуг размещения, фактически получено 182,9 млрд тг, что указывает на недооценку финансовых рисков и спросовой эластичности.

Фрагментация полномочий между министерствами, отсутствие единой системы маркетинга и медленная цифровизация препятствуют привлечению институциональных инвесторов, снижая мультипликативный эффект государственных вложений и оставляя отрасль зависимой от бюджетных трансфертов.

Анализ региональных объёмов инвестиций в сферу проживания и питания за 2021–2024 годы является важным инструментом для определения стратегических направлений развития туристской инфраструктуры на местах.

Указанное направление позволяет установить, какие регионы демонстрируют наибольшую инвестиционную активность, а какие нуждаются в дополнительных мерах стимулирования, обеспечивая тем самым более равномерное и устойчивое развитие туристского потенциала страны.

Таблица – 2

Региональные объёмы инвестиций по проживанию и питанию

тыс. тенге

	2021	2022	2023	2024	Изменение 2021/2024
Область Абай	-	3316709	4818160	4093992	-
Акмолинская	8503205	13118953	17470941	8269988	-233217
Актюбинская	5731723	1931371	3186568	1005644	-4726079
Алматинская	32203185	13360330	15982648	9001102	-23202083
Атырауская	7545892	7513576	4718483	3196523	-4349369
ЗКО	2316766	2984284	2150488	3280504	+963738
Жамбылская	7527097	5 215664	14948215	12729201	+5202104
Область Жетiсу	-	6673899	4449697	3910754	-
Карагандинская	5196567	2340868	4124605	3573641	-1622926
Костанайская	1575354	1831052	2397049	3040795	+1465441
Кызылординская	6 043209	2316530	1843231	4500470	--1542739
Мангистауская	15 094879	2869062	2111449	1304949	-13789930
Павлодарская	1879472	1970929	1270300	4452506	+2573034
СКО	174511	2181650	3042677	2407979	+2233468
Туркестанская	17945795	35707122	25355690	53207452	+35261657
Область Ұлытау	-	40631	1464469	2710289	-
ВКО	12709009	5378748	5105041	6394044	-6314965
г. Астана	3212778	3561347	4275710	16539482	+13326704
г.Алматы	19496729	11810186	19998603	12473902	-7022827
г.Шымкент	26573720	6972645	5157091	7725826	-18847894

** Составлено авторами по источнику [9]*

Анализ региональной динамики инвестиций в сферу услуг по проживанию и питанию за 2021–2024 годы позволяет выявить существенные различия в темпах и масштабах вложений по территориям. Наибольший абсолютный прирост зафиксирован в Туркестанской области, где объем инвестиций увеличился на 35,8 млрд тенге, что обусловлено активным развитием рекреационного и паломнического туризма. Вторым по величине прироста стал город Алматы, где положительное сальдо составило 10,4 млрд тенге, что свидетельствует о стабильном интересе инвесторов к мегаполису с развитой инфраструктурой и высоким туристическим потенциалом.

В то же время в Алматинской области наблюдается наиболее существенное снижение объема инвестиций — на 23,2 млрд тенге, что указывает на ослабление притока капитала в регион, ранее считавшийся одним из ключевых туристических направлений. Вторым по уровню снижения стала Атырауская область с сокращением более чем на 4,3 млрд тенге, что связано с переориентацией инвесторов на другие отрасли. Относительные изменения также подтверждают значительный рост в регионах с ранее низкой базой, включая СКО и Жетысу, где прирост составил свыше 300%. Столь разнородные темпы роста и снижения подчеркивают необходимость индивидуализированного подхода к региональной инвестиционной политике. В целом, данные подтверждают неравномерность развития туристского сектора по регионам, что требует корректировки стратегий распределения бюджетной поддержки и привлечения частных инвестиций с учетом территориальных преимуществ и рисков.

За 2024 год в туротрасль Казахстана вложено более 777 миллиардов тенге, что на 27% больше, чем годом ранее. К примеру, из намеченных ключевых объектов «Туристский район Астаны» обещает генерировать 10 миллиардов тенге налоговых отчислений ежегодно. А проект «Теплого пляжа» Актау к следующему году обещает осуществить создание пляжной инфраструктуры с гольф-отелями, виллами, аквапарком и развлекательным центром на 137,4 миллиарда тенге.

Заключение. Несмотря на то что объём инвестиций в основной капитал туризма достиг 787 млрд тг в 2023 г., отрасль остаётся финансово уязвимой из-за того, что более 70 % средств поступают из собственных ресурсов бизнеса. Льготные госпрограммы «Экономика простых вещей» и «Дорожная карта бизнеса 2025» профинансировали 235 проектов лишь на 86 млрд тг, что не покрывает инфраструктурный разрыв между приоритетными и периферийными дестинациями. Региональная асимметрия усиливается:

Туркестанская область за 2021-2024 гг. выросла на 35.8 млрд тг, тогда как Алматинская потеряла 23.2 млрд тг, демонстрируя перераспределение капитала без учёта ёмкости рынков. Плановые показатели ведомственной программы завышены, поскольку при целевом объёме услуг размещения 875 млрд тг фактическая выручка составила лишь 182.9 млрд тг, что указывает на недооценку спросовой эластичности. Из 800 млн тг субсидий, одобренных в 2024 г., на компенсацию туроператорам пришлось всего 122 млн тг, менее 0.02 % от отраслевых инвестиций, стимулы не перекрывают коммерческие риски. Длинный капитал остаётся дефицитным, поскольку банковские кредиты занимают менее 10 % структуры финансирования, несмотря на объявленную ставку 7 % через БРК на срок до 20 лет. Крупные проекты вроде горнолыжного курорта «Акбура» стоимостью 100 млрд тг не реализуются из-за высоких земельных платежей и отсутствия государственных гарантий, демонстрируя институциональные барьеры. Недоразвитость инженерно-коммуникационной инфраструктуры приводит к заморозке инициатив: для зоны «Кендерли» требуется дополнительное бюджетное вложение свыше 20 млрд тг, что тормозит приватное участие.

Доля туризма в ВВП после восстановления составляет 3.4 %, и при сохраняющейся волатильности в обслуживании долга окупаемость новых объектов превышает 12 лет, что снижает привлекательность сектора для институциональных инвесторов. Структура затрат на сан-гигиенические узлы и придорожный сервис до 2029 г. предполагает 931 объект, однако местные бюджеты к концу 2024 г. освоили лишь 39 млн тг, что свидетельствует о низкой исполнительской дисциплине. Расширение безвизового режима до 100 стран и снижение порога приоритетного проекта до 200 000 МРП пока не перевело в инвестиционные решения, потому что отсутствует единый маркетинговый контур и централизованная база земли. Следовательно, ключевыми проблемами финансирования остаются дисбаланс между частными и публичными капиталами, недостаточная глубина финансового рынка, институциональная фрагментация и инфраструктурные риски, которые без системного смягчения будут сдерживать реализацию отраслевой концепции и достижение целевого показателя 260 млрд тг вложений к 2029 г.

ЛИТЕРАТУРА

1. Бердибекова А.Ш., Бирюков В.В., Муталиева Л.М. Результативность инвестиций в туристскую отрасль Республики Казахстан // Вестник Евразийского национального университета им. Л.Н. Гумилева. Экономика сериясы. – 2024. – №4. – С. 240–253. – doi: 10.32523/2789-4320-2024-4-240-253

2. Курбанбаева А.А., Уссембаева Г.Т., Дюйсенова Р.Ж., Макенова Г.У. Тенденции развития и факторы, влияющие на международный туризм (на примере Республики Казахстан) // Вестник университета «Туран». – 2024. – №3(103). – С. 221–233. – doi: 10.46914/1562-2959-2024-1-3-221-233

3. Сыздыкова Д.И., Юлдашева Н.В., Абдраманова Г.К., Косе Ж.К., Исаева А.Т. Проблемы и перспективы развития туристского бизнеса в Казахстане // Вестник Карагандинского университета. Серия «Экономика». – 2024. – Т. 29. – №1(113). – С. 193–203. – doi: 10.31489/2024Ec1/193-203

4. Шаяхметова Л.М. Экономическая эффективность инвестиций в индустрию туризма Республики Казахстан // Вестник университета «Туран». – 2021. – №3(91). – С. 187–193. – doi: 10.46914/1562-2959-2021-1-3-187-193

5. Отчёт о реализации плана развития за 2023 год Министерства туризма и спорта Республики Казахстан на 2023-2027 годы/ https://www.gov.kz/memleket/entities/tsm/documents/details/606363?lang =ru

6. Об утверждении Концепции развития туристской отрасли Республики Казахстан на 2023 – 2029 годы

7. АО «Национальная компания «Kazakh Tourism». Годовой отчет за 2023 год / Утв. решением Совета директоров от 29 ноября 2024 г. – Астана: АО «НК «Kazakh Tourism», 2024. – 78 с.

8. Бюджетные программы. Министерства туризма и спорта Республики Казахстан на 2025–2027 годы/ https://www.gov.kz/memleket/entities/tsm/documents/details/839509

9. Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан. Информационно-коммуникационные технологии и связи. Динамические таблицы. – URL: https://stat.gov.kz/ru/

REFERENCES

1. Berdibekova A., Biryukov V., Mutalieva L. Rezul'tativnost' investicij v turistskuju otrasl' Respubliki Kazahstan [Artificial] The effectiveness of investments in the tourism industry of the Republic of Kazakhstan //Vestnik Evrazijskogo nacional'nogo universiteta im. L. Gumileva. Jekonomika serijasy. – 2024. – №4. – S. 240–253. – doi: 10.32523/2789-4320-2024-4-240-253 [in Russian]

2. Kurbanbayeva A., Usembayeva G., Duisenova R., Makenova G. Tendencii razvitija i faktory, vlijajushhie na mezhdunarodnyj turizm (na primere Respubliki Kazahstan) // Vestnik universiteta «Turan». – 2024. – №3(103). – S. 221–233. – doi: 10.46914/1562-2959-2024-1-3-221-233 [in Russian]

3. Syzdykova D., Yuldasheva N., Abdurakhmanova G., Kose Zh., Isaeva A. Problemy i perspektivy razvitija turistskogo biznesa v Kazahstane // Vestnik Karagandinskogo universiteta. Serija «Jekonomika». – 2024. – T. 29. – №1(113). – S. 193–203. – doi: 10.31489/2024Ec1/193-203 [in Russian]

4. Shayakhmetova L. Jekonomicheskaja jeffektivnost' investicij v industriju turizma Respubliki Kazahstan //Vestnik universiteta «Turan». – 2021. – №3(91). – S. 187–193. – doi: 10.46914/1562-2959-2021-1-3-187-193 [in Russian]

5. Otchjot o realizacii plana razvitija za 2023 god Ministerstva turizma i sporta Respubliki Kazahstan na 2023–2027 gody [Report on the implementation of the development plan for 2023 of the Ministry of Tourism and Sports of the Republic of Kazakhstan for 2023–2027]. – URL: https://www.gov.kz/memleket/entities/tsm/documents/details/606363?lang=ru [in Russian]

6. Ob utverzhdenii Koncepcii razvitija turistskoj otrasli Respubliki Kazahstan na 2023–2029 gody. [On approval of the Concept of development of the tourism industry of the Republic of Kazakhstan for 2023–2029] URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2300000262 [In Russian].

7. AO «Natsionalnaya kompaniya «Kazakh Tourism». Godovoi otchet za 2023 god / Utv. resheniem Soveta direktorov ot 29 noyabrya 2024 g. – Astana: AO «NK «Kazakh Tourism» [JSC "National Company". «Kazakh Tourism». Annual report for 2023]. – 2024. – 78 s. [In Russian].

8. Bjudzhetnye programmy. Ministerstva turizma i sporta Respubliki Kazahstan na 2025–2027 gody [Budget programs of the Ministry of Tourism and Sports of the Republic of Kazakhstan for 2025–2027] – URL: https://www.gov.kz/memleket/entities/tsm/documents/details/839509 [In Russian].

9. Bjuro nacional'noj statistiki Agentstva po strategicheskomu planirovaniju i reformam Respubliki Kazahstan. Informacionno-kommunikacionnye tehnologii i svjazi. [Information and communication technologies and communications] Dinamicheskie tablicy. – URL: https://stat.gov.kz/ru/ [in Russian]

Амерханова А.Б., Хамидуллин Н.М., Тлеубаева А.Т., Абдраманова Г.К.

ҚАЗАҚСТАН ТУРИЗМІНДЕГІ ИНВЕСТИЦИЯЛЫҚ САЯСАТТЫ ТАЛДАУ: МӘСЕЛЕЛЕРІ МЕН БОЛАШАҒЫ

Аңдатпа

Мақалада Қазақстанның туристік саласындағы инвестициялық белсенділіктің ағымдағы жай-күйі мен серпіні және саланы дамытудың 2023-2029 жылдарға арналған тұжырымдамасын іске асыру зерттеледі.Ұлттық статистика бюросының статистикалық деректері және 2021-2024 жылдарға арналған салалық есептер негізінде тұру және тамақтану қызметтеріне салынған инвестициялардың көлемі, қаржыландыру көздері бойынша құрылым, сондай-ақ капиталды өңірлік бөлу талданады. Инвестициялардың басым үлесі Бизнестің меншікті қаражатына тиесілі екені анықталды, бұл ретте бюджеттік қаржыландыру мен банктік кредиттердің рөлі шектеулі болып қалады, бұл саланың нарықтық ауытқуларға сезімталдығын күшейтеді. Айтарлықтай аумақтық диспропорциялар белгіленді: тұрақты өсім Түркістан облысында және Республикалық маңызы бар қалаларда байқалады, ал Алматы және Атырау облыстарында инвесторлардың экономиканың баламалы сегменттеріне қайта бағдарлануына байланысты құлдырау тіркелуде. Есептелген абсолютті және салыстырмалы өзгерістер капитал концентрациясы жергілікті өсу орталықтарын құрайтынын көрсетеді, бірақ туристік инфрақұрылымның біркелкі дамуын қамтамасыз етпейді. Зерттеудің ғылыми жаңалығы туризмді қаржыландырудың институционалдық тетіктері туралы теориялық түсініктерді кеңейтетін аймақтық және дереккөздік ерекшеліктер призмасы арқылы инвестициялардың мультипликативті әсерін кешенді бағалауда жатыр. Жұмыстың практикалық маңыздылығы мемлекеттік қолдау шараларын түзету, инвестициялық портфельді әртараптандыру және Қазақстанның туристік өнімін теңгерімді аумақтық дамытуға және бәсекеге қабілеттілігін арттыруға бағытталған атаулы бағдарламаларды әзірлеу үшін алынған нәтижелерді пайдалану мүмкіндігінен тұрады.

Amerkhanova A., Khamidullin N., Tleubayeva A., Abdramanova G.

ANALYSIS OF INVESTMENT POLICY IN TOURISM IN KAZAKHSTAN: PROBLEMS AND PROSPECTS

Annotation

The article examines the current state and dynamics of investment activity in the tourism sector of Kazakhstan and the implementation of the Industry Development Concept for 2023-2029. Based on statistical data from the Bureau of National Statistics and industry reports for 2021-2024, the volume of investments in accommodation and catering services, the structure by sources of financing, as well as the regional distribution of capital were analyzed. It has been revealed that the dominant share of investments is accounted for by the company's own funds, while the role of budget financing and bank loans remains limited, which increases the sensitivity of the industry to market fluctuations. Significant territorial imbalances have been identified: steady growth is observed in the Turkestan region and cities of republican significance, while a decline is recorded in the Almaty and Atyrau regions due to the reorientation of investors to alternative segments of the economy. The calculated absolute and relative changes demonstrate that capital concentration forms local growth centers, but does not ensure the uniform development of tourism infrastructure. The scientific novelty of the study lies in a comprehensive assessment of the multiplicative effect of investments through the prism of regional and source features, which expands the theoretical understanding of institutional mechanisms for financing tourism. The practical significance of the work lies in the possibility of using the results obtained to adjust government support measures, diversify the investment portfolio and develop targeted programs aimed at balanced territorial development and increasing the competitiveness of Kazakhstan's tourism product.

DOI 10.52260/2304-7216.2025.2(59).26
УДК 334.02
ГРНТИ 06.81.12

Е.Б. Бейсенгалиев, докторант PhD[1]
Б.Т. Бейсенгалиев, д.э.н., профессор[1]
С.В. Рюмкин*, д.э.н., и.о. профессор[2]
И.Н. Рюмкина, к.э.н.[1]
Esil University, г. Астана, Казахстан[1]
Новосибирский государственный аграрный университет, г. Новосибирск, Россия[2]
*- основной автор (автор для корреспонденции)
e-mail: sergeyryumkin@gmail.com

ОСОБЕННОСТИ КОРПОРАТИВНОГО УПРАВЛЕНИЯ В УСЛОВИЯХ ЦИФРОВИЗАЦИИ ЭКОНОМИКИ

В статье рассматриваются трансформации корпоративного управления под влиянием цифровизации экономики. Особое внимание уделено теоретическим аспектам изменений в принципах корпоративного управления в цифровую эпоху и влиянию современных цифровых технологий (блокчейн, искусственный интеллект, большие данные, автономные интеллектуальные агенты) на механизмы управления компаниями. Проведён сравнительный анализ международных и казахстанских практик цифрового корпоративного управления на примере нефтегазовых компаний (Shell, ExxonMobil, Total, Chevron, АО НК «КазМунайГаз» и др.), приведены примеры успешного и неудачного применения цифровых технологий в системе корпоративного управления. Проанализировано распределение работ по странам, ведущим авторам, отраслям, институциональной принадлежности и динамике публикационной активности. Исследование основано на системном подходе, сочетающем теоретический анализ (агентская теория, стейкхолдерская модель), библиометрический анализ публикаций в базах данных Scopus, Web of Science, ResearchGate и eLibrary (2013-2024 гг.). Результаты показывают, что цифровизация становится неотъемлемым фактором повышения прозрачности, подотчётности и эффективности корпоративного управления, однако требует адаптации лучших международных практик и разработки новых подходов, учитывающих отраслевые и национальные особенности. Библиометрический анализ подтвердил экспоненциальный рост исследований с 2016 г., лидерство США, Великобритании и Китая, а также дефицит казахстанских работ в международных базах. Итоги исследования служат основой для рекомендаций казахстанским компаниям (внедрение цифровых инструментов управления), обучение директоров), регуляторным органам (совершенствование законодательства об e-Voting) и научному сообществу (развитие прикладных исследований и образовательных программ).

Ключевые слова: *цифровизация, корпоративное управление, блокчейн, искусственный интеллект, нефтегазовая отрасль, большие данные, библиометрический анализ, корпоративная трансформаця.*
Кілт сөздер*: цифрландыру, корпоративтік басқару, блокчейн, жасанды интеллект, мұнай-газ саласы, үлкен деректер, библиометриялық талдау, корпоративтік трансформация.*
Keywords: *digitalization, corporate governance, blockchain, artificial intelligence, oil and gas industry, big data, bibliometric analysis, corporate transformation.*

Введение. Цифровая трансформация экономики кардинально влияет на все аспекты деятельности компаний, в том числе на систему корпоративного управления [1]. Под воздействием цифровизации меняются отношения между стейкхолдерами (акционерами, менеджментом, партнёрами и др.), открываются новые возможности для коммуникации и обработки данных, расширяется круг информационных инструментов для принятия решений. Исследователи отмечают, что цифровизация стала одним из ключевых этапов эволюции бизнеса: краткосрочная ориентация сменяется долгосрочной, а максимизация прибыли дополняется стремлением к устойчивому развитию и созданию добавленной ценности [2]. Существенно повышается прозрачность и подотчётность: за счёт внедрения новых технологий компании могут обеспечивать более прозрачное, своевременное и точное предоставление информации заинтересованным сторонам [2, с. 29].

В этих условиях корпоративное управление (система принципов и процессов руководства и контроля в компании) претерпевает значительные изменения. Цифровые технологии не только

совершенствуют внутренние бизнес-процессы, но и влияют на распределение ролей между собственниками, советом директоров и менеджментом. Появляются новые факторы эффективности корпоративного управления: способность компании использовать большие объёмы данных для обоснования стратегических решений, гибкость организационной структуры в ответ на быстрые технологические изменения, обеспечение кибербезопасности и защиты данных и др. В международной практике даже формируется концепция «цифрового корпоративного управления» (digital corporate governance), подразумевающая интеграцию цифровых технологий в систему управления корпоративными отношениями [3].

Актуальность темы обусловлена тем, что цифровизация стала глобальным трендом последнего десятилетия, заметно ускорившимся в период пандемии COVID-19. Компании, сумевшие адаптировать свою систему управления к цифровым условиям, получают конкурентные преимущества – повышают эффективность операций, улучшают качество управленческих решений и взаимодействие с акционерами, своевременно реагируют на риски [4]. Однако внедрение цифровых технологий сопряжено с различными вызовами такими, как перестройка устоявшихся процессов, преодоление сопротивления изменениям, вложение инвестиций в ИТ-инфраструктуру и обучение персонала, а также учёт новых рисков (кибератаки, утечки данных, этические проблемы алгоритмов и др.). Для Казахстана, стремящегося интегрироваться в мировую экономику и повысить эффективность национальных компаний, особенно в стратегически значимой нефтегазовой отрасли, изучение мирового опыта и разработка собственных моделей цифрового корпоративного управления представляет практическую значимость.

Целью данной работы является обобщение особенностей корпоративного управления в условиях цифровизации экономики и сопоставление международного и казахстанского опыта (на примере крупных нефтегазовых компаний) через призму библиометрического анализа научных исследований по данной тематике.

Обзор литературы. Вообще, тема цифровизации корпоративного управления является междисциплинарной, поэтому можно выделить группы авторов, изучающих данную проблематику. Так, например, Ping Chu et al. (2024) анализировали корпоративное управление глобально [5]. В Европе – Abdulkadir Varoglu и коллеги опубликовали в 2021 г. работу о неизбежной трансформации корпоративного управления [1, с.225], она стала часто цитируемой (издательство Springer). Кроме того, практикующие эксперты также пишут на данную тему. В отчётах Deloitte, McKinsey, PwC есть разделы об изменении корпоративного управления. Статьи также часто цитируются, хотя не журнальные. Например, в 2019 Deloitte выпустил доклад «Stewardship in the Digital Era» [6] – его часто цитируют в научных статьях, равно как и материалы World Economic Forum о цифровом управлении.

Относительно России и стран СНГ, можно отметить, что такие авторы, как Баширова А. (статья в «Молодой учёный», 2024 [3, с. 159]), О. Мартемьянова (диссертация в ТюмГУ, 2021) [7], Никишова Н. и другие (статья 2023 года в «Акционерном обществе») [4, с.2] являются достаточно активными и цитируемыми. Данные авторы формируют пул исследований на постсоветском пространстве, акцентируя локальные проблемы и решения.

Многие исследования носят общий характер, но прослеживается интерес к определённым отраслям. Часто изучаются вопросы, как цифровизация управления проявляется в банках, fintech-компаниях. Наблюдается очень интересный парадокс относительно IT-компаний, достаточно мало исследований именно о корпоративном управлении Big Tech ввиду того, что там своё управление и свои сильные CEO.

В свою очередь, известные университеты, Гарвард, Оксфорд имеют свои центры корпоративного управления, которые адаптируют и публикуют посты о digitalization governance. Также международные организации не остаются в стороне от этой темы. OECD выпустила несколько докладов о корпоративном управлении и цифровизации. Высшая школа экономики (НИУ ВШЭ, г. Москва) - по цифровой трансформации госсектора. В Казахстане – Назарбаев Университет, AlmaU, KIMEP начинают выпускать в печать статьи, но пока их мало.

Основная часть. Для понимания степени изученности темы и основных тенденций научного интереса авторами был проведён библиометрический анализ публикаций, посвящённых цифровому корпоративному управлению (Digital Corporate Governance), с акцентом на базы данных Scopus, Web of Science, а также академические сети ResearchGate и российскую базу eLibrary. Анализ

охватывает последние 10 лет (2013–2024) – период, когда тема стала формироваться и набирать популярность.

Первые единичные статьи, напрямую связанные с цифровизацией корпоративного управления, появились около 2013–2015 гг., в то время в основном обсуждались аспекты ИТ-управления и электронного правительства. Начиная с 2016–2017 гг., наблюдается устойчивый рост числа публикаций. По данным базы данных Scopus, если в 2015 г. можно насчитать около 10–15 работ, где встречаются ключевые слова по теме (digital & corporate governance), то к 2020 г. ежегодно выходило уже несколько десятков таких работ. Пик интереса приходится на период 2020–2024 гг., поскольку пандемия COVID-19 стимулировала исследования дистанционных форм управления, а также ускорила цифровую трансформацию, что также нашло отражение в научной литературе [8]. В 2021–2022 гг. в БД Scopus индексировалось порядка 50–70 публикаций в год, связанных с цифровым корпоративным управлением в широком смысле. В Web of Science тренд аналогичный. На ResearchGate количество работ (включая препринты и главы книг) по запросам вроде «digital corporate governance» перевалило за 200, что свидетельствует о формировании сообщества исследователей. В eLibrary (российский индекс научного цитирования (РИНЦ)) также наблюдается рост. Так, до 2018 г. практически не было упоминаний таких терминов и дефиниций, то к 2023 г. несколько десятков статей в российских журналах обсуждают цифровизацию корпоративного управления, особенно активным периодом является – 2020 и 2021 годы.

Согласно анализу авторской принадлежности (БД Scopus и WoS), то лидерами по числу публикаций на тему цифрового корпоративного управления являются США и Канада, поскольку значительная часть исследований проводится в североамериканских университетах и аналитических центрах, часто в прикладном ключе (case studies больших корпораций). Например, Гарвардская школа бизнеса, MIT, Делойт (публикации white papers). Что касается Западной Европы (Великобритания, Германия, Нидерланды), то в данных странах также наблюдается активность авторов по board digitalization (Цифровизация Совета директоров) или Board 4.0. В Британии популярна тема включения ИИ в советы директоров (есть исследования от Institute of Directors). Германия фокусируется на Industry 4.0 влиянии на управление. Восточная Европа и Россия тоже вносят вклад. Так, существуют ряд работ из Польши, Чехии, России, рассматривающих цифровизацию управления в своих контекстах (госкомпании, госкорпорации). В части исследований из Китая и Восточной Азии, то Поднебесная империя быстро наращивает публикации на смежные темы (цифровое управление корпорациями, цифровые платформы в управлении). Много работ на китайском языке, часть индексируется в БД WoS, Scopus, с названиями, касающихся влияния FinTech, цифровых финансов на корпоративное управление. Относительно Японии и Южной Кореи, можно отметить, что исследований чуть меньше по сравнению с Китаем, и больше сфокусированы на блокчейне и голосовании акционеров (shareholder voting). Казахстан в международных базах пока почти не представлен на эту тему (отмечаются единичные работы, чаще обзорного плана). Однако внутри страны (eLibrary, казахстанские журналы) тема обсуждается достаточно широко. Например, имеются работы казахстанских авторов в Вестнике НАРХОЗ или КарГУ, посвященные аспектам цифровизации управления на госпредприятиях.

Поскольку тема новая, сверхцитируемых классических трудов пока нет. Но можно отметить несколько часто упоминаемых научных работ:

- статья в журнале «Business & Information Systems Engineering» (2017) о цифровой трансформации и руководстве (свыше 320 цитирований в Scopus и около 290 цитирований в WoS за 2024 г.) [9];
- главы книг, напр. глава Varoglu et al. (2021) [1, с. 230] – больше 30 цитирований за 2-3 года;
- статья Beck et al. «Governance in the Blockchain Economy: A Framework and Research Agenda» (2018) [10] – часто цитируется в контексте DAO;
- статья Ельниковой Е. (2020) [8, с.60] уже активно цитируется коллегами по теме e-voting, так как она одна из первых про это написала в юридическом журнале;
- библиометрический обзор Ping Chu, et al. (2024) [5, с.1178] возможно станет референсом, его стоит процитировать как источник метаданных.

Ниже приводится обобщающая таблица (Таблица 1) с ключевыми показателями, собранными по состоянию на 2024 год:

Таблица – 1

Публикационная активность по теме цифрового корпоративного управления (2013–2024 гг., выборочные данные) *

Показатель	Источники, значения
Начало активных публикаций	2015–2016 гг. (первые термины Digital Governance, Board 4.0)
Публикации в Scopus за 2013–2017 гг.	~30
Публикации в Scopus за 2018–2022 гг.	~150–200 (пик в 2021–2022 гг.: ~50 в год)
Публикации в WoS за 2018–2022 гг.	~120 (учитывая конференции и статьи)
Стран-лидеры (по авторам)	США (~20%), Великобритания (~15%), Китай (~10%), Германия (~10%), Россия (~5%)
Доля публикаций с фокусом на блокчейн/ DAO	~15% (особенно 2017–2019 г. из-за хайпа DAO)
Доля публикаций с фокусом на AI/ Big Data	~20% (резко выросла после 2020 г.)
Топ-журналы (примеры)	Journal of Corporate Finance, Corporate Governance: An International Review, Frontiers in Blockchain, Journal of Management, Вестник Кутафина (Московский государственный юридический университет имени О. Е. Кутафина), Молодой учёный (РФ)
Количество работ на eLibrary (РИНЦ) по теме	~ 40 (на 2024 г.), включая тезисы; с 2018 г. наблюдается рост
Наиболее цитируемые работы	Beck et al. 2018 (~610 цит.), Varoglu et al. 2021 (~30 цит.), Deloitte 2019 report (~50 цит. неакадемических)

**Составлено авторами*

Из таблицы видно, что тема набирает обороты, но находится в стадии становления. Число работ пока исчисляется сотнями, а не тысячами (для сравнения, классических работ по финансам – тысячи), что подтверждает уникальность и современность предмета исследования.

Таким образом, сообщество исследований цифрового корпоративного управления интернационально и междисциплинарно. В нем участвуют экономисты, управленцы, ИТ-специалисты, юристы. Происходит постепенная институционализация: появляются специальные секции на конференциях (например, на European Corporate Governance Institute в 2022 была панель о цифровизации), спецвыпуски журналов. В целом, растёт консенсус, что цифровизация корпоративного управления – важное направление, требующее дальнейших исследований, особенно с использованием эмпирических данных по компаниям. Библиометрический анализ подтверждает, что академические изыскания поддерживают практическую тенденцию корпорации движутся к цифровым моделям управления, а наука пытается осмыслить и направить этот процесс.

В цифровую эпоху скорость изменений и объем доступной информации значительно возрастают, что требует большей гибкости и прозрачности в управлении корпорацией [2, с.33]. Теоретики корпоративного управления отмечают, что современные компании вынуждены переходить от закрытой модели управления к более открытой, «цифровой» модели (Таблица 2), где акцент делается на *прозрачности*, *подотчётности*, *участии стейкхолдеров* и *адаптивности* управления под влиянием данных и технологий.

Таблица – 2

Параметры цифровой модели корпоративного управления *

Параметр	Краткое описание и ключевые эффекты
Прозрачность и подотчётность	Реальное время раскрытия финансовых показателей, ESG-метрик, инициатив. Снижение информационной асимметрии и агентских издержек, приближение к идеалам агентской теории

Расширение участия стейкхолдеров	Онлайн-инициативы, электронное голосование, объединение в соцсетях/ платформах. Усиление стейкхолдерской модели, рост роли репутации, бренда, КСО
Ускорение и обоснованность решений	Анализ больших данных и AI усиливают стратегическое планирование и риск-менеджмент. Доминирование *data-driven decision making.*
Изменение механизмов контроля	Онлайн-dashboard для директоров (реальное время); порталы совета директоров (взаимодействие, голосование, аналитика); рост важности кибербезопасности и защиты данных; развитие ИТ-управления (*IT-governance*) – политики для достижения целей через IT с контролем риска.
Этика и культура управления	Формирование культуры ответственного использования технологий, защиты данных, поддержки whistleblowing. Цифровизация обновляет традиционные теории управления (агентская, стейкхолдерская). Появление новых направлений: -теория алгоритмического управления (роль алгоритмов в контроле); -концепция «Код – это закон» (на примере ДАО).

**Составлено авторами*

Применение цифровых технологий в корпоративном управлении условно можно разделить на два основных направления (сегмента) [11]:

1. Цифровизация информационно-аналитических процессов для поддержки управленческих решений. Сюда относятся все технологии, направленные на повышение обоснованности и эффективности решений совета директоров и менеджмента (*Big Data Analytics, Artificial Intelligence and Machine Learning, Mobile Applications and Corporate Social Networks, Blockchain*). Все эти инструменты нацелены на то, чтобы управленческие решения принимались быстрее, на основе более полной информации и проходили слаженную реализацию во всех подразделениях компании [11, с.2];

2. Цифровизация процессов корпоративного управления, обеспечивающих взаимодействие между собственниками и органами управления. Данный сегмент включает технологии, упрощающие и удешевляющие осуществление прав акционеров и работу органов управления (*Дистанционные (виртуальные) собрания, электронное голосование*).

В целом, практическое внедрение виртуальных собраний и электронного голосования ускорилось во время пандемии COVID-19, когда очное присутствие было затруднено, что стало катализатором цифровизации корпоративных процедур. Так, например, в 2020 г. многие крупные компании впервые провели ежегодные собрания акционеров полностью онлайн. Опыт показал, что при надлежащей организации электронные собрания могут обеспечить кворум и активность акционеров не хуже традиционных, а порой и повысить участие (т.к. снижаются издержки явки) [4, с.3]. Теперь, когда юридические и технические возможности существуют, вызовом остаётся тиражирование лучших практик. Исследования показывают, что пока многие компании не до конца воспользовались этими возможностями. Так, по данным исследования, Никишовой Н. и других соавторов, изучающих внутренние документы 10 крупнейших российских компаний по капитализации (Газпром, Роснефть, Лукойл, Сбербанк и др.), только у 3 из 10 компаний в уставе прямо предусмотрено дистанционное участие в общем собрании акционеров, и лишь, в 2 случаях из 10 в Кодексе корпоративного управления закреплены нормы об использовании телекоммуникационных средств для удалённого доступа акционеров [3, 160]. С другой стороны, 9 из 10 компаний уже прописали в уставах возможность заполнения электронных бюллетеней, и в 7 из 10 – в положениях о общем собрании акционеров разрешено электронное голосование [3, с.161]. Данные цифры (Таблица 3) отражают переходный период, где наглядно представлено, что базовые цифровые инструменты (е-бюллетени) внедряются массово вслед за законодательством, но более продвинутые практики (полностью виртуальные собрания, онлайн-трансляции собраний и пр.) ещё не получили широкого распространения. Для Казахстана подобный анализ также актуален, хотя крупных открытых компаний меньше. По отдельным данным, в уставах большинства казахстанских АО возможности дистанционного участия также начали закрепляться только после 2020 г., когда пандемия заставила внести изменения во внутренние документы компаний.

Таблица – 3

Присутствие положений о цифровых форматах управления в внутренних документах топ-10 компаний РФ (2021 г.) *

Критерий	Кол-во компаний (из 10)
Устав предусматривает дистанционное участие в общем собрании акционеров	3 из 10
Устав предусматривает использование электронных бюллетеней для голосования	9 из 10
Кодекс корпоративного управления содержит нормы об удалённом доступе акционеров	2 из 10
Положение об общем собрании акционеров предусматривает дистанционное участие	3 из 10
Положение об общем собрании предусматривает электронное голосование	7 из 10
Положение об общем собрании предусматривает трансляцию собраний онлайн	1 из 10

**Составлено авторами по источнику [3]*

Таким образом, теоретические основания цифрового корпоративного управления включают в себя идею о необходимости организационной гибкости, информационной прозрачности, интеграции технологий в управленческие процессы и расширения участия стейкхолдеров. Современная корпорация должна уметь извлекать пользу из технологий для укрепления классических принципов good governance – прозрачности, ответственности, справедливости, ответственности перед акционерами – и одновременно создавать новую ценность, повышая доверие и вовлеченность заинтересованных сторон.

И в части применения цифрового корпоративного управления, мы предлагаем провести сравнительный анализ международных и казахстанских практик (на примере нефтегазовых компаний). Сегодня мировые лидеры нефтегазовой индустрии по-разному подходят к цифровизации своих систем управления, что в свою очередь, является материалом для сопоставления с ситуацией в Казахстане на примере национальной компании АО НК «КазМунайГаз» и других игроков, что также позволит выявить лучшие практики и существующие разрывы.

Крупнейшие международные нефтегазовые корпорации (так называемые *мейджоры* – Shell, ExxonMobil, Chevron, BP, TotalEnergies и др.) уже длительное время инвестируют в цифровую трансформацию бизнеса (Таблица 4). Данные программы затрагивают не только производство и геологоразведку, но и систему менеджмента и корпоративного контроля.

Таблица – 4

Применение цифровых технологий корпоративного управления международными нефтегазовыми корпорациями *

Цифровые технологии	Нефтегазовые корпорации (мейджоры)			
	Royal Dutch Shell	**ExxonMobil.**	**BP и TotalEnergies**	**Chevron**
Система сценарного планирования	+			
Электронное голосование и онлайн-трансляция	+	+	+	+
Блокчейн, AI	+	+	+	+
Предиктивное обслуживание оборудования и оптимизации бурения при помощи машинного обучения		+		
Цифровая прозрачность		+	+	+
Практика кибербезопасности		+		
Автоматизация отчётности			+	
Governance-инновация (управление инновациями)				+

**Составлено авторами по источнику [12, 13, 14]*

Таким образом, можно выделить общие черты среди международных нефтегазовых лидеров. Так, использование специализированных ИТ-платформ (порталы, системы аналитики) пользуются значительным спросом в работе советов директоров. Кроме того, присутствие цифровой экспертизы в органах управления (назначение директоров, понимающих в технологиях, создание комитетов или советов по технологиям, обучение действующих директоров) также становится более востребованной технологией. Иными словами, у глобальных компаний вырисовывается такая картина, что *цифровые технологии становятся инструментом реализации принципов корпоративного управления*, и многие классические задачи (подотчётность, контроль, коммуникация, онлайн-взаимодействие с акционерами, пилотирование новых технологий) решаются эффективнее при правильном использовании этих технологий.

Республика Казахстан, несмотря на менее масштабную экономику, также вовлечён в процессы цифровизации. Государственная программа «Цифровой Казахстан» (2017–2022) стимулировала применение цифровых технологий в различных секторах, включая добычу полезных ископаемых и госсектор. В области корпоративного управления национальных компаний (Таблица 5) отмечаются определённые подвижки, хотя, конечно, масштаб и скорость уступают мировым мейджорам.

Таблица – 5

Практика цифровизации корпоративного управления в Республике Казахстан (на примере АО НК «КазМунайГаз» (КМГ) и др. *

Аспект	Состояние и примеры в РК	Особенности
Электронное взаимодействие с акционерами	- Раскрытие информации через Централизованная система KASE (депозиторий) для публикации отчётов, событий, протоколов (базовый уровень); - Онлайн-собрания разрешены законом (ст. 35-36 Закона об АО). Пандемия ускорила внедрение (АО «КМГ», АО «КазТрансОйл») - e-Voting применяет успешно АО «КазТрансОйл» (2020-2021), который увеличил рост активности миноритариев.	Переход от обязательного раскрытия к интерактивному частию. KASE выпустила рекомендации по онлайн-собраниям (2021).
Внутренние регламенты и документооборот	- Крупные компании (особенно, готовящиеся к IPO как КМГ) обновляют Уставы / Положения, включая нормы об электронных собраниях, дистанционных заседаниях Совета/ комитетов; - «Самрук-Казына» внедряет системы электронного документооборота (ЭДО) и мониторинга для Совета директоров портфельных компаний.	Фокус на стандартизации процессов «сверху» через АО «Самрук-Казына»
Инструменты для Совета Директоров и менеджмента	- Казатомпром использует для мониторинга цифровые панели (Dashboard) и KPI на уровне Совета; - КМГ внедряет BI-системы для консолидации данных (от добычи до сбыта), что позволяет получать оперативную информацию для топ-менеджмента и Совета; - Возможный доступ членов Совета АО «КМГ» к материалам заседаний и аналитике через единую платформу (инициатива АО «Самрук-Казына».	Цель -повышение оперативности и обоснованности решений на основе данных.
Отчётность и прозрачность (ESG)	АО «КМГ» и другие нефтегазовые компании публикуют готовые отчёты и ESG-данные в цифровом формате на сайтах;	Стремление соответствовать международным стандартам прозрачности, особенно для привлечения инвестиций
Кадровый аспект	- Пока на финансовых и отраслевых независимых директорах;	Отличие от международной практики. Пока редкое включение в Советы

	- В Совете КМГ есть независимые директора с технологически западным бэкграундом; - Холдинг «Байтерек» рассматривал создание института Chief Digital Advisor для консультирования Советов госкомпаний.	специализированных ИТ-экспертов
Практические примеры	- У АО «КазТрансОйл» более успешный кейс по внедрению e-Voting; - Есть ряд проблем: технические сбои на онлайн-собраниях; низкая цифровая грамотность и доступ в регионах.	Проблемы связаны с инфраструктурой и культурой, а не только с технологиями. Необходим комплексный подход (обучение, резервные каналы)
Отраслевые особенности	- Лидерами являются нефтегаз, финансы с пилотными внедрениями: BI-система, блокчейн, AI, блокчейн-платформа VAKT для торговых операций; - Аутсайдеры: с/х	Нефтегаз обладает большими ресурсами для цифровизации, включая управление. Банки также активны.

**Составлено авторами по источнику [15]*

Согласно таблице 5, можно констатировать, что Казахстан делает первые серьёзные шаги к цифровому корпоративному управлению, опираясь на международный опыт. Ключевые направления – внедрение электронных процедур (собрания, голосование), развитие информационных систем для управленцев, повышение прозрачности. Примеры нефтегазовых гигантов показывают ориентир на стремление к лучшим стандартам корпоративного управления через цифровые инновации. Национальным компаниям важно перенимать эти практики, учитывая при этом локальные особенности – законодательство, инфраструктуру, языковые моменты.

Заключение. Цифровизация экономики фундаментально влияет на корпоративное управление, трансформируя его принципы, инструменты и практики. В данной работе проведён всесторонний анализ особенностей корпоративного управления в условиях цифровой эпохи, охватывающий теоретические изменения, библиометрический и сравнительный опыт различных стран (с акцентом на нефтегазовую отрасль) по данной теме.

Согласно проведённого исследования, можно привести следующие рекомендации:

1. Казахстанским компаниям (особенно нефтегазового сектора) – активизировать программы цифровой трансформации корпоративного управления. В краткосрочной перспективе – внедрить электронные инструменты для советов и акционеров, обеспечить обучение директоров, пересмотреть внутренние регламенты. В среднесрочной – интегрировать AI для анализа рисков, расширить раскрытие информации, ввести показатели цифрового прогресса в KPI руководства.

2. Регуляторам и политикам – продолжить совершенствовать законодательство. Закрепить полный юридический статус электронных собраний и решений, стимулировать компании к раскрытию нефинансовых цифровых показателей. Рассмотреть создание на базе правительства или биржи платформы e-voting для акционеров всех публичных АО.

3. Исследователям и вузам РК – уделить внимание данной теме в исследованиях и образовательных программах. Ввести спецкурсы по цифровому корпоративному управлению для студентов MBA, программ корпоративных секретарей. Проводить прикладные исследования совместно с компаниями.

Корпоративное управление стоит на пороге новой эры – эры цифрового корпоративного управления, где умение сочетать технологические возможности с мудростью и ответственностью руководства станет решающим фактором успеха. Нефтегазовая отрасль, как одна из базовых в экономике Казахстана, не должна остаться в стороне, напротив, у неё есть ресурсы и мотивация стать лидером в этом процессе. Цифровизация корпоративного управления – не дань моде, а необходимый ответ на вызовы времени. Компании, которые сумеют грамотно перестроить свои управленческие системы, обречены на повышение эффективности, доверия инвесторов и устойчивости в динамичном мире. Данная статья, объединяя теорию, практику и анализ исследований, призвана послужить дорожной картой и вдохновить на конкретные шаги по внедрению лучших практик цифрового управления в корпоративный сектор Казахстана.

ЛИТЕРАТУРА

1. Varoglu A., Gokten S., Ozdogan B. Digital Corporate Governance: Inevitable Transformation // Financial Ecosystem and Strategy in the Digital Era. – 2021. – P. 219–236. – https://doi.org/10.1007/978-3-030-72624-9_10

2. Dolidze D. Digital Corporate Governance: Distributed Registry Technology and Artificial Intelligence as Key Factors in Process of Digitalization // Herald of Law. – 2021. – №4. – P. 26–48. – https://heraldoflaw.com/wp-content/uploads/2022/03/Davit-Dolidze.pdf

3. Баширова А.Ф. Цифровизация процессов корпоративного управления: проблемы и пути решения // Молодой учёный. – 2024. – №2(501). – С. 159–161.

4. Никишова Н., Петрова И., Соловьёва В. Управленческие решения в онлайне: цифровизация корпоративного управления // Журнал «Акционерное общество». – 2023. – URL: https://ao-journal.ru/upravlencheskie-resheniya-v-onlayne-tsifrovizatsiya-korporativnogo-upravleniya?ysclid=mcg0n7jqky901012301

5. Ping Chu, et al. A Bibliometric Review of Global Corporate Governance Research // Int. J. of Academic Research in Business & Social Sciences. – 2024. – №14(12). – P. 1178–1188. – https://doi.org/10.6007/IJARBSS/v14-i12/24054

6. Deloitte. Stewardship in the Digital Era (Report). – URL: https://www.deloitte.com/us/en/programs/center-for-board-effectiveness/articles/rethinking-how-tech-trends-shape-governance-and-oversight.html

7. Мартемьянова О.А. Правовое регулирование участия публично-правовых образований в корпоративных отношениях: выпускная квалификационная работа (магистерская диссертация). Тюмень: Тюменский государственный университет. – 2021. – URL: https://library.utmn.ru/dl/VKR_Tyumen/VKR_2021/IGIP/MartemyanovaOA_2021.pdf/info

8. Ельникова Е.В. Использование цифровых технологий при голосовании на общем собрании участников (акционеров) хозяйственного общества // Вестник Университета имени О.Е. Кутафина. – 2020. – №7(71). – С. 60–66.

9. Beck R., Avital M., Rossi M. et al. Blockchain Technology in Business and Information Systems Research // Bus Inf Syst Eng. – 2017. – №59. – P. 381–384. – https://doi.org/10.1007/s12599-017-0505-1

10.Beck R., Müller-Bloch C., & King J.L. Governance in the Blockchain Economy: A Framework and Research Agenda // J. Assoc. Inf. Syst. – 2018. – №19(1). – URL: [PDF] Governance in the Blockchain Economy: A Framework and Research Agenda | Semantic Scholar

11.Torres A., Venegas E. Iberdrola. Primera empresa española en celebrar su Junta General de Accionistas en el Metaverso. – URL: https://es.beincrypto.com/iberdrola-sera-primera-empresa-celebrar-junta-accionistas-metaverso/

12.ExxonMobil. Applying digital technologies to drive energy innovation (Corporate News). – URL: Digital technologies | ExxonMobil

13.Hawkamah Institute & Diligent. Digitization of Corporate Governance (Survey Report). – URL: GCC lags in corporate governance: report | Khaleej Times

14.Reuters. Kazakhstan offers stake in state oil firm to Shell. – URL:
Kazakhstan offers stake in state oil firm to Shell: sources | Reuters

15.Стратегия по корпоративному управлению. KazMunayGaz. Годовой отчёт. – 2022. – URL: https://ar2022.kmg.kz/ru/

REFERENCES

1. Varoglu A., Gokten S., Ozdogan B. Digital Corporate Governance: Inevitable Transformation // Financial Ecosystem and Strategy in the Digital Era. – 2021. – P. 219–236. – https://doi.org/10.1007/978-3-030-72624-9_10

2. Dolidze D. Digital Corporate Governance: Distributed Registry Technology and Artificial Intelligence as Key Factors in Process of Digitalization // Herald of Law. – 2021. – №4. – P. 26–48. – https://heraldoflaw.com/wp-content/uploads/2022/03/Davit-Dolidze.pdf

3. Bashirova A. Cifrovizacija processov korporativnogo upravlenija: problemy i puti reshenija [Digitalization of corporate governance processes: problems and solutions] // Molodoj uchjonyj. – 2024 – №2(501). – S. 159–161. [in Russian]

4. Nikishova N., Petrova I., Solov'eva V. Upravlencheskie reshenija v onlajne: cifrovizacija korporativnogo upravlenija [Management decisions online: digitalization of corporate governance] // Zhurnal «Akcionernoe obshhestvo». – 2023. – URL: https://ao-journal.ru/upravlencheskie-resheniya-v-onlayne-tsifrovizatsiya-korporativnogo-upravleniya?ysclid=mcg0n7jqky901012301 [in Russian]

5. Ping Chu, et al. A Bibliometric Review of Global Corporate Governance Research // Int. J. of Academic Research in Business & Social Sciences. – 2024. – №14(12). – P. 1178–1188. – https://doi.org/10.6007/IJARBSS/v14-i12/24054

6. Deloitte. Stewardship in the Digital Era (Report). – URL: https://www.deloitte.com/us/en/programs/center-for-board-effectiveness/articles/rethinking-how-tech-trends-shape-governance-and-oversight.html

7. Martem'janova O. Pravovoe regulirovanie uchastija publichno-pravovyh obrazovanij v korporativnyh otnoshenijah: vypusknaja kvalifikacionnaja rabota (magisterskaja dissertacija) [Legal regulation of participation of public-law entities in corporate relations: final qualifying work (master's thesis)]. Tjumen': Tjumenskij gosudarstvennyj universitet. – 2021. – URL: https://library.utmn.ru/dl/VKR_Tyumen/VKR_2021/IGIP/MartemyanovaOA_2021.pdf/info [in Russian]

8. El'nikova E. Ispol'zovanie cifrovyh tehnologij pri golosovanii na obshhem sobranii uchastnikov (akcionerov) hozjajstvennogo obshhestva [Use of digital technologies when voting at a general meeting of participants (shareholders) of a business entity] // Vestnik Universiteta imeni O. Kutafina. – 2020. – №7(71). – S. 60–66. [in Russian]

9. Beck R., Avital M., Rossi M. et al. Blockchain Technology in Business and Information Systems Research // Bus Inf Syst Eng. – 2017. – №59. – P. 381–384. – https://doi.org/10.1007/s12599-017-0505-1

10. Beck R., Müller-Bloch C., & King J.L. Governance in the Blockchain Economy: A Framework and Research Agenda // J. Assoc. Inf. Syst. – 2018. – №19(1). – URL: [PDF] Governance in the Blockchain Economy: A Framework and Research Agenda | Semantic Scholar

11. Torres A., Venegas E. Iberdrola. Primera empresa española en celebrar su Junta General de Accionistas en el Metaverso. – URL: https://es.beincrypto.com/iberdrola-sera-primera-empresa-celebrar-junta-accionistas-metaverso/

12. ExxonMobil. Applying digital technologies to drive energy innovation (Corporate News). – URL: Digital technologies | ExxonMobil

13. Hawkamah Institute & Diligent. Digitization of Corporate Governance (Survey Report). – URL: GCC lags in corporate governance: report | Khaleej Times

14. Reuters. Kazakhstan offers stake in state oil firm to Shell. – URL:
Kazakhstan offers stake in state oil firm to Shell: sources | Reuters

15. Strategija po corporation upravleniju [Corporate Management Strategy]. KazMunayGaz. Godovoj otchet. – 2022. – URL: https://ar2022.kmg.kz/ru/ [in Russian]

Бейсенғалиев Е.Б., Бейсенғалиев Б.Т., Рюмкин С.В., Рюмкина И.Н.

ЭКОНОМИКАНЫ ЦИФРЛАНДЫРУ ЖАҒДАЙЫНДАҒЫ КОРПОРАТИВТІК БАСҚАРУДЫҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Аңдатпа

Мақалада экономиканы цифрландыру әсерінен корпоративтік басқарудың трансформациясы қарастырылады. Цифрлық дәуірдегі корпоративтік басқару принциптеріндегі өзгерістердің теориялық аспектілеріне және заманауи цифрлық технологиялардың (блокчейн, жасанды интеллект, үлкен деректер, автономды интеллектуалды агенттер) компанияны басқару тетіктеріне ықпалына ерекше назар аударылады. Цифрлық корпоративтік басқарудың халықаралық және қазақстандық тәжірибесіне салыстырмалы талдау мұнай-газ компанияларының (Shell, ExxonMobil, Total, Chevron, «ҚазМұнайГаз» ҰК АҚ және т. Шығармалардың елдер, жетекші авторлар, салалар бойынша таралуы, институционалдық тиесілігі және жарияланым белсенділігінің динамикасы талданады. Зерттеудің мақсаты – теориялық аспектілерді қоса алғанда, экономиканы цифрландыру әсерінен корпоративтік басқару трансформациясын кешенді талдау, халықаралық және қазақстандық тәжірибені салыстырмалы бағалау (мұнай-газ секторына баса назар аудара отырып). Зерттеу теориялық талдауды (агенттік теориясы, мүдделі тараптар моделі), Scopus, Web of Science, ResearchGate және eLibrary дерекқорларындағы (2013-2024) жарияланымдарды библиометриялық талдауды біріктіретін жүйелік тәсілге негізделген. Нәтижелер цифрландырудың корпоративтік басқарудың ашықтығын, есептілігін және тиімділігін арттырудың ажырамас факторына айналып отырғанын, бірақ озық

халықаралық тәжірибені бейімдеуді және салалық және ұлттық ерекшеліктерді ескеретін жаңа тәсілдерді әзірлеуді талап ететінін көрсетті. Библиометриялық талдау 2016 жылдан бергі зерттеулердің экспоненциалды өсімін, АҚШ, Ұлыбритания және Қытай басшылығының, сондай-ақ халықаралық деректер қорында қазақстандық жұмыстардың тапшылығын растады. Зерттеу нәтижелері қазақстандық компанияларға (сандық басқару құралдарын енгізу), директорларды оқыту), реттеуші органдарға (электрондық дауыс беру туралы заңнаманы жетілдіру) және ғылыми қоғамдастыққа (қолданбалы зерттеулер мен білім беру бағдарламаларын әзірлеу) ұсыныстар үшін негіз болады.

Beisengaliev E., Beisengaliev B., Ryumkin S., Ryumkina I.

FEATURES OF CORPORATE MANAGEMENT IN THE CONDITIONS OF DIGITALIZATION OF THE ECONOMY

Annotation

The article examines the transformation of corporate governance in response to the digitalization of the economy, emphasizing the urgent need for adaptation. Particular attention is paid to the theoretical aspects of changes in corporate governance principles in the digital era, as well as the impact of modern digital technologies (blockchain, artificial intelligence, big data, and autonomous intelligent agents) on company management mechanisms. A comparative analysis of international and Kazakhstani practices in digital corporate governance is conducted using the example of oil and gas companies (Shell, ExxonMobil, Total, Chevron, JSC NC KazMunayGas, etc.). Examples of successful and unsuccessful applications of digital technologies in the corporate governance system are provided. The distribution of works by country, leading authors, industries, institutional affiliation, and dynamics of publication activity are analyzed. The aim of the study is a comprehensive analysis of the transformation of corporate governance under the influence of digitalization of the economy, including theoretical aspects and a comparative assessment of international and Kazakhstani practices (with an emphasis on the oil and gas sector). The study employs a systems approach, combining theoretical analysis (agency theory, stakeholder model) with a bibliometric analysis of publications in Scopus, Web of Science, ResearchGate, and eLibrary databases (2013-2024). The results show that digitalization is becoming an integral factor in increasing the transparency, accountability, and efficiency of corporate governance, but it requires the urgent adaptation of best international practices and the development of new approaches that take into account industry and national characteristics. Bibliometric analysis confirmed the exponential growth of research since 2016, the leadership of the USA, UK, and China, as well as the deficit of Kazakhstani works in international databases. The results of the study serve as the basis for recommendations to Kazakhstani companies (implementation of digital management tools), training of directors), regulatory authorities (improvement of e-voting legislation), and the scientific community (development of applied research and educational programs).

DOI 10.52260/2304-7216.2025.2(59).27
УДК 332
ГРНТИ 06.71.03

А.Б. Лигай*, докторант PhD
З.А. Сальжанова, д.э.н., профессор
Карагандинский университет Казпотребсоюза
г. Караганда, Казахстан
* – основной автор (автор для корреспонденции)
e-mail: leeark@mail.ru

ФАКТОРЫ, СПОСОБСТВУЮЩИЕ УВЕЛИЧЕНИЮ ДОХОДНОСТИ ГОРНОДОБЫВАЮЩИХ КОМПАНИЙ

Исследование позволяет авторам спрогнозировать тенденции в отрасли, произведена оценка вероятностных сценарии развития, способствующие компаниям принимать решения и адаптироваться к изменяющимся условиям рынка. В процессе анализа выявлено, что наибольшее влияние на финансовую деятельность горнодобывающих компаний оказывают следующие факторы, как цены на сырье, операционные издержки, инвестиционные стратегии и управленческие решения. Внедрение новых технологий повышает эффективность производства и снижает издержки для горнодобывающих компаний, способствуя увеличению доходности за счёт увеличения объёмов добычи или улучшения качества продукции. В совокупности факторы подтверждают значимое влияние на доходность горнодобывающих компаний и необходимость учёта при анализе и прогнозировании финансовой производительности данной отрасли.

Проведённый анализ показал, что идентификация основных факторов, формирующих рентабельность предприятий, предоставляет управляющим основу для разработки комплексных программ повышения эффективности — от модернизации производственных процессов и внедрения инновационных технологий до рационализации расходов. Исследуемые факторы служат ориентиром для инвесторов и финансовых аналитиков при оценке инвестиционной привлекательности компаний горнодобывающего сектора.

Установление и сохранение равновесия в инвестиционной деятельности данной отрасли играет главную роль в разработке стратегий управления и поиске оптимального сочетания рисков и возможностей, способствующих повышению эффективности финансовой, инвестиционно-инновационной деятельности компаний.

Ключевые слова: *горнорудная промышленность, инвестиции, инвестиционная привлекательность, стратегия развития, доходность, оптимизация, риск.*

Кілт сөздер: *тау-кен өнеркәсібі, инвестициялар, инвестициялық тартымдылық, даму стратегиясы, кірістілік, оңтайландыру, тәуекел.*

Keywords: *mining industry, investment, investment attractiveness, development strategy, profitability, optimization, risk.*

JEL classification: H87, F02, F15, F29, F40, F42, G 34

Введение. Статья посвящена выявлению детерминант доходности горнодобывающих компаний и демонстрирует комплексный анализ, сочетающий статистический, эконометрический анализ для оценки влияния цен на сырьё, операционных издержек, инвестиционных стратегий и управленческих решений на финансовые результаты отрасли. Проведённая регрессионная модель подтверждает высокую статистическую значимость технологических и ценовых факторов для прогнозирования объёмов выпуска, а прогноз на 2023–2025 гг. указывает на продолжение расширения отрасли при сохранении благоприятной макроэкономической среды и государственной поддержки.

Актуальность исследования обусловлена зависимостью национальной экономики от добывающего комплекса: выявление основных факторов доходности не только повышает точность корпоративного и государственно-стратегического планирования, но и снижает инвестиционные риски в условиях волатильности мировых товарных рынков и экологического давления на индустрию. Работа обеспечивает аналитическую базу для формулирования мер по оптимизации стоимости капитала, внедрению инновационных технологий и выстраиванию сбалансированной инвестиционной политики, что критически важно для сохранения конкурентоспособности Казахстана в глобальной цепочке поставок минерального сырья.

Цель исследования раскрыть факторы, влияющих на доходность горнодобывающих компаний, состоит в обеспечении компаниям необходимой информации для принятия обоснованных стратегических решений, направленных на устойчивый рост и повышение конкурентоспособности.

Исследование факторов, способствующих увеличению доходности горнодобывающих компаний, включает высокую актуальность, поскольку горнодобывающая промышленность значится важнейшим сектором большинства экономик.

Задачи статьи:

– проанализировать текущую структуру и динамику горнодобывающего сектора Казахстана, включая роль государственных и частных игроков, объём инвестиций и экспортную ориентацию;

– с помощью метода регрессионного анализа количественно оценить влияние выбранных факторов на показатели доходности и рентабельности предприятий;

– привести рекомендации для менеджмента компаний, инвесторов и государственных органов по повышению эффективности, снижению рисков и улучшению инвестиционной привлекательности отрасли.

Гипотезой исследования В качестве гипотезы значится предположение о влиянии следующих факторов, включающие в себя цены на сырье, технологические инновации, экологические риски, политическая нестабильность и др., на доходность горнодобывающих компаний.

Методы исследования. Исследование факторов, способствующих увеличению доходности горнодобывающих компаний, включает разнообразные методы:

- статистический анализ - анализ временных рядов цен на сырье, финансовых показателей горнодобывающих компаний, а также макроэкономических показателей позволяет выявить корреляции и зависимости между различными факторами и доходностью компаний;

- эконометрический анализ - использование методов эконометрики позволяет оценить влияние различных факторов на доходность компаний.

Исследование факторов, способствующих увеличению доходности горнодобывающих компаний, имеет практическую значимость для бизнеса, инвесторов и экономики в целом, повышающая эффективность управления и принятия решений в исследуемой отрасли.

Обзор литературы. Поскольку добывающий сектор является важной частью экономики во многих развивающихся странах и странах с формирующимся рынком, необходимо понимать инновационные механизмы, способствующие росту и производительности, а также инвестиции, необходимые для полноценного развития данной отрасли [1]. Важность эффективной инвестиционно-инновационной стратегии в горнодобывающем секторе возрастает в связи с отраслевыми проблемами: во-первых, инновации решают операционные проблемы в секторе, такие как снижение содержания руды, совершенствование стратегий взрывных работ, а также обеспечение здоровья и безопасности сотрудников [2]; во-вторых, инновации используются для решения проблем, связанных с конкретным местоположением, что приводит к развитию связей [3]; в-третьих, новые технологии, такие как цифровые технологии, автономные транспортные средства, беспилотные летательные аппараты и спутниковые системы, все чаще применяются в горнодобывающей промышленности [4]; в-четвертых, инновации способствуют смягчению экологических и социальных последствий, вызванных добычей и переработкой минеральных ресурсов [5].

Инновационная активность в горнодобывающем секторе за последнее время возросла [6]. Рассматриваемый феномен имеет несколько причин. Возросшие цены на сырьевые товары увеличивают прибыльность проектов сопряжённые с добычей. Прибыль соответственно провоцирует стимул к инвестированию в современные технологии.

Повышение цен на сырьевые товары имеет тесную связь с ростом потребления спроса на товары. В ответ на растущий спрос компании внедряют новые методы добычи и технологии для увеличения объёмов производства и удовлетворения потребностей рынка.

В последнее десятилетие технологический прогресс значительно ускорился, что способствует расширению инновационной активности в горнодобывающем секторе. Новые технологии, в частности автоматизация, роботизация, дистанционное управление и использование больших данных, становятся доступными для применения в добычных операциях. Инновации способствуют повышению эффективности добычи ресурсов и улучшению устойчивости производственных процессов.

Анализируя зарубежный опыт исследований, выявлены альтернативные пути развития для стран с добывающими отраслями, такими как горнодобывающая промышленность [7], согласно направлению инноваций, в указанном секторе стимулирует общую реорганизацию сектора и сопутствующей ему деятельности. Расширение инновационно-инвестиционной активности в горнодобывающем секторе в периоды высоких цен на сырьевые товары обосновано повышенным интересом к современным технологиям, увеличенными инвестициями и стремлением компаний к улучшению конкурентоспособности и эффективности деятельности.

Основная часть. Согласно анализа журнала «Mine», большинство компаний, включённых в топ-40, быстро перешли на применение новейших цифровых технологий. Изучаемый процесс получил ускорение в результате пандемии COVID-19, вынудившая горнодобывающие компании ускорить внедрение технологий для обеспечения безопасности на рабочих местах [8].

В настоящее время автоматизация, цифровизация и использование искусственного интеллекта становятся неотъемлемыми элементами производства в области добычи полезных ископаемых, требующая наличия квалифицированных работников, представляется сложной задачей для горнодобывающих компаний [8].

Рисунок – 1. **Финансовые тенденции 40 крупнейших горнодобывающих компаний, млрд. долларов США***

**составлен авторами на основе источника [9]*

Доход 40-ка крупнейших горнодобывающих компаний каждый год обладает тенденцией к увеличению. По сравнению с 2013 годом по состоянию на 01.01.2023г., увеличился на 224 млрд. долларов США. Данный факт указывает на несколько важных тенденций в горнодобывающей индустрии (рисунок 3).

Анализируя ситуацию в горнорудной промышленности РК отметим, что горно-металлургический комплекс (далее – ГМК) остаётся одним из наиболее конкурентоспособных и быстро развивающихся секторов экономики Казахстана, где преимущественно присутствуют крупные иностранные и государственные компании, занимающейся добычей полезных ископаемых. Господствующее положение в отрасли занимает Фонд национального благосостояния «Самрук Казына», портфель включает крупнейшие государственные предприятия — АО НАК «Казатомпром» и АО «НГК «Тау-Кен Самрук». Государству принадлежит АО «Казгеология», занимающееся разведкой полезных ископаемых, а 40% акций «Eurasian Resources Group» владеет Министерство финансов Казахстана.

В таблице 1 представлены основные предприятия, осуществляющие добычу нетопливных полезных ископаемых в Казахстане [9].

Таблица – 1

Крупнейшие организации, осуществляющие добычу нетопливных полезных ископаемых в Казахстане*

Организация	Основной вид продукции	Собственность
АО «НГК «Тау -Кен Самрук»	Медь, золото, железная руда и т. д.	В государственной собственности
АО НАК «Казатомпром»	Уран, редкие металлы	В государственной собственности
Eurasian Resources Group S.àr.l. (штаб-квартира в Люксембурге)	Ферросплавы, железная руда, алюминий, медь, кобальт, уголь	С государственным участием (40% акций принадлежат Комитету государственного имущества и приватизации Министерства финансов Республики Казах стан, 60% поделены между тремя учредителями и членами правления)
Arcelor Mittal (штаб-квартира в Люксембурге)	Железная руда, уголь	Частное предприятие (37,38% акций принадлежат HSBC Trustee (C.I) Limited, 62,44% – другим публичным акционерам)
ТОО «Корпорация «Казахмыс» (штаб-квартира в Казахстане)	Медь	Частное предприятие
KAZ Minerals (штаб-квартира в Казах стане)	Медь	Частное предприятие
ТОО «Казцинк» (штаб-квартира в Казах стане)	Цинк и свинец	Частное предприятие (69,61% акций принадлежат Glencore International AG со штаб-квартирой в Швейцарии)

**составлена авторами на основе источника [9]*

АО «Тау-Кен Самрук» играет важную роль в ГМК Казахстана, обеспечивая не только экономическое развитие региона, но и стратегическую значимость для страны в целом (рисунок 4).

В 2018 году «Тау-Кен Самрук» актуализировал Стратегию развития компании до 2028 года, акцентировав внимание на развитии взаимодействия со стратегическими инвесторами. Инвестиционная деятельность горнорудной компании Тау-Кен Самрук составляет важную роль в развитии и достижении стратегических целей.

Привлечение партнёров становится необходимым инструментом на всех этапах развития компании. Инвестиционная деятельность позволяет компании привлекать дополнительные финансовые ресурсы для финансирования проектов.

Отечественная экономика отмечается высокой зависимостью от добывающего сектора, в том числе от нефтегазовой промышленности. Данный сектор экономики обеспечивает 13,5% ВВП страны (данные за 9 месяцев 2023 года). В структуре горнодобывающей промышленности 80% занимает добыча нефти. Однако с 2020 по 2022 годы доля добычи нефти сократилась в среднем до 74%, вызвано снижением стоимости нефти в 2020 году (средняя цена составила 42,0 долларов США за баррель), однако уже в 2021 году цена барреля нефти зафиксировалась выше отметок 2019 года и составила 70,9 долларов США.

Продукция горнодобывающей промышленности за 9 месяцев 2023 года заняло в структуре экспорта 66% от общего объёма экспорта Казахстана, тем самым являясь доминирующим экспортным направлением для Казахстана. Данный сегмент выступает основным источником привлечения иностранных инвестиций. Чистый приток прямых инвестиций за 9 месяцев 2023 года составил 2,5 млрд. долларов, что составляет больше половины всего объёма притока прямых инвестиций в страну. Инвестиции в основной капитал данного сектора самый высокий среди всех секторов - 30% от совокупных инвестиций в основной капитал всех предприятий. Почти 90% всех инвестиций в основной капитал в секторе горнодобывающей промышленности и разработки карьеров профинансированы из собственных средств предприятий, что составило 2,4 трлн. тенге и увеличилось на 9,2% в денежном выражении в 2022 г. по сравнению с январём–августом 2021 года [9].

Рост инвестиций при комфортных ценах на нефть указывают на ожидания инвесторов по росту показателей доходности. Сектор горнодобывающей промышленности является важным сектором,

влияющим на общее состояние страны, о чем свидетельствуют данные, характеризующие объем продукции (товаров, услуг) горнодобывающей промышленности (рисунок 2) [10].

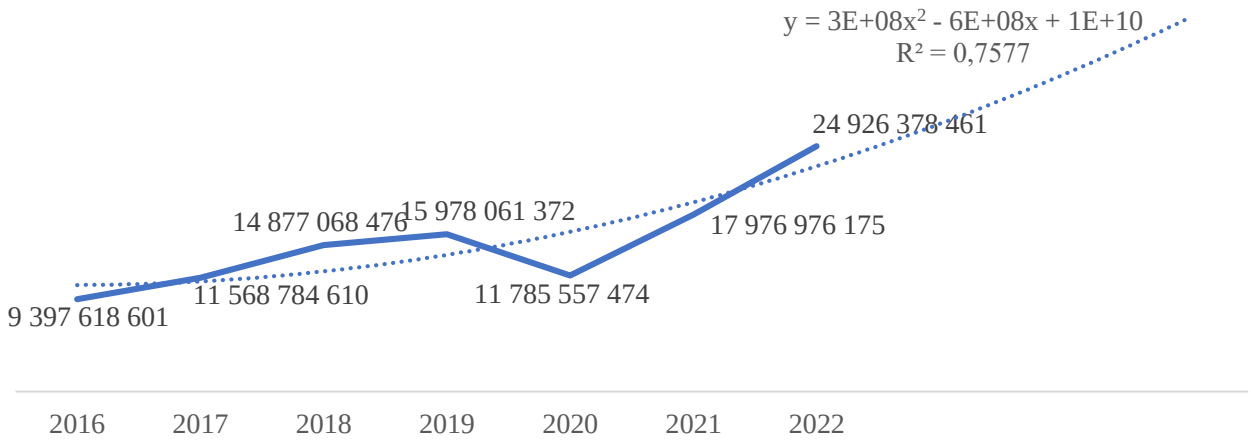

Рисунок – 2. **Объем продукции (товаров, услуг) горнодобывающей промышленности РК, тысяч тенге***

**составлен на основе источника [10]*

Деятельность горнодобывающей промышленности в РК оказывает влияние на экономический рост, развитие инфраструктуры, создание рабочих мест и другие аспекты. Тенденции в объёме производства (товаров, услуг) горнодобывающей промышленности в РК изменяются под воздействием экономических, политических и социальных факторов, а также государственной политики (таблица 2).

Таблица – 2

Вывод произведённых расчётов*

ВЫВОД ИТОГОВ

Регрессионная статистика	
Множественный R	0,869266479
R-квадрат	0,755624212
Нормированный R-квадрат	0,738168798
Стандартная ошибка	2,436152823
Наблюдения	16

Дисперсионный анализ

	df	*SS*	*MS*	*F*	*Значимость F*
Регрессия	1	256,912232	256,912232	43,28881774	1,23016E-05
Остаток	14	83,08776804	5,934840575		
Итого	15	340			

	Коэф-фициенты	*Стан дартная ошибка*	*t-статис тика*	*P-Значение*	*Нижние 95%*	*Верхние 95%*	*Нижние 95,0%*	*Верхние 95,0%*
Y-пере сечение	2006,659608	1,756581916	1142,366 086	3,42546E-36	2002,892 115	2010,427	2002,892	2010,427
Перемен-ная X 1	7,71658E-10	1,17283E-10	6,579423 815	1,23016E-05	5,2011E -10	1,02E-09	5,2E-10	1,02E-09

**составлена авторами на основе произведённых расчётов*

Прогнозные значения объёма продукции (товаров, услуг) горнодобывающей промышленности РК на 2023-2025гг. свидетельствуют о значительном увеличении данного показателя (таблица 3).

Таблица – 3

Прогнозные значения объёма продукции (товаров, услуг) горнодобывающей промышленности РК на 2023-2025гг.*

Год		Тенденция	Рост
2023		19433906245	19536781336
2024		20413128155	20977746818
2025		21392350064	22524992935

**составлена авторами на основе произведённых расчётов*

Прогнозные значения объёма продукции (товаров, услуг) горнодобывающей промышленности свидетельствуют о значительном увеличении данного показателя по ряду причин:

– ожидается значительное расширение и модернизация горнодобывающей отрасли, включая запуск новых проектов, повышение производственных мощностей и внедрение передовых технологий;

– прогнозируемый рост объёма продукции обусловлен увеличением спроса на ресурсы, добывающиеся в горнодобывающей промышленности, как внутри страны, так и на мировых рынках. Рассматриваемый рост вызван ростом строительства, развитием инфраструктуры, увеличением потребления металлов и других материалов;

– инвестиционные инициативы, как внутренние, так и зарубежные, создают предпосылки для увеличения объёмов производства в горнодобывающей отрасли за счёт разведки новых месторождений, технологического обновления и освоения новых сырьевых направлений;

– при сохранении в стране стабильной макроэкономической ситуации, контролируемого уровня инфляции и устойчивых правовых, институциональных механизмов, имеются предпосылки для привлечения инвестиций и дальнейшее расширение горнодобывающего сектора;

– реализация госпрограмм и инициатив, направленных на поддержку горнодобывающего сектора, в частности субсидии, льготы, налоговые преференции и др., способствуют увеличению объёма производства в данной отрасли.

Заключение. В целом, анализ факторов, охватывающих технологические инновации, спрос на ресурсы, инвестиционная активность и государственная политика, позволяет предположить о значительном увеличении объёма продукции горнодобывающей промышленности в РК на предстоящий период. Установление и поддержание равновесия в инвестиционной сфере горнодобывающей промышленности составляет высокое значение в разработке стратегий управления и поиске оптимального сочетания рисков и возможностей, способствующих повышению эффективности финансовой, инвестиционно-инновационной деятельности компаний. Особое внимание уделяется развитию современных технологий, в том числе автоматизация производственных процессов, использование искусственного интеллекта и цифровых решений для повышения производительности и снижения издержек. Первостепенным фактором является совершенствование законодательной базы, направленной на привлечение иностранных и локальных инвестиций, способствуя устойчивому развитию отрасли. Внедрение экологически безопасных и ресурсосберегающих технологий становится приоритетом, что соответствует мировым трендам и усиливает позиции Казахстана на международной арене как надёжного партнёра в сфере горнодобывающей промышленности.

Внутренние резервы отрасли раскрываются через высокий удельный вес собственных средств в капитальных вложениях (почти 90 %), что, с одной стороны, подтверждает финансовую устойчивость крупнейших компании, а с другой — подчёркивает ограниченность доступного внешнего финансирования, усиливая чувствительность к изменению ставки дисконта и к макроэкономическому фону. Прогноз основанный на регрессионной модели на 2023–2025 гг. демонстрирует устойчивое расширение выпуска при условии сохранения программ государственной поддержки, что делает технологическую модернизацию и экологизацию ключевыми драйверами конкурентоспособности: автоматизация, дистанционное управление и цифровые решения способны снизить предельные издержки и закрепить ценовые преимущества даже при корректировке мировых котировок.

В качестве рекомендации следует обратить внимание на следующие направления. Компаниям необходимо ускоренно внедрять инновации, пересматривать цепочку поставок и создания гибких систем бюджетирования, способных оперативно перераспределять ресурсы между проектами различной капиталоёмкости, минимизируя простои и повышая коэффициент загрузки активов.

Инвесторам следует рассмотреть критерии отбора: приоритетом значатся предприятия, демонстрирующие позитивную динамику технологического индекса, низкую средневзвешенную себестоимость и сбалансированную валютную позицию, поскольку именно такие активы лучше удерживают маржу в периоды ценовых спадов; диверсификация портфеля между компаниями с разными контурами сырьевой базы снижает кумулятивный риск и позволяет выиграть от асинхронности ценовых циклов. Государственным органам для поддержания инвестиционной привлекательности следует сохранять макроэкономическую стабильность, расширять пакет налоговых льгот на НИОКР и ускоренную амортизацию, а также стимулировать приток прямых иностранных инвестиций.

ЛИТЕРАТУРА

1. Calzada B., Iizuka M. The mining sector: profit-seeking strategies, innovation patterns, and commodity prices. // Industrial and Corporate Change. – 2023. – P. 986–1010. – https://doi.org/10.1093/icc/dtad020

2. Blundi D.A., Nonato C. IP Use and technology transfer in the Brazilian mining sector // Global Challenges for Innovation in Mining Industries. Cambridge University Press/ Cambridge. – 2022. – P. 202–230.

3. Hautala-Kankaanpää T. The impact of digitalization on firm performance: examining the role of digital culture and the effect of supply chain capability // Business Process Management Journal. – 2022. – №8. – P. 90–109. – https://doi.org/10.1108/BPMJ-03-2022-0122

4. Chatterjee C., Sindhwani R. Digitization of the mining industry: pathways to sustainability through enabling technologies // Resources Policy. – 2025. – №100. – https://doi.org/10.1016/j.resourpol.2024.105450

5. Hund K.D., La Porta, Fabregas T.P. Minerals for climate action: the mineral intensity of the clean energy transition. // Climate-Smart Mining Facility. – 2020. – https://pubdocs.worldbank.org/en/961711588875536384/Minerals-for-Climate-Action-The-Mineral-Intensity-of-the-Clean-Energy-Transition.pdf

6. Valacchi G., Raffo J., Daly A., Humphreys D. Mining innovation and economic cycles: how commodity prices affect mining related patenting? // Mineral Economics. – 2023. – №36. – P. 437–461. – https://doi.org/10.1007/s13563-022-00359-7.

7. «Наш мир в данных», годовые отчёты компаний, анализ компаний S&P Capital IQ, PwC. – 2024. – URL: https://www.pwc.com/kz

8.Горнодобывающая промышленность Казахстана. – 2022 – URL: https://dprom.kz/trendy/gornodobyvayushhaya-promyshlennost-kazahstana/

9. Обзор «Mine». – 2023. – URL: https://www.pwc.com/kz/en/assets/mine-report/pwc-mine-report-2023-rus.pdf

10. Данные Бюро Национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам РК. – URL: https://stat.gov.kz/

REFERENCES

1. Calzada B., Iizuka M. The mining sector: profit-seeking strategies, innovation patterns, and commodity prices. // Industrial and Corporate Change. – 2023. – P. 986–1010. – https://doi.org/10.1093/icc/dtad020

2. Blundi D.A., Nonato C. IP Use and technology transfer in the Brazilian mining sector // Global Challenges for Innovation in Mining Industries. Cambridge University Press/ Cambridge. – 2022. – P. 202–230.

3. Hautala-Kankaanpää T. The impact of digitalization on firm performance: examining the role of digital culture and the effect of supply chain capability // Business Process Management Journal. – 2022. – №8. – P. 90–109. – https://doi.org/10.1108/BPMJ-03-2022-0122

4. Chatterjee C., Sindhwani R. Digitization of the mining industry: pathways to sustainability through enabling technologies // Resources Policy. – 2025. – №100. – https://doi.org/10.1016/j.resourpol.2024.105450

5. Hund K.D., La Porta, Fabregas T.P. Minerals for climate action: the mineral intensity of the clean energy transition. // Climate-Smart Mining Facility. – 2020. – https://pubdocs.worldbank.org/en/961711588875536384/Minerals-for-Climate-Action-The-Mineral-Intensity-of-the-Clean-Energy-Transition.pdf

6. Valacchi G., Raffo J., Daly A., Humphreys D. Mining innovation and economic cycles: how commodity prices affect mining related patenting? // Mineral Economics. – 2023. – №36. – P. 437–461. – https://doi.org/10.1007/s13563-022-00359-7.

7. «Nash mir v dannyh», godovye otchety kompanij, analiz kompanij S&P Capital IQ, PwC. [«Our world is in data», annual reports of companies, analysis of companies by S&P Capital IQ, PwC]. – 2024. – URL: https://www.pwc.com/kz [in Russian].

8. Gornodobyvajushhaja promyshlennost' Kazahstana [Mining industry of Kazakhstan]. – URL: https://dprom.kz/trendy/gornodobyvayushhaya-promyshlennost-kazahstana/ [in Russian].

9. Obzor «Mine» [The "Mine" Review]. – 2023. – URL: https://www.pwc.com/kz/en/assets/mine-report/pwc-mine-report-2023-rus.pdf [in Russian].

10. Bjuro nacional'noj statistiki Agentstva po strategicheskomu planirovaniju i reformam Respubliki Kazahstan [Data from the Bureau of National Statistics of the Agency for Strategic Planning and Reforms of the Republic of Kazakhstan]. – URL: https://stat.gov.kz/ru/ [in Russian]

Лигай А.Б., Сальжанова З.А.

ТАУ-КЕН КОМПАНИЯЛАРЫНЫҢ КІРІСТІЛІГІН АРТТЫРУҒА ЫҚПАЛ ЕТЕТІН ФАКТОРЛАР

Аңдатпа

Зерттеу авторларға саладағы болашақ тенденцияларды болжауға мүмкіндік берді, компанияларға ақпараттандырылған шешімдер қабылдауға және өзгеретін нарық жағдайларына бейімделуге ықпал ететін ықтимал даму сценарийлері бағаланды. Талдау барысында тау-кен компанияларының қаржылық қызметіне шикізат бағасы, операциялық шығындар, инвестициялық стратегиялар және басқару шешімдері сияқты факторлар әсер ететіндігі анықталды. Жаңа технологияларды енгізу өндіріс тиімділігін арттырып, тау-кен компаниялары үшін шығындарды азайтып, өндіріс көлемін ұлғайту немесе өнім сапасын жақсарту арқылы кірісті арттыруға көмектеседі. Жалпы алғанда, бұл факторлар тау-кен компанияларының кірістілігіне және осы саланың қаржылық өнімділігін талдау және болжау кезінде оларды есепке алу қажеттілігіне айтарлықтай әсер етеді. Зерттеудің нәтижесі компаниялардың кірістілігіне әсер ететін негізгі факторларды анықтау менеджерлер мен менеджерлерге оларды оңтайландыру стратегияларын әзірлеуге, соның ішінде өндіріс процестерін жақсартуға, жаңа технологияларды енгізуге, шығындар құрылымын оңтайландыруға және т.б. көмектесуі мүмкін және тау-кен компанияларының инвестициялық тартымдылығын бағалау кезінде инвесторлар мен қаржылық талдаушыларға пайдалы болуы мүмкін. Зерттеу нәтижелері тау-кен өнеркәсібінің инвестициялық саласында тепе-теңдікке қол жеткізу мен сақтаудың маңыздылығын атап өтті. Осы саланың инвестициялық қызметінде осындай тепе-теңдікті орнату және сақтау басқару стратегияларын әзірлеуде және компаниялардың қаржылық, инвестициялық және инновациялық қызметінің тиімділігін арттыруға ықпал ететін тәуекелдер мен мүмкіндіктердің оңтайлы үйлесімін табуда шешуші рөл атқарады.

Ligai A., Salzhanova Z.

FACTORS CONTRIBUTING TO THE INCREASE IN PROFITABILITY OF MINING COMPANIES

Annotation

The study allowed the authors to predict future trends in the industry, and assessed likely development scenarios that help companies make informed decisions and adapt to changing market conditions. During the analysis, it was revealed that factors such as raw material prices, transaction costs, investment strategies and management decisions have the greatest impact on the financial activities of mining companies. The introduction of new technologies can improve production efficiency and reduce costs for mining companies, contributing to increased profitability by increasing production volumes or improving product quality. Taken together, these factors confirm the significant impact on the profitability of mining companies and the need to take them into account when analyzing and forecasting the financial performance of this industry. The result of the study was the fact that identifying key factors affecting

the profitability of companies can help managers and managers develop strategies for their optimization, including improving production processes, introducing new technologies, optimizing the cost structure, etc., and can also be useful to investors and financial analysts when assessing the investment attractiveness of mining companies. The findings of the study highlighted the importance of achieving and maintaining balance in the investment sector of the mining industry. Establishing and maintaining such a balance in the investment activity of this industry plays a key role in developing management strategies and finding the optimal combination of risks and opportunities that contribute to improving the efficiency of financial, investment and innovation activities of companies.

DOI 10.52260/2304-7216.2025.2(59).28
ӘОЖ 338.48
ҒТАМР 71.37.13

А.С. Бикенова*, магистр[1]
Д.М. Мухияева, PhD [2]
В.В. Бирюков, э.ғ.к., доцент[3]
З.С. Темиралиева, магистр[2]
Esil University, Астана қ., Қазақстан[1]
Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана қ., Қазақстан[2]
Әбілқас Сағынов атындағы Қарағанды техникалық университеті, Қарағанды қ., Қазақстан[3]
*- негізгі автор (хат-хабарларға арналған автор)
e-mail: a.s.bikenova@mail.ru

ТУРИЗМ МАРКЕТИНГІНДЕ ӨНІМДІ ӨТКІЗУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Мақалада туристік өнімнің ерекшеліктеріне, жоғары бәсекелестікке және тұтынушылардың тез өзгеретін қалауына байланысты туристік маркетингте жылжытудың негізгі ерекшеліктері сипатталған. Сондай-ақ туристік маркетингтің мәнін жергілікті, аймақтық, ұлттық немесе халықаралық деңгейде жұмыс істейтін туристік фирмалардың тұтынушылардың қажеттіліктерін оңтайлы қанағаттандыруға қол жеткізу және сонымен бірге туристік фирманың мақсатына жету – пайда табу үшін бизнес саясатын жүйелі түрде жүзеге асыруы ретінде сипаттайды. Заманауи коммуникация құралдары мен арналары, соның ішінде цифрлық технологиялар, әлеуметтік желілер, контент маркетингі және пайдаланушылардың пікірлерінің әсері талданады. Тұтынушының қызығушылығын қалыптастырудағы эмоционалдық фактордың, визуалды мазмұнның және ұсыныстардың жекелендіруінің рөліне ерекше назар аударылады. Ішкі туристік нарықта да, халықаралық туристік нарықта да алға жылжытудың сәтті тәжірибелері қарастырылады. Біріктірілген тәсілдің маңыздылығы, оның ішінде онлайн және офлайн әрекеттердің үйлесімі атап өтіледі. Мақалада Астанадағы туристік фирмалар қолданатын маркетинг құралдарының тиімділігі қарастырылған. Авторлар әртүрлі маркетингтік құралдарды, олардың қолдану жиілігін және маркетингтік әрекеттердің тиімділігін талдай отырып, диагностикалық зерттеу мен сауалнама жүргізген.

Мақала маркетинг және туризм саласындағы мамандарға, сондай-ақ осы саладағы жылжыту стратегияларына қызығушылық танытатын зерттеушілерге пайдалы болады.

Қолданылған әдістеме туристік маркетингте жылжыту құралдарын қолдану бойынша шетелдік әдебиеттерге шолуды қамтиды және маркетингтік жылжыту механизмін қалыптастыру кезеңдерінің әдістемелік негіздері айқындалады.

Кілт сөздер: *туристік маркетинг, маркетинг тұжырымдамасы, туристік компаниялар, туристік өнім, туризм индустриясы, саяхатшылар, туристік пакет.*
Ключевые слова: *маркетинг туризма, маркетинговая концепция, туристические компании, туристический продукт, индустрия туризма, путешественники, туристический пакет.*
Keywords: *tourism marketing, marketing concept, tourism companies, tourism product, tourism industry, travelers, tourism package.*

JEL classification: M31

Кіріспе. Туризм нарығы, кез келген сала сияқты, қазіргі уақытта қарқынды бәсекелестікке тап болып отыр. Осы себептен туристік қызмет көрсетумен айналысатын компаниялар әр түрлі маркетингтік шараларды қолдануы керек. Соңғы жылдары тұтынушыларды тартуға және сенімді брендті құруға баса назар аудара отырып, туристік маркетингтің сипаты айтарлықтай өзгерді. Нәтижесінде туризм саласында қолданылатын маркетинг құралдарының арсеналын кеңейту қажеттілігі туындады.

Бұл мақаланың бастапқы гипотезасы - Астанада жұмыс істейтін туристік агенттіктер тиімді маркетинг құралдарын пайдаланады.

Саяхаттау көптеген адамдар үшін ең сүйікті іс-әрекеттердің бірі болып табылады және туристік өнімдерге тұтынушылардың сұранысын қанағаттандыру үшін туристік нарықтағы трендтер өте тез

өзгереді. Бүгін біз көп жылдар бұрынғыға қарағанда мүлдем басқаша саяхаттаймыз. Қазіргі уақытта кез келген бюджетке арналған саяхаттар бар.

Маркетологтар өздерінің маркетингтік стратегияларын соңғы трендтерге бейімдеу үшін саяхатшылардың мінез-құлқындағы өзгерістерді түсінуі және бақылауы керек.

Туризм индустриясының өзі және туристік мінез-құлық өзгерген сайын, туристік өнімдер мен қызметтерді өткізу тәсілдері де өзгерді. Туристік маркетинг осы жерде өз қызметін барынша пайдаланғаны жөн. Кең мағынада туристік маркетинг – бұл туристік өнімдер мен қызметтерді (туристік маршруттар мен бағыттар, қонақ үйлер, көлік қызметтері және т.б.қосымша қызметтерді) жылжыту үшін белгілі бір маркетингтік жоспар мен әдістерді қолданатын маркетингтік стратегия.

Туризм маркетингі саласына назар аударылған жағдайда, туризм секторын анықтайтын сипаттамаларға бейімделген осы жайларды қолдануға болады.

Зерттеу тақырыбының өзектілігі. Туризм нарығында қызметтерді жылжыту тақырыбы қазіргі уақытта өзекті болып табылады, өйткені туризм бұқаралық әлеуметтік құбылыстың мәніне ие болды. Туризм элиталық өнім санатынан тұтынушыға қолжетімді өнім санатына көшті. Адамдардың туризмге деген көзқарасында да, қажеттіліктерінде де өзгерістер болды. Осыған байланысты тұтынушылық бюджет қаражатының бір бөлігі қазір тұрақты түрде демалуға, көбінесе туризм саласына байланысты жұмсалады.

Туристік қызметтің экономикалық маңызының артуы кәсіпкерлер мен мемлекеттің туризмге деген қызығушылығын арттырады, бұл жаңа туристік компаниялардың және туристік қызмет бағыттарының үнемі пайда болуына әсер етеді. Бұл эволюция сектордың бәсекеге қабілеттілігін өзгертіп, туристік өнімнің бәсекеге қабілеттілігі мәселелерін бірінші орынға шығаруда.

Туризмнің күрделілігі мен жан-жақтылығы экономиканың маркетинг сияқты саласына ерекше назар аударуды талап етеді.

Туристік қызметтер нарығының жоғары қанықтығы жағдайында маркетинг орталық мәнге ие болады. Нарық мүмкіндіктерін бағалауға, тұтынушылардың қалауларын зерттеуге, маркетингтік стратегияны негіздеуге және жарнамалық іс-шараларды қамтитын тиісті іс-шараларды әзірлеуге ерекше назар аударылады.

Қазіргі таңда туризм индустриясында маркетингті қолдану қажеттілік болып табылады. Туристік нарықта қызметтерді жылжыту маркетингтік коммуникация түрлерінің бірі болып табылады. Нарықта табысты болу үшін туристік компаниялар өнімді өткізуді белсенді ынталандыруға бағытталған әртүрлі тәсілдерді қолдануы керек. Бұл туристік сұранысты және қажетті сату көлемін қалыптастыруға көмектесетін жылжыту саясаты.

Осылайша, туристік нарықта жылжыту проблемаларын анықтау нарықтың жоғары қанықтығы мен жоғары бәсекелестік жағдайында ең өзекті мәселелердің бірі болып табылады. Зерттеудің негізгі мәселесі - туризмде қолданылатын нақты маркетинг құралдарын анықтау және олардың тиімділігін бағалау.

Зерттеудің мақсаты: туристік нарықта қызметтерді жылжыту мәселелерін талдау.

Қойылған мақсатқа жету үшін келесі міндеттер шешілді: туризм және қонақжайлылық саласында маркетингті қолдану мәселесі бойынша шетелдік әдебиеттерге шолу жасау; туризмдегі жылжыту құралдарын зерттеудің әдістемелік негіздерін анықтау

Әдебиеттік шолу. Туризм индустриясының маркетингтік аспектілері көптеген авторлардың зерттеу нысаны болып табылады. Туризм және қонақжайлылық секторын ұйымдастырудың жалпы мәселелері Е.Кнышова, А.Тлеубердинова, Ж. Туленбаева сияқты авторлардың еңбектерінде қамтылған.

Осы аталған ғалымдардан басқа көптеген басқа мамандар Қазақстанда туристік маркетингпен айналысады, әртүрлі университеттерде, ғылыми-зерттеу институттарында және туристік агенттіктерде жұмыс істейді. Атап айтқанда, Е.Кнышеваның еңбектері туристік маркетингтің жан-жақты аспектілерін қонақ үй-туристік кешен ұйымдастыру деңгейінде қарастыруға арналған. Жалпы қызмет көрсету маркетингі саласындағы және атап айтқанда қонақ үй және туристік қызмет көрсету саласындағы негізгі тұжырымдамаларды талдауға ерекше назар аударылады[1]. А.Тлеубердинова мен Ж. Туленбаева, Ж.Дюсембековаңың пікірінше Қазақстандағы аймақтық туризмді жедел дамыту шаралары ғылыми негіздеуге арналған[2].

Туризм және қонақжайлылық индустриясының микродеңгейдегі қызметі Е.Ильина, Н.Моисеева, Е.Соболева, И.Соболев еңбектерінде талданған.

Қызмет көрсету саласындағы маркетинг Ф.Котлер, Дж.Боуэн, Дж.Мейкенз, Э.Джонсон, В.Джордж, Р.Радд, Дж. Ратмилл, Э. Гамессон, Э. Лангеарт, П.Эйгл, К.Гренроос, және т.б. сияқты шетелдік авторлардың еңбектерінің зерттеу тақырыбы болып табылады.

Туризм секторындағы маркетингтік қызметтің ерекшеліктері микроорта деңгейінде жеткілікті түрде кеңінен зерттелген. Макроортаның туристік қызмет көрсету сапасына әсерін бағалау мәселесі әлі де аз зерттелген. Туризмнің жоғары сапалы дамуын қамтамасыз ету шарттарын сипаттаудың жүйелі тәсілі әзірленбеген. Туристік өнімді құру, басқару және сыртқы нарықта жылжыту мәселелері жеткілікті түрде дамымаған күйінде қалып отыр

Осы тақырып бойынша әдебиеттерді талдау туризмдегі маркетингті маркетингтік мақсаттардан, стратегиялардан, кестелерден, маркетингтік құралдардан тұратын, нарықтың нақты сегментіне (туризм саласы) бағытталған және инвестициядан айтарлықтай табысты алуға негізделген жүйелі процесс ретінде анықтауға мүмкіндік береді.

Туристік маркетинг туристердің не қалайтынын білуге, оларға қолайлы қызметтерді әзірлеуге, бар ұсыныс туралы ақпарат беруге және олардың осы қызметті қалай сатып алуға болатыны туралы нұсқаулар Ф.Котлердің пікірінше беруге жауап береді [3].

Н.С. Цыриноваңың пікірінше туризмдегі маркетинг өндірісті, туристік өнімді өткізуді және ұсынылатын қызметтерді нарықта сұранысқа ие қызметтермен үйлестіруді үздіксіз басқару жүйесі ретінде түсініледі. Қазіргі заманғы туризм туристік өнімнің, қызмет көрсетудің және өндірісті ұйымдастырудың сипаттамалары бойынша бірқатар маңызды белгілерге ие. Осылайша туристердің қанағаттануы мен ұйымдастырушылық мақсаттары қатар орындалады [4].

Яғни, туризмдегі маркетинг елдің немесе аймақтың туристік көрікті жерлерін жылжытуге бағытталған [5]. Ол өзара байланысты және интеграцияланған қызмет қатынастарына бағытталған процесс ретінде танылады [6]. R.J. Calantone мен J.A. Mazanec [7] өткен ғасырдың 90-жылдарында туризм индустриясында маркетинг рөлінің бұрмалануы және оның құралдарын дұрыс пайдаланбау туралы жазған. Riege мен Perr [8] маркетингтің табиғатын және оның туристік индустрия үшін маңыздылығын дұрыс түсінбеудің ықтимал салдарын оған тиісті көңіл бөлмеу нәтижесінде көрсетті. Саяхатшылардың қажеттіліктерін қанағаттандыруда стратегиялық бағдарлау қажеттілігін K.M. Haywood [9] және E.M. Sanchez-Teba [10] атап өткен.

Дегенмен, ғылыми әдебиеттерде туризмдегі стратегиялық маркетинг мәселелеріне көңіл бөлінбегендігі, маркетингтік үдерістердегі стратегиялық мәселелер бойынша егжей-тегжейлі жұмыстың жоқтығы, бұл өз кезегінде контекстік факторларды неғұрлым қатаң талдауды талап ететін пікірлердің де бар екенін айта кеткен жөн. A. Williams пікірінше, бұл жағдайдың түсіндірмесі тұтынушыдан межелі жерге назар аудару және маркетингтік стратегияларды бір уақытта қажеттіліктердің дифференциациясын елемеумен нақты қызметтермен байланыстыру болып табылады [11]. Тұтынушылардың қажеттіліктерінің, қалауларының, мотивацияларының және сатып алу мінез-құлқының әркелкілігіне, сондай-ақ өзгеретін жаһандық экономикалық және әлеуметтік өзгерістерге көңіл бөлінбейді. Дегенмен, бүгінгі тұтынушы өз пайымдауларында анағұрлым білімді және талғампаз, бұл туристік қызметтен жоғары құндылықты күтуді анықтайды. Сонымен қатар, технологиялық жетістіктер туристік нарықтағы сұраныс пен ұсынысқа түзетулер енгізуде. Ақпараттық технологиялар мен коммуникациялардың қарқынды дамуы туризм мен қонақжайлылық өнімдерінің маркетингіне жаңа мүмкіндіктер ашты. Бұл талаптарды түсіну тұтынушылардың қанағаттанушылығын арттыруға және бәсекелестіктің күшеюі жағдайында да нарық үлесін ұлғайтуға ықпал ететін, ағымдағы өзгерістерге уақтылы әрекет ету үшін тиімді маркетингтік стратегияларды қалыптастыруға әкелуі керек.

Негізгі бөлім. Маркетингтік стратегияны жетілдіру жолдарын іздей отырып, туризм саласында жұмыс істейтін компаниялар қазір көптеген мүмкіндіктерді таба алады. Сонымен қатар туристік қызметтерді жылжытудің заманауи форматтары дәстүрлі құралдарды біртіндеп алмастыруда.

Қазақстандық туризмнің төмен даму қарқынының негізгі проблемаларының бірі маркетингтік басқарудығы жылжыту әдістеріне назар аудармау болып табылады. Егер тұтастай алғанда елде ішкі және туристік келулердің ұлғаюы кезеңді түрде байқалатын болса, ал аймақтық туристік кешендерге қатысты бәрі соншалықты анық емес (кесте 1).

1 – кесте

Қазақстан Республикасының аймақтары бойынша келген және ішкі туристер саны

	Ішкі және келген туристер саны	Оның ішінде			«Өздігінен ұйымдастырылған» кіріс және ішкі келушілер саны
		орналастыру орындарында тұрғандар	шипажайлардағы демалушылар	ерекше қорғалатын табиғи аумақтарды аралағандар	
Облыстар бойынша - 2022 жыл					
Қазақстан Республикасы	9 800 133	7 335 162	379 555	2 085 416	6 147 881
Абай	339 916	269 360	1 190	69 366	322 322
Ақмола	1 276 649	443 184	52 554	780 911	523 291
Ақтөбе	193 158	186 637	6 279	242	396 114
Алматы	1 355 003	354 842	3 146	997 015	224 948
Атырау	164 316	160 149	3 603	564	145 630
Батыс Қазақстан	107 633	101 276	6 357	-	203 718
Жамбыл	152 805	135 712	17 093	-	354 509
Жетісу	332 817	325 723	6 322	772	171 272
Қарағанды	359 549	305 199	23 765	30 585	247 352
Қостанай	243 015	228 496	13 880	639	215 352
Қызылорда	127 045	100 492	26 476	77	294 192
Маңғыстау	311 119	310 217	555	347	346 833
Павлодар	324 977	191 712	14 036	119 229	279 986
Солтүстік Қазақстан	149 895	146 163	3 732	-	86 699
Түркістан	472 094	253 454	142 476	76 164	402 528
Ұлытау	26 442	25 658	784	-	28 559
Шығыс Қазақстан	380 725	360 319	10 901	9 505	248 992
Астана қ.	1 178 462	1 178 404	58	-	694 851
Алматы қ.	1 849 486	1 809 368	40 118	-	681 419
Шымкент қ.	455 027	448 797	6 230	-	279 314
Облыстар бойынша - 2023 жыл					
Қазақстан Республикасы	10 978 555	8 139 270	413 344	2 425 941	6 180 424
Абай	398 044	333 966	1 974	62 104	320 345
Ақмола	1 484 871	504 542	54 646	925 683	367 530
Ақтөбе	192 520	185 326	6 854	340	411 929

Алматы	1 501 637	408 129	3 293	1 090 215	382 095
Атырау	175 678	171 775	3 198	705	180 897
Батыс Қазақстан	178 527	166 560	11 967	-	264 730
Жамбыл	174 296	156 631	17 665	-	297 762
Жетісу	295 215	269 071	8 314	17 830	222 980
Қарағанды	411 490	362 344	15 192	33 954	294 472
Қостанай	237 382	221 107	15 943	332	211 383
Қызылорда	144 688	116 809	27 736	143	326 442
Маңғыстау	391 510	390 332	639	539	249 626
Павлодар	387 622	213 092	13 650	160 880	269 055
Солтүстік Қазақстан	156 780	153 986	2 794	-	97 921
Түркістан	558 881	272 937	163 288	122 656	296 741
Ұлытау	31 815	31 047	768	-	45 400
Шығыс Қазақстан	392 926	370 054	12 312	10 560	291 516
Астана қ.	1 324 099	1 324 047	52	-	756 972
Алматы қ.	2 084 578	2 038 417	46 161	-	670 767
Шымкент қ.	455 996	449 098	6 898	-	221 861
Облыстар бойынша - 2024 жыл					
Қазақстан Республикасы	11 978 555	8 139 270	513 344	2 925 941	6 380 632
Абай	398 800	389 966	1 974	62 104	320 345
Ақмола	1 648 871	620 542	54 646	925 683	367 530
Ақтөбе	193 650	236 326	6 854	340	411 929
Алматы	1 731 637	510 129	3 293	1 090 215	382 095
Атырау	183 678	203 775	3 198	705	180 897
Батыс Қазақстан	187 527	205 560	11 967	-	264 730
Жамбыл	184 296	207 631	17 665	-	297 762
Жетісу	306 215	305 071	8 314	17 830	222 980
Қарағанды	426 490	452 344	15 192	33 954	294 472
Қостанай	243 382	325107	15 943	332	211 383
Қызылорда	156 688	226 809	27 736	143	326 442
Маңғыстау	403 510	401 332	639	539	249 626
Павлодар	405 622	289 092	13 650	160 880	269 055

Солтүстік Қазақстан	179 780	208 986	2 794	-	97 921
Түркістан	563 881	308 937	163 288	122 656	296 741
Ұлытау	43 815	48 047	768	-	45 400
Шығыс Қазақстан	408 926	405 054	12 312	10 560	291 516
Астана қ.	1 563 099	1 523 047	52	-	756 972
Алматы қ.	2 563578	2 524417	46 161	-	670 767
Шымкент қ.	569 996	628 098	6 898	-	221 861

** дереккөзі негізінде авторлармен құрастырылған [12]*

Әрине, жалпы республика бойынша оң үрдіс бар. Дегенмен, бүгінгі таңда еліміздің барлық өңірлері туризмнің дамуының бірдей қарқындылығын көрсетіп отыр деп айта алмаймыз, өйткені ішкі және келу туризміне туристер келуінің өсу қарқыны айтарлықтай ерекшеленеді. Батыс Қазақстан облысы соңғы жылдардағы ең жоғары өсуді көрсетті, ал Қостанайда туризмнің өсу қарқыны төмендеді. Жаңадан құрылған Жетісу өңірінде де келушілердің азаюы байқалады.

Жоғарыда атап өтілгендей, ішкі туризмді дамытуда маркетингтік тәсілдің қажеттілігін елемеу қабылданған бағдарламалық құжаттардан да көрінеді (2-кесте). Маркетингті пайдалану мәселелеріне арналған бөлімдердің негізгі мазмұнын талдайтын болсақ, маркетингтік терминдер мен құралдарды пайдаланудағы белгілі бір прогресс айқын болады: егер 2007-2011 жылдарға арналған бағдарламада жоспарланған іс-шаралардың барлығының ішінде тек «елдің тартымды туристік имиджін құру» және «жарнама және ақпараттық ресурстар арқылы қазақстандық туристік өнімдерді ішкі және сыртқы туристік қызметтер нарығында жылжыту» ғана шынайы маркетинг деп саналатын болса[12], ал одан кейінгі бағдарламалық құжаттарда іс-шаралар неғұрлым айқын маркетингтік сипатқа ие болды. Дегенмен, саланы дамытуға стратегиялық маркетингтік көзқарастың негізгі критерийлерін және жоспарланған іс-шаралардың тар бағыттағы, шектеулі сипатын белгілі бір түсінбеушілік бар екенін атап өткен жөн.

2 – кесте

2007-2023 жылдар кезеңінде қабылданған Қазақстан Республикасының туризмді дамыту бағдарламаларының маркетингтік қызметінің мазмұнына салыстырмалы талдау.

№	Құжаттың атауы және маркетингке арналған бөлім	Жоспарланған іс-шаралар
1	Қазақстан Республикасының туристік саласын дамытудың 2019-2025 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы. 3.5. Елдің туристік әлеуетін ішкі және халықаралық нарықта жылжыту жүйесі	- халықаралық көрмелерге қатысу; - ынталандыру шараларын қаржылық қолдау; - маркетингте ақпараттық-коммуникациялық технологияларды қолдануды кеңейту.
2	Республиканың туристік индустриясын дамыту тұжырымдамасы Қазақстан 2023-2029 жж. 5.3. Аймақтық және халықаралық деңгейде туристік әлеуетті жылжыту, MICE дамыту Қазақстан Республикасының аумағындағы туризм	- Қазақстанның елдік туристік брендін қалыптастыру; - интеграцияланған маркетингтік коммуникацияларды қолдану; - оқиға маркетингін қолдануды кеңейту; -Қазақстанға MICE оқиғаларын тарту.

**дереккөзі негізінде авторлармен құрастырылған [13,14]*

Сонымен қатар, ел деңгейіндегі маркетинг құралдарының маңыздылығы олардың туризмді дамыту бағдарламаларына қосылуымен көрсетілгенімен, аймақтық деңгейде олардың негізінен мүлде ескерілмейтінін байқауға болады.

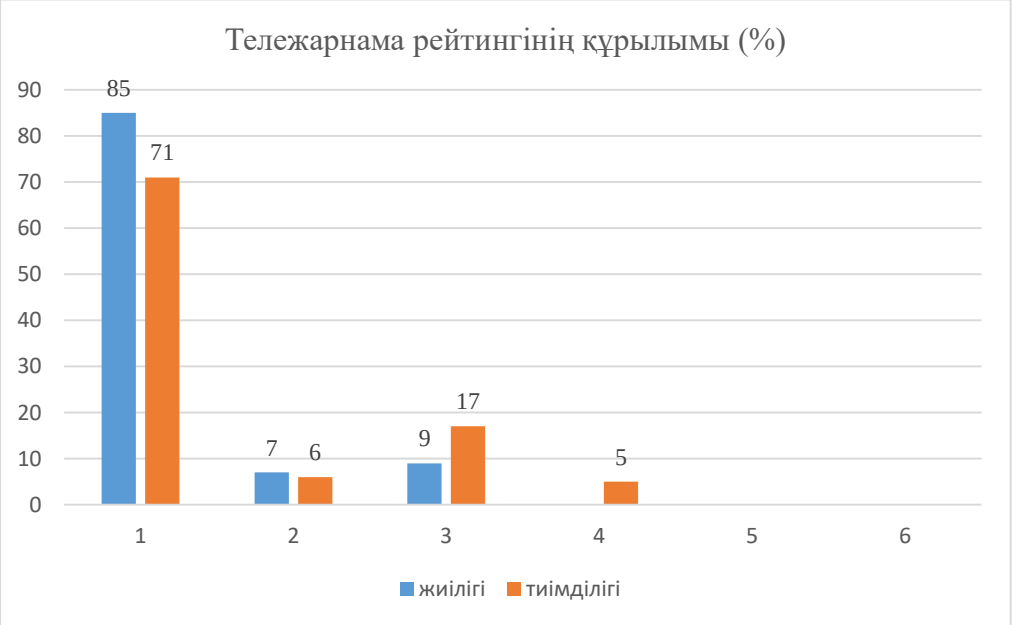
Туризм саласын табысты дамытып жатқан шет мемлекеттердің тәжірибесі ұлттық және аймақтық туризмді дамытудың арнайы маркетингтік стратегияларының белсенді түрде әзірленіп, жүзеге асырылғанын көрсетеді [15].

Туризм индустриясындағы қазіргі маркетингтік тәсіл тұтынушылардың күтулері мен тілектерін білуге негізделген. Бұл тәсіл жылжытуға ерекше мән беретін дәстүрлі маркетинг-микс үлгісіне негізделген, бірақ тұжырымдаманың басқа аспектілері азырақ қолданылады. Жылжытудың өзі маркетинг кешенінің маңызды элементі болып табылады, өйткені ол компания мен клиент арасындағы байланыс нысаны болып табылады. Жарнама өнім туралы ақпаратты жеткізуге мүмкіндік береді немесе әлеуетті сатып алушыларға қызмет көрсету және оларды белгілі бір әрекеттерді жасауға ынталандыру, бұл жылжытудың маңызды құрамдас бөлігі. Осы мақсатқа қызмет ететін құралдарды жергілікті БАҚ-тағы жарнама және Интернеттегі жарнама деп бөлуге болады. Дегенмен, әлеуметтік желілер арқылы жарнаманы жылжыту маңызды болып келеді.

Маркетинг құралы ретінде туризмде қолданылатын жүйе тұтынушылармен қарым-қатынасты басқару немесе CRM деп аталады. Тұтынушылармен қарым-қатынасты оңай және тиімді бақылауға ғана емес, сонымен қатар тұтынушыларды тартуға және сақтауға мүмкіндік береді, бұл өте маңызды. Интернет-маркетингтің маңыздылығы артып келеді, әсіресе оның екі элементтен тұратын іздеу жүйесінің маркетингі (SEM) сияқты мамандандырылған нысандары: SEO, іздеу жүйелерінде веб-сайттың көрінуін оңтайландыру процесі және PPC, іздеу жүйесіне сәйкес сөйлемді енгізгеннен кейін «жарнама» деп белгіленген сілтемені көрсететін ақылы жарнама түрі.

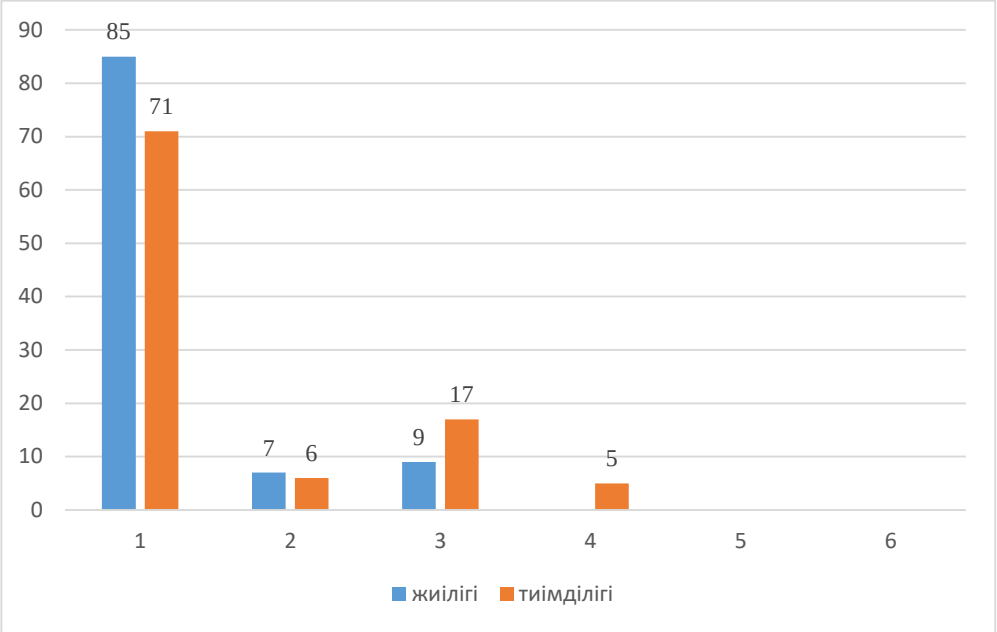
Зерттеуге Астанадағы туристік фирмалардың 58 қызметкері қатысты. Зерттеудің бірінші кезеңінде респонденттерге өз агенттіктеріндегі қызметкерлердің санын ашып көрсету сұралды. Осы мәліметтерге сүйене отырып, авторлар Астанада негізінен 5-тен аз қызметкері бар шағын туристік фирмалар бар екенін анықтады, бұл барлық жауаптардың 42% құрайды. 5- 10 қызметкері бар турфирмалар жалпы санның 33%-ын, ал 10-нан 15-ке дейінгі қызметкері бар агенттіктердің үлесі 15%-ды құрады. Туристік фирмалардың тек 10%-ында ғана 15-тен астам қызметкер бар.

Содан кейін респонденттерге таңдалған маркетинг құралдарын пайдалану жиілігін 1-ден 6-ға дейінгі шкала бойынша бағалау ұсынылды, мұнда 1- мүлдем пайдаланбағанын, ал 6- тұрақты және жиі қолданылатынын көрсетті. Сондай-ақ респонденттерге осы құралдардың тиімділігін алты балдық шкала бойынша бағалау ұсынылды, мұнда 1 - ең аз тиімді құралды және 6 - ең тиімді құралды білдіреді (сүрет 1,2).

Сурет – 1. **Тележарнама рейтингінің құрылымы (%)**

**авторлармен құрастырылған*

Сурет – 2. **Радиожарнама рейтингінің құрылымы (%)**
**авторлармен құрастырылған*

Баспа басылымдарында жарнаманы қолдану салыстырмалы түрде төмен жиілікпен және төмен тиімділікпен сипатталды. Респонденттердің жартысына жуығы жарнаманың бұл түрін мүлде қолданбаған (47%), ал 46% баспа басылымдарындағы жарнама тиімсіз деп есептеген. Жеке телефондық жарнамаға келетін болсақ, жағдай қолайлы болды. Жауаптардың көпшілігі қолдану жиілігін ескере отырып, 4-тен жоғары рейтингке ие болды (сұралғандардың 63%-ы бұл құралды жиі қолданған). Баспа басылымдарындағы жарнамамен салыстырғанда жеке телефондық жарнаманы қолданудың тиімділігі де жоғары болып шықты. Респонденттердің 59% бұл әдісті тиімді деп санады, бұл топтың 21% оны ең тиімді деп атады.

Контент маркетинг маңызды рөл атқарады, әлеуметтік желілердегі жазбалар Астанағы туристік агенттіктері арасында ең жиі қолданылатын контент (54%). Әлеуметтік желілерде жарияланған жаңалықтар да өте танымал. Туристік агенттіктер әртүрлі нұсқаулықтардың түрлерін жасайды, әсіресе туризм нарығы жөнінде (24%) және бейнематериалдар (22%). Есептер (17%), инфографика (13%), кейс-стади (11%) немесе вебинарлар (4%) сирек кездеседі. Респонденттердің шамамен 17%-ы маркетингтің сипатталған элементтерінің ешқайсысын қолданбайтындарын айтты.

Туризмдегі жылжытудың әртүрлі әдістерінің жиілігі мен тиімділігін талдау ең тиімді және кеңінен қолданылатын құралдар онлайн жарнама және веб сайттарын пайдалану екенін көрсетеді. Веб-сайт компания үшін виртуалды витрина болып саналады. Онда ең жиі сұралатын, түсінікті және оқуға жеңіл түрде ұсынылған ақпарат болуы керек.

Сауалнамаға қатысқан туристік агенттіктердің 100%-ға жуығы ұсынылатын турлар тізімін, сондай-ақ агенттіктің байланыс телефоны мен электрондық пошта, мекенжайын kһрсетті. Веб-сайттарда жарияланған қалған ақпарат 2-кестеде көрсетілген.

2 – кесте

Туристік агенттік веб-сайттарының мазмұны

Веб-сайттың мазмұны	Респонденттер жауабы
Ұсынылатын турлар тізімі	98 %
Агенттік телефон нөмірі және электрондық пошта сияқты байланыс мәліметтері	96 %
Әлеуметтік медиа сілтемелері	64 %
Туристік оқиғалар мен нарық жаңалықтары туралы жарияланымдары бар тақырыптық блог	38 %
Турды сату процесі немесе туристік агенттік көрсететін басқа қызметтер туралы толық ақпарат	34 %

** авторлармен құрастырылған*

Сонымен қатар қазақстандық турфирмалардың әлеуметтік желідегі белсенділігін талдададық. Мазмұнды есепке алмай, тек тіркелгінің немесе беттің болуы бағаланды. Кез келген жағдайда тіркелгінің және бірнеше хабарламалардың болуы клиенттерге фирманы кез келген әлеуметтік желідегі іздеуде онымен тікелей байланысу үшін табуға мүмкіндік береді. 79% FB -да тіркелген, 79% Instagram-да, 20% Твиттерде, 4% OK тіркелген. FB және Instagram-ға деген көзқарас айқын, бұл жаман емес, бірақ бұл әлеуметтік желілерде бәсекелестікті арттырады. Басқа танымал әлеуметтік желілер аз көрсетілген. Бұл жерде турфирмалар келесі ұсыныстарға көңіл аударғаны жөн:

Мүмкін, алыс шетелден келген туристермен айналысатын туристік ұйымдардың Twitter-де тіркелуі орынды болар, өйткені туристер сол жердегі туристік қызмет провайдерлеріне тікелей сұрақтар қояды.

2. Негізінен іскерлік қызметтерді ұсынатын ұйымдар Linkedin сайтында бизнес профилін жасау мүмкіндігін қарастыруы мүмкін

Қорытынды. Қазіргі әлем ақпаратқа толы, ал технология маркетинг тәсілдерін түбегейлі өзгертуді жалғастыруда. Өнімдер мен қызметтерді жылжытудың тиімді жолдары нақты салаға байланысты өзгеріп отырады, бұл барлық нюанстарды түсіну үшін әрбір секторды жеке қарастыруды маңызды етеді. Туризм, ең серпінді дамып келе жатқан салалардың бірі ретінде, әсіресе маркетингтік стратегияларға назар аударуды талап етеді, өйткені олар кез келген туристік бизнестің табыстылығында шешуші рөл атқарады. Бұл саладағы кәсіпорынның табысты дамуы көп жағдайда нарықтың ерекшеліктерін ескере отырып, маркетингке ойластырылған және кәсіби көзқарасқа байланысты.

Туризм индустриясындағы маркетингті талқылағанда, цифрлық құралдарға ерекше назар аударған жөн, өйткені мұнда онлайн байланыс басқа салаларға қарағанда әлдеқайда маңызды. Бұл тұтыну ерекшеліктеріне байланысты: саяхатшылар өз жоспарларын қызмет көрсетушілерден айтарлықтай қашықтықта жасайды. Электрондық пошта маркетингі туризм секторындағы маркетологтар үшін қуатты құрал болып қала береді. Оны әртүрлі мақсаттарда, мысалы, адалдық бағдарламаларын іске қосу үшін пайдалануға болады. Электрондық пошта маркетингі брендтерге әлеуетті тұтынушыларымен тұрақты байланыста болуға және серіктестікті дамытуға көмектеседі.

Жаһандану процестерінің аясында қазіргі заманғы маркетингтік әдістемелерді пайдалана отырып, туристік қызметтерді жылжыту міндеті логикалық түрде пайда болады. Қазақстандағы туризмнің ерекшелігі белгілі бір аумақтың географиялық орны мен рельефінің ерекшеліктерінен, елдің әртүрлі аймақтарындағы климаттың әртүрлілігінен, табиғи, тарихи-мәдени және туристік-рекреациялық әлеуетінің байлығынан тұрады. Бірақ, Қазақстандағы туризмнің барлық артықшылықтарына қарамастан, оның танымалдылығын, мысалы, Греция мен Түркиямен салыстыруға болмайды. Әрине, еліміздегі туристік қызметтің даму деңгейі мен танымалдылығының төмендеуіне әлемдегі эпидемиологиялық және саяси жағдай әсер етті. Туристік сектордағы жағдай дағдарысты еңсеру және қажетті сапаны қамтамасыз ете отырып, туристік өнім өндірісін жандандыру құралдарын белсенді іздеуді талап етеді. Туристік қызметтер маркетингінің құралдарын қызмет көрсету маркетингінің бір түрі ретінде пайдаланудың маңызы зор.

Туризм саласына жұмсалған инвестиция елдің экономикалық дамуында маңызды рөл атқарады және инфрақұрылымның жақсаруына ықпал етеді. Сонымен бірге туристік саланың бәсекеге қабілеттілігінің артуы тікелей инвестиция деңгейіне байланысты[15].

Туризм маркетингі басқа өнім маркетингінен ерекшеленеді, өйткені туризм физикалық тауарларды сатудың орнына қызмет көрсету өнімін сату болып табылады. Туристік өнім тұжырымдамасының күрделілігін түсіну тиімді туристік маркетингтің маңызды алғышарты болып табылады.

Бұл мақаланың негізгі бағыты туризмдегі маркетингтік тәсілді жылжыту әдістерін қолдану болып табылады. Ғылыми әдебиеттерге жүргізілген шолу туризм секторында жарнамалық құралдарды қолданудың маңыздылығы мен өзектілігін растады, өйткені саланың серпінді өсуі көбінесе маркетинг аспектісін пайдалануға байланысты. Зерттеу отандық туризм индустриясы үшін өте өзекті және Қазақстанның өзіндік саясатының аймақтарын құруда бағдар бола алатын шет елдерде туризмді дамытудың маркетингтік стратегиясын қалыптастырудың әртүрлі тәсілдерін анықтады.

Қазақстандағы туризмді дамыту жөніндегі мемлекеттік бағдарламалық құжаттардың мазмұнына салыстырмалы талдау маркетингтік құралдарды қолдануға баса назар аудара отырып

жүргізілді, бұл олардың мазмұнының шектеулерін, нақты маркетингтік мақсаттар мен іске асыру тетіктерінің жоқтығын анықтауға мүмкіндік берді.

Авторлардың маркетинг құралдарын пайдалану тиімділігін бағалау мақсатында жүргізген зерттеуі туристік нарықта әр түрлі маркетингтік құралдардың кең тарағанын көрсетеді. Дегенмен, бұл құралдарды қолдану жиілігі әрқашан күтілетін тиімділікке сәйкес келмейді. Жиналған материал келесі тұжырымға мүмкіндік береді: респонденттер тұтынушыларға тікелей әсер етудің ең тиімді құралдары ретінде онлайн-жарнама және веб сайттарын атап көрсетеді. Ең аз тиімділікпен сипатталатын әдістерге радио- және тележарнама жатады. Туристік маркетингтің сипаты айтарлықтай өзгерді, бұл туристік агенттіктерге қиындық тудырады. Бұл өзгерістерге бейімделу, әсіресе жаңа технологиялар мен тұтынушылардың өзара әрекеттесуі, бәсекелестік артықшылықты қалыптастыруға айтарлықтай әсер етеді.

Осылайша, бұл зерттеу ішкі туристік қызметтерді ішкі нарықта да, халықаралық нарықта да табысты орналастыру үшін жылжыту әдістерін қолдану қажеттілігі туралы негізгі қорытынды жасайды.

ӘДЕБИЕТТЕР

1.Кнышова Е.Н. Маркетинг Туризма. Инфра-М. – 2023. – 352 с. – URL: https://opac.nsuem.ru/cgi-bin/koha/opac (дата обращения: 11.06.2025).

2.Тлеубердинова А.Т., Туленбаева Ж., Дюсембекова Ж.М. Стратегический маркетинговый подход как базовая основа развития регионального туризма. Central Asian Economic Review. – 2024. – №(6). – С. 83–97. – DOI: https://doi.org/10.52821/2789-4401-2024-6-83-97

3. Котлер Ф., Боуэн Д. Макенс Д. Маркетинг. Қонақжайлылық. Туризм. М.: Бірлік$Дана. – 2013. – 1072 б. – URL: https://tourlib.net/books_tourism/kotler_tourism.htm (өтініш күні: 11.06.2025).

4. Цыринова Н.С. Маркетинг в туризме / Н.С. Цыринова. - // Молодой ученый. – 2016. – Т.2. – №27(131). – С. 43–45. – URL: https://moluch.ru/archive/131/36458/ (дата обращения: 11.06.2025).

5. Yuju-Wang B.A. Effects of integrated marketing communications (IMC) on visitors heritage destination selection // Journal of Quality Assurance in Hospitality and Tourism. – 2007. – №10. – P. 132–144. – URL: http://hdl.handle.net/2346/19886

6. Effendi Y., Narti S. Marketing Strategy of Tourism Destination Mas Harun Bastari Lake, Rejang Lebong Regency // Journal of Business, Management, and Accounting. – 2020. – Т.2. – №2. – P. 258–267. – E-ISSN 2714-870X

7. Calantone R.J., Mazanec J.A. Marketing management and tourism // Annals of Tourism Research. – 1991. – Т.18. – №1. – P. 101–119. – URL: https://www.academia.edu/27647497/Marketing_management_and_tourism

8. Riege A.M., Perry C. National marketing strategies in international travel and tourism // European Journal of Marketing. – 2000. – Т. 34. – №11/12. – P. 1290–1304. – DOI:10.1108/03090560010348452

9. Haywood K.M. Revising and implementing the marketing concept as applied to tourism // Tourism Management. – 1990. – Т.11. – №3. – P. 195–205. – ISBN 9780080519449

10.Sánchez-Teba E.M., García-Mestanza J., & Rodríguez-Fernández M. The application of the inbound marketing strategy on Costa del Sol planning & tourism board: Lessons for post-COVID-19 revival // Sustainability. – 2020. – Т.12, №23. – 9926 p. – DOI: https://doi.org/10.3390/su12239926.

11.Williams A. Tourism and hospitality marketing: Fantasy, feeling and fun // International Journal of Contemporary Hospitality Management. – 2006. – Т.18. – №6. – P. 482–495. – DOI:10.1108/09596110610681520

12.https://stat.gov.kz/ru/industries/business-statistics/stat-tourism/ (дата обращения: 11.06.2025).

13. Об утверждении Концепции развития туристской отрасли Республики Казахстан на 2023–2029 годы. Постановление Правительства Республики Казахстан от 28 марта 2023 года № 262 // Әділет [web-сайт]. – 2023. – URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2300000262 (дата обращения: 29.06.2025).

14. Туризм Казахстана: Статистический сборник // Бюро национальной статистики [web-сайт]. – 2024. – URL: https://stat.gov.kz/ru/industries/business-statistics/stat-tourism/ (дата обращения: 29.06.2025).

15. Шохан Р., Абдраманова Г.К., Темиралиева З.С., Сырлыбаева М.Т. Анализ влияние туристической отрасли на экономику Казахстана // ВЕСТНИК Казахского университета экономики, финансов и международной торговли. – 2025 – №1(58). – DOI 10.52260/2304-7216.2025.1(58).16

REFERENCES

1. Knyshova E. Marketing Turizma [Tourism Marketing]. Infra-M. – 2023. – 352 s. – URL: https://opac.nsuem.ru/cgi-bin/koha/opac (data obrasheniya: 11.06.2025). [in Russian]

2. Tleuberdinova A., Tulenbaeva Zh., Dyusembekova Zh. Strategicheskij marketingovyj podhod kak bazovaya osnova razvitiya regionalnogo turizma [Strategic marketing approach as a basic basis for the development of regional tourism]. Central Asian Economic Review. – 2024. – №(6). – S. 83–97. – DOI: https://doi.org/10.52821/2789-4401-2024-6-83-97. [in Russian]

3. Kotler F., Bouen D. Makens D. Marketing. Qonaqzhajlylyq. Turizm [Marketing. Hospitality. Tourism]. M.: Birlik$Dana. – 2013. – 1072 b. – URL: https://tourlib.net/books_tourism/kotler_tourism.htm (otinish kuni: 11.06.2025). [in Kazakh].

4. Cyrinova N. Marketing v turizme [Marketing in tourism]/ N. Cyrinova. - Tekst : neposredstvennyj // Molodoj uchenyj. – 2016. – T.2. – №27(131). – S. 43–45. – URL: https://moluch.ru/archive/131/36458/ (data obrasheniya: 11.06.2025). [in Russian]

5. Yuju-Wang B.A. Effects of integrated marketing communications (IMC) on visitors heritage destination selection // Journal of Quality Assurance in Hospitality and Tourism. – 2007. – №10. – P. 132–144. – URL: http://hdl.handle.net/2346/19886

6. Effendi Y., Narti S. Marketing Strategy of Tourism Destination Mas Harun Bastari Lake, Rejang Lebong Regency // Journal of Business, Management, and Accounting. – 2020. – T.2. – №2. – P. 258–267. – E-ISSN 2714-870X

7. Calantone R.J., Mazanec J.A. Marketing management and tourism // Annals of Tourism Research. – 1991. – T.18. – №1. – P. 101–119. – URL: https://www.academia.edu/27647497/Marketing_management_and_tourism

8. Riege A.M., Perry C. National marketing strategies in international travel and tourism // European Journal of Marketing. – 2000. – T.34. – №11/12. – P. 1290–1304. – DOI:10.1108/03090560010348452

9. Haywood K.M. Revising and implementing the marketing concept as applied to tourism // Tourism Management. – 1990. – T.11. – №3. – P. 195–205. – ISBN 9780080519449

10.Sánchez-Teba E.M., García-Mestanza J., & Rodríguez-Fernández M. The application of the inbound marketing strategy on Costa del Sol planning & tourism board: Lessons for post-COVID-19 revival // Sustainability. – 2020. – T.12, №23. – 9926 p. – DOI: https://doi.org/10.3390/su12239926.

11.Williams A. Tourism and hospitality marketing: Fantasy, feeling and fun // International Journal of Contemporary Hospitality Management. – 2006. – T.18. – №6. – P. 482–495. – DOI:10.1108/09596110610681520

12. https://stat.gov.kz/ru/industries/business-statistics/stat-tourism/(data obrasheniya: 11.06.2025). [in Russian]

13. “Ob utverzhdenii Kontseptsii razvitiya turistskoy otrasli Respubliki Kazakhstan na 2023–2029 gody” (2023), Postanovlenie Pravitel’stva Respubliki Kazakhstan ot 28 marta 2023 goda No. 262. Retrieved June 29 [On approval of the Concept of development of the tourism industry of the Republic of Kazakhstan for 2023-2029. Resolution of the Government of the Republic of Kazakhstan dated March 28, 2023 No. 262]. – 2025. – https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2300000262. [in Russian]

14. “Turizm Kazakhstana: Statisticheskiy sbornik” [Tourism in Kazakhstan: Statistical collection]. Retrieved July 29, 2024 from https://stat.gov.kz/ru/ industries/business-statistics/stat-tourism/. [in Russian]

15. Shohan R., Abdramanova G., Temiralieva Z., Syrlybaeva M. Analiz vliyanie turisticheskoj otrasli na ekonomiku Kazahstana [Analysis of the impact of the tourism industry on the economy of Kazakhstan] // VESTNIK Kazahskogo universiteta ekonomiki, finansov i mezhdunarodnoj torgovli. – 2025. – №1(58). – DOI 10.52260/2304-7216.2025.1(58).16. [in Russian].

Бикенова А.С., Мухияева Д.М., Бирюков В.В., Темиралаиева З.С.

ОСОБЕННОСТИ ПРОДВИЖЕНИЯ В МАРКЕТИНГЕ ТУРИЗМА

Аннотация

В статье описаны ключевые особенности продвижения в маркетинге туризма, обусловленные спецификой туристического продукта, высокой конкуренцией и быстро меняющимися предпочтениями потребителей. А также сущность маркетинга туризма, как систематическое выполнение деловой политики туристическими фирмами, действующими на местном, региональном, национальном или международном уровне для достижения оптимального удовлетворения потребностей потребителей, и при этом для достижения цели турфирмы - получение прибыли. Анализируются современные инструменты и каналы коммуникации, включая цифровые технологии, социальные сети, контент-маркетинг и влияние пользовательских отзывов. Особое внимание уделено роли эмоционального фактора, визуального контента и персонализации предложений в формировании потребительского интереса. Рассматриваются успешные практики продвижения как на внутреннем, так и на международном туристических рынках. Подчёркивается значение интегрированного подхода, включающего сочетание онлайн- и офлайн-активностей. Так же потребители, туристы становятся более обученными, опытными, эрудированными и требуют более качественных услуг и предложений. Следовательно, в изменчивой среде туристического бизнеса знания и навыки в области маркетинга являются все более востребованными для долгосрочного выживания и роста фирмы. Статья будет полезна специалистам в сфере маркетинга и туризма, а также исследователям, интересующимся стратегиями продвижения в данной области.

Bikenova A., Mukhiyayeva D., Biryukov V., Temiraliyeva Z.

FEATURES OF PROMOTION IN TOURISM MARKETING

Annotation

The article describes the key features of promotion in tourism marketing due to the specifics of the tourism product, high competition and rapidly changing consumer preferences. It also describes the essence of tourism marketing as a systematic implementation of business policies by travel agencies operating at the local, regional, national or international level to achieve optimal satisfaction of consumer needs, and at the same time to achieve the goal of the travel agency - making a profit. Modern communication tools and channels are analyzed, including digital technologies, social networks, content marketing and the influence of user reviews. Particular attention is paid to the role of the emotional factor, visual content and personalization of offers in shaping consumer interest. Successful practices of promotion in both domestic and international tourism markets are considered. The importance of an integrated approach, including a combination of online and offline activities, is emphasized. The article summarizes the practical experience of travel companies that are becoming larger, more complex and more automated in management every day. Also, consumers, tourists are becoming more trained, experienced, erudite and demand higher quality services and offers. Therefore, in the changing environment of the tourism business, knowledge and skills in the field of marketing are increasingly in demand for the long-term survival and growth of the company. The article will be useful for specialists in the field of marketing and tourism, as well as researchers interested in promotion strategies in this area.

DOI 10.52260/2304-7216.2025.2(59).29
ӘОЖ 338.46
ҒТАМР 06.71.57

А.С. Омарова*, PhD докторанты
З.Н. Борбасова, э.ғ.д., профессор
С.Н. Улаков, э.ғ.к., профессор
Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті,
Қарағанды қ., Қазақстан
*-негізгі автор (хат-хабар алмасуға жауапты автор)
e-mail: aiganym128@mail.ru

ТУРИЗМНІҢ ЭКОНОМИКАҒА МУЛЬТИПЛИКАТИВТІ ӘСЕРІН БАҒАЛАУ

Әлеуметтік-экономикалық тұрғыда туризм нарығы әртүрлі салалардың қалыптасуына және олардың мақсаттарының жүзеге асырылуына тікелей және жанама түрде әсері бар.

Бұл мақалада туризм индустриясының Қазақстан экономикасына мультипликативті әсерін бағалау мәселесі қарастырылады. Зерттеу мақсаты – туризмнің тікелей және жанама әсерлерін есепке ала отырып, оның жалпы ішкі өнімге (ЖІӨ) қосатын үлесін анықтау. Зерттеуде статистикалық талдау, салыстырмалы әдістер және контент-талдау қолданылды. WTTC және Ұлттық статистика бюросының ресми деректеріне сүйене отырып, туризм саласының мультипликативті әсер коэффициенті анықталды. Нәтижелер туризмнің тек тікелей табыспен шектелмейтінін, оның көлік, ауыл шаруашылығы, құрылыс және қызмет көрсету салаларына жанама түрде ықпал ететінін көрсетті. Сонымен қатар, еліміздегі мультипликативті әсердің төмен есептелуіне ұлттық шоттар жүйесіндегі көрсеткіштердің жетілмегендігі себеп болып отырғаны анықталды. Зерттеу нәтижелері туризм индустриясының экономикалық маңыздылығын дәлелдейді және туризмді дамыту стратегиясын жетілдіру қажеттігін алға тартады.

Қазақстан экономикасының өзге де салаларына туризмнің мультипликативті әсер ету деңгейі талданып, бұл көрсеткішті арттыруға ықпал ететін факторлар сипатталған. Туризм саласы өзінің даму әлеуеті мен экономикадағы басым бағыттарының бірі ретінде танылғандықтан, оның экономикалық тиімділігін жан-жақты бағалау және ұлттық экономикаға ықпалын дәл әрі шынайы айқындау өзекті мәселе болып отыр. Осыған байланысты, халықаралық ғылыми әдістемелерге сәйкес әзірленген туризм мен қонақжайлылық индустриясының мультипликативті әсер көрсеткіштерін жыл сайынғы ұлттық статистикалық есептерге енгізу қажет.

Кілт сөздер: *туризм, туристік инфрақұрылым, экономиканың туристік секторы, қонақжайлылық индустриясы, туристік қызмет, туризмнің тікелей және жанама әсері, мультипликативті эффект, туризм экономикасы, туризм статистикасы.*

Ключевые слова: *туризм, туристская инфраструктура, туристский сектор экономики, индустрия гостеприимства, туристская деятельность, прямые и косвенные эффекты туризма, мультипликативный эффект, Экономика туризма, статистика туризма.*

Keywords: *tourism, tourism infrastructure, tourism sector of the economy, hospitality industry, tourism activities, direct and indirect effects of tourism, multiplier effect, Tourism economics, tourism statistics.*

JEL R19

Кіріспе. Қазақстан Республикасында ішкі және халықаралық туризмді табысты дамыту үшін бәсекелестік орта құру, туристік саланың барлық деңгейлерінде бәсекеге қабілеттілікті арттыру, сондай-ақ нарықта тиісті институционалдық қолдауды қамтамасыз ету қажет [1]. Туризмнің Қазақстан экономикасына жанама әсері әлі толық ескерілмеген, дегенмен мұндай есептің өзектілігі сөзсіз. Туризм мультипликаторы – туризмнің аймақтық немесе республика деңгейінде белгілі бір саланың экономикасы мен әлеуметтік саласына жанама әсер ету коэффициенті. Әлемдік тәжірибеге сүйенсек, оның шетелдік туристер қабылдаушы елдің экономикасына айтарлықтай әсер етеді [2].

2021 жылы Дүниежүзілік туризм және саяхат кеңесінің (ары қарай - WTTC) мәліметтері бойынша Қазақстан ЖІӨ-дегі туризм үлесі 6,2% құрап, тізімде 129 орында тұрды. 2023 жылы Қазақстанға келген шетелдік туристер саны 2022 жылы тіркелген 4,7 миллион адаммен салыстырғанда екі есе өсті, отандық туристер саны 9,6 миллион адамнан асты [3]. Орналастыру орындарында туристерге көрсетілген қызмет көлемі 230 млрд теңгеге (521,1 млн АҚШ доллары) өсіп, қазынаға 450 млрд теңге (1 млрд АҚШ доллары) салық түсімін қамтамасыз етті. Туризм индустриясының қаржылық кірісі ЖІӨ- нің 3,9%-ын құрады. Негізгі капиталға салынған

инвестиция 53%-ға өсіп, 787 млрд теңгеге (1,7 млрд АҚШ доллары) жетті. 2024 жылдың бірінші тоқсанында туризмге салынған инвестиция үш есе өсіп, 177 миллиард теңгеге (401 миллион АҚШ доллары) жетті [4].

Соңғы жылдары Қазақстанда туризм индустриясының дамуы экономикалық өсудің маңызды драйверлерінің біріне айналды. Алайда, туризмнің ел экономикасына жанама және индукцияланған әсерлері ресми есептеулерде толық көрініс таппай келеді. Осыған байланысты туризмнің мультипликативті әсерін бағалау өзекті ғылыми мәселе ретінде алға қойылып отыр.

Зерттеу мақсаты – Қазақстандағы туризм саласының тікелей және жанама әсерін есептеу арқылы оның ұлттық экономикаға ықпалын бағалау.

Зерттеу міндеттері:

— Туризмнің экономикалық әсерлерінің теориялық негіздерін қарастыру;

— Шетелдік және отандық әдістемелерді салыстыру;

— Қазақстан жағдайында мультипликатор коэффициентін есептеу үлгісін ұсыну.

Зерттеу материалдары ретінде WTTC, QazStat және eQonaq мәліметтері қолданылды.

Зерттеу әдістері – статистикалық және салыстырмалы талдау, контент-талдау.

Әдебиеттік шолу. Туризмнің табысты дамуы және оның ел үшін экономикалық маңызы тікелей және жанама әсер етәумен анықталады. Мультипликативті әсер туристік мультипликатор түрінде мұндай есептің әдістемелік құралын жасауға мүмкіндік береді. Туризмнің ел экономикасына тікелей әсері оның салықтар арқылы әртүрлі деңгейдегі бюджеттердің кіріс бөлігіне, сондай-ақ жалпы ішкі өнімді қалыптастыруға қосқан үлесімен көрінеді. Туризмнің экономикаға тікелей әсер ету көрсеткіштері белгіленген ережелерге сәйкес туризм статистикасы жүйесіне және ұлттық есептердің құрылымына енгізілген және әртүрлі дәрежедегі сенімділік пен тиімділікпен көрсетілген. Сонымен қатар, демалыс және сауықтыру арқылы еңбек ресурстарының сапасын арттыру параметрлерімен, сондай-ақ осы салада құрылған жұмыс орындарының санымен де көрінеді. Ел экономикасы мен туризм статистикасына мультипликатор тұжырымдамасын енгізу арқылы оның рөлін туристік саланың ЖІӨ-дегі үлесін дұрыс бағалау арқылы көтеріп, оның белсенді дамуына жағдай жасайды.

Туризмнің табысты дамуы және оның ел үшін экономикалық маңызы тікелей және жанама әсерлермен анықталады. Мультипликативті әсер туристік мультипликатор түрінде осындай есептің әдістемелік құралы ретінде қолданылады. Туризмнің ел экономикасына тікелей әсері оның салықтар арқылы бюджет кірістеріне, сондай-ақ ЖІӨ-ге қосқан үлесімен көрінеді [5].

Қазіргі таңда мультипликаторлық әсерді есептеудің нақты әдістері көптеген ғылыми еңбектерде сипатталған. Туризм мультипликаторы — белгілі бір салада туристік сұраныстың экономиканы белсендендіруіне ықпал ететін құрал. Бұл бағыттағы зерттеулерде Ivanov [6], Smith [7] секілді авторлар мультипликаторды ұлттық шоттар жүйесімен байланыстыра отырып қарастырады.

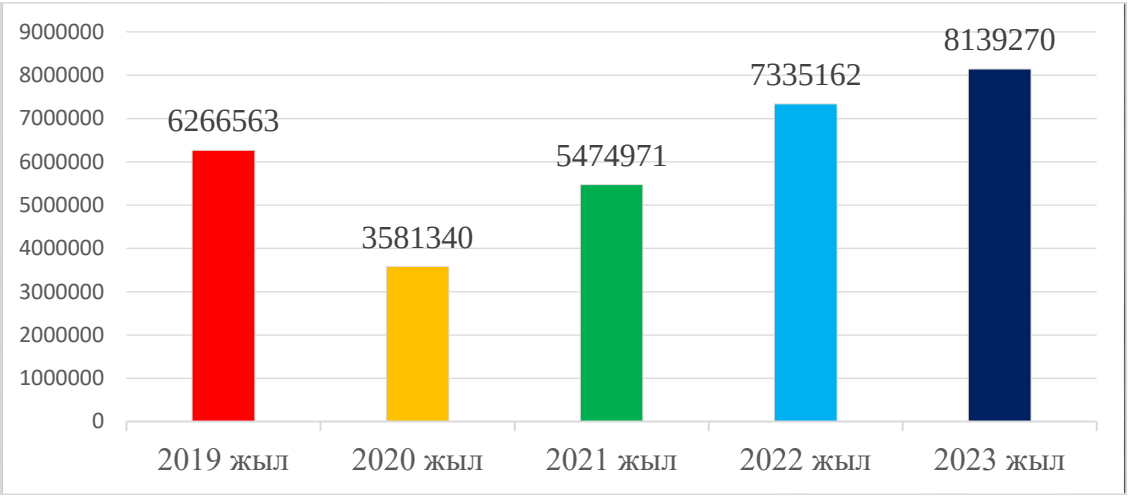
Сонымен қатар, постпандемиялық кезеңде туризм индустриясының қалпына келуі мен мультипликативті әсерінің жаңа бағыттары талқылануда [8]. Туризмнің экономиканы әртараптандырудағы рөлі де өзекті зерттеу нысанына айналды [9].

Әдістер. Зерттеу жұмысы барысында салыстырмалы, статистикалық және экономикалық талдау әдістері қолданылды. Қазақстан Республикасы Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігінің Ұлттық статистика бюросының деректері, WTTC, UNWTO, eQonaq платформасының мәліметтері негізінде талдау жасалды [10], [11].

Сондай-ақ туризм саласының тікелей және жанама экономикалық әсерлерін бағалау үшін спутниктік есеп жүйесінің (TSA – Tourism Satellite Accounts) халықаралық әдіснамасы қолданылды [5]. Туристік өнімге деген сұраныстың әртүрлі секторларға әсерін анықтау үшін кіріс-шығыс моделі негізінде мультипликативтік коэффициенттер есептелді [6], [7].

Әдебиеттік шолу. Дүниежүзілік экономикалық жүйенің қазіргі даму кезеңі халықаралық саяхатқа сұраныстың үнемі артып отыруымен сипатталады. Туризм және қонақжайлылық индустриясының өсуінің тұжырымдамалық негіздерін құрудың маңыздылығы мен қажеттілігі, оның айтарлықтай әлеуетіне қарамастан, Қазақстан әлі де ішкі және халықаралық деңгейде бұқаралық нарыққа тартымды туристік өнімді толық әзірлемейтіндіктен туындайды. Қазақстан әртүрлі туристік ресурстарға ие болғанымен, сапалы туристік өнімдердің тапшылығы байқалады. Олардың дамуын шектейтін факторларға инфрақұрылымның нашарлығы, көлік және жол бойындағы қызметтердің жетіспеушілігі, ескірген көліктер және шет тілдерін білетін кәсіби

гидтердің жетіспеушілігі жатады. Сонымен қатар, кейбір жеткізушілердің туроператорлармен бірге жұмыс атқармауы жоғары сапалы туристік өнімдерді жасауға кедергі келтіреді.

Сурет – 1. **ҚР орналастыру орындарында қызмет көрсетілген келушілер саны***
**авторлармен eQonaq ақпараттық жүйесінің деректеріне сүйене отырып құрастырылған [12]*

Қазақстан Республикасының туристік қызмет нарығының негізгі тұтынушыларының сегментін елдің резиденттері, яғни ішкі туристер тобы құрайды, 1-суреттен орналастыру орындарының қызметтеріне жүгінген туристердің санынан көруге болады. Орналастыру орындарында қызмет көрсетілген келушілер саны жыл сайын тұрақты өсім көрсетуде. 2019 жылы орналастыру орындарында қызмет көрсетілген келушілер саны 6 266 563 адамды құрады. Алайда, 2020 жылы пандемия салдарынан бұл көрсеткіш 3 581 340 адамға дейін төмендеп, 42,8%-ға қысқарды. Дегенмен, 2021 жылы сала біртіндеп қалпына келіп, келушілер саны 5 474 971 адамға жетіп, 52,9%-ға ұлғайды. Келесі жылдары да оң динамика сақталып, 2022 жылы орналастыру орындарын пайдаланған келушілер саны 7 335 162 адамды құрап, алдыңғы жылмен салыстырғанда 33,9%-ға артты. 2023 жылы бұл көрсеткіш 8 139 270 адамға жетіп, 11%-дық өсім көрсетті. 2024 жылдың қаңтар-қыркүйек айларындағы деректерге сүйенсек, келушілер саны 5 973 210 адамды құрап, өткен жылмен салыстырғанда 26,6%-ға төмендеген. Барлық орналастыру орындарында қызмет көрсетілген келушілер санының 10,2%-ы 5 жұлдызды қонақ үйлерде, 9,2%-ы 4 жұлдызды қонақ үйлерде, 9,7%-ы 3 жұлдызды қонақ үйлерде, 0,5%-дан 2 және 1 жұлдызды қонақ үйлерде орналасып, қызмет көрсетілген, ал санаты жоқ қонақ үйлермен 47%-ына және өзге орналастыру орындарында 23,2%-ына қызмет көрсетілген [12].

Аналитикалық модуль бойынша туристік сапарлардың ең көп үлесі еліміздің оңтүстік аймағына (Алматы, Шымкент, Тараз, Қызылорда, Түркістан, АТК) тиеслі, ол 53,3% құрады, солтүстік өңірдің (Астана, Көкшетау, Қостанай, Павлодар, Екібастұз, Баянауыл курорттық аймағы, ШҚБКЗ) үлесі 42,8% құрады. Туристердің оңтүстік өңірге баруының ең басты мақсаты «туризм» болса, елдің солтүстік бөлігіне олар іскерлік мақсатпен көбірек келеді. Жалпы, орналастыру орындарының қызметін тұтынатын резидент туристердің саны резидент емес туристерден шамамен 5 есеге жоғары болды. Сонымен, қорыта айтсақ, аталған жылдары Қазақстан Республикасының туристік қызмет нарығының басты тұтынушылары елдің резиденттері (ішкі туристер) екенін көруге болады.

Алынған мәліметтерді талдау туристердің жалпы санының 31,6%-ын құрайтын Ресейден келген туристер, олар жетекші орында, Түркия туристердің 10,1%-ымен екінші орын алады. Жоғарыда келтірілген мәліметтер туризм саласының динамикалық даму үрдісінің серпінділігі оның болашақ ұзақ мерзімде өсу әлеуетінің өте жоғары екенін көрсетеді.

Туризмнің экономикаға мультипликативті әсерін бағалау туризмнің экономиканың әртүрлі салаларына айтарлықтай әсер ететіндігін, оның бастапқы әсері оны тікелей сала шығындарынан тыс күшейтетіндігін көрсетеді. Нәтижесінде туризмнің мультипликативті эффекті тікелей және жанама жұмыспен қамту мүмкіндіктерін беріп, табыс деңгейін арттыру және қонақжайлылық, көлік және бөлшек сауда сияқты онымен байланысты сабақтас салалардың дамуына ықпал ету арқылы

экономикалық өсуді ынталандыратынын көрсетті. Орналастыру орындары туристік қызмет нарығында негізгі қызметтердің (түнеу) бірін атқарып қана қоймай, саяхаттаушылардың тұруын жақсартатын қосымша қызметтерді, қонақжайлылықтың жоғары деңгейін және қомақты сервисті ұсынады. Бұл туристердің қажеттіліктерін толық деңгейде қанағаттандыру үшін жасалған мейрамханалар, әртүрлі барлар, бассейндер, фитнесс, спортзал сияқты басқа да инфрақұрылым нысандары арқылы мүмкін болады. Жайлы орналастыру орындарының болуы және олардың алуан түрлілігі, қолжетімділігі туристердің жалпы осы туристік бағытпен қанағаттану деңгейін көтеруге айтарлықтай септігін тигізеді.

Туризм мультипликаторының тек жалпыұлттық қана емес, сонымен қатар жергілікті деңгейде де стратегиялық жоспарлау үшін маңызды құрал екендігін көрсетеді. Ол аймақтық экономикалық саясатты қалыптастыруда, туризмге бағытталған инвестициялық жобаларды бағалауда және инфрақұрылымды дамыту бағдарламаларын негіздеуде кеңінен қолданыла алады [13].

2023 жылы туризм саласының ЖІӨ-дегі үлесі 3,9%-ды құрады. Саланы қолдау мен инвестиция көлемі де өсті: 2024 жылдың I тоқсанында туризмге салынған инвестициялар 177 млрд теңгеге жетті, бұл 2022 жылмен салыстырғанда үш есеге жоғары.

TSA деректеріне сәйкес, туризм саласы тікелей және жанама түрде 400 мыңнан астам жұмыс орнын құрайды және әрбір 1 теңге туристік өнім 2,5 теңгеге дейін жанама экономикалық әсер береді.

Талқылау. Мультипликатор мәні шығындар туризм индустриясындағы кәсіпорындардың қызметтері мен тауарларын тұтынудың нәтижесі ғана емес, сонымен қатар басқа кәсіпорындардың қызметтері мен тауарларын қызмет көрсету үдерісінде тұтынғанын растау болып табылады. БҰҰ Статистикалық комиссиясының ұсынымдарына сәйкес әлемнің 60-тан астам елінде туризмнің мультипликативті әсері саттелиттік шоттардың көмегімен бағалана бастады, бұл ЖІӨ-ді, жұмыспен қамту, инвестиция және бюджет кірісіндегі туризмнің жанама үлесін есептеуге мүмкіндік береді. Саттелиттік шоттар – белгілі бір экономикалық мәселені терең зерттеуге арналған статистикалық мәліметтердің жиынтығы. Туристік саттелиттік шоттарды дамыту бойынша көшбасшылар Канада мен Норвегия болып табылады, олар статистикалық тәжірибеде мұндай есептерді алды болып әзірлеп, енгізді, Канада 1991 жылы Оттавада өткен туризм статистикасы бойынша халықаралық конференцияда алғашқы нәтижелерін ұсынған болатын. Мұндай жұмысты Евростат 1997 жылы бастады. Туризмнің саттелиттік шоттары нақты макроэкономикалық жиынтықтарды есептеуді қамтиды (қосылған құн; жалпы ішкі (аймақтық өнім).

Индукцияланған әсерлер үй шаруашылықтары мен компаниялар туризмнің тікелей және жанама әсерінен түсетін кірістеріне байланысты шеккен шығындармен байланысты.

Туризмнің экономикаға қосқан жалпы үлесін тікелей, жанама және индукциялық әсерлер құрайды, ол экономикалық теорияда жақсы белгілі мультипликативті әсерге ие. Сәйкес мультипликатор туризмнің тікелей табысының (үлесінің) неше рет еселенгенін көрсететін коэффициент ретінде түсініледі.

Кесте – 1

«Үлкен жиырмалыққа» (Т20) кіретін кейбір елдердің экономикасына туризмнің ЖІӨ-дегі үлесіне мультипликативтік әсері*

Мемлекеттер	Туризмнің тікелей үлесі, %	Туризмнің мультипликативтік коэффициенті	Туризмнің жалпы(жиынтық) үлесі, %
Испания	5.1	2,8	14.4
Австралия	3.3	**3,9**	13.0
Мексика	6.2	2,1	13.0
Аргентина	4.0	2,8	11.0
Түркия	4.1	2,4	10.0
АҚШ	2.6	**4,4**	8.8
Қытай	2.5	**3,4**	8.6
Франция	3.9	2,3	9.1
Жапония	2.2	**3,1**	6.9
Ұлыбритания	2.4	2,9	6.9

Ресей	1.4	**4,2**	5.9
Сауд Арабиясы	3.0	2,2	6.7
Индия	1.9	2,4	4.5

**авторлармен WTTC, Travel and tourism impact, 2011 деректеріне сүйене отырып құрастырылған [10]*

1-кестенің мәліметтеріне сәйкес, әлемнің ірі және қарқынды дамыған экономикалары бар елдерінде туризм саласының ЖІӨ-дегі тікелей үлесі 1,4%-дан 5,1%-ға дейінгі аралықты қамтиды, ал жиынтық үлесі 4,5%-дан 14,4%-ға дейін жетеді. Бұл ретте мультипликативтік әсер коэффициенті 2,1 мен 4,4 аралығында өзгереді. Жалпы алғанда, бұл жанама табыс мемлекеттің жалпы ішкі өнімінде (ЖІӨ) бейнеленетін, туризмнен түсетін тікелей табыстан ерекшеленетін экономикалық көрсеткіш болып табылады.

Мысалы, Еуропаның алдыңғы қатарлы елдерінде (Франция, Испания, Ұлыбритания) туризм индустриясының ЖІӨ-дегі тікелей үлесі 2,4%-дан 5,1%-ға дейін құрайды. Ал мультипликативтік әсерді ескерсек, туризмнен түсетін жиынтық табыс 6,9%-дан 14,4%-ға дейін жетеді. Бұл көрсеткіштер туризмнің тек тікелей ғана емес, сонымен қатар жанама түрде де экономиканың басқа салаларына айтарлықтай ықпал ететінін көрсетеді. Бұл салалар туризмге тікелей қатысы болмаса да, оның дамуы арқылы жанама түрде пайда табады.

АҚШ, Қытай, Австралия мен Жапония сияқты елдердің көрсеткіштері де жоғары деңгейде, бұл олардың 21 ғасырда туризм саласы дамыған көшбасшы елдер қатарына кіретінін дәлелдейді. Мұндай мәліметтер туризмнің ұлттық экономикадағы рөлін бағалау мен болашақтағы даму стратегияларын анықтауда мультипликативтік әсерді есептеудің маңыздылығын көрсетеді.

Айта кету керек, пандемиядан кейін туризмнің ЖІӨ-дегі үлесі 2025 жылы ғана қалпына келеді деген болжам бар (WTTC деректері). Сондықтан соңғы жылдарға емес, 2011 жылғы арнайы жүргізілген зерттеулерге, тікелей және жиынтық үлес көрсеткіштеріне сүйену орынды болып табылады. Сонымен қатар, 2019 жылға дейін тізімдегі елдердің көпшілігінде тікелей және жанама шығындар қатынасында мультипликативтік коэффициенттің айтарлықтай өзгермегені байқалады.

Зерттеуде туризмнің мультипликативті әсерін бағалау үшін Ұлттық шоттар жүйесіне (SNA) сәйкес келетін және Дүниежүзілік туризм және саяхат кеңесі (WTTC) ұсынған туристік сателлиттік шоттар (Tourism Satellite Accounts – TSA) әдістемесі негізге алынды. Аталған әдістеме елдің ЖІӨ-сіндегі туризмнің тікелей және жанама үлесін анықтауға мүмкіндік береді.

Мультипликативтік әсер коэффициентін есептеу үшін келесі формула қолданылды:

$$\text{К мультипликативті} = \frac{\text{Туризмнен түсетін жалпы (жиынтық) ЖІӨ үлесі}}{\text{Туризмнен түсетін тікелей ЖІӨ үлесі}} \quad (1)$$

Мысалы, Қазақстан бойынша:

— WTTC деректері бойынша 2017 жылы туризмнің жалпы ЖІӨ-дегі үлесі – 6,0%,

— тікелей үлесі – 3,2%,

— сонда мультипликативтік коэффициент: 6,0%÷3,2%=1,9

Бұл әдіс Х. Клемент ұсынған анықтамаға да негізделеді, онда мультипликатор – аймақтағы туристің бір доллар шығынының тікелей емес, жанама түрде экономикада қаншалықты қосымша айналым тудыратынын сипаттайды.

Зерттеуде жанама әсер ретінде:

— жұмыспен қамту саласындағы өзгерістер;

— жеткізуші салаларға (көлік, ауыл шаруашылығы, құрылыс, сауда, т.б.) ықпалы;

— мемлекеттік кіріс пен инфрақұрылым дамуына әсері ескерілді.

Мұндай есептеулер Қазақстанда толыққанды туризм сателлиттік шоттары жүйесі әлі толық енгізілмегендіктен, қолжетімді WTTC деректері, ҚР ҰЭМ Статистика комитетінің ресми деректері мен халықаралық әдістемелік тәсілдермен үйлестіріліп қолданылды.

Біздің ойымызша, Қазақстанда туризмнің мультипликативтік әсерін саттелиттік шоттар негізінде толық бағалау жүйесі қалыптасқанға дейін, туризмнің ұлттық экономикаға жанама әсерін анықтау үшін Х.Клементтің анықтамасына сүйенуге болады. Оның анықтамасы бойынша, мультипликатор — бұл туристің аймақтағы бір доллар шығынының жылдық айналымы. Бұл жағдайда, туризм индустриясының бір доллар шығыны оған байланысты салаларда қанша есе экономикалық белсенділік тудыратынын көрсетеді.

Қазіргі таңда бізге экономикалық құрылымы ұқсас Ресейде де мультипликативтік әсерді есептеу әдістемесі мен статистикалық мәліметтер жетілмеген. Бұл жағдай елдегі туризмнің экономикадағы нақты рөлін объективті бағалауға кедергі келтіреді. Мысалы, WTTC сарапшылары 2021 жылы Ресейдегі туризмнің ЖІӨ-дегі жиынтық үлесін 10% (мультипликатор К=1,1) деп көрсетсе, Сбербанк басшысы Г. Греф бұл көрсеткіштің шын мәнінде тек 1%-ға жуық екенін алға тартып, жұмыспен қамтылғандар санының да үш есеге аз екенін (1,5 млн адам) мәлімдеді. Дегенмен, ол «Россия 24» арнасына берген сұхбатында туризм — жаңа жұмыс орындарын құруда мультипликативтік әсері ең жоғары сала екенін айтып, бұл секторға көбірек инвестиция салу қажеттігін ерекше атап өтті.

2017–2023 жылдар аралығындағы WTTC-тің Қазақстан бойынша жариялаған мәліметтеріне сүйенсек, ЖІӨ-дегі туризмнің жиынтық үлесі 6,0–6,2% аралығында. Бұл көрсеткіштер негізінде біз мультипликативтік әсер коэффициентін есептеп шығардық. 2017 жылғы туризмнің салалық ЖІӨ үлесіне (тікелей – 3,2%) сүйене отырып, жалпы үлесті анықтадық: мультипликатор = 1,9, сонда жиынтық үлес 6,08% (3,2% × 1,9) болып шығады. Бұл WTTC-тің 2017 (6,0%) және 2021 (6,2%) жылдарға берген ресми бағалауымен сәйкес келеді. Демек, Қазақстанда туризмнің ЖІӨ-дегі тікелей және жиынтық үлесі арасында үлкен алшақтық жоқ [10].

Зерттеу нәтижелері туризмнің мультипликативтік әсері тек кіріс әкеліп қана қоймай, сонымен қатар аймақтық даму, инфрақұрылым, жұмыспен қамту және қызмет көрсету сапасын арттыруға да оң ықпал ететінін көрсетті. Мысалы, Алматы облысы мен Түркістан облысында туристік мультипликатор елдік орташа көрсеткіштен жоғары. Бұл – табиғи және мәдени ресурстардың тиімді пайдаланылуының нақты дәлелі.

Халықаралық тәжірибе туризм мультипликаторын арттыруда мемлекеттік саясат, цифрлық технологиялар және халықаралық ынтымақтастықтың маңызын айқын көрсетеді.

Қазақстанда туризмнің экономиканың аралас секторлары мен әлеуметтік саласына жанама әсерін бағалаудың ескерілмей келуіне көптеген себептері бар екеніне де көңіл аударуды қажет етеді:

– жалпы және туристік статистиканың жетілмегендігі;
– ұлттық шоттар жүйесінде туристік мультипликатор параметрлерінің болмауы;
– туристік мультипликаторды есептеудің және оның жедел есебінің ғылыми негізделген бірыңғай әдістемелерінің болмауы;
– туризм анықтамалары мен ұлттық туризм статистикасының көрсеткіштерінің халықаралық стандарттарға сәйкес келмеуі;
– мультипликативті есепке байланысты шығындардың өсуі және т.б.

Белгілі бір өңір үшін туризм мультипликаторы бұл аймақтағы туристердің шығынына байланысты өңір экономикасы мен әлеуметтік сферасындағы табыстың өсу коэффициенті болып табылады. Аймақтағы немесе жергілікті аумақ деңгейінде (аудан, қала, кент) туризмнің мультипликативті әсерін арттыру үшін:

– тартымды туристік имидж бен тиімді жарнама стратегиясы;
– дамыған туристік инфрақұрылым және туризм индустриясы;
– өте тартымды (жоғары аттрактивті). қолжетімді және экологиялық таза туристік ресурстар ұсынымдардың болуы;
– дамыған тұтынушылық сектор;
– туризм саласында жоғары білікті кадрлар;
– туристер тұратын жерде қауіпсіздіктің жоғары деңгейі;
– негізделген баға саясаты;
– республикалық, аймақтық (жергілікті) деңгейлерде туризмді тиімді қолдау;
– импортты алмастыратын өнімдер, сусындар мен қызметтер және т.б. тауарлардың болуы қажет.

Сонымен қатар, талдау мультипликативті әсердегі аймақтық айырмашылықтарды көрсетеді: жоғары дамыған туристік бағыттар аз дамыған аймақтармен салыстырғанда экономикалық жанама әсерлерден көбірек пайда көреді. Ресей Халықаралық туризм академиясының ғалымдарының есептеулері бойынша оның әртүрлі аймақтарына арналған туристік жанама түсімдердің (кірістердің) мультипликаторы 1,1-ден 4-ке дейін болғанын көрсетті, мысалы, Орталық аймақтарда коэффициент - 1,2; Мәскеу үшін-2,95; Үлкен Сочи ауданы үшін-4,0 деген коэффициенттер ретінде әр аймақтың ЖІӨ-дегі туризм үлесіне баға беруде пайдалануға ұсынылған. Бұл экономикалық

пайданы біркелкі бөлу үшін аз қамтылған аудандарда туризмнің дамуына ықпал ететін мақсатты саясатты қажет етеді.

Зерттеу көрсеткендей, туризм қонақжайлылық және көлік сияқты негізгі секторлардағы кірістердің артуына ықпал етіп қана қоймайды, сонымен қатар оның мультипликативті әсерлері арқылы ауыл шаруашылығы, өңдеу өнеркәсібі және құрылыс сияқты байланысты салалардың дамуын ынталандырады. Сонымен қатар, осы салада жұмыс істейтіндердің шығындарының артуы нәтижесінде пайда болатын туризмнің салдары оның жалпы экономикаға қосқан үлесін одан әрі арттырады. Алайда, осы экономикалық пайданы бөлудегі аймақтық айырмашылықтар неғұрлым әділ дамуды қамтамасыз ету және аз дамыған аудандарда туризмнің барлық әлеуетін пайдалану үшін мақсатты саясат қажет екенін көрсетеді.

Туризмнің экономикалық пайдасын барынша арттыру үшін инфрақұрылымды жақсартуға, тұрақты тәжірибені және адами капиталды дамытуға инвестициялауға баса назар аудару қажет. Бұл шаралар туризмнің экономикаға оң әсерін сақтауға ықпал етіп, сонымен бірге оның өсуінің инклюзивті және экологиялық жауапты болуын қамтамасыз етеді. Туризмнің тікелей әсері туристердің тұру, тамақтану және демалыс қызметтеріне жұмсайтын шығындарынан түсетін кірістердің өсуінен байқалады. Дегенмен, жанама әсерлер одан да маңызды, өйткені туризм өңдеу өнеркәсібін, ауыл шаруашылығын және құрылысты қоса алғанда, қосалқы секторлардағы тауарлар мен қызметтерге сұранысты ынталандырады. Мысалы, жергілікті азық-түлікке деген сұраныс, қонақүйлер мен инфрақұрылымдар салу, кәдесыйлар сатып алу – мұның бәрі жергілікті экономиканың дамуына ықпал етеді. Индукцияланған әсерлер мұны одан әрі күшейтеді, өйткені туризммен байланысты қызметтен алынған табыс үй шаруашылығының шығындарының артуына әкеледі, бұл өз кезегінде кеңірек экономикалық белсенділікті ынталандырады.

Осы зерттеудің нәтижелері туризмнің экономикаға жедел және тұрақты экономикалық өсуге ықпал ететін күшті мультипликативті. әсер ететіндігін растайды. Алайда, оның әлеуетін толық іске асыру үшін үкімет туризмнің тұрақты дамуын қолдайтын және экономикалық пайданың аймақтар бойынша әділ бөлінуін қамтамасыз ететін стратегияларды жүзеге асыруы керек.

Қорытынды. Туризм индустриясы мемлекеттік қолдау және тиісті инфрақұрылымды құру жағдайында жылдам дамып келе жатқан жаңа экономиканы әлеуметтендіруге тың серпін бере алады. Ол экономиканың өзімен шектес сабақтас салаларының: сауда, қонақ үй, қоғамдық тамақтандыру, ойын-сауық және демалыс қызметі, көлік, байланыс, ауыл шаруашылығы,халық тұтынатын тауарлар өндірісінің дамуын ынталандырады.

Туризмнің мультипликативті әсеріне негізделген қазіргі экономикалық теория мультипликатор түріндегі осындай есептің практикалық құралы – туристік шығындарға байланысты еліміздің(аймақтардың) табысының өсуін көрсететін мультипликативтік коэффициентін есепке алуға мүмкіндік береді. Туризм мультипликаторы - бұл туристік шығындардың белгілі бір өлшемге ұлғаюы немесе азаюы нәтижесінде жалпы ішкі(аймақтық) өнімнің неше есе өсетінін немесе азаятынын көрсететінін сандық коэффициент. Туристік- рекреациялық қызмет ету кешені елеулі мультипликативті (экономикалық және әлеуметтік) әсер тудыратын әр түрлі онымен байланысты сабақтас салалардың өсуін ынталандырады.

Бастапқы тікелей шығыстар туризм индустриясының кәсіпорындарында (тұру, тамақтану, көлік қызметі, экскурсиялар т.б.) жүзеге асырылады. Бұл кәсіпорындар алған табыс инвестициялық жобаларға, қосымша еңбекақы қорын қалыптастыруға, жаңа жұмыс орындарын құруға, резервтік қорларды жинақтауға, жергілікті тауарлар мен қызметтерді төлеуге жұмсалуы керек. Туристік сала кәсіпорындары шығындарының бірінші тобы жергілікті тұрғындар мен республиканың басқа да кәсіпорындары үшін қосымша табыс түрінде трансформацияланады. Туризмнің туристік мультипликатор арқылы жанама әсерін есептеудің нақты әдістемесінің болмауы және Қазақстандағы ішкі туризм статистикасының жетілмегендігі оның бүгінгі таңдағы ЖІӨ-дегі рөліне жалпы объективті баға беруді осы мерзімге дейін қамтамасыз етпей келеді.

Туризм мультипликаторының жекелеген құрамдас бөліктерін бағалау нақты әдістемелік негізге және сәйкес бағдарламалық қамтамасыз етудің болуына негізделуі тиіс екенін атап өткен жөн. Туризмнің Қазақтан Республикасының экономикасына тигізетін әсерін бағалау ұлттық және саттелиттік шоттар туризм мультипликаторының мәнін жылдам есептеуге мүмкіндік беретін тиісті есеп саясатына негізделуі керек.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Government of the Republic of Kazakhstan. Concept for the Development of the Tourism Industry of the Republic of Kazakhstan for 2023–2029. – 2023. – 38 p. – URL: https://adilet.zan.kz

2. Ministry of Tourism and Sports of Kazakhstan. Analytical Report on the Development of Domestic Tourism in Kazakhstan. – 2023. – 64 p.

3. WTTC. Kazakhstan Country Report: Travel & Tourism Economic Impact 2023 // WTTC Reports. – 2023. – P. 1–15. – URL: https://wttc.org

4. QazStat. Kazakhstan Tourism Indicators 2019–2023. – URL: https://stat.gov.kz

5. OECD. Tourism Trends and Policies 2023 // OECD Publishing. – 2023. – URL: https://www.oecd.org/tourism/

6. Ivanov S., Webster C., Mihajlov M. Tourism Multipliers and National Accounts: Theory and Application // International Journal of Tourism Research. – 2022. – №24(1). – P. 44–59. – doi:10.1002/jtr.2497

7. Smith J., Brown L., Green K. Tourism Multiplier Effect in Emerging Economies: A Sectoral Analysis // Journal of Travel Economics. – 2021. – №45(2). – P. 123–138. – doi:10.1016/j.jte.2021.03.005

8. Gülbay B., Demirtaş B. Measuring the Economic Impacts of Tourism: Multiplier Analysis in Turkish Provinces // Current Issues in Tourism. – 2023. – №26(5). – P. 598–613. – doi:10.1080/13683500.2022.2092802

9. Yessimova Z., Zhumanova D. The Role of Tourism in the Economic Diversification of Kazakhstan // Eurasian Journal of Economic Research. – 2021. – №8(3). – P. 92–103. – doi:10.51354/ejer.2021.8.3.9

10. World Travel & Tourism Council. Global Economic Impact Trends 2024. – URL: https://researchhub.wttc.org/product/economic-impact-report-global-trends

11. United Nations World Tourism Organization. Tourism and Economic Development: A Statistical Overview. – URL: https://www.unwto.org

12. eQonaq. Analysis of Tourist Flows in Kazakhstan. – URL: https://eqonaq.kz

13. Есенов Б.Қ. Туризм саласындағы мультипликаторлық модельдерді аймақтық деңгейде қолдану // КазУЭФМТ Хабаршысы. – 2023. – №2(58). – Б. 75–83.

REFERENCES

1. Government of the Republic of Kazakhstan. Concept for the Development of the Tourism Industry of the Republic of Kazakhstan for 2023–2029. – 2023. – 38 p. – URL: https://adilet.zan.kz

2. Ministry of Tourism and Sports of Kazakhstan. Analytical Report on the Development of Domestic Tourism in Kazakhstan. – 2023. – 64 p.

3. WTTC. Kazakhstan Country Report: Travel & Tourism Economic Impact 2023 // WTTC Reports. – *2023.* – P. 1–15. – URL: https://wttc.org

4. QazStat. Kazakhstan Tourism Indicators 2019–2023. – URL: https://stat.gov.kz

5. OECD. Tourism Trends and Policies 2023 // OECD Publishing. – 2023. – URL: https://www.oecd.org/tourism/

6. Ivanov S., Webster C., Mihajlov M. Tourism Multipliers and National Accounts: Theory and Application // International Journal of Tourism Research. – 2022. – №24(1). – P. 44–59. – doi:10.1002/jtr.2497

7. Smith J., Brown L., Green K. Tourism Multiplier Effect in Emerging Economies: A Sectoral Analysis // Journal of Travel Economics. – *2021*. – №45(2). – P. 123–138. – doi:10.1016/j.jte.2021.03.005

8. Gülbay B., Demirtaş B. Measuring the Economic Impacts of Tourism: Multiplier Analysis in Turkish Provinces // Current Issues in Tourism. – 2023. – №26(5). – P. 598–613. – doi:10.1080/13683500.2022.2092802

9. Yessimova Z., Zhumanova D. The Role of Tourism in the Economic Diversification of Kazakhstan // Eurasian Journal of Economic Research. – *2021*. – №8(3). – P. 92–103. – doi:10.51354/ejer.2021.8.3.9

10. World Travel & Tourism Council. Global Economic Impact Trends 2024. – URL: https://researchhub.wttc.org/product/economic-impact-report-global-trends

11. United Nations World Tourism Organization. Tourism and Economic Development: A Statistical Overview. – URL: https://www.unwto.org

12. eQonaq. Analysis of Tourist Flows in Kazakhstan. – URL: https://eqonaq.kz

13. Esenov B. Turizm salasyndaky multiplikatorlyq model'derdi aymaqtyq dengine qoldanu [Application of multiplier models in the tourism sector at the regional level] // KazUEFMT Habarshysy. – 2023. – №2(58). – B. 75–83. [in Kazakh]

Омарова А.С., Борбасова З.Н., Улаков С.Н.

ОЦЕНКА МУЛЬТИПЛИКАТИВНОГО ВОЗДЕЙСТВИЯ ТУРИЗМА НА ЭКОНОМИКУ

Аннотация

С социально-экономической точки зрения туристический рынок оказывает прямое и косвенное влияние на формирование различных отраслей и реализацию их целей.

В данной статье рассматривается вопрос оценки мультипликативного воздействия туристской индустрии на экономику Казахстана. Цель исследования — определить долю туризма в валовом внутреннем продукте (ВВП) с учетом его прямого и косвенного влияния. В исследовании использовались статистический анализ, сравнительные методы и контент-анализ. На основе официальных данных WTTC и Бюро национальной статистики был определён коэффициент мультипликативного воздействия туристского сектора. Результаты показали, что влияние туризма не ограничивается только прямыми доходами — он также оказывает опосредованное влияние на такие сектора, как транспорт, сельское хозяйство, строительство и сфера услуг. Кроме того, было выявлено, что заниженная оценка мультипликативного эффекта в Казахстане связана с недостаточной проработанностью показателей в системе национальных счетов. Результаты исследования подтверждают экономическую значимость туристской индустрии и подчеркивают необходимость совершенствования стратегии её развития.

Был проведён анализ мультипликативного эффекта туризма на смежные отрасли экономики Казахстана, а также рассмотрены факторы, способствующие его усилению. Поскольку туристическая отрасль считается одним из приоритетных направлений с высоким потенциалом развития, возникает необходимость в объективной оценке её экономической эффективности и влияния на национальную экономику. В этой связи важно ежегодно включать показатели мультипликативного эффекта развития индустрии туризма и гостеприимства Казахстана в соответствии с международной научной методологией в государственную статистическую отчётность.

Omarova A., Borbasova Z., Ulakov S.

ASSESSMENT OF THE MULTIPLIER IMPACT OF TOURISM ON THE ECONOMY

Annotation

From a socio-economic perspective, the tourism market has both direct and indirect effects on the development of various industries and the achievement of their goals.

This article examines the assessment of the multiplier impact of the tourism industry on Kazakhstan’s economy. The aim of the study is to determine the contribution of tourism to gross domestic product (GDP), taking into account its direct and indirect effects. Statistical analysis, comparative methods, and content analysis were used in the research. Based on official data from WTTC and the National Bureau of Statistics, the multiplier effect coefficient of the tourism sector was calculated.

The results demonstrate that the impact of tourism is not limited to direct income but also indirectly influences sectors such as transportation, agriculture, construction, and services. Furthermore, the low estimation of the multiplier effect in Kazakhstan is due to underdeveloped indicators within the national accounts system.

The multiplier effect of tourism on Kazakhstan’s related economic sectors has been analyzed, and the factors contributing to its enhancement have been identified. As the tourism sector is recognized as one of the priority areas with high development potential, it is essential to objectively assess its economic efficiency and its impact on the national economy. Therefore, it is necessary to annually include the indicators of the multiplier effect of tourism and hospitality industry development in Kazakhstan’s national statistical reporting, in accordance with international scientific methodologies.

DOI 10.52260/2304-7216.2025.2(59).30
UDC 336.131
SRSTI 06.35.01

A. Yelubayeva*, PhD student[1]
A. Zeinelgabdin, d.e.s., professor[1]
S. Kurmanbayeva, master, senior lecturer[2]
L. Kunshigarova, PhD, senior lecturer[3]
Academy of Public Administration under the President of the Republic of Kazakhstan, Astana, Kazakhstan[1]
Alikhan Bukeikhan University Semey, Kazakhstan[2]
International Transport and Humanities University, Almaty, Kazakhstan[3]
***** – main author (author for correspondence)
e-mail: almagul.yelubayeva@gmail.com.

THE IMPACT OF ASSESSMENT ON THE IMPROVEMENT OF THE PERFORMANCE AUDITING MECHANISM

In the context of rapid socio-economic changes, the effects work of government agencies is becoming a key factor for the successful development of society and the adoption of sound management decisions. The purpose of the study is to contribute to the improvement of the mechanism for auditing the effectiveness of government agencies by analyzing existing assessment methods and developing new approaches. Increasing the accountability and transparency of government agencies is directly related to the quality of assessment, which is seen as a key tool for developing effective auditing. The article examines the processes of evaluating the activities of government agencies and identifies the shortcomings of existing methods that affect the final results. The authors propose to review the criteria and approaches to assessment, which will allow for a comprehensive assessment of the effectiveness of the work of the authorities, taking into account their impact on the development of the country, region or individual sectors of the economy. Particular attention is paid to the need to take into account the results of audit activities when conducting an annual assessment. The research methodology is based on an analysis of existing tools and practices, which makes it possible to identify weaknesses and strengths in the activities of government agencies. The results obtained are valuable for both theory and practice, contributing to the improvement of the mechanism for auditing the effectiveness of government agencies.

Keywords: *assessment, criteria, target indicators, government agencies, mechanism, improvement, performance audit.*

Кілт сөздер: *бағалау, критерийлер, нысаналы индикаторлар, мемлекеттік органдар, тетік, жетілдіру, тиімділік аудиті.*

Ключевые слова: *оценка, критерии, целевые индикаторы, государственные органы, механизм, совершенствование, аудит эффективности.*

JFL classification: H83, H60

Introduction. The administrative and budgetary forms implemented at the current stage of Kazakhstan's development are aimed at creating an effective system of public administration to increase the efficiency of the state in various sectors of the economy. The performance of public administration is based on the principles of transparency, accountability, and efficiency. In the context of the dynamically occurring institutional transformations, the creation and development of a people-oriented model of public administration, as reflected in the Concept of Public Administration Development in the Republic of Kazakhstan until 2030, is most relevant [1]. It is necessary to improve the system of monitoring and evaluating the activities of government agencies, which is one of the elements influencing the improvement of the mechanism for auditing the effectiveness of government agencies.

The main conclusions of the research indicate the need to apply new approaches when evaluating government agencies and to review the methodology for evaluating the activities of government agencies.

This is due to the fact that imperfect assessment methods can lead to distorted results, reduced trust in public administration, and inefficient use of resources. The recommendations and conclusions proposed by the authors can be used to develop a new methodology for evaluating the performance of government

agencies, create more effective management practices, and improve the mechanism for auditing the performance of government agencies.

The need to review existing approaches to assessment and the requirement for new criteria reflecting the actual performance of government agencies determine the relevance of the topic.

To achieve this goal, the following tasks have been identified within the framework of the study:

- Study the regulatory legal acts governing the assessment process;
- Identify problematic aspects of evaluating the activities of government agencies;
- Suggest ways to solve the identified problems.

The theoretical and practical significance of the topic highlights the need for further study and improvement of methods for evaluating the performance of government agencies.

The purpose of the study is to analyze the results of the annual assessment of the performance of government agencies in the strategic component of the «Achieving Goals» block to justify the need to review existing approaches to evaluating performance.

The methodological basis of this study is the use of systematic and comparative analysis to assess the performance of government agencies. The materials of the «Center for research, analysis, and evaluation of performance» LLP (Evaluation Center), along with the results of the annual assessment of government agencies, became the information base of the work. The characteristics of the research material include both qualitative and quantitative indicators, which are important factors for the reliability of the conclusions.

Literature review. Literature review. As a result of analyzing the experience of foreign countries and studying the methodology for evaluating the effectiveness of government agencies in Kazakhstan, a methodological model for evaluating Canadian government agencies was selected, adapted to the specifics of Kazakhstan.

The issues of evaluating the effectiveness of government agencies are the subject of active research in the scientific literature, both foreign and domestic scientists. The authors L. Andersen, A. Boesen and L. Pedersen emphasize that effectiveness is a specific criterion for the academic performance of the evaluated activity of the organization. The effectiveness criterion is defined as a theoretically sound standard based on achievements that are subject to evaluation [2].

The measurement of efficiency in the public sector faces a number of distortions, including the priority of quantitative indicators over qualitative ones. This can lead to insufficient attention to the quality of services and long-term results, which makes it difficult to adequately assess the actual effectiveness of organizations, as noted by researcher Hansen [3].

Kazakhstani researchers such as G. Suleimenova, E. Kapogusov, N. Kabizhan, and M. Kadyrova note that evaluating the effectiveness of government agencies plays a key role in governance. At the same time, the evaluation of the process is perceived more as a bureaucratic formality than as a tool to increase efficiency [4]. The authors D. Adilbekov, L. Beisenova, B. Alibekova and A. Shakharova studied the theoretical and practical aspects of evaluating the effectiveness of government agencies in Kazakhstan, evaluation criteria and stages of the evaluation system development. Their work suggests ways to improve the evaluation procedure aimed at improving the effectiveness of government agencies, including local executive bodies [5][6].

Despite the significant contribution of scientists to the study of evaluating the effectiveness of government agencies, it is necessary to continue analyzing the evaluation results in the "Achieving goals" block over the years. It is also important to study the impact of these results on improving the mechanism for auditing the effectiveness of government agencies.

The main part. Currently, the methodological basis for the assessment is the Decrees of the President of the Republic of Kazakhstan dated March 19, 2010, No. 954, «On the system of annual assessment of the performance of Central State and Local Executive Bodies of Regions, Cities of Republican Significance, and the Capital» (hereinafter referred to as the Assessment System) and August 26, 2019, No. 136, the changes in which demonstrate the processes of improvement of key assessment criteria and procedures, taking into account modern realities [7].

By paragraph 1 of Chapter 1, the Evaluation System has been developed to improve the performance of the activities of the government agencies being evaluated.

Subparagraph 3) of paragraph 2 of Article 113 of the Budget Code [8] mandates an annual evaluation of the results, which is based on an assessment of the performance of central government agencies (CGA) and local executive bodies (LEB), conducted annually by the Evaluation System.

The evaluation of the performance of government agencies is carried out in three blocks: «Achievement of Goals» «Interaction with Citizens» and «Organizational Development». In this article, the authors analyzed the results of evaluating the activities of government agencies in the «Achievement of Goals» block.

To determine the performance of measures taken by government agencies to develop the supervised industry/sphere/region, as well as to use budget funds [9], an operational assessment methodology has been approved for the achievement of goals (Assessment Methodology).

In accordance with paragraph 1 of Article 113 of the Budget Code, it follows that the evaluation of results is an objective assessment of the impact of the activities of CGA and LEB on the development of the economy of a country or region, a particular branch (sphere) of the economy, and society, as well as an analysis of the achievement of performance indicators of a government agency.

In this regard, the authors need to determine whether the current Assessment Methodology allows them to reflect a real and holistic picture of the performance of the implementation of the functions and tasks assigned to the state body. Additionally, they need to determine the degree/level of influence of the activities of CGA and LEB on the development of the country's economy as a whole or a particular region.

According to the norms of the Assessment Methodology, the activities of CGA are evaluated according to three criteria, and the activities of LEB are evaluated according to five criteria [9]. When evaluating the activities, the criteria for CGA and LEB are not identical, which does not contribute to uniformity and fairness in evaluating their activities. One single criterion is applied to both CGA and LEB – the achievement of the goals of the development plan.

Two additional criteria are used to evaluate the CGA:

- The performance of budget program execution in achieving the goals of the development plan;
- The relationship of the development plan objectives with budget programs.

When evaluating, LEB is assessed according to four additional criteria;

- Bsence of violations within the framework of the current legislation of the Republic of Kazakhstan, based on the results of inspections of development programs by state audit and financial control authorities for the period under review;
- Achieving direct results of budgetary development programs;
- The performance of the implementation of the budget development program;
- The use of new budgeting practices (the budget of popular participation).

We note that according to paragraph 2 of Article 113 of the Budget Code, the evaluation of results should be based on an «efficiency audit conducted in accordance with the Law of the Republic of Kazakhstan «On State Audit and Financial Control». However, there is no such criterion when evaluating the results of CGA activities, while the criterion «absence of violations within the framework of the current legislation of the Republic of Kazakhstan, based on the results of inspections of development programs by state audit and financial control bodies for the period under review» is used to evaluate LEB.

The annual assessment of the «Achievement of Goals» block was carried out until 2023 in two components: the strategic component and the budget component. In 2023, the Evaluation Center analyzed the achievement of the goals of the development plans of the central state and local executive bodies from the point of view of the strategic component, the results of which were officially provided by them.

The degree of performance of each government agency is determined in accordance with the results of the annual assessment. The results of the evaluation of the activities of CGA and LEB in the «Achievement of Goals» block and the position of government agencies in the ranking among CGA and LEB in terms of points scored over the years are analyzed [5].

A high degree of efficiency in the CGA, corresponding to an assessment indicator from 90 to 100 points, was established: in 2019, 12 or 71% of the 17 evaluated CGA; in 2020, 12 or 67% of the 18 evaluated CGA; in 2021, 14 or 74% of the 19 evaluated CGA; in 2022, 17 CGA or 85% of the evaluated 20.

The average degree of performance, corresponding to a score from 70 to 89.99 points, has been established: in 2019, 5 CGA or 29% of the total number of CGA; in 2020, 6 CGA or 33% of the total number of CGA; in 2021, 5 CGA or 26% of the total number of CGA; in 2022, 3 CGA or 15% of the total number of CGA.

A low degree of efficiency and inefficiency of activities, corresponding to assessment indicators from 50 to 69.99 points and below 50 points, has not been established in the CGA.

During the analyzed period, a high degree of efficiency was established for only one LEB in Almaty in 2020 (92 points), which is 6% of the total number of LEB (20 LEB).

The average degree of efficiency was established: in 2019 and 2020, 13 LEB or 76% of 17 LEB; in 2021, 10 LEB or 59% of 17 LEB; in 2022, 2 LEB or 10% of 20 LEB.

The low degree of efficiency was estimated: in 2019 – 4 LEB or 24% of 17 LEB; in 2021 – 6 LEB or 35% of 17 LEB; in 2022, 17 LEB or 85% of 20 LEB.

The activity of a state body that scored less than 50 points according to the assessment results is recognized as ineffective. In 2022, the LEB of the Ulytau region (44 points) was recognized as ineffective, which constitutes 5% of the total number of LEB.

For the period from 2019 to 2022, the activities of the CGA were assessed as highly efficient, with an average score of 94 points. In some CGA, the scores reached: the Ministry of National Economy (100 points), the Ministry of Foreign Affairs (99.2 points), the Agency for Public Services (99 points), the Ministry of Justice (98.3 points), the Ministry of Energy (98.3 points), the Ministry of Information and Public Development (98 points), the Ministry of Finance (96 points), and the Ministry of Healthcare (94 points).

At the same time, the activities of the LEB from 2019 to 2022 were assessed as having an average degree of efficiency (71 points). In 2022, the assessment of the activities of the LEB worsened: one LEB was assessed as ineffective (Ulytau region – 44 points), which accounted for 5% of the total number of LEB. Additionally, individual rural development areas received low ratings: West Kazakhstan region (54.2 points), Mangystau region (55.2 points), Zhetisu region (55.6 points), North Kazakhstan region (56.4 points), Abai region (56.7 points), Shymkent (58.2 points), Akmola region (58.5 points), Kyzylorda region (61.1 points), Atyrau region (61.4 points), and Karaganda region (61.8 points).

An analysis of the annual performance assessment among CGA and LEB, assessed on a 100-point scale, showed that the average annual score for CGA is higher than the average annual score for LEB. One of the factors that influenced the high rating of the CGA in comparison with the rating of LEB is the different approaches to evaluation, including the number of criteria and the types of criteria by which the CGA and LEB are evaluated. Over the period from 2019 to 2022, the degree of performance of CGA activities increased on average from 92 to 94 points, while the degree of performance of LEB activities decreased from 76 to 61 points on average [10].

Analysis of the strategic component. Based on the results of the analysis of the strategic component in the section «Exceeding the planned values» of the target indicators (TI), Table 1 presents the results of achieving the planned values of TI for the CGA.

Table – 1

The results of achieving the planned values of TI in the CGA*

Period, year	Planned TI values exceeded by 25% or more	Planned TI values exceeded by 100% or more	Planned TI values have been adjusted downward	There are no positive dynamics of TI compared to last year
2019	22	-	10	60
2020	21	6	20	71
2021	20	16	19	36
2022	21	15	12	42
2023	23	13	24	62

** compiled by the authors based on the source* [11]

The planned TI values were exceeded by 25% or more and by 100% or more. Based on the results of the analysis of the implementation of the CGA development plans, it was found that the planned values of TI were exceeded by 25% or more in 2019 for 22 TI, in 2020 – 21 TI, in 2021 – 20 TI, in 2022 – 21 TI, in 2023 – 23 TI.

The planned TI values were exceeded by 100% or more in 2019, 6 TI each in 2020, 16 TI in 2021, 15 TI in 2022, and 13 TI in 2023.

We note that from 2019 to 2023, the facts of exceeding the planned values by 25% or more increased by 1 TI (from 22 to 23 TI) while exceeding the planned values by 100% or more increased by 7 TI (from 6 to 13 TI).

According to the results of the analysis of the implementation of the CGA development plans in 2023, only 36 facts (or 6.5% of the total number of indicators of the development plans, in 2022 – 6.1%) of exceeding the planned values by 25% or more were established.

Based on the results of an assessment of the performance of government agencies, it was found that CGA

often initially set underestimated planned values of TI when planning their work. So, in 2023, in 14 out of 22 CGA (64% of all analyzed CGA), there are facts of over-fulfillment of TI by 25% or more.

The facts indicate that the trend of planning indicators with underestimated values continues. Thus, the planned indicators are formed by a slight increment to the existing level, which in turn leads to their over-fulfillment, which indicates an underestimated planning of indicators, which makes it more difficult to conduct a reliable analysis and forecast.

Planned TI values have been adjusted downward. The current Methodology for the development, implementation, monitoring, and adjustment of the National Development Plan of the Republic of Kazakhstan, development plans of government agencies, development plans of regions, cities of republican significance, and the capital [12], is not allowed to reduce the planned values of TI and indicators of the results of budget programs for the relevant financial year. Based on the results of the efficiency assessment, it was found that in 2023 the share of indicators, the planned values of which were adjusted downward, amounted to 6.7% or 24 TI (in 2022 – 3.5% or 12 TI).

The planned values of TI have been adjusted downward. In 2019, there are 10 TI, in 2020 – 20 TI, in 2021 – 19 TI, in 2022 – 12 TI, in 2023 – 24 TI.

The largest number of facts about the adjustment of planned values is related to TI, which is interconnected with financial expenses (19 facts).

The CGA often adjusts the planned values downward for insufficiently substantiated reasons, which leads to an artificial overestimation of the actual performance of the indicators of the CGA development plans and, in turn, to a distortion of statistics in general.

In addition, the adjustment of the planned values of indicators slows down the development of the supervised industry/sphere and indicates poor performance/implementation of the tasks set and the quality of planning in government agencies. Thus, when planning and approving the budget, TI alone is approved, during the actual execution of the budget, and by the end of the fiscal year, TI is adjusted downward.

Lack of positive TI dynamics compared to last year. Based on the results of the analysis, an increase in the share of indicators with negative dynamics of achievement was found, that is, the actual value is lower than the fact of the previous year. Thus, in 2023, 62 facts of target indicators were recorded with negative dynamics of implementation in 2022 – 42 facts (or 17.4% of the total number of indicators against 12.3% in 2022).

In general, 16 of the 22 analyzed government agencies allowed the dynamics of the actual performance of indicators to deteriorate compared to 2022.

It should be noted that the indicators are performed with the absence or negative dynamics of actual performance compared to last year due to the planning of indicators with underestimated values and the facts of adjustments.

There are no positive dynamics of TI compared to last year, in 2019 it amounted to 60 TI, in 2020 it increased to 71 TI, in 2021 it decreased to 36 TI TI, in 2022 it increased to 42 TI, in 2023 it increased to 62 TI.

A government agency that does not have positive dynamics in achieving its goals generally indicates that the CGA is not very effective in achieving its goals. At the same time, the measures taken by a number of indicators are not effective enough, as they have not reached the planned values for several years.

Let's consider the results of achieving the planned values of TI for LEB according to Table 2.

Table – 2

The results of achieving the planned values of TI according to LEB*

Period, year	Planned TI values exceeded by 25% or more	Planned TI values exceeded by 100% or more	TI – the unreliability of the information provided has been revealed
2019	40	-	24
2020	14	3	36
2021	2	1	22
2022	144	63	33
2023	135	52	16

**compiled by the authors based on the source [13]*

In 2023, there were 187 instances of exceeding indicators by 25% or more (down from 207 in 2022). Cases of exceeding planned values by 100% or more also decreased, with 52 instances in 2023 compared to 63 in 2022.

Analyzing the annual results for planned values of TI for LEB reveals the following: In 2019, 40 TI exceeded planned values by 25% or more; in 2020, there were 14 TI; in 2021, only 2 TI; and in 2022, this number surged to 144 TI, before dropping to 135 TI in 2023.

For exceeding planned values by 100% or more, there were 3 TI in 2019, 3 TI in 2020, 1 TI in 2021, 63 TI in 2022, and a decline to 52 TI in 2023.

These trends suggest that planned indicators are often underestimated, as they are set with only slight increments to existing levels, leading to consistent over-fulfillment.

Assessments also revealed instances of false reporting: 24 TI in 2019, 36 TI in 2020, a decrease to 22 TI in 2021, an increase to 33 TI in 2022, and a reduction to 16 TI in 2023. According to Chapter 4 of the Assessment Methodology, each instance of false information incurs a penalty of minus 0.2 points.

This data indicates that LEB reporting lacks quality, primarily due to misinterpretations in indicator calculations. There is insufficient communication from central authorities regarding the methods used for calculating these indicators. There is a weak work on explaining and communicating the methods of calculating indicators to the LEB by the supervising central authorized bodies.

Assessment of the criterion «Achievement of the goals of the development plan of state bodies» in the CGA. The analysis of the strategic component in the section «Execution of target indicators» is aimed at improving the quality of TI execution and forecasting quality in the formation of target values.

In 2023, the CGA development plans outlined 78 goals (up from 76 in 2022), with 64 goals fully achieved, reflecting an achievement rate of 82.1%, compared to 77.6% in 2022.

The assessment results indicated that the share of achieved goals in the CGA development plan for 2023 (excluding corrective parameters) was 82.1% or 64 out of 78 goals. When considering corrective parameters, 35 goals were achieved, yielding a rate of 44.9%, down from 51.3% in 2022. This decline is attributed to a doubling of adjustments to planned indicator values (from 12 TIs in 2022 to 24 in 2023) and a notable increase in instances of stagnant actual values from the previous year (from 36 TIs in 2021 to 62 TIs in 2022).

In 2023, the CGA had a total of 461 target indicators (including macro and financial-related indicators). Of these, 317 were fully achieved without correction (68.8% in 2022 was 70.2%), 37 were partially achieved (8%, compared to 8.1% in 2022), 2 were not achieved (0.4%, down from 1.2% in 2022), and 105 were not evaluated (22.8%, up from 20.5% in 2022). With the correction parameter, 220 indicators were fully achieved (61.8%, compared to 69% in 2022), while 134 were partially achieved (37.6%, compared to 14% in 2022).

Assessment according to the criterion «Achievement of the goals of the development plan of the region, the city of republican significance, the capital» in the LEB. The assessment according to the criterion is based on macro indicators and TI development plans, interconnected with financial expenses.

The assessment results showed that the share of goals achieved by LEB in 2023 (excluding the corrective parameter) was 43.6% or 112 goals out of 257 taken into account (in 2022 – 48.3% or 117 goals out of 242). While taking into account the correction parameter, the share of goals achieved was 29.6% or 76 goals (in 2022 – 32.6% or 79 goals).

The total number of LEB target indicators in 2023 was 2,350 (in 2022 – 2,373). Of these, 1,485 (or 63.2%, in 2022 – 58.7%) were fully achieved without taking into account the correction parameter, 338 (or 14.4%, in 2022 – 13.7%) were partially achieved, 23 (or 1%, in 2022 – 1.1%) were not achieved and were not taken into account - 504 (or 21.4%, in 2022 – 26.5%). While taking into account the correction parameter, 1,299 (or 55.3%, in 2022-50%) were fully achieved, and 524 (or 22.3%, in 2022 - 22.4%) were partially completed.

The indicators for evaluating the criteria «Achieving the goals of the development plan» for CGA and LEB are summarized in Table 3 by the authors.

Table – 3

Achievement of the CGA and LEB target indicators*

№ п	Quantity	The year 2019		The year 2020		The year 2021		The year 2022		The year 2023	
		CGA	LEB	CGA	LEB	CGA	LEB	CGA	LEB	CGA	LEB

/ п											
1	TI is not taken into account	43	77	37	77	72	21	88	629	105	504
2	TI has not been reached	2	1	3	11	4	1	5	25	2	23
3	TI has been partially achieved	41	197	41	210	35	81	35	325	37	338
4	TI is fully achieved	256	526	256	504	262	214	302	1394	317	1485
	Total Target Indicators (TI)	**342**	**801**	**337**	**802**	**373**	**317**	**430**	**2373**	**461**	**2350**

** compiled by the authors based on the source [14]*

When analyzing the results of the assessment of the performance of target indicators, we note that there are TI not taken into account, due to the lack of reporting information on their actual performance at the time of the assessment; the relevant departmental reports/official data were not generated in the Bureau of National Statistics of the Agency for Strategic Planning and Reforms of the Republic of Kazakhstan (BNS ASPR).

When assessing the CGA, the number of TI not taken into account increases annually, so from 2019 to 2023, the number increased from 43 TI to 105 TI, or from 12.6% in 2019 to 22.8% in 2023 (Figure 1).

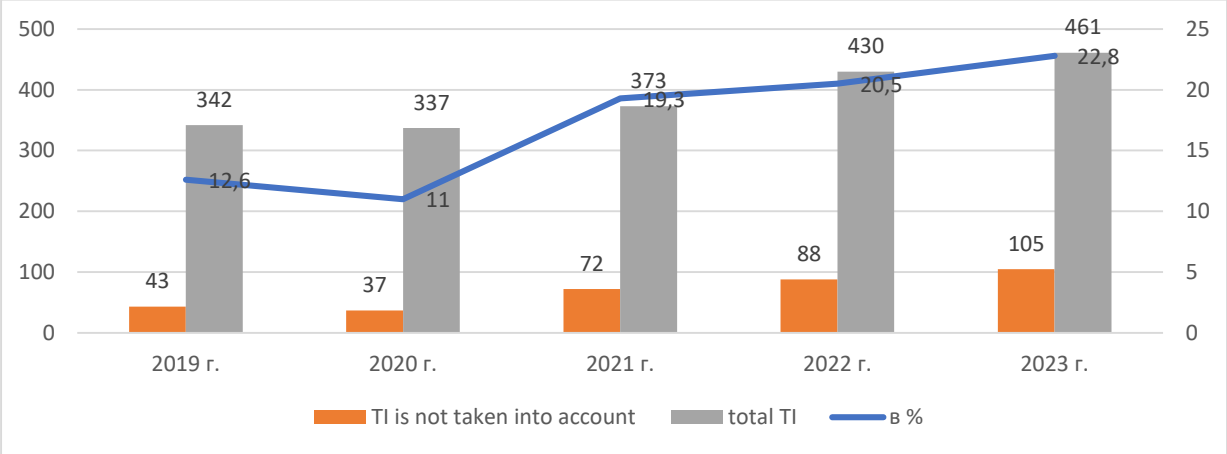

Figure – 1. **The dynamics of TI indicators, which are not taken into account when evaluating CGA activities***

** compiled by the authors based on the source [15]*

When assessing LEB, the amount of TI not taken into account increases annually, so from 2019 to 2023, the amount increased from 77 TI to 504 TI, or from 9.6% in 2019 to 21.5% in 2023 (Figure 2).

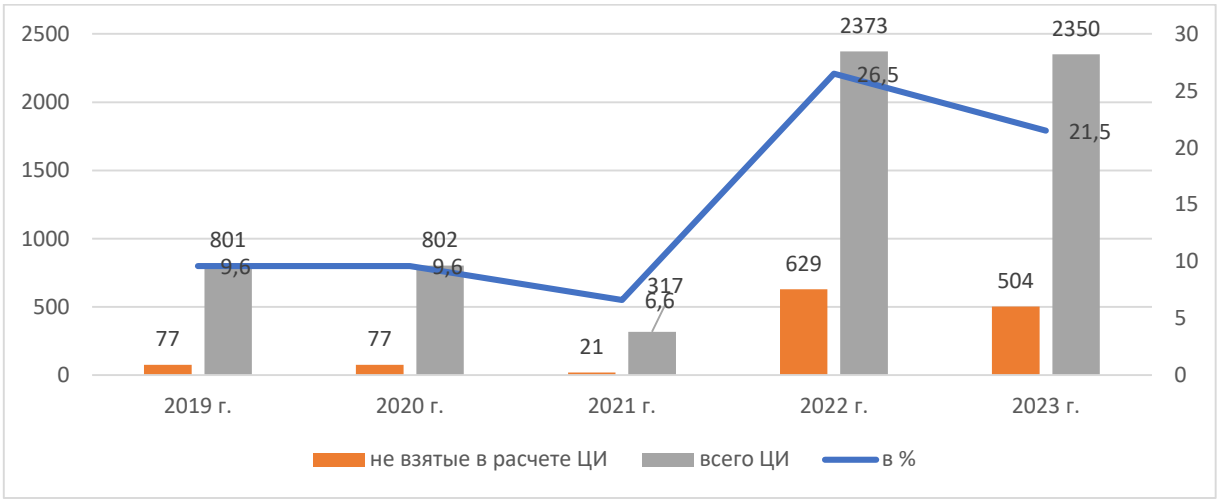

Figure – 2. **The dynamics of TI indicators, which are not taken into account when evaluating LEB activities, is shown in***

** compiled by the authors based on the source [15]*

The number of TI not taken into account increases annually, due to the fact that at the time of evaluating the activities of government agencies, there are no statistics available in the BNS ASPR to confirm the fact that TI has been achieved or not achieved. Since the industry departments do not provide reporting data for the BNS ASPR in a timely manner for various reasons.

In 2023, the amount of TI not taken into account in the assessment of CGA was 22.8% and LEB – 21.5% of the total amount of TI in CGA (461 TI) and LEB (2350 TI), respectively. At the same time, there is an annual increase in the number of CHI indicators that are not taken into account. In the future, this may have an impact on reducing the quality of the annual assessment of the performance of government agencies, since for the objectivity of the assessment it is necessary to take into account all indicators of TI. Accordingly, the implementation of an objective assessment of the impact of the activities of CGA and LEB on a particular branch (sphere) of the economy, as well as the possibility of a reliable analysis of the achievement of performance indicators of the state body specified in paragraph 1 of Article 113 of the Budget Code is not at the proper level [3]. In addition, there is a weak correlation between the performance indicators of a government agency and its activities themselves. There is no criterion for evaluating government agencies that determines or reflects the level of their influence on a particular industry they oversee as a result of their activities.

Conclusion. An assessment system is a set of measures aimed at collecting information about the performance of government agencies and the factors influencing it. In this regard, the main task of the evaluation system is to decompose the performance of a government agency into several specific indicators and monitor its performance on these indicators from year to year.

Based on the results of the evaluation of the performance of government agencies, we propose the following:

Firstly, CGA and LEB are subject to different evaluation criteria, which significantly affects their rating positions.

We propose to unify some performance indicators and criteria between the CGA and the LEB, as well as bring them in line with the law.

Secondly, we propose to introduce joint responsibility of the CGA for territorial divisions by industry and area, both for planning budget funds and for their development.

Thirdly, when evaluating government agencies to calculate the achievement of TI, there are TI that are not taken into account. The main reason is the lack of published departmental reports/official data of the BNS ASPR, the number of which exceeded 20% of the total volume of TI. In this regard, it is necessary to establish uniform deadlines for the submission of departmental reports to the BNS ASPR and review the timing of the assessment.

Fourthly, there are facts of exceeding the planned values by 25%, 100%, or more.

It is necessary to reasonably plan indicators, criteria and target indicators for evaluating the activities of CGA and LEB.

Fifth, the current Assessment System requires a review of approaches and methodology. It should reflect the results of the impact of the activities of CGA and LEB on the development of the economy of a country or region, as well as on specific sectors (spheres) of the economy and society. This is important not only to improve the quality of the annual assessment, but also to improve the mechanism for auditing the effectiveness of government agencies.

The impact of the results of the evaluation of the activities of government agencies for the improvement of the efficiency audit mechanism is manifested in several key aspects, contributing to the development of methodology, process optimization, the introduction of new tools, increased transparency and accountability. Further research should be aimed at developing universal approaches that make it possible to use the evaluation results as effectively as possible to improve the audit mechanism.

REFERENCES

1. Указ Президента Республики Казахстан "Об утверждении Концепции развития государственного управления в Республике Казахстан до 2030 года" от 26 февраля 2021 года, № 522 (с изм. от 02.02.2022). – https://adilet.zan.kz/rus/docs/U2100000522

2. Andersen L., Boesen A., Pedersen L. Performance in Public Organizations: Clarifying the Conceptual Space // Public Administration Review. – 2016. – №76(6). – P. 852–862. – DOI: https://doi.org/10.1111/puar.12578.

3. Hansen M. Performance Management and Evaluation // In: Greve, B. (ed.). Handbook of Social Policy Evaluation. - London: Edward Elgar. – 2017. – P. 223–241. – http://vbn.aau.dk/files/237038407/160513_Performance_Management_and_Evaluation_final_allchangeacc.pdf

4. Suleimenova G., Kapogusov E., Kabizhan N., Kadyrova M. Performance Evaluation of the Government Agencies of Kazakhstan // The NISPAcee Journal of Public Administration and Policy. – 2018. – №2(11). – P. 171–198. – DOI: 10.2478/nispa-2018-0018. – https://www.researchgate.net/publication/329445389

5. Адильбеков Д. Оценка эффективности деятельности местных исполнительных органов Республики Казахстан // Вестник Казахского университета экономики, финансов и международной торговли. – 2024. – №3(56). – С. 214–223. – DOI: 10.52260/2304-7216.2024.3(56).23.

6. Beisenova L., Alibekova B., Shakharova A. Organizing and Conducting an Assessment of the Effectiveness of Government Agencies // Bulletin of Karaganda University. Series "Economics". – 2019. – №1(93). – P. 234–240. –https://rep.ksu.kz/bitstream/handle/data/7499/Beisenova_Organizacia_234-240.pdf?sequence=1

7. Указ Президента Республики Казахстан "О Системе ежегодной оценки эффективности деятельности центральных государственных и местных исполнительных органов областей, городов республиканского значения, столицы" от 19 марта 2010 года, № 954 (с изм. от 26.08.2019, № 136). – https://adilet.zan.kz/rus/docs/U100000954

8. Бюджетный кодекс Республики Казахстан от 4 декабря 2008 года, № 95-IV (с изменениями и дополнениями от 22 ноября 2024 года).

9. Совместное нормативное постановление Счетного комитета по контролю за исполнением республиканского бюджета от 26 февраля 2020 года, № 1-НҚ и приказ Первого Заместителя Премьер-Министра Республики Казахстан - Министра финансов Республики Казахстан от 26 февраля 2020 года, № 201 "Методика операционной оценки по блоку достижения целей".

10. Официальный сайт ТОО "Центр исследований, анализа и оценки эффективности". Результаты оценки / По госорганам / Центральные государственные органы / Блоки оценки "Достижение целей" – https://www.bagalau.kz/results/govagency/1/9

11. Официальный сайт ТОО "Центр исследований, анализа и оценки эффективности". Результаты оценки / По госорганам / По показателям / По блокам "Достижение целей" / Центральные государственные органы / результаты с 2019 по 2022 годы. – https://www.bagalau.kz/results/po-blokam

12. Методика разработки, реализации, проведения мониторинга и корректировки Национального плана развития Республики Казахстан, планов развития государственных органов, планов развития областей, городов республиканского значения, столицы (приказ Министра

национальной экономики Республики Казахстан от 25 октября 2021 года, № 93). – https://adilet.zan.kz/rus/docs/V2100024908

13. Официальный сайт ТОО "Центр исследований, анализа и оценки эффективности". Результаты оценки / По госорганам / по показателям / По блокам "Достижение целей" / Местные исполнительные органы / результаты с 2019 по 2022 годы. – https://www.bagalau.kz/results/po-blokam

14. Официальный сайт ТОО "Центр исследований, анализа и оценки эффективности". По госорганам / по показателям / Результаты оценки / Блоки оценки "Достижение целей" / Стратегический компонент. – https://www.bagalau.kz/results/indicators/2/9/12

15. Официальный сайт ТОО "Центр исследований, анализа и оценки эффективности". По госорганам / по показателям / Результаты оценки / Блоки оценки "Достижение целей" / Стратегический компонент / строка "Количество целевых индикаторов, не взятых в расчет (по причине отсутствия статистики на момент оценки)". – https://www.bagalau.kz/results/indicators/2/9/12

REFERENCES

1. Ukaz Prezidenta Respubliki Kazakhstan "Ob utverzhdenii Kontseptsii razvitiya gosudarstvennogo upravleniya v Respublike Kazakhstan do 2030 goda" ot 26 fevralya 2021 goda, No. 522 [Decree of the President of the Republic of Kazakhstan "On approval of the Concept of development of public administration in the Republic of Kazakhstan until 2030" dated February 26, 2021, No. 522] (s izm. ot 02.02.2022). – https://adilet.zan.kz/rus/docs/U2100000522 (accessed: 30.01.2025).

2. Andersen L., Boesen A., Pedersen L. Performance in Public Organizations: Clarifying the Conceptual Space // Public Administration Review. – 2016. – №76(6). – P. 852–862. – DOI: https://doi.org/10.1111/puar.12578.

3. Hansen M. Performance Management and Evaluation // In: Greve, B. (ed.). Handbook of Social Policy Evaluation. - London: Edward Elgar. – 2017. – P. 223–241. – http://vbn.aau.dk/files/237038407/160513_Performance_Management_and_Evaluation_final_allchangeacc.pdf

4. Suleimenova G., Kapogusov E., Kabizhan N., Kadyrova M. Performance Evaluation of the Government Agencies of Kazakhstan // The NISPAcee Journal of Public Administration and Policy. – 2018. – №2(11). – P. 171–198. – DOI: 10.2478/nispa-2018-0018. – https://www.researchgate.net/publication/329445389

5. Adilbekov D. Otsenka effektivnosti deyatel'nosti mestnykh ispolnitel'nykh organov Respubliki Kazakhstan. [Evaluation of the effectiveness of local executive bodies of the Republic of Kazakhstan]// Vestnik Kazakhskogo universiteta ekonomiki, finansov i mezhdunarodnoy torgovli. – 2024. – №3(56). – S. 214–223. – DOI: 10.52260/2304-7216.2024.3(56).23. [in Russian].

6. Beisenova L., Alibekova B., Shakharova A. Organizing and Conducting an Assessment of the Effectiveness of Government Agencies // Bulletin of Karaganda University. Series "Economics". – 2019. – №1(93). – P. 234–240. –https://rep.ksu.kz/bitstream/handle/data/7499/Beisenova_Organizacia_234-240.pdf?sequence=1

7. Ukaz Prezidenta Respubliki Kazakhstan "O Sisteme ezhegodnoy otsenki effektivnosti deyatel'nosti tsentral'nykh gosudarstvennykh i mestnykh ispolnitel'nykh organov oblastey, gorodov respublikanskogo znacheniya, stolitsy" ot 19 marta 2010 goda, No. 954 [Decree of the President of the Republic of Kazakhstan "On the System of annual assessment of the effectiveness of the activities of central state and local executive bodies of regions, cities of republican significance, the capital" dated March 19, 2010, No. 954] (s izm. ot 26.08.2019, No. 136). – https://adilet.zan.kz/rus/docs/U100000954 (accessed: 30.01.2025). [in Russian].

8. Byudzhetnyy kodeks Respubliki Kazakhstan ot 4 dekabrya 2008 goda, No. 95-IV [Budget Code of the Republic of Kazakhstan dated December 4, 2008, No. 95-IV] (s izmeneniyami i dopolneniyami ot 22 noyabrya 2024 goda). [in Russian].

9. Sovmestnoe normativnoe postanovlenie Schetnogo komiteta po kontrolyu za ispolneniem respublikanskogo byudzheta ot 26 fevralya 2020 goda, No. 1-NK i prikaz Pervogo Zamestitelya Prem'er-Ministra Respubliki Kazakhstan - Ministra finansov Respubliki Kazakhstan ot 26 fevralya 2020 goda, No. 201 "Metodika operatsionnoy otsenki po bloku dostizheniya tseley" [Joint regulatory resolution of the Accounts Committee for Control over the Execution of the Republican Budget dated February 26, 2020, No. 1-NK and the order of the First Deputy Prime Minister of the Republic of Kazakhstan - Minister of

Finance of the Republic of Kazakhstan dated February 26, 2020, No. 201 "Methodology for operational assessment of the goal achievement block".].[in Russian].

10. Ofitsial'nyy sayt TOO "Tsentr issledovaniy, analiza i otsenki effektivnosti". Rezultaty otsenki / Po gosorganam / Tsentral'nye gosudarstvennye organy / Bloki otsenki "Dostizhenie tseley" [Official website of TOO "Center for Research, Analysis and Evaluation of Efficiency". Evaluation results / By government agencies / Central government agencies / Evaluation blocks "Achieving goals"]. – https://www.bagalau.kz/results/govagency/1/9 (accessed: 10.01.2025). [in Russian].

11. Ofitsial'nyy sayt TOO "Tsentr issledovaniy, analiza i otsenki effektivnosti".Rezultaty otsenki / Po gosorganam / Po pokazatelyam / Po blokam "Dostizhenie tseley" / Tsentral'nye gosudarstvennye organy / rezultaty s 2019 po 2022 gody [Official website of TOO "Center for Research, Analysis and Evaluation of Efficiency". Evaluation results / By government agencies / By indicators / By "Goal Achievement" blocks / Central government agencies / results from 2019 to 2022.]. – https://www.bagalau.kz/results/po-blokam (accessed: 20.10.2024). [in Russian].

12. Metodika razvitiya, realizatsii, monitoringa i korrektsii Natsional'nogo plana razvitiya Respubliki Kazakhstan, planov razvitiya gosudarstvennykh organov, planov razvitiya oblastey, gorodov respublikanskogo znacheniya, stolitsy (prikaz Ministra natsional'noy ekonomiki Respubliki Kazakhstan ot 25 oktyabrya 2021 goda, No. 93) [Methodology for the development, implementation, monitoring and adjustment of the National Development Plan of the Republic of Kazakhstan, development plans of state bodies, development plans of regions, cities of republican significance, the capital (order of the Minister of National Economy of the Republic of Kazakhstan dated October 25, 2021, No. 93).]. – https://adilet.zan.kz/rus/docs/V2100024908 (accessed: 26.12.2024). [in Russian].

13. Ofitsial'nyy sayt TOO "Tsentr issledovaniy, analiza i otsenki effektivnosti". Rezultaty otsenki / Po gosorganam / Po pokazatelyam / Po blokam "Dostizhenie tseley" / Mestnye ispolnitel'nye organy / rezultaty s 2019 po 2022 gody [Official website of TOO "Center for Research, Analysis and Evaluation of Efficiency". Evaluation results / By government agencies / by indicators / By "Goal Achievement" blocks / Local executive bodies / results from 2019 to 2022.]. – https://www.bagalau.kz/results/po-blokam (accessed: 20.10.2024). [in Russian].

14. Ofitsial'nyy sayt TOO "Tsentr issledovaniy, analiza i otsenki effektivnosti". Po gosorganam / Po pokazatelyam / Rezultaty otsenki / Bloki otsenki "Dostizhenie tseley" / Strategicheskiy component [Official website of TOO "Center for Research, Analysis and Evaluation of Efficiency". By government agencies / by indicators / Evaluation results / Evaluation blocks "Achieving goals" / Strategic component.]. – https://www.bagalau.kz/results/indicators/2/9/12 (accessed: 10.01.2025). [in Russian].

15. Ofitsial'nyy sayt TOO "Tsentr issledovaniy, analiza i otsenki effektivnosti". Po gosorganam / Po pokazatelyam / Rezultaty otsenki / Bloki otsenki "Dostizhenie tseley" / Strategicheskiy komponent / Stroka "Kolichestvo tselevykh indikatorov, ne vzyatykh v raschet (po prichine otsutstviya statistiki na moment otsenki)" [Official website of TOO "Center for Research, Analysis and Evaluation of Efficiency". By government agencies / by indicators / Evaluation results / Evaluation blocks "Achieving goals" / Strategic component / line "Number of target indicators not taken into account (due to lack of statistics at the time of evaluation)".]. – https://www.bagalau.kz/results/indicators/2/9/12 (accessed: 10.01.2025). [in Russian].

Елубаева А.М., Зейнельгабдин А.Б., Курманбаева С.Т., Куншигарова Л.Ш.

БАҒАЛАУДЫҢ ТИІМДІЛІК АУДИТІНІҢ МЕХАНИЗМІН ЖЕТІЛДІРУГЕ ӘСЕРІ

Андатпа

Қарқынды әлеуметтік-экономикалық өзгерістер жағдайында мемлекеттік органдардың тиімді жұмысы қоғамның табысты дамуы мен негізделген басқару шешімдерін қабылдаудың негізгі факторына айналады. Зерттеудің мақсаты-бағалаудың қолданыстағы әдістерін талдау және жаңа тәсілдерді әзірлеу арқылы мемлекеттік органдар қызметінің тиімділігіне аудит тетігін жетілдіруге жәрдемдесу. Мемлекеттік органдардың есептілігі мен ашықтығын арттыру тиімді аудитті дамытудың негізгі құралы ретінде қарастырылатын бағалау сапасына тікелей байланысты. Мақалада мемлекеттік органдардың қызметін бағалау процестері қарастырылып, қорытынды нәтижелерге әсер ететін қолданыстағы әдістердің кемшіліктері анықталды. Авторлар бағалау критерийлері мен тәсілдерін қайта қарауды ұсынады, бұл олардың елдің, аймақтың немесе экономиканың жекелеген салаларының дамуына әсерін ескере отырып, органдардың тиімділігін жан-жақты бағалауға мүмкіндік береді. Жыл сайынғы бағалау жүргізу кезінде аудиторлық іс-шаралардың нәтижелерін ескеру қажеттілігіне ерекше назар аударылады. Зерттеу әдістемесі қолданыстағы

құралдар мен тәжірибелерді талдауға негізделген, бұл мемлекеттік органдар қызметінің әлсіз және күшті жақтарын анықтауға мүмкіндік береді. Алынған нәтижелер мемлекеттік органдар қызметінің тиімділігіне аудит тетігін жетілдіруге ықпал ете отырып, теория үшін де, практика үшін де құндылық болып табылады.

Елубаева А.М., Зейнельгабдин А.Б., Курманбаева С.Т., Куншигарова Л.Ш.

ВЛИЯНИЕ ОЦЕНКИ НА СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ МЕХАНИЗМА АУДИТА ЭФФЕКТИВНОСТИ

Аннотация

В условиях стремительных социально-экономических изменений эффективная работа государственных органов становится ключевым фактором для успешного развития общества и принятия обоснованных управленческих решений. Цель исследования – содействие совершенствованию механизма аудита эффективности деятельности государственных органов путем анализа действующих методов оценки и разработки новых подходов. Повышение подотчетности и прозрачности госорганов напрямую связано с качеством оценки, которая рассматривается как ключевой инструмент развития эффективного аудита. В статье рассмотрены процессы оценки деятельности государственных органов и выявлены недостатки существующих методов, влияющие на итоговые результаты. Авторы предлагают пересмотреть критерии и подходы к оценке, что позволит комплексно оценивать эффективность работы органов с учетом их влияния на развитие страны, региона или отдельных отраслей экономики. Особое внимание уделяется необходимости учитывать результаты аудиторских мероприятий при проведении ежегодной оценки. Методология исследования основана на анализе действующих инструментов и практик, что позволяет выявить слабые и сильные стороны в деятельности государственных органов. Полученные результаты представляют ценность как для теории, так и для практики, способствуя совершенствованию механизма аудита эффективности деятельности государственных органов.

DOI 10.52260/2304-7216.2025.2(59).31
ӘОЖ 338.27
ҒТАМР 06.73.35

Г.М. Мухамедиева*, PhD, аға оқытушы[1]
О. Киричок, PhD, аға оқытушы[2]
М.Я. Имрамзиева, PhD, қауымд. профессор[3]
М. Жанат, қауымд. профессор[4]
Әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық Университеті,
Алматы қ., Қазақстан[1]
Каспий қоғамдық университеті,
Алматы қ., Қазақстан[2]
Жәңгір хан атындағы Батыс Қазақстан
аграрлық-техникалық университеті,
Орал қ., Қазақстан[3]
Торайғыров университеті, Павлодар қ., Қазақстан[4]
* - негізгі автор (хат хабарларға арналған автор)
e-mail: Mukhamediyeva.G@kaznu.kz

ТҰРАҚТЫ ДАМУ ЖАҒДАЙЫНДА МҰНАЙ-ГАЗ СЕКТОРЫНЫҢ ҚЫЗМЕТІН ӘРТАРАПТАНДЫРУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Мақалада Қазақстанның мұнай-газ саласын тұрақты даму жағдайында әртараптандыру ерекшеліктері қарастырылған. Мақала авторлары жаһандық экологиялық бастамалар мен ұлттық стратегиялардың саланы трансформациялауға әсеріне баса назар аударған. Зерттеу аясында өңірлер бойынша өндіріс көлемінің өзгеруін, мұнайдың әлемдік бағасына және макроэкономикалық факторларға тәуелділікті қоса алғанда, мұнай-газ секторының серпіні талданған. Талдау барысында саланың тұрақты өсуін шектейтін негізгі сын-қатерлер анықталған: шикізат экспортына жоғары тәуелділік; мұнай мен газды өңдеудің жеткіліксіз деңгейі; жаһандық энергетикалық ауысудың әсері; цифрландыру және ESG стандарттарын енгізу қажеттілігі. Мақалада баламалы энергия көздерін дамытуды, көмірсутектерді тереңдетіп өңдеуді, цифрландыруды, экспорттық мүмкіндіктерді кеңейтуді және ESG-трансформациялауды қамтитын мұнай-газ саласын әртараптандырудың негізгі бағыттары ұсынылған. Мақала авторлары әртараптандыру стратегиясын іске асыру бойынша ұсыныстарды анықтады, оның ішінде: мұнай мен газды қайта өңдеуді ынталандыру үшін мемлекеттік қолдау тетіктерін әзірлеу; жаңартылатын энергетикаға инвестициялар тарту үшін жағдай жасау; экспорттық жеткізілімдерді кеңейту үшін инфрақұрылымды жетілдіру; көміртекті алу және сақтау технологияларын енгізу; өндірістік процестерді оңтайландыру үшін цифрлық шешімдерді пайдалану. Зерттеу нәтижелері Қазақстанның мұнай-газ секторын ұзақ мерзімді дамыту стратегияларын әзірлеуде, энергетикалық саясатты қалыптастыруда және саланы орнықты дамудың жаһандық сын-қатерлеріне бейімдеуде пайдаланылуы мүмкін.

Кілт сөздер: *әртараптандыру, тұрақты даму, өнеркәсіп, өндіріс, мұнай-газ саласы, баламалы энергетика, көміртекті бейтараптық, цифрландыру, стратегия, экология*
Ключевые слова: *диверсификация, устойчивое развитие, промышленность, производство, нефтегазовая отрасль, альтернативная энергетика, углеродная нейтральность, цифровизация, стратегия, экология*
Keywords: *diversification, sustainable development, industry, manufacturing, oil and gas industry, alternative energy, carbon neutrality, digitalization, strategy, ecology*

JEL: L71, Q32, Q56

Кіріспе. Қазақстанның қазіргі заманғы мұнай-газ секторы тұрақты дамудың жаһандық технологиялық трансформацияға және жаңа экономикалық шындыққа бейімделу қажеттілігіне негізделген стратегиялық таңдау шеңберінде тұр. Экологиялық талаптардың күшеюі, әлемдік экономиканың көмірсутектерге тәуелділігінің төмендеуі және баламалы энергия көздеріне

инвестициялардың өсуі жағдайында саланы әртараптандыру және оны құрылымдық қайта қарау қажеттілігі айқын болады.

Қазақстан үшін негізгі бағдар «Біздің әлемді қайта құру: 2030 жылға дейінгі кезеңге арналған тұрақты даму саласындағы күн тәртібі» деген тұжырымдалған орнықты дамудың жаһандық күн тәртібі болып табылады. Бұл құжат шығарындылар деңгейін төмендетуге, жаңартылатын энергия көздеріне көшуге және инклюзивті экономикалық өсуді қамтамасыз етуге бағытталған халықаралық ынтымақтастықтың негізгі бағыттарын айқындайды [1]. Қазақстанның осы үдерістерге қосылуы елдің әлемдік энергетикалық аренадағы ұстанымын нығайту және оның инвестициялық тартымдылығын арттыру үшін маңызды қадам болып табылады.

Қазақстан Республикасы Президентінің 2023 жылғы 2 ақпандағы №121 Жарлығымен бекітілген «Қазақстан Республикасының 2060 жылға дейінгі көміртегі бейтараптығына қол жеткізу стратегиясы» ұлттық деңгейдегі маңызды стратегиялық құжат болып табылады. Осы стратегия шеңберінде көміртегі ізін кезең-кезеңімен қысқарту, жаңартылатын энергия көздерін дамыту, көміртекті алу және сақтау технологияларын енгізу, сондай-ақ өнеркәсіптің жаңа бағыттарын қолдау жолымен экономиканы әртараптандыру көзделген [2]. Бұл шараларды іске асыру елдің энергетикалық балансының құрылымындағы түбегейлі өзгерістерді және төмен көміртекті технологияларға көбірек назар аударуды көздейді.

Мұнайдың әлемдік бағасының ауытқуын, сұраныс құрылымының өзгеруін және халықаралық климаттық бастамаларды қоса алғанда, Қазақстанның мұнай-газ саласының өсіп келе жатқан сын-қатерлері жағдайында әртараптандыру қажеттілігі стратегиялық маңызды міндетке айналуда. Сондықтан тұрақты даму жағдайында мұнай-газ секторын әртараптандырудың негізгі бағыттарын талдау, саланы трансформациялауға жаһандық және ұлттық факторлардың әсерін айқындау өзекті болып келеді.

Мақаланың мақсаты Қазақстанның мұнай-газ секторының тұрақты даму жағдайындағы қызметін әртараптандыру ерекшеліктерін талдау, сондай-ақ саланы қазіргі заманғы экономикалық және экологиялық сын-тегеуріндерге бейімдеудің негізгі бағыттарын анықтау болып табылады.

Мақсатқа жету үшін келесі міндеттерді шешу қажет:

- мұнай-газ секторын әртараптандыру және орнықты даму бойынша заманауи зерттеулерге әдеби талдау жүргізу;
- өндіріс көлемінің серпінін және макроэкономикалық факторлардың әсерін қоса алғанда, Қазақстанның мұнай-газ саласының ағымдағы жай-күйін бағалау;
- жаһандық трендтер мен ұлттық басымдықтарды ескере отырып, Қазақстанның мұнай-газ саласын әртараптандыру бойынша ұсынымдар әзірлеу.

Зерттеу әдістері. Мақала экономикалық, стратегиялық және экологиялық талдауларды біріктіретін пәнаралық тәсілге негізделген. Қойылған міндеттерге қол жеткізу үшін жүйелік талдау, әдеби талдау және статистикалық талдау әдістері пайдаланылды. Жүйелік талдау әдісі тұрақты даму, экономикалық әртараптандыру және мұнай-газ саласын трансформациялау арасындағы өзара байланысты кешенді қарастыру үшін қолданылды. Әдеби талдау әртараптандырудың теориялық негіздерін зерделеу және мұнай-газ секторын трансформациялаудың заманауи ғылыми тәсілдерін жалпылау үшін жүргізілді. Статистикалық талдау Қазақстандағы мұнай-газ саласы өндірісінің динамикасын бағалау, негізгі үрдістер мен макроэкономикалық заңдылықтарды анықтау үшін пайдаланылды.

Әдебиеттік шолу. Әртараптандыру ұғымының теориялық негіздері көптеген ғалымдардың еңбектерінде зерттелген. Мәселен, И. Ансоф [3] мен Линтнер Дж. [4] әртараптандыру арқылы компаниялардың тәуекелдерін басқару мен өсудің негізгі идеяларын ұсынған. М. Портердің [5] жұмысы әртараптандыру компанияның бәсекеге қабілеттілігін қалай арттыруға болатындығына арналған.

Тұрақты даму жағдайында мұнай-газ секторының қызметін әртараптандыру қазіргі экономика үшін негізгі сын-тегеуріндердің бірі болып табылады. Төмен көміртекті энергетикаға көшуге, ESG-факторларын *(Environmental, Social, Governance – Экологиялық, Әлеуметтік, Басқару)* енгізуге, экологиялық талаптардың қатаңдауына және жаңа технологиялардың дамуына байланысты мұнай-газ компанияларының алдында дамудың баламалы бағыттарын іздеу міндеті тұр.

Теориялық тұрғыда мұнай-газ саласындағы ESG экологиялық және әлеуметтік тәуекелдерді азайтуға, тұрақты корпоративтік мәдениетті қалыптастыруға және кәсіпорындардың инвестициялық тартымдылығын арттыруға ықпал ететін құрал ретінде қарастырылады.

Бандейра Г. және басқалар [6] мұнай өнеркәсібінде тұрақты құндылықты құруға бағытталған құрылымдық ESG моделін ұсынады. Авторлар ESG механизмдері декарбонизацияға ықпал етіп қана қоймай, жаһандық энергетикалық ауысу жағдайында бәсекелестік артықшылықтардың көзіне айналатынын атап көрсетеді.

Мұнай-газ секторында ESG-қағидаттарын іс жүзінде енгізу бизнес-модельдерді орнықты даму талаптарына және қаржылық емес есептіліктің халықаралық стандарттарына бейімдеуді көздейді. Суза С. және Кришнамурти К. [7] (2024) мәліметтері бойынша, ESG стратегияларын дәйекті түрде жүзеге асыратын компаниялар экологиялық және әлеуметтік шығындардың төмендеуін ғана емес, сонымен қатар нарықтық капиталдандыру мен корпоративтік құнның өсуін көрсетеді.

Сол себепті мұнай-газ саласын әртараптандырудың әртүрлі жақтарына арналған ғылыми жарияланымдарға жүйелі талдау жүргізген жөн.

Мұнай-газ саласын әртараптандырудың әлемдік тәжірибесін қарастыратын мақаланың біріне Кизимбаева А. және басқалардың [8] жұмысы болып табылады. Олар зерттеу барысында ірі мұнай-газ компаниялары қолданатын әртараптандырудың негізгі стратегияларын, сондай-ақ олардың экономикалық тұрақтылыққа және көмірсутектерге тәуелділіктің төмендеуіне әсерін талдайды. Алайда, авторлар жеке компаниялар мен олардың сәтті жағдайларына егжей-тегжейлі талдау жасамай, макроэкономикалық деңгейге көбірек көңіл бөледі.

Өнеркәсіптегі әртараптандырудың жүйелік мәселелері тұтастай алғанда Татуев А.А. және басқа ғалымдардың [9] жұмысында қарастырылады. Зерттеу әртараптандырудың теориялық негіздеріне, оның кезеңдеріне және іске асырудың негізгі мәселелеріне бағытталған. Бұл дереккөз әртараптандыру үдерісі туралы негізгі түсінікті қалыптастыру үшін маңызды, бірақ ол жаңартуды қажет етеді, өйткені талдау он жыл бұрын жүргізілген және қазіргі заманғы сын-қатерлер мен жаңа тәсілдерді ескермейді.

Қазақстан экономикасы контекстіндегі әртараптандыру үдерістерін талдау Б.Б. Иманбаевтың [10] мақаласында ұсынылған. Зерттеу жаһандық трендтерді және олардың елдің экономикалық дамуына әсерін қарастырады. Жұмыс Қазақстандағы әртараптандырудың ағымдағы жай-күйін бағалауға мүмкіндік береді, алайда онда егжей-тегжейлі кейстік зерттеулер мен мұнай-газ секторында қолданылатын нақты стратегияларды талдау жоқ.

Қазақстанның өнеркәсіптік кәсіпорындары деңгейінде өндірісті әртараптандырудың практикалық жағы Алимбетов У.С. және басқа зерттеушілердің [11] еңбегінде қарастырылады. Алайда, зерттеудің қолданбалы сипатына қарамастан, онда мұнай-газ саласына терең талдау жүргізілмейді.

Мұнай-газ компанияларын әртараптандыру және жаһандандыру саласындағы халықаралық тәжірибе Бауен Х. және басқалардың [12] жұмыстарында талданады. Зерттеу әлемнің жетекші корпорациялары өзгеретін экономикалық және экологиялық жағдайларға бейімделу үшін қолданатын басқару стратегияларын қарастырады. Алайда, авторлар негізінен басқарушылық тәсілге назар аударады және әртараптандырудың салдарына егжей-тегжейлі экономикалық баға бермейді.

Көптеген ғалымдар цифрландыру және ашық экономика жағдайындағы әртараптандырудың инновациялық жақтарына мән береді. Авторлар үлкен деректердің әртараптандырудың жаңа стратегияларын қалыптастыруға әсерін талдап, қазіргі бизнестегі цифрлық технологиялардың маңыздылығын атап көрсетеді [13].

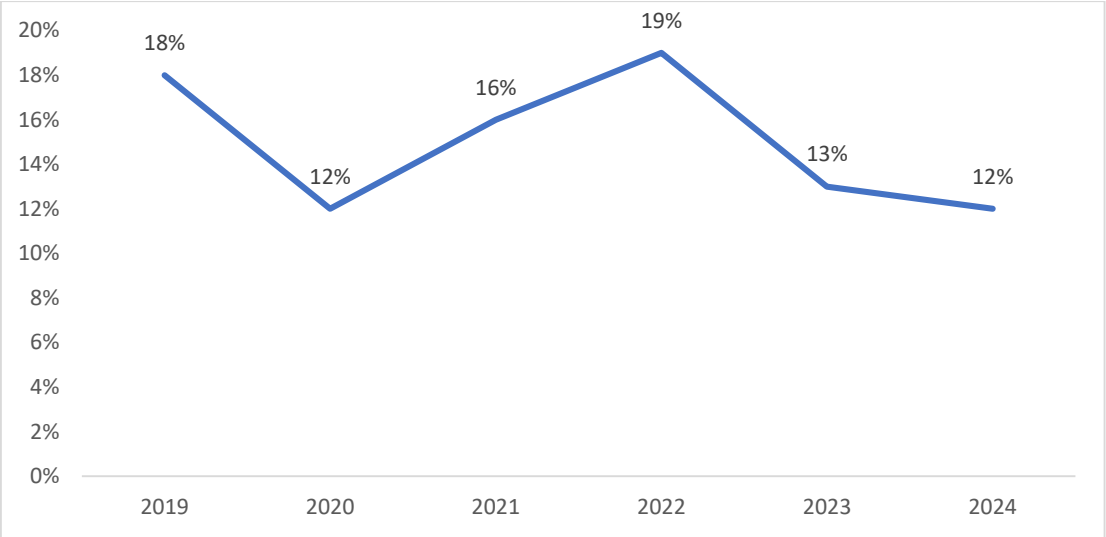
Тік интеграцияның мұнай-газ бизнесінің тұрақты дамуына әсері Али М.К. және басқалардың [14] еңбектерінде қарастырылған. Авторлар тік интеграция ESG факторларының компаниялардың өндірістік және қаржылық көрсеткіштеріне әсерін қалай жеңілдететінін зерттейді.

Мұнай-газ секторын әртараптандыру тақырыбы бойынша ғылыми жарияланымдарды талдау зерттелетін проблеманың көп қырлы екенін және макроэкономикалық және микроэкономикалық жақтарды қамтитынын айқындап отыр. Қарастырылған дереккөздер әлемдік және қазақстандық тәжірибені, әртараптандырудың стратегиялық тәсілдерін, сондай-ақ саланы трансформациялаудағы инновациялар мен ESG-факторлардың рөлін көрсетеді.

Осылайша, осы саладағы одан әрі зерттеулер мұнай-газ саласының нақты стратегияларын талдауға, әртараптандырудың әртүрлі модельдерінің тиімділігін бағалауға, сондай-ақ цифрлық технологиялар мен тұрақты дамудың мұнай-газ бизнесін трансформациялауға әсерін зерттеуге бағытталуы тиіс.

Негізгі бөлім. Мұнай-газ секторы дәстүрлі түрде макроэкономикалық көрсеткіштердің серпінін, экспорттың құрылымын және елдің инвестициялық тартымдылығын айқындай отырып, Қазақстан экономикасында шешуші рөл атқарады. Алайда, энергия бағасының құбылмалылығына, геосаяси факторларға және төмен көміртекті экономикаға көшуге байланысты жаһандық өзгерістер жағдайында оның Жалпы ішкі өнімге (ЖІӨ) әсері барған сайын тұрақсыз болып келеді. Экономикалық саясаттың маңызды бағыты мұнай-газ саласына тәуелділікті төмендетуге және экономиканың жаңа секторларын дамытуға бағытталған әртараптандыру болып табылады.

Соңғы жылдары Қазақстанның ЖІӨ-дегі мұнай-газ секторының үлес салмағының динамикасын талдау негізгі үрдістерді анықтауға, сондай-ақ оның ауытқуына әсер ететін факторларды анықтауға мүмкіндік береді. Бұл мәселені экономикалық дағдарыстарды, пандемиялық салдарларды және құрылымдық реформаларды ескере отырып қарау мұнай-газ саласының орнықтылық дәрежесін және өзгермелі жаһандық және ішкі жағдайлар жағдайында оны трансформациялау бағыттарын бағалауға мүмкіндік береді (сурет 1).

Сурет – 1. **Қазақстан Республикасында мұнай-газ саласында өндірілген өнімдердің Жалпы ішкі өнімдегі үлесі**

* *дереккөзі негізінде авторлармен құрастырылған* [15]

Статистикалық мәліметтерге [15] сәйкес, 2019-2024 жылдар кезеңінде Қазақстанның ЖІӨ-дегі мұнай-газ саласының үлес салмағының динамикасын талдау сыртқы және ішкі экономикалық факторларға байланысты осы көрсеткіштің жоғары құбылмалылығын көрсетеді. 2019 жылы мұнай-газ секторының ЖІӨ-дегі үлесі 18% құрады, бұл әлемдік көмірсутектер нарығының салыстырмалы қолайлы жағдайындағы саланың тұрақтылығын көрсетеді. Алайда, 2020 жылы бұл көрсеткіш 12%-ға дейін төмендеді, оны COVID-19 пандемиясынан туындаған жаһандық дағдарыспен, сондай-ақ мұнай бағасының күрт төмендеуімен және өндірістік қызметтің шектелуімен түсіндіруге болады.

2021 жылы экономикалық белсенділіктің қалпына келуі мұнай-газ секторының үлесін 16% - ға дейін ұлғайтуға ықпал етті, бұл энергия ресурстарына сұраныстың ішінара қалпына келуін және мұнай бағасының өсуімен байланысты. 2022 жылы саланың ЖІӨ-дегі үлес салмағы 19% - ға жеткен, бұл әлемдік энергетикалық нарықтардағы қолайлы баға конъюнктурасына, экспорт көлемінің ұлғаюына және ұлттық экономикадағы мұнай-газ өнімдерінің рөлінің күшеюімен түсіндіріледі. Алайда, Қазақстан Республикасы Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігі деректеріне сәйкес [15], 2023 жылы мұнай-газ секторының ЖІӨ-дегі үлесі 13%-ға, ал 2024 жылы 12%-ға дейін төмендеген. Бұл баламалы энергия көздерінің белсенді дамуы, экспорт құрылымының өзгеруі және өндірісті әртараптандыруға бағытталған жүргізіліп жатқан экономикалық саясат аясында экономиканың мұнай-газ секторына тәуелділігінің төмендеу тенденциясын көрсетуі мүмкін.

Осылайша, Қазақстанның ЖІӨ-дегі мұнай-газ саласының үлес салмағының серпіні сыртқы күйзелістердің әсерін де, ұлттық экономикадағы құрылымдық өзгерістерді де көрсететін елеулі ауытқуларды көрсетеді. Мұнай бағасына және жаһандық экономикалық жағдайларға жоғары тәуелділік экономиканы одан әрі әртараптандыру және шикізат факторларының елдің

макроэкономикалық көрсеткіштеріне әсерін төмендетуге бағытталған тұрақты даму стратегияларын дамыту қажеттілігін растайды.

2019-2024 жылдар кезеңінде Қазақстанның әртүрлі өңірлеріндегі мұнай-газ саласы өндірісінің динамикасы макроэкономикалық факторларға, сондай-ақ көмірсутектерді өндіру мен өңдеудің өңірлік ерекшеліктеріне байланысты елеулі ауытқуларды көрсетеді (кесте 1).

Кесте –1

Қазақстан Республикасы өңірлерінде 2019-2024 жылдарда мұнай-газ саласында өндірілген өнім көлемі

млрд. теңге

Өңірлер	2019 жыл	2020 жыл	2021жыл	2022 жыл	2023 жыл	2024 жыл
Атырау облысы	7019,1	4382,2	7440,1	12048,2	9548,5	9700,4
Батыс Қазақстан облысы	2044,5	1495,2	2486,2	3470,1	3027,9	3167,1
Маңғыстау облысы	2290,5	1561,2	2152,3	2513,6	2314,1	2265,9
Ақтөбе облысы	692,4	445,8	618,2	751,1	662,0	716,4
Қызылорда облысы	583,2	371,5	464,8	549,8	510,5	485,4
Жамбыл облысы	13,1	10,4	10,4	31,7	20,7	10,4
Шығыс Қазақстан облысы	10,8	8,3	9,6	7,8	3,2	3,4
Барлығы	12653,6	8274,7	13181,6	19372,3	16086,9	16349,0

** дереккөзі негізінде авторлармен құрастырылған [15]*

Қазақстан Республикасы Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігі деректеріне сәйкес [15], мұнай-газ өндірісінің ірі орталығы Атырау облысы болып қала береді, онда 2019 жылы өндірілген өнім көлемі 7019,1 млрд теңгені құрады. Алайда, 2020 жылы бұл көрсеткіш 4382,2 млрд теңгеге дейін төмендеді, бұл COVID-19 пандемиясының салдарымен, мұнайға сұраныстың төмендеуімен және өндіру көлемінің қысқаруымен байланысты. Кейінгі жылдары қалпына келтіру өсімі байқалады: 2021 жылы – 7440,1 млрд теңге, 2022 жылы – 12048,2 млрд теңге, алайда 2023 жылы тағы да 9548,5 млрд теңгеге дейін төмендеген. 2024 жылы өндірілген өнім көлемі 9700,4 млрд теңгеге дейін өссе де, 2022 жылғы көрсеткішке жеткен жоқ. Бұл мұнай бағасының өзгеруіне және экспорттық саясаттағы өзгерістерге байланысты болып отыр.

Мұнай-газ өнеркәсібінің екінші маңызды аймағына Батыс Қазақстан облысы жатады. 2019 жылы өндіріс көлемі 2044,5 млрд теңгені құрады, содан кейін 2020 жылы ол 1495,2 млрд теңгеге дейін төмендеді. 2021 жылы саланы қалпына келтіру 2486,2 млрд теңгеге, 2022 жылы – 3470,1 млрд теңгеге жетуге мүмкіндік берді, алайда 2023 жылы 3027,9 млрд теңгеге дейін төмендеу тіркелді.

Маңғыстау облысы орташа ауытқулары бар салыстырмалы тұрақты көрсеткіштермен сипатталады. 2019 жылы өндіріс көлемі 2290,5 млрд теңгені құрап, 2020 жылы 1561,2 млрд теңгеге дейін төмендеді, содан кейін 2021 жылы 2152,3 млрд теңгеге және 2022 жылы 2513,6 млрд теңгеге дейін өсті. 2024 жылы өндірілген өнім көлемі 2265,9 млрд теңгеге дейін біршама қысқарды, бұл нарықтық факторлардың өңірлік өндіріске елеусіз әсерін көрсетеді.

Ақтөбе, Қызылорда және Жамбыл облыстары сияқты өндіріс көлемі бойынша аз өңірлерде 2020 жылы төмендеу, кейіннен 2021-2022 жылдары қалпына келу және 2024 жылы біршама құлдырау байқалады. Өндірістің ең аз көлемі дәстүрлі түрде Шығыс Қазақстан облысына тиесілі, онда өндіру көлемінің 2019 жылғы 10,8 млрд теңгеден 2024 жылы 3,4 млрд теңгеге дейін біртіндеп төмендеуі байқалады.

Осылайша, деректерді талдау Қазақстанның мұнай-газ секторының әлемдік экономикалық дағдарыстарды, көмірсутектер бағасының өзгеруін және энергетика саласындағы құрылымдық реформаларды қоса алғанда, сыртқы және ішкі сын-тегеуріндерге жоғары сезімталдығын

айғақтайды. 2020 жылғы дағдарыстан кейін қалпына келгеніне қарамастан, өндіріс көлемінің ауытқу үрдісі сақталуда, бұл экономиканы әртараптандыру және мұнай-газ секторын орнықты дамыту стратегияларын әзірлеу қажеттігін атап көрсетеді.

Қазақстанның мұнай-газ саласының қазіргі заманғы дамуы жаһандық экономикалық және экологиялық өзгерістер жағдайында әртараптандыру қажеттілігіне байланысты. Әлемдік климаттық бастамалардың әсері, жаңартылатын энергия көздеріне инвестициялардың өсуі және көміртегі ізінің төмендеуіне қойылатын талаптар елдің мұнай-газ секторына жаңа сын-қатерлер туғызады. Бұл тұрғыда әртараптандыру шикізат экспортына тәуелділік тәуекелдерін барынша азайтуға және әлемдік энергетикалық нарықтың трансформациясына бейімделуге мүмкіндік беретін орнықты дамудың стратегиялық құралына айналады.

Әртараптандыру стратегияларын табысты енгізу үшін мемлекеттік қолдауды, инвестициялық ынталандыруды, инфрақұрылымды және ғылыми-технологиялық құзыреттерді дамытуды қамтитын кешенді тәсіл талап етіледі. Қазақстанның мұнай-газ секторын әртараптандыру экономикалық қажеттілік қана емес, сонымен қатар жаһандық энергетикалық трансформация жағдайында елдің ұзақ мерзімді орнықты дамуын қамтамасыз етудің негізгі факторы болып табылады.

Біздің ойымызша, Қазақстанның мұнай-газ саласын әртараптандырудың қарастырылып отырған бағыттарына баламалы энергетиканы, мұнай-химия және газ-химия өнеркәсібін дамыту, цифрландыру, экспортты географиялық әртараптандыру және ESG-трансформациялау жатады. Бұл шаралар сектордың бәсекеге қабілеттілігін арттыруға, көміртегі ізін азайтуға және инвестиция тартуға бағытталған. Алайда, оларды іске асыру капиталдың жоғары қарқындылығы, технологиялық модернизацияның қажеттілігі, сыртқы сұранысқа тәуелділік және ESG стандарттарын қолданыстағы өндірістік процестерге біріктірудің күрделілігі сияқты бірқатар кедергілерді қамтиды (кесте 2).

Кесте – 2

Қазақстанның мұнай-газ саласын әртараптандырудың бағыттары

№	Бағыттары	Негізгі шаралар	Күтілетін әсерлер	Негізгі кедергілер
1	Баламалы көздерді дамыту	Күн, жел және сутегі энергетикасының дамуы	Мұнай мен газға тәуелділікті азайту, энергетикалық қауіпсіздікті арттыру	Жоғары капитал сыйымдылығы, инфрақұрылымды дамыту қажеттілігі
2	Мұнай-химия өнеркәсібін және мұнайды терең өңдеуді дамыту	Пластмасса, полимер өндірісі, мұнай өңдеу зауыттарын дамыту	Өнімнің қосылған құнын ұлғайту, шикізат экспортына тәуелділікті төмендету	Сыртқы сұранысқа тәуелділік, ірі инвестицияларға қажеттілік
3	Цифрландыру және инновациялық технологияларды енгізу	Өндіруді және өңдеуді оңтайландыруға арналған жасанды интеллект, дрондар, блокчейн	Өндіріс тиімділігінің өсуі, шығындардың төмендеуі	Технологиялық құзыреттіліктің қажеттілігі, киберқауіптер
4	Газ-химия саласын дамыту және табиғи газды пайдалану	Метанол, аммиак өндірісі	Экспортты әртараптандыру, көміртегі ізін азайту	Шектеулі қуат, өндірісті кеңейту қажеттілігі
5	Экспорттық мүмкіндіктерді дамыту және жеткізілімдерді географиялық әртараптандыру	Азияға жеткізілімдерді ұлғайту, транзиттік маршруттарды дамыту	Дәстүрлі нарықтардағы өзгерістерге байланысты тәуекелдерді азайту	Геосаяси факторлар, басқа жеткізушілермен бәсекелестік
6	ESG-көміртегі ізін өзгерту және азайту	Көміртекті алу технологияларын дамыту, экологиялық таза отынға көшу	Жаһандық тұрақты даму стандарттарына сәйкестік, ESG тарту	Жоғары декарбонизация шығындары, ESG стандарттарын біріктірудің күрделілігі

** дереккөзі негізінде авторлармен құрастырылған [8, 10, 13,14]*

Қазақстанның мұнай-газ саласын әртараптандырудың ықтимал бағыттарын талдау технологиялық инновацияларды, көмірсутектерді өндіру мен өңдеудегі құрылымдық өзгерістерді, сондай-ақ орнықты дамудың қазіргі заманғы талаптарына сәйкестікті біріктіретін кешенді тәсілдің қажеттілігін айғақтайды. Қарастырылған бағыттарға баламалы энергетиканы, мұнай-химия және газ-химия өнеркәсібін дамыту, цифрлық технологияларды енгізу, экспортты географиялық әртараптандыру және ESG-саланы трансформациялау кіреді.

1. Баламалы энергия көздерін дамыту. Негізгі бағыттардың бірі – күн, жел және сутегі энергиясын қоса алғанда, жаңартылатын энергия көздеріне көшу. Бұл үдеріс Қазақстанға көмірсутек кірістеріне тәуелділікті азайтуға және елдің энергетикалық қауіпсіздігін нығайтуға мүмкіндік береді. Алайда, мұндай жобаларды іске асыру айтарлықтай күрделі салымдарды және тиісті инфрақұрылымды дамытуды талап етеді.

2. Мұнай-химия өнеркәсібін және мұнайды терең өңдеуді дамыту. Мұнай-химия өндірісін кеңейту өнімнің қосылған құнын арттыруға бағытталған стратегиялық бағытты білдіреді. Мұнай мен газды қайта өңдеуді дамыту шикі мұнай экспортына тәуелділікті азайтуға және полимерлер, пластмассалар мен синтетикалық материалдарды шығаруға бағытталған жаңа өндірістік кластерлер құруға мүмкіндік береді. Алайда, бұл процесс айтарлықтай инвестициялардың қажеттілігімен, технологиялар мен білікті кадрлардың болуымен, сондай-ақ мұнай-химия өнімдеріне сыртқы сұранысқа тәуелділікпен байланысты.

3. Цифрландыру және инновациялық технологияларды енгізу. Цифрлық технологияларды пайдалану мұнай-газ секторының тиімділігін арттырудың маңызды құралы болып табылады. Жасанды интеллект, үлкен деректер технологиялары, автоматтандырылған бақылау жүйелері және блокчейн шешімдерін енгізу өндіріс үдерістерін оңтайландыруға және шығындарды азайтуға ықпал етеді. Алайда, негізгі кедергілерге жоғары бастапқы инвестициялар және кадрлық әлеуетті цифрлық экономиканың жаңа жағдайларына бейімдеу қажеттілігі жатады.

4. Газ-химия саласын дамыту және табиғи газды пайдалану. Бұл сектор сұйытылған табиғи газ, метанол, аммиак және басқа да химиялық қосылыстар өндірісінің ұлғаюымен байланысты. Газ-химия өнеркәсібінің дамуы экспорттық ағындарды әртараптандыруға ғана емес, сонымен қатар жаһандық климаттық күн тәртібінің талаптарына сәйкес келетін көміртегі ізін азайтуға мүмкіндік береді. Негізгі кедергілерге өңдеу зауыттарының шектеулі қуаты, инфрақұрылымды жаңғырту қажеттілігі және жобалардың жоғары капитал сыйымдылығы болуы мүмкін.

5. Экспорттық мүмкіндіктерді дамыту және жеткізілімдерді географиялық әртараптандыру. Экспорттық нарықтарды кеңейту және экспорттың дәстүрлі бағыттарына тәуелділікті төмендету мұнай-газ секторын әртараптандырудың стратегиялық маңызды элементі болып табылады. Қытай, Үндістан және Жапония сияқты Азия елдеріне жеткізілімдердің ұлғаюы, сондай-ақ Транскаспий бағытының дамуы геосаяси тәуекелдердің төмендеуіне және экономиканың тұрақтылығының артуына ықпал етеді. Алайда, бұл процесс айтарлықтай логистикалық инвестицияларды, инфрақұрылымдық шешімдерді әртараптандыруды және басқа экспорттаушы елдердің бәсекелестігін ескеруді талап етеді.

6. ESG-көміртегі ізін өзгерту және азайту. ESG-мұнай-газ саласындағы трансформация қаржылық емес есептілік құралы ғана емес, өндірістік модельді стратегиялық қайта ойластырудың құрылымдық элементі мәртебесіне ие болады. Экологиялық, әлеуметтік және басқарушылық жауапкершілік қағидаттарын іске асыру корпоративтік дамудың неғұрлым тұрақты архитектурасын құруға ықпал етеді, онда көміртегі жүктемесін азайту өз алдына мақсат емес, неғұрлым теңдестірілген және технологиялық әртараптандырылған өндіріске көшудің салдары болады. Практикалық тұрғыдан алғанда, ESG интеграциясы инвестициялық ағындарды дәлелденген экологиялық және әлеуметтік әсері бар жобалардың пайдасына қайта бағыттауды білдіреді.

Қазақстанның мұнай-газ саласын әртараптандыру бағыттарына жүргізілген талдау сектордың тұрақтылығын арттыру үшін қайта өңдеу өнеркәсібін дамытуға, инновацияларды енгізуге, экспорттық мүмкіндіктерді кеңейтуге және ESG-трансформациялауға негізделген стратегиялық өзгерістер қажет екенін көрсетеді. Жоғары капиталды қажетсіну, сыртқы сұранысқа тәуелділік және технологиялық күрделілік сияқты елеулі кедергілердің болуына қарамастан, осы бағыттарды іске асыру Қазақстанға жаһандық энергетикалық нарықтағы өз орнын нығайтуға және көмірсутектер бағасының құбылмалылығының әсерін төмендетуге мүмкіндік береді. Болашақта мұнай-газ секторын әртараптандыру ел экономикасының ұзақ мерзімді орнықты дамуын қамтамасыз етуде шешуші рөл атқаратын болады.

Қорытынды. Жүргізілген зерттеу Қазақстанның мұнай-газ секторын орнықты даму жағдайында әртараптандыру тек экономикалық қажеттілік емес, ішкі және сыртқы сын-тегеуріндерге жауап ретінде саланы трансформациялаудың ғылыми және стратегиялық негізделген векторы болып табылатынын растады. Өндіріс динамикасын, саланың өңірлік құрылымын, ESG-күн тәртібінің әдеби көздері мен стратегиялық бағдарларын талдау ұлттық басымдықтарға да, жаһандық климаттық міндеттемелерге де сәйкес келетін секторды жаңғыртудың негізгі бағыттарын айқындауға мүмкіндік берді.

Мақаланың ғылыми жаңалығы стратегиялық, экономикалық, технологиялық және экологиялық талдауды қамтитын пәнаралық тәсіл негізінде мұнай-газ саласын әртараптандыру бағыттарын жүйелеу, сондай-ақ ESG-қағидаттарын секторды тұрақты трансформациялау моделіне интеграциялау болып табылады. Әртараптандыру шикізат ағындарын қайта бөлумен немесе қайта өңдеуге инвестициялаумен шектелген дәстүрлі тәсілдерден айырмашылығы, ұсынылған тұжырымдама тұтас жүйе ретінде саланы институционалдық, инфрақұрылымдық және технологиялық жаңарту қажеттілігінен туындайды.

Нәтижелердің практикалық маңыздылығы мұнай мен газды терең өңдеуді дамыту және мұнай-химия кластерлерін қалыптастыру, декарбонизацияға және ашық корпоративтік басқаруға баса назар аудара отырып, ESG-стандарттарын енгізу және баламалы маршруттар арқылы экспорт географиясын кеңейту болып табылады.

Сонымен, Қазақстанның мұнай-газ саласы қызметін әртараптандыру үшін келесі бағыттар бойынша жұмыс жүргізілуі керек:

- *мұнай мен газды терең өңдеуге көшу.* Мұнай-химия және газ-химия өнеркәсібін дамыту Қазақстанға қосылған құны жоғары өнім шығаруды ұлғайта отырып, шикі мұнай мен газ экспортына тәуелділікті төмендетуге мүмкіндік береді. Бұл көмірсутектердің әлемдік бағасының өзгеруіне аз әсер ететін тұрақты экономикалық модельді қамтамасыз етеді. Қайта өңдеуге, полимерлерді, мұнай-химия өнімдерін өсуінің негізгі драйверлері болады;

- ESG-стандарттарын белсенді енгізу және баламалы энергетиканы дамыту. Жаһандық климаттық саясат жағдайында Қазақстанға көміртекті алу және сақтау технологияларын, сутегі энергетикасын пайдалануды және жаңартылатын энергия көздерін дамытуды қоса алғанда, ESG-бастамаларды енгізуді жеделдету қажет. Бұл әлемдік экологиялық талаптарға бейімделіп қана қоймай, ұзақ мерзімді болашақта мұнай-газ секторының бәсекеге қабілеттілігін қамтамасыз ете отырып, ESG-инвестицияларды тартуға мүмкіндік береді;

- экспортты географиялық және нарықтық әртараптандыру. Дәстүрлі нарықтарға (Еуропа мен Ресейге) тәуелділікпен байланысты тәуекелдерді азайту үшін Қазақстанға мұнай мен газ жеткізу географиясын кеңейту қажет. Транскаспий бағытын дамытуға, Қытайға, Үндістанға және Азияның басқа елдеріне экспорт көлемін ұлғайтуға, сондай-ақ ұзақ мерзімді келісімшарттар үшін жаңа серіктестерді тартуға басты назар аударған жөн. Өткізу нарықтарын әртараптандыру мұнай-газ секторының тұрақтылығын арттыруға және геосаяси факторлардың әсерін азайтуға мүмкіндік береді.

Бұл стратегиялық бағыттар Қазақстанның мұнай-газ саласының ұзақ мерзімді орнықтылығын қамтамасыз етеді, оны жаңғыртуға, шикізат экспортына тәуелділікті төмендетуге және орнықты дамудың жаһандық үрдістеріне интеграциялауға ықпал етеді.

Зерттеудің ғылыми маңыздылығы ұсынылған әртараптандыру шараларының жүйесі шикізат салаларын тұрақты трансформациялау, ESG тәуекелдерін бағалау және ресурстарға бағытталған экономикасы бар елдер үшін ұзақ мерзімді энергетикалық сценарийлерді қалыптастыру саласындағы одан әрі ғылыми әзірлемелер үшін негіз бола алатындығымен анықталады.

Осылайша, зерттеу нәтижелері Қазақстанның энергетикалық саясатындағы нормативтік және стратегиялық құжаттарды дайындау үдерісінде, мұнай-газ кәсіпорындарын жаңғырту бағдарламаларын әзірлеу кезінде, орнықты даму жөніндегі білім беру курстарында, сондай-ақ басқа ресурстарға тәуелді елдерде орнықты өсу модельдерін қалыптастыру үшін талдамалық база ретінде пайдаланылуы мүмкін.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Преобразование нашего мира: Повестка дня в области устойчивого развития на период до 2030 года. – https://documentsddsny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N15/285/75/PDF/N1528575.pdf?Open Element

2. Об утверждении Стратегии достижения углеродной нейтральности Республики Казахстан до 2060 года. Указ Президента Республики Казахстан от 2 февраля 2023 года №121. – https://adilet.zan.kz/rus/docs/U2300000121

3. Ansoff I. Corporate Strategy: An Analytic Approach to Business Policy for Growth and Expansion. // McGraw-Hill. – 1965. – 241 p.

4. Lintner J. The Valuation of Risk Assets and the Selection of Risky Investments in Stock Portfolios and Capital Budgets // The Review of Economics and Statistics. – 1965. – №47(1). – P. 13–37. – https://doi.org/10.2307/1924119

5. Porter M.E. Competitive Strategy: Techniques for Analyzing Industries and Competitors. // Free Press. – 1980. – 397 p.

6. Bandeira G., Trindade D., Sodario M. & Ferronatto G. Creating Sustainable Value: An ESG Framework for the Petroleum Industry. – 2023. – 10.4043/32707-MS.

7. Dsouza S., Krishnamoorthy K. Boosting Corporate Value through ESG Excellence in Oil and Gas Sector. International Journal of Energy Economics and Policy. – 2024. – 14. 335-346. 10.32479/ijeep.16714.

8. Кизимбаева А., Момбекова Г., & Мангибаева Д. Мировая практика диверсификации нефтегазового сектора экономики. «МЕМЛЕКЕТТІК АУДИТ – ГОСУДАРСТВЕННЫЙ АУДИТ». – 2024. – №64(3). – С. 189–195. – https://doi.org/10.55871/2072-9847-2024-64-3-189-195

9. Татуев А.А., Зиядин С.Т., Ибраева А.К. Диверсификация в промышленности: понятие, сущность, этапы развития и проблемы применения // Вестник АГАУ. – 2015. – №1(123). – URL: https://cyberleninka.ru/article/n/diversifikatsiya-v-promyshlennosti-ponyatie-suschnost-etapy-razvitiya-i-problemy-primeneniya

10. Иманбаев Б.Б. Диверсификация экономики Казахстана и формирование глобальных трендов его дальнейшего развития // Вестник РГГУ. Серия «Экономика. Управление. Право». – 2019. – №2. – С. 69–80. – DOI: 10.28995/2073-6304-2019-2-69-80

11. Алимбетов У.С., Зейнелова Г.З., Ордабаева М.А. Диверсификация производства промышленных предприятий Казахстана. – https://cyberleninka.ru/article/n/diversifikatsiya-proizvodstva-promyshlennyh-predpriyatiy-respubliki-kazahstan

12. Harry P., Bowen H., Kent B., Gary E.P. Globalization and diversification strategy: A managerial perspective, Scandinavian Journal of Management. – 2015. – №1(31). – P. 25–39. – https://doi.org/10.1016/j.scaman.2014.08.003.

13. Haiyang Xie, Jie Wang, Ling Miao, Big data and emerging market firms' innovation in an open economy: The diversification strategy perspective // Technological Forecasting and Social Change. – 2021. – №173. – 121091 p. – https://doi.org/10.1016/j.techfore.2021.121091.

14. Ali M.K., Zahoor M.K., Saeed A. et al. Moderating effect of vertical integration on the relationship between sustainability and performance: evidence from oil and gas energy sector. Future Bus J9, 53. – 2023. – https://doi.org/10.1186/s43093-023-00236-x

15. Основные показатели работы промышленности Республики Казахстан. Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан. – 2024. – https://stat.gov.kz/ru/industries/business-statistics/stat-industrial-production/publications/182339/

REFERENCES

1. Preobrazovanie nashego mira: Povestka dnja v oblasti ustojchivogo razvitija na period do 2030 goda [Transforming our world: The 2030 Agenda for Sustainable Development]. – https://documentsddsny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N15/285/75/PDF/N1528575.pdf?OpenElement [in Russian]

2. Ob utverzhdenii Strategii dostizhenija uglerodnoj nejtral'nosti Respubliki Kazahstan do 2060 goda [On approval of the Strategy for Achieving Carbon Neutrality of the Republic of Kazakhstan until 2060].

Ukaz Prezidenta Respubliki Kazahstan ot 2 fevralja 2023 goda № 121. – https://adilet.zan.kz/rus/docs/U2300000121

3. Ansoff I. Corporate Strategy: An Analytic Approach to Business Policy for Growth and Expansion. // McGraw-Hill. – 1965. – 241 p.

4. Lintner J. The Valuation of Risk Assets and the Selection of Risky Investments in Stock Portfolios and Capital Budgets // The Review of Economics and Statistics. – 1965. – №47(1). – P. 13–37. – https://doi.org/10.2307/1924119

5. Porter M.E. Competitive Strategy: Techniques for Analyzing Industries and Competitors. // Free Press. – 1980. – 397 p.

6. Bandeira G., Trindade D., Sodario M. & Ferronatto G. Creating Sustainable Value: An ESG Framework for the Petroleum Industry. – 2023. – 10.4043/32707-MS.

7. Dsouza S., Krishnamoorthy K. Boosting Corporate Value through ESG Excellence in Oil and Gas Sector. International Journal of Energy Economics and Policy. – 2024. – 14. 335-346. 10.32479/ijeep.16714.

8. Kizimbaeva A., Mombekova G., & Mangibaeva D. Mirovaja praktika diversifikacii neftegazovogo sektora jekonomiki [The global practice of diversifying the oil and gas sector of the economy]. «MEMLEKETTIK AUDIT – GOSUDARSTVENNYJ AUDIT». – 2024. – №64(3). – S. 189–195. – https://doi.org/10.55871/2072-9847-2024-64-3-189-195 [in Russian]

9. Tatuev A., Zijadin S., Ibraeva A. Diversifikacija v promyshlennosti: ponjatie, sushhnost', jetapy razvitija i problemy primenenija [Industrial diversification: concept, essence, stages of development and application problems] // Vestnik AGAU. – 2015. – №1(123). – URL: https://cyberleninka.ru/article/n/diversifikatsiya-v-promyshlennosti-ponyatie-suschnost-etapy-razvitiya-i-problemy-primeneniya [in Russian]

10. Imanbaev B. Diversifikacija jekonomiki Kazahstana i formirovanie global'nyh trendov ego dal'nejshego razvitija [Diversification of Kazakhstan's economy and formation of global trends for its further development] // Vestnik RGGU. Serija «Jekonomika. Upravlenie. Pravo». – 2019. – №2. – S. 69–80. – DOI: 10.28995/2073-6304-2019-2-69-80 [in Russian].

11. Alimbetov U., Zejnelova G., Ordabaeva M. Diversifikacija proizvodstva promyshlennyh predprijatij Kazahstana [Diversification of production of industrial enterprises in Kazakhstan]. – https://cyberleninka.ru/article/n/diversifikatsiya-proizvodstva-promyshlennyh-predpriyatiy-respubliki-kazahstan [in Russian]

12. Harry P. Bowen H. Kent B., Gary E.P. Globalization and diversification strategy: A managerial perspective, //Scandinavian Journal of Management. – 2015. – №1(31). – P. 25–39. – https://doi.org/10.1016/j.scaman.2014.08.003.

13. Haiyang Xie, Jie Wang, Ling Miao, Big data and emerging market firms' innovation in an open economy: The diversification strategy perspective //Technological Forecasting and Social Change. – 2021. – №173. – 121091 p. – https://doi.org/10.1016/j.techfore.2021.121091.

14. Ali M.K., Zahoor M.K., Saeed A. et al. Moderating effect of vertical integration on the relationship between sustainability and performance: evidence from oil and gas energy sector. Future Bus J9, 53. – 2023. – https://doi.org/10.1186/s43093-023-00236-x

15. Osnovnye pokazateli raboty promyshlennosti Respubliki Kazahstan [Key performance indicators of the industry of the Republic of Kazakhstan]. Bjuro nacional'noj statistiki Agentstva po strategicheskomu planirovaniju i reformam Respubliki Kazahstan. – 2024. – https://stat.gov.kz/ru/industries/business-statistics/stat-industrial-production/publications/182339/ [in Russian]

Мухамедиева Г.М., Киричок О., Имрамзиева М.Я., Жанат М.

ОСОБЕННОСТИ ДИВЕРСИФИКАЦИИ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ НЕФТЕГАЗОВОГО СЕКТОРА В УСЛОВИЯХ УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ

Аннотация

В статье рассматриваются особенности диверсификации нефтегазовой отрасли Казахстана в условиях устойчивого развития. Авторами статьи основное внимание уделено влиянию глобальных экологических инициатив и национальных стратегий на трансформацию отрасли. В рамках исследования проанализирована динамика нефтегазового сектора, включая изменения объемов производства по регионам, зависимость от

мировых цен на нефть и макроэкономических факторов. В ходе анализа выявлены ключевые вызовы, ограничивающие устойчивый рост отрасли: высокая зависимость от экспорта сырья; недостаточный уровень переработки нефти и газа; влияние глобального энергетического перехода; необходимость цифровизации и внедрения ESG-стандартов. В статье предложены ключевые направления диверсификации нефтегазовой отрасли, включающие развитие альтернативных источников энергии, углубленную переработку углеводородов, цифровизацию, расширение экспортных возможностей и ESG-трансформацию. Авторами статьи определены рекомендации по реализации диверсификационной стратегии, включающие: разработку механизмов государственной поддержки для стимулирования переработки нефти и газа; создание условий для привлечения инвестиций в возобновляемую энергетику; совершенствование инфраструктуры для расширения экспортных поставок; внедрение технологий улавливания и хранения углерода; использование цифровых решений для оптимизации производственных процессов. Результаты исследования могут быть использованы в разработке стратегий долгосрочного развития нефтегазового сектора Казахстана, формировании энергетической политики и адаптации отрасли к глобальным вызовам устойчивого развития.

Mukhamedieva G., Kirichok O., Imramzieva M., Zhanat M.

FEATURES OF DIVERSIFICATION OF THE OIL AND GAS SECTOR IN THE CONTEXT OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT

Annotation

The article discusses the specifics of the diversification of Kazakhstan's oil and gas industry in the context of sustainable development. The authors of the article focus on the impact of global environmental initiatives and national strategies on the transformation of the industry. The study analyzes the dynamics of the oil and gas sector, including changes in production volumes by region, dependence on world oil prices and macroeconomic factors. The analysis revealed the key challenges limiting the sustainable growth of the industry.: high dependence on the export of raw materials; insufficient oil and gas refining; the impact of the global energy transition; the need for digitalization and the introduction of ESG standards. The article suggests key areas of diversification of the oil and gas industry, including the development of alternative energy sources, advanced processing of hydrocarbons, digitalization, expansion of export opportunities and ESG transformation. The authors of the article have identified recommendations for the implementation of a diversification strategy, including: the development of state support mechanisms to stimulate oil and gas refining; creating conditions for attracting investments in renewable energy; improving infrastructure to expand export supplies; introducing carbon capture and storage technologies; using digital solutions to optimize production processes. The research results can be used in developing strategies for the long-term development of Kazakhstan's oil and gas sector, shaping energy policy and adapting the industry to global challenges of sustainable development.

DOI 10.52260/2304-7216.2025.2(59).32
ӘОЖ 31.5.024.52
ҒТАМР 06.77.61

З.А. Арынова*, э.ғ.к, доцент
«Торайғыров университеті» КЕАҚ,
Павлодар қ., Қазақстан
*- негізгі автор (хат-хабарларға арналған автор)
e-mail: zarynova74@gmail.com

ҚАЗАҚСТАННЫҢ ЕҢБЕК НАРЫҒЫ ЦИФРЛАНДЫРУ ДӘУІРІНДЕ: ҚҰРЫЛЫМДЫҚ ӨЗГЕРІСТЕР ЖӘНЕ ДАМУ ПЕРСПЕКТИВАЛАРЫ

Мақалада Қазақстанның еңбек нарығына әсер ететін цифрлық трансформация процестері қарастырылады. Жұмыспен қамту құрылымының өзгеруі, еңбек қатынастарының икемді формаларының дамуы және цифрлық дағдыларға сұраныстың артуы сияқты негізгі үрдістер мен заңдылықтар талданады. Технологиялық жұмыссыздықтың өсуі, өңірлердегі цифрландыру деңгейіндегі теңсіздік және білім беру жүйесінің еңбек нарығының жаңа талаптарына бейімделуі сияқты мәселелерге ерекше назар аударылады.

Зерттеуде корреляциялық талдау әдістері қолданылып, цифрлық технологияларды енгізу қарқыны мен жұмыспен қамту динамикасы арасындағы өзара байланыс анықталды. Цифрландыру ақпараттық технологиялар саласында жаңа жұмыс орындарын құруға ықпал ететіні, алайда бір мезгілде рутинді мамандықтардың қысқаруына алып келетіні дәлелденді. Сонымен қатар, цифрлық технологиялардың өңірлерде әркелкі таралуы аймақтық теңсіздіктерді күшейтіп, жұмыс күшінің жаңа жағдайларға бейімделуін қиындататыны көрсетілді.

Алынған деректер негізінде цифрлық экономика жағдайында еңбек нарығының тұрақтылығын қамтамасыз етуге бағытталған бейімделу тетіктерін қалыптастыру бойынша ұсыныстар жасалды. Мақалада цифрлық теңсіздікті азайту, кәсіби дағдыларды дамыту және инновациялық кәсіпкерлікті ынталандыруға бағытталған мемлекеттік және корпоративтік саясаттың негізгі бағыттары айқындалды. Сондай-ақ кәсіби білім беру жүйесін жетілдіру және қызметкерлерді қайта даярлау мәселелеріне ерекше назар аударылды, бұл олардың цифрлық экономикаға тиімді интеграциялануына мүмкіндік береді.

Зерттеу нәтижелері мемлекеттік жұмыспен қамту және цифрлық даму стратегияларын әзірлеуде, сондай-ақ технологиялық өзгерістер жағдайында қызметкерлерді қолдау бағдарламаларын қалыптастыруда пайдалануға ұсынылады.

Кілт сөздер: еңбек нарығы, білім беру жүйесі, цифрландыру, цифрлық трансформация, жұмыспен қамту, цифрлық құзыреттіліктер, жұмыссыздық, Қазақстан

Ключевые слова*: рынок труда, система образования, цифровизация, цифровая трансформация, занятость, цифровые компетенции, безработица, Казахстан.*

Keywords *labor market, education system, digitalization, digital transformation, employment, digital competencies, unemployment, Kazakhstan.*

JEL classification: J21

Кіріспе. Қазіргі Қазақстанның еңбек нарығы цифрлық трансформация әсерінен ауқымды өзгерістерге ұшырап жатыр, бұл өзгерістер экономиканың барлық салалары мен қоғам өміріне ықпал етуде. Цифрлық технологияларды енгізу, өндірістік процестерді автоматтандыру, жасанды интеллектті дамыту және қашықтан жұмыспен қамтудың кеңеюі еңбек қатынастарының жаңа құрылымын қалыптастыруда. Бұл өзгерістер қызметкерлерден икемділік, бейімделгіштік және кәсіби дағдыларды үнемі жаңартуды талап етеді.

Осы процестер, бір жағынан, еңбек өнімділігінің артуына және жаңа жұмыс орындарының пайда болуына мүмкіндік береді, ал екінші жағынан, технологиялық жұмыссыздыққа және еңбек нарығындағы сұраныс пен ұсыныс арасындағы теңгерімсіздіктің күшеюіне әкеледі.

Қазақстанның еңбек нарығы, басқа ауысу экономикасы бар елдер сияқты, бірқатар ерекшеліктерге ие, олар оның тұрақтылығына әсер етеді. Оларға шикізат секторына тәуелділіктің жоғары болуы, еңбек ресурстарының өңірлік теңсіздік жағдайында бөлінуі және халықтың, әсіресе ауылдық жерлерде, цифрлық дағдыларының салыстырмалы түрде төмен деңгейі жатады.

Бұл зерттеудің өзектілігі Қазақстанның жұмыспен қамту жүйесін цифрлық экономика жағдайына бейімдеу заңдылықтары мен тетіктерін анықтау қажеттілігімен байланысты. Цифрландыру процестерінің қарқынды дамуы және мемлекеттік стратегиялық басымдықтардың

қалыптасуы жағдайында, еңбек нарығының негізгі даму үрдістерін анықтау, ықтимал қауіптерді бағалау және оларды азайтудың тиімді жолдарын табу, сондай-ақ мемлекеттік және корпоративтік саясаттың тұрақтылықты қамтамасыз етуге бағытталған тиімді құралдарын әзірлеу маңызды.

Зерттеудің мақсаты – Қазақстан еңбек нарығына цифрлық технологиялардың әсерін талдап, жұмыспен қамтуды сақтау мен цифрлық теңсіздікті азайтуға бағытталған бейімделу механизмдерін ұсыну.

Зерттеудің әдіснамалық негізі теориялық және эмпирикалық талдауды, салыстырмалы әдісті, сондай-ақ еңбек нарығының цифрлық трансформацияға бейімделуіне қатысты отандық және шетелдік тәжірибені зерттеуді қамтиды. Жұмыста Қазақстан Республикасы Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігінің Ұлттық статистика бюросының статистикалық деректері пайдаланылды. Цифрландырудың жұмыспен қамтуға әсерін бағалау үшін корреляциялық және регрессиондық талдау әдістері қолданылып, технологиялық өзгерістер мен еңбек нарығы динамикасы арасындағы өзара байланыс анықталды.

Әдебиеттік шолу. Классикалық экономикалық теорияда еңбек нарығы сұраныс пен ұсыныстың теңгерімі нарықтық механизмдер арқылы қамтамасыз етілетін жүйе ретінде қарастырылады. Алайда, цифрландыру жағдайында бұл модель күрделене түседі, себебі жеделдетілген автоматтандыру, жұмыспен қамтудың жаңа нысандарының пайда болуы және қызметкерлерге қойылатын біліктілік талаптарының өзгеруі еңбек нарығының құрылымына айтарлықтай әсер етеді.

Институционалдық тәсіл тұрғысынан еңбек нарығының тұрақтылығы оның технологиялық өзгерістерге бейімделу, халықты жұмыспен қамту және ұзақ мерзімді жұмыссыздықтың өсуіне жол бермеу қабілетімен анықталады. Бұл тұрғыда еңбек нарығын реттеудің икемділігі, білім беру және кәсіптік дайындық жүйесінің тиімділігі, әлеуметтік кепілдіктердің қолжетімділігі және халық арасында цифрлық дағдыларды енгізу жылдамдығы маңызды рөл атқарады.

Цифрлық трансформация жағдайында еңбек нарығының тұрақтылығын зерттеу бірнеше негізгі экономикалық теорияларға негізделеді. Адам Смит [1] және Дэвид Рикардо еңбектеріне сүйенетін классикалық экономикалық теория еңбек нарығын өзін-өзі реттейтін жүйе ретінде қарастырады, онда сұраныс пен ұсыныс автоматты түрде теңгеріледі. Алайда, қазіргі зерттеулер цифрландырудың құрылымдық теңгерімсіздіктерге әкелетінін, оларды тек нарықтық механизмдермен жою мүмкін еместігін көрсетеді.

Джон Мейнард Кейнс [2] ұсынған неокейнсиандық теория еңбек нарығын реттеуде, әсіресе экономикалық дағдарыстар мен технологиялық өзгерістер жағдайында, мемлекеттік араласудың маңыздылығын атап өтеді. Бриньольфссон мен Макафи цифрлық дәуірде қайта даярлау және қызметкерлерді жаңа еңбек жағдайларына бейімдеу бағдарламаларына мемлекеттік қолдау көрсету жұмыссыздық деңгейін төмендетуге ықпал ететінін дәлелдейді [3].

Гэри Беккер әзірлеген адами капитал тұжырымдамасы білім беру мен кәсіби даярлықты жұмыспен қамтудың негізгі факторлары ретінде қарастырады [4]. Аутордың зерттеулері көрсеткендей, цифрлық білім беру мен қайта даярлау бағдарламаларына белсенді түрде инвестиция салатын елдер технологиялық жұмыссыздық қаупіне аз ұшырайды [5].

Дуглас Норт пен Оливер Уильямсон ұсынған институционалдық теория [6] жұмыспен қамтудың тұрақты жүйесін қалыптастыруда мемлекет, бизнес және білім беру институттарының өзара іс-қимылының маңыздылығын атап көрсетеді. Халықаралық тәжірибені талдау көрсеткендей, цифрлық сын-қатерлерге ең жоғары тұрақтылықты еңбек нарығын реттеудің икемді жүйесі және бейресми сектордағы жұмыспен қамтылғандарды әлеуметтік қорғау шаралары бар елдер көрсетеді [7].

Цифрлық трансформация еңбек нарығына жаһандық әсер етеді, бұл жетекші халықаралық ұйымдардың зерттеу нәтижелерімен расталады. Дүниежүзілік экономикалық форумның (WEF, 2023) есебіне сәйкес, 2025 жылға қарай шамамен 85 миллион жұмыс орны автоматтандыру салдарынан жойылады, бірақ сонымен бірге цифрлық дағдыларды қажет ететін 97 миллион жаңа жұмыс орны құрылады. Негізгі үрдістердің қатарына икемді жұмыспен қамтудың өсуі, қашықтан жұмыс істеуге көшу және IT, деректерді талдау және киберқауіпсіздік салаларындағы мамандарға сұраныстың артуы жатады [8].

Экономикалық ынтымақтастық және даму ұйымының (OECD) зерттеулері жоғары деңгейдегі цифрландыруға ие елдер ұзақ мерзімді перспективада жұмыссыздықтың төмендеуін көрсететінін, бірақ сонымен бірге платформалық экономика қызметкерлерін әлеуметтік қорғау мәселелеріне тап болатынын растайды. [9]. Еуропалық Одақ елдерінде Digital Skills and Jobs Coalition сияқты

цифрлық оқытуды қолдау бағдарламалары жүзеге асырылуда, олар құрылымдық жұмыссыздықтың төмендеуіне ықпал етеді. [10].

АҚШ-тағы зерттеулер (Author, Acemoglu) цифрландыру дәстүрлі салалардағы, мысалы, өнеркәсіп және бөлшек сауда саласындағы жұмыс орындарының қысқаруына әкелетінін, бірақ сонымен бірге жоғары технологиялар мен қызмет көрсету секторындағы жұмыспен қамтудың өсуін ынталандыратынын көрсетеді [6, 11].

ТМД елдерінде де цифрлық трансформацияның еңбек нарығына әсері белсенді зерттелуде. Ресейде цифрландыру экономиканы қайта құрудың негізгі факторы ретінде қарастырылады. Ұлттық зерттеу университеті Жоғары экономика мектебінің зерттеуіне сәйкес , елдегі жұмыс орындарының шамамен 45%-ы алдағы 10 жыл ішінде автоматтандыру қаупіне ұшырайды. Цифрландырудың теріс салдарын азайту мақсатында «РФ цифрлық экономикасы» сияқты қайта даярлау бағдарламалары енгізілуде.

Беларусьтық ғалымдар Е.В. Ванкевич пен О.В. Зайцева заманауи сын-қатерлер жағдайында, соның ішінде цифрландыру, демографиялық өзгерістер және технологиялық трансформацияның әсерін ескере отырып, Беларусь еңбек нарығының трансформациясын зерттейді. [12].

Өзбекстанда «Цифрлық Өзбекстан 2030» бағдарламасы сияқты цифрлық бастамалар IT секторының дамуына және халық арасында цифрлық сауаттылық деңгейін арттыруға бағытталған.

Соңғы жылдары Қазақстандағы еңбек нарығына цифрлық трансформацияның әсері зерттеушілердің назарын ерекше аударуда. «Қазақстанның еңбек нарығы: цифрлық шынайылыққа жол» ұлттық баяндамасында «Еңбек ресурстарын дамыту орталығы» АҚ сарапшылары цифрландыру экономиканың және жұмыспен қамтудың құрылымын қалай өзгертетінін қарастырады, бұл үрдістер өндірістік процестерге де, күнделікті өмірге де әсер етеді. Баяндамада «технологиялық жұмыссыздық» мәселесі көтеріліп, адами капиталдың алдағы өзгерістерге дайындығы бағаланады.

Бірқатар зерттеушілер цифрландырудың жаһандық үрдістерінің Қазақстан экономикасына әсерін талдап, еңбек нарығындағы жағымсыз салдарды болдырмау үшін мемлекеттік саясатты бейімдеудің маңыздылығын атап өтеді. Бұл ретте технологиялардың дамуы білікті мамандарды даярлау тәсілдерін қайта қарауды талап ететіні айқындалды [13].

Зерттеулер санының көптігіне қарамастан, Қазақстан экономикасының әртүрлі салалары үшін цифрландырудың ұзақ мерзімді салдарларына қатысты шешілмеген мәселелер әлі де бар. Технологиялық жұмыссыздықтың ауқымы мен еңбек нарығын жаңа жағдайларға бейімдеу жөніндегі мемлекеттік бағдарламалардың тиімділігі туралы бағалаулар арасында қайшылықтар сақталуда. Бұл еңбек нарығының цифрлық трансформация жағдайында тұрақты дамуын қамтамасыз ететін кешенді стратегияларды әзірлеуге бағытталған одан әрі зерттеулер жүргізудің қажеттілігін көрсетеді.

Қазіргі зерттеулерді талдау цифрландыру еңбек нарығына айтарлықтай әсер ететінін, жаңа мүмкіндіктермен қатар жаңа сын-қатерлер де тудыратынын көрсетеді. Цифрлық экономикасы дамыған елдерде цифрландыру еңбек өнімділігінің өсуіне және жаңа жұмыс орындарының құрылуына ықпал етеді, ал білікті кадрларды даярлау деңгейі жеткіліксіз елдерде бұл үрдістер құрылымдық жұмыссыздықтың күшеюіне әкелуі мүмкін.

Негізгі бөлім. Қазіргі заманғы экономика цифрлық технологиялардың әсерінен айтарлықтай өзгерістерге ұшырап, еңбек нарығының тұрақтылығын бағалаудың дәстүрлі тәсілдерін қайта қарауды талап етеді.

Еңбек нарығының тұрақтылығы ұғымы оның экономикалық, технологиялық және әлеуметтік өзгерістер жағдайында теңгерімді дамуды қолдау қабілетін қамтиды. Классикалық экономикалық теорияда еңбек нарығы өзін-өзі реттейтін жүйе ретінде қарастырылады, онда жұмыс орындарына сұраныс пен ұсыныс бәсекелестік механизмдері арқылы тепе-теңдікке келеді. Алайда, қазіргі цифрландыру жағдайында еңбек нарығының тұрақтылығы оның икемділігі мен өзін-өзі реттеу қабілетімен ғана емес, сонымен қатар мемлекеттік институттардың тиімділігімен, білім беру жүйесінің бейімделгіштігімен, әлеуметтік кепілдіктердің қолжетімділігімен және халықтың цифрлық экономикаға тартылу деңгейімен анықталады.

Қазіргі еңбек нарығы күрделі динамикалық жүйе болып табылады, оның тұрақтылығы жаңа жұмыс орындарын құру, жұмысшыларды өзгермелі талаптарға бейімдеу және ұзақ мерзімді жұмыссыздықты барынша азайту қабілетіне байланысты. Институционалдық тәсіл шеңберінде еңбек нарығының тұрақтылығы оның реттелу сапасына, әлеуметтік қорғау деңгейіне және еңбек

құрылымындағы өзгерістерге уақтылы жауап бере алатын білім беру институттарының тиімділігіне тәуелді.

Цифрландыру жағдайында экономика әсіресе ақпараттық технологиялар, деректерді талдау және автоматтандырылған басқару жүйелері салаларында жаңа дағдылары бар қызметкерлерді талап етеді. Алайда, егер еңбек нарығы бұл өзгерістерге бейімделуге үлгермесе, технологиялық жұмыссыздықтың қаупі, экономикалық мобильділіктің төмендеуі және әлеуметтік теңсіздіктің күшеюі артады. Осы тұрғыдан алғанда, еңбек нарығының тұрақтылығы тұрақты жұмыспен қамту деңгейін сақтаудың, реттеудің икемділігінің және жұмыс күшін жаңа шынайылыққа бейімдей алатын кәсіби оқыту қолжетімділігінің арасындағы тепе-теңдік ретінде қарастырылуы тиіс.

Институционалдық тәсіл тұрғысынан еңбек нарығының тұрақтылығы оның технологиялық өзгерістерге бейімделу, халықтың жұмыспен қамтылуын қамтамасыз ету және ұзақ мерзімді жұмыссыздықтың өсуіне жол бермеу қабілетіне байланысты. Бұл тұрғыда еңбек нарығын реттеудің икемділігі, білім беру және кәсіптік дайындық жүйесінің тиімділігі, әлеуметтік кепілдіктердің қолжетімділігі және халық арасында цифрлық дағдыларды енгізу жылдамдығы маңызды рөл атқарады.

Цифрлық трансформация жағдайында еңбек нарығының тұрақтылығын көпдеңгейлі жүйе түрінде қарастыруға болады, онда экономикалық, технологиялық, әлеуметтік және институционалдық факторлар өзара байланысты.

Қазақстанның еңбек нарығы соңғы он жылда тұрақты динамиканы көрсетіп отыр, оны жұмыспен қамтылған халық санының біртіндеп өсуі, жұмыссыздық деңгейінің тұрақтылығы және жұмыспен қамту құрылымының өзгеруі сипаттайды. Экономиканың дамуы, цифрландыру, заңнамалық өзгерістер, сондай-ақ COVID-19 пандемиясын қоса алғанда, жаһандық сын-қатерлер еңбек нарығына және еңбек қатынастарының трансформациясына айтарлықтай әсер етті.

Қазақстан экономикасының барлық салаларын қамтитын цифрлық трансформация оң өзгерістермен қатар, еңбек нарығының тұрақтылығына әсер етуі мүмкін елеулі сын-қатерлермен де қатар жүреді, олардың жиынтық көрінісі 1 кестеде берілген.

Кесте – 1

Цифрландырудың Қазақстан еңбек нарығына әсері*

Аспектілер	Оң өзгерістер	Теріс өзгерістер
Жұмыспен қамту құрылымы	IT секторы, киберқауіпсіздік, деректерді талдау және цифрлық маркетинг салаларында жұмыс орындарының көбеюі.	Автоматтандырудың әсерінен дәстүрлі салаларда (өнеркәсіп, логистика, ауыл шаруашылығы) жұмыс орындарының қысқаруы.
	Жоғары білікті кадрларға сұраныстың артуы, қайта даярлау бағдарламаларын дамыту.	Цифрлық дағдылары бар мамандардың тапшылығы, нарық талаптары мен білім беру жүйесі арасындағы алшақтық.
Жұмыспен қамту түрлері	Қашықтан жұмыс істеу, икемді жұмыс кестесі, платформалық жұмыспен қамту мүмкіндіктерінің дамуы және өзін-өзі жұмыспен қаму мүмкіндіктерінің артуы.	Жұмыспен қамтудың тұрақсыздығының артуы, әлеуметтік кепілдіктер деңгейінің төмендеуі, көлеңкелі жұмыспен қамтудың өсуі.
Экономикалық даму	Еңбек өнімділігінің артуы, бизнес-процестерді цифрландыру, компания шығындарының азаюы.	Жоғары технологиялық салалардағы қызметкерлер мен төмен білікті жұмысшылар арасындағы экономикалық теңсіздіктің күшеюі.
Жұмысқа географиялық қолжетімділік	Қашықтан жұмыс істеу мүмкіндіктерінің кеңеюі, тұрғылықты жерге тәуелділіктің төмендеуі, жаһандық еңбек нарығына қолжетімділік	Аймақтар арасындағы цифрлық теңсіздік, ауылдық жерлерде цифрлық инфрақұрылымның жеткіліксіздігі.
Әлеуметтік аспектілер	Онлайн курстар мен қашықтықтан оқыту платформалары арқылы білім алу және кәсіби даму мүмкіндігі..	Психоэмоционалдық жүктеменің артуы, цифрлық шаршау, жұмыс пен жеке өмір арасындағы теңгерімнің нашарлауы..

**дереккөзі негізінде автормен құрастырған [14]*

Еңбек нарығын талдаудың негізгі аспектілерінің бірі – жұмыспен қамту динамикасын зерттеу, жұмыскерлердің жалдамалы еңбек пен өзін-өзі жұмыспен қамту арасындағы бөліну үрдістерін анықтау, сондай-ақ жұмыссыздық деңгейі мен оның ұзақтығын бағалау. 2 кестеде ұсынылған деректер еңбек қызметінің құрылымындағы өзгерістерді егжей-тегжейлі зерттеуге, еңбек нарығына әсер еткен негізгі факторларды анықтауға және оның одан әрі дамуының перспективалық бағыттарын белгілеуге мүмкіндік береді.

Қазақстанның еңбек нарығының 2014–2023 жылдар аралығындағы негізгі көрсеткіштерін талдау жұмыспен қамтудың өсуі мен ұзақ мерзімді жұмыссыздықтың қысқаруы сияқты оң өзгерістерді, сондай-ақ мемлекет пен бизнестің қосымша шараларын талап ететін сын-қатерлерді анықтауға мүмкіндік береді. Бұл талдау Қазақстан еңбек нарығының даму үрдістері мен заңдылықтарын анықтауға және оны одан әрі жаңғыртудың перспективалық бағыттарын бағалауға бағытталған.

Кесте – 2

Қазақстан Республикасының еңбек нарығының негізгі көрсеткіштерінің динамикасы (2014–2024 жж.)*

Кезең	Жұмыс күші, мың адам	Жұмыспен қамтылған халық, мың адам	Жалдамалы қызметкерлер, мың адам	Өзін-өзі жұмыспен қамтығандар, мың адам	Жұмыссыздық деңгейі, %	Ұзақ мерзімді жұмыссыздық деңгейі, %
2014	8 962,0	8 510,1	6 109,7	2 400,4	4,5	2,4
2015	8 887,6	8 433,3	6 294,9	2 138,4	4,5	2,5
2016	8 998,8	8 553,4	6 342,8	2 210,5	4,4	2,2
2017	9 027,4	8 585,2	6 485,9	2 099,2	4,4	2,2
2018	9 138,6	8 695,0	6 612,5	2 082,5	4,4	2,2
2019	9 221,5	8 780,8	6 681,6	2 099,2	4,4	2,2
2020	9 180,8	8 732,0	6 686,7	2 045,4	4,5	2,2
2021	9 256,8	8 807,1	6 710,2	2 096,9	4,5	2,1
2022	9 429,8	8 971,5	6 847,3	2 124,2	4,6	2,3
2023	9 534,1	9 081,9	6 893,4	2 188,5	4,5	1,2
2024	9 664,0	9 214,2	7 015,1	2 199,1	4,7	1,0

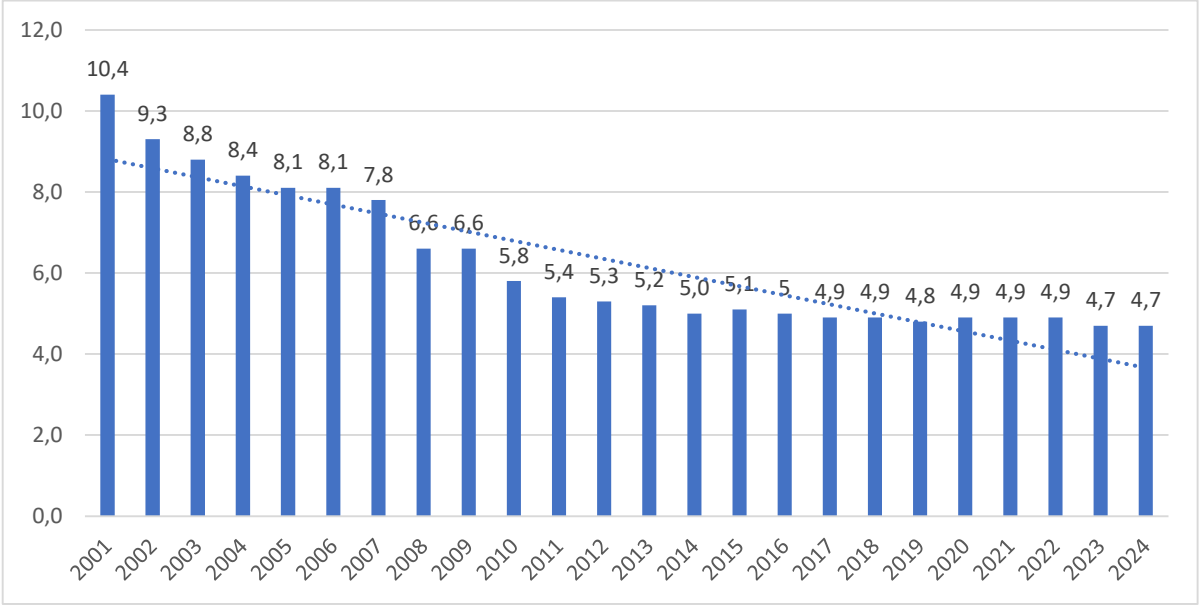
**дереккөзі негізінде автормен құрастырған [15]*

2 кесте негізінде жүргізілген эмпирикалық талдау 2014–2024 жылдар аралығында Қазақстанның еңбек нарығында бірқатар құрылымдық өзгерістердің орын алғанын көрсетеді. Аталған кезеңде жұмыс күшінің саны 8,96 млн адамнан 9,66 млн адамға дейін ұлғайып, жұмыспен қамтылған халықтың саны да біртіндеп артқан. Бұл өсім еңбекке қабілетті тұрғындар санының артуы мен еңбек нарығындағы белсенділіктің жоғарылауын сипаттайды.

Жалдамалы қызметкерлер санының тұрақты өсуі (6,1 миллионнан 7,0 миллион адамға дейін) еңбек қатынастарының ресмилену үрдісін және институционалдық инфрақұрылымның дамуын көрсетеді. Бұл үрдіс ресми сектордың кеңеюі мен әлеуметтік қорғау механизмдерінің жетілуімен қатар жүруде. Өз кезегінде, өзін-өзі жұмыспен қамтығандар санының салыстырмалы түрде тұрақты болып қалуы (2,4 млн-нан 2,2 млн адамға дейін) олардың еңбек нарығындағы үлесінің азаюымен қатар жүріп, бейресми жұмыспен қамту нысандарының қысқаруын білдіреді.

Жұмыссыздық деңгейі 4,4–4,7% аралығында салыстырмалы түрде тұрақты сақталғанымен, ұзақ мерзімді жұмыссыздық көрсеткішінің 2,4%-дан 1,0%-ға дейін төмендеуі ерекше назар аударарлық. Бұл еңбек нарығының икемділік деңгейінің артқанын, яғни қызметкерлердің технологиялық және құрылымдық өзгерістерге бейімделу қабілетінің жоғарылағанын көрсетеді. Мұндай үрдістер цифрландыру жағдайында еңбек нарығының орнықтылығы мен бейімделгіштігін қамтамасыз ететін маңызды факторлар ретінде бағаланады.

1 суретте көрсетілгендей, Қазақстандағы жұмыссыздық деңгейі 2001 жылғы 10,4%-дан 2024 жылы 4,7%-ға дейін біртіндеп төмендеген. Бұл ұзақмерзімді төмендеу үрдісі елдегі экономикалық тұрақтылықтың, еңбек нарығын тиімді реттеудің, сондай-ақ жұмыспен қамтуды қолдауға бағытталған мемлекеттік шаралардың нәтижесін білдіреді. Атап айтқанда, «Еңбек» бағдарламасы, қайта даярлау жүйесі және өңірлік жұмыспен қамту орталықтарының жұмысы жұмыссыздық деңгейін бақылауда ұстауға мүмкіндік берді. Сонымен қатар, халықтың экономикалық белсенділігі мен ресми еңбекке тартылу деңгейінің артуы да бұл динамикаға әсер еткен.

1 – сурет. **Қазақстандағы жұмыссыздық деңгейінің динамикасы (%)***

**дереккөзі негізінде автормен құрастырған [15]*

1 суретте көрсетілгендей, Қазақстандағы жұмыссыздық деңгейі 2001 жылғы 10,4%-дан 2024 жылы 4,7%-ға дейін біртіндеп төмендеген. Бұл ұзақмерзімді төмендеу үрдісі елдегі экономикалық тұрақтылықтың, еңбек нарығын тиімді реттеудің, сондай-ақ жұмыспен қамтуды қолдауға бағытталған мемлекеттік шаралардың нәтижесін білдіреді. Атап айтқанда, «Еңбек» бағдарламасы, қайта даярлау жүйесі және өңірлік жұмыспен қамту орталықтарының жұмысы жұмыссыздық деңгейін бақылауда ұстауға мүмкіндік берді. Сонымен қатар, халықтың экономикалық белсенділігі мен ресми еңбекке тартылу деңгейінің артуы да бұл динамикаға әсер еткен.

Алайда, ресми статистикалық деректер еңбек нарығындағы жағдайды толық бейнелей алмайды. Олар тек тіркелген жұмыссыздарды қамтиды және бейресми секторда жұмыс істейтіндер мен толық емес жұмыспен қамтылғандарды назардан тыс қалдыруы мүмкін. Осы себепті жұмыссыздықтың төмен әрі тұрақты деңгейін еңбек нарығының нақты жағдайын көрсететін жалғыз индикатор ретінде қарастыру жеткіліксіз. Мұндай көрсеткіштерді көлеңкелі экономика, икемсіз еңбек шарттары және жұмыс күшінің сапалық құрылымымен бірге кешенді түрде талдау қажет. Тек осындай тәсіл еңбек нарығындағы шынайы үрдістерді анықтауға және цифрлық трансформация жағдайында тиімді саясат әзірлеуге мүмкіндік береді.)

Қазақстанда, көптеген басқа елдер сияқты, жұмыссыздық статистикасы ресми түрде есепке алынған адамдардың деректері негізінде қалыптастырылады. Бірақ нақты жұмыссыздық деңгейі әлдеқайда жоғары болуы мүмкін, өйткені көптеген азаматтар жұмысынан айырылғаннан кейін жұмыспен қамту орталықтарына тіркелмейді, керісінше, бейресми еңбек нарығында жұмыс істеуді жөн көреді немесе мүлдем экономикалық белсенділіктен тыс қалады. Жұмыссыздық деңгейін есептеу әдістемесі әрдайым жасырын жұмыссыздықтың түрлерін, соның ішінде жартылай жұмыспен қамтылу, уақытша жұмыс және тұрақсыз еңбек қатынастарын толық қамтымайды.

Осылайша, жұмыссыздық деңгейінің ресми түрде төмендеуіне қарамастан, нақты жағдай айтарлықтай өзгеше болуы мүмкін. Жұмыспен қамтудың жай-күйін объективті бағалау үшін тек ресми көрсеткіштерді ғана емес, сонымен қатар көлеңкелі экономиканы, стандартты емес жұмыспен қамту нысандарын және халықтың экономикалық белсенділік деңгейін зерттеуді қамтитын кешенді

талдау әдістерін қолдану қажет. Тек кешенді тәсіл ғана еңбек нарығының ағымдағы жағдайын объективті бағалауға және оны цифрлық трансформация жағдайында реттеуге арналған тиімді шараларды әзірлеуге мүмкіндік береді.

2014–2024 жылдар аралығында Қазақстандағы жұмыспен қамту құрылымындағы өзгерістерді талдау еңбек нарығының трансформациялық өзгерістерге ұшырағанын көрсетеді. Бұл үрдіс жұмыспен қамту қызметінің формализациясы мен әртараптандыру үдерістерін көрсетіп, цифрландыру мен экономикалық басымдықтардың өзгеруіне байланысты айтарлықтай құрылымдық өзгерістерді сипаттайды.

Қазақстан экономикасы дәстүрлі түрде өнеркәсіп пен ауыл шаруашылығы сияқты шикізаттық салаларға сүйенеді, бұл жұмыспен қамту құрылымына да әсер етті. 2014 жылы еңбек ресурстарының айтарлықтай бөлігі дәл осы салаларда шоғырланған болатын. Соңғы онжылдықта цифрландыру мен технологиялық даму бұл құрылымға айтарлықтай өзгерістер әкелді. Ауыл шаруашылығы мен өнеркәсіп секторларындағы жұмыспен қамту үлесі тиісінше 0,9% және 0,2%-ға төмендеді. Бұл өндіріс пен аграрлық салада автоматтандыру мен техникаландыру деңгейінің өсуімен, сондай-ақ төмен білікті жұмыс күшіне сұраныстың азаюымен байланысты.

Сонымен қатар, цифрлық секторлар мен қызмет көрсету саласында айтарлықтай өсу байқалады. Ақпарат және байланыс саласындағы жұмыспен қамту 1,6%-дан 2,1%-ға дейін артса, қызмет көрсету саласының үлесі 40,4%-дан 46,8%-ға жетті. Бұл үрдіс цифрлық экономикаға бейімделудің және онлайн-сервистер мен білім беру қызметтерінің дамуымен қатар жүріп жатқанын көрсетеді. Ең елеулі өзгерістердің бірі – платформалық жұмыспен қамтудың кеңеюі, оның үлесі небәрі 0,5%-дан 5,8%-ға дейін өсті. Бұл фриланс, қашықтан жұмыс істеу және өзін-өзі жұмыспен қамту формаларының еңбек нарығында орныға бастағанын және икемді еңбек қатынастарына сұраныстың артқанын айғақтайды.

2014-2024 жылдар аралығында өзін-өзі жұмыспен қамтығандардың үлесі 28,21%-дан 23,87%-ға дейін қысқарды, бұл бейресми жұмыспен қамтудың біртіндеп төмендеуін көрсетеді. Бұл үдеріс еңбек нарығын мемлекеттік реттеудің күшеюі, ресми жұмыспен қамтуды қолдау тетіктерін енгізу, сондай-ақ қызметкерлердің тұрақты еңбек қатынастарын таңдауы сияқты факторлармен байланысты болуы мүмкін.

Сонымен қатар, жалдамалы қызметкерлердің үлесінің өсуі байқалады: 2014 жылы 71,79%-дан 2024 жылы 76,13%-ға дейін артты. Бұл үрдіс экономиканың құрылымдық өзгерістерін, корпоративтік сектордың дамуын, еңбек жағдайларының жақсаруын және қызметкерлердің әлеуметтік қорғалу деңгейінің артуын көрсетуі мүмкін. Өзін-өзі жұмыспен қамту үлесінің ең айқын төмендеуі 2017-2019 жылдар аралығында тіркелді, бұл азаматтарды ресми еңбек секторына тарту бойынша белсенді шаралардың жүзеге асырылғанын білдіруі мүмкін.

2020 жылдан бастап бұл көрсеткіштер динамикасы бәсеңдей бастады, бұл еңбек нарығының тұрақтанғанын және қызметкерлердің жаңа экономикалық жағдайларға бейімделгенін көрсетеді. Жалпы, ұсынылған деректер еңбекке жарамды халықтың бір бөлігінің өзін-өзі жұмыспен қамтудан жалдамалы жұмысқа біртіндеп өтуін көрсетеді, бұл ұзақ мерзімді перспективада еңбек нарығының институционалдық негіздерін нығайтуға және оның формалдану деңгейін арттыруға ықпал етуі мүмкін.

Цифрлық трансформация және ақпараттық технологиялардың дамуы жұмыспен қамту құрылымының өзгеруіне ықпал етіп, қашықтан жұмыс істеуді қоса алғанда, еңбек қатынастарының жаңа түрлерін қалыптастыруда.

Қазақстанда бұл үдеріс біркелкі жүріп жатқан жоқ, себебі ол өңірлердегі цифрлық инфрақұрылым деңгейінің айырмашылықтарына, жоғары жылдамдықты интернеттің қолжетімділігіне, экономиканың салалық ерекшеліктеріне және бизнестің цифрлық өзгерістерге дайындығына байланысты. Осы талдаудың мақсаты – Қазақстан өңірлеріндегі қашықтан жұмыспен қамтудың таралуын зерттеу, оның дамуына әсер ететін факторларды анықтау және оның әрі қарай кеңеюіне ықпал ететін ұсыныстар әзірлеу.

Қазақстандағы жұмыспен қамту көрсеткіштерін талдау (3 кесте), қашықтан жұмыс істеу тек 0,51% құрайтынын көрсетеді, бұл икемді жұмыспен қамту түрлерінің кең таралмағанын дәлелдейді. Қашықтан жұмыс істеу деңгейі ең жоғары аймақтар Ақтөбе (2,46%), Жетісу (2,33%) және Маңғыстау (1,89%) облыстары, бұл аймақтарда әкімшілік және қызмет көрсету салаларының үлесі жоғары, ал бұл секторларда қашықтан жұмыс істеу мүмкіндігі көбірек. Сонымен қатар, Атырау, Батыс Қазақстан, Қызылорда және Шығыс Қазақстан облыстарында қашықтан жұмыс істеу

көрсеткіші мүлдем тіркелмеген, бұл осы өңірлердегі цифрландыру деңгейінің төмендігі мен онлайн-жұмыспен қамтудың қолжетімсіздігін көрсетеді.

Кесте – 3

2024 жылдың соңындағы Қазақстан Республикасындағы қашықтан жұмыс істеу деңгейі

Аймақтар	Жалпы жұмыспен қамтылған халық, адам	Қашықтан жұмыс істейтін халық, адам	Жалпы жұмыспен қамтылған халық ішіндегі қашықтан жұмыс істейтіндердің үлесі, %	Жеке құралдарды пайдаланатындар, %	Жұмыс берушінің құралдарын пайдаланатындар, %
Қазақстан Республикасы	9197046	46720	0,51	86,3	13,7
Абай облысы	292515	1304	0,45	100,0	0,0
Ақмола облысы	400807	360	0,09	92,2	7,8
Ақтөбе облысы	460003	11326	2,46	89,1	10,9
Алматы облысы	715833	3959	0,55	97,5	2,5
Атырау облысы	346713	-	0,00	-	-
Батыс Қазақстан облысы	337709	-	0,00	-	-
Жамбыл облысы	543407	2296	0,42	100,0	0,0
Жетісу облысы	298310	6959	2,33	100,0	0,0
Қарағанды облысы	529286	4303	0,81	98,0	2,0
Қостанай облысы	436172	1492	0,34	92,0	8,0
Қызылорда облысы	334878	-	0,00	-	-
Маңғыстау облысы	349695	6603	1,80	100,0	0,0
Павлодар облысы	390989	151	0,04	57,6	42,4
Солтүстік Қазақстан облысы	269662	824	0,31	92.0	8,0
Түркістан облысы	808995	717	0,09	43,1	56,9
Ұлытау облысы	97744	208	0,21	100,0	0,0
Шығыс Қазақстан облысы	368787	-	0,00	-	-
Астана қаласы	685500	1404	0,20	84,8	15,2
Алматы қаласы	1083784	239	0,02	100,0	0,0
Шымкент қаласы	446257	4575	1,03	10,8	89,2

**дереккөзі негізінде автомен құрастырған [15]*

Сонымен қатар, қалалардың цифрландыру деңгейі мен қашықтан жұмыс істейтін қызметкерлердің үлесі арасында сәйкессіздік байқалады. Астана мен Алматы – елдің ең ірі экономикалық орталықтары, цифрлық инфрақұрылымы жақсы дамыған қалалар болғанына қарамастан, қашықтан жұмыс істеу көрсеткіші Астанада небәрі 0,2%, ал Алматыда 0,02% құрайды. Бұл жағдай физикалық қатысуды қажет ететін кеңсе жұмыстарының шоғырлануымен, сондай-ақ бизнес-процестердің икемді жұмыспен қамту түрлеріне бейімделуінің жеткіліксіздігімен түсіндірілуі мүмкін.

Қосымша, қалалардың цифрландыру деңгейі мен қашықтан жұмыс істейтін қызметкерлердің үлесі арасында қарама-қайшылық байқалады. Астана мен Алматы – елдің ең ірі экономикалық орталықтары, цифрлық инфрақұрылымы жақсы дамыған қалалар болғанына қарамастан, қашықтан жұмыс істеу көрсеткіші Астанада небәрі 0,2%, ал Алматыда 0,02% ғана құрайды.

Бұл жағдай кеңсе жұмыстарының жоғары шоғырлануымен, олардың көпшілігінің физикалық қатысуды талап етуімен, сондай-ақ бизнес-процестердің икемді жұмыспен қамту түрлеріне жеткілікті бейімделмеуімен түсіндірілуі мүмкін. Бұдан бөлек, қалалардағы цифрлық инфрақұрылымның жоғары даму деңгейіне қарамастан, қашықтан жұмыспен қамтудың үлесі

айтарлықтай төмен болып отыр. Бұл еңбек нарығының дәстүрлі құрылымына, сондай-ақ компаниялардың қашықтан жұмыс істеу тәжірибесін енгізуге деген консервативті көзқарасына байланысты болуы мүмкін.

Сонымен қатар, еңбек заңнамасының жеткілікті түрде икемді болмауы, қызметкерлер мен жұмыс берушілер арасындағы қашықтан жұмыс істеуге қатысты келісімдердің реттелмеуі және цифрлық еңбек дағдыларын дамытудағы теңсіздік қашықтан жұмыс істеу үлесінің төмен болуының қосымша себептері болуы мүмкін

Жұмыспен қамтудың икемді формаларының жаһандық өсіміне қарамастан, Қазақстанда қашықтан жұмыс істеудің дамуын тежейтін құрылымдық кедергілер сақталуда.

Қашықтан жұмыспен қамтудың кеңеюіне бірқатар шектеуші факторлар әсер етеді:

- Цифрлық сауаттылықтың төмендігі және қызметкерлердің біліктілігінің жеткіліксіздігі, әсіресе дәстүрлі жұмыспен қамту үлесі жоғары өңірлерде.
- Интернет пен цифрлық технологияларға қолжетімділіктің шектеулі болуы, әсіресе ауылдық жерлер мен шағын қалаларда.
- Экономиканың салалық құрылымы: көптеген өңірлерде өнеркәсіп, ауыл шаруашылығы сияқты қашықтан жұмыс істеуге келмейтін салалар басым.
- Еңбек заңнамасының цифрлық экономика талаптарына жеткілікті бейімделмеуі және қашықтан жұмыс істеуді реттейтін нақты нормалардың болмауы.

Бұл факторлар қашықтан жұмыспен қамтудың кең таралуына кедергі келтіріп, цифрлық теңсіздікті арттыруы мүмкін, сондықтан оларды жеңу үшін кешенді шаралар қабылдау қажет.

Еңбек нарығының негізгі көрсеткіштері арасындағы өзара байланысты анықтау және олардың бір-біріне әсер ету дәрежесін бағалау мақсатында 4 кестеде ұсынылған корреляциялық талдау жүргізілді. Бұл талдау халықтың жұмыспен қамтылуына, жұмыссыздық деңгейіне және жұмыс іздеу ұзақтығына ең үлкен ықпал ететін факторларды анықтауға мүмкіндік береді.

Әсіресе, жұмыссыздық деңгейі, цифрландыру үрдісі, жұмыспен қамту құрылымының өзгеруі және еңбек нарығының ұзақ мерзімді тұрақтылығы арасындағы байланыс деңгейін бағалау маңызды. Бұл көрсеткіштер еңбек нарығындағы құрылымдық өзгерістердің ұзақ мерзімді салдарын болжауға және саясатты түзетуге негіз болатын ғылыми негізделген тұжырымдар жасауға мүмкіндік береді.

Кесте – 4

Қазақстан еңбек нарығы көрсеткіштерінің корреляциялық матрицасы*

Көрсеткіштер	X1 (Жұмыспен қамтылған халық)	X2 (Жалдамалы қызметкерлер)	X3 (Өзін-өзі жұмыспен қамтығандар)	X4 (Жұмыссыз халық)	X5 (Жұмыссыздық деңгейі)	X6 (Жұмыссыздықтың орташа ұзақтығы)
X1 (Жұмыспен қамтылған халық)	1,00	0,99	0,94	0,21	0,15	-0,48
X2 (Жалдамалы қызметкерлер)	0,99	1,00	0,91	0,17	0,12	-0,52
X3 (Өзін-өзі жұмыспен қамтығандар	0,94	0,91	1,00	0,26	0,18	-0,42
X4 (Жұмыссыз халық)	0,21	0,17	0,26	1,00	0,88	0,45
X5 (Жұмыссыздық деңгейі)	0,15	0,12	0,18	0,88	1,00	0,60
X6 (Жұмыссыздықтың орташа ұзақтығы)	-0,48	-0,52	-0,42	0,45	0,60	1,00

** дереккөзі негізінде автормен құрастырған [15]*

Алынған корреляция коэффициенттері Қазақстанның еңбек нарығына цифрлық трансформацияның қалай әсер ететінін тереңірек талдауға, сондай-ақ жұмыспен қамту және

кәсіптік білім беру саласындағы мемлекеттік саясатты түзетуді қажет ететін бағыттарды анықтауға мүмкіндік береді.

Корреляциялық матрица еңбек нарығының негізгі көрсеткіштері арасындағы байланыс деңгейін анықтауға көмектеседі, олардың өзара әрекеттесуінің бағыттарын және ықтимал тәуелділіктерін көрсетеді.

1. Жұмыспен қамту мен еңбек нарығының формализациясы арасындағы байланыс. Жұмыспен қамтылған халық саны (X1) мен жалдамалы жұмысшылар саны арасындағы жоғары оң корреляция (r=0,99) Қазақстандағы еңбек нарығының негізінен формалды сипатта екенін растайды. Бұл еңбек нарығының тұрақтылығын және бейресми жұмыспен қамту үлесінің төмендегенін көрсетеді, бұл өз кезегінде жұмысшылардың әлеуметтік қорғалуына оң әсер етеді. Дегенмен, цифрландырудың жоғары деңгейі мен платформалық экономиканың дамуы икемді жұмыспен қамту нысандарының өсуіне ықпал етуі мүмкін, бұл еңбек заңнамасын жаңа экономикалық жағдайларға бейімдеуді талап етеді.

4. Цифрландыру және өзін-өзі жұмыспен қамту. Жалдамалы жұмысшылар саны (X2) мен өзін-өзі жұмыспен қамтығандар саны (X3) арасында жоғары оң корреляция анықталды (r=0,91), бұл екі көрсеткіштің параллель дамып келе жатқанын көрсетеді. Бұл еңбек нарығының құрылымдық өзгерістерінің формализацияланған және бейресми секторлардың өзара байланысына әсер ететінін білдіреді. Алайда, цифрландыру деңгейі мен өзін-өзі жұмыспен қамтылғандар саны арасындағы теріс корреляция дәстүрлі кәсіпкерлік нысандарының бәсекеге қабілетті цифрлық платформалармен біртіндеп ығыстырылып жатқанын көрсетеді.

5. Жұмыссыздық пен цифрлық өзгерістер арасындағы байланыс. Жұмыссыздық деңгейі (X5) жұмыссыздар саны (X4) арасында жоғары оң корреляцияны көрсетеді (r=0,88), бұл күтілетін нәтиже болып табылады. Дегенмен, жұмыссыздық деңгейі мен жұмыссыздықтың орташа ұзақтығы (X6) арасындағы орташа байланыс (r=0,60) цифрлық трансформацияның кейбір жұмысшылар үшін ұзағырақ бейімделу кезеңін талап ететінін көрсетеді. Бұл құбылыс цифрлық экономиканың жаңа талаптарына сәйкес келмейтін біліктілік дағдыларымен байланысты болуы мүмкін, бұл өз кезегінде қайта даярлау бағдарламаларын күшейтудің маңыздылығын растайды.

6. Цифрландыру және жұмыссыздық ұзақтығы. Жұмыссыздықтың орташа ұзақтығы (X6) мен жалдамалы жұмысшылар саны (X2) (r=−0.52), сондай-ақ жұмыспен қамтылған халық саны (X1) (r=−0.48) арасында теріс корреляция анықталды. Бұл жұмысқа орналасу мүмкіндіктерінің артуы жағдайында жұмыс іздеу кезеңінің қысқаратынын көрсетеді. Мұндай үрдіс еңбек нарығының икемділігін және жұмыс күшін секторлар арасында салыстырмалы түрде жылдам қайта бөлу мүмкіндігін айқындайды. Алайда, қайта даярлау жүйесіндегі кедергілер бұл әсерді шектей алады, әсіресе дәстүрлі салалардағы жұмысшылар арасында. Сонымен қатар, цифрландыру мен жұмыссыздық деңгейі арасында орташа оң корреляция байқалады, бұл еңбек нарығының цифрлық трансформациясы сұраныс пен жұмыс күшінің ұсынысы арасындағы уақытша теңгерімсіздіктермен қатар жүретінін көрсетеді.

Корреляциялық матрица Қазақстан еңбек нарығына цифрлық трансформацияның екі жақты әсерін растайды. Бір жағынан, ол ресми жұмыспен қамтудың өсуіне және көлеңкелі сектордың қысқаруына ықпал етіп, жоғары технологиялық салаларда жаңа жұмыс орындарын қалыптастырады. Екінші жағынан, бұл еңбек құрылымының өзгеруіне әкеліп, жоғары білікті мамандарға сұранысты арттырып, төмен білікті еңбекке деген қажеттілікті азайтады.

Алынған нәтижелер цифрландыру жағдайында тек жаңа жұмыс орындарын құру ғана емес, сонымен қатар еңбек нарығындағы құрылымдық теңгерімсіздікті барынша азайту үшін кадрларды қайта даярлау жүйесін дамыту маңызды екенін көрсетеді. Мемлекеттік саясат икемді жұмыспен қамту нысандарын қолдауға, цифрлық білім беруге қолжетімділікті кеңейтуге және дәстүрлі түрде жұмыс істейтін қызметкерлерді цифрлық экономикаға тартуға ынталандыру шараларын әзірлеуге бағытталуы тиіс.

Қорытынды. Анықталған үрдістер экономика талаптарының өзгеруіне бейімделуге қабілетті кадрларды даярлау жүйесін жетілдірудің, сондай-ақ стандартты емес жұмыспен қамту нысандарын реттеу механизмдерін әзірлеудің қажеттілігін көрсетеді. Цифрлық мамандықтар мен икемді жұмыс форматтарының кеңеюі еңбек заңнамасының бейімделуін және кәсіби қайта даярлау бағдарламаларын кеңейтуді талап етеді. Осы тұрғыдан алғанда, еңбек нарығының тұрақтылығы білім беру жүйесінің жаңа сын-қатерлерге жедел ден қою қабілетіне, сондай-ақ цифрлық

кәсіпкерлік пен инновациялық дамуға жағдай жасауға бағытталған мемлекеттік бастамаларға байланысты болады.

Жаһандық цифрландыру мен экономикалық трансформация жағдайында жұмыспен қамтуды формализациялау, қызметкерлерді әлеуметтік қорғау, жастарды еңбек нарығына бейімдеу, сондай-ақ жұмыс күшінің икемділігі мен ұтқырлығын арттыру мәселелері барған сайын маңызды бола түсуде.

Корреляциялық матрицаны талдау негізінде Қазақстанның еңбек нарығы салыстырмалы тұрақтылықты көрсететіні анықталды, алайда цифрлық трансформациямен байланысты бірқатар сын-қатерлер бар. Негізгі тәуекелдер автоматтандыруға, біліктілігі төмен қызметкерлер үшін жұмыс іздеу мерзімінің ұлғаюына және білім беру жүйесін бейімдеу қажеттілігіне байланысты. Еңбек нарығының тұрақтылығын арттыру үшін келесі шараларды жүзеге асыру қажет: қайта даярлау және цифрлық оқыту бағдарламаларын кеңейту; жұмыспен қамтудың икемді нысандарына (фриланс, платформалық экономика) бейімделген заңнаманы әзірлеу; аймақтық цифрлық теңсіздікті азайту арқылы тең жұмыспен қамту мүмкіндіктерін қамтамасыз ету.

Жүргізілген эконометрикалық талдау Қазақстанда цифрлық трансформация еңбек нарығына күшті әсер ететінін, жоғары технологиялық секторларда жаңа жұмыс орындарының құрылуына және жұмыссыздық деңгейінің төмендеуіне ықпал ететінін растады. Алайда, бұл процесс автоматтандырумен және дәстүрлі жұмыс орындарының қысқаруымен байланысты құрылымдық өзгерістермен қатар жүреді.

Цифрландыру жағдайында еңбек нарығының тұрақтылығын қамтамасыз ету үшін мемлекеттік саясаттың мақсатты шараларын іске асыру қажет:

1. Цифрлық білім беру мен кәсіби қайта даярлауды дамыту – цифрлық экономиканың талаптарына сәйкес бағдарламаларды енгізу.

2. Өзін-өзі жұмыспен қамтығандарды және фрилансерлерді қолдау механизмдерін құру – цифрлық сала қызметкерлерінің құқықтарын қорғауға арналған заңнаманы жаңғырту.

3. Инновациялық кәсіпкерлік пен стартаптарды ынталандыру – цифрлық компанияларға салықтық жеңілдіктер мен субсидиялар беру.

4. Аймақтарда цифрлық инфрақұрылымды дамыту – цифрлық технологиялар мен қашықтан жұмыс істеуге тең қолжетімділікті қамтамасыз ету.

5. Дәстүрлі салалардағы қызметкерлерді қайта даярлау арқылы қолдау – жұмыстан босатылған жұмысшылар үшін мемлекеттік жұмыспен қамту бағдарламаларын әзірлеу.

Осылайша, егер жұмыс күшін жаңа экономикалық жағдайларға бейімдеуге бағытталған кешенді шаралар жүзеге асырылса, цифрландыру Қазақстанның еңбек нарығының тұрақты дамуының драйверіне айнала алады.

Цифрлық трансформация еңбек нарығына екіұшты әсер етеді. Бір жағынан, ол еңбек өнімділігінің өсуіне, жоғары технологиялық секторларда жаңа жұмыс орындарының құрылуына және икемді жұмыспен қамту нысандарының дамуына ықпал етеді. Екінші жағынан, автоматтандыру мен жасанды интеллектті енгізу дәстүрлі салалардағы жұмыс орындарының жойылуына әкеліп, технологиялық жұмыссыздықтың артуына және әлеуметтік теңсіздіктің күшеюіне себеп болуы мүмкін.

Бұл мақала «Экономиканы цифрландыру жағдайында еңбек нарығы мен білім беру жүйесінің теңгерімді өзара іс – қимылын қамтамасыз ету тетігі» (қаржыландыру көзі - ҚР Ғылым және жоғары білім министрлігінің Ғылым комитеті) AP19676438 гранттық жобасы шеңберінде жарияланған.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Smith A. An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations. W.Strahan and T. Cadell. – 1776. – URL: https://www.econlib.org/library/Smith/smWN.html

2. Keynes J.M. The General Theory of Employment, Interest, and Money. Macmillan. – 1936. – URL:https://www.files.ethz.ch/isn/125515/1366_keynestheoryofemployment.pdf

3. Brynjolfsson E., & McAfee A. The Second Machine Age: Work, Progress, and Prosperity in a Time of Brilliant Technologies. W.W. Norton & Company. – 2014. – URL: http://digamo.free.fr/brynmacafee2.pdf

4. Becker G.S. Human Capital: A Theoretical and Empirical Analysis, with Special Reference to Education. University of Chicago Press. – 1964.

5. North D.C. Institutions, Institutional Change and Economic Performance. Cambridge University Press. – 1990. – URL:https://books.google.kz/books/about/Institutions_Institutional_Change_and_Ec.html?id=oFnWbTqgNPYC&redir_esc=y

6. Autor D. Work of the Past, Work of the Future//AEA Papers and Proceedings. – 2019. – №109. – P. 1–32. – doi.org/10.1257/pandp.20191110

7. Williamson O.E. The New Institutional Economics: Taking Stock, Looking Ahead//Journal of Economic Literature. – 2000. – №38(3). – P. 595–613. – doi.org/10.1257/jel.38.3.595

8. World Economic Forum. The Future of Jobs Report 2023. Geneva: WEF. – URL: https://www.weforum.org/reports/the-future-of-jobs-report-2023

9. OECD Employment Outlook. Artificial Intelligence and the Labour Market. – 2023. – URL: https://www.oecd.org/en/publications/oecd-employment-outlook-2023_08785bba-en.html

10. EU Program «Digital Skills and Jobs Coalition». – URL: https://digital-skills-jobs.europa.eu/en/about/digital-skills-and-jobs-coalition

11. Acemoglu D., & Restrepo P. Automation and New Tasks: How Technology Displaces and Reinstates Labor//Journal of Economic Perspectives. – 2022. – №33(2). – P. 3–30. – doi.org/10.1257/jep.33.2.3

12. Ванкевич Е.В., Зайцева О.В. Рынок труда Беларусь: развитие в условиях современных вызовов//Белорусский экономический журнал. – 2024. – №3. – С. 80–94

13. Рахметулина Ж.Б., Урекешова А.Б., Айдарова А.Б. Рынок труда в условиях цифровизации//Вестник университета «Туран». – 2022. – №4. – С. 130–142. – doi.org/10.46914/1562-2959-2022-1-4-130-142

14. Национальный доклад «Рынок труда Казахстана: на пути к цифровой реальности». Министерство труда и социальной защиты населения Республики Казахстан. URL: https://erdo.enbek.kz/news/241.

15. Основные индикаторы рынка труда Казахстана – URL: https://stat.gov.kz/ru/industries/labor-and-income/stat-empt-unempl/dynamic-tables/

REFERENCES

1. Smith A. An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations. W.Strahan and T. Cadell. – 1776. – URL: https://www.econlib.org/library/Smith/smWN.html

2. Keynes J.M. The General Theory of Employment, Interest, and Money. Macmillan. – 1936. – URL:https://www.files.ethz.ch/isn/125515/1366_keynestheoryofemployment.pdf

3. Brynjolfsson E., & McAfee A. The Second Machine Age: Work, Progress, and Prosperity in a Time of Brilliant Technologies. W.W. Norton & Company. – 2014. – URL: http://digamo.free.fr/brynmacafee2.pdf

4. Becker G.S. Human Capital: A Theoretical and Empirical Analysis, with Special Reference to Education. University of Chicago Press. – 1964.

5. North D.C. Institutions, Institutional Change and Economic Performance. Cambridge University Press. – 1990. – URL:https://books.google.kz/books/about/Institutions_Institutional_Change_and_Ec.html?id=oFnWbTqgNPYC&redir_esc=y

6. Autor D. Work of the Past, Work of the Future//AEA Papers and Proceedings. – 2019. – №109. – P. 1–32. – doi.org/10.1257/pandp.20191110

7. Williamson O.E. The New Institutional Economics: Taking Stock, Looking Ahead//Journal of Economic Literature. – 2000. – №38(3). – P. 595–613. – doi.org/10.1257/jel.38.3.595

8. World Economic Forum. The Future of Jobs Report 2023. Geneva: WEF. – URL: https://www.weforum.org/reports/the-future-of-jobs-report-2023

9. OECD Employment Outlook. Artificial Intelligence and the Labour Market. – 2023. – URL: https://www.oecd.org/en/publications/oecd-employment-outlook-2023_08785bba-en.html

10. EU Program «Digital Skills and Jobs Coalition». – URL: https://digital-skills-jobs.europa.eu/en/about/digital-skills-and-jobs-coalition

11. Acemoglu D., & Restrepo P. Automation and New Tasks: How Technology Displaces and Reinstates Labor//Journal of Economic Perspectives. – 2022. – №33(2). – P. 3–30. – doi.org/10.1257/jep.33.2.3

12. Vankevich E., Zajceva O. Rynok truda Belarus': razvitie v usloviyah sovremennyh vyzovov [Labor Market in Belarus: Development Amid Contemporary Challenges]//Belorusskij ekonomicheskij zhurnal. – 2024. – №3. – S. 80–94 [in Russian].

13. Rahmetulina Zh., Urekeshova A., Ajdarova A. Rynok truda v usloviyah cifrovizacii [Labour Market in the Context of Digitalization]. Vestnik universiteta «Turan». – 2022. –№4. – S. 130–142. – doi.org/10.46914/1562-2959-2022-1-4-130-142. [in Russian].

14. Nacional'nyj doklad «Rynok truda Kazahstana: na puti k cifrovoj real'nosti». – [National Report "Kazakhstan's Labor Market: Towards a Digital Reality"]. – 2022. – URL: erdo.enbek.kz/news/241 [in Russian].

15. Osnovnye indikatory rynka truda Kazahstana [Key Indicators of the Labour Market in Kazakhstan] – URL: https://stat.gov.kz/ru/industries/labor-and-income/stat-empt-unempl/dynamic-tables/[in Russian].

Арынова З.А.

РЫНОК ТРУДА КАЗАХСТАНА В ЭПОХУ ЦИФРОВИЗАЦИИ: СТРУКТУРНЫЕ ИЗМЕНЕНИЯ И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ

Аннотация

В статье рассматриваются процессы цифровой трансформации, оказывающие влияние на рынок труда Казахстана. Анализируются ключевые тенденции и закономерности, связанные с изменением структуры занятости, развитием гибких форм трудовых отношений, а также ростом спроса на цифровые компетенции. Особое внимание уделено вызовам, связанным с технологической безработицей, региональным диспропорциям в уровне цифровизации и адаптации системы образования к новым требованиям рынка труда.

В работе использованы методы корреляционного анализа, что позволило выявить взаимосвязь между темпами внедрения цифровых технологий и динамикой занятости. Установлено, что цифровизация способствует созданию новых рабочих мест в сфере информационных технологий, однако одновременно ведет к сокращению традиционных профессий, требующих рутинных операций. Отмечено, что неравномерное распространение цифровых технологий приводит к усилению региональных диспропорций, что затрудняет адаптацию рабочей силы к новым условиям.

На основе полученных данных предложены рекомендации по формированию адаптационных механизмов, направленных на обеспечение устойчивости рынка труда в условиях цифровой экономики. В статье выделены ключевые направления государственной и корпоративной политики, способствующие сокращению цифрового неравенства, развитию профессиональных навыков и стимулированию инновационного предпринимательства. Особое внимание уделено вопросам совершенствования системы профессионального образования и переквалификации работников для эффективной интеграции в цифровую экономику.

Результаты исследования могут быть использованы при разработке стратегий государственной политики в области занятости и цифрового развития, а также при формировании программ поддержки работников в условиях технологических изменений.

Arynova Z.

KAZAKHSTAN'S LABOR MARKET IN THE ERA OF DIGITALIZATION: STRUCTURAL CHANGES AND DEVELOPMENT PROSPECTS

Annotation

The article examines the processes of digital transformation affecting Kazakhstan's labor market. It analyzes changes in employment structure, the development of flexible forms of labor relations, and the growing demand for digital skills. Special attention is given to the rise of technological unemployment, regional disparities in digitalization levels, and the adaptation of the education system to new labor market requirements.

The study employs correlation analysis methods to identify the relationship between the pace of digital technology adoption and employment dynamics. It has been established that digitalization contributes to the creation of new jobs in the IT sector, while simultaneously leading to the reduction of routine professions. Additionally, the uneven distribution of digital technologies across regions exacerbates regional inequalities, making workforce adaptation more challenging.

Based on the findings, recommendations have been proposed to develop adaptive mechanisms aimed at ensuring labor market stability in the digital economy. The article highlights key directions of state and corporate policies aimed at reducing digital inequality, developing professional skills, and fostering innovative entrepreneurship. Special attention is also given to the improvement of vocational education and retraining programs, ensuring more effective integration of workers into the digital economy.

The research findings can be utilized in the development of national employment and digital development strategies, as well as in the design of worker support programs in the face of technological changes.

DOI 10.52260/2304-7216.2025.2(59).33
ӘОЖ 338.00136
ҒТАМР 06.58.55, 06.81.55, 06.39.41

А.К. Қажмұратова, э.ғ.к., аға оқытушы[1]
Ж.Е. Какитаева, PhD докторанты [1]
Ж.М. Тымбаева, э.ғ.к., қауымд. профессор[2]
Д.О. Сатыбалдиева*, PhD, қауымд. профессор[2]
Әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық Университеті, Алматы қ., Қазақстан[1]
Қ.И.Сәтбаев атындағы Қазақ ұлттық зерттеу техникалық университеті, Алматы қ., Қазақстан[2]
* негізгі автор (хат-хабарларға арналған автор)
e-mail: d.satybaldiyeva@satbayev.university

Y ЖӘНЕ Z ҰРПАҚТАРЫНЫҢ ТҰРАҚТЫ ТҰТЫНУДАҒЫ МІНЕЗ-ҚҰЛЫҚ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ: САЛЫСТЫРМАЛЫ ТАЛДАУ

Әлемдегі қоршаған орта ахуалының жыл өткен сайын нашарлауы адамдардың тұтынушылық іс-әрекетімен тығыз байланыста қарастырылады. Сондықтан да жауапты тұтыну тұжырымдамасы кеңінен талқылануда. Бұл мақалада Қазақстандағы Y және Z буын өкілдерінің тұрақты тұтынушылық мінез-құлқы зерттеліп, олардың тұрақты тұтынуға қатынасы мен тәжірибесі сарапталады. Зерттеудің сандық және салыстырмалы әдістеріне сүйене отырып, 197 респондентке онлайн сауалнама жүргізілді, оның ішінде Y буынының 101 өкілі және Z буынының 96 өкілі. Y буыны тұрақты тұтынуда біршама артық көрсеткіштерге ие болғанымен, екі ұрпақ та су мен электр энергиясын үнемдеуге басымдық береді. Z буыны экологиялық тұрақтылықты қамтамасыз етудегі өндірістік және қайта өңдеу компанияларының рөліне көбірек көңіл бөледі. Зерттеу тұрақты тұтынуды ілгерілетудің мақсатты стратегияларын әзірлеу үшін тұтынушылардың мінез-құлқындағы ұрпақтық айырмашылықтарды түсінудің маңыздылығын көрсетеді.

Мақалада сонымен қатар БҰҰ-ның 2030 жылға дейінгі Тұрақты даму мақсаттары, әсіресе ТДМ 12 «жауапты тұтыну мен өндіріс» және ТДМ 13 «климаттың өзгеруіне қарсы күрес» шеңберінде қарастырылған міндеттерге тоқталып өтіледі. Тұрақты тұтынуға көшу – тек экологиялық емес, сонымен бірге экономикалық және басқарушылық мәселе ретінде де қарастырылады. Бұл бағытта үкімет, бизнес және азаматтық қоғам арасындағы тиімді әріптестік маңызды рөл атқарады.

Кілт сөздер: *тұрақты тұтынушылық мінез-құлық, Y және Z буыны, тұрақты даму мақсаттары, тұрақты экономика, сандық зерттеу*

Ключевые слова: *устойчивое потребление, потребительское поведение, поколения Y и Z, цели устойчивого развития (ЦУР), устойчивая экономика, количественное исследование.*

Keywords: *sustainable consumption, consumer behavior, generations Y and Z, Sustainable Development Goals (SDGs), sustainable economy, quantitative research.*

JEL classification: M31, J11, D11

Кіріспе. Соңғы жылдары экологиялық мәселелердің артуы адамзатты алаңдатып отыр. Қоршаған ортаның ластануы – әлемнің көптеген елдерінде шешілуі қиын мәселелердің бірі. Бұл мәселе БҰҰ-ның [1] көптеген бағдарламаларында көрініс тапты және 2015 жылдың 25 қыркүйегінде әлемдік көшбасшылардың кездесуінде 2030 жылға дейінгі Тұрақты даму күн тәртібі қабылданды. Онда теңсіздік пен әділетсіздікке қарсы күрес, кедейлікті жою, климаттың өзгеруі мен ластанудың алдын алу мәселелер секілді 17 тұрақты дамудың мақсаттарын (ТДМ) қамтылады. Олардың ішінде ТДМ 12 «Жауапты тұтыну және өндіріс» және ТДМ 13 «Климаттың өзгеруіне қарсы күрес» қоршаған ортаны қорғауға бағытталған. Тұрақты даму мақсаттарын іске асыру бойынша жұмыс Қазақстанда да жүргізілуде. ҚР Ұлттық Статистика бюросының мәліметтеріне сәйкес өндірістік және тұрмыстық қалдықтарды қайта өңдеу мен кәдеге жарату, химиялық заттар мен барлық қалдықтардың адам денсаулығы мен қоршаған ортаға теріс әсерін мүмкіндігінше азайтуды көздеген шаралар нәтижесінде 2016 жылдан бастап 2020 жылға дейін қауіпті қалдықтардың пайда болуы жан басына шаққанда 8,51 тоннадан 7,40 тоннаға дейін төмендеген [2]. Дубайдағы Климат жөніндегі Дүниежүзілік саммитте Қазақстан Республикасының Президенті Қ.К. Тоқаев «Бәріміз Жер шарын сақтауға және баршаға ортақ орнықты даму мақсаттарын қамтамасыз етуге жауаптымыз» деп атап өтіп, экологиялық проблемаларды бірлесіп шешудің маңыздылығын көрсетті [3].

Экологияның аса қатты зардап шегуінің ең басты тікелей себебі адамдардың тұтынуымен байланыстырылады. Қызметтер мен тауарларды тұтыну адамдардың өмір салтын өзгертіп қана қоймай, табиғи ресурстар мен экожүйелердің сарқылуына теріс әсер етті [4]. Сондықтан да қоршаған ортаның мәселелерін шешу жолы ретінде тұтынушылардың тұрақты тұтыну қағидаларын ұстануын ынталандыру ұсынылады. Тұтынушылар сатып алушы ретінде таңдау жасау және саналы тұтынушылық мінез-құлық арқылы тұрақты дамуға айтарлықтай үлес қоса алады. Алайда олардың осы мінез-құлықты ұстануына ықпал ететін факторларды анықтау өте маңызды. Тұтынушылардың тұтынушылық сипаттамаларын зерттеу және олардың тұтынудағы мінез-құлқы мен әдеттерін талдау өте маңызды.

Тұтынушылардың тұтынушылық сипаттамаларын қарастырудағы маңызды факторлардың бірі – олардың жас ерекшеліктері. Әр түрлі жастағы тұтынушылардың тауарлар мен қызметтерді сатып алу мен пайдаланудағы өзгешеліктерін түсіндіруде Н. Хоув мен В.Шварцтың «Ұрпақтар теориясы» жиі қолданылады. Яғни, бір кезеңде туылған адамдардың құндылықтары мен көзқарастары ұқсас, өйткені олар бірдей тарихи кезеңдерді бастан өткерді және осы теорияға сәйкес бумерлер, X, Y және Z [5] (Strauss & Howe, 1991) сияқты ұрпақтар белгілі. Қазіргі уақытта Қазақстанның еңбек нарығында Y буынының өкілдері белсенді еңбек етуде, ал Z буынының жастарының алды қазірдің өзінде еңбек нарығында болса, ал соңғылары мектеп жасында. Батыс елдерінде ұрпақтардың өмір салтын, көзқарасын және тұтыну үлгілерін салыстыратын зерттеулер кеңінен жүргізілуде. Қазақстан үшін үлкен мақсаттары бар ел ретінде және цифрлық технологиялар мен интернет ғасырында тұтынушылардың айырмашылықтары мен ұқсастықтарын зерделеу өте маңызды болады.

Бұл мақаланың негізгі мақсаты – елдегі Y және Z ұрпақтарының тұрақты тұтынушылық мінез-құлқын талдау, олардың тұрақты тұтынушылық мінез-құлқы ерекшеліктерін саралау және саналы тұтынуға көшу әлеуетін бағалау. Зерттеу сипаттамалық, салыстырмалы және жүйелік әдістерге негізделді. Сипаттамалық тәсіл респонденттердің экологиялық тұтыну тәжірибесі мен көзқарастарының ағымдағы күйін сипаттауға мүмкіндік берді. Салыстырмалы әдіспен олардың тұрақты тұтыну мәселелеріндегі мінез-құлық айырмашылықтары мен ұқсастықтары зерттелді. Жүйелік әдіс пәнаралық зерттеулерде кеңінен қолданылады. Бұл әдіс себеп-салдарлық байланыстарды анықтауға және олардың шығу тегін анықтауға көмектеседі.

Әдебиеттік шолу. Соңғы жылдары бүкіл әлемде тауарлар мен қызметтерді тұтыну деңгейі жылдам қарқынмен өсуде. Ғалымдар Жер ресурстары шектеулі және қалпына келмейтінін ескертуде. 2050 жылға қарай Жер халқы 9,6 миллиард адамға жетуі мүмкін деген болжам бар. Егер әлемдегі халық саны осы деңгейге жетсе, онда қазіргі өмір салтында қолданылатын ресурстарды қамтамасыз ету үшін үш планета қажет болады [6] (БҰҰ, 2023). Сондықтан E.Kostadinova еңбегінде атап көрсетілгендей қазіргі жағдайды ескере отырып, тұтынушылық мінез-құлықты өзгерту және саналы тұтынуға көшу қажеттілігі туындайды [7]. Тұрақты тұтынушылық мінез-құлық - бұл тұтынушылардың қоршаған ортаға теріс әсерін азайтуға және әлеуметтік және экономикалық тұрақтылыққа ықпал етуге бағытталған саналы шешімдері мен әрекеттері. Яғни, Luchs et al. еңбегінде бұл жер мен болашақ ұрпақтың әлеуметтік, экономикалық және экологиялық қажеттіліктерін теңестіруге тырысатын мінез-құлық түрі деп көрсетіледі [8]. Адамның қоршаған ортаға тигізетін теріс әсері барған сайын айқын бола бастағанда, өмірдің барлық салаларында, соның ішінде тұтынуда тұрақты тәжірибенің қажеттілігі туралы хабардарлық артып келеді.

Тұрақты тұтынушылық мінез-құлық бірнеше себептерге байланысты маңызды. Біріншіден, бұл қоршаған ортаны сақтауға ықпал етуі мүмкін. Тұтынушылар күнделікті өмірде қолданатын көптеген тауарлар мен қызметтер қоршаған ортаға теріс әсер етеді, мысалы, тұрмыстық қалдықтар шығарындылары, ормандарды кесу және судың ластануы. Экологиялық таза тауарлар мен қызметтерді таңдау арқылы тұтынушылар бұл әсерді азайтуға және болашақ ұрпақ үшін табиғи ресурстарды сақтауға көмектеседі. Екіншіден, тұтынушылардың тұрақты мінез-құлқы әлеуметтік және экономикалық тұрақтылыққа ықпал етуі мүмкін. Тұтынушылар пайдаланатын көптеген тауарлар эксплуатациялық еңбек әдістерін қолдана отырып өндіріледі немесе табыс теңсіздігіне ықпал етеді. Әділ еңбекті пайдаланатын тауарларды таңдау арқылы тұтынушылар әлеуметтік әділеттілік пен экономикалық тұрақтылыққа ықпал ете алады. Үшіншіден, тұтынушылардың тұрақты мінез-құлқы тұрақты экономиканы құруға көмектеседі. Тұрақты өнімдер мен қызметтер өндірісінің ұлғаюы жаңа экономикалық мүмкіндіктер мен жұмыс орындарын құрып, инновациялар мен кәсіпкерлікті ынталандыруы мүмкін.

Ұрпақтар теориясы. Ұрпақтар әр 20-25 жыл сайын ауысады, бір кезеңдегі адамдар әлеуметтік, саяси және экономикалық оқиғаларды бірге бастан кешіретіндіктен, олардың көзқарастары мен мінез-құлқы ұқсас болады. Strauss & Howe еңбегінде [5] барлығы бес ұрпақ қарастырылады: үнсіздік буыны, бумерлер, X буыны, Y буыны және Z буыны. Бұл мақалада Y буыны және Z буыны қарастырылады. Fromm мен Read-тың еңбектерінде көрсетілгендей [9] Y буынына 1979-1995 жж. және Z буынына 1996-2010 жж. аралығында туған адамдарды жатқызады. Mckinzey&Company [10] зерттеуінде, 2025 жылға қарай Z буыны Азия-Тынық мұхиты тұрғындарының 25%-н құрайтынын атап көрсеткен. ҚР Еңбек министрлігінің 2022 жылғы есебіне сәйкес, қазіргі уақытта Қазақстанда жұмыс күшінің 60% Y буыны немесе Миллениалдар мен Z буыны құрайды [11], 2030 жылға қарай бұл көрсеткіш 80% жетеді деп болжануда [12]. Экономикалық тұрғыдан алғанда, бұл тұтынушылардың өте үлкен санаты. Сондықтан, алдағы жылдары осы тақырыптағы зерттеулердің өзектілігі мен маңыздылығы артады. Өмірге белсене араласа бастаған жаңа буын бұрынғы буыннан ерекшеленеді, өйткені олар ерте жастан бастап интернет және әлеуметтік медиамен таныс. Интернет пен цифрлық коммуникацияның қарқынды өсуі адамдардың тұтынушылық мінез-құлқында да айтарлықтай өзгерістерге әкелді.

Y Буыны. Wiedmer [13] айтуы бойынша, бұл ұрпақтың өкілдері мыңжылдықтың соңында туылғандықтан, олар «мыңжылдықтар» және «интернет буыны» сияқты атауларға ие болды. Аталған буын өкілдері жаңа технологиялар мен интернетке қатысты мәселелерде өте қабілетті. Larson et al [14] мыңжылдықтардың өздерінен бұрынғыларға қарағанда білімді екенін атап өтті.

Z Буыны. Z буыны туралы Philip&Garcia қолданыстағы әдебиеттерде оларды «iGeneration» [15], «цифрлық аборигендер», «нағыз ұрпақ», «iGens», «centennials» немесе «postmillennials» деп атайды. Тағы бір маңызды аспект - iGen туралы қазіргі әдебиеттердің көпшілігі олардың мінез-құлқына бағытталған. Зерттеушілер олардың айрықша ерекшеліктерін атап өтеді - олар техника мен технологияны еркін меңгереді, әртүрлі қолданбаларды еш қиындықсыз пайдаланады, әлеуметтік желілер арқылы қоғамға бейімделеді, онлайн сатып алуға көбірек көңіл бөледі және тұрақты ойын-сауықты іздейді.

Негізгі бөлім. Зерттеу келесі негізгі сұрақтарға жауап беруді көздеді:

RQ1: Y және Z ұрпақтарының тұрақты тұтыну туралы түсінігі мен маңыздылығы қандай деңгейде?

RQ2: Екі ұрпақтың тұтынушылық мінез-құлқында қандай айырмашылықтар бар? Сәйкесінше, келесі гипотезалар ұсынылды:

H1: Y ұрпағы саналы тұтынуға Z ұрпағына қарағанда көбірек бейім.

H2: Z ұрпағы тұрақты дамудағы өндіруші компаниялардың рөлін көбірек бағалайды.

Зерттеу құралы ретінде онлайн сауалнама пайдаланылды. Сауалнама Google Forms платформасында әзірленіп, әлеуметтік желілер мен email арқылы таратылды.

Сауалнамада келесі бөлімдер қамтылды:

Демографиялық мәліметтер (жасы, жынысы, кәсібі, білімі); Тұрақты тұтынуға көзқарас (Likert шкаласы: 1 – мүлде келіспеймін, 5 – толық келісемін); Экологиялық іс-әрекеттер (қалдық сұрыптау, су/энергия үнемдеу, жауапты сатып алу); Тараптардың рөліне баға беру (тұтынушы – мемлекет – өндіріс).

Сауалнама алдын ала 3 адаммен тестілеуден өтіп, түсініксіз сұрақтар нақтылап түзетілді. Іріктеу әдісі ретінде ыңғайлы іріктеу (convenience sampling) пайдаланылды. Барлығы 197 респонденттің жауабы қабылданды:

- Y ұрпағы – 101 респондент,
- Z ұрпағы – 96 респондент.

Жиналған деректер Microsoft Excel бағдарламасында өңделіп, талдау келесі әдістермен жүргізілді: жиілік және пайыздық үлестер (frequency analysis) және кросс-кестелер және диаграммалар арқылы салыстыру (cross-tabulation). Респонденттер нақты жас шамалары белгіленген екі ұрпақтың ғана өкілдері болғандықтан нәтижелерді тұтынушылардың барлық категориясына жалпылауға болмайды. Сауалнамаға қатысушылардың барлығы өз еркімен жауап берген, сондықтан бұл әлеуметтік қалаулы жауаптар ықтималдығын тудыруы ықтимал.

Сауалнамаға қатысқандардың демографиялық құрамы келесідей:

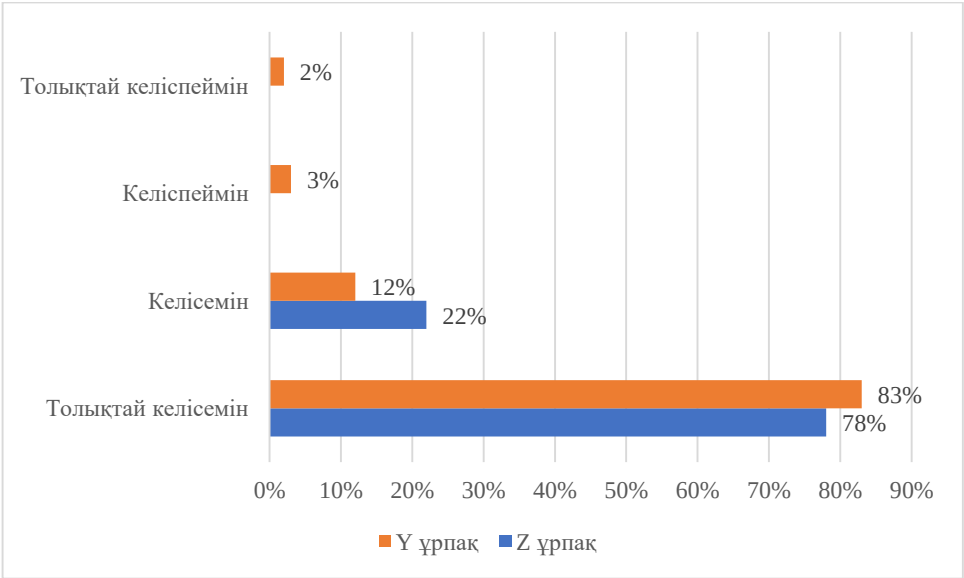
Кесте – 1

Z және Y ұрпақтары респонденттерінің демографиялық құрамы

	Z	Y
Жасы		
	96	101
16-22	65	
23-28	31	
29-35		52
36-45		49
Жынысы		
Ер	56	59
Әйел	40	42
Кәсібі		
Студент	60	2
Жұмыста	35	94
Жұмыссыз	1	5
Білімі		
Орта білім	11	8
Бакалавр	71	76
Бакалаврдан жоғары	14	17

**сауалнама негізінде авторлармен құрастырылған*

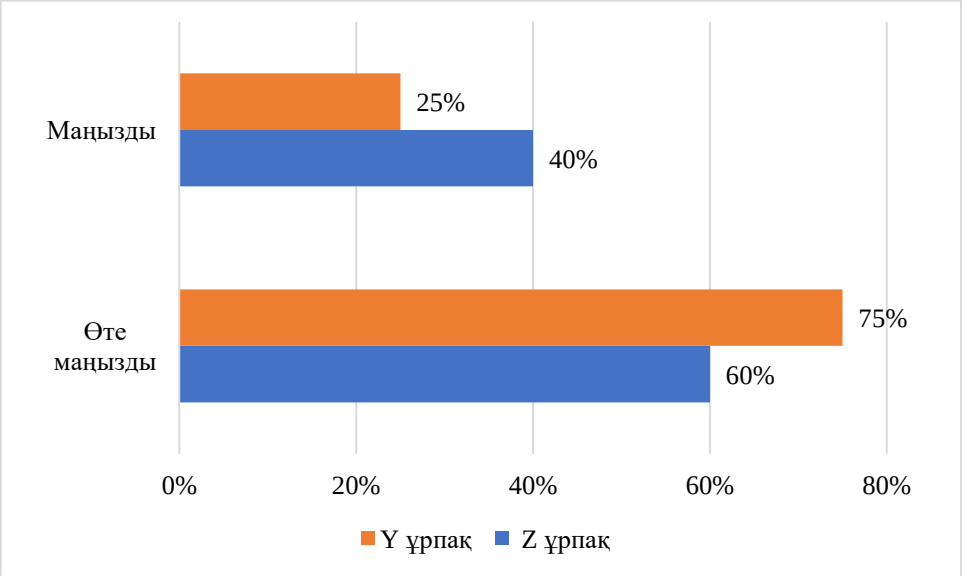
Адамдардың қоршаған ортаға теріс әсері мен әсерін анықтау үшін екі ұрпақтың өкілдеріне «адамдар қоршаған ортаға үлкен зиян келтіреді және қоқыс мәселесі жыл сайын нашарлайды деген пікірмен қаншалықты келісесіз» деген сұрақ қойылды (сурет. 1). Z және Y респонденттерінің 78% және 83% сәйкесінше бұл мәлімдememен толық келісетіндерін айтты. Y өкілдерінің 2% - ы адамның қоршаған ортаға тигізетін теріс әсерімен толық келіспейді.

Сурет – 1. **Адамның қоршаған ортаға теріс әсері**

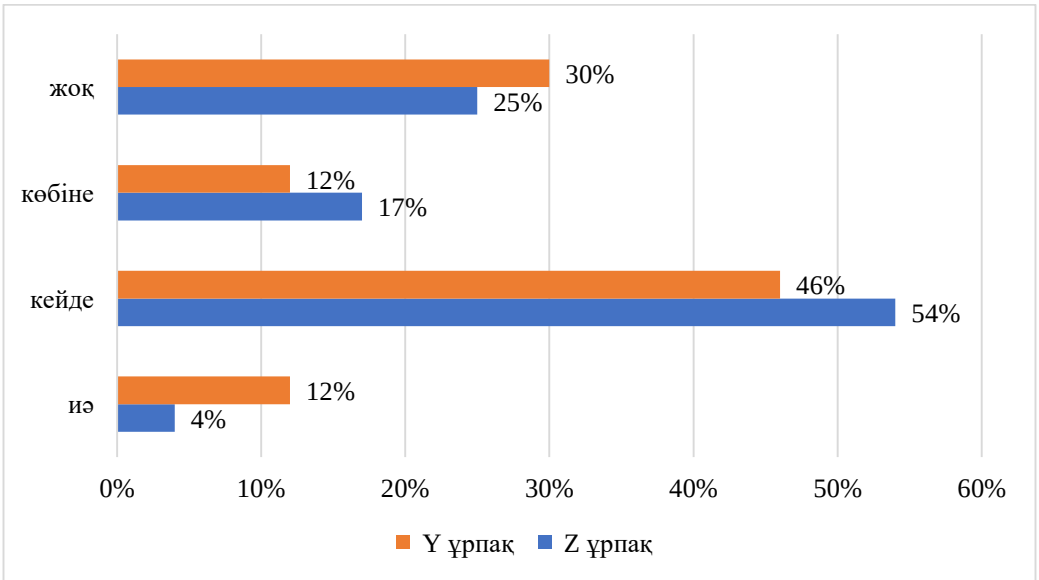
**авторлармен есептеулер негізінде жасалған*

Адамдардың саналы тұтынушылық мінез-құлқының маңыздылығы туралы сұраққа (сурет 2) Z респонденттерінің 50% - ы «маңызды» және 60% - ы «өте маңызды» деп жауап берді, ал Y буынының өкілдері 25% «маңызды» және 75% «өте маңызды» деп жауап берді. Яғни, Y респонденттері Z респонденттеріне қарағанда саналы тұтынудың маңыздылығын жоғары бағалайды.

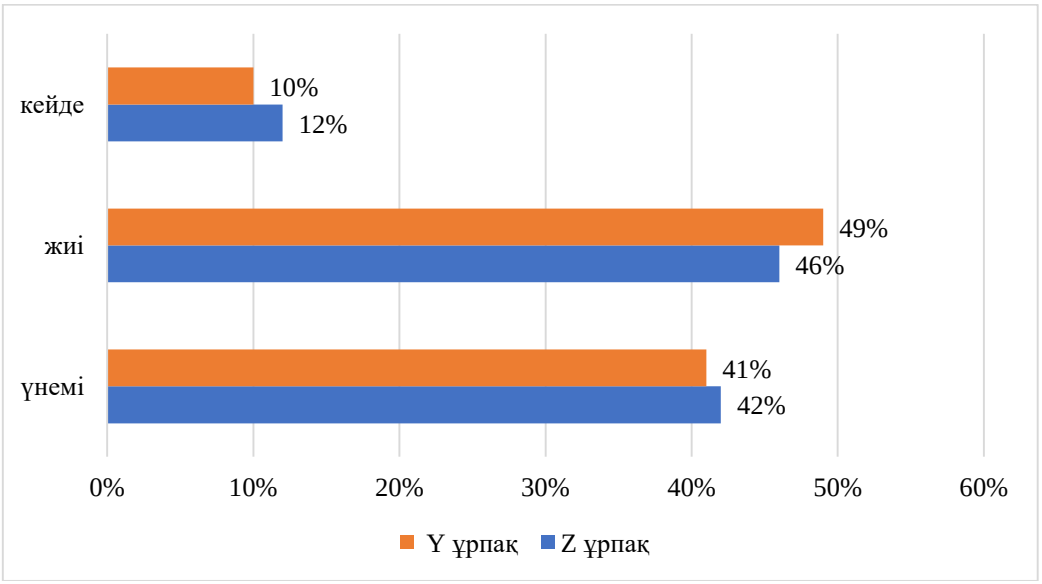
Сурет – 2. **Тұрақты тұтынушылық мінез-құлыққа көзқарастары**
** авторлармен есептеулер негізінде жасалған*

Тұтынушылардың тұрақты мінез-құлқының жарқын көрінісі тұтынушылардың тұрмыстық қалдықтарды (пластик, металл, шыны және қағаз) сұрыптауы болуы мүмкін. Осыған байланысты Y респонденттерінің 30 % - ы мен Z өкілдерінің 25% - ы тұрмыстық қалдықтарды сұрыптамайтыны белгілі болды. Z ұрпақ арасында экологиялық құндылықтарды мойындау жоғары болғанымен, нақты тұтынушылық тәжірибе бұл құндылықтармен әрдайым сәйкес келмейді. [16] Сондықтан да бұл көрсеткіштер одан әрі зерттеуді қажет ететін сұрақтарды қамтиды, яғни сұрыптаудың өте төмен көрсеткіші сұрыптауға жағдайдың жасалмауы немесе сұрыптауға күмәнмен қарау секілді факторларды талдауды қажет етеді.

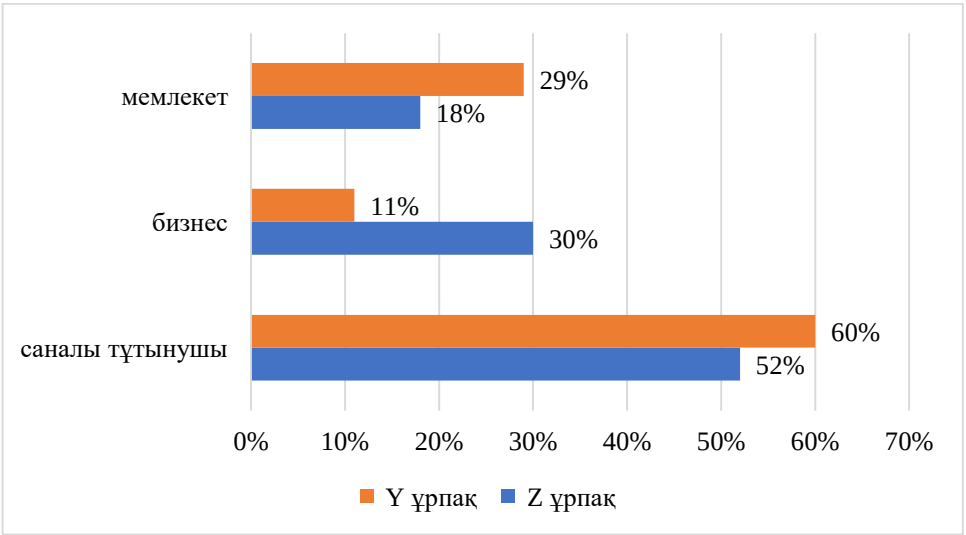
Сурет – 3. **Тұрмыстық қалдықтарды сұрыптау**
** авторлармен есептеулер негізінде жасалған*

Тұтынушылардың су мен электр энергиясын үнемді пайдалануы да тұрақты тұтынушылық мінез-құлықты білдіреді. Осыған байланысты екі ұрпақтың көрсеткіштерінің мәні өте жақын, яғни тұтынушылардың басым көпшілігі су мен электр энергиясын үнемі және жиі үнемдеуге тырысады. Екі ұрпақ өкілдерінің де басым көпшілігінің ең басты жер ресурстары – су мен энергияны үнемдеуге деген оң көзқарастары тұрақты тұтынушылық қатынастың ең маңызды қадамдарының бірі болып табылады.

Сурет – 4. **Су мен энергияны үнемдеуге талпыныс**
** авторлармен есептеулер негізінде жасалған*

Тұрақты тұтынуға көшуде үш тарап ерекше орын алады - саналы тұтынушы, жауапты өндіріс және өңдеу компаниялары және соңғысы - мемлекет, яғни үкімет және реттеуші органдар. Тұрақты тұтыну принциптерін жүзеге асыруда қай тараптың рөлі маңыздырақ деген сұраққа: саналы тұтынушы, Y респонденттерінің 60% және Z респонденттерінің 52% жауап берді. Сонымен қатар, Z буыны Y буынына қарағанда тұрақты тұтынуға көшуде өндірістік және қайта өңдеу компанияларының маңыздылығын жоғары бағалайды. Яғни, центениалдар үшін тұрақты дамудағы компаниялардың да үлесі орасан зор және жауапкершілікті бөлісу міндеті туындайды. Тұтынушылардың экологиялық жауапкершілікпен сатып алуға бейімділігіне тек жеке құндылықтар ғана емес, сонымен қатар институционалдық қолдау мен саясат та үлкен ықпал етеді.

Сурет – 5. **Тұрақты тұтынуға көшуде тараптардың рөлі**
** авторлармен есептеулер негізінде жасалған*

Зерттеу нәтижелерін талдай отырып, жоғарыда аталған екі сұраққа жауаптар анықталды. Екі ұрпақтың өкілдері тұрақты тұтынушылық мінез-құлықтың маңыздылығын және қоршаған ортаны қорғау мақсатында саналы тұтынуға көшу қажеттілігін жақсы біледі. Олар адамдардың қоршаған ортаға тигізетін теріс әсерін терең біледі. Сонымен қатар, респонденттердің басым көпшілігі тұрмыстық қалдықтарды сұрыптау, су мен электр энергиясын үнемдеу және тұрақты тұтыну

мәселесі сияқты мәселелерге мән бермейді. Жалпы, Z және Y ұрпақтарының тұтынушылық мінез-құлқында айтарлықтай айырмашылық жоқ.

Қорытынды. Жүргізілген зерттеу нәтижелері Қазақстандағы Y және Z ұрпақтарының тұрақты тұтынушылық мінез-құлқы мен экологиялық жауапкершілікке деген көзқарастарын салыстыруға және түсінуге мүмкіндік берді. Екі ұрпақтың да қоршаған ортаға адам қызметінің тигізетін кері әсерін мойындайтыны және тұрақты тұтыну қағидаттарының маңыздылығын түсінетіні анықталды. Бұл олардың экологиялық санасының белгілі бір деңгейде қалыптасқанын көрсетеді.

Зерттеу барысында Y ұрпағының өкілдері саналы тұтыну мәселелеріне біршама жоғары назар аударатыны байқалса, Z ұрпағының респонденттері экологиялық тұрақтылықты қамтамасыз етудегі өндірістік және қайта өңдеу компанияларының рөліне көбірек мән беретіні белгілі болды. Бұл айырмашылық ұрпақтар арасындағы құндылықтар мен ақпараттық орта ерекшеліктерімен байланысты болуы мүмкін. Сонымен қатар, екі ұрпақтың да тұрмыстық қалдықтарды сұрыптауға деген қызығушылығы төмен екені анықталды, бұл өз кезегінде инфрақұрылымның жеткіліксіздігі немесе хабардарлықтың төмендігімен байланысты болуы ықтимал.

Су мен электр энергиясын үнемдеу секілді қарапайым, бірақ экологиялық маңызы зор әрекеттер екі ұрпақтың да тұтынушылық тәжірибесінде кеңінен байқалды. Бұл ресурстарды тиімді пайдалануға қатысты жауапкершіліктің артып келе жатқанын айғақтайды және экологиялық мінез-құлықтың қалыптасып келе жатқанын көрсетеді.

Зерттеу нәтижелері практикалық тұрғыдан алғанда тұтынушылардың ұрпақтық ерекшеліктерін ескере отырып, тұрақты тұтынуды насихаттаудың тиімді стратегияларын әзірлеуге мүмкіндік береді. Мемлекеттік органдар, бизнес құрылымдар мен білім беру ұйымдары Y және Z ұрпақтарының құндылықтары мен мотивациялық факторларын ескере отырып, арнайы ақпараттық, тәрбиелік және реттеуші шараларды жүзеге асыруы қажет.

Жалпы алғанда, бұл зерттеу тұрақты тұтынушылық мінез-құлықты қалыптастыруда ұрпақаралық айырмашылықтарды терең түсіну қажеттігін көрсетті. Алынған нәтижелер экологиялық саясатты жетілдіруге, тұтынушылық мәдениетті арттыруға және Тұрақты даму мақсаттарын іске асыруға бағытталған кешенді тәсілдерді қалыптастыруда маңызды эмпирикалық база бола алады.

ӘДЕБИЕТТЕР

1 UN. Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development. Resolution adopted by the General Assembly on 25 September 2015. – 2015. – №42809. – 13 p.

2 Қазақстандағы орнықты даму мақсаттары. Статистикалық жинақ. – Нұр-Сұлтан. –2021.–96 б.

3 Президенттің Климат жөніндегі дүниежүзілік саммитте сөйлеген сөзінің толық мәтіні // KazInform. – URL: https://kaz.inform.kz/news/prezident-klimat-zhonndeg-duniezhuzlk-sammitte-soz-soyled-f13ee7/

4 Hubacek K., Guan D., Barua A. Changing life-styles and consumption patterns in developing countries: A scenario analysis for China and India // Futures. – 2007. – №39(9). – P. 1084–1096. – DOI:10.1016/j.futures.2007.03.010.

5 Strauss W., Howe N. Generations: The History of America’s Future, 1584 to 2069. – New York: William Morrow. – 1991. – 538 p.

6 UN.The Sustainable Development Goals Report 2023: Special Edition. – URL: https://unstats.un.org/sdgs/report/2023/

7 Kostadinova E. Sustainable consumer behavior: Literature overview // Economic Alternatives. – 2016. – №2. – P. 224–234.

8 Luchs M.G., Naylor R.W., Rose R.L. Toward a sustainable marketplace: Expanding options and benefits for consumers // Journal of Research for Consumers. – 2011. – №19. – P. 1–12.

9 Fromm J., Read A. Marketing to Gen Z. – AMACOM. – 2018. – URL:https://www.perlego.com/book/728175/marketing-to-gen-z-pdf

10 Francis T., Hoefel F. ‘True Gen’: Generation Z and its implications for companies // McKinsey & Company. – 2018. – URL: https://www.mckinsey.com/industries/consumer-packaged-goods/our-insights/true-gen-generation-z-and-its-implications-for-companies

11 Reisenwitz T. Differences in Millennials in Emerging Markets and Developed Countries: The Case of Turkey and the United States // Journal of Business Strategies. – 2021. – №38(1). – P. 38–61. – DOI: 10.54155/jbs.38.1.38-61.

12 Еңбек нарығында жастардың үлесі көбейеді // El.kz. – 2022. – URL: https://el.kz/e-bek_nary-ynda_zhastardy_lesi_k-beyedi_42023/

13 Wiedmer T. Generations Do Differ: Best Practices in Leading Traditionalists, Boomers, and Generations X, Y, and Z // Delta Kappa Gamma Bulletin. – 2015. – №82. – P. 51–58.

14 Larson L.R., Eastman J.K., Bock D.E. A multi-method exploration of the relationship between knowledge and risk: The impact on millennials' retirement investment decisions // Journal of Marketing Theory and Practice. – 2016. – №24(1). – P. 72–90.

15 Philip T., Garcia A. The importance of still teaching the iGeneration: New technologies and the centrality of pedagogy // Harvard Educational Review. – 2013. – №83(2). – P. 300–319.

16 Johnstone M.L., Tan L. Exploring the gap between consumers' green rhetoric and purchasing behaviour // Journal of Business Ethics. – 2015. – №132(2). – P. 311–328. – DOI: 10.1007/s10551-014-2316-3.

REFERENCES

1 UN. Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development. Resolution adopted by the General Assembly on 25 September 2015. – 2015. – №42809. – 13 p.

2 Qazaqstandaǵy ońyqty damu maqsattary. Statistikalyq jinaq [Sustainable Development Goals in Kazakhstan. Statistical Compilation]. – Nur-Sultan. – 2021. – 96 b. [In Kazakh].

3 Prezidenttiń Klimat jönindegi dúnie júzilik sammitte sóılegen sóziniń tolyq mátini [Full text of the President's speech at the World Climate Summit Full text of the President's speech at the World Climate Summit] // KazInform. – URL: https://kaz.inform.kz/news/prezident-klimat-zhonndeg-duniezhuzlk-sammitte-soz-soyled-f13ee7/ [In Kazakh].

4 Hubacek K., Guan D., Barua A. Changing life-styles and consumption patterns in developing countries: A scenario analysis for China and India // Futures. – 2007. – №39(9). – P. 1084–1096. – DOI:10.1016/j.futures.2007.03.010.

5 Strauss W., Howe N. Generations: The History of America's Future, 1584 to 2069. – New York: William Morrow. – 1991. – 538 p.

6 UN. The Sustainable Development Goals Report 2023: Special Edition. – URL: https://unstats.un.org/sdgs/report/2023/

7 Kostadinova E. Sustainable consumer behavior: Literature overview // Economic Alternatives. – 2016. – №2. – P. 224–234.

8 Luchs M.G., Naylor R.W., Rose R.L. Toward a sustainable marketplace: Expanding options and benefits for consumers // Journal of Research for Consumers. – 2011. – №19. – P. 1–12.

9 Fromm J., Read A. Marketing to Gen Z. – AMACOM. – 2018. – URL:https://www.perlego.com/book/728175/marketing-to-gen-z-pdf

10 Francis T., Hoefel F. 'True Gen': Generation Z and its implications for companies // McKinsey & Company. – 2018. – URL: https://www.mckinsey.com/industries/consumer-packaged-goods/our-insights/true-gen-generation-z-and-its-implications-for-companies

11 Reisenwitz T. Differences in Millennials in Emerging Markets and Developed Countries: The Case of Turkey and the United States // Journal of Business Strategies. – 2021. – №38(1). – P. 38–61. – DOI: 10.54155/jbs.38.1.38-61.

12 Eńbek naryǵynda zhastardyń úlesi kóbeyedi [The share of youth in the labor market is increasing] // El.kz. – 2022. – URL: https://el.kz/e-bek_nary-ynda_zhastardy-_-lesi_k-beyedi_42023/ [In Kazakh].

13 Wiedmer T. Generations Do Differ: Best Practices in Leading Traditionalists, Boomers, and Generations X, Y, and Z // Delta Kappa Gamma Bulletin. – 2015. – №82. – P. 51–58.

14 Larson L.R., Eastman J.K., Bock D.E. A multi-method exploration of the relationship between knowledge and risk: The impact on millennials' retirement investment decisions // Journal of Marketing Theory and Practice. – 2016. – №24(1). – P. 72–90.

15 Philip T., Garcia A. The importance of still teaching the iGeneration: New technologies and the centrality of pedagogy // Harvard Educational Review. – 2013. – №83(2). – P. 300–319.

16 Johnstone M.L., Tan L. Exploring the gap between consumers' green rhetoric and purchasing behaviour // Journal of Business Ethics. – 2015. – №132(2). – P. 311–328. – DOI: 10.1007/s10551-014-2316-3.

Қажмұратова А.К., Какитаева Ж.Е., Тымбаева Ж.М., Сатыбалдиева Д.О.

ОСОБЕННОСТИ ПОВЕДЕНИЯ ПОКОЛЕНИЙ Y И Z В УСТОЙЧИВОМ ПОТРЕБЛЕНИИ: СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ

Аннотация

Ухудшение состояния окружающей среды в мире с каждым годом рассматривается в тесной связи с потребительским поведением людей. Поэтому концепция устойчивого потребления широко обсуждается. В данной статье исследуется устойчивое потребительское поведение представителей поколений Y и Z в Казахстане, анализируется их отношение к устойчивому потреблению и опыт его практического применения. Основываясь на количественных и сравнительных методах исследования, был проведен онлайн-опрос 197 респондентов, из которых 101 – представители поколения Y и 96 – поколения Z. Хотя поколение Y демонстрирует несколько более высокие показатели устойчивого потребления, оба поколения отдают предпочтение экономии воды и электроэнергии. Поколение Z уделяет больше внимания роли производственных и перерабатывающих компаний в обеспечении экологической устойчивости. Исследование подчеркивает важность понимания поколенческих различий в потребительском поведении для разработки целевых стратегий продвижения устойчивого потребления.

В статье также рассматриваются задачи, обозначенные в рамках Целей устойчивого развития ООН до 2030 года, в частности ЦУР 12 «Ответственное потребление и производство» и ЦУР 13 «Борьба с изменением климата». Переход к устойчивому потреблению рассматривается не только как экологическая, но и как экономическая и управленческая проблема. В этом направлении важную роль играет эффективное партнерство между государством, бизнесом и гражданским обществом.

Kazhmuratova A., Kakitayeva Zh., Tymbayeva Zh., Satybaldiyeva D.

BEHAVIORAL CHARACTERISTICS OF GENERATIONS Y AND Z IN SUSTAINABLE CONSUMPTION: A COMPARATIVE ANALYSIS

Annotation

The global environmental situation is worsening year by year and is closely linked to people's consumer behavior. Therefore, the concept of sustainable consumption is widely discussed. This article examines the sustainable consumer behavior of representatives of generations Y and Z in Kazakhstan, analyzing their attitudes toward sustainable consumption and their related experiences. Based on quantitative and comparative research methods, an online survey was conducted with 197 respondents, including 101 from generation Y and 96 from generation Z. Although generation Y shows somewhat higher indicators of sustainable consumption, both generations prioritize saving water and electricity. Generation Z pays more attention to the role of production and recycling companies in ensuring environmental sustainability. The study highlights the importance of understanding generational differences in consumer behavior to develop targeted strategies for promoting sustainable consumption.

The article also addresses the tasks outlined within the framework of the United Nations Sustainable Development Goals (SDGs) up to 2030, particularly SDG 12 "Responsible Consumption and Production" and SDG 13 "Climate Action." The transition to sustainable consumption is considered not only an environmental issue but also an economic and managerial one. Effective partnership among government, business, and civil society plays a crucial role in this area.

DOI 10.52260/2304-7216.2025.2(59).34
УДК 338.24.01
ГРНТИ 06.39.02

Т.К. Бекжанова*, к.э.н., и.о.профессор[1]
Ж.О. Лукпанова, к.э.н., доцент[1]
О.В. Киричок, PhD, проректор по академическому развитию[2]
А.С. Койчубаев, PhD, старший преподаватель[3]
Esil University, г Астана, Казахстан[1]
Каспийский общественный университет,
г. Алматы, Казахстан[2]
Alikhan Bokeikhan University, г. Семей, Казахстан[3]
* – основной автор (автор для корреспонденции)
e-mail: toty_bekzhanova @mail.ru

ИНКЛЮЗИВНОЕ ГОСУДАРСТВЕННОЕ УПРАВЛЕНИЕ В ЦИФРОВОЙ И ЧЕЛОВЕКОЦЕНТРИЧНОЙ МОДЕЛИ

В статье рассмотрены теоретические и прикладные аспекты формирования инклюзивного государственного управления в условиях цифровой трансформации. Проанализированы ключевые вызовы, связанные с цифровым неравенством, ограничением доступа уязвимых групп к государственным услугам и недостаточной согласованностью управленческих инициатив. На примере Казахстана проанализированы региональные различия в использовании цифровых государственных услуг и представлены данные о международных практиках в сфере цифровой инклюзии. Выявлены институциональные барьеры и технологические пробелы, препятствующие полноценной реализации инклюзивных стратегий. Обоснована необходимость перехода от фрагментарных цифровых решений к системной, человекоцентричной модели управления. Разработаны предложения по дальнейшему развитию цифровой инклюзии, включая создание механизмов обратной связи, персонализацию услуг и расширение участия граждан в проектировании цифровых решений.

Проведен сравнительный анализ индекса цифрового включения Казахстана и ряда развитых стран. Показана необходимость нормативных изменений и развития цифровой грамотности среди уязвимых групп населения. Рассмотрены современные теоретические подходы, включая принципы партисипативной демократии, социальной справедливости и устойчивого развития. Уточнены критерии оценки цифровой инклюзивности в публичном секторе. Предложены направления для дальнейших исследований, включая разработку индикаторов и внедрение оценки эффективности человекоцентричных сервисов.

Ключевые слова: *государственная служба, человекоцентричная модель, инклюзивное управление, искусственный интеллект, компетенции госслужащих, экономика, тенденция, менеджер, общество.*
Кілт сөздер: *мемлекеттік қызмет, адамға бағытталған үлгі, инклюзивті басқару, жасанды интелект, мемлекеттік қызметшінің құзыреттері, экономика, тенденция, менеджер, қоғам.*
Key words: *civil service, human-oriented model, inclusive management, artificial intelligence, competencies of a civil servant, economy, trends, manager, society.*

JEL J01, J18 , M53

Введение. Современное государственное управление находится на этапе глубокой трансформации, вызванной процессами цифровизации, глобализации, демографическими изменениями и ростом общественного запроса на справедливость и равные возможности. Эти тенденции усиливают необходимость перехода от традиционной иерархической модели управления к более гибкой, инклюзивной и ориентированной на человека системе. Актуальность настоящего исследования заключается в том, что в условиях цифрового неравенства, ограниченного доступа к услугам уязвимых групп населения и фрагментарности политик вовлечения особую значимость приобретает разработка и внедрение механизмов, обеспечивающих равный доступ, участие и адаптацию услуг под потребности каждого гражданина. Это особенно важно для стран с переходной экономикой, таких как Казахстан, где цифровизация сочетается с институциональными преобразованиями и социальной поляризацией.

Целью исследования является теоретическое обоснование и эмпирический анализ особенностей формирования инклюзивного государственного управления в условиях цифровой

трансформации, а также выявление и обобщение эффективных практик реализации человекоцентричного подхода на международном и национальном уровнях. В рамках поставленной цели решаются следующие задачи: определить методологические основы инклюзивного управления в цифровую эпоху; описать роль технологий в расширении участия и обеспечении доступности услуг; рассмотреть особенности человекоориентированной модели управления; провести анализ актуальных международных и казахстанских кейсов; выработать практические рекомендации по развитию инклюзивных управленческих стратегий.

Методологическая база исследования включает сравнительно-аналитический подход, применяемый при сопоставлении различных моделей управления. Статистическая обработка данных проводилась с применением общепринятых методов анализа и визуализации информации.

Обзор литературы. Современные исследования по вопросам инклюзивного государственного управления в цифровую эпоху активно развиваются, отражая актуальные тренды в трансформации публичного сектора. В работах Mergel [1] и Janssen & Van der Voort [2] подчеркивается роль цифровых технологий как катализатора инклюзивности, при этом отмечается, что цифровые инновации без учёта социальной справедливости могут углублять неравенство. Meijer [3] акцентирует внимание на концепции «data-driven governance» как инструменте, который требует прозрачности и соблюдения прав уязвимых групп.

Отдельные исследования Scholl & Scholl [4] Osborne [5] рассматривают человекоцентричный подход как основу эффективных публичных сервисов. В публикациях казахстанских авторов, в частности Абуова Ж.К. [6] и Есжанова Р.М. [7], раскрываются особенности цифровизации государственного сектора в Республике Казахстан, однако проблема практической реализации инклюзивности и оценки её эффективности пока остается недостаточно исследованной. Анализ источников показал наличие противоречий в подходах к измерению цифровой инклюзии, различия в трактовке «человекоцентричности» и ограниченность эмпирических данных по развивающимся странам.

Таким образом, на сегодняшний день остаются открытыми вопросы о стратегической интеграции инклюзивных принципов в цифровое государственное управление, устойчивости таких решений в условиях кризисов и практиках оценки их реального воздействия. Это и обусловливает необходимость проведения дальнейших исследований, сосредоточенных на комплексной оценке моделей инклюзивного управления и их применимости в казахстанском контексте.

Основная часть. Инклюзивное государственное управление в условиях цифровой трансформации приобретает особую значимость как теоретическая и практическая категория, ориентированная на обеспечение равного доступа граждан к государственным услугам, участие в формировании решений и справедливое распределение ресурсов. В данной модели приоритет отдается человекоцентричному подходу, в рамках которого цифровые решения проектируются с учетом реальных жизненных обстоятельств граждан. Целью настоящего анализа является оценка текущего состояния и перспектив развития инклюзивного государственного управления в Казахстане в сравнении с международными практиками.

Анализ текущих казахстанских реалий демонстрирует положительную динамику в части цифровизации. К 2024 году значительно возросла доля пользователей портала eGov, что свидетельствует о возрастающем уровне цифрового взаимодействия граждан с государством. Однако остаются ярко выраженные различия между регионами. Так, в таких городах, как Астана и Алматы, более 79 % населения активно используют цифровые сервисы, в то время как в Северо-Казахстанской и Туркестанской областях — менее 45 %. Эти данные подтверждают наличие цифрового неравенства, ограничивающего реализацию принципов инклюзивности.

На основе данных Министерства цифрового развития РК была составлена сравнительная таблица, иллюстрирующая различия по регионам:

Таблица – 1

Доля населения, регулярно использующего государственные цифровые сервисы по регионам РК (2024 г.)

Регион	Пользователи eGov, %	Цифровые точки доступа
г. Астана	82,3	112
г. Алматы	79,4	108
Мангистауская обл.	58,6	47

Туркестанская обл.	42,1	31
СКО	39,7	28

**составлена авторами*

Очевидно, что устранение цифрового неравенства требует реализации программ цифрового выравнивания, включая инфраструктурное развитие, проведение обучающих курсов для малоохваченных групп населения и внедрение альтернативных офлайн- и гибридных сервисов.

В этом контексте особую актуальность приобретает концепция человекоцентричного управления. На практике она реализуется через механизмы, ориентированные на жизненные события (Life Event-Based Services), при которых государственные услуги предоставляются пакетно — не по ведомственному принципу, а исходя из конкретной жизненной ситуации (например, рождение ребёнка, потеря работы, переезд). В Казахстане элементы этой модели реализуются в приложении eGov mobile и пилотных проектах ЦОН, однако пока не охватывают широкую целевую аудиторию и требуют институционального укрепления.

Международный опыт подтверждает высокую эффективность человекоцентричных цифровых моделей. В таблице ниже представлены краткие характеристики подходов в Эстонии, Южной Корее и Канаде, странах, признанных лидерами в области цифровой инклюзии.

Таблица – 2

Международные практики цифрового инклюзивного управления

Страна	**Цифровая стратегия**	**Фокус на инклюзивность**
Эстония	X-Road – обмен данными между ведомствами	Доступ для всех групп, включая пожилых
Южная Корея	Big Data для прогнозирования социальных нужд	Поддержка уязвимых групп и проактивные меры реагирования
Канада	Life Event-Based Services	Услуги адаптированы под индивидуальные жизненные ситуации

**составлена авторами*

Кроме качественных характеристик, важно учитывать и количественные метрики оценки уровня цифровой инклюзии. Одним из таких показателей является индекс цифрового включения, который оценивает доступ, навыки и готовность населения к использованию цифровых платформ. Согласно международной оценке, Казахстан занимает 42 место из 100 стран с индексом 0,69, тогда как в Канаде этот показатель составляет 0,93 (6 место), в Эстонии — 0,91 (8 место), что иллюстрирует структурный разрыв.

Таблица – 3

Индекс цифрового включения по странам за 2024 год

Страна	**Индекс цифрового включения (0–1)**	**Позиция в рейтинге**
Канада	0,93	6
Эстония	0,91	8
Южная Корея	0,88	12
Казахстан	0,69	42

**составлена авторами*

Такие различия обусловлены как технологическим отставанием, так и институциональными барьерами: недостаточным вовлечением граждан в проектирование сервисов, отсутствием персонализации, слабой координацией между государственными органами. Решение этих проблем требует нормативной трансформации, внедрения оценки цифровых прав, а также развития платформ, обеспечивающих прозрачную обратную связь и взаимодействие с пользователем [8].

В целом, результаты анализа свидетельствуют о том, что в Казахстане формируется основа для инклюзивного цифрового государственного управления. Зафиксирован положительный сдвиг в части доступности и технологичности, однако остаются вызовы, связанные с участием, равенством и региональным балансом. Для устойчивой реализации модели необходимы скоординированные

усилия в сферах цифровой политики, социальной инклюзии, ИТ-компетенций и правового регулирования.

Теоретическая основа инклюзивного управления. Инклюзивное государственное управление (inclusive governance) представляет собой комплексный концепт, направленный на обеспечение участия всех социальных групп в процессах принятия решений, равного доступа к государственным благам и учёта разнообразия потребностей при формировании государственной политики. Теоретическая основа данного подхода формируется на пересечении нескольких фундаментальных направлений.

Во-первых, ключевую роль играет концепция партисипативной демократии, которая предполагает прямое и постоянное вовлечение граждан в управление и контроль над действиями государства. Во-вторых, идеи социальной справедливости Джона Ролза обосновывают необходимость обеспечения равных возможностей и справедливого распределения ресурсов. В-третьих, центральным международным ориентиром служит Цель устойчивого развития ООН №16, провозглашающая необходимость построения эффективных, подотчётных и инклюзивных институтов на всех уровнях. Наконец, значимым теоретическим источником выступает доктрина прав человека, закрепляющая принципы недискриминации, прозрачности и уважения к достоинству каждого гражданина.

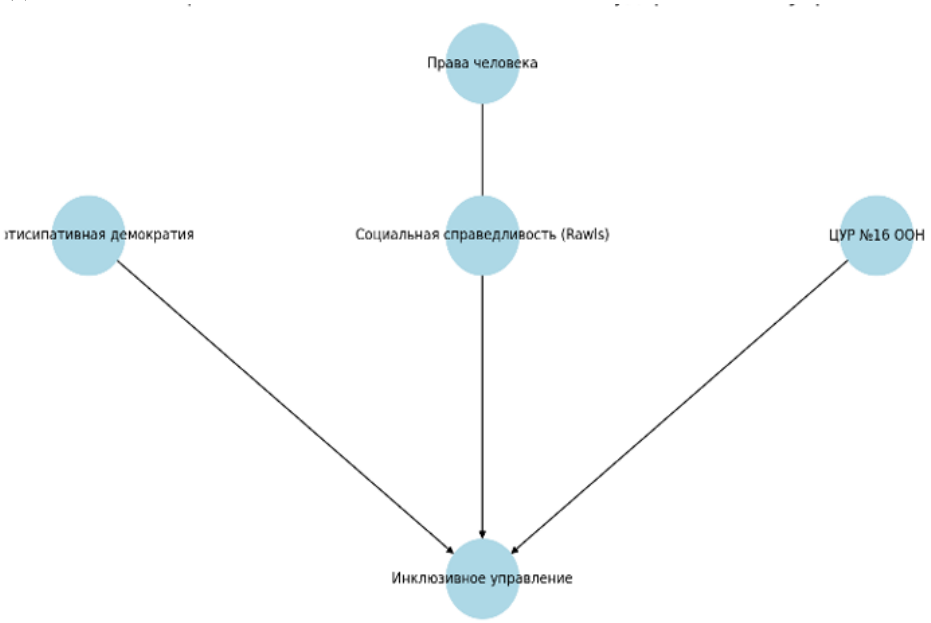

Рисунок – 1. **Теоретические основы инклюзивного государственного управления**
**составлена авторами*

Таким образом, инклюзивное управление формируется на пересечении демократии, справедливости, устойчивого развития и правовых основ.

На уровне практической реализации концепция инклюзивности базируется на ряде ключевых **принципов**, направленных на построение открытого и доступного государственного управления. Среди них — **равный доступ** к информации и услугам, **отсутствие дискриминации**, **вовлечение граждан** в проектирование и контроль политик, **прозрачность действий органов власти**, **гибкая адаптация** административных решений к разнообразию потребностей, **развитие цифровой грамотности** и, как следствие, **доверие к институтам**.

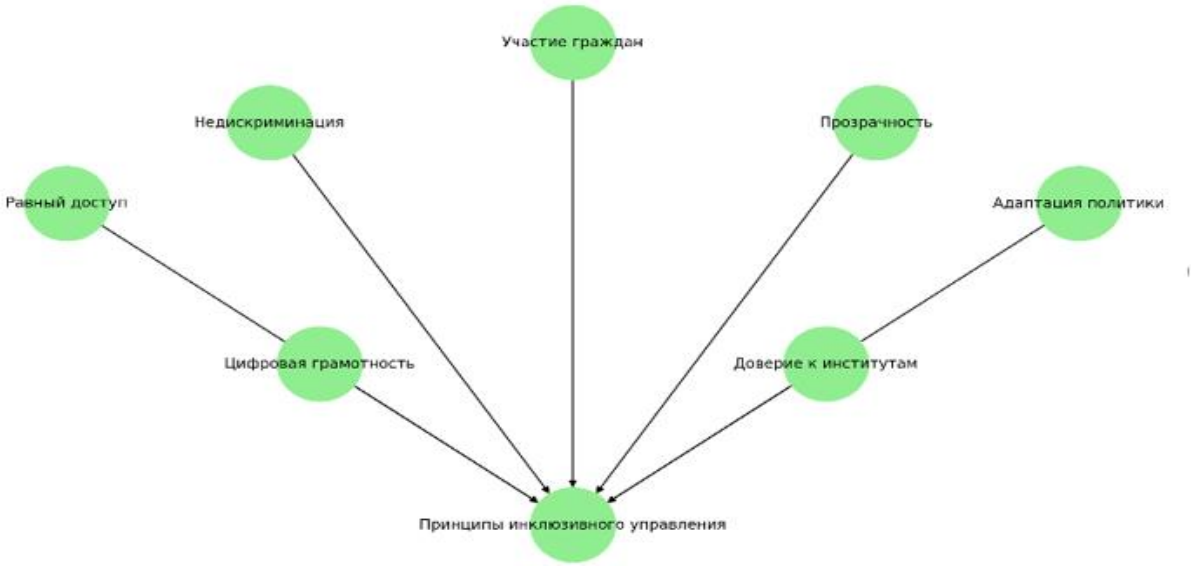

Рисунок – 2. **Ключевые принципы инклюзивного государственного управления**
**составлена авторами*

Эти принципы служат операциональной основой для оценки инклюзивности управленческих решений и формирования индикаторов цифрового равенства, цифрового участия и цифровой защищённости граждан в условиях трансформации государственного сектора.

Цифровизация как инструмент инклюзии. Цифровые технологии в государственном управлении играют амбивалентную роль: с одной стороны, они открывают широкие возможности для повышения доступности и качества государственных услуг, с другой — создают риски усиления цифрового неравенства. Инклюзивность цифрового пространства возможна только при условии, что цифровые решения проектируются с учетом потребностей различных социальных групп, включая лиц с ограниченными возможностями, пожилых людей, малообеспеченное население и жителей отдалённых регионов.

Среди наиболее значимых инструментов цифровой инклюзии можно выделить электронные порталы государственных услуг, адаптированные под пользователей с особыми потребностями (например, наличие голосовых подсказок, увеличенного шрифта, упрощенной навигации). Кроме того, важную роль играют мобильные приложения с многоязычным интерфейсом, обеспечивающие доступ к базовым услугам для носителей разных языков, в том числе представителей этнических меньшинств. Повышению участия граждан в процессе государственного управления способствуют цифровые платформы для обратной связи, онлайн-опросы и инструменты краудсорсинга, позволяющие формировать более точную картину общественных нужд.

В условиях цифровизации растёт значение технологий искусственного интеллекта, которые используются для персонализации государственных сервисов — например, в виде индивидуальных рекомендаций, автоматизированных уведомлений и интеллектуального распределения услуг по жизненным ситуациям. Такие технологии позволяют делать взаимодействие с государством более гибким, адресным и ориентированным на реального пользователя [9].

В Казахстане цифровая трансформация получила развитие через внедрение портала eGov, мобильного приложения eGov mobile и платформы «Ashyq», что способствовало повышению цифровой вовлеченности населения. Эти решения стали важным шагом в сторону инклюзивности, однако дальнейшее развитие требует усиления доступности, устранения цифрового барьера в регионах, а также системной адаптации услуг под конкретные потребности уязвимых групп.

Заключение. Проведённое исследование позволило раскрыть теоретические и прикладные аспекты инклюзивного государственного управления в условиях цифровизации и определить ключевые условия его успешной реализации. Анализ показал, что инклюзивная модель управления опирается на принципы равного доступа, участия, прозрачности и человекоцентричности, обеспечивая устойчивое развитие и социальную справедливость. На примере Казахстана выявлены

как позитивные изменения в цифровизации государственных услуг, так и сохраняющееся цифровое неравенство между регионами и социальными группами.

Новизна работы заключается в систематизации подходов к цифровой инклюзии и обосновании необходимости перехода от фрагментарных цифровых инициатив к стратегической модели человекоориентированного управления. Практическая значимость результатов проявляется в возможности использования выводов для разработки государственной цифровой политики, особенно в части вовлечения уязвимых категорий населения и персонализации услуг.

Рекомендуется дальнейшее развитие исследований в следующих направлениях: оценка эффективности Life Event-Based Services в казахстанских условиях, разработка индикаторов цифровой инклюзии, а также изучение механизмов участия граждан в совместном проектировании цифровых государственных решений. Только комплексный подход обеспечит формирование по-настоящему инклюзивной, устойчивой и ориентированной на человека модели государственного управления.

Данное исследование финансируется Комитетом науки Министерства науки и высшего образования Республики Казахстан (BR27100377 «Разработка модели инклюзивного управления для государственных органов в рамках человекоцентричной модели государственного управления»).

ЛИТЕРАТУРЫ

1. Mergel I., Edelmann N., & Haug N. Defining digital transformation: Results from expert interviews // *Government Information Quarterly*. – 2020. –№4(37). – DOI: 10.1016/j.giq.2020.101485
2. Janssen M., & Van der Voort, H. Agile and adaptive governance in crisis response: Lessons from the COVID-19 pandemic // *Government Information Quarterly*. – 2020. – №4(37). – DOI: 10.1016/j.giq.2020.101512
3. Meijer A. The do-it-yourself state? The future of participatory democracy // *Information Polity*. – 2021. – №2(26). – P. 121–133. – DOI: 10.3233/IP-200236
4. Scholl H.J., & Scholl M.C. Smart governance: A roadmap for research and practice // *Government Information Quarterly*. – 2021. – №2(38). – DOI: 10.1016/j.giq.2021.101574
5. Osborne S.P. Public service logic and co-production in digital governance // *Public Management Review*. – 2022. – №3(24). – P. 345–362. – DOI: 10.1080/14719037.2021.1936133
6. Абуова Ж.К. Инклюзивное развитие в Казахстане: вызовы цифровой эпохи // *Журнал управления*. – 2021. – №1(33). – С. 27–36.
7. Есжанова Р.М. Цифровизация государственного сектора РК: перспективы и риски // *Вестник КазНУ. Серия экономическая*. – 2023. – №2(156). – С. 104–111.
8. Bødker K., & Iversen O.S. Human-centered design meets public service innovation: Lessons learned from co-design in the public sector // *Design Studies*. – 2020. – №67. – P. 70–95. – DOI: 10.1016/j.destud.2019.11.002
9. Kassen, M. Digital governance in Eurasia: Lessons from Kazakhstan // *Information Development*. – 2022. – №1(38). – P. 48–61. – DOI: 10.1177/0266666920976816

REFERENCES

1. Mergel I., Edelmann N., & Haug N. Defining digital transformation: Results from expert interviews // *Government Information Quarterly*. – 2020. –№4(37). – DOI: 10.1016/j.giq.2020.101485
2. Janssen M., & Van der Voort, H. Agile and adaptive governance in crisis response: Lessons from the COVID-19 pandemic // *Government Information Quarterly*. – 2020. – №4(37). – DOI: 10.1016/j.giq.2020.101512
3. Meijer A. The do-it-yourself state? The future of participatory democracy // *Information Polity*. – 2021. – №2(26). – P. 121–133. – DOI: 10.3233/IP-200236
4. Scholl H.J., & Scholl M.C. Smart governance: A roadmap for research and practice // *Government Information Quarterly*. – 2021. – №2(38). – DOI: 10.1016/j.giq.2021.101574
5. Osborne S.P. Public service logic and co-production in digital governance // *Public Management Review*. – 2022. – №3(24). – P. 345–362. – DOI: 10.1080/14719037.2021.1936133
6. Abuova Zh. Inklyuzivnoe razvitie v Kazahstane: vyzovy cifrovoj epohi [Inclusive development in Kazakhstan: challenges of the digital era] // Management Journal. – 2021. – №1(33). – S. 27–36. [in

Russian]

7. Eszhanova R. Cifrovizaciya gosudarstvennogo sektora RK: perspektivy i riski [Digitalization of the public sector of the Republic of Kazakhstan: prospects and risks] // Bulletin of KazNU. Economic series. – 2023. – №2(156). – S. 104–111. [in Russian]

8. Bødker K., & Iversen O.S. Human-centered design meets public service innovation: Lessons learned from co-design in the public sector // *Design Studies*. – 2020. – №67. – P. 70–95. – DOI: 10.1016/j.destud.2019.11.002

9. Kassen, M. Digital governance in Eurasia: Lessons from Kazakhstan // *Information Development*. – 2022. – №1(38). – P. 48–61. – DOI: 10.1177/0266666920976816

Бекжанова Т.К., Лукпанова Ж.О., Киричок О.В., Койчубаев А.С.

САНДЫҚ ЖӘНЕ АДАМҒА БАҒЫТТАЛҒАН МОДЕЛЬДЕГІ ИНКЛЮЗИВТІ МЕМЛЕКЕТТІК БАСҚАРУ

Аңдатпа

Мақалада цифрлық трансформация жағдайында инклюзивті мемлекеттік басқаруды қалыптастырудың теориялық және қолданбалы аспектілері қарастырылады. Цифрлық теңсіздікпен, халықтың осал топтарының мемлекеттік қызметтерге қолжетімділігінің шектелуімен және басқарушылық бастамаларды жеткіліксіз үйлестірумен байланысты негізгі мәселелер талданған. Қазақстан мысалында цифрлық мемлекеттік қызметтерді пайдаланудағы аймақтық айырмашылықтар талданады және цифрлық инклюзия саласындағы халықаралық тәжірибе туралы деректер ұсынылды. Инклюзивті стратегияларды толық іске асыруға кедергі келтіретін институционалдық кедергілер мен технологиялық олқылықтар анықталды. Бөлшектелген цифрлық шешімдерден жүйелі, адамға бағытталған басқару моделіне көшу қажеттілігі дәлелденді. Кері байланыс тетіктерін құру, қызметтерді жекелендіру және цифрлық шешімдерді жобалауға азаматтардың қатысуын арттыруды қамтитын цифрлық инклюзияны одан әрі дамыту бойынша ұсыныстар әзірленді.

Қазақстан мен бірқатар дамыған елдердің цифрлық инклюзия индексіне салыстырмалы талдау жүргізілді. Нормативтік құқықтық актілерге өзгерістер енгізу және халықтың осал топтары арасында цифрлық сауаттылықты дамыту қажеттілігі көрсетілген. Қазіргі заманғы теориялық тәсілдер, соның ішінде қатысу демократиясы, әлеуметтік әділеттілік және тұрақты даму принциптері қарастырылады. Мемлекеттік сектордағы цифрлық инклюзивтілікті бағалау критерийлері нақтыланды. Индикаторларды әзірлеу және адамға бағытталған қызметтердің тиімділігін бағалауды енгізуді қоса алғанда, одан әрі зерттеу бағыттары ұсынылады.

Bekzhanova T., Lukpanova J., Kirichok O., Koichubayev A.

INCLUSIVE PUBLIC GOVERNANCE IN A DIGITAL AND HUMAN-CENTRIC MODEL

Annotation

The article considers theoretical and applied aspects of the formation of inclusive public administration in the conditions of digital transformation. The key challenges related to digital inequality, limited access of vulnerable groups to public services and insufficient coordination of management initiatives are analyzed. Using Kazakhstan as an example, regional differences in the use of digital public services are analyzed and data on international practices in the field of digital inclusion are presented. The institutional barriers and technological gaps preventing the full realization of inclusive strategies are identified. The necessity of transition from fragmented digital solutions to a systemic, human-centered management model is substantiated. Proposals for the further development of digital inclusion, including the creation of feedback mechanisms, personalization of services and increased participation of citizens in the design of digital solutions were developed.

A comparative analysis of the digital inclusion index of Kazakhstan and a number of developed countries is carried out. The necessity of normative changes and development of digital literacy among vulnerable groups is shown. Modern theoretical approaches, including the principles of participatory democracy, social justice and sustainable development are considered. The criteria for assessing digital inclusiveness in the public sector are specified. Directions for further research are proposed, including the development of indicators and implementation of the evaluation of the effectiveness of human-centered services.

DOI 10.52260/2304-7216.2025.2(59).35
ӘОЖ 657.1: 658.115
ҒТАМР 82.15.17

М.Д. Каримова*, PhD қауымд. профессор
С. Жанатқызы, магистр, жетекші маман
Н.Н. Шайхисламов, магистрант
А.Ж. Құрмантаева, магистр, аға оқытушы
Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті,
Алматы қ., Қазақстан
* – негізгі автор (хат-хабар үшін автор)
e-mail: madi-79@mail.ru

ЖАСАНДЫ ИНТЕЛЛЕКТІ ЧАТ-БОТТАРЫН ЕНГІЗУДІҢ ЭКОНОМИКАЛЫҚ ТИІМДІЛІГІН БАҒАЛАУ

Мақалада білім беру саласына жасанды интеллект (AI) чат-боттарын енгізудің тиімділігі қарастырылды.

Зерттеу жұмысының мәні білім беру қызметтерін басқару процестерін оңтайландыру үшін AI пайдаланудың негізгі артықшылықтары мен мәселелерін бағалау болып табылады. Зерттеу барысында алынған нәтижелер енгізілген жүйелердің жоғары өнімділігі өтініштерді өңдеу уақытының қысқарғанын және жұмыс тиімділігінің айтарлықтай артқаны көрсетілді. Күнделікті тапсырмаларды автоматтандыруды қолдану және жұмыс процестерін оңтайландыру жүйесі талданылды. Тиімділікті бағалау әдістемесін әзірлеу қажеттілігін өзектендіретін мәселе ретінде қол жетімді чат–боттардың түрлерінің өзгергіштігі нақтыланды. Клиенттік тәжірибені басқаруда AI негізіндегі чат–боттың ерекшеліктері тұжырымдалды. Функционалдық айырмашылықтар және чат–боттарды интеллектуализациялау қажеттілігі анықталды.

Машиналық оқыту алгоритмдерін пайдалана отырып, чат-боттар тұтынушы деректерін талдау және жекелендірілген шешімдерді ұсына алатыны көрсетілді. Бұл тұтынушылардың тәжірибесін жақсартуға және сатып алу мүмкіндігі кеңейтілгені негізделді.

Нәтижелердің жоғары ашықтығы мен процестердің тиімділігі айрықша белгілері анықталған мәселені шешуге көмектескен соңғы жасанды интеллект технологияларын біріктіру арқылы мүмкіндігі қаралды. Бұл функциялар AI-ге білім беру қызметтері саласында маңызды құрал ретінде қызмет етуге мүмкіндік береді.

Зерттеу жұмысының ұсыныстарын практикалық қолдану саласы қызметтердің сапасын жақсарту және ішкі процестерді оңтайландыру үшін жасанды интеллекті пайдалануды қамтиды. Деректерді басқару және киберқауіпсіздік саласындағы үздік тәжірибелерді енгізу арқылы департаменттер ашық және тиімді басқару жүйесін дамытуға ықпал ете отырып, өзара әрекеттесу мен тиімділікке қол жеткізе алады.

Кілт сөздер*: жасанды интеллект, экономикалық тиімділік, шығындар, пайда, талдау, автоматтандыру, чат-бот, өнімділік*

Ключевые слова: *искусственный интеллект, экономическая эффективность, затраты, выгоды, анализ, автоматизация, чат бот, производительность*

Keywords: *artificial intelligence, economic efficiency, costs, benefits, analysis, automation, chatbot, productivity*

JEL: M11

Кіріспе Қазіргі әлемде жасанды интеллект (AI) адам қызметінің әртүрлі салаларында, өнеркәсіптен медициналық зерттеулерге дейін барған сайын кең таралуда. Білім беру саласында жасанды интеллекті чат-боттарын енгізіу қызметіне айтарлықтай қызығушылық туындауда. Негізделген стратегиялық шешімдер қабылдау үшін машиналық оқыту, терең оқыту, табиғи тілді өңдеу және нейрондық желілер сияқты жасанды интеллектке негізделген технологиялар мен қосымшалардың мүмкіндіктерін терең түсіну қажет [1]. Инновациялық технологияларды қолдану басқару процестерінің тиімділігін арттыруға, мемлекеттік әкімшілендіруді оңтайландыруға, сондай-ақ азаматтарға қызмет көрсету сапасын жақсартуға жаңа көкжиектер ашылуда. Деректердің үлкен жиынтығын талдау, күнделікті міндеттерді автоматтандыру, процестерді болжау және оңтайландыру арқылы қымет көрсету салаларының тиімділігі мен өнімділігін арттырып қана қоймай, азаматтармен өзара іс-қимылдың жоғары сапасын қамтамасыз ете алады. Жасанды интеллекті қызмет көрсету жүйесіне енгізуде нұсқаулық бола алатын халықаралық пен озық әлемдік

тәжірибені талдау маңызды аспект болып табылады. Әрине, енгізу барысында бірқатар этикалық, құқықтық және әлеуметтік мәселелерді де тудыруы мүмкін. Атап айтқанда, құпиялылық және жеке деректерді қорғау, цифрлық алгоритмдер мен жүйелерді этикалық пайдалану және жұмыс орындарын автоматтандыруға байланысты эм-плойментке ықтимал әсер ету туралы сұрақтар туындайды. Осы міндеттерді ескере отырып, интеллектің инновациялық әлеуеті мен қажеттілігі арасындағы тепе-теңдікті қамтамасыз ететін күрделі стратегияларды әзірлеу және енгізу қажет [2].

Зерттеу жұмысының мақсаты - жасанды интеллект технологияларын білім берудің қызмет көрсету салаларына басқару процестеріне кешенді түрде енгізуді зерттеу. Жасанды интеллекті қолдану мен қолдану стратегиясын жетілдіруге, басқарудың тиімділігін арттыруға және қызмет көрсету қызметтердің сапасын жақсартуға мүмкіндік дәрежесін көрсету.

Зерттеу әдістері. Чат-боттарды пайдалану кезінде экономикалық тиімділікті бағалау әдістерін зерттеу салыстырмалы, жалпылама және сипаттамалық талдау жүргізуге негізделген. Сонымен қатар, чат-боттың экономикалық тиімділігі мен рентабельділігін бағалау әдістері әмбебап болып табылады, өйткені олар компанияда енгізілген шешімнің ерекшелігі тұрғысынан нақтылауды қажет ететін қайтарымдылықты бағалаудың дәстүрлі көрсеткіштерімен байланысты. Сондықтан зерттеу жұмысына қажет материалдар ашық деректерден - ғылыми жарияланымдар, олардың негізінде чат-боттың экономикалық тиімділігін бағалаудың оңтайлы тәсілдері мен мүмкін көрсеткіштерін жасауға негіз болған тәжірибені басқаруда чат-боттарды қолданудың негізгі ерекшеліктері нақтыланды.

Әдебиеттік шолу. Экономика саласындағы инновациялар мен жасанды интеллект тақырыптарына қатысты әдебиеттерге шолу жасай отырып, ғалымдар 7 тақырып кластерге: цифрлық трансформация, ашық инновациялар және ақылды қалалар, технологиялық инновациялардағы жүйелер мен желілер, болжау, білім мен технологиялық өзгерістерді басқару, тұтынушылардың цифрлық технологияларға қатынасы, жасыл инновацияларға қарастырды. Жасанды интеллектті қолдану басқару процестерінің тиімділігін едәуір арттыра алатындығын көрсететін зерттеу нәтижелері [3] жұмысында көрсетілген. [4] зерттеу жұмысында жасанды интеллекті енгізуде этикалық мәселелерге белгілі бір назар аудара отырып, этикалық принциптерді әзірлеу қажеттілігін кезең-кезеңімен анықтайды. Жасанды интеллекттің киберқауіпсіздіктегі рөлін және оның цифрлық сәйкестікті қорғаудың қорғаныс құралы ретіндегі әлеуетін [5] жұмысында авторлар атап өтті, бірақ бұл технологияларды қолданыстағы киберқауіпсіздік жүйелеріне біріктіру мамандардың білімі мен дағдыларын үнемі жаңартып отыру қажеттілігінде ескерген жөн. Үлкен деректерді талдау және жасанды интеллект қызмет көрсету саласындағы шешімдердің сапасы мен негізділігін едәуір жақсарта алатындығын көрсететін зерттеулердің нәтижелері туралы негізделген [6]. Генеративті AI көптеген салаларда өзгерістерге, адам тәрізді жауаптар шығаратын, динамикалық бейне ойындарды дамытатын және басқа AI модельдерін оқыту үшін синтетикалық деректерді шығаратын виртуалды қуат пайдаланушыларын құруға мүмкіндік береді [7].

Отандық және шетелдік авторлардың пікірі негізінде әдебиеттік шолу нәтижесінде чат-боттардың шектеулі мүмкіндіктері толығымен шешілмей отыр. Жиілік боттары күрделі, стандартты емес мәселелерді шешу мүмкіндігі төмен. Автоматтандыру тапсырмалардың бір бөлігіне ғана сәйкес келеді, қалғаны адамның қатысуын талап етеді. Кейбір қиындықтарға қарамастан, байланыс орталығында AI енгізу жұмыс тиімділігін арттырудың, тұтынушыларға қызмет көрсетуді жақсартудың және шығындарды азайтудың кілті болуы мүмкін. Жасанды интеллекті сәтті енгізу байланыс орталығын тиімдірек, үнемді және бәсекеге қабілетті ете алады.

Негізгі бөлім. Чат-бот - бұл клиенттерге жедел қолдау мен көмек көрсету үшін табиғи тілді өңдеуді (NLP) және жасанды интеллектті (AI) қолданатын виртуалды көмекшілер. Олар көптеген тапсырмаларды орындай алады, соның ішінде жиі қойылатын сұрақтарға жауап беру, тұтынушыларды тиісті ресурстарға бағыттау және тіпті тапсырыстарды өңдеу. Машиналық оқыту алгоритмдерін пайдалана отырып, чат-бот тұтынушы деректерін талдай және жекелендірілген шешімдерді ұсына алады. Бұл тұтынушылардың тәжірибесін жақсартуға және сатып алу мүмкіндігін арттыруға көмектеседі. Чат-боттар сату процесін және тұтынушылардың кері байланыс нысандарын автоматтандыруға көмектеседі. Кері байланыс нысандары өз операцияларын автоматтандыруға және тұтынушыларға қызмет көрсетудің жалпы сапасын жақсартуға мүмкіндік беретін кәсіпорындар үшін маңызды құралға айналды. Жасанды интеллект чат-боттары кері байланыс нысандары, сонымен қатар бизнеске өз өнімдерін немесе қызметтерін жақсарту қажет

бағыттарды анықтауға және тұтынушылардың қанағаттанушылығын арттырады. Жасыратыны жоқ, компания қызметкерлері көп уақытты клиенттердің бірдей сұрақтарына жауап беруге жұмсайды. Қызмет көрсету салаларына AI чат-боттарын енгізу нәтижесінде, ұйым қызметкерлерідің бос уақыты кеңейіп маңызды міндеттерге шоғырлана алатыны сөзсіз. Чат-боттардың екі түрі бар:

1. Пайдаланушының сұрауларына жауап беру алгоритмдерінің алдын-ала орнатылған және бағдарламаға енгізілген ережелер жиынтығына негізделген. Бұл чат-боттар ең қарапайым және оларды пайдалануда айтарлықтай шектеулер бар;

2. Машиналық оқыту принциптеріне негізделген (жасанды интеллект әдістері, компьютерлік бағдарламаға адаммен өзара әрекеттесу процесінде көптеген ұқсас мәселелерді шеше отырып, өз бетінше оқуға мүмкіндік береді).

Жалпыға бірдей цифрландыру дәуірінде білім беру процесінде тиімді пайдалануға және жас ұрпақ өкілдеріне қызықты болатын жаңа технологиялар мен сервистер құрылуда. Соңғы бірнеше жылда IT индустриясындағы өзекті тенденция чат-боттарды құру. Бұл құралдар үлкен әлеуетке ие бола отырып, сарапшылар болашақта көптеген қосымшаларды, интернет-іздеушілерді алмастыруға және тіпті мамандықтардың жойылуына әкелетініне сенімді.

2-суретте чат-боттарды қолданудың негізгі бағыттарын ұсынамыз.

Сурет – 1. **Чат-боттарды қолдану салалары**

** дереккөзі негізінде авторлармен құрастырылған [8]*

Чат-боттарды қолданудың заманауи салаларының бірі - білім беру қызметі болып табылады. Қазірдің өзінде білімді нығайтуға, сондай-ақ олардың игерілуін тексеруге ықпал ететін көптеген чатботтар қолданылады. Білім беру процесінде чат-боттарды қолданудың тиімділігі туралы зерттеулерде эксперименттерге қатысушылардың көпшілігі нақты адамдар сияқты боттарды үйреніп, игеріп, байланыстырғанын анықтады. Сонымен қатар, пайдаланушылардың чат-боттармен қарым-қатынасын зерттеу негізінде зерттеушілер адам мен чат-боттардың өзара әрекеттесуі контекстінде еңбекті ұйымдастыруға көзқарастар жүйесі ретінде «пайдаланушы-бот» арнайы әлеуметтік-техникалық жүйесі пайдалануда. ЖОО-да чат-боттар студенттерге оқу жүктемесінің белгілі бір түрлерін орындауға байланысты ұйымдастырушылық және әдістемелік ақпаратты жеткізу үшін сәтті қолданылады. Сонымен қатар, оқу орындарында чат-боттарды енгізу тәжірибесі студенттердің бірнеше ай бойы чат-ботқа үнемі жүгінетінін көрсетті. Тәжірибе мен оқу процестерінде туындайтын жаңа сұрақтар туындауына байланысты, чат-боттағы материалдарда қажеттілігі көрініс табуда. Чат-ботта құрылымдалған студент пен оқытушының өзара әрекеттесу алгоритмі студенттерге жұмысты орындау кезеңдерінде және сәйкес келуі қажет талаптарды еркін басқаруға мүмкіндік берді. Чат-бот арқылы кері байланыстың болуы ашылмаған сұрақтарды анықтауға мүмкіндік берді.

Жасанды интеллекті чат-боттырын енгізудің экономикалық тиімділгін бағалау. AI енгізу туралы шешім қабылдамас бұрын, барлық факторларды (шығын, пайда, тәуекел) мұқият талдау маңызды. Шығындарға бастапқы инвестициялар, ағымдағы шығындар жатады. Пайдаға, шығындарды қысқартуға, кірістерді ұлғайтуға, бәсекеге қабілеттілікті арттыруға. Тәуекелдер туралы айтатын болсақ, бұл жұмыс орындарының жоғалуы, деректердің бұзылуы, клиенттердің сенімсіздігі.

Жасанды интеллекті чат-боттырын енгізудің экономикалық тиімділгін бағалауда қолданылытын құралдардың бірі операциялық шығындарды азайту. Күн сайын жоғары оқу орындарының сенім телефонына көптеген типтік сұрақтар келіп түседі. Егер оларға FAQ ботына жауап берілсе, онда операторлар күрделі және стандартты емес мәселелерді шешуге көбірек уақыт алады [9]. Сонымен, бот бірінші қолдау желісіндегі кіріс қоңыраулардың 56% - автоматтандырады. Бот операторларға қанша уақыт үнемдейтінін есептеу үшін келесі формуланы қолдану керек:

*Үнемдеу = (дұрыс жауап берілген сұрақтар саны * оператордың орташа жауап беру уақыты * оператордың сағатына орташа ставкасы) — (бот құру құны + қызметке жазылу құны)*

Егер үнемдеу оң болса, чатботты басқа арналарға масштабтауға және сұрақтар тізімін кеңейтуге болады. Теріс мән болған жағдайда, чатбот жауап беретін сұрақтардың санын көбейтіп, жауаптардың дұрыстығын тексерген жөн. Нәтижесінде айқын ерекшеліктері:

- күту уақытын қысқарту: және қарапайымға автоматты түрде жауап бере алады;
- дәлдікті жақсарту және ақпаратты өңдеу мен сұрақтарға жауап бере алады;
- дараландыруды жақсарту: AI өзара әрекеттесуді клиенттерді қызықтыруы мүмкін тауарлар мен қызметтерді ұсына отырып жекелендіруге мүмкіндік береді;
- деректерді жинау: және клиенттермен өзара әрекеттесу туралы деректерді жинай алады байланыс орталығының жұмысын жақсарту, жаңаларын әзірлеу үшін пайдалануға болады;
- деректерді талдау: AI клиенттермен өзара әрекеттесу, жұмысты жақсартуға көмектесетін тенденцияларды анықтауда деректердің үлкен көлемін талдай алады.

Қорытынды. Қорытындылай келе, жасанды интеллекті чат-боттарын қызмет көрсету салаларына енгізу күрделі және көпжақты процесс екені айқындалды.

Зерттеу барысында АИ енгізу процесін зерделеу экономикалық аспектілері түрінде айтарлықтай пайда әкелуі мүмкіндігі мен клиенттерге қызмет көрсету тиімділігін арттыру, операциялық шығындарды азайту жолдары ұсынылды. Уақыт үнемдеу оң нәтижесінде, чат-ботты басқа арналарға масштабтауға және сұрақтар тізімін кеңейтуге болады. Сонымен қатар, енгізу нәтижесіндегі айқын ерекшеліктері көрсетілді. Ақпаратты өңдеу, дараландыру мен деректерді жинау жүйелендірілу негізінде артықшылықтары айқындалды. Чат-боттар қызмет көрсету саласында автоматтандыруға ықпал етеді. Олар клиенттерді бүкіл процесс кезінде басынан аяғына дейін басқара алады.

Сонымен қатар, жасанды интеллект сияқты озық технологияларды пайдалану компанияның нарықтағы бәсекеге қабілеттілігін арттырып, ұзақ мерзімді перспективада оның өсуі мен дамуына ықпал етуі мүмкін.

Қаржыландыру бойынша мәлімет: «Зерттеуді Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті қаржыландырып отыр (03.04.2025ж. № 05-04/250 шарт)»

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Рахимбекова А.Е., Казыбаева А.М., Жанбырбаева С.М., Укубасова Г.С. Влияние технологий искусственного интеллекта на развитие мировой экономики Вестник Казахского университета экономики, финансов и международной торговли. – 2024. – №1(52). – С. 237–246. – DOI 10.52260/2304-7216.2024.1(54).29

2. Andrew V. AI Chatbot Development: A Key Tool for Business in 2024 – https://vc.ru/future/1022837-razvitie-ii-chat-botov-klyuchevoy instrument-dlya-biznesa-v-2024-godu

3. Экономические эффекты от внедрения технологий «Искусственного интеллекта» – https://cyberleninka.ru/article/n/ekonomicheskaya-effektivnost tehnologiy-iskusstvennogo-intellekta

4. Иванов А.Б. Эффективность применения искусственного интеллекта в современных бизнес-процессах // Экономика и управление. – 2020. – №3. – С. 45–58.

5. Kinder T., Stenvall J., Koskimies E., Webb H., Janenova, S. Local public services and the ethical deployment of artificial intelligence. Government Information Quarterly. – 2023. – №40(4). – 101865 p. – https://doi.org/10.1016/j.giq.2023.101865

6. Окулов С.А. Формирование системы управления образовательным процессом средствами информационных технологий / С.А. Окулов // Успехи современной науки. – 2017. –№5.–С. 170–174.

7. Фирсова Е.А. Перспективы использования чат-ботов в высшем образовании // Информатизация науки и образования. – 2018. – №3(35). – С. 157–166.

8. Бутл Р. Искусственный интеллект и экономика: Работа, богатство и благополучие в эпоху мыслящих машин. – Пер. с англ. – М.: Альпина ПРО. – 2023. – 256 с.

9. Гэри М., Эрнест Д. Искусственный интеллект: перезагрузка. Как создать машинный разум, которому действительно можно доверять. – Пер. с англ. – М.: Альпина ПРО. – 2021. – 414 с.

REFERENCES

1.Rahimbekova A., Kazybaeva A., Zhanbyrbaeva S., Ukubasova G. Vlijanie tehnologij iskusstvennogo intellekta na razvitie mirovoj jekonomiki [The impact of artificial intelligence technologies on the development of the global economy]// Vestnik Kazahskogo universiteta jekonomiki, finansov i mezhdunarodnoj torgovli. – 2024. – №1(52). – S. 237–246. – DOI 10.52260/2304-7216.2024.1(54).29 [in Russian].

2. Andrew V. AI Chatbot Development: A Key Tool for Business in 2024 – https://vc.ru/future/1022837-razvitie-ii-chat-botov-klyuchevoy instrument-dlya-biznesa-v-2024-godu

3.Ekonomicheskie jeffekty ot vnedrenija tehnologij «Iskusstvennogo intellekta» – https://cyberleninka.ru/article/n/ekonomicheskaya-effektivnost tehnologiy-iskusstvennogo-intellekta

4.Ivanov A. Jeffektivnost' primenenija iskusstvennogo intellekta v sovremennyh biznes-processah [The effectiveness of artificial intelligence in modern business processes] // Jekonomika i upravlenie. – 2020. – №3. – S. 45–58. [in Russian].

5. Kinder T., Stenvall J., Koskimies E., Webb H., Janenova S. Local public services and the ethical deployment of artificial intelligence. Government Information Quarterly. – 2023. – №40(4). – 101865 p. – https://doi.org/10.1016/j.giq.2023.101865

6.Okulov S. Formirovanie sistemy upravlenija obrazovatel'nym processom sredstvami informacionnyh tehnologij / S. Okulov // Uspehi sovremennoj nauki. – 2017. – №5. – S. 170–174. [in Russian].

7.Firsova E. Perspektivy ispol'zovanija chat-botov v vysshem obrazovanii [Prospects of using chatbots in higher education] // Informatizacija nauki i obrazovanija. – 2018. – №3(35). – S. 157–166. [in Russian].

8.Butl R. Iskusstvennyj intellekt i ekonomika: Rabota, bogatstvo i blagopoluchie v epohu myslyashchih mashin [Artificial Intelligence and the Economy: Jobs, Wealth and Well-Being in the Age of Thinking Machines]. – Per. s angl. – M.: Al'pina PRO. – 2023. – 256 s. [in Russian].

9. Geri M., Ernest D. Iskusstvennyj intellekt: perezagruzka. Kak sozdat' mashinnyj razum, kotoromu dejstvitel'no mozhno doveryat' [Artificial intelligence: reboot. How to create a machine intelligence you can truly trust]. – Per. s angl. – M.: Al'pina PRO. – 2021. – 414 s. [in Russian].

Каримова М.Д., Жанатқызы С., Шайхисламов Н.Н., Курмантаева А.Ж.

ОЦЕНКА ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ЭФФЕКТИВНОСТИ ВНЕДРЕНИЯ ЧАТ-БОТОВ ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА

Аннотация

В статье рассмотрена эффективность внедрения чат-ботов искусственного интеллекта (ИИ) в сфере образования.

Цель исследовательской работы заключается в оценке основных преимуществ и проблем использования ИИ для оптимизации процессов управления образовательными услугами. Полученные в ходе исследования результаты показали, что высокая производительность внедренных систем сократила время обработки заявок и значительно повысилась эффективность работы. Проанализирована система применения автоматизации повседневных задач и оптимизации рабочих процессов. Уточнена вариативность типов доступных чат–ботов как проблема, актуализирующая необходимость разработки методики оценки эффективности.

Сформулированы особенности чат–бота на основе ИИ в управлении клиентским опытом. Выявлены функциональные различия и необходимость интеллектуализации чат–ботов.

Было показано, что чат-боты могут анализировать данные клиентов и предлагать персонализированные решения с использованием алгоритмов машинного обучения. Это было основано на улучшении качества обслуживания клиентов и расширении возможностей покупки.

Была рассмотрена возможность высокой прозрачности результатов и эффективности процессов путем интеграции новейших технологий искусственного интеллекта, которые помогли решить выявленную проблему. Эти функции позволяют ИИ служить важным инструментом в сфере образовательных услуг.

Область практического применения рекомендаций исследовательской работы включает использование искусственного интеллекта для улучшения качества услуг и оптимизации внутренних процессов. Внедряя передовой опыт в области управления данными и кибербезопасности, департаменты могут добиться взаимодействия и эффективности, способствуя развитию прозрачной и эффективной системы управления.

Karimova M., Zhanatkyzy S., Shaikhislamov N., Kurmantayeva A.

ASSESSMENT OF THE ECONOMIC EFFICIENCY OF THE IMPLEMENTATION OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE CHATBOTS

Annotation

In the article, the object of analysis is the introduction of artificial intelligence (AI) chatbots in The article examines the effectiveness of the introduction of artificial intelligence (AI) chatbots in the field of education.

The purpose of the research is to assess the main advantages and challenges of using AI to optimize educational service management processes. The results obtained during the study showed that the high performance of the implemented systems reduced the processing time of applications and significantly increased work efficiency. The system of application of automation of daily tasks and optimization of work processes is analyzed. The variability of the types of available chatbots has been clarified as a problem that actualizes the need to develop a methodology for evaluating effectiveness. The features of an AI–based chatbot in managing customer experience are formulated. Functional differences and the need for intellectualization of chatbots are revealed.

It has been shown that chatbots can analyze customer data and offer personalized solutions using machine learning algorithms. This was based on improving customer service and expanding buying opportunities.

The possibility of high transparency of results and efficiency of processes through the integration of the latest artificial intelligence technologies, which helped solve the identified problem, was considered. These functions allow AI to serve as an important tool in the field of educational services.

The field of practical application of the research recommendations includes the use of artificial intelligence to improve the quality of services and optimize internal processes. By implementing best practices in data management and cybersecurity, departments can achieve collaboration and efficiency, contributing to the development of a transparent and efficient management system.

DOI 10.52260/2304-7216.2025.2(59).36
ӘОЖ 336.7:330.3
ҒТАМР 08.00.10

Ж.С. Мухаметжанова*, PhD докторанты[1]
Р.Д. Досжан, PhD, қауымд. профессор[1]
Ж.С. Мухаметжанова, PhD, профессор ассистенті[2]
Г.К. Жанибекова, PhD, қауымд. профессор[3]
Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы қ., Қазақстан[1]
Нархоз университеті, Алматы қ., Қазақстан[2]
Қазақ ұлттық зерттеу университеті, Алматы қ., Қазақстан[3]
*- негізгі автор (хат-хабарларға арналған автор)
e-mail: zhanar-kz84@mail.ru

ҚАЗАҚСТАННЫҢ ҚАРЖЫЛЫҚ ИНКЛЮЗИЯ ДЕҢГЕЙІНЕ БАНКТІК ЖӘНЕ МАКРОЭКОНОМИКАЛЫҚ ФАКТОРЛАРДЫҢ ӘСЕРІ

Бұл мақалада 2011–2021 жылдар аралығында Қазақстандағы қаржылық инклюзия деңгейіне банктік және макроэкономикалық факторлардың әсері эмпирикалық түрде талданды. Зерттеу мақсаты – қаржылық инклюзияға ықпал ететін негізгі детерминанттарды анықтау және олардың маңыздылығын бағалау. Қаржылық инклюзия деңгейін өлшеу үшін авторлар банкоматтар саны, банктік бөлімшелер, дебеттік карталар және депозит иелерінің 1000 ересек адамға шаққандағы үлесі негізінде модификацияланған композиттік индекс әзірледі. Тәуелсіз айнымалылар ретінде қаржылық жаһандану индексі, банк секторының тұрақтылығы, активтердің рентабельдігі және жан басына шаққандағы жалпы ішкі өнім (ЖІӨ) алынды.

Зерттеу барысында көптік регрессиялық талдау әдісі қолданылды. Мәліметтерді өңдеуде R бағдарламалық ортасы пайдаланылып, мультиколлинеарлықты анықтау үшін VIF көрсеткіші, ал қалдықтардың қалыпты таралуы үшін диагностикалық тесттер жүргізілді. Сонымен қатар, модельді нақтылау үшін Акаике ақпараттық критерийіне (AIC) негізделген кезең-кезеңмен регрессиялық талдау орындалды.

Алынған нәтижелер бастапқы модель қаржылық инклюзия индексінің дисперсиясының 88,6%-ын түсіндіретінін көрсетті, бірақ тек активтердің рентабельдігі статистикалық тұрғыда маңызды айнымалы ретінде ерекшеленді. Кейінгі модельдеу нәтижесінде қаржылық жаһандану индексі мен активтердің рентабельдігі айнымалыларын қамтитын оңтайлы модель құрылып, ол дисперсияның 87,18%-ын түсіндірді.

Зерттеу нәтижелері Қазақстандағы қаржылық инклюзияның жаһандық қаржы жүйесіне интеграция мен банк секторы тиімділігіне тәуелді екенін көрсетіп, ұлттық қаржылық саясат пен халықтың қаржылық сауаттылығын арттыруға бағытталған шараларды жетілдіруде маңызды практикалық негіз ұсынады.

Кілт сөздер: *қаржылық инклюзия, қаржылық инклюзия индексі, банктік сектор, макроэкономикалық факторлар, Акаике критерийі, цифрлық трансформация, экономикалық тұрақтылық.*

Ключевые слова: *финансовая инклюзия, индекс финансовой инклюзии, банковский сектор, макроэкономические факторы,критерий Акаике, цифровая трансформация, экономическая стабильность.*

Keywords: *financial inclusion, financial inclusion index, banking sector, macroeconomic factors, Akaike criterion, digital transformation, economic stability.*

JEL classification: G21, E44, E32, D53

Кіріспе. Соңғы жылдары Қазақстан цифрлық трансформацияны белсенді түрде жүзеге асырып келеді. Бұл үрдістің стратегиялық маңыздылығы 2024 жылғы 2 қыркүйектегі Қазақстан Республикасының Президенті Қасым-Жомарт Тоқаевтың Жолдауында ерекше атап өтілді: «Қазақстан жасанды интеллектіні кеңінен қолданатын және цифрлық технологиялар дамытылатын елге айналуы тиіс» [1]. Мемлекет басшысы атап өткендей, цифрландыру мемлекеттік басқару мен экономикалық жүйенің тиімділігін арттырудың маңызды құралына айналуы қажет. Әсіресе, фискалдық реформалар аясында әкімшілік рәсімдерді автоматтандыру мен цифрлық шешімдерді енгізу қаржылық жүйедегі теңгерімсіздіктерді жоюға ықпал етпек.

Цифрландыру үдерісі қаржылық қызметтерге қолжетімділікті арттырып, қаржылық инклюзия деңгейіне тікелей әсер етуде. Қаржылық инклюзияның жоғары деңгейі халықтың қаржы институттары мен өнімдеріне кеңінен тартылуын қамтамасыз етіп, экономикалық өсім мен әлеуметтік әділеттілікке қол жеткізуге септігін тигізеді. Осы орайда, Қазақстан жағдайында қаржылық инклюзияға әсер ететін банктік және макроэкономикалық факторларды зерделеу – ғылыми және практикалық тұрғыдан өзекті мәселе болып табылады.

Зерттеу мақсаты – 2011–2021 жылдар аралығындағы Қазақстандағы қаржылық инклюзия деңгейіне банктік және макроэкономикалық факторлардың ықпалын анықтау.

Зерттеу міндеттері:

1. Қаржылық инклюзия деңгейін өлшеу үшін модификацияланған индекс әзірлеу;
2. Қаржылық инклюзия мен ықтимал әсер етуші факторлар арасындағы байланысты бағалау;
3. Ең маңызды факторларды айқындау және үлгілік модель құру.

Зерттеу материалдары мен әдістері. Зерттеу барысында 2011–2021 жылдар аралығындағы Қазақстан бойынша жылдық мәліметтер қолданылды. Қаржылық инклюзия деңгейін бағалау үшін Bashiru et al. (2023) ұсынған индекс формуласы негізінде модификацияланған көрсеткіш есептелді [2]. Бастапқы формуладағы кейбір көрсеткіштер Қазақстандағы ашық статистикалық деректермен алмастырылды. Қолданылған формула төмендегідей:

Қаржылық инклюзия индексі = f (БАН, ОТД, ДЕБ, ДЕП), мұндағы:

БАН – 1000 ересек адамға шаққандағы банкоматтар саны,

ОТД – банктік бөлімшелер саны,

ДЕБ – дебеттік карталар саны,

ДЕП – депозит иелерінің саны.

Тәуелсіз айнымалылар ретінде келесі көрсеткіштер алынған:

1. Қаржылық жаһандану индексі (KOF Globalization Index);
2. Банк секторының тұрақтылық көрсеткіші;
3. Активтердің рентабельдігі (ROA);
4. Жан басына шаққандағы ішкі жалпы өнім (ЖІӨ).

Статистикалық талдау. Айнымалылар арасындағы қатынасты бағалау үшін көптік сызықтық регрессия әдісі қолданылды. Мәліметтерді өңдеу және модельдеу жұмыстары R бағдарламасында жүргізілді (psych пакеті). Статистикалық маңыздылық деңгейі $p < 0,05$ ретінде белгіленді. Модельді нақтылау үшін Акаике ақпараттық критерийі (AIC) негізіндегі кезең-кезеңмен регрессиялық талдау әдісі пайдаланылды. Қалдықтардың қалыпты таралуы және мультиколлинеарлықты тексеру мақсатында сәйкес диагностикалық тесттер жүргізілді.

Әдебиеттік шолу. Қаржылық инклюзия – экономикалық өсуді ынталандырудың және әлеуметтік теңсіздікті азайтудың маңызды құралы ретінде кеңінен зерттелетін феномен. Ол қаржылық қызметтерге – жинақтау, несие алу, сақтандыру және аударымдар жасауға – халықтың барынша кең қолжетімділігін қамтамасыз етуге бағытталған [3]. Қаржылық қызметтерге қолжетімділіктің кеңеюі әлеуметтік осал топтардың экономикалық белсенділігін арттыруға және кедейлік деңгейін төмендетуге сеп болады [4].

Қаржылық технологиялар мен цифрлық шешімдер – қаржылық инклюзияны жетілдіруде негізгі факторлар болып табылады. Мобильді банкинг, онлайн-төлемдер және электронды әмияндар халыққа, әсіресе ауылдық аймақтарда, қаржылық қызметтерге ыңғайлы әрі арзан жолмен қол жеткізуге мүмкіндік береді [6]. Алайда, инфляция, валюта тұрақсыздығы мен нақты табыстың төмендігі сияқты макроэкономикалық факторлар бұл процесті тежей алады [5].

Соңғы жылдары Қазақстан қаржы секторын цифрландыру мен инновацияны қолдауға баса назар аударып келеді. ҚР Ұлттық Банкінің «Цифрлық теңге» жобасы – қаржылық қолжетімділікті арттырудағы маңызды қадамдардың бірі. Бұл бастама орталық банктердің цифрлық валюталарының (CBDC) қаржылық инклюзияға ықпалын нақты көрсетеді [8–9].

Алайда, кейбір зерттеулерде цифрлық қаржылық қызметтер мен халықтың цифрлық сауаттылығы арасындағы алшақтық, сондай-ақ заңнамалық реттеудегі кемшіліктер атап өтіледі [13–15]. Бұл жағдайлар цифрландырудың әлеуетін толық жүзеге асыруға кедергі келтіруі мүмкін.

Web of Science және Scopus базаларындағы соңғы зерттеулерде қаржылық инклюзия мен макроэкономикалық тұрақтылық арасындағы тығыз байланыс көрсетіледі, бірақ рентабельділік

көрсеткіштерінің нақты әсері бойынша нәтижелер біркелкі емес [10, 12]. Бұл қайшылықтар мәселенің толық зерттелмегенін білдіреді.

Осыған байланысты, Қазақстандағы қаржылық инклюзияға ықпал ететін банк секторының тиімділігі мен макроэкономикалық айнымалылардың өзара әрекетін кешенді түрде талдауды қажет ететін зерттеулер өзекті болып қала береді. Зерттеудің бағыты – қаржылық инклюзияның сандық бағалануы және оған әсер ететін нақты факторларды анықтау арқылы алдыңғы ғылыми олқылықтарды толықтыру.

Негізгі бөлім. Регрессия қалдықтарын талдау қалдықтардың қалыпты таралуы туралы болжамның айқын бұзушылықтарын анықтаған жоқ, бірақ шағын үлгідегі таңдау анық қорытындылар жасауға қиындық туғызады. Мультиколлинеарлықты бағалау үшін дисперсия инфляциясының факторлары мен төзімділік коэффициенттері есептелді. Барлық болжамдар үшін дисперсия инфляциясының факторларының мәндері (қаржылық жаһандану индексі = 2,917, банктік сектордың тұрақтылығы = 2,872, активтердің рентабельділігі = 1,787, ЖІӨ = 2,332) 10 деген қабылданған шекті мәннен төмен, ал төзімділік мәндері (қаржылық жаһандану индексі = 0,343, банктік сектордың тұрақтылығы = 0,348, активтердің рентабельділігі = 0,559, ЖІӨ = 0,429) 0,2-ден жоғары, бұл бастапқы модельде мультиколлинеарлықтың маңызды мәселесінің жоқтығын көрсетеді.

Алдын ала сипаттамалық статистикаларды талдау (1-кесте) барлық айнымалылар бойынша мәндердің айтарлықтай ауытқуын көрсетеді. Қаржылық инклюзия индексінің орташа мәні нөлге жақын, бұл индекс есептеу кезінде деректердің орталықтандырылуымен байланысты болуы мүмкін. Барлық көрсеткіштер бойынша орташа өзгергіштік байқалады, бұл стандартты ауытқулармен расталады.

Кесте –1

Айнымалылардың сипаттамалық статистикасы

Айнымалы	Орташа мәні	Стандартты ауытқу	Минимум	Максимум
Қаржылық инклюзия индексі	0,0	1,92	-1,93	3,33
Қаржылық жаһандану индексі |	52,12	2,75	48,1	56,25
Банктік сектордың тұрақтылығы	2,52	0,37	2,02	3,06
Активтердің рентабельділігі	1,32	1,75	-2,13	3,79
Жан басына шаққанда ЖІӨ	10664,82	1831,66	7715,46	13890,64

**авторлардың есептеулері негізінде құрастырылған*

Корреляциялық талдау (2-кесте) қаржылық инклюзия индексі мен қаржылық жаһандану индексінің (r = 0,795), банк секторының тұрақтылығының (r = 0,622) және активтер рентабельділігінің (r = 0,754) арасында оң корреляцияларды анықтады. Сонымен қатар, қаржылық инклюзия индексі мен жан басына шаққандағы ЖІӨ арасында әлсіз теріс корреляция байқалды (r = -0,463). Кейбір тәуелсіз айнымалылар арасында орташа оң корреляция да байқалды, мысалы, қаржылық жаһандану индексі мен банктік сектордың тұрақтылығы (r = 0,486), сондай-ақ банктік сектордың тұрақтылығы мен активтердің рентабельділігі (r = 0,645).

Кесте – 2

Корреляциялық матрица айнымалылар

Айнымалы	Қаржылық инклюзия индексі	Қаржылық жаһандану индексі	Банктік сектордың тұрақтылығы	Активтердің рентабельділігі	ЖІӨ
Қаржылық инклюзия индексі	1,0	0,795	0,622	0,754	-0,463
Қаржылық жаһандану индексі	0,795	1,0	0,486	0,378	-0,58

Банктік сектордың тұрақтылығы	0,622	0,486	1,0	0,645	| 0,127
Активтердің рентабельділігі	0,754	0,378	0,645	1,0	-0,066
ЖІӨ	-0,463	-0,58	0,127	-0,066	1,0

**авторлардың есептеулері негізінде құрастырылған*

3-кестеде көрсетілгендей, көпжақты сызықтық регрессия нәтижелері модельдің жалпы статистикалық маңыздылығын көрсетеді (F(4, 6) = 11,65, p = 0,005426), бұл қаржылық инклюзия индексінің дисперсиясының 88,6%-ын түсіндіреді (R2 = 0,886). Дегенмен, жеке предикторлардың статистикалық маңыздылығын бағалау кезінде тек активтердің рентабельділігі қаржылық инклюзия индексімен статистикалық маңызы бар оң байланыс көрсетті (p = 0,0329). Қаржылық жаһандану индексінің коэффициенттері оң байланыс көрсеткенімен, ал ЖІӨ үшін теріс байланыс байқалғанымен, олар статистикалық маңыздылық шегіне жете алмады (p > 0,05). Активтердің рентабельділігінің көрсеткіші де статистикалық тұрғыдан маңызы бар әсерін көрсетпеді.

Кесте – 3

Регрессиялық талдау нәтижелері (бастапқы модель)

Предиктор	B	Стандартты қате	t	p
Қаржылық жаһандану индексі	0,314	0,164	1,91	0,1047
Банктік сектордың тұрақтылығы	0,513	1,215	0,422	0,6876
Активтердің рентабельділігі	0,558	0,202	2,758	0,0329*
Жан басына шаққанда ЖІӨ	-0,00019	0,00022	-0,86	0,423
Жалпы статистика				
R^2	0,886	-	-	-
Түзетілген R^2	0,81		-	-
F	11,65	-	-	0,005426

*p < 0.05 *авторлардың есептеулері негізінде құрастырылған

Қаржылық инклюзия деңгейін болжауда ең маңызды предикторларды нақтылау мақсатында Акэйк ақпараттық критерийін (AIC) пайдалана отырып, кезеңдік (пошаговый) регрессиялық талдау жүргізілді. Кезеңдік талдау нәтижелері бойынша ең жақсы модель қаржылық ғаламдану индексі мен активтердің рентабельдігін ғана қамтитын модель болып танылды. Ең жақсы модельге негізделген регрессиялық талдау нәтижелері (4-кесте) қаржылық ғаламдану индексінің (p = 0,00244) және активтердің рентабельдігінің (p = 0,00475) қаржылық инклюзия деңгейін болжаудағы статистикалық маңыздылығын көрсетті. Бұл модель бағаланатын айнымалының дисперсиясының 87,18%-ын (R^2 = 0,8718) түсіндіреді.

Кесте – 4

Регрессиялық талдау нәтижелері (ең үздік модель)

Предиктор	B	Стандартты қате	t	p
Қаржылық жаһандану индексі	0,415	0,095	4,352	0,00244**
Активтердің рентабельділігі	0,581	0,15	3,868	0,00475**
Жалпы статистика				
R^2	0,8718	-	-	-
Түзетілген R^2	0,8397		-	-
F	27,19	-	-	0,0002703

***p < 0.01 *авторлардың есептеулері негізінде құрастырылған*

Осы зерттеу Қазақстандағы қаржылық инклюзия деңгейін айқындайтын негізгі факторларды, әсіресе банк секторы мен макроэкономикалық көрсеткіштерге баса назар аудара отырып, анықтауға бағытталды. Талдау нәтижелері қаржылық жаһандану мен банк секторының кірістілігі қаржылық

инклюзияның ең маңызды предикторлары болып табылатынын көрсетті, ал банк секторының тұрақтылығы мен жан басына шаққандағы ЖІӨ-нің статистикалық тұрғыдан маңызы анықталған жоқ.

Анықталған өзара байланыстардың негізінде жатқан механизмдерді келесідей түсіндіруге болады. Қаржылық жаһанданумен қаржылық инклюзия арасындағы оң байланыс әлемдік қаржы жүйесіне ықпалдасу озық технологиялар мен тәжірибелерді енгізуге ықпал етіп, қаржылық қызметтерге қолжетімділікті кеңейтетінімен түсіндірілуі мүмкін. Ал банк секторының кірістілігінің әсері, өз кезегінде, кірісті банктердің қызмет көрсету желісін кеңейтуге және инновациялық қаржылық өнімдерді енгізуге көбірек ресурстарының болуымен түсіндіріледі.

Зерттеу нәтижелері Қазақстанның дамушы экономикасы жағдайында қаржылық инклюзияның ерекшеліктерін ашып көрсетуімен құнды. Атап айтқанда, олар қаржылық қолжетімділік көбіне экономикалық өсімнен гөрі институционалдық факторлар мен банк секторының тиімділігіне тәуелді екенін көрсетеді. Бұл зерттеу дамушы экономика жағдайында қаржылық инклюзия механизмдерін түсінуге елеулі үлес қосады. Сонымен қатар, нәтижелер жоғары білім беру жүйесі үшін ерекше маңызды, себебі олар қаржылық пәндер бойынша оқу бағдарламаларын әзірлеуде және қаржылық сауаттылық саласындағы құзыреттерді қалыптастыруда пайдаланылуы мүмкін.

Болашақ зерттеулер үшін келесі бағыттарды ұсынуға болады: (1) зерттеу кезеңінің уақыттық аясын кеңейту; (2) технологиялық жаңалықтарды сипаттайтын қосымша айнымалыларды енгізу; (3) Қазақстандағы қаржылық инклюзияны басқа елдермен салыстырмалы талдау; (4) қаржы-технологиялық шешімдердің қаржылық инклюзияға әсерін зерттеу.

Қорытынды. Қаржылық инклюзияны қамтамасыз ету – Қазақстанның тұрақты экономикалық дамуы мен халықтың әл-ауқатын арттыруға бағытталған басымдықтардың бірі. Бұл зерттеу 2011–2021 жылдар аралығындағы деректер негізінде Қазақстандағы қаржылық инклюзияға әсер ететін банктік және макроэкономикалық факторларды эмпирикалық тұрғыда талдады. Модификацияланған қаржылық инклюзия индексін қолдану және қаржылық жаһандану мен банк секторының тиімділігі арасындағы байланыстарды зерттеу зерттеудің ғылыми жаңалығын көрсетеді.

Нәтижелер қаржылық жаһандану индексі мен активтердің рентабельділігі қаржылық инклюзияға елеулі ықпал ететінін дәлелдеді. Бұл Қазақстан жағдайында қаржылық инклюзияның дамуы жаһандық қаржы жүйесіне интеграция мен банк секторындағы тиімділікке тәуелді екенін көрсетеді. Сонымен қатар, зерттеу нәтижелері дамушы елдердегі қаржылық инклюзияның драйверлері туралы теориялық түсінікті кеңейтіп, саясаткерлер мен салалық мамандар үшін практикалық бағдар ұсынады.

Зерттеу нәтижелері негізінде келесі ұсыныстар жасалды:

-Қазақстан қаржы секторының жаһандық интеграциясын жеделдету;

-банк секторындағы тиімділік механизмдерін жетілдіру;

-қаржылық инклюзияны тұрақты мониторингтеудің институционалдық тетіктерін енгізу;

-халықтың қаржылық сауаттылығын арттыруға бағытталған бағдарламаларды дамыту.

Алынған деректер қаржы секторындағы стратегиялық шешімдер мен мемлекеттік саясатты айқындауға негіз бола алады. Бұл жұмыс болашақта қаржылық инклюзия механизмдерін тереңірек зерттеуге, соның ішінде цифрлық қаржылық қызметтер мен әлеуметтік теңсіздік арасындағы байланысқа бағытталған жаңа ғылыми жобаларға жол ашады.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Қазақстан Республикасының Президенті Қасым-Жомарт Тоқаевтың Қазақстан халқына Жолдауы. 2 қыркүйек 2024 ж. – Қолжетімді: https://www.akorda.kz (қол жеткізілген күні: 12.09.2024).

2. Bashiru S., Danquah M., Koomson I. Financial inclusion and financial sector development in Sub-Saharan Africa: Evidence from a new index // Economies. – 2023. – №5(11). – 146 p. – DOI: https://doi.org/10.3390/economies11050146

3. Demirgüç-Kunt A., Klapper L., Singer D., Ansar S., Hess J. The Global Findex Database 2017: Measuring Financial Inclusion and the Fintech Revolution. – Washington: World Bank Group. – 2018. – 164 p.

4. Suri T., Jack W. The long-run poverty and gender impacts of mobile money // Science. – 2016. – №6317(354). – P. 1288–1292.

5. Allen F., Demirgüç-Kunt A., Klapper L., Peria M. The foundations of financial inclusion: Understanding ownership and use of formal accounts // Policy Research Working Paper. World Bank. – 2016. – №7692.

6. KPMG Қазақстан. Цифрлық қаржылық қызметтерді дамыту: Күйі мен перспективалары. – Алматы: KPMG. – 2021. – 48 б.

7. Нұржанов Д., Төлеген М. Қазақстандағы цифрлық трансформация және инфрақұрылымдық саясат // Central Asian Survey. – 2022. – Т.41. – №1. – Б. 98–115.

8. Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкі. Цифрлық теңге тұжырымдамасы. – Астана: ҚР ҰБ. – 2021. – 32 б.

9. Ахметов Б., Жұманов Б. Қазақстанның цифрлық валютасы: «Цифрлық теңге» жобасына шолу // Журнал теории и практики центральных банков. – 2022. – Т.11. – №3. – Б. 157–174.

10. Yakubu I., Musah A. Macroeconomic indicators and financial inclusion: New evidence from dynamic heterogeneous panel models // Finance Research Letters. – 2024. – №56. – Article 104574. – DOI: https://doi.org/10.1016/j.frl.2023.104574

11. Cámara N., Tuesta D. Measuring financial inclusion: A multidimensional index // BBVA Research Working Paper. – 2014. – №14(26). – 30 p.

12. Ozturk I., Ullah S. Does financial inclusion cause economic growth and energy consumption? Evidence from emerging countries // Environmental Science and Pollution Research. – 2023. – №11(30). – P. 32456–32469.

13. Тұфанов П., Шнайдер Д., Беверли С. Цифрлық технологиялардың әлеуметтік әлжуаз топтарға әсері // Journal of Consumer Affairs. – 2021. – Т.55. – №3. – Б. 763–789.

14. Asongu S., Nwachukwu J. Governance and mobile phones for inclusive human development in Sub-Saharan Africa // Technological Forecasting and Social Change. – 2016. – №102. – P. 143–153.

15. Beck T., Demirgüç-Kunt A., Levine R. Finance, inequality and poverty: Cross-country evidence // World Bank Economic Review. – 2007. – №3(21). – P. 577–579.

REFERENCES

1. Qazaqstan Respublikasynyñ Prezidentı Qasym-Jomart Toqaevtyñ Qazaqstan halqyna Joldauy. 2 qyrküiek 2024 j. *[Address of the President of the Republic of Kazakhstan to the Nation, September 2, 2024]*. – Qoljetımdı: https://www.akorda.kz (accessed: 12.09.2024) [in Kazakh].

2. Bashiru S., Danquah M., Koomson I. Financial inclusion and financial sector development in Sub-Saharan Africa: Evidence from a new index // Economies. – 2023. – №5(11). – 146 p. – DOI: https://doi.org/10.3390/economies11050146

3. Demirgüç-Kunt A., Klapper L., Singer D., Ansar S., Hess J. The Global Findex Database 2017: Measuring Financial Inclusion and the Fintech Revolution. – Washington: World Bank Group. – 2018. – 164 p.

4. Suri T., Jack W. The long-run poverty and gender impacts of mobile money // Science. – 2016. – №6317(354). – P. 1288–1292.

5. Allen F., Demirgüç-Kunt A., Klapper L., Peria M. The foundations of financial inclusion: Understanding ownership and use of formal accounts // Policy Research Working Paper. World Bank. – 2016. – №7692.

6. KPMG Kazakhstan. *Tsyfrlyk karyzhylyk kyzmetterdi damytu: kuii men perspektivalary [Development of Digital Financial Services: State and Prospects]*. – Almaty: KPMG. – 2021. – 48 b. [in Kazakh].

7. Nurzhanov D., Tolegen M. *Kazakhstandagy tsyfrlyk transformatsiya zhane infrakurylymdyk sayasat [Digital Transformation and Infrastructure Policy in Kazakhstan] // Central Asian Survey*. – 2022. – T. 41. – №1. – B. 98–115. [in Kazakh].

8. Qazaqstan Respublikasynyñ Ūlttyq Bankı. Sifrlyq teñge tūjyrymdamasy *[Concept of the Digital Tenge]*. – Astana: NBRK. – 2021. – 32 b. [in Kazakh].

9. Akhmetov B., Zhumanov B. Qazaqstannyñ sifrlyq valütasy: «Sifrlyq teñge» jobasyna şolu [*Kazakhstan's Digital Currency: An Overview of the Digital Tenge Project]* // Jurnal teorii i praktiki senträlnyh bankov. – 2022. – №3(11). – B. 157–174. [in Kazakh].

10. Yakubu I., Musah A. Macroeconomic indicators and financial inclusion: New evidence from dynamic heterogeneous panel models // Finance Research Letters. – 2024. – №56. – Article 104574. – DOI: https://doi.org/10.1016/j.frl.2023.104574

11. Cámara N., Tuesta D. Measuring financial inclusion: A multidimensional index // BBVA Research Working Paper. – 2014. – №14(26). – 30 p.

12. Ozturk I., Ullah S. Does financial inclusion cause economic growth and energy consumption? Evidence from emerging countries // Environmental Science and Pollution Research. – 2023. – №11(30). – P. 32456–32469.

13. Tufanov P., Shnayder D., Beverli S. *Tsyfrlyk tekhnologiyalardyn aleumettik alezhual toptarga aseri [The impact of digital technologies on vulnerable groups] // Journal of Consumer Affairs*. – 2021. – №3(55). – B. 763–789. [in Kazakh].

14. Asongu S., Nwachukwu J. Governance and mobile phones for inclusive human development in Sub-Saharan Africa *// Technological Forecasting and Social Change.* – 2016. – №102. – P. 143–153.

15. Beck T., Demirgüç-Kunt A., Levine R. Finance, inequality and poverty: Cross-country evidence // World Bank Economic Review. – 2007. – №3(21). – P. 577–579.

Мухаметжанова Ж.С., Досжан Р.Д., Мухаметжанова Ж.С., Жанибекова Г.К.

ВЛИЯНИЕ БАНКОВСКИХ И МАКРОЭКОНОМИЧЕСКИХ ФАКТОРОВ НА УРОВЕНЬ ФИНАНСОВОЙ ИНКЛЮЗИИ КАЗАХСТАНА

Аннотация

В данной статье проведён эмпирический анализ влияния банковских и макроэкономических факторов на уровень финансовой инклюзии в Казахстане за период 2011–2021 годов. Цель исследования – выявить ключевые детерминанты финансовой инклюзии и оценить их значимость. Для оценки уровня финансовой инклюзии авторами был разработан модифицированный композитный индекс, включающий количество банкоматов, банковских отделений, дебетовых карт и владельцев депозитов в расчёте на 1000 взрослых человек. В качестве независимых переменных рассматривались индекс финансовой глобализации, стабильность банковского сектора, рентабельность активов и ВВП на душу населения.

В исследовании применялся метод множественного регрессионного анализа. Для обработки данных использовалась программная среда R, в рамках которой были проведены тесты на мультиколлинеарность с использованием коэффициента VIF, а также диагностические тесты на нормальность распределения остатков. С целью уточнения модели применялся пошаговый регрессионный анализ на основе информационного критерия Акаике (AIC).

Полученные результаты показали, что первоначальная модель объясняет 88,6% дисперсии индекса финансовой инклюзии, однако статистически значимой оказалась только переменная рентабельности активов. Впоследствии была построена оптимальная модель, включающая индекс финансовой глобализации и рентабельность активов, которая объясняла 87,18% дисперсии.

Результаты исследования свидетельствуют о зависимости финансовой инклюзии в Казахстане от интеграции в глобальную финансовую систему и эффективности банковского сектора, что предоставляет важную практическую основу для совершенствования финансовой политики и развития программ повышения финансовой грамотности населения.

Mukhametzhanova Zh., Doszhan R., Mukhametzhanova Zh., Zhanibekova G.

THE IMPACT OF BANKING AND MACROECONOMIC FACTORS ON THE LEVEL OF FINANCIAL INCLUSION IN KAZAKHSTAN

Annotation

This article presents an empirical analysis of the impact of banking and macroeconomic factors on the level of financial inclusion in Kazakhstan over the period from 2011 to 2021. The aim of the study is to identify key determinants of financial inclusion and assess their significance. To measure financial inclusion, the authors developed a modified composite index incorporating the number of ATMs, bank branches, debit cards, and deposit holders per 1,000 adults. Independent variables included the financial globalization index, banking sector stability, return on assets (ROA), and GDP per capita.

The study employed a multiple regression analysis method. Data processing was conducted using the R programming environment. Multicollinearity was tested using the Variance Inflation Factor (VIF), and diagnostic tests were conducted to check the normality of residuals. To improve the model's specification, a stepwise regression analysis based on the Akaike Information Criterion (AIC) was applied.

The results showed that the initial model explained 88.6% of the variance in the financial inclusion index, although only the return on assets variable was found to be statistically significant. A subsequent optimized model including only the financial globalization index and return on assets explained 87.18% of the variance.

The findings indicate that financial inclusion in Kazakhstan is largely dependent on integration into the global financial system and the efficiency of the banking sector. The study provides important practical insights for improving financial policy and enhancing financial literacy programs in the country.

DOI 10.52260/2304-7216.2025.2(59).37
ӘОЖ 338.12.017
ҒТАМР 06.56.21

А.Ж. Ибрашева, магистр, аға оқытушы
Н.Б. Султамуратова, магистр, аға оқытушы
С.Ж. Тасмаганбетова, магистр, аға оқытушы
М.А. Тлеубергенова*, магистр, аға оқытушы
Қ.Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік университеті
Ақтөбе қ., Қазақстан
* – негізгі автор (хат–хабарларға арналған автор)
e–mail: mtleubergenova@mail.ru

АУЫЛДЫҚ ЖЕРЛЕРДЕ ЖАСТАР КӘСІПКЕРЛІГІНІҢ ДАМУЫ

Мақала Қазақстанның ауыл аймақтарындағы жастар кәсіпкерлігін дамыту мәселелерін қарастыруға арналды. Талдау жүргізу барысында аграрлық сектордағы жастар арасындағы кәсіпкерлік белсенділігін арттырудың өзекті мәселелері айқындалды. Жастардың жұмысқа орналасу деңгейі мен кәсіпкерлік қызметпен айналасу деңгейіне қатысты статистикалық деректер негізінде қалалық және ауылдық жерлерде өз бетінше кәсіппен айналысатын жастар санындағы өзгешеліктер көрсетілді. Сондай-ақ, ауылдық жерлерде өз бетінше кәсіппен айналысатын жастар санындағы ер мен әйел адамдардың үлесі мен өсімі қарастырылды. Шет елдердегі тәжірибелерге сүйене отырып, ауыл жастарының арасындағы кәсіпкерлік қызметін ынталандыру мәселелері айқындалды. Зерттеулердің нәтижелері көрсеткендей, ауыл жастарының кәсіпкерлікке қатысу деңгейіне кедергі келтіретін негізгі факторлар ретінде қаржыландырудың жеткіліксіздігі, білім беру және инфрақұрылымның төмен деңгейі аталды. Оған қоса, ауыл жастарының кәсіпкерлік қызметтегі табысты нәтижелері ауыл өмірін жақсартуға, жұмыс орындарын құруға және әлеуметтік–экономикалық дамуға үлес қосатыны аталып өтілді. Сол себепті, мақалада жастардың ауыл шаруашылығында инновациялық бастамаларды қолдаудың және қаржыландыру тетіктерін жетілдірудің маңыздылығы белгіленді. Сонымен қатар, жастардың білімін арттыру және инфрақұрылымды дамыту арқылы олардың кәсіпкерлік белсенділігін көтеру мәселелері қарастырылды.

Кілт сөздер: *жастар кәсіпкерлігі, ауылдық аумақтар, ауыл шаруашылығы, ауыл жастары, инновациялар, тұрақты даму, кәсіпкерлікті дамыту.*
Ключевые слова: *молодежное предпринимательство, сельские территории, сельское хозяйство, сельская молодежь, инновации, устойчивое развитие, развитие предпринимательства.*
Key words: *youth entrepreneurship, rural areas, agriculture, rural youth, innovation, sustainable development, entrepreneurship development.*

JEL classification: J23, M13, M20

Кіріспе. Ауыл шаруашылығында жастар кәсіпкерлігін дамыту Қазақстанның ауылдық аймақтарында тұрақты әлеуметтік–экономикалық өсуді қамтамасыз етудің негізгі міндеттерінің бірі болып табылады. Бүгінгі жаһандық экономикада ауыл шаруашылығы азық–түлік қауіпсіздігін қамтамасыз етуде ғана емес, сонымен қатар, әсіресе жастар үшін жұмыс орындарын құруда маңызды рөл атқарады.

Жастар кәсіпкерлігіне бұндай назар аудару жас ұрпақты аграрлық кәсіпорындарды басқаруға және ауылдық территорияларды дамытуға тартудың маңыздылығын көрсетеді. Қазақстанның аграрлық секторының елеулі әлеуетіне қарамастан, жас ұрпақ ауылдық жерлерде өз бизнесін құру мүмкіндіктерін шектейтін бірқатар күрделі кедергілерге тап болуда. Бұған қаржылық ресурстардың жеткіліксіз қолжетімділігі, әлсіз инфрақұрылым, кәсіпкерлік саласындағы білім беру бағдарламалары мен білімнің жетіспеушілігі, сондай–ақ инновацияларды енгізуге шектеулі мүмкіндіктер жатады.

Климаттың өзгеруі, азық–түлік қауіпсіздігі және аграрлық секторға жаңа технологияларды енгізу қажеттілігі сияқты жаһандық сын–қатерлер жағдайында жұмыс істеп тұрған кәсіпорындарды қолдау ғана емес, сонымен қатар тұрақты дамуға бағытталған жаңа инновациялық стартаптарды құруды ынталандыру да маңызды. Жастар жаңа идеялар мен технологиялардың тасымалдаушысы ретінде Қазақстанның ауыл шаруашылығын жаңғыртуда маңызды рөл атқара алады.

Мақаланың мақсаты – жастар арасында кәсіпкерліктің дамуына кедергі болатын мәселелерді анықтау мен оның Қазақстандық жағдайында шешу жолдарын қарастыру. Осыған байланысты елдің ауылдық жерлерінде жастар кәсіпкерлігін дамытуға әсер ететін факторларды және жастар кәсіпкерлігін дамыту үшін жағдай жасаудың халықаралық тәжірибесін зерделеу секілді міндеттер алға қойылған болатын.

Мақалада мазмұнды талдау және жүйелеу, жалпылау және салыстырмалы талдау әдістерін пайдалана отырып, ауылдық жерлерде жастар арасында кәсіпкерлікті дамыту бойынша қолданыстағы ғылыми және практикалық материалдары зерделенді.

Әдебиеттік шолу. Қазақстанның ауылдық жерлерінде ауыл шаруашылығы және қайта өңдеу секторларын дамытудың үлкен әлеуетіне қарамастан, жастардың жұмыспен қамтылу және кәсіпкерлік белсенділік деңгейі төмен болып қалуда. Соның салдарынан жастардың көбі ірі қалаларға кетіп қалады, бұл ауылдық жерлердегі демографиялық қартаюға және олардың экономикалық белсенділігінің төмендеуіне әкеледі. Аталмыш үрдіс әлемнің өзге елдерде де орын алуда. Мәселен, White B. өз зерттеуінде негізгі мәселелердің бірі – ауыл шаруашылығындағы «ұрпақтар мәселесі» туралы қарастырады. Жастардың ауыл шаруашылығына қатысудан бас тартуы көбейіп келеді, бұл халықтың ауылдан кетуіне әкеліп соғуда. Бұл әсіресе ауылдық аймақтардан жастардың көші–қоны мәселесі өткір тұрған Қазақстан үшін өте маңызды. White жас фермерлерді ауылдық жерлерде қалуға ынталандыру үшін арнайы бағдарламаларды әзірлеу қажет деп санайды [1].

Bauernschuster S. және басқалары әлеуметтік капиталдың ауылдық жерлердегі жас кәсіпкерлердің табысқа жетуіне қалай әсер ететінін зерттейді. Олар желілер мен қарым–қатынастарға қол жеткізу бизнесті құру мен қолдауда, әсіресе жастар арасында шешуші рөл атқарады деген қорытындыға келеді [2].

Pindado E. және басқалары фермерлік инновацияларды дамытудағы жастардың рөліне назар аудара отырып, Еуропалық Одақтағы фермерлер арасындағы ауылшаруашылық инновацияларының қозғаушы факторларына талдау жасайды. Зерттеу білімге, дағдыларға және технологияларға қолжетімділік, сондай–ақ мемлекеттік бағдарламалардың қолдауы жас фермерлер арасында инновацияны айтарлықтай ынталандыратыны анықталды [3].

De Rosa M. және басқалары Италияның ауылдық жерлеріндегі мемлекеттік саясатқа негізделген фермерлік қожалықтарды әртараптандыру стратегияларын осы процестегі жас фермерлердің рөліне баса назар аудара отырып қарастырады [4].

Sutherland, L. A. және басқалары аграрлық азық-түлік секторындағы кәсіпкерлік пен инновацияға баса назар аудара отырып, ауылдық қауымдастықтардың өзгерісі контекстіндегі жастардың рөлін талқылайды. Авторлар инновациялық шешімдер мен технологияларды енгізу арқылы ауыл шаруашылығын жаңа экономикалық жағдайларға бейімдеуде жастар маңызды рөл атқаратынын алға тартады. Бұл ауыл шаруашылығына жаңа технологияларды енгізу сектордың бәсекеге қабілеттілігін айтарлықтай арттыруға мүмкіндік беретін Қазақстан үшін өзекті [5].

Christopoulos D. және басқалары адами және әлеуметтік капиталдың ауылдық өңірлердегі жастар кәсіпкерлігін дамытуға әсерін зерттейді. Авторлар қолдау және дағдылар желісінің болуы жастар арасында табысты кәсіпкерлік мүмкіндіктерін айтарлықтай арттырады деген қорытындыға келді [6].

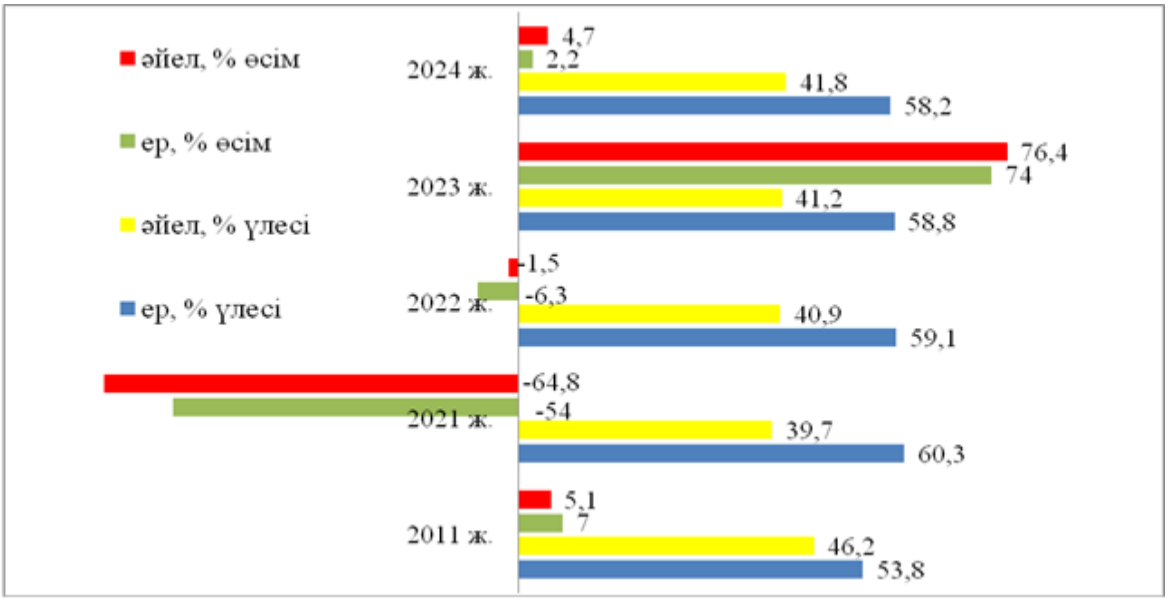
Зерттеу ауылдағы әлеуметтік инфрақұрылым жеткіліксіз дамыған Қазақстан үшін пайдалы болуы мүмкін ауылдық бизнесті дамыту үшін білім беру бағдарламалары мен әлеуметтік байланыстардың маңыздылығына назар аударады. Республикада ауылдық жерлердегі кәсіпкерлікке әртүрлі мемлекеттік бағдарламалар тарапынан белсенді түрде қолдау көрсетілуде. Дегенмен, бұл бағдарламаларда негізгі назар қалалардағы шағын және орта бизнеске бағытталған, ал ауылдық жерлердегі жастар кәсіпкерлігін қолдау жеткіліксіз деңгейде қалып отыр. Мұны отандық ғалымдар жүргізген бірқатар зерттеулер растайды. Мәселен, зерттеулер ауыл жастары үшін кәсіпкерлік туралы білімнің жетіспеушілігі, қаржылық қолдау мен инфрақұрылымның жоқтығы негізгі кедергілер екенін көрсетті [7]. Зерттеушілер өз еңбектерінде жастарды бизнес құруға ынталандыру үшін білім беру бағдарламаларын жетілдіріп, қаржылық ресурстарға қол жеткізуді жеңілдету керектігін атап көрсетеді. Сонымен қатар, зерттеулердің қорытындалары жағдайды жақсартудың бір жолы ауыл шаруашылығы кооперативтерін енгізу және бизнес–процестерді цифрландыру екенін көрсетеді [8]. Оған қоса, жастар кәсіпкерлігінің дамуына отбасы мен достарының арасындағы сәтті кәсіпкерлік кейстердің болуы және бұл туралы да бұқаралық ақпарат құралдары

мен әлеуметтік желілерде таралуы да ықпал ететінін көрсетті [9]. Жастар арасында кәсіпкерлікке үйрету барысында ауылдық жерлердің географиялық, экономикалық, әлеуметтік, инфрақұрылымдық ерекшеліктерін ескере отырып, жергілікті кәсіпкерлік орта жағдайына неғұрлым бейімдей отрып, ұйымдастырылуы қажет [10].

Сонымен, талдау көрсеткендей, инновацияларды енгізу, әлеуметтік капиталды арттыру, білім беру және қаржыландыруға қолжетімділікті жақсарту – бұл негізгі кедергілер мен әрі қарай дамыту үшін қажет маңызды бағыттар. Оларды шешу үшін кешенді шаралар қажет. Жастар арасында кәсіпкерлікті дамытуда әлеуметтік желілер мен қарым-қатынастар маңызды рөл атқарады. Ауыл шаруашылығындағы цифрлық технологияларды енгізу және кооперативтер құру – тиімді тәсілдер және олар жастар арасында кәсіпкерлікті әрі қарай дамыту үшін негіз бола алады.

Негізгі бөлім. Қазақстанның ауылдық жерлерінде жастар кәсіпкерлігін дамыту ауылдық өңірлердің тұрақты дамуын қолдау және халықтың қалаларға кетуіне қарсы тұру жөніндегі ұлттық стратегияның маңызды элементі болып табылады. Республикада шағын және орта кәсіпкерлікті дамытудың 2030 жылға дейінгі тұжырымдамасында «ауылдарда жұмыс істейтін жас фермерлер, басшылар мен мамандар арасында көшбасшылар бейнесін қалыптастыру бойынша ауқымды ақпараттық жұмыс жүргізу» маңыздылығы атап өтілген [11]. Жастар кәсіпкерлігіне бұндай көңіл бөлу жас ұрпақты аграрлық кәсіпорындарды басқаруға және ауылдық территорияларды дамытуға тартудың маңыздылығын көрсетеді. Жастар арасында табысты және сәтті кәсіпкерлер бейнесін қалыптастыру ауыл өмірін қабылдауды жақсартуға көмектесіп қана қоймайды, сонымен қатар басқа жастарды ауыл шаруашылығында өз бизнесін құруға және дамытуға шабыттандырады. Бұл заманауи технологиялар мен инновациялық тәсілдерді енгізуді талап ететін ауыл шаруашылығының тұрақты дамыту контекстінде де маңызды. Жас фермерлер аграрлық секторды жаңғыртып қана қоймай, жаңа жұмыс орындарын ашуға үлес қоса алады, бұл өз кезегінде жастардың қалаларға көшуін азайтуға көмектеседі. Жас кәсіпкерлердің оң имиджін және олардың табысты үлгілерін қалыптастыру ауыл жастары өзін–өзі жүзеге асырудың нақты перспективалары мен мүмкіндіктерін көретін жүйені құруға мүмкіндік береді, бұл үлкен ауылдық аумақтары мен аграрлық әлеуеті бар Қазақстан үшін ерекше маңызды.

2001–2024 жылдардағы Қазақстан бойынша 15–34 жас аралығындағы өз бетінше жұмыспен қамтылған жастардың саны 828,2 мың адамнан (2001 ж.) 818,9 мың адамға (2024 ж.) дейін кеміген болатын. Қазақстанның ауылдық жерлерде өз бетінше кәсіппен айналысатын жастар санындағы ер мен әйел адамдардың үлесі мен өсімін 1 суреттен көруге болады.

Сурет – 1. **Қазақстанның ауылдық жерлерде өз бетінше кәсіппен айналысатын жастар санындағы ер мен әйел адамдардың үлесі мен өсімі, %**

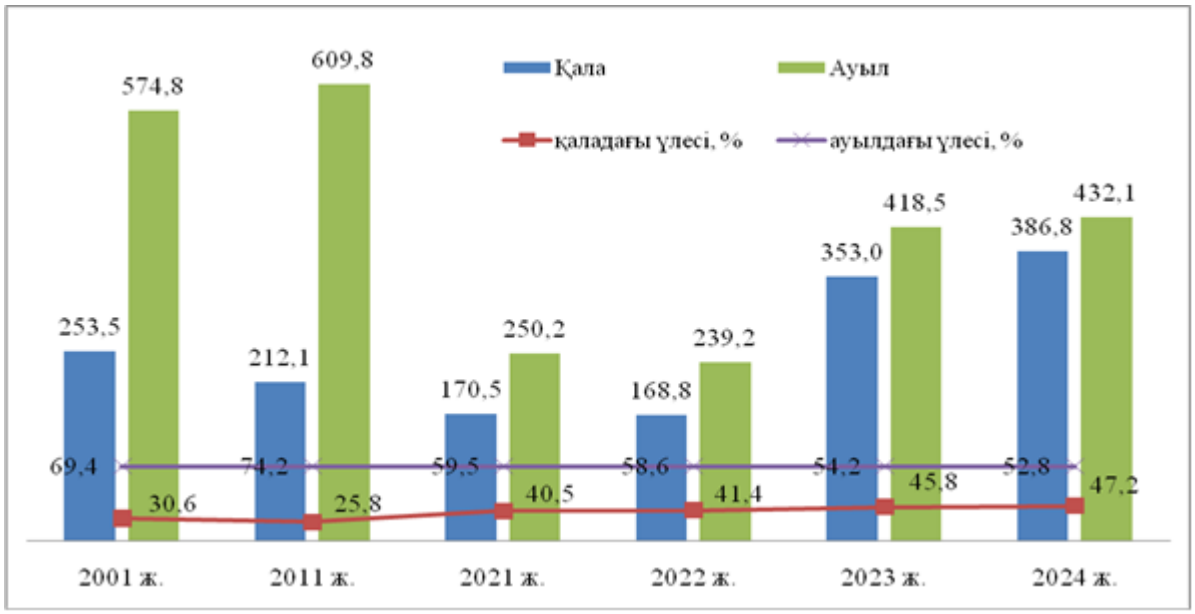
**дереккөзі негізінде авторлармен құрастырылған [12]*

Өз бетінше жұмыспен қамтылған жастардың санында өзіне жұмыс істейтін қызметкерлер саны басым. Ал, өз бетінше жұмыспен қамтылған жастардың санындағы жұмыс берушілер ретінде

тіркелген жастардың үлесі қарастырылған кезеңде 9 есе өскен. Өндірістік кооператив мүшелері мен отбасылық кәсіпорындардың (шаруашылықтардың) еңбекақы төленбейтін жұмыскерлері ретінде тіркелген жастардың үлестері де 2001 жылы 23,5 мың адамнан немесе 2,8 %–дан және 32,2 мың адамнан немесе 3,9 %–дан 2024 жылы 4,2 мың адамға немесе 0,5 %–ға және 4,7 мың адамға немесе 0,6 %–ға дейін азайған болатын.

Сонымен, 2001–2024 жылдар аралығында 15–34 жас аралығындағы өз бетінше жұмыспен қамтылған жастардың санының, сондай–ақ қызметкерлердің кейбір санаттарының, әсіресе өндірістік кооператив мүшелері мен отбасылық кәсіпорындардың (шаруашылықтардың) еңбекақы төленбейтін жұмыскерлері ретінде тіркелген жастардың үлестері мен санының төмендеуі байқалады. Бұл төмендеу тенденциясын көрсетеді, және еңбек нарығының әртараптандырылуын немесе жұмыспен қамту құрылымындағы өзгерістерді көрсетуі мүмкін.

Статистикалық деректер бойынша (2 сурет) жалпы, қалаларда да, ауылдарда да өз бетінше жұмыспен қамтылғандар жастар саны қарастырылып отырған кезеңде елеулі өзгерді. Кезең ішінде өз бетінше жұмыспен қамтылғандар жастар санының жалпы өсімі, әсіресе қалаларда байқалады. 20 жыл ішінде қаладағы өз бетінше жұмыспен қамтылғандар жастардың пайызы 2001 жылғы 30,6% – дан 2024 жылы 47,2% – ға дейін өсті. Ал ауылдық жерлерде өз бетінше жұмыспен қамтылғандар жастардың пайызы 69,4% – дан 52,8% – ға дейін төмендеді.

Сурет – 2. **Қазақстанның қалалық және ауылдық жерлерде өз бетінше кәсіппен айналысатын жастар саны, мың адам**

**дереккөзі негізінде авторлармен құрастырылған [12]*

Сонымен, 2021–2024 жылдары қала халқының айтарлықтай өсуі мен ауыл халқының біртіндеп төмендеуі байқалады, бұл урбанизацияның жалғасып жатқанын көрсетеді. Ауыл жастарының басты мәселелерінің бірі – кәсіпкерлік сауаттылығының төмендігі, бұл бизнесті құру мен табысты жүргізуді қиындатады [9]. Ауылдық жерлерде білім беру және кеңес беру бағдарламаларының жоқтығы проблеманы күрделендіреді. Бұл алғышарттар бар кедергілер мен мүмкіндіктерді ескере отырып, Қазақстанның ауылдық өңірлерінде жастардың кәсіпкерлігін ынталандыруға бағытталған шаралады әзірлеу қажеттілігін көрсетеді.

Ауыл жастары жұмыс орындарының жетіспеушілігі, сапалы білім алу мүмкіндіктерінің шектеулілігі және кәсіпкерлікті қолдаудың әлсіз инфрақұрылымы сияқты бірқатар қиындықтарға тап болуда. Осы сын–қатерлерге жауап ретінде мемлекет шағын және орта бизнесті қолдауға бағытталған түрлі бағдарламалар мен бастамаларды енгізуде, бірақ жастар сегменті көбінесе жеткіліксіз қамтылған болып қалып қояды.

Қорытынды. Сонымен, ауылды тұрақты дамыту экономикалық қызметті әртараптандыруды талап етеді. Жастар кәсіпкерлігі ауыл шаруашылығы, туризм және басқа да салалардағы инновацияларды дамытуға ықпал ете отырып, ауылдық жерлердің экономикасының өсуінің

маңызды факторына айналуы мүмкін. Жүргізілген талдау ауылдық жерлерде жастар арасында кәсіпкерлікті дамыту үшін кешенді шараларды жүзеге асыруды қажет ететіндігін көрсетті. Ол үшін ауыл жастары үшін білім беру, кәсіби оқыту, ауыл шаруашылығы техникасы мен технологияларына қолжетімділікті қамтитын және ауылда тұрып, жұмыс істеуге ынталандыратын арнайы қолдау бағдарламаларын жандандыру, жас кәсіпкерлерге арналған гранттар, несиелер және субсидиялар көлемін ұлғайту, сондай-ақ, ауылдық кооперативтер мен фермерлік қожалықтарға қаржылық қолдау көрсету, жас фермерлерді ауыл шаруашылығы тәжірибесін дамыту және инновацияларды енгізу процесіне белсенді тарту, бизнес жүргізу мен цифрлық технологияларды қолдануды жеңілдететін ауылдық жерлерде интернет пен логистикалық инфрақұрылымды жақсарту секілді шараларды жүзеге асыру маңызды болып табылады. Бұл жастарды ауылда қалуды ынталандыруға және кәсіпкерлікпен айналасу арқылы ауыл шаруашылығы саласын тұрақты әрі дамыған етуге мүмкіндік береді.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. White B. Agriculture and the generation problem: Rural youth, employment and the future of farming // IDS Bulletin. – 2012. – №43(6). – P. 9–19. – doi:10.1111/j.1759–5436.2012.00375.x

2. Bauernschuster S., Falck O., Heblich S. Social capital access and entrepreneurship: The case of entrepreneurship in rural areas // Regional Studies. – 2010. – №44(6). – P. 661–676. – doi:10.1080/00343400903167930

3. Pindado E., Sanchez M., Verstegen J., Lans T. Exploring the drivers of farm innovation in the European Union: A cross–country analysis // Land Use Policy. – 2018. – №70. – P. 475–485. – doi:10.1016/j.landusepol.2017.10.053

4. De Rosa M., McElwee G., Smith R. Farm diversification strategies in response to rural policy: A case from rural Italy // Land Use Policy. – 2019. – №81. – P. 291–301. – doi:10.1016/j.landusepol.2018.10.039

5. Sutherland L., Brown K., Lowe P. The changing role of young people in rural communities: Entrepreneurship and innovation in the agrifood sector // Agricultural Systems. – 2020. – №181. – 102 p. – doi:10.1016/j.agsy.2020.102803

6. Christopoulos D., Vogl S., Hinz H. Youth entrepreneurship in rural areas: The role of human and social capital // Journal of Rural Studies. – 2021. – №82. – P. 59–73. – doi: 10.1016/j.jrurstud.2021.01.011

7. Омаров К.Б. Исследование барьеров для развития молодежного предпринимательства в сельских регионах Казахстана. – А.: Академия экономики. – 2020. – 112 с.

8. Жантуаров Б.А. Внедрение сельскохозяйственных кооперативов и цифровизация бизнес–процессов как способ улучшения экономической устойчивости сельских регионов Казахстана. – Нур–Султан: Агропромышленный комплекс Казахстана. – 2018. – 98 с.

9. Болысбаева А.К., Тасмаганбетов А.Б. Ауылдық жерлерде жастар кәсіпкерлігін дамыту факторы ретінде студенттердің кәсіпкерлік ниетін зерттеу // Қазақ экономика, қаржы және халықаралық сауда университетінің жаршысы. – 2024. – №3(56). – Б. 27–35. – doi:10.52260/2304-7216.2024.3(56).3

10. Болысбаева А.К., Тасмаганбетов А.Б., Ибрашева А.Ж., Мүтәліпқызы Б. Бизнес-білім берудің ауылдық жерлерде жастар кәсіпкерлігін дамытуға ықпалы // Қазақ экономика, қаржы және халықаралық сауда университетінің жаршысы. – 2025. – №1(58). – Б. 148–155. – doi:10.52260/2304-7216.2025.1(58).18

11. Об утверждении Концепции развития малого и среднего предпринимательства в Республике Казахстан до 2030 года. Постановление Правительства Республики Казахстан от 27 апреля 2022 года №250. – URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2200000250

12. Қазақстан Республикасы Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігінің Ұлттық статистика бюросы. 2001-2024 жылдардағы жұмыспен қамту мәртебесі, жынысы және жер түрі бойынша ҚР бойынша өз бетінше жұмыспен қамтылған жастар (15-34 жас). Динамикалық кестелер. – URL: https://stat.gov.kz/ru/industries/labor-and-income/stat-empt-unempl/dynamic-tables/

REFERENCES

1. White B. Agriculture and the generation problem: Rural youth, employment and the future of farming // IDS Bulletin. – 2012. – №43(6). – P. 9–19. – doi:10.1111/j.1759–5436.2012.00375.x

2. Bauernschuster S., Falck O., Heblich S. Social capital access and entrepreneurship: The case of entrepreneurship in rural areas // Regional Studies. – 2010. – №44(6). – P. 661–676. – doi:10.1080/00343400903167930

3. Pindado E., Sanchez M., Verstegen J., Lans T. Exploring the drivers of farm innovation in the European Union: A cross–country analysis // Land Use Policy. – 2018. – №70. – P. 475–485. – doi:10.1016/j.landusepol.2017.10.053

4. De Rosa M., McElwee G., Smith R. Farm diversification strategies in response to rural policy: A case from rural Italy // Land Use Policy. – 2019. – №81. – P. 291–301. – doi:10.1016/j.landusepol.2018.10.039

5. Sutherland L., Brown K., Lowe P. The changing role of young people in rural communities: Entrepreneurship and innovation in the agrifood sector // Agricultural Systems. – 2020. – №181. – 102 p. – doi:10.1016/j.agsy.2020.102803

6. Christopoulos D., Vogl S., Hinz H. Youth entrepreneurship in rural areas: The role of human and social capital // Journal of Rural Studies. – 2021. – №82. – P. 59–73. – doi: 10.1016/j.jrurstud.2021.01.011

7. Omarov K. Issledovanie bar'erov dlja razvitija molodezhnogo predprinimatel'stva v sel'skih regionah Kazahstana [Research of barriers to the development of youth entrepreneurship in rural regions of Kazakhstan]. – A.: Akademija jekonomiki. – 2020. – 112 s. [in Russian].

8. Zhantuarov B. Vnedrenie sel'skohozjajstvennyh kooperativov i cifrovizacija biznes–processov kak sposob uluchshenija jekonomicheskoj ustojchivosti sel'skih regionov Kazahstana [Introduction of agricultural cooperatives and digitalization of business processes as a way to improve the economic sustainability of rural regions of Kazakhstan]. – Nur–Sultan: Agropromyshlennyj kompleks Kazahstana. – 2018. – 98 s. [in Russian].

9. Bolysbaeva A., Tasmaganbetov A. Auyldyq zherlerde zhastar kasipkerligin damytu faktory retinde studentterdin kasipkerlik nietin zertteu [Study of entrepreneurial intentions of students as a factor in the development of youth entrepreneurship in rural areas] // Qazaq jekonomika, qarzhy zhane halyqaralyq sauda universitetinin zharshysy. – 2024. – №3(56). – B. 27–35. – doi:10.52260/2304-7216.2024.3(56).3 [in Kazakh].

10. Bolysbaeva A., Tasmaganbetov A., Ibrasheva A., Mutalipqyzy B. Biznes-bilim berudin auyldyq zherlerde zhastar kasipkerligin damytuga yqpaly [The impact of business education on the development of youth entrepreneurship in rural areas] // Qazaq jekonomika, qarzhy zhane halyqaralyq sauda universitetinin zharshysy. – 2025. – №1(58). – B. 148–155. – doi:10.52260/2304-7216.2025.1(58).18 [in Kazakh].

11. Ob utverzhdenii Koncepcii razvitija malogo i srednego predprinimatel'stva v Respublike Kazahstan do 2030 goda. Postanovlenie Pravitel'stva Respubliki Kazahstan ot 27 aprelja 2022 goda №250 [On approval of the Concept for the development of small and medium-sized enterprises in the Republic of Kazakhstan until 2030. Resolution of the Government of the Republic of Kazakhstan dated April 27, 2022 №250]. – URL:https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2200000250 [in Russian].

12. Qazaqstan Respublikasy Strategijalyq zhosparlau zhane reformalar agenttiginin Ulttyq statistika bjurosy. 2001–2024 zhyldardagy zhumyspen qamtu martebesi, zhynysy zhane zher turi bojynsha QR bojynsha oz betinshe zhumyspen qamtylgan zhastar (15–34 zhas) [Self-employed youth in the Republic of Kazakhstan by employment status, gender and type of land for 2001-2024 (15-34 years)]. Dinamikalyq kesteler. – URL:https://stat.gov.kz/ru/industries/labor-and-income/stat-empt-unempl/dynamic-tables/ [in Kazakh].

Ибрашева А.Ж., Султамуратова Н.Б., Тасмаганбетова С.Ж., Тлеубергенова М.А.

РАЗВИТИЕ МОЛОДЕЖНОГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА В СЕЛЬСКОЙ МЕСТНОСТИ

Аннотация

В статье рассмотрены вопросы развития молодежного предпринимательства в сельских регионах Казахстана. В ходе проведения анализа выявлены актуальные проблемы повышения предпринимательской активности среди молодежи в аграрном секторе страны. На основе анализа статистических данных,

касающихся уровня трудоустройства и вовлеченности молодежи в предпринимательскую деятельность, указаны различия в численности самостоятельно занятой молодежи в городской и сельской местности. Также, рассмотрены диникамика роста и доли мужчин и женщин в численности самостоятельно занятой молодежи сельской местности. На основе опыта зарубежных стран рассмотрены вопросы стимулирования предпринимательской деятельности среди сельской молодежи. Результаты исследований показали, что недостаточное финансирование, низкий уровень образования и инфраструктуры указаны как основными факторами, препятствующими уровню активности сельской молодежи в предпринимательстве. Вместе с тем, отмечено, что успешные результаты предпринимательской деятельности сельской молодежи способствуют улучшению жизни села, созданию рабочих мест и социально–экономическому развитию. В статье указана важность поддержки инновационных инициатив молодежи в сельском хозяйстве и совершенствования механизмов финансирования, а также привлечения сельской молодежи в предпринимательскую деятельность через повышение ее образования и развитие инфраструктуры.

Ibrasheva A., Sultamuratova N., Tasmagambetova S., Tleubergenova M.

DEVELOPMENT OF YOUTH ENTREPRENEURSHIP IN RURAL AREAS

Annotation

The article examines issues related to the development of youth entrepreneurship in rural regions of Kazakhstan. The analysis reveals current problems in increasing entrepreneurial activity among young people in the country's agricultural sector. Based on an analysis of statistical data on the level of employment and involvement of young people in entrepreneurial activity, differences in the number of self-employed young people in urban and rural areas are indicated. The dynamics of growth and the share of men and women in the number of self-employed young people in rural areas were also examined. Based on the experience of foreign countries, issues related to stimulating entrepreneurial activity among rural youth were considered. The results of the research showed that insufficient funding, low levels of education and infrastructure are cited as the main factors hindering the level of activity of rural youth in entrepreneurship. At the same time, it is noted that the successful results of entrepreneurial activity among rural youth contribute to improving rural life, creating jobs and socio-economic development. The article highlights the importance of supporting innovative initiatives by young people in agriculture and improving financing mechanisms, as well as attracting rural youth to entrepreneurial activities through improving their education and developing infrastructure.

DOI 10.52260/2304-7216.2025.2(59).38
УДК 338.22.021.4:330.522
ГРНТИ 06.52.35

Д.Е. Бектлеева, к.э.н.[1,2]
Е.Б. Жайлауов, PhD[2]
Д.Н. Улыбышев*, к.э.н., доцент[1,2]
Р.Д. Берназарова, докторант PhD[1]
Esil University, г. Астана, Казахстан[1]
ТОО «RATIONAL SOLUTION»
г. Астана, Казахстан[2]
* – основной автор (автор для корреспонденции)
e-mail: d.n.ulybyshev@mail.ru

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ МЕТОДОЛОГИИ ОЦЕНКИ ЭФФЕКТИВНОСТИ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ НАЦИОНАЛЬНЫХ РЕСУРСОВ

В статье изложен авторский методологический подход к оценке эффективности использования национальных ресурсов Республики Казахстан. В основу данного методологического подхода авторами заложены теория нового государственного управления, концепция бюджетирования, ориентированного на результат, программно-целевой и воспроизводственный подходы к организации функционирования общественного сектора страны. Рассмотрены различные варианты формирования перечней показателей для оценки, основным из которых признано сочетание прямой и контекстуальной оценки эффективности. Для каждого из видов национальных ресурсов был разработан индивидуальный набор показателей, характеризующий накопление, сохранение и использование ресурса. На материалах Карагандинской области осуществлена классификация индикаторов, показателей, мероприятий плана развития Карагандинской области по видам национальных ресурсов, оценена степень освоения выделенных средств по направлениям плана развития Карагандинской области и дана оценка эффективности реализации Плана ее развития в рамках рационального использования бюджетных средств в разрезе видов национальных ресурсов. Авторы пришли к выводу, что: в Казахстане необходимо приведение в соответствие стратегических документов различного уровня в соответствии с параметрами Национального плана развития Республики Казахстан до 2029 года; наблюдается дисбаланс в планировании различных видов ресурсов с позиции их накопления, сохранения и использования; требуется развитие системы региональные стандартов; требуется восстановление системы демографических прогнозов и их введение в системы государственного планирования; необходимо расширение использования принципов проактивности в системе государственного стратегического и бюджетного планирования

Ключевые слова: *стратегическое планирование; эффективность; использование национальных ресурсов; бюджетирование, ориентированное на результат; программно-целевой подход; воспроизводственный подход; план развития региона*

Кілт сөздер: *стратегиялық жоспарлау; тиімділік; Ұлттық ресурстарды пайдалану; нәтижеге бағдарланған бюджеттеу; бағдарламалық-нысаналы тәсіл; репродуктивтік тәсіл; өңірді дамыту жоспары*

Keywords: *strategic planning; efficiency; use of national resources; result-oriented budgeting; program-target approach; reproduction approach; regional development plan*

JEL classification: H41, H50, O21, O23

Ведение. Термин «национальные ресурсы», в русскоязычных источниках обозначающий совокупность природных, экономических, человеческих и информационных ресурсов, не имеет аналогов в англоязычных источниках, «national resources» используется в несколько ином контексте, а ресурсы, относимые нами к национальным, в большинстве научных работ рассматриваются отдельно, а не в совокупности. В основном это связано с тем, что управление каждым видом ресурсов требует применения отдельных, отличных от других подходов [1].

Тем не менее, общественный сектор, в распоряжении которого находятся национальные ресурсы общества, предназначенные для производства и предоставления населению и бизнесу общественных благ, целиком и полностью зависит от того, насколько эффективно он функционирует, и какой максимально возможный объем этих благ он может предложить потребителям. Существующая сегодня социально-экономическая точка зрения на государство именно как на общественный сектор предопределяет не просто эффективное использование имеющихся ресурсов, а перманентную оценку эффективности его деятельности различными

группами субъектов по различным методикам для составления оценочных суждений обо всех аспектах работы государства как экономического института.

Следовательно, всегда остается актуальным вопрос о наличии и совершенствовании методических подходов к оценке эффективности использования государством тех ресурсов, которые передаются ему посредством фискального механизма обществом для предоставления набора общественных благ с постоянно расширяемыми составом и структурой и изменяющимися качественными характеристиками.

Соответственно, целью данного исследования было сформулировать лучший методологический подход к оценке эффективности использования национальных ресурсов на основе воспроизводственного и программно-целевого подходов и апробировать ее на основе количественного и качественного анализа конкретных планов развития регионов.

Обзор литературы. Наиболее популярной и экономически оправданной в современных условиях моделью развития общественного сектора является модель нового государственного управления (New public management), наиболее полно изложенная с научной точки зрения Энтони Худом (например, в [2]) и продвигавшаяся в 80-90х годах XX века Организацией экономического сотрудничества и развития. В рамках данной модели, акцент работы системы государственного управления полностью переносится с обеспечения потребностей государства на удовлетворение нужд и запросов общества. Следовательно, резко возрастает роль гражданина в системе государственного управления как ее основного бенефициара [3].

Как указывает большинство авторов, ядром внедренной и развиваемой в большинстве стран (в том числе и в Казахстане) новой модели государственного управления является система бюджетирования, ориентированного на результат (БОР) (например, [4]). Ее формирование было неотрывно связано с данной моделью, поскольку в нее заложены именно эти принципы, обеспечивающие достижение максимально возможных результатов при ограниченных общественных ресурсах. Кроме того, в системе БОР особое внимание уделяется не столько изменению принципов бюджетного планирования и соответствующей нормативной документации в виде стратегических и иных планов, сколько понятию результата [5, 6].

Практическое отражение управления общественным сектором выражается в формировании целого набора специализированных стандартов оказания услуг отраслей, относимых к общественному сектору, на основе которых осуществляется расчет затрат на их оказание, формирование ресурсной базы отраслей общественного сектора, оценка качества и количества оказанных услуг [7].

В конечном итоге управление общественным сектором опирается на три базовых предпосылки [8, 9]:

1) значительное различие между размерами собственного государственного сектора экономики и собираемыми государством доходами при формировании государственного бюджета;

2) возможность и, зачастую, необходимость участия представителей других секторов социально-экономической системы в оказании услуг общественного сектора (формирование партнерских / агентских отношений);

3) изначально заложенная в деятельность общественного сектора поликритериальность его оценки (количественная через показатели эффективности, результативности, обеспеченности, производительности и качественная через параметры доступности и оценочных суждений об удовлетворенности качеством услуг).

Однако, для того, чтобы общественный сектор функционировал непрерывно, многие авторы указывают, что в него должен заложен воспроизводственный подход, который предполагает, что цикл управления ресурсами состоит из этапов их накопления, сохранения и использования (причем в рамках расширенного воспроизводства образуется положительный количественный или качественный прирост ресурсов) [10, 11]. При этом в конечном итоге имеющиеся материальные ресурсы, потребляемые однократно в каждую единицу внермени, должны быть трансформированы в более значимые и долгосрочные, которые могут применяться в экономических процессах перманентно или неоднократно. Именно поэтому оценка эффективности использования национальных ресурсов должна охватывать данный аспект воспроизводственного процесса в национальной экономике [12].

Основная часть. *Методология оценки.* Для оценки эффективности использования национальных ресурсов нами сформулирована методология, опирающаяся на ряд концепций и

подходов, представленных в таблице 1. Применение указанных теорий, концепций и подходов обеспечивает комплексный подход к оценке экономической, социальной и экологической эффективности национальных ресурсов на всех уровнях управления общественным сектором (стратегии и планы развития, государственные органы, квазигосударственный сектор).

Таблица – 1

Теоретико-методологическая база оценки эффективности использования национальных ресурсов

Концепция / подход	Роль концепции или подхода в методике
Теория нового государственного управления	Перенос внимания системы управления на достижение конкретных конечных результатов в каждой сфере ответственности государства
Программно-целевой подход	Постановка целей и задач функционирования структур общественного сектора, программирование целевых индикаторов и показателей задач на определенный период функционирования
Концепция бюджетирования, ориентированного на результат	Сопоставление плановых и достигнутых целей, задач, индикаторов и показателей, определение параметров продуктивности, экономии и результативности и, на этой основе, корректировка стратегий и планов развития
Воспроизводственный подход	Акцент на расширенном воспроизводстве ресурсов (простом воспроизводстве – положительном приросте количества и качества самого ресурса; расширенном воспроизводстве – трансформации краткосрочных и иссякаемых ресурсов в долгосрочные и неиссякаемые)
	Поддержание непрерывности цикла «накопление – сохранение - использование» национального ресурса с сохранением положительной динамики получаемых результатов

**составлена авторами*

В основе оценки параметров эффективности использования, сохранения и накопления национальных ресурсов нами положено разделение общественного сектора национальной экономики на отдельные сферы или сегменты оценки:

– Сегмент 1. Оценка эффективности реализации национальных проектов, стратегических планов и т.д.

– Сегмент 2. Оценка эффективности деятельности нефинансовых государственных и квазигосударственных корпораций.

– Сегмент 3. Оценка внешней эффективности деятельности государственных органов.

– Сегмент 4. Оценка внутренней эффективности деятельности государственных органов.

Такое разделение сегментов целесообразно не только с точки зрения определения горизонтов планирования аудита, но также и разделения полномочий между высшей аудиторской палатой и местными ревизионными комиссиями. Кроме того, для каждого из этих сегментов существует собственный набор показателей, который характеризует деятельность субъекта (субъектов) общественного сектора или конкретного вида деятельности.

При проведении оценки эффективности необходимо четко разделять наличие внутренних и внешних рисков, наличие или наступление которых четко отражается на выполнении заданных параметров получения и использования ресурсов субъектами общественного сектора (таблица 2).

Таблица – 2

Прямая и контекстуальная оценка эффективности

Вид оценки	Виды рисков	Параметры	Примеры результатов
Прямая (однозначное толкование результата)	Внутренние	1. Параметры продуктивности	Полученная прибыль (эффективное использование ресурсов) / полученный убыток (неэффективное использование ресурсов)
		2. Параметры результативности	Достигнут плановый показатель (эффективное использование

			ресурсов) / не достигнут плановый показатель (неэффективное использование ресурсов)
		3. Параметры экономии	Закуплен товар требуемого качества по минимальной цене (эффективное использование ресурсов) / товар закуплен по завышенным ценам свыше запланированного максимума (неэффективное использование ресурсов)
Контекстуальная (сложность трактовки результата)	Внешние	1. Параметры продуктивности	Последовательное сокращение убытков (убыток – неэффективное использование ресурсов; его сокращение – рост эффективности)
		2. Параметры результативности	Не достигнут запланированный уровень маржи из-за ухудшения конъюнктуры рынка (снижение нормы прибыли – неэффективное использование ресурса, достижение ее максимума в ухудшившихся условиях – признак эффективности)
		3. Параметры экономии	Нехватка населению закупленных препаратов из-за торгового эмбарго (дефицит – признак эффективности, закуп максимально возможного объема по минимально возможной цене – признак эффективности

**составлена авторами*

Использование такого двойственного подхода к оценке эффективности использования, сохранения и накопления национального ресурса позволяет выносить более объективное решение относительно достижения / недостижения плановых показателей и выполнения заявленных целей и задач развития.

Далее, для каждого вида национальных ресурсов был сформулирован набор показателей оценки эффективности использования, сохранения и накопления национального ресурса. Опишем кратко эти показатели на примере национальных природных ресурсов.

Природные ресурсы Казахстана огромны и представлены полезными ископаемыми, плодородием и опорно-пространственным ресурсами земли, рекреационными ресурсами, экологическими параметрами жизнедеятельности человека. Они имеют различные формы собственности и подчиненности, иногда особый статус. Поэтому процесс оценки эффективности должен включать 4 базовых сегмента:

1) оценка эффективности реализации национальных проектов финансирования специализированных инвестиционных проектов, особых территорий, экологических мероприятий (достижение целей, выполнение индикаторов, освоение средств, соблюдение целевого назначения расходов);

2) оценка эффективности деятельности нефинансовых государственных и квазигосударственных корпораций, вовлеченных добычу и эксплуатацию природных ресурсов, формирование промышленных отходов (создание и ликвидация рудников, торговля правами на выбросы и сбросы, инвестиции в экологобезопасные технологии и т.п.);

3) оценка эффективности деятельности государственных органов, вовлеченных в охрану окружающей среды и контроль деятельности природопользователей (освоение средств, соблюдение целевого назначения расходов, частота обращений, формирование банков данных, справедливость наложения штрафов и т.п.);

4) оценка внутренней эффективности использования природных ресурсов (утилизация собственных отходов, энергосбережение, использование собственных рекреационных ресурсов и т.п.).

Соответствующие параметры были аналогично разработаны также и для национальных информационных, производственных, человеческих и финансовых ресурсов.

Пример результатов оценки. Согласно действующей системе государственного планирования основным документом государственного планирования регионов является план развития области, города республиканского значения, столицы, разрабатываемый на 5 лет. В связи с этим в рамках данного исследования проведена оценка эффективности реализации планов развития регионов, разработанных на период 2021-2025 годы. Приведем пример анализа плана развития Карагандинской области [13, 14]. Эффективность реализации планов развития регионов оценивалась по степени достижения плановых показателей в разрезе видов национальных ресурсов и степени освоения бюджетных средств.

В Плане развития Карагандинской области на 2024 год предусмотрено 16 ключевых национальных индикаторов (КНИ), декомпозированных на область, 9 КНИ – на республику, 14 целевых индикаторов, 62 показателя результатов, а также 158 мероприятий на сумму 652,4 млрд. тенге (145 мероприятия исполнены, 2 – исполнены частично (в пределах отчетного года исполнены, но проекты не завершены), 9 не исполнены, по 2 – фактические данные будут сформированы позднее.

Таблица – 3

Классификация индикаторов, показателей, мероприятий плана развития Карагандинской области по видам национальных ресурсов

Наименование ресурса	Наименование направления плана развития региона	Этапы управления национальными ресурсами					
		Накопление		Сохранение		Использование	
		План	Факт	План	Факт	План	Факт
Природные	1 направление						
	2 направление			4	3	1	
	3 направление			3	2		
	4 направление					1	
	Иные						
Производственные	1 направление	27	24	3	3	9	4
	2 направление	10	4	10	9	1	
	3 направление						
	4 направление	2	2	4	1	5	1
	Иные						
Человеческие	1 направление			3	3		
	2 направление						
	3 направление	16	11	100	85	3	
	4 направление			1	1		
	Иные			27	24		
Финансовые	1 направление						
	2 направление						
	3 направление						
	4 направление	13	3	8	8		
	Иные						
Информационные	1 направление						
	2 направление	3	3	1	1	4	2
	3 направление						
	4 направление						
	Иные						
Итого		71	47	164	140	24	7

*составлена авторами по источнику [14]

Приведем отдельные примеры невыполненных показателей по видам национальных ресурсов.

По производственным ресурсам:

– ключевой национальный индикатор «Доля переработки молока» (план – 27,6% факт – 14,3%). В связи с перерасчетом скота в сельхозформированиях области, в результате которого снизилось поголовье КРС от первоначальных данных 2023 года на 11,2% (поголовье КРС 2023 г.-486,4 тыс. голов, 2024г. – 431,7 тыс. голов), в том числе коров на 6,8%, (поголовье коров 2023 г. – 267,2 тыс. голов, 2024г.-249,1 тыс. голов), как следствие снизилось производство молока на 51,5% (2023 г.-434,9 тыс. тонн, 2024г.-211,0 тыс. тонн), а также доля переработки (план 27,6%, факт 14,3%). Ответственный – Управление сельского хозяйства.

– Реконструкция аэропорта в г. Балхаш» (план – 913,7 млн. тенге, факт – 490,7 млн. тенге). Оплата произведена за фактический объем работ. В связи с неисполнением запланированного объёма работ, неосвоенные средства в сумме 423 005,865 тыс. тенге возвращены в бюджет. Проект переходящий. Ответственный – Управление пассажирского транспорта и автомобильных дорог.

– Объем вводимых электрических мощностей с накоплением. ТОО «ГРЭС Топар» (замена устаревшего турбоагрегата № 3 - 130 МВт) (план – 0,13 ГВт (10 713 млн. тенге) факт – 0 ГВт (3 371 млн. тенге). Ответственный – Управление энергетики и жилищно-коммунального хозяйства.

По человеческим ресурсам:

– ключевой национальный индикатор «Уровень удовлетворенности населения экологическим качеством жизни (план – 47,2%, факт – 45,9%). Ответственный – Управление природных ресурсов и регулирования природопользования.

– Целевой индикатор «Уровень погибших в ДТП» (на 100 тысяч населения) (план – 11%, факт 16,8%). Ответственный – Департамент полиции.

– Целевой индикатор Снижение числа потерпевших от умышленных убийств на 100 000 человек (план – 2,5%, факт – 2,7%). Ответственный – Департамент полиции.

– Снижение износа водопроводных сетей в 2023 году до 62,7 % (2022 год – 80 %), в 2024 году до 40,3 %, в 2025 году до 10 % г. Балхаш (показатель БКПР) (план – 40,3%, факт – 80%).

По финансовым ресурсам:

– ключевой национальный индикатор «Доля внешних инвестиций в общем объеме ИОК (план – 237,7 млрд. тенге, факт – 222,5 млрд. тенге). Ответственный – Управление промышленности и индустриально-инновационного развития.

– Сумма инвестиций в основной капитал составит 57 миллиардов тенге (темп роста на 9,2 %) г. Балхаш (показатель БКПР) (план – 68000 млн. тенге, факт – 58622,4 млн. тенге).

Недостижение запланированных индикаторов и показателей Плана развития региона сопровождается неосвоением выделенных средств и интерпретируется как отсутствие эффективности реализации Плана развития. Оценка степени освоения средств, выделенных на реализацию плана развития Карагандинской области, как показателя эффективности реализации плана развития региона, показала, что по всем направлениям, кроме 4 направления, наблюдается неосвоение выделенных средств, а значит о проблемах эффективности реализации Плана развития (таблица 4).

Таблица – 4

Степень освоения выделенных средств по направлениям плана развития Карагандинской области

Наименование направления плана развития	Объем средств, млн. тенге		Степень освоения средств, %
	План	Факт	
1 направление	320 892,8	316 202,0	98,5
2 направление	31 314,0	30 927,2	98,8
3 направление	310 942,7	299 147,8	96,2
4 направление	5 331,3	5 344,7	100,3
Иные	669 250,6	652 391,6	97,5
Всего	1 337 731,4	1 304 013,3	97,5

**составлена авторами по источнику [14]*

Анализ эффективности реализации Плана развития Карагандинской области в рамках

рационального использования бюджетных средств в разрезе видов национальных ресурсов показал, что наименьшая степень достижения наблюдается на этапе использования национальных ресурсов (всего 31,8%), наибольшая на этапе сохранения (89,2%) (таблица 5)

Таблица – 5

Оценка эффективности реализации Плана развития Карагандинской области в рамках рационального использования бюджетных средств в разрезе видов национальных ресурсов

Наименование вида национального ресурса	Количество индикаторов, показателей и мероприятий по этапам управления нац. ресурсами, ед.					
	Накопление		Сохранение		Использование	
	План	Факт	План	Факт	План	Факт
Природные			7	5	2	0
Степень достижения, %				71,4		0
Производственные	39	30	17	13	15	5
Степень достижения, %		76,9		76,5		33,3
Человеческие	16	11	131	113	3	0
Степень достижения, %		68,8		86,3		0
Финансовые	13	3	8	8		
Степень достижения, %		23,1		100		
Информационные	3	3	1	1	4	2
Степень достижения, %		100		100		50
Всего индикаторов и показателей, ед.	71	47	157	140	22	7
Степень достижения, %		66,2		89,2		31,8

**составлена авторами по источнику [2]*

Основными выводами по анализу выполнения Плана развития Карагандинской области стали следующие:

– классификация индикаторов и показателей Плана развития Карагандинской области по видам национальных ресурсов показала, что в основном все мероприятия направлены на сохранение человеческих ресурсов и накопление производственных ресурсов и нет мероприятий по накоплению природных и использованию финансовых ресурсов;

– анализ показал, что наименьшая эффективность реализации Плана развития региона в рамках рационального использования бюджетных средств наблюдается на этапе использования всех видов национальных ресурсов;

– ситуация, наблюдаемая в Карагандинской области, в целом характерна и для других регионов страны с небольшими отклонениями.

Заключение. С точки зрения проведенного анализа основных качественных и количественных характеристик системы стратегического бюджетного планирования нами определен ряд нижеследующих приоритетов ее развития:

1 Необходимо приведение в соответствие стратегических документов различного уровня в соответствии с параметрами Национального плана развития Республики Казахстан до 2029 года.

Ключевой проблемой системы стратегического бюджетного планирования было и остается наличие несоответствия параметров Национального плана развития Республики Казахстан до 2029 года (далее – Нацплан) и стратегических документов нижестоящих уровней. Это проявляется в том, что цели и задачи, индикаторы и показатели Нацплана не находят отражения в планах развития регионов и государственных органов. Такая ситуация не только недопустима с точки зрения концепции бюджетирования, ориентированного на результат, и эффективного использования ограниченных финансовых ресурсов, но и с точки зрения обеспечения преемственности в достижении конкретных конечных результатов Нацплана комплексно с учетом обеспеченности общества требуемыми общественными благами и их доступности. Было выявлено ранее, что из 34 индикаторов по 24 индикаторам наблюдается данные несоответствия – это более 70%.

2. Наблюдается дисбаланс в планировании различных видов ресурсов с позиции их накопления, сохранения и использования.

Проведенный анализ стратегических планов развития управлении национальными ресурсами показал, что внимание уделяется не всем видам ресурсов. Основной проблемой документов третьего уровня стратегического планирования (применительно к предлагаемой нами методологии разделения управления ресурсами по этапам управления – накопление, сохранение и использование) является то, что при планировании происходит концентрация усилий, как правило, на одном из ресурсов и, что еще более тревожно, на одном из этапов. Это, в свою очередь, порождает еще большее количество дисбалансов в дополнение к отмеченным выше. Одним из проявлений таких дисбалансов, является, например, проблема конъюнктуры рынка труда в регионах Казахстана в виде трудоизбыточности, когда предложение труда превышает спрос, а также структурных диспропорций с позиции профессиональной подготовки, развития новых проектов и т.п.

3. Требуется развитие системы региональные стандартов (СРС) как основы развития системы государственного стратегического планирования.

Система региональных стандартов (СРС) – это набор минимальных требований к обеспеченности объектов и услуг социальной и инженерной инфраструктуры в населенных пунктах. Она используется для планирования социально-экономического развития регионов, а также для мониторинга соответствия регионов минимальным стандартам, утвержденным Министерством экономики Казахстана [15].

Система региональных стандартов включает объекты по 12 направлениям, таким как образование, здравоохранение, социальное обеспечение, культура и спорт, досуг и отдых, транспортная инфраструктура, дорожная инфраструктура, инженерная инфраструктура, обеспечение безопасности и защиты окружающей среды, инфокоммуникация, инфраструктура бытового обслуживания и др.

4. Требуется восстановление системы демографических прогнозов и их введение в системы государственного планирования.

Данное направление совершенствования системы стратегического и бюджетного планирования является важным, поскольку на основе демографических прогнозов появляется возможность более детального и верного планирования социальным параметров отечественной бюджетной системы. Предлагаемая СРС может в средне- и долгосрочной перспективе целиком опираться на демографические прогнозы с соответствующей корректировкой показателей по фактическим параметрам демографического развития общества.

5. Необходимо расширение использования принципов проактивности в системе государственного стратегического и бюджетного планирования.

В отличие от реактивного подхода, который основывается на реагировании на уже возникшие проблемы, проактивный подход предусматривает их предотвращение путем прогнозирования и подготовки. В контексте социальных услуг, проактивность выражается в предоставлении услуг без активного участия бенефициара на этапах подачи и обработки заявки. В проактивном формате оказания социальных услуг ключевым элементом является минимизация усилий бенефициара. Обычно от него требуется лишь согласие на получение услуги, после чего все дальнейшие действия выполняются автоматически. Такой подход позволяет сократить бюрократические процедуры и снизить временные и иные затраты как для граждан, так и для государственных служб.

Статья подготовлена в программы BR21882352 «Разработка новой парадигмы и концепции развития государственного аудита, рекомендаций по улучшению системы оценки качества управления и эффективного использования национальных ресурсов», финансируемой Комитетом науки МНВО РК

ЛИТЕРАТУРА

1. Аджемоглу Д., Робинсон Дж. А. Почему одни страны богатые, а другие бедные. Происхождение власти, процветания и нищеты. – М.: АСТ. – 2016. – 693 с.

2. Hood A.C. A Public Management for All Season? // Public Administration. – 1991. –№1(69). –3 p.

3. Manning N. The Legacy of the New Public Management in Developing Countries // International Review of Administrative Sciences. – 2001. – №67. – P. 297–312.

4. Друкер П. Управление, нацеленное на результаты. – М.: Технологическая школа бизнеса. –

1994. – 200 с.

5. Жолаева М.А. Бюджетирование, ориентированное на результат // Вестник университета «Туран». – 2018. – №4. – С. 113–119.

6. Алексеева Н.А. Концепция эффективности в общественном секторе экономики // Инновационная экономика. – 2008. – №12. – С. 73–75.

7. Аймагамбетов Е.Б., Алимбаев А.А., Притворова Т.П. и др. Развитие институционального партнерства в общественном секторе Республики Казахстан. – Караганда: КЭУ Казпотребсоюза, 2007. – 277 с.

8. Казаковцева М.В. Оценка эффективности финансового менеджмента в государственном секторе // Модели, системы, сети в экономике, технике, природе и обществе. – 2014. – №3(11). – С. 40–44.

9. Вовченко Н.Г., Зибзеева Е.В. Управление финансовыми потоками системы государственного заказа, основанное на бюджетировании, ориентированном на результат // Финансовые исследования. – 2012. – №3(36). – С. 34–42.

10. Сафронов О.М. Воспроизводственный подход и пространственный анализ как основа разработки стратегии устойчивого развития региона // Форум. Серия: Современное состояние и тенденции развития гуманитарных и экономических наук. – 2011. – №1. – С. 349–352.

11. Ревкуц А.В., Демченко С.К., Васильев Е.П. Воспроизводственный подход как методологический инструментарий исследования эффективности функционирования государственного сектора // Modern Economy Success. – 2019. – №5. – С. 111–118.

12. Жуланов Е.Е. Организационно-экономический механизм взаимодействия федеральной, региональной и муниципальной власти: воспроизводственный подход // Региональная экономика: теория и практика. – 2012. – №31. – С. 30–40.

13. План развития Карагандинской области на 2021–2025 годы от 19 декабря 2024г. – URL: https://www.gov.kz/memleket/entities/karaganda-economy/documents/details/767278?lang=ru.

14. Отчет о реализации Плана развития Карагандинской области на 2021–2025 годы за 2024г. – URL: https://www.gov.kz/memleket/entities/karaganda-economy/documents/details/805235?lang=ru.

15. Совместный приказ Министра национальной экономики Республики Казахстан от 20 апреля 2019 года № 29, Министра образования и науки Республики Казахстан от 23 апреля 2019 года № 164, Министра здравоохранения Республики Казахстан от 25 апреля 2019 года № КР ДСМ-50, Министра индустрии и инфраструктурного развития Республики Казахстан от 23 апреля 2019 года № 243, Министра культуры и спорта Республики Казахстан от 22 апреля 2019 года № 113 и Министра цифрового развития, оборонной и аэрокосмической промышленности Республики Казахстан от 25 апреля 2019 года № 56/НК «Об утверждении Системы региональных стандартов для населенных пунктов.». – URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/V1900018592.

REFERENCES

1. Adzhemoglu D., Robinson Dzh. A. Pochemu odni strany bogatye, a drugie bednye. Proishozhdenie vlasti, procvetanija i nishhety [Why Some Countries Are Rich and Others Are Poor: The Origins of Power, Prosperity, and Poverty]. – M.: AST. – 2016. – 693 s. [in Russian]

2. Hood A.C. A Public Management for All Season? // Public Administration. – 1991. – №1(69).–3 p.

3. Manning N. The Legacy of the New Public Management in Developing Countries // International Review of Administrative Sciences. – 2001. – №67. – P. 297–312.

4. Druker P. Upravlenie, nacelennoe na rezul'taty [Results-based management]. – M.: Tehnologicheskaja shkola biznesa. – 1994. – 200 s. [in Russian]

5. Zholaeva M. Bjudzhetirovanie, orientirovannoe na rezul'tat [Results-based budgeting] // Vestnik universiteta «Turan». – 2018. – №4. – S. 113–119 [in Russian]

6. Alekseeva N. Koncepcija jeffektivnosti v obshhestvennom sektore jekonomiki [The concept of efficiency in the public sector of the economy] // Innovacionnaja jekonomika. – 2008. – №12. – S. 73–75 [in Russian]

7. Ajmagambetov E., Alimbaev A., Pritvorova T. i dr. Razvitie institucional'nogo partnerstva v obshhestvennom sektore Respubliki Kazahstan [Development of institutional partnership in the public sector of the Republic of Kazakhstan]. – Karaganda: KJeU Kazpotrebsojuza. – 2007. – 277 s. [in Russian]

8. Kazakovceva M. Ocenka jeffektivnosti finansovogo menedzhmenta v gosudarstvennom sektore //

Modeli, sistemy, seti v jekonomike, tehnike, prirode i obshhestve [Evaluation of the effectiveness of financial management in the public sector // Models, systems, networks in economics, technology, nature and society]. – 2014. – №3(11). – S. 40–44 [in Russian]

9. Vovchenko N., Zibzeeva E. Upravlenie finansovymi potokami sistemy gosudarstvennogo zakaza, osnovannoe na bjudzhetirovanii, orientirovannom na rezul'tat [Management of financial flows of the public procurement system based on results-oriented budgeting] // Finansovye issledovanija. – 2012. – №3(36). – S. 34–42 [in Russian]

10. Safronov O. Vosproizvodstvennyj podhod i prostranstvennyj analiz kak osnova razrabotki strategii ustojchivogo razvitija regiona [Reproductive approach and spatial analysis as a basis for developing a strategy for sustainable development of a region] // Forum. Serija: Sovremennoe sostojanie i tendencii razvitija gumanitarnyh i jekonomicheskih nauk. – 2011. – №1. – S. 349–352 [in Russian]

11. Revkuc A., Demchenko S., Vasil'ev E. Vosproizvodstvennyj podhod kak metodologicheskij instrumentarij issledovanija jeffektivnosti funkcionirovanija gosudarstvennogo sektora [Reproductive approach as a methodological tool for studying the efficiency of functioning of the public sector] // Modern Economy Success. – 2019. – №5. – S. 111–118 [in Russian]

12. Zhulanov E. Organizacionno-jekonomicheskij mehanizm vzaimodejstvija federal'noj, regional'noj i municipal'noj vlasti: vosproizvodstvennyj podhod [Organizational and economic mechanism of interaction between federal, regional and municipal authorities: reproductive approach] // Regional'naja jekonomika: teorija i praktika. – 2012. – №31. – S. 30–40. [in Russian]

13. Plan razvitija Karagandinskoj oblasti na 2021–2025 gody ot 19 dekabrja 2024g [Development plan of the Karaganda region for 2021-2025 from December 19, 2024]. – URL: https://www.gov.kz/memleket/entities/karaganda-economy/documents/details/767278?lang=ru [in Russian]

14. Otchet o realizacii Plana razvitija Karagandinskoj oblasti na 2021–2025 gody za 2024g [Report on the implementation of the Development Plan of the Karaganda region for 2021-2025 for 2024]. – URL: https://www.gov.kz/memleket/entities/karaganda-economy/documents/details/805235?lang=ru [in Russian]

15. Sovmestnyj prikaz Ministra nacional'noj jekonomiki Respubliki Kazahstan ot 20 aprelja 2019 goda № 29, Ministra obrazovanija i nauki Respubliki Kazahstan ot 23 aprelja 2019 goda № 164, Ministra zdravoohranenija Respubliki Kazahstan ot 25 aprelja 2019 goda № ҚR DSM-50, Ministra industrii i infrastrukturnogo razvitija Respubliki Kazahstan ot 23 aprelja 2019 goda № 243, Ministra kul'tury i sporta Respubliki Kazahstan ot 22 aprelja 2019 goda № 113 i Ministra cifrovogo razvitija, oboronnoj i ajerokosmicheskoj promyshlennosti Respubliki Kazahstan ot 25 aprelja 2019 goda № 56/NҚ «Ob utverzhdenii Sistemy regional'nyh standartov dlja naselennyh punktov» [Joint Order No. 29 of the Minister of National Economy of the Republic of Kazakhstan dated April 20, 2019, No. 164 of the Minister of Education and Science of the Republic of Kazakhstan dated April 23, 2019, No. KR DSM-50 of the Minister of Health of the Republic of Kazakhstan dated April 25, 2019, No. 243 of the Minister of Industry and Infrastructure Development of the Republic of Kazakhstan dated April 23, 2019, Culture and Sports of the Republic of Kazakhstan dated April 22, 2019 No. 113 and the Minister of Digital Development, Defense and Aerospace Industry of the Republic of Kazakhstan dated April 25, 2019 No. 56/NK "On approval of the System of regional Standards for settlements."]. – URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/V1900018592 [in Russian]

Бектлеева Д.Е., Жайлауов Е.Б., Улыбышев Д.Н., Берназарова Р.Д.

ҰЛТТЫҚ РЕСУРСТАРДЫ ПАЙДАЛАНУ ТИІМДІЛІГІН БАҒАЛАУ ӘДІСТЕМЕСІН ЖЕТІЛДІРУ

Андатпа

Мақалада Қазақстан Республикасының Ұлттық ресурстарын пайдалану тиімділігін бағалаудың авторлық әдіснамалық тәсілі баяндалған. Авторлар бұл әдіснамалық тәсілдің негізін жаңа мемлекеттік басқару теориясы, нәтижеге бағдарланған бюджеттеу тұжырымдамасы, елдің қоғамдық секторының жұмыс істеуін ұйымдастыруға бағдарламалық-мақсатты және репродуктивті тәсілдер құрады. Бағалау үшін индикаторлар тізімін құрудың әртүрлі нұсқалары қарастырылады, олардың негізгісі тиімділікті тікелей және контекстік бағалаудың үйлесімі болып табылады. Ұлттық ресурстардың әрбір түрі үшін ресурстың жинақталуын, сақталуын және пайдаланылуын сипаттайтын индикаторлардың жеке жиынтығы әзірленді. Қарағанды

облысының материалдарында ұлттық ресурстардың түрлері бойынша Қарағанды облысының даму жоспарының индикаторларын, көрсеткіштерін, іс-шараларын жіктеу жүзеге асырылды, Қарағанды облысының даму жоспарының бағыттары бойынша бөлінген қаражатты игеру дәрежесі бағаланды және ұлттық ресурстардың түрлері бөлінісінде бюджет қаражатын ұтымды пайдалану шеңберінде оны дамыту жоспарын іске асырудың тиімділігіне баға берілді. Авторлар: Қазақстанда Қазақстан Республикасының 2029 жылға дейінгі ұлттық даму жоспарының параметрлеріне сәйкес әртүрлі деңгейдегі стратегиялық құжаттарды сәйкестендіру қажет; ресурстардың әртүрлі түрлерін оларды жинақтау, сақтау және пайдалану тұрғысынан жоспарлауда теңгерімсіздік байқалады; өңірлік стандарттар жүйесін дамыту талап етіледі; демографиялық Болжамдар жүйесін қалпына келтіру және оларды енгізу талап етіледі деген қорытындыға келді мемлекеттік жоспарлау жүйесіне; мемлекеттік стратегиялық және бюджеттік жоспарлау жүйесінде проактивтілік қағидаттарын пайдалануды кеңейту қажет

Bektleeva D., Zhailauov E., Ulybyshev D., Bernazarova R.

IMPROVING THE METHODOLOGY FOR ASSESSING THE EFFECTIVENESS OF THE USE OF NATIONAL RESOURCES

Annotation

The article presents the author's methodological approach to assessing the effectiveness of the use of national resources of the Republic of Kazakhstan. The authors base this methodological approach on the theory of new public administration, the concept of result-oriented budgeting, program-oriented and reproductive approaches to the organization of the functioning of the country's public sector. Various options for forming lists of indicators for evaluation are considered, the main of which is a combination of direct and contextual effectiveness assessment. An individual set of indicators has been developed for each type of national resource, characterizing the accumulation, conservation and use of the resource. Based on the materials of the Karaganda region, the classification of indicators, indicators, and activities of the Karaganda region development plan by types of national resources was carried out, the degree of utilization of allocated funds in the areas of the Karaganda region development plan was assessed, and the effectiveness of the implementation of the Development Plan within the framework of rational use of budgetary funds in the context of types of national resources was assessed. The authors concluded that: in Kazakhstan, it is necessary to align strategic documents of various levels in accordance with the parameters of the National Development Plan of the Republic of Kazakhstan until 2029; there is an imbalance in planning various types of resources from the perspective of their accumulation, conservation and use; the development of a system of regional standards is required; the restoration of a system of demographic forecasts and their introduction is required in public planning systems; It is necessary to expand the use of the principles of proactivity in the system of state strategic and budgetary planning

DOI 10.52260/2304-7216.2025.2(59).39
УДК 004.8:330.46(574)
ГРНТИ 10.89.29

Д.М. Мухияева, PhD, ассоц. профессор [1]
К.К. Байгабулова*, к.э.н., ассоц. профессор[1]
К.А. Кальжанова, лектор[2]
Ш.Т. Шаяхметова, PhD, доцент[3]
Евразийский национальный университет
имени Л.Н. Гумилева, г. Астана, Казахстан[1]
Кокшетауский университет имени Ш.Уалиханова,
г. Кокшетау, Казахстан[2]
Академия государственного управления при
Президенте Республики Казахста, г. Астана, Казахстан[3]
* – основной автор (автор для корреспонденции)
e-mail: baigabulova.kulyash@gmail.com

РАЗВИТИЕ ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА В УСЛОВИЯХ ЦИФРОВОЙ ЭКОНОМИКИ КАЗАХСТАНА

В статье исследуются особенности развития искусственного интеллекта (ИИ) в условиях цифровой трансформации экономики Республики Казахстан. Актуальность темы обусловлена необходимостью комплексной оценки влияния ИИ на финансово-экономическое управление, выявления институциональных и технологических барьеров, а также разработки стратегических направлений развития. Целью исследования является анализ национальной политики и инициатив в сфере ИИ, выявление потенциала генеративного ИИ в финансовом секторе и обоснование мер по его эффективному внедрению.

В работе рассмотрены стратегические и программные документы Казахстана, включая государственную программу «Цифровой Казахстан» и Концепцию развития искусственного интеллекта на 2024–2029 годы. Проведен контент-анализ официальных источников, сопоставление международного и отечественного опыта, SWOT-анализ условий внедрения ИИ. Выявлены сильные и слабые стороны, возможности и угрозы, связанные с развитием ИИ. Установлено, что интеграция ИИ в финансовый сектор Казахстана уже осуществляется, но требует усиления нормативной, кадровой и технологической базы.

Показано, что генеративный ИИ способен повысить эффективность бизнес-процессов, автоматизировать аналитические функции и трансформировать клиентский сервис. Особое внимание уделено социальным, этическим и киберрискам, а также проблеме цифрового неравенства. Предложены меры по стимулированию инвестиций, развитию цифровой инфраструктуры и подготовке квалифицированных специалистов.

Полученные результаты представляют практическую ценность для государственных органов, финансовых институтов и исследовательского сообщества, заинтересованных в устойчивом и инклюзивном развитии цифровой экономики Казахстана.

Ключевые слова: *искусственный интеллект, цифровая экономика, Казахстан, цифровизация, Индустрия 4.0, генеративный ИИ, финансовый сектор, цифровая трансформация, цифровая инфраструктура, стратегии цифрового развития.*

Кілт сөздер: *жасанды интеллект, сандық экономика, Қазақстан, цифрландыру, Индустрия 4.0, генеративті ЖИ, қаржы секторы, цифрлық трансформация, цифрлық инфрақұрылым, цифрландыру стратегиялары.*

Keywords: *artificial intelligence, digital economy, Kazakhstan, digitalization, Industry 4.0, generative AI, financial sector, digital transformation, digital infrastructure, digital development strategies.*

JEL classification: O33, O38

Введение. Развитие цифровой экономики тесно связано с развитием современных технологий, в том числе некоторых важных программных технологий, таких как блокчейн, аналитика данных и искусственный интеллект (ИИ). Новые технологии варьируются от устройств, ориентированных на пользователя (компьютеров и смартфонов) до специализированного машинно-ориентированного оборудования, такого как Интернет вещей, автоматизация, роботы и облачные вычисления.

Современный искусственный интеллект опирается на такие 56 технологии, как машинное обучение, глубокие нейронные сети, big data, облачные вычисления и пр. Таким образом,

современный искусственный интеллект может восприниматься как технология общего назначения и обладает потенциалом кардинального изменения экономики. В то время как организации всех размеров и из всех секторов начали преследовать свои цели посредством использования искусственного интеллекта, опыт и знания относительно влияния искусственного интеллекта на экономику и общество в целом остаются ничтожно малы. Искусственный интеллект стремительно делает и без того сложный мир еще более сложным. Экономические исследования, способствующие пониманию влияния искусственного интеллекта на производство и не только, необходимы, хотя, к сожалению, на данный момент их все еще недостаточно.

Актуальность настоящего исследования определяется необходимостью научного осмысления роли ИИ в формировании цифровой экономики Казахстана и оценки уровня готовности национальных институтов к его внедрению. Несмотря на активное продвижение цифровых инициатив, степень интеграции ИИ в экономику страны остаётся фрагментарной, что требует более глубокой аналитики и выработки обоснованных рекомендаций. Кроме того, развитие ИИ сопровождается институциональными, этическими и инфраструктурными вызовами, преодоление которых требует комплексного подхода.

Целью данного исследования является оценка влияния технологий ИИ на развитие цифровой экономики Казахстана с фокусом на финансово-экономическое управление и выявление перспективных направлений их применения. В рамках поставленной цели были сформулированы следующие задачи: проанализировать стратегические и программные документы, отражающие приоритеты развития ИИ в стране; исследовать текущий уровень применения ИИ в финансовом секторе; провести SWOT-анализ цифровой трансформации с использованием ИИ; обобщить международный опыт и адаптировать его к казахстанскому контексту.

Методологической основой исследования выступили методы контент-анализа официальных источников, сравнительный анализ практик цифровизации, анализ экспертных оценок, а также элементы факторного подхода. Использование междисциплинарного подхода позволило учесть как технологические, так и социально-экономические аспекты рассматриваемой проблемы.

Обзор литературы. В последние годы в научной и экспертной среде активно формируется теоретико-методологическая база, отражающая влияние искусственного интеллекта (ИИ) и сопутствующих цифровых технологий на трансформацию современной экономики. Развитие цифровой экономики, как отмечают Гельманова З.С. и Мажитова С.К., оказывает мультипликативный эффект на экономический рост, требующий системной оценки вклада цифровизации на макроуровне [1].

По мнению Назаров Д.М., Назаров А.Д., ИИ выступает как технология общего назначения, способная радикально трансформировать институциональные подходы к управлению цифровой экономикой. Авторы подчеркивают влияние ИИ на макроэкономические показатели, включая трансформацию бизнес-моделей и управленческих систем [2]. Платунина Г.П. и Ермоленко Д.С. анализируют ключевые тренды цифровой экономики, включая ИИ, блокчейн и облачные технологии, обозначая их в качестве ключевых драйверов устойчивого экономического роста [3].

Широкий взгляд на масштабы и сущность происходящих трансформаций предложен К. Швабом, который охарактеризовал текущий этап как «четвёртую промышленную революцию», отличающуюся беспрецедентной скоростью и глобальностью технологических изменений [4]. Данный переход сопряжён с внедрением инноваций в самых разных областях - от когнитивных и облачных до биотехнологий и нанотехнологий. Это подтверждается исследованиями Guryanova A. и соавт. [5], подчеркивающими гуманитарные и технологические последствия новой цифровой эпохи.

Основная часть. Digital Cooperation Organization в декабре 2024 года опубликовала прогноз 18 ключевых трендов, которые будут формировать цифровую экономику в ближайшем будущем. Документ основан на анализе данных из открытых источников, а также на опросе порядка 400 экспертов, специализирующихся на развитии современных технологий и цифровой трансформации.

Все тренды разделены на две группы: 12 из них уже активно влияют на участников рынка и будут набирать силу в течение 2025 года, а шесть оставшихся, как ожидается, могут кардинально изменить ситуацию в течение 3–5 лет.

По прогнозу участников опроса, в 2025 году цифровая экономика вырастет на 8,5% — это почти втрое быстрее, чем мировой ВВП в целом (2,7%). Общий объем цифровой экономики достигнет $24 трлн и составит 21% мирового ВВП. В целом 49% всех респондентов считают, что бизнес готов к

цифровым изменениям, тогда как только 37% уверены в готовности госсектора и 30% — общества в целом [6].

Развитие искусственного интеллекта в Республике Казахстан осуществляется в рамках долгосрочной цифровой трансформации, стратегические ориентиры которой заданы в государственной программе «Цифровой Казахстан». Данная программа направлена на ускорение экономического роста, повышение качества жизни населения и формирование условий для построения инновационной цифровой экономики. В этой связи Концепция развития искусственного интеллекта на 2024–2029 годы выступает как специализированный программный документ, направленный на развитие ключевого технологического направления в рамках общей цифровой повестки страны [7].

С целью разития технологий искусственного интеллекта (ИИ), обозначенного Президентом Республики Казахстан Касым-Жомартом Токаевым, который поставил стратегическую задачу — вывести Казахстан в число мировых лидеров в области ИИ, в июле 2024 года Правительством была утверждена Концепция развития искусственного интеллекта на 2024–2029 годы. Документ, разработанный Министерством цифрового развития, инноваций и аэрокосмической промышленности, включает всесторонний анализ текущего уровня интеграции ИИ в экономику и социальную сферу страны, а также определяет ключевые направления и инструменты его дальнейшего развития. Концепция формирует основу для создания нормативной, технологической и институциональной инфраструктуры, необходимой для комплексного и устойчивого продвижения ИИ на национальном уровне. В рамках реализации данной Концепции особое значение придаётся практическому внедрению ИИ в приоритетные отрасли экономики, включая финансовый сектор, обладающий высоким потенциалом цифровизации [8].

В этом контексте использование генеративного искусственного интеллекта в финансовой отрасли открывает качественно новые возможности для автоматизации бизнес-процессов, повышения операционной эффективности, управления рисками и разработки инновационных цифровых продуктов. Учитывая курс на построение цифровой экономики, зафиксированный в стратегических документах, генеративный ИИ рассматривается как ключевой инструмент трансформации финансовых услуг и повышения конкурентоспособности отрасли в условиях стремительно развивающейся технологической среды.

Несмотря на распространённое восприятие генеративного искусственного интеллекта (ИИ) преимущественно как технологии, применяемой в сфере клиентского сервиса — в частности, в виде интеллектуальных чат-ботов, — его функциональные возможности значительно шире и охватывают целый спектр сложных задач. Современные финансовые организации рассматривают генеративный ИИ как стратегический инструмент, способный трансформировать ключевые бизнес-процессы.

Помимо улучшения клиентского опыта, генеративный ИИ активно применяется в автоматизации аналитических процессов, генерации финансовой отчётности, разработке программных решений и интеллектуальных ассистентов для внутренних операций. Такие возможности способствуют росту операционной эффективности, снижению затрат и повышению точности при принятии управленческих решений.

Мировые лидеры финансовой отрасли — включая Goldman Sachs, Deutsche Bank, American Express и Wells Fargo — демонстрируют практические примеры интеграции генеративного ИИ в корпоративные экосистемы. Они разрабатывают собственные архитектуры ИИ-моделей либо адаптируют внешние технологические решения, что свидетельствует о начале этапа активного внедрения ИИ как источника конкурентных преимуществ. Таким образом, генеративный ИИ становится неотъемлемой частью цифровой трансформации финансовой индустрии, открывая новые горизонты для инновационного развития и повышения устойчивости бизнеса [9, 10,11,12].

Национальный Банк Республики Казахстан (НБК) и Национальная платежная корпорация НБК (НПК) опубликовали аналитический доклад «Искусственный интеллект на финансовом рынке Казахстана: текущее состояние, перспективы и анализ регуляторных подходов». Документ был подготовлен в сотрудничестве с Агентством Республики Казахстан по регулированию и развитию финансового рынка при участии Международного финансового центра «Астана».

В докладе представлен комплексный анализ регуляторных подходов и институционального видения в сфере развития искусственного интеллекта (ИИ) в финансовом секторе страны. Особое внимание уделено практическим аспектам внедрения ИИ, включая меры по созданию соответствующей технологической и правовой инфраструктуры, а также формированию

благоприятной нормативной среды, необходимой для масштабного применения ИИ в деятельности финансовых организаций.

Для оценки степени готовности финансового рынка Казахстана к использованию потенциала технологии искусственного интеллекта в феврале 2024 года был проведён опрос, в котором приняли участие 94 представителя различных сегментов отрасли. В онлайн-опросе приняло участие 94 участника финансового рынка, в том числе:

– 15 банков второго уровня, что составляет 71% от общего числа действующих БВУ;
– 20 микрофинансовых организаций;
– 20 страховых компаний, охватывающих 77% сектора;
– 21 профессиональный участник рынка ценных бумаг (88% от общего количества);
– 18 резидентов Международного финансового центра «Астана» (МФЦА).

Таким образом, охват опроса обеспечил репрезентативность ключевых участников финансовой системы страны.

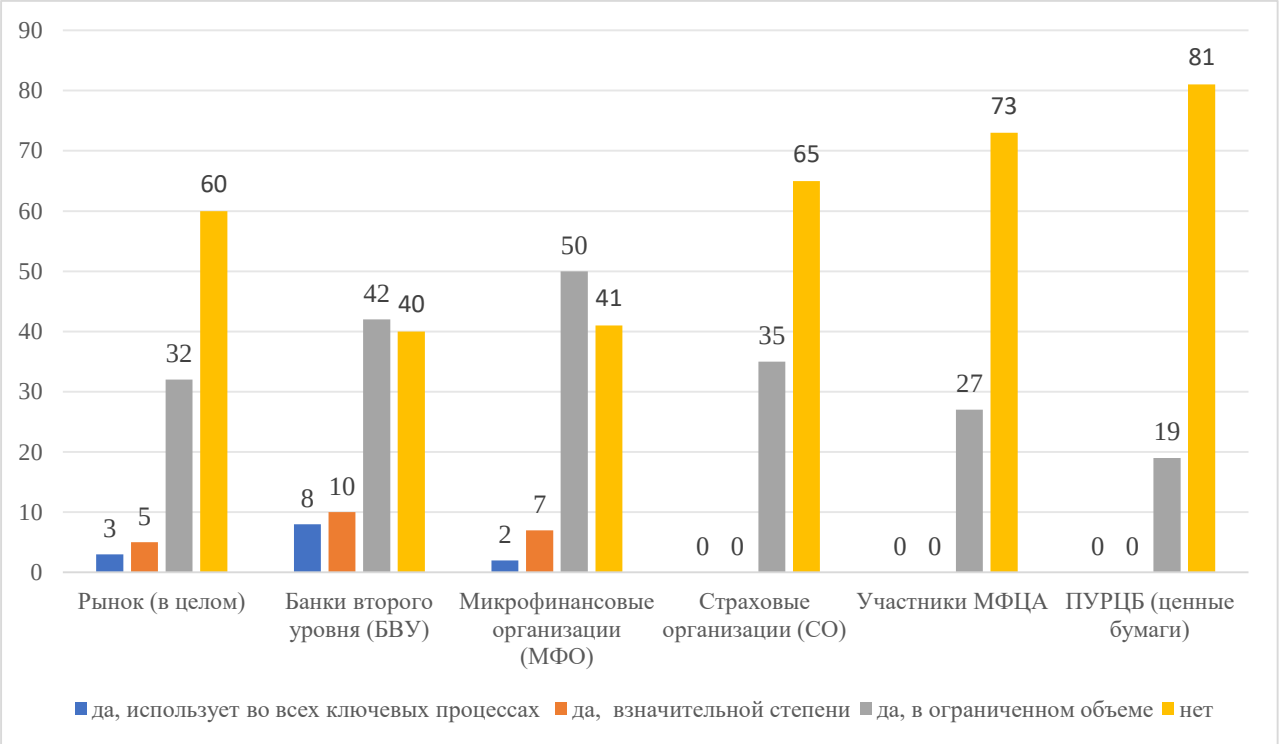

Рисунок –1. **Уровень использования ИИ в организациях финансового рынка Казахстана (по данным опроса 2023 года), %**

** составлено авторами по источнику [13]*

Согласно результатам проведённого опроса, на текущий момент 31 % участников финансового рынка Республики Казахстан в той или иной степени применяют технологии искусственного интеллекта (ИИ) в своей деятельности. Наиболее высокий уровень интеграции ИИ зафиксирован среди банков второго уровня, где данный показатель достигает 60 %.

Для сравнения, по данным международного опроса, проведённого компанией NVIDIA, средний уровень использования ИИ среди финансовых организаций в глобальном масштабе составляет 43 %, что указывает на наличие потенциала для дальнейшего развития данной технологии в Казахстане.

В качестве основных приоритетных направлений применения ИИ в казахстанских финансовых институтах выделяются: клиентская поддержка (16 % от общего числа респондентов), риск-менеджмент и комплаенс (14 %), маркетинговая деятельность и операционные процессы (по 11 %). Указанные области демонстрируют наибольшую готовность к цифровой трансформации за счёт использования интеллектуальных систем.

Как показали результаты опроса, развитие ИИ в 2024 году имеет прямую зависимость с текущим уровнем использования этой технологии. Это может указывать на то, что первоначальные

инвестиции и опыт внедрения ИИ укрепляют намерения организаций продолжать инвестировать в эту технологию.

Казахстан входит в тройку ведущих стран региона в глобальном индексе инноваций. В мировом рейтинге IMD World Digital Competitiveness Ranking (2023), который измеряет способность и готовность внедрять и использовать цифровые технологии, Казахстан занял 34-е место среди 64 стран мира [13].

Несмотря на признание стратегической значимости искусственного интеллекта (ИИ) на глобальном уровне, казахстанские компании демонстрируют сравнительно низкую степень его интеграции в операционную деятельность. Анализ текущих тенденций указывает на преобладание нейтральной позиции отечественного бизнеса относительно долгосрочного влияния ИИ на их развитие. Такой подход может быть обусловлен как ограниченным пониманием потенциала и преимуществ ИИ-технологий, так и недостатком успешных кейсов их применения в локальном контексте.

Существенным барьером на пути цифровизации выступают бюджетные ограничения, ограничивающие возможности инвестирования в ИИ-проекты. В этой связи возникает необходимость пересмотра корпоративных финансовых стратегий с целью приоритизации инновационных инициатив, связанных с ИИ, в инвестиционном планировании.

Еще одной ключевой проблемой является дефицит качественных данных, необходимых для обучения моделей ИИ, а также нехватка высококвалифицированных кадров в данной области. Эти вызовы подчеркивают важность системных инвестиций в развитие человеческого капитала и цифровой инфраструктуры. Перспективным направлением становится создание корпоративных образовательных программ в партнерстве с вузами, ориентированных на подготовку специалистов в области ИИ и смежных цифровых технологий.

Для повышения качества и объема данных, применяемых в обучении ИИ-систем, компаниям необходимо направить ресурсы на модернизацию IT-инфраструктуры и внедрение эффективных систем хранения и обработки информации. Также актуальным становится внедрение механизмов государственной и частной поддержки, включая предоставление налоговых преференций, грантов, субсидий и венчурного финансирования инновационных проектов в сфере ИИ.

Таким образом, комплексное преодоление институциональных, кадровых и технологических барьеров позволит значительно ускорить процессы цифровой трансформации казахстанского бизнеса и повысить его конкурентоспособность в условиях новой технологической реальности.

Отметим, что финансовые регуляторные органы активно исследуют мировой опыт создания благоприятной нормативно-правовой базы для развития и интеграции ИИ в финансовый сектор для обеспечения эффективной поддержки инноваций и защиты интересов всех участников рынка.

В рамках цифровой трансформации финансового сектора Республики Казахстан Национальный банк совместно с Агентством по регулированию и развитию финансового рынка (АРРФР) реализует ряд ключевых инициатив, направленных на развитие клиентоориентированной и высокотехнологичной финансовой инфраструктуры.

Во-первых, в 2025 году планируется запуск Платформы Open AI, которая обеспечит потребителям возможность управления счетами и персональными данными в различных банках через единый интерфейс. Платформа поддерживает функции P2P-переводов по номеру телефона, QR-платежей между банками и агрегации финансовой информации. На конец 2024 года к системе подключены все банки второго уровня.

Во-вторых, начнёт функционировать Платформа цифрового тенге. Цифровая валюта, обладая свойством программируемости, была протестирована в 2024 году по ряду сценариев, включая трансферты из Национального фонда, государственные закупки и субсидии. К концу 2024 года в обороте находилось порядка 250 млрд цифровых тенге, реализовано 10 пилотных кейсов, включая цифровой НДС.

В-третьих, с 2025 года стартует реализация проекта «Национальный карточный свитч» — совместной инициативы с Mastercard и UnionPay, направленной на локализацию обработки карточных транзакций и обеспечение безопасности внутренних платежей.

В-четвёртых, функционирует Национальный антифрод-центр, созданный в 2024 году. Он представляет собой координационную площадку для борьбы с финансовым мошенничеством. За первый год работы предотвращены подозрительные операции на сумму свыше 600 млн тенге.

В-пятых, проводится переход национальной платёжной инфраструктуры на международный стандарт ISO 20022, что обеспечит унификацию и повышение эффективности обмена финансовыми сообщениями между участниками рынка [14].

С целью всестороннего анализа факторов, определяющих развитие искусственного интеллекта в Республике Казахстан, в таблице 1 обобщены ключевые мотивы, реализуемые инициативы, ожидаемые преимущества и актуальные риски, что позволяет оценить как текущее положение, так и стратегические направления внедрения ИИ в различных секторах экономики и государственного управления.

Таблица – 1

Стратегические предпосылки, инициативы, преимущества и риски развития искусственного интеллекта в Республике Казахстан*

Категория	Подкатегория	Содержание
1. Причины и мотивация	Глобальный тренд	ИИ как драйвер экономического роста, трансформация госуправления, рынка труда и индустрий.
	Экономические стимулы	- Диверсификация экономики за счёт внедрения ИИ в несырьевые отрасли (с/х, логистика, финансы).- Привлечение иностранных инвестиций через создание ИИ-хаба.
	Геополитические амбиции	Укрепление цифрового суверенитета, технологический нейтралитет в условиях глобальной конкуренции.
2. Ключевые инициативы (2025)	AlemAI – национальный центр ИИ	- Разработка ИИ-продуктов, акселерация стартапов, трансфер технологий и обучение специалистов.
	Консультативный совет по ИИ при Президенте	- Стратегическое регулирование, разработка этических и правовых норм с участием международных экспертов.
3. Потенциальные преимущества	Для государства	- Автоматизация управленческих процессов.- Развитие умных городов.- Прогнозная аналитика в здравоохранении и экономике.
	Для бизнеса	- Повышение производительности и снижение затрат.- Создание новых рынков и продуктов (fintech, edtech, agrotech).- Рост экспортного потенциала цифровых решений.
4. Основные вызовы и риски	Социальные риски	Потеря рабочих мест из-за автоматизации, риск социальной нестабильности без переобучения.
	Этические и юридические проблемы	- Регулирование решений ИИ.- Ответственность за действия ИИ.- Предотвращение дискриминации в алгоритмах.
	Киберугрозы и приватность	Угрозы кибератак, необходимость в защите персональных данных и цифровой инфраструктуры.
	Технологическая зависимость	Отсутствие собственной аппаратной базы ведёт к зависимости от внешних поставщиков (США, Китай).

** составлена авторами по источнику [7,8,13,14]*

В таблице 1 систематизированы ключевые аспекты мотивации, реализуемых инициатив, потенциальных преимуществ и вызовов, связанных с развитием технологии искусственного интеллекта (ИИ) в Республике Казахстан. Представленная структура отражает комплексный подход государства к формированию ИИ-экосистемы, основанный на глобальных тенденциях, национальных стратегических интересах и особенностях внутренней социально-экономической среды.

На этапе мотивации основополагающим фактором выступает признание ИИ в качестве одного из главных драйверов современного экономического роста и структурной трансформации. Казахстан стремится использовать ИИ не только для диверсификации экономики, но и для усиления

позиций на международной арене путём укрепления цифрового суверенитета и технологической независимости.

Наиболее значимыми инициативами 2025 года являются создание национального центра AlemAI, нацеленного на разработку ИИ-решений и подготовку кадров, а также формирование Консультативного совета по ИИ при Президенте Республики Казахстан. Эти меры указывают на стремление к институционализации подходов к развитию ИИ с учётом как технологических, так и этико-правовых аспектов.

Потенциальные преимущества, согласно систематизации, охватывают как государственный, так и частный секторы. Государство получает инструменты автоматизации, повышения эффективности управления и прогнозной аналитики. Бизнес, в свою очередь, выигрывает за счёт оптимизации издержек, создания новых цифровых продуктов и расширения экспортного потенциала в сегменте цифровых решений.

Однако реализация потенциала ИИ сопряжена с рядом значимых вызовов. В социальном плане ключевыми рисками выступают возможные потери рабочих мест и обострение социальной нестабильности без проведения системной политики переобучения и адаптации населения. Этические и юридические вопросы включают необходимость определения ответственности за действия ИИ и минимизации предвзятости алгоритмов. Кроме того, вопросы кибербезопасности и конфиденциальности требуют приоритетного внимания в условиях роста угроз цифрового характера. Отдельного внимания заслуживает вызов технологической зависимости, связанный с отсутствием собственной аппаратной базы, что создаёт риски зависимости от иностранных поставщиков.

Таблица – 2

SWOT-анализ стратегических условий развития искусственного интеллекта в Республике Казахстан*

Сильные стороны (Strengths)	Слабые стороны (Weaknesses)
Политическая поддержка на уровне Президента и Правительства (например, создание Консультативного совета по ИИ). Запуск национальных инициатив (AlemAI, цифровизация госуслуг). Наличие квалифицированных IT-кадров и участие в международных рейтингах цифровизации.	Ограниченное финансирование ИИ-проектов в частном секторе. Отсутствие полноценной правовой и этической базы для регулирования ИИ. Недостаточная координация между госструктурами и бизнесом. Слабая внутренняя ИТ-инфраструктура в регионах.
Возможности (Opportunities)	Угрозы (Threats)
Повышение эффективности государственного управления за счёт ИИ. Развитие новых секторов экономики: agrotech, edtech, fintech.▪ Привлечение иностранных инвестиций в ИИ-хабы и акселераторы. Формирование интеллектуального капитала через программы обучения и стажировок. Укрепление цифрового и технологического суверенитета.	Рост безработицы вследствие автоматизации. Этические и правовые риски (алгоритмическая дискриминация, непрозрачность ИИ-решений). Киберугрозы и утечка персональных данных. Технологическая зависимость от зарубежного оборудования и ПО. Низкий уровень цифровой грамотности среди части населения.

** составлено авторами по источнику [7,8,13,14]*

Проведённый в таблице 2 SWOT-анализ позволяет выявить стратегически значимые аспекты, влияющие на развитие искусственного интеллекта в Казахстане. Сильные стороны (Strengths) демонстрируют наличие институциональной и политической воли, выраженной в поддержке на высшем уровне, запуске национальных инициатив (например, AlemAI), а также наличии кадрового потенциала в ИТ-сфере. Эти факторы создают фундамент для ускоренного внедрения ИИ в различные секторы экономики.

Однако слабые стороны (Weaknesses) свидетельствуют о существующих ограничениях, препятствующих устойчивому росту: нехватка частных инвестиций, фрагментарность правового регулирования и ограниченность ИТ-инфраструктуры, особенно в региональном разрезе.

Недостаточная межведомственная координация также снижает эффективность реализации государственной стратегии в области ИИ.

В блоке возможностей (Opportunities) прослеживается значительный трансформационный потенциал ИИ для государственного управления, диверсификации экономики и развития человеческого капитала. В частности, акцент на развитие agrotech, edtech и fintech может способствовать формированию новых ниш на цифровом рынке и привлечению инвестиций, а также укреплению технологического суверенитета страны.

В то же время анализ угроз (Threats) указывает на риски, связанные с социальной нестабильностью в условиях автоматизации, этическими дилеммами и кибербезопасностью. Особую озабоченность вызывает потенциальная зависимость от зарубежных технологических решений, а также цифровое неравенство в обществе, выражающееся в низком уровне цифровой грамотности среди значительной части населения.

Таким образом, развитие ИИ в Казахстане требует сбалансированного подхода, предполагающего не только технологические и инфраструктурные меры, но и правовые, этические и образовательные инициативы, направленные на обеспечение инклюзивного и устойчивого цифрового будущего страны.

Заключение. Проведённое исследование позволило выявить ключевые особенности, барьеры и перспективы внедрения искусственного интеллекта в контексте цифровой трансформации экономики Республики Казахстан. На основе анализа стратегических документов, международного опыта и экспертных оценок было установлено, что ИИ способен выступать в качестве катализатора структурных изменений как в финансовом секторе, так и в смежных отраслях. При этом его эффективное внедрение требует комплексного подхода, включающего развитие нормативно-правовой базы, инвестиционной привлекательности и цифровой инфраструктуры.

Новизна работы заключается в систематизации текущих инициатив Казахстана по развитию ИИ, а также в разработке аналитической рамки оценки потенциала и рисков цифровой трансформации на национальном уровне. Результаты могут быть использованы при формировании государственной цифровой политики, а также в разработке корпоративных стратегий перехода к интеллектуальным технологиям.

Рекомендуется продолжить научные исследования в направлении оценки социально-экономических эффектов от внедрения генеративного ИИ, разработки модели этического регулирования и формирования институциональных механизмов поддержки ИИ-инициатив в условиях технологического суверенитета.

ЛИТЕРАТУРА

1. Гельманова З.С., Мажитова С. К. Оценка вклада цифровизации в экономический рост // Вестник КазЭУФМТ. – 2022. – №1(46). – С. 88–95. – doi: 10.52260/2304-7216.2022.1(46).13

2. Назаров Д.М., Назаров А.Д. Перспективы искусственного интеллекта и их влияния на цифровую экономику России //Умная цифровая экономика. – 2022. – Т.2. – №3. – С. 55–59.

3. Платунина Г.П., Ермоленко Д.С. Тренды в развитии цифровой экономики //Экономика и качество систем связи. – 2021. – №1(19). – С. 13–20.

4. Шваб К. Четвертая промышленная революция. М.: Эксмо. – 2016. – 138 с.

5. Guryanova A., Khafiyatullina E., Petinova M., Vorontsov V. Technological Prerequisites and Humanitarian Consequences of Ubiquitous Computing and Networking // Lecture Notes in Networks and Systems. – 2020. – №91. – P. 1042–1050. – doi: 10.1007/978-3-030-32015-7_124.

6. Digital Cooperation Organization. Digital Economy Trends 2025. – URL: https://dco.org/digital-economy-trends-2025-report/

7. Министерство цифрового развития, инноваций и аэрокосмической промышленности РК. Цифровой Казахстан. Государственная программа. – URL: https://digitalkazakhstan.kz

8. Постановление Правительства Республики Казахстан от 24 июля 2024 года № 592. «Об утверждении Концепции развития искусственного интеллекта на 2024–2029 годы».

9. Reuters. Goldman Sachs launches AI assistant firmwide, memo shows. – URL: https://www.reuters.com/business/goldman-sachs-launches-ai-assistant-firmwide-memo-shows-2025-06-23/

10. Wells Fargo Stories. Wells Fargo, artificial intelligence, and you. – URL: https://stories.wf.com/wells-fargo-artificial-intelligence-and-you/

11. Deutsche Bank; Kodex AI. Adopting generative AI in banking: white paper. – URL: https://corporates.db.com/publications/White-papers-guides/adopting-generative-ai-in-banking

12. American Express. Generative AI Meets Open Source at American Express. – URL: https://americanexpress.io/generative-ai-meets-open-source-at-american-express

13. АО «Национальная платежная корпорация» Национального Банка Республики Казахстан. Искусственный интеллект на финансовом рынке Казахстана: текущее состояние, перспективы и анализ регуляторных подходов. – URL: https://nationalbank.kz/ru/news/analitika-metodologiya/rubrics/2211

14. Национальный Банк Казахстана. Open API и Open Banking: доклад о результатах пилотного проекта. – URL: https://www.nationalbank.kz/ru/page/Digital-Financial-Infrastructure

REREFERENCES

1. Gel'manova Z., Mazhitova S. Ocenka vklada cifrovizacii v ekonomicheskij rost [Assessment of the contribution of digitalization to economic growth] // Vestnik KazEUFMT. – 2022. – №1(46). – S. 88–95. – doi: 10.52260/2304-7216.2022.1(46).13 [In Russian]

2. Nazarov D., Nazarov A. Perspektivy iskusstvennogo intellekta i ih vliyaniya na cifrovuyu ekonomiku Rossii [Prospects of artificial intelligence and their impact on the digital economy of Russia]//Umnaya cifrovaya ekonomika. – 2022. – T.2. – №3. – S. 55–59. [In Russian]

3. Platunina G., Ermolenko D. Trendy v razvitii cifrovoj ekonomiki //Ekonomika i kachestvo sistem svyazi [Trends in the development of the digital economy //Economics and quality of communication systems]. – 2021. – №1(19). – S. 13–20. [In Russian]

4. Shvab K. Chetvertaya promyshlennaya revolyuciya [The Fourth Industrial Revolution]. M.: Eksmo. – 2016. – 138 s. [In Russian]

5. Guryanova A., Khafiyatullina E., Petinova M., Vorontsov V. Technological Prerequisites and Humanitarian Consequences of Ubiquitous Computing and Networking // Lecture Notes in Networks and Systems. – 2020. – №91. – P. 1042–1050. – doi: 10.1007/978-3-030-32015-7_124.

6. Digital Cooperation Organization. Digital Economy Trends. – 2025. – URL: https://dco.org/digital-economy-trends-2025-report/

7. Ministerstvo cifrovogo razvitiya, innovacij i aerokosmicheskoj promyshlennosti RK. Cifrovoj Kazahstan. Gosudarstvennaya programma [Ministry of Digital Development, Innovation and Aerospace Industry of the Republic of Kazakhstan. Digital Kazakhstan. The State program]. – URL: https://digitalkazakhstan.kz [In Russian]

8. Postanovlenie Pravitel'stva Respubliki Kazahstan ot 24 iyulya 2024 goda № 592. «Ob utverzhdenii Koncepcii razvitiya iskusstvennogo intellekta na 2024–2029 gody» [Resolution of the Government of the Republic of Kazakhstan dated July 24, 2024 No. 592. "On approval of the Concept of Artificial Intelligence Development for 2024-2029"]. [In Russian]

9. Reuters. Goldman Sachs launches AI assistant firmwide, memo shows. – URL: https://www.reuters.com/business/goldman-sachs-launches-ai-assistant-firmwide-memo-shows-2025-06-23/

10. Wells Fargo Stories. Wells Fargo, artificial intelligence, and you. – URL: https://stories.wf.com/wells-fargo-artificial-intelligence-and-you/

11. Deutsche Bank; Kodex AI. Adopting generative AI in banking: white paper. – URL: https://corporates.db.com/publications/White-papers-guides/adopting-generative-ai-in-banking

12. American Express. Generative AI Meets Open Source at American Express. – URL: https://americanexpress.io/generative-ai-meets-open-source-at-american-express

13. AO «Nacional'naya platezhnaya korporaciya» Nacional'nogo Banka Respubliki Kazahstan. Iskusstvennyj intellekt na finansovom rynke Kazahstana: tekushchee sostoyanie, perspektivy i analiz regulyatornyh podhodov [JSC "National Payment Corporation" of the National Bank of the Republic of Kazakhstan. Artificial intelligence in the financial market of Kazakhstan: current state, prospects and analysis of regulatory approaches]. – URL: https://nationalbank.kz/ru/news/analitika-metodologiya/rubrics/2211 [In Russian]

14. Nacional'nyj Bank Kazahstana. Open API i Open Banking: doklad o rezul'tatah pilotnogo proekta [The National Bank of Kazakhstan. Open API and Open Banking: report on the results of the pilot project]. – URL: https://www.nationalbank.kz/ru/page/Digital-Financial-Infrastructure [In Russian]

Мухияева Д.М., Байгабулова К.К., Кальжанова К.А., Шаяхметова Ш.Т.

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ЦИФРЛЫҚ ЭКОНОМИКА ЖАҒДАЙЫНДАҒЫ ЖАСАНДЫ ИНТЕЛЛЕКТІҢ ДАМУЫ

Андатпа

Мақалада Қазақстан Республикасының экономикасын цифрлық түрлендіру жағдайында жасанды интеллектіні (ЖИ) дамытудың ерекшеліктері зерттеледі. Тақырыптың өзектілігі ЖИ-дің қаржылық-экономикалық басқаруға әсерін кешенді бағалау, институционалдық және технологиялық кедергілерді анықтау, сондай-ақ дамудың стратегиялық бағыттарын әзірлеу қажеттілігімен негізделеді. Зерттеудің мақсаты – ЖИ саласындағы ұлттық саясат пен бастамаларды талдау, қаржы секторында генеративті ЖИ-дің әлеуетін анықтау және оны тиімді енгізу шараларын негіздеу.

Зерттеуде Қазақстанның «Цифрлық Қазақстан» мемлекеттік бағдарламасы мен 2024–2029 жылдарға арналған Жасанды интеллектіні дамыту тұжырымдамасы сынды стратегиялық және бағдарламалық құжаттары қарастырылған. Ресми дереккөздерге контент-талдау, халықаралық және отандық тәжірибелерді салыстыру, сондай-ақ ЖИ-ді енгізу жағдайларына SWOT-талдау жүргізілді. ЖИ дамуына байланысты күшті және әлсіз жақтар, мүмкіндіктер мен қауіптер анықталды. Қаржы секторы ЖИ технологияларын ішінара қолдана бастағанымен, оны кеңінен қолдану үшін нормативтік, кадрлық және технологиялық негізді күшейту қажет екені дәлелденді.

Генеративті ЖИ бизнес-процестердің тиімділігін арттырып, аналитикалық функцияларды автоматтандырып, клиенттерге қызмет көрсету форматын түбегейлі өзгертуге қабілетті екені көрсетілді. Әлеуметтік, этикалық және киберқауіптерге, сондай-ақ цифрлық теңсіздік мәселесіне ерекше назар аударылды. Инвестицияларды ынталандыру, цифрлық инфрақұрылымды дамыту және білікті кадрларды даярлау бойынша шаралар ұсынылды.

Зерттеу нәтижелері мемлекеттік органдар, қаржы ұйымдары мен цифрлық экономиканы орнықты және инклюзивті дамытуға мүдделі ғылыми қауымдастық үшін практикалық маңызға ие.

Mukhiyayeva D., Baigabulova K., Kalzhanova K., Sharafat S.

DEVELOPMENT OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN THE CONTEXT OF KAZAKHSTAN'S DIGITAL ECONOMY

Annotation

This article explores the development of artificial intelligence (AI) in the context of the digital transformation of the Republic of Kazakhstan’s economy. The relevance of the topic is determined by the need for a comprehensive assessment of AI's impact on financial and economic governance, the identification of institutional and technological barriers, and the development of strategic directions for progress. The purpose of the study is to analyze national policies and initiatives in the field of AI, identify the potential of generative AI in the financial sector, and substantiate measures for its effective implementation.

The study examines Kazakhstan’s strategic and programmatic documents, including the state program "Digital Kazakhstan" and the Concept for the Development of Artificial Intelligence for 2024–2029. The research methodology includes content analysis of official sources, a comparative review of international and national experiences, and a SWOT analysis of AI implementation conditions. The analysis reveals the strengths and weaknesses, opportunities, and threats associated with the development of AI. It is established that while AI integration in Kazakhstan’s financial sector is already underway, it requires enhanced regulatory, human, and technological support.

The findings show that generative AI can increase the efficiency of business processes, automate analytical functions, and transform customer service. Particular attention is given to social, ethical, and cybersecurity risks, as well as the issue of digital inequality. The article proposes measures to stimulate investment, develop digital infrastructure, and train qualified specialists.

The results obtained have practical value for government agencies, financial institutions, and the research community interested in the sustainable and inclusive development of Kazakhstan’s digital economy.

DOI 10.52260/2304-7216.2025.2(59).40
УДК 332.1
ГРНТИ 06.71.15, 06.81.25, 06.35.31

А.К. Байкин*, PhD[1]
Л.А.-Н. Байжанова, магистр[1]
Р.С. Жусупов, PhD, старший преподаватель[2]
З.Ж. Кенжегалиева, PhD[2]
Костанайский региональный университет
имени Ахмета Байтұрсынұлы,
г. Костанай, Казахстан[1]
Атырауский университет имени Х. Досмухамедова,
г. Атырау, Казахстан[2]
* - основной автор (автор для корреспонденции)
e-mail: Alakai.su@mail.ru

ЦИРКУЛЯРНАЯ ЭКОНОМИКА КАК ФАКТОР ИНВЕСТИЦИОННОЙ ПРИВЛЕКАТЕЛЬНОСТИ РЕГИОНОВ

В статье рассматривается роль экономики замкнутого цикла (ЭЗЦ) как стратегического инструмента устойчивого развития3и повышения инвестиционной привлекательности регионов Казахстана. Сделан акцент на адаптации зарубежного опыта к национальному и региональному контексту. Применен сравнительный анализ на основе рассмотрения практик ЕС, Китая, Финляндии и Нидерландов и анализа институциональных барьеров (правовых, финансовых и организационных). Сформулированы рекомендации по совершенствованию региональной политики в сфере устойчивого управления ресурсами и привлечения инвестиций. Предложенные выводы и рекомендации могут быть использованы при формировании региональных стратегий устойчивого развития и привлечении инвестиций на основе принципов циркулярной экономики.

Авторы подчёркивают необходимость адаптации международных практик к казахстанским условиям с учётом институциональных, ментальных и экономических особенностей регионов. Особое внимание уделяется роли институтов развития, высших учебных заведений и технологических парков в формировании кластеров циркулярной экономики. Университеты рассматриваются как центры подготовки кадров, трансфера технологий и генерации инноваций, тогда как технопарки способствуют практической коммерциализации устойчивых решений.

В статье обоснована важность координации между государственными органами, бизнесом, НПО и академическим сектором, а также обозначена роль цифровой трансформации как катализатора циркулярных процессов.

Ключевые слова: *экономика замкнутого цикла, инвестиционная привлекательность, устойчивое развитие, монопрофильные регионы, институциональные провалы, кластерный подход, региональное развитие.*

Кілт сөздер: *тұйық экономикалық модель, инвестициялық тартымдылық, орнықты даму, моноқұрылымды өңірлер, институционалдық кемшіліктер, кластерлік тәсіл, аймақтық даму.*

Keywords: *circular economy, investment attractiveness, sustainable development, single-industry regions, institutional failures, cluster approach, regional development.*

JEL: Q01, Q56, R11, O44

Введение. В условиях обостряющихся глобальных вызовов — истощения природных ресурсов, изменения климата и роста объёмов отходов — концепция экономики замкнутого цикла (ЭЗЦ) становится ключевым направлением устойчивого развития. Она направлена на сокращение потребления первичных ресурсов, продление жизненного цикла материалов и восстановление экологического баланса за счёт эффективного управления ресурсными потоками. Международный опыт (ЕС, Финляндия, Нидерланды, Китай) демонстрирует, что внедрение циркулярной модели способствует не только снижению экологической нагрузки, но и повышению инвестиционной привлекательности территорий за счёт развития инновационной индустрии, перерабатывающих производств и создания новых форм занятости.

Для Республики Казахстан, характеризующейся высокой долей сырьевого сектора и неоднородным социально-экономическим профилем регионов, ЭЗЦ представляет собой потенциал

для глубокой экономической трансформации, достижения технологического суверенитета и устойчивого роста. Особенно актуальной задачей становится адаптация успешных зарубежных практик к казахстанским условиям, включая институциональные, ментальные и структурные особенности монопрофильных территорий.

Цель настоящего исследования — обосновать роль экономики замкнутого цикла в формировании устойчивой инвестиционной привлекательности регионов Казахстана с учётом международного опыта и специфики отечественных институциональных ограничений. В рамках поставленной цели решаются следующие задачи: анализируется концептуальная база циркулярной экономики и её связь с инвестиционной политикой; проводится сравнительный анализ международных кейсов (ЕС, КНР, Финляндия, Нидерланды); выявляются институциональные барьеры внедрения ЭЗЦ в Казахстане; оценивается потенциал моногородов как площадок для циркулярной трансформации; формулируются практические рекомендации по адаптации зарубежного опыта.

Методологическую основу исследования составляют методы сравнительного анализа, что позволяет сопоставить подходы различных стран и обосновать их применимость к казахстанским условиям. Проведённый анализ создаёт теоретическую и прикладную основу для перехода к основной части статьи, в которой раскрываются результаты исследования и даны практические рекомендации по интеграции ЭЗЦ в региональную инвестиционную политику Казахстана.

Обзор литературы. Вопросы устойчивого развития и повышения инвестиционной привлекательности регионов в последние годы все чаще рассматриваются в контексте внедрения экономики замкнутого цикла (ЭЗЦ). Данный подход предполагает переход от линейной модели «взять-произвести-выбросить» к модели, основанной на повторном использовании, переработке и сохранении ресурсов на максимально возможном уровне их ценности [9; 10].

Работы зарубежных исследователей, таких как W. Stahel [10], J. Korhonen и A. Honkasalo [12], подчеркивают, что циркулярная экономика способствует формированию новых рынков, повышает экономическую устойчивость территорий и снижает риски, связанные с дефицитом ресурсов. Китайский опыт, рассмотренный в публикации Geng Y. и соавт. [11], демонстрирует эффективность государственных программ по поощрению замкнутых промышленных кластеров как основы для формирования инвестиционно привлекательных территорий.

Анализ научных трудов зарубежных ученых, прежде всего С.Г. Пьянковой, свидетельствует о высокой значимости институциональной среды в процессах регионального развития. В своих работах Пьянкова С.Г. [1; 3; 4] акцентирует внимание на институциональных провалах монопрофильных территорий, предлагая концептуальные модели их преодоления через механизмы внутренней самотрансформации, развитие промышленного туризма и внедрение инновационных практик. Эти подходы являются особенно актуальными для казахстанских регионов с доминирующим сырьевым или аграрным профилем.

В рамках более широкого анализа устойчивого развития территорий, Тимакова Р.Т. и Пьянкова С.Г. [2] обосновывают значимость привлечения инвестиций в нематериальные активы, такие как туристический и человеческий потенциал, что также может быть реализовано в модели ЭЗЦ. Их выводы подкрепляются идеей необходимости кластерного и сетевого взаимодействия между государством, бизнесом и образовательными учреждениями.

Также значительный вклад в исследование цифровизации и ее влияния на трансформацию экономики регионов внесли Pyankova S.G., Zakolyukina E.S. [7], а также Demin S. и соавт. [8]. Их подходы к синтетическому управлению инфраструктурой и цифровыми потоками могут быть адаптированы для циркулярной модели на региональном уровне, в частности в рамках разработки цифровых платформ для мониторинга переработки отходов и повторного использования ресурсов.

Таким образом, существующая литература подчеркивает значимость междисциплинарного подхода к реализации экономики замкнутого цикла как фактора устойчивой инвестиционной привлекательности. Научные труды позволяют обосновать необходимость институциональной перестройки и технологической трансформации регионов в целях перехода к циркулярной модели развития, что и составляет предмет дальнейшего исследования в настоящей статье.

Основная часть. Современные стратегические ориентиры развития Казахстана предполагают интеграцию устойчивых моделей, одной из которых является экономика замкнутого цикла (ЭЗЦ). Под ЭЗЦ понимается система, в которой ресурсы используются максимально эффективно и

повторно, что позволяет минимизировать отходы и создать добавленную стоимость на каждом этапе производственного процесса.

Зарубежный опыт, в частности моделей Нидерландов, Финляндии и Китая, демонстрирует высокую эффективность циркулярных подходов в решении задач ресурсосбережения и инвестиционной привлекательности. В Финляндии циркулярная экономика включена в национальную стратегию роста. В Китае на уровне провинций разработаны циркулярные индустриальные парки. В Нидерландах система вторичного использования строительных материалов способствует формированию устойчивого инвестиционного климата в сфере недвижимости.

Основные показатели циркулярной экономики в разных странах заметно различаются. Так например, в Казахстане к 2024 г. лишь около 26 % твёрдых коммунальных отходов подвергались переработке, это существенно ниже уровня Евросоюза, где в 2023 г. в среднем перерабатывалось 48 % бытовых отходов (и почти 50 % отходов перерабатывается уже в Германии, Австрии, Словении и других странах). Для сравнения, Финляндия достигла 43,7 %, а Нидерланды – почти 80 %. Доля вторичных материалов в экономике (КИМ, *circular material use rate*) в ЕС составляет 11,8 % (2023), тогда как в Нидерландах она уже 30,6 %– один из лучших показателей в Европе. В Финляндии же базовый КИМ оценивается в 3 % с целевым значением**.** 6 % к концу 2035 г. Стоит отметить для Казахстана данные по доле вторичного сырья официально не публикуются, но её можно считать минимальной из-за отсутствия развитой перерабатывающей базы. К сравнению в Китае национальные программы нацелены на достижение 60 % утилизации промышленных и строительных отходов к 2025 г. и загрузку переработкой 450 млн. т. металлов/бумаги ежегодно.

Таблица –1

Сравнение ключевых показателей циркулярной экономики

№	Показатель	Казахстан	ЕС (среднее)	Финляндия	Нидерланды	Китай
1	2	3	4	5	6	7
1	Уровень переработки ТКО (%)	26 %	48 %	43.7 %	≈80 %	Цель 60%
2	Доля вторичных материалов (КИМ, %)	-	11.8 %	6 %	Цель 30.6%	-
3	Национальные стратегии и цели	Концепция «Таза Казахстан» (2024–2029)	План действий ЦЭП (2020) и «Новый европейский зелёный курс»; 20 из 27 стран ЕС утвердили собственные стратегии	Программа ЦЭ (Нац. пар-р 2035): сырьевые цели – не превысить уровень 2015 г.; удвоить ресурсную производительность и CMU к 2035; Закон о отходах: 60 % переработки к 2030	Национальная программа «Nederland Circulair 2050» (утв. 2016): −50 % первичного сырья к 2030; ПНЦЭ 2023–2030	План «14-я пятилетка»: строить «зеленую» и «циклическую» экономику; Директива Госсовета 2024 по системе утилизации отходов, цели: 60 % утилизации ТКО, 450 млн т металлов/бумаги
4	Государственное финансирование ЭЗЦ	Льготные кредиты	Частные инвестиции, гос. поддержка	Содействие нац. и ЕС-фондов	Суммарные инвестиции гос.бюджета	Крупные ГЧП-проекты
5	Стартапы и инициативы	Ряд пилотных проектов	Развиты акселераторы и грантовые программы для «зелёных» стартапов	Бизнес-инкубаторы	Мощная сеть «зеленых» хабов и акселераторов	Государство поддерживает НИОКР
6	Влияние на занятость и инвестиции	Пока ограниченное: из-за низких тарифов и инфраструктуры ЦЭ в Казахстане остаётся малопривлекательной	В ЕС перепроизводство управляется за счёт СЕ-моделей: переработка и ремонт создают миллионы рабочих мест	Сектора ЦЭ заняли ~41 744 чел. (2024), что составляет ~1,5 % занятых.	Амбициозная гос.политика стимулирует инвестиции в переработку	ЦЭ в Китае тесно связана с политикой «двугодовой стратегии»: создаются миллионы «зелёных» рабочих мест в перерабатывающей промышленности

**составлено авторами на основе источника [4]*

Анализ данных таблицы показывает: лидерами являются Нидерланды и Финляндия (в ЕС) с высокими показателями рециклинга и чёткой стратегией ЭЗЦ. ЕС в целом активно инвестирует в циркулярные проекты (среднее финансирование ЭЗЦ по данным ЕИБ растёт) и формализовал цели ЭЗЦ в документах и директивах. В Казахстане же развитие замкнутой экономики только начинается: принята концепция «Таза Казахстан» с целями 38 % утилизации отходов к 2029 г., внедряются льготные инструменты финансирования, при этом остаются проблемы: низкие тарифы и несовершенная инфраструктура препятствуют росту переработки. Китай ориентирован на масштабную постройку перерабатывающей сети по государственным планам (цели 2025 г. – 60 % утилизации отходов, рост отраслевого выпуска до 5 трлн CNY, что делает ЭЗЦ важным драйвером занятости и инвестиций.

Для Казахстана ключевыми барьерами остаются;

- моносырьевой характер экономики;
- институциональные провалы в управлении (по Пьянковой С.Г.) [4];
- отсутствие стимулов для внедрения ЭЗЦ на региональном уровне.

Согласно модели С.Г. Пьянковой, монопрофильные регионы испытывают институциональные разрывы, выражающиеся в слабой координации между бизнесом, государством и образовательной сферой. Она подчеркивает необходимость формирования механизмов внутренней самотрансформации регионов через развитие новых производственных цепочек, внедрение инноваций и активное вовлечение местных сообществ.

Применительно к казахстанским реалиям, в условиях необходимости технологического суверенитета, ЭЗЦ может стать механизмом обеспечения устойчивого развития. В частности, такие элементы как:

- переработка строительных отходов,
- внедрение биоэкономики в сельском хозяйстве,
- развитие локальных циклов водоочистки и энергосбережения могут служить точками роста для регионов.

Циркулярная модель предлагает диверсификацию инвестиций. Если традиционные вложения направлены в сырьевой сектор, то циркулярные инвестиции охватывают экологические стартапы, сервисы по переработке и ремонту, цифровые платформы обмена ресурсами. Это позволяет регионам выходить за пределы устоявшихся рамок и предлагать уникальные продукты и услуги [10].

Внедрение экономики замкнутого цикла способствует не только диверсификации направлений вложений, но и формированию устойчивой региональной модели развития. Так, по мнению У. Макдоноу и М. Браунгарта (авторов концепции Cradle to Cradle), переход к циркулярной экономике требует полного пересмотра проектирования продуктов: от линейной модели "производство – потребление – утилизация" к модели, где отходы одного процесса становятся ресурсом для другого. Это создаёт возможности для новых бизнес-моделей, включая аренду, совместное использование, лизинг и возврат.

Исследования Эллен МакАртур Фонд (Ellen MacArthur Foundation) также подчёркивают, что регионы, ориентирующиеся на принципы ЭЗЦ, получают конкурентные преимущества за счёт более устойчивой ресурсной базы и снижения зависимости от импорта сырья. Кроме того, в условиях цифровизации происходит активная интеграция платформенной экономики, где цифровые решения обеспечивают прозрачность цепочек поставок, управление ресурсами в реальном времени и повышение эффективности переработки [10].

Согласно обзорам Европейской комиссии, внедрение циркулярных принципов способствует созданию рабочих мест в секторе вторичной переработки и ремонтов, тем самым поддерживая малый и средний бизнес. Это особенно важно для периферийных и монопрофильных регионов, где традиционные отрасли утрачивают экономическую эффективность.

Таким образом, экономика замкнутого цикла открывает перед регионами возможность не только трансформировать структуру своих инвестиций, но и переосмыслить экономическое позиционирование. Вместо концентрации на сырьевых отраслях, они могут развивать инновационные экосистемы, в которых переработка, продление жизненного цикла товаров и цифровой обмен становятся ключевыми элементами устойчивого роста.

Применение зарубежных наработок требует адаптации. Необходимо учитывать менталитет, уровень развития малого и среднего бизнеса, поддержку НПО и вовлеченность гражданского

общества. В Казахстане важна роль институтов развития и местных исполнительных органов. Требуется формирование кластеров циркулярной экономики с опорой на высшие учебные заведения и технологические парки.

Стоит отметить, что в основе циркулярной экономики – отказ от линейной «взять–пользоваться–выбросить» модели и длительное сохранение ценности ресурсов. Как подчёркивает Вальтер Шталя, такой подход предполагает сохранение стоимости существующих ресурсов и уменьшение отходов. Ключевую роль здесь играют сами люди: в циркулярной экономики «люди всех возрастов и профессий являются центром модели», а модель требует смены мышления от владения к рациональному использованию [1].

Следовательно, при адаптации зарубежного опыта для Казахстана необходимо учитывать местный менталитет и уже существующие практики (например, традиции ремонта и повторного использования), а также уровень развития малого и среднего бизнеса, активность НПО и гражданского общества

Эксперты ООН/ПРООН констатируют, что Казахстан должен адаптировать передовые мировые практики к своим условиям, укрепляя законодательство и стимулируя внедрение замкнутых производственных циклов с учётом национальных особенностей. Только такой комплексный подход создаёт основу для устойчивого перехода. Важным инструментом реализации циркулярных принципов становится формирование кластеров на базе вузов и технопарков. Университеты должны расширять образовательные программы по ресурсосбережению и устойчивым технологиям, развивать научные исследования и технологический трансфер для коммерциализации инноваций. Технопарки создают инфраструктуру для инновационных стартапов, объединяя промышленные предприятия, исследовательские институты, учебные заведения и фонды. Такие кластеры как инно-вационный парк «Алатау» в Алматы поощряют объединение талантливых молодых специалистов и инвестиционного капитала, создавая синергии между бизнесом и наукой и ускоряя внедрение новых решений. Государственные и региональные органы власти отвечают за создание благоприятной среды для циркулярного перехода. В числе мер – разработка стандартов и нормативов в сфере обращения с отходами, а также экономические стимулы: субсидии, налоговые льготы и другие преференции для предприятий, перерабатывающих вторичное сырьё

Институты развития и местные акиматы должны координировать кластерные инициативы, поддерживать проекты по «зелёным» технологиям и привлекать частные инвестиции. Включение принципов замкнутого цикла в региональные стратегии развития, организация экопарков и индустриальных зон с инфраструктурой переработки повышают конкурентоспособность территории. Кроме того, цифровизация государственных услуг и переход к «цифровому государству» делают управление прозрачнее и эффективнее, что укрепляет доверие инвесторов

Цифровая трансформация является важным драйвером циркулярной экономики и инвестиционной привлекательности. Цифровые платформы совместного потребления, Интернет вещей и аналитика больших данных позволяют оптимизировать учёт ресурсов, обратную логистику и прослеживаемость материалов по всей цепочке поставок

Совместное использование цифровых технологий и циркулярных принципов усиливает эффективность экономики регионов и демонстрирует их приверженность устойчивому развитию, делая регионы более привлекательными для долгосрочных инвестиций.

Заключение. Экономика замкнутого цикла (ЭЗЦ) в современных условиях становится не только моделью экологически ответственного потребления, но и эффективным инструментом повышения инвестиционной привлекательности регионов. В условиях трансформации глобальных цепочек поставок, ограниченности ресурсов и ужесточения экологических стандартов, регионы, ориентирующиеся на принципы ЭЗЦ, получают устойчивые конкурентные преимущества. Это выражается в создании новых экономических ниш, развитии малого и среднего бизнеса, привлечении инвестиций в нематериальные активы и расширении занятости в секторах переработки, ремонта и цифровых решений.

Проведённый анализ показал, что успешное внедрение циркулярной модели в Казахстане требует не прямого заимствования зарубежного опыта, а его адаптации с учётом институциональных, экономических и культурных особенностей регионов. Ключевыми препятствиями остаются фрагментированность государственной политики, низкая вовлечённость частного сектора и отсутствие стимулов к переработке и повторному использованию ресурсов.

В этой связи, на основе полученных результатов, предлагаются следующие практические меры:

1. Разработка и утверждение национальной стратегии по циркулярной экономике, включающей конкретные целевые индикаторы, механизмы мониторинга и оценку региональной эффективности.

2. Создание региональных кластеров циркулярной экономики на базе университетов, технопарков и промышленных зон с государственно-частным партнёрством.

3. Включение принципов ЭЗЦ в региональные стратегии развития, в том числе через поддержку стартапов и малых предприятий в сфере повторного использования, ремонта и цифровых экологических сервисов.

4. Предоставление налоговых и финансовых стимулов (льготы, субсидии, гранты) для предприятий, внедряющих циркулярные технологии.

5. Развитие образовательных программ и повышение квалификации в области устойчивого производства, управления отходами и цифровизации логистических цепочек.

6. Формирование цифровой инфраструктуры (онлайн-платформы обмена ресурсами, системы учёта и отслеживания материалов), обеспечивающей прозрачность процессов и доверие со стороны инвесторов.

7. Укрепление координации между государством, бизнесом и академическим сектором, включая создание консультативных советов по вопросам устойчивого и замкнутого развития на региональном уровне.

В совокупности, реализация указанных мер позволит не только повысить инвестиционную привлекательность казахстанских регионов, но и создать устойчивую экономическую модель, способную к самотрансформации в условиях глобальных вызовов.

Статья подготовлена в рамках научного исследования по теме «Теоретические основы и практическое применение принципов экономики замкнутого цикла на сельскохозяйственных предприятиях Казахстана» (по гранту Комитета науки Министерства науки и высшего образования Республики Казахстан; ИРН AP22686107)

ЛИТЕРАТУРА

1. Штал В.Р. Экономика замкнутого цикла: руководство пользователя / пер. с англ. – М.: Роутледж. – 2019.

2. Корхонен Й., Хонкасало А., Сеппяля Й. Экономика замкнутого цикла: концепция и её ограничения // Экологическая экономика. – 2018. – Т.143. – С. 37–46.

3. Гэн Ю., Фу Цз., Саркис Дж., Сюэ Б. К созданию системы индикаторов циркулярной экономики в Китае: оценка и критический анализ // Журнал чистого производства. – 2012. – Т.23. – №1. – С. 216–224.

4. Пьянкова С.Г. Институциональные основы устойчивого развития монопрофильных территорий // Региональная экономика. – 2020. – №4. – С. 45–56.

5. Пьянкова С.Г. Модели самотрансформации регионов на основе внутреннего потенциала // Территория новых возможностей. Вестник ВлГУ. – 2021. – №3(55). – С. 23–29.

6. Тимакова Р.Т., Пьянкова С.Г. Инвестиции в нематериальные активы как фактор устойчивого регионального развития // Экономика и предпринимательство. – 2021. – №8(137). – С. 77–81.

7. Пьянкова С.Г., Заколюкина Е.С. Устойчивое развитие регионов в условиях цифровой трансформации: возможности и угрозы // Вестник Уральского федерального университета. – 2022. – №2(38). – С. 94–103.

8. Демин С., Трушкин А., Абрамов Р. Концептуальные подходы к управлению инфраструктурой и цифровыми потоками в трансформации регионов // Вопросы экономики. – 2021. – №3. – С. 64–72.

9. МакДоноу У., Браунгарт М. От колыбели до колыбели: как сделать вещи заново. – М.: North Point Press. – 2002.

10. Фонд Эллен МакАртур. Завершая картину: как экономика замкнутого цикла помогает в борьбе с изменением климата. – 2019. – URL: https://ellenmacarthurfoundation.org/completing-the-picture

11.Европейская комиссия. План действий по циркулярной экономике для более чистой и конкурентоспособной Европы. – 2024. – URL: https://ec.europa.eu/environment/circular-economy/

12.ПРООН и ООН-Хабитат. Циркулярная экономика в Центральной Азии: вызовы и возможности. – 2023. – URL: https://www.undp.org

13.Министерство цифрового развития РК. Государственная программа «Цифровой Казахстан». – Астана. – 2022. – URL: https://digitalkz.kz

REFERENCES

1. Shtal V. Ekonomika zamknutogo cikla: rukovodstvo pol'zovatelya [The Circular Economy: A User's Guide. London] // per. s angl. – M.: Routledzh. – 2019. [in Russian].

2. Korhonen J., Honkasalo A., Seppyalya J. Ekonomika zamknutogo cikla: koncepciya i eyo ogranicheniya [Circular economy: The concept and its limitations. Ecological Economics] // Ekologicheskaya ekonomika. – 2018. – T.143. – S. 37–46. – https://doi.org/10.1016/j.ecolecon.2017.06.041 [in Russian].

3. Gen Y., Fu C., Sarkis D., Syue B. K sozdaniyu sistemy indikatorov cirkulyarnoj ekonomiki v Kitae: ocenka i kriticheskij analiz [Towards a national circular economy indicator system in China: An evaluation and critical analysis. Journal of Cleaner Production] // Zhurnal chistogo proizvodstva. – 2012. – T.23. – №1. – S. 216–224. [in Russian].

4. P'yankova S. Institucional'nye osnovy ustojchivogo razvitiya monoprofil'nyh territorij [Institutional Foundations of Sustainable Development in Single-Industry Territories] // Regional'naya ekonomika. – 2020. – №4. – S. 45–56. [in Russian].

5. P'yankova S. Modeli samotransformacii regionov na osnove vnutrennego potenciala [Models of Internal Self-Transformation of Regions Based on Endogenous Potential] // Territoriya novyh vozmozhnostej. Vestnik VlGU. – 2021. – №3(55). – S. 23–29. [in Russian].

6. Timakova R., P'yankova S. Investicii v nematerial'nye aktivy kak faktor ustojchivogo regional'nogo razvitiya [Investment in Intangible Assets as a Factor of Sustainable Regional Development] // Ekonomika i predprinimatel'stvo. – 2021. – №8(137). – S. 77–81. [in Russian].

7. P'yankova S., Zakolyukina E. Ustojchivoe razvitie regionov v usloviyah cifrovoj transformacii: vozmozhnosti i ugrozy [Sustainable Development of Regions in the Context of Digital Transformation: Opportunities and Threats] // Vestnik Ural'skogo federal'nogo universiteta. – 2022. – №2(38). – S. 94–103. [in Russian].

8. Demin S., Trushkin A., Abramov R. Konceptual'nye podhody k upravleniyu infrastrukturoj i cifrovymi potokami v transformacii regionov [Conceptual Approaches to Managing Infrastructure and Digital Flows in Regional Transformation] // Voprosy ekonomiki. – 2021. – №3. – S. 64–72. [in Russian].

9. MakDonou U., Braungart M. Ot kolybeli do kolybeli: kak sdelat' veshchi zanovo [Cradle to Cradle: Remaking the Way We Make Things]. – M.: North Point Press. – 2002. [in Russian].

10.Fond Ellen MakArtur. Zavershaya kartinu: kak ekonomika zamknutogo cikla pomogaet v bor'be s izmeneniem klimata [Completing the Picture: How the Circular Economy Tackles Climate Change]. – 2019. – URL: https://ellenmacarthurfoundation.org/completing-the-picture [in Russian].

11.Evropejskaya komissiya. Plan dejstvij po cirkulyarnoj ekonomike dlya bolee chistoj i konkurentosposobnoj Evropy [European Commission. Circular Economy Action Plan for a Cleaner and More Competitive Europe]. – 2024. – URL: https://ec.europa.eu/environment/circular-economy/ [in Russian].

12.PROON i OON-Habitat. Cirkulyarnaya ekonomika v Central'noj Azii: vyzovy i vozmozhnosti [UNDP & UN-Habitat. Circular Economy in Central Asia: Challenges and Opportunities]. – 2023. – URL: https://www.undp.org [in Russian].

13.Ministerstvo cifrovogo razvitiya RK. Gosudarstvennaya programma «Cifrovoj Kazahstan» [Ministry of Digital Development of the Republic of Kazakhstan]. – Astana. – 2022. – URL: https://digitalkz.kz [in Russian].

Байкин А.К., Байжанова Л.А-Н., Жусупов Р.С., Кенжегалиева З. Ж.

АЙМАҚТАРДЫҢ ИНВЕСТИЦИЯЛЫҚ ТАРТЫМДЫЛЫҒЫНА ӘСЕР ЕТЕТІН ТҰЙЫҚ ЦИКЛДІ ЭКОНОМИКА

Андатпа

Мақалада тұйық циклді экономикасының (ТЦЭ) Қазақстан өңірлерінің тұрақты дамуы мен инвестициялық тартымдылығын арттырудағы стратегиялық құрал ретіндегі рөлі қарастырылады. Зерттеуде халықаралық тәжірибені ұлттық және өңірлік контексте бейімдеуге баса назар аударылған. Еуроодақ, Қытай, Финляндия және Нидерланд тәжірибелерін және институционалдық (құқықтық, қаржылық және ұйымдастырушылық) кедергілерді талдау негізінде салыстырмалы талдау әдісі қолданылды. Ресурстарды тұрақты басқару және инвестиция тарту саласындағы өңірлік саясатты жетілдіруге қатысты ұсыныстар тұжырымдалды. Ұсынылған тұжырымдар мен ұсынымдар циркулярлы экономика қағидаттарына негізделген өңірлік тұрақты даму стратегияларын қалыптастыруда қолданылуы мүмкін.

Авторлар халықаралық тәжірибені қазақстандық жағдайға бейімдеу қажеттілігін, сондай-ақ өңірлердің институционалдық, менталдық және экономикалық ерекшеліктерін ескеру керектігін атап өтеді. Циркулярлы экономика кластерлерін қалыптастыруда даму институттарының, жоғары оқу орындарының және технологиялық парктердің рөліне ерекше назар аударылған. Университеттер кадр даярлау, технология трансфері және инновация генерациясы орталығы ретінде қарастырылса, технопарктер тұрақты шешімдердің практикалық коммерциялануына ықпал етеді.

Мақалада мемлекеттік органдар, бизнес, ҮЕҰ және академиялық сектор арасындағы үйлестірудің маңыздылығы негізделіп, циркулярлы үдерістердің катализаторы ретінде цифрлық трансформацияның рөлі айқындалған.

Baikin A., Baizhanova L., Zhysypov R., Kenzhegalieva Z.

CIRCULAR ECONOMY AS A FACTOR OF REGIONAL INVESTMENT ATTRACTIVENES

Annotation

The article examines the role of the circular economy (CE) as a strategic tool for sustainable development and enhancing the investment attractiveness of Kazakhstan’s regions. Emphasis is placed on adapting international experience to the national and regional context. A comparative analysis was conducted based on the practices of the EU, China, Finland, and the Netherlands, as well as an examination of institutional barriers (legal, financial, and organizational). Recommendations are formulated for improving regional policies in the field of sustainable resource management and investment attraction. The proposed conclusions and recommendations can be used in the development of regional sustainable development strategies based on the principles of the circular economy.

The authors emphasize the need to adapt international practices to Kazakhstan’s specific conditions, taking into account institutional, mental, and economic characteristics of the regions. Special attention is paid to the role of development institutions, higher education institutions, and technology parks in forming circular economy clusters. Universities are viewed as centers for training personnel, technology transfer, and innovation generation, while technoparks contribute to the practical commercialization of sustainable solutions.

The article substantiates the importance of coordination between government bodies, businesses, NGOs, and the academic sector, and highlights the role of digital transformation as a catalyst for circular processes.

DOI 10.52260/2304-7216.2025.2(59).41
UDC 336.3
SRSTI 06.52.13

A. Mukhamedkhanova, PhD[1]
Y. Moldakenova*, PhD[2]
M. Sergaziyeva, c.e.s.[3]
G. Amrenova, senior lecturer[2]
South-Kazakhstan University named after M. Auezov,
Shymkent, Kazakhstan[1]
L.N. Gumilyov Eurasian National University,
Astana, Kazakhstan[2]
Peoples' Friendship University
named after Academician A. Kuatbekov,
Shymkent, Kazakhstan[3]
*- main author (corresponding author)
e-mail: erke_totai_77@mail.ru

ANALYSIS OF KAZAKHSTAN'S EXTERNAL DEBT

The research illustrates a review of the foreign debt structure, dynamics, and risks of Kazakhstan. The research provides an estimate of the public sector foreign debt, private sector foreign debt, intercompany debt, and quasi-public sector obligations.

The study explores sectoral characteristics of foreign debt, including the liabilities of public administration entities, the National Bank, banks, and real economy companies. It confirms that the largest share of the debt structure falls to non-financial institutions and quasi-public businesses. The financial instruments used for attracting foreign debt are studied, and loans and borrowings dominate.

Studies indicate that the primary threats associated with higher debt servicing burden, related to government guarantees of private and quasi-public firms' debts, and volatility of the exchange rate of the domestic currency are revealed.

The analysis is based on the application of system-bibliographic and institutional methods, expert assessments, and comparative analysis, which enable an in-depth examination of the structure of the country's external debt.

The article proposes recommendations to enhance borrowing oversight, increase the transparency of corporate reporting, diversify sources of financing, and develop mechanisms for hedging currency and commodity risks. It highlights the importance of enhancing fiscal discipline and advancing the domestic capital market to support Kazakhstan's long-term fiscal sustainability and macroeconomic resilience.

Keywords: *external debt, debt obligations, debt limit, fiscal risks, external borrowing, debt policy, fiscal rules.*

Кілт сөздер: *сыртқы қарыз, қарыздық міндеттемелер, қарыз шегі, бюджеттік тәуекелдер, сыртқы несиелер, қарыздық саясат, бюджеттік ережелер.*

Ключевые слова: *внешний долг, долговые обязательства, лимит долга, фискальные риски, внешние займы, долговая политика, бюджетные правила.*

JEL Classification: H63

Introduction. External debt is a key economic indicator reflecting a country's financial stability and its ability to meet obligations to foreign creditors. It plays a significant role in the economy by ensuring the inflow of external resources necessary to finance budget deficits, develop infrastructure, and implement strategic projects. However, a high level of external debt may pose certain risks related to debt servicing, dependence on external borrowing, and fluctuations in the global financial environment.

For Kazakhstan, a developing economy heavily reliant on natural resource exports, prudent external debt management plays a vital role in preserving macroeconomic stability and supporting sustainable long-term growth. There have been tremendous shifts in the structure of the country's foreign debt over the recent years, and therefore, there is an imperative for in-depth probing and examination to research intensely associated risks and prospects. For this objective, the aim of the present research is to analyze the structure and dynamics of foreign debt of Kazakhstan and evaluate the most influential factors of debt formation.

The study set the debt growth thresholds based on the external debt covenants established in the Public Finance Management Concept of the Republic of Kazakhstan through 2030.

The findings confirm the hypothesis that Kazakhstan's external debt remains sustainable due to diversification of the sources of financing, development of the non-oil sector, and the accumulation strategy for foreign exchange reserves-even with increasing nominal debt levels and susceptibility to commodity price shocks.

This highlights that the main risk lies in the high share of debt denominated in foreign currency, which can significantly increase the fiscal and corporate burden in the event of tenge depreciation.

This study is based on the application of a system-bibliographic approach, which enabled the review of existing academic literature and methodological frameworks on external debt analysis. Institutional analysis and expert assessment methods were used to examine regulatory documents governing public borrowing and to verify quantitative data on Kazakhstan's current debt policy. Comparative analysis methods allowed for the identification of structural features of Kazakhstan's external debt, assessment of its position, and evaluation of its compliance with debt sustainability criteria.

The data sources include official statistics from the Bureau of National Statistics of ASPR, the National Bank of Kazakhstan, the World Bank, as well as analytical reports and publicly available information from online resources.

Literature Review. A considerable number of academic studies have been devoted to the examination of external debt, each approaching the topic through the lens of how external debt impacts various macroeconomic conditions under different scenarios.

Evidence suggests that higher external debt levels tend heighten economic vulnerability in the long term by amplifying exposure to external shocks, whereas in the short term, such shocks may temporarily reduce vulnerability. Research indicates that public external debt tends to have a more negative impact on economic stability, whereas private external debt does not show a significant effect [1]. At the same time, economic growth and investment are found to reduce external debt [2], including via macroeconomic linkages [3], [4], where variables like exchange rates, trade flows, and public spending [5], as well as international reserves [6] support its upward trend.

Other studies reveal that in the long run, external debt has a positive effect on unemployment and life expectancy, but a negative impact on net national income [7].

The link between external debt and economic growth reinforces the case for cautious and well-structured debt management, especially in developing countries that face heightened exposure to external shocks [8] and depend on strong institutional frameworks [9].

Despite the existing body of research, there remains a need for in-depth analysis of the structural characteristics and dynamics of external debt, as well as the influence of various factors and debt instruments on borrowing trends. This is especially relevant for assessing compliance with established growth limits in the context of effective public finance management.

Main part. External debt refers to the total financial obligations of the public and private sectors of a country to foreign creditors, denominated in foreign currency. It is used to finance budget deficits, infrastructure projects, and economic support programs. However, it also poses risks to macroeconomic stability. Amid global volatility and a tightening of monetary conditions, the question of debt sustainability gains increased importance, given that scale, compositions, and evolution of external debt influence the balance of payments, the tenge exchange rate, inflationary pressures, and the country's ability to service its obligations.

Kazakhstan's external debt, including intercompany debt, increased in absolute terms from USD 157,1 billion in 2014 to USD 164., billion in 2024 (an increase of 7,6). At the same time, its share of GDP declined from 71,0% in 2014 to 57,6% in 2024 (Figure 1). Although this level is not considered critical by international standards, the nominal growth of external debt raises concerns for Kazakhstan's resource-based economic structure, which remains vulnerable to commodity price volatility.

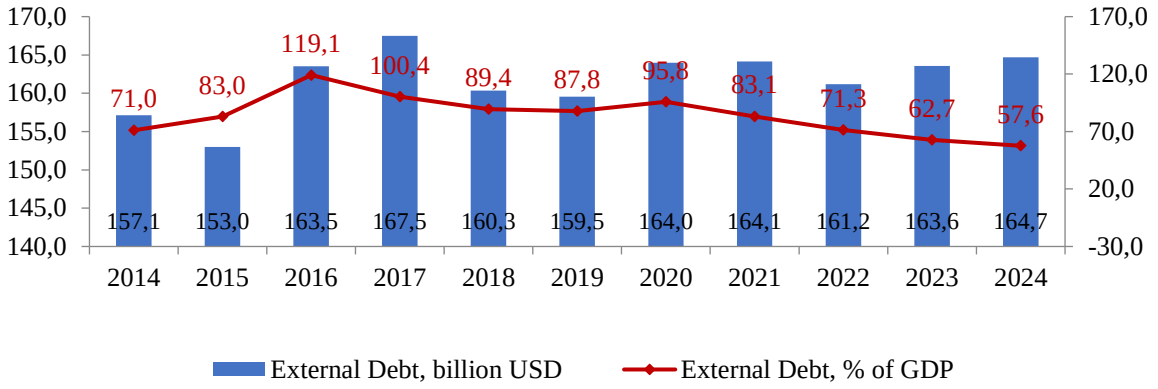

Figure – 1. **External debt of the Republic of Kazakhstan, including intra-company debt, 2014-2024, USD billion / % of GDP**

**compiled based on source [10].*

Kazakhstan's external debt, excluding intercompany liabilities, declined in absolute terms from USD 78,0 billion (35,2% of GDP) in 2014 to USD 73,6 billion (27,3% of GDP) in 2024, representing a 5,6% decrease. However, notable increases were observed during the crisis years of 2016 and 2020.

The largest portion of external debt consists of intercompany liabilities of Kazakhstani residents to affiliated non-residents - primarily parent or subsidiary companies abroad. These are a form of direct foreign investment in the form of debt instruments rather than reinvested earnings. Although often perceived as less risky, such liabilities still represent substantial financial obligations and may pose hidden risks in the event of financial stress among foreign partners.

By sector, general government authorities are among the residents with external debt. Over the past decade, they have accounted for an average of 19% of Kazakhstan's total external debt, reflecting a consistent reliance on external borrowing to support public spending. In terms of GDP, their share stood at 4.5% in 2024. While this figure is not critical, it underscores potential debt burden risks amid unfavorable economic conditions.

The external debt of the National Bank of Kazakhstan accounts for a small portion of the total structure - 2% or 0,9% of GDP in 2024. The banking sector has held around 11% of total external debt over the past ten years (4,3% of GDP).

In terms of maturity, long-term external debt dominates with a 94% share, while short-term debt accounts for just 6%.

Government external debt increased 1.7 times, from USD 8,3 billion in 2014 (3,7% of GDP) to USD 14,0 billion in 2024 (5,4% of GDP), indicating growing public sector obligations to international creditors. In contrast, external debt of state-controlled banks and enterprises - although representing a larger share - decreased from USD 28,0 billion (12,6% of GDP) to USD 15,6 billion (6,0% of GDP), a 1,8-fold reduction over the decade.

The government often acts as a guarantor for private or public sector loans, meaning defaults by borrowers may ultimately affect the national budget. Of concern is the fact that government-guaranteed external debt increased 6,7 times over the last decade - from USD 0,4 billion in 2014 to USD 2,8 billion in 2024.

To ensure long-term fiscal sustainability, Kazakhstan adopted the Public Finance Management Concept until 2030 in 2022 [11]. Under this framework, the external debt of the general government sector, broadly defined, must not exceed 75% of the National Fund's foreign currency assets.

Private sector external debt warrants particular attention due to its significant share in the overall structure. It increased from USD 120,9 billion in 2014 to USD 133,9 billion in 2024 (+10,8%). Although its share of GDP declined from 54,6% to 51,3%, risks remain, especially in crises when government support may be required. Thus, monitoring debt dynamics, foreign exchange exposure, and borrowers' solvency is critical to mitigate fiscal and macroeconomic risks.

Kazakhstan's external debt is categorized by financial instruments, enabling detailed structural analysis. Loans and borrowings constitute the largest share (70,2%), with dependence increasing by 3,6% over the past decade - indicating a reliance on international borrowing. Debt securities account for 11%, having declined by 1,6 times, signaling a shift toward credit-based financing. Trade credits and advances

(6,3%) grew by 21,9%, reflecting enhanced external trade activity. Currency and deposits (1,3%) increased 3,5-fold, showing rising external asset liquidity. Special Drawing Rights (SDRs) – 0,5% - grew 3,9 times, driven by IMF reserve reallocations during global crisis responses.

Nevertheless, vulnerabilities persist - such as nominal debt growth, a high share of intercompany borrowing in foreign currency, dependence on commodity revenues, and hidden fiscal obligations. These factors heighten exposure to currency fluctuations and external shocks, complicating debt management.

Conclusion. The analysis shows that Kazakhstan's external debt remains generally sustainable, with its share of GDP declining and within established limits. However, for long-term fiscal and macroeconomic stability, more advanced borrowing strategies and risk mitigation are needed. Among the main challenges are exchange rate fluctuations, the tightening of global financial conditions, and the persistent need to finance budget deficits – factors that place significant pressure on public finances.

To reduce these risks, diversification of funding sources, development of the domestic capital market, and strengthening of supervision over private and quasi-government borrowing is essential. There should be enhanced transparency of corporate reporting, introduction of hedging products for currency and commodity exposures, and stricter intercompany loan policies. Strengthening fiscal discipline and efficiency of public financial management is essential to lower the debt burden, increase investor confidence, and improve long-term economic sustainability.

REFERENCES

1. Dau N.H., Pham T., Luu H.N., Nguyen D.T. External Debt and Economic Vulnerability: An International Evidence // Journal of Economic Integration. – 2024. – №39(4). – P. 969–990. – https://doi.org/10.11130/jei.2024023

2. Abdelaziz H., Rim B., Majdi K. External Debt, Investment, and Economic Growth // Journal of Economic Integration. – 2019. – №34(4). – P. 725–745. –https://doi.org/10.11130/jei.2019.34.4.725

3. Dawood M., Feng Z.R., Ilyas M., Abbas G. External Debt, Transmission Channels, and Economic Growth: Evidence of Debt Overhang and Crowding-Out Effect // SAGE Open. – 2024. – №14(3). – P. 1–20. –https://doi.org/10.1177/21582440241263626

4. World Bank Group. Human Development Global Practice. External Debt, Fiscal Consolidation, and Government Expenditure on Education // Policy Research Working Paper. – 2023. – №10475. – P. 1–13. – URL: chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://documents1.worldbank.org/curated/en/099748506072325934/pdf/IDU09d7e7fa50fbff046e00a8a80e07ac5341e5b.pdf

5. Dawood M., Baidoo S.T., Raza Shah S.M. An empirical investigation into the determinants of external debt in Asian developing and transitioning economies // Development Studies Research. – 2021. – №8(1). – P. 253–263. –https://doi.org/10.1080/21665095.2021.1976658

6. Mijiyawa A.G., Oloufade D.K. Effect of Remittance Inflows on External Debt in Developing Countries // Open Economic Review. – 2023. – №34. – P. 437–470. – https://doi.org/10.1007/s11079-022-09675-5

7. Ayoub A., Wani T.A., Sultan A. External debt crisis & socio-economic fallout: Evidence from the BRICS nations // Regional Science Policy & Practice. – 2024. – №16(6). – P. 1–10. – https://doi.org/10.1016/j.rspp.2024.100029

8. Elkhalfi O., Chaabita R., Benboubker M., Ghoujdam M., Zahraoui K., El Alaoui H., Laalam S., Belhaj I., Hammouch H. The impact of external debt on economic growth: The case of emerging countries // Research in Globalization. – 2024. – №9. – P. 1–10. – https://doi.org/10.1016/j.resglo.2024.100248

9. Harsono E., Kusumawati A., Nirwana N. External Debt Determinants: Do Macroeconomic and Institutional Ones Matter for Selected ASEAN Developing Countries? // Economies. – 2024. – №12(1). – P. 1–16. –https://doi.org/10.3390/economies12010007

10. Национальный банк РК. Статистика. Внешний долг. – URL: https://nationalbank.kz/ru/news/vneshniy-dolg

11. Указ Президента Республики Казахстан от 10 сентября 2022 года № 1005. Об утверждении Концепции управления государственными финансами Республики Казахстан до 2030 года. – https://adilet.zan.kz/rus/docs/U2200001005

REFERENCES

1. Dau N.H., Pham T., Luu H.N., Nguyen D.T. External Debt and Economic Vulnerability: An International Evidence // Journal of Economic Integration. – 2024. – №39(4). – P. 969–990. – https://doi.org/10.11130/jei.2024023

2. Abdelaziz H., Rim B., Majdi K. External Debt, Investment, and Economic Growth // Journal of Economic Integration. – 2019. – №34(4). – P. 725–745. –https://doi.org/10.11130/jei.2019.34.4.725

3. Dawood M., Feng Z.R., Ilyas M., Abbas G. External Debt, Transmission Channels, and Economic Growth: Evidence of Debt Overhang and Crowding-Out Effect // SAGE Open. – 2024. – №14(3). – P. 1–20. –https://doi.org/10.1177/21582440241263626

4. World Bank Group. Human Development Global Practice. External Debt, Fiscal Consolidation, and Government Expenditure on Education // Policy Research Working Paper. – 2023. – №10475. – P. 1–13. – URL: chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://documents1.worldbank.org/curated/en/099748506072325934/pdf/IDU09d7e7fa50fbff046e00a8a80e07ac5341e5b.pdf

5. Dawood M., Baidoo S.T., Raza Shah S.M. An empirical investigation into the determinants of external debt in Asian developing and transitioning economies // Development Studies Research. – 2021. – №8(1). – P. 253–263. –https://doi.org/10.1080/21665095.2021.1976658

6. Mijiyawa A.G., Oloufade D.K. Effect of Remittance Inflows on External Debt in Developing Countries // Open Economic Review. – 2023. – №34. – P. 437–470. – https://doi.org/10.1007/s11079-022-09675-5

7. Ayoub A., Wani T.A., Sultan A. External debt crisis & socio-economic fallout: Evidence from the BRICS nations // Regional Science Policy & Practice. – 2024. – №16(6). – P. 1–10. – https://doi.org/10.1016/j.rspp.2024.100029

8. Elkhalfi O., Chaabita R., Benboubker M., Ghoujdam M., Zahraoui K., El Alaoui H., Laalam S., Belhaj I., Hammouch H. The impact of external debt on economic growth: The case of emerging countries // Research in Globalization. – 2024. – №9. – P. 1–10. – https://doi.org/10.1016/j.resglo.2024.100248

9. Harsono E., Kusumawati A., Nirwana N. External Debt Determinants: Do Macroeconomic and Institutional Ones Matter for Selected ASEAN Developing Countries? // Economies. – 2024. – №12(1). – P. 1–16. –https://doi.org/10.3390/economies12010007

10. Natsional'nyi bank RK. Statistika. Vneshnii dolg [National Bank of the Republic of Kazakhstan. Statistics. External Debt]. – URL: https://nationalbank.kz/ru/news/vneshniy-dolg [in Russian].

11. Ukaz Prezidenta Respubliki Kazakhstan ot 10 sentyabrya 2022 goda № 1005. Ob utverzhdenii Kontseptsii upravleniya gosudarstvennymi finansami Respubliki Kazakhstan do 2030 goda [Presidential Decree of the Republic of Kazakhstan № 1005 dated September 10, 2022. On the Approval of the Concept for Public Finance Management of the Republic of Kazakhstan until 2030] // https://adilet.zan.kz/rus/docs/U2200001005 [in Russian].

Мухамедханова А.Б., Молдакенова Е.К., Сергазиева М.Р., Амренова Г.К.

ҚАЗАҚСТАННЫҢ СЫРТҚЫ ҚАРЫЗЫН ТАЛДАУ

Аңдатпа

Мақалада Қазақстанның сыртқы қарызының құрылымы, серпіні және тәуекелдері жан-жақты талданған. Мемлекеттік және жекеменшік сектордың сыртқы қарызына, соның ішінде фирмааралық берешек пен квазимемлекеттік сектордың міндеттемелеріне баға берілген.

Сыртқы қарыздың секторлық ерекшеліктері зерттелген, атап айтқанда: мемлекеттік басқару органдарының, Ұлттық Банктің, банк секторы мен нақты экономика секторындағы кәсіпорындардың міндеттемелері. Қарыз құрылымында ең үлкен үлесті қаржы емес ұйымдар мен квазимемлекеттік компаниялар иеленетіні анықталған. Сыртқы қарыз тартудың қаржылық құралдары талданған, олардың ішінде кредиттер мен қарыздар басым.

Жекеменшік және квазимемлекеттік компаниялардың міндеттемелеріне мемлекеттік кепілдіктер берілуімен, сондай-ақ ұлттық валюта бағамының ауытқуымен байланысты қарызды қызмет көрсету құнының өсу тәуекелдері анықталған.

Зерттеу жүйелі библиографиялық және институционалдық талдау әдістерін, сараптамалық бағалау мен салыстыру тәсілдерін қолдану арқылы жүргізілді, бұл елдің сыртқы қарыз құрылымын терең зерделеуге мүмкіндік берді.

Қарыз алу процесіне бақылауды күшейту, корпоративтік есептіліктің ашықтығын арттыру, қаржыландыру көздерін әртараптандыру және валюталық әрі шикізаттық тәуекелдерді хеджирлеу тетіктерін әзірлеу бойынша ұсынымдар әзірленді. Қазақстанның ұзақмерзімді қаржылық орнықтылығы мен макроэкономикалық тұрақтылығын қамтамасыз ету үшін фискалдық тәртіпті нығайту және ішкі капитал нарығын дамыту қажеттілігі атап өтілді.

Мухамедханова А.Б., Молдакенова Е.К., Сергазиева М.Р., Амренова Г.К.

АНАЛИЗ ВНЕШНЕГО ДОЛГА КАЗАХСТАНА

Аннотация

В статье проведен комплексный анализ структуры, динамики и рисков внешнего долга Казахстана. Представлена оценка внешнего долга государственного и частного сектора, включая межфирменную задолженность и обязательства квазигосударственного сектора.

Изучены секторальные особенности внешнего долга, включая обязательства органов государственного управления, Национального банка, банковского сектора и предприятий реального сектора экономики. Выявлено, что наибольшую долю в структуре долга занимают нефинансовые организации и квазигосударственные компании.

Проанализированы финансовые инструменты привлечения внешнего долга, среди которых преобладают кредиты и займы. Выявлены риски роста стоимости обслуживания долга, связанные с государственными гарантиями по обязательствам частных и квазигосударственных компаний, а также с колебаниями курса национальной валюты.

Исследование основывается на применении методов системно-библиографического и институционального анализа, экспертной оценки, сравнения и сопоставления, позволяющих углубленно изучить структуру внешнего долга страны.

Разработаны рекомендации по усилению контроля за заимствованиями, повышению прозрачности корпоративной отчетности, диверсификации источников финансирования и разработке механизмов хеджирования валютных и сырьевых рисков. Подчеркнута необходимость укрепления фискальной дисциплины и развития внутреннего рынка капитала для обеспечения долгосрочной финансовой устойчивости и макроэкономической стабильности Казахстана.

DOI 10.52260/2304-7216.2025.2(59).42
ӘОЖ 332.1:330.3
ҒТАМР 06.81.25

А.К. Байкин*, PhD[1]
Р.С. Жусупов, PhD, аға оқытушы[2]
З.Ж. Кенжегалиева, PhD[2]
Қ.Е. Шарипбекова, PhD, аға оқытушы[3]
Ахмет Байтұрсынұлы атындағы Қостанай өңірлік университеті,
Қостанай қ., Қазақстан[1]
Халел Досмұхамедов атындағы Атырау университеті,
Атырау қ., Қазақстан[2]
Esil University, Астана қ., Қазақстан[3]
*- негізгі автор (хат-хабарларға арналған автор)
e-mail: aidar_baikin@mail.ru

АУЫЛ ШАРУАШЫЛЫҒЫ КӘСІПОРЫНДАРЫНДА АЙНАЛМАЛЫ ЭКОНОМИКА ҚАҒИДАТТАРЫН ЕНГІЗУ: СТРАТЕГИЯЛАР МЕН КӨРСЕТКІШТЕР

Мақалада айнымалы экономикасының міндеттері мен орнықты даму мақсаттары қарастырылады, мақсаттар мен міндеттердің өзара байланысы негізделеді, айнымалы экономика мәселелерін енгізу мәселелері айқындалады және өндірістік қызметтегі инновациялық даму мен ресурс үнемдеуді бағалау үшін индикаторлар ұсынылады. Айналмалы экономика тұрақты даму мақсаттарына қол жеткізу тетіктерінің бірі болып табылатыны анықталды. Тиісінше, айналмалы экономиканың теориялық негізінің әртүрлі элементтері ауылшаруашылық өндіріс жүйелеріне бейімделген. Осы баптың негізгі үлестерінің бірі-ауыл шаруашылығына қолданылатын айналмалы экономиканың анықтамасы. Сонымен қатар, айналмалы экономика принциптері осы салаға бейімделген және ауылшаруашылық қызметі үшін айналмалы экономика стратегиялары анықталған. Сондай-ақ, олардың күшті және әлсіз жақтарын анықтау мақсатында ауылшаруашылық жүйелерінде қолдану үшін циклділіктің қырық бір көрсеткішіне кешенді талдау жүргізілді. Негізгі тұжырымдарға сүйене отырып, ауылшаруашылық өндіріс жүйелеріне айналмалы экономиканы енгізуді жеңілдету үшін болашақ зерттеулердің бағыттары мен институционалдық және нормативтік деңгейлердегі өзгерістер ұсынылады. Мысалы, халықаралық деңгейде анықтау қажет танылған стандарттар және маңызды зерттеулер жүргізу және ауылшаруашылық қызметін анықтау үшін барабар өлшем бірліктері циклдік тиімділік. Тұтастай алғанда, бұл жұмыс агроөнеркәсіптік кешендегі экологиялық мәселелерді шешу үшін айналмалы экономиканың әлеуетін зерттеуге құнды үлес қосады және Қазақстандағы тұрақты азық-түлік жүйесін дамытуға ықпал етеді.

Кілт сөздер: *тұйық экономикалық модель, инвестициялық тартымдылық, орнықты даму, моноқұрылымды өңірлер, институционалдық кемшіліктер, кластерлік тәсіл, аймақтық даму.*
Ключевые слова: *экономика замкнутого цикла, инвестиционная привлекательность, устойчивое развитие, монопрофильные регионы, институциональные провалы, кластерный подход, региональное развитие.*
Keywords: *circular economy, investment attractiveness, sustainable development, single-industry regions, institutional failures, cluster approach, regional development.*

JEL: Q01, Q56, R11, O44

Кіріспе. Ауыл шаруашылығы секторы табиғи ресурстардың маңызды тұтынушысы болып табылады және қоршаған ортаның нашарлауына айтарлықтай үлес қосады. Айналмалы экономика моделіне көшу тұрақтылықты арттыруға және ауылшаруашылық кәсіпорындарының қоршаған ортаға теріс әсерін азайтуға перспективалы жол ұсынады. Бұл мақалада озық әлемдік тәжірибені бағалау, кедергілерді анықтау және сектордағы айналмалы экономика тәжірибесін масштабтау мүмкіндіктерін талқылау арқылы айналмалы экономика принциптерін агроөнеркәсіптік кешенге біріктіру қарастырылады. Мақсаты-ресурстарды пайдалануды оңтайландыру, қалдықтарды азайту және ауыл шаруашылығының экологиялық көрсеткіштерін жақсарту үшін айналмалы экономиканың әлеуетін бағалау [1]. Айналмалы экономика ресурстар үнемі қайта пайдаланылатын тұйық жүйелерді құруға бағытталған, бұл бастапқы шикізатқа деген қажеттілікті азайтады және қалдықтарды азайтады. Бұл экономика моделінің дәстүрлі экономикалық модельден айырмашылығы ол шамадан тыс қалдықтар мен ресурстардың сарқылуына әкелетін "алу-өндіру-

кәдеге жарату" тәсілін ұстанатын. Ауыл шаруашылығында айналмалы экономика принциптері ресурстардың тиімсіздігі, қалдықтардың пайда болуы және тұрақсыз өндіріс әдістері сияқты негізгі мәселелерді шешуге көмектеседі.

Зерттеулер көрсеткендей, 2050 жылға қарай азық-түлікке деген сұранысты қанағаттандыру үшін әлемдік ауылшаруашылық өндірісі 70% - ға артуы керек [1]. Бұл мақсатқа жету әдеттегі бизнес сценарийі бойынша екі жолы өрсетілшен: 1) 2017 жылы қол жетімді жалпы аумақтың шамамен 37% -ды құрайтын өңделетін жерлерді кеңейту немесе 2) қазіргі уақытта өңделетін аудандарда өндірісті ұлғайту, бұл өңделетін жерлердің аумағын 38% - ға дейін арттыруы мүмкін, бұл барлық жерде суды тұтынуды әлем бойынша 53% арттырады. Осылайша, ауылшаруашылық өндірісінің ұлғаюы өндіріс пен табиғатты қорғау арасындағы тепе-теңдікті сақтауға мүмкіндік бергенімен, бұл табиғи ресурстарды ұзақ мерзімді тұрақты басқарудың негізгі проблемасын тудырды [2]

Бұл тұрғыда айналмалы экономика тиісті ресурстарды үнемдеудің және экономикалық пайданы арттыра отырып, қоршаған ортаға теріс әсерді азайтудың перспективалық стратегиясын ұсынады. Эллен Макартур қоры айналмалы экономиканы "шикізат, компоненттер мен өнімдер сапасы мен құндылығын мүмкіндігінше ұзақ сақтайтын және жүйелер жаңартылатын энергиямен жұмыс істейтін айналмалы экономикалық жүйе" деп анықтайды. Өндіріс пен тұтынудың бұл балама моделі экономикалық дамуды шектеулі ресурстарды өндірудің, пайдаланудың және жоюдың сызықтық динамикасынан бөлуге бағытталған [3].

Жоғарыдағы талдауларға сүйене отырып, берілген зерттеудің бастапқы нүктесі ретінде екі гипотезаны анықтауға болады. Осы мақаланың алғашқы бастапқы гипотезасы (H1) әдебиетте айналмалы экономиканың теориялық негіздерін ауыл шаруашылығы саласына бейімдеуде алшақтық бар. Айналмалы экономика құрылымын ауыл шаруашылығына бейімдеудің негізгі теориялық импульстары жақында регенеративті, қалалық және ішкі ауыл шаруашылығына бағытталған бірнеше есептерді жариялаған EMF-тен келеді. Бұл есептерде I) ауыл шаруашылығы жүйесінің және оның мүдделі тараптарының тұрақтылығын қамтамасыз ету үшін айналмалы экономика ұсынатын мүмкіндіктер; 2) ауыл шаруашылығында циклдік жүйелерді енгізу жолындағы кедергілер және оларды еңсерудің баламалары; және 3) осы ауысуға жәрдемдесу үшін қажетті технологиялық әзірлемелер мен ауыл шаруашылығы бизнес-модельдері туралы ұсыныстар бар. Осы үлеске қарамастан, ешбір зерттеуде принциптерді, стратегияларды және сыни функцияларды қоса алғанда, теориялық негіз, сондай-ақ ауыл шаруашылығы саласы үшін айналмалы экономиканы анықтау бейімделген жоқ [4].

Осы мақаланың екінші гипотезасы (H2) - ауылшаруашылық өндірісінің циклдік жүйесін өлшеуге болатын көрсеткіштер жиынтығы толық емес немесе белгілі бір сектор үшін өкілдік және / немесе маңызды болу үшін жеткілікті практикалық емес. Қазіргі әдебиеттерде мәдениеттің ауылшаруашылық секторына қолданылатын айналмалы экономиканың қол жетімді көрсеткіштерінің көлемін бағалайтын интегративті зерттеулер де жоқ. Бұл ресурстарды пайдалану тиімділігін және жүйенің жаһандық тұрақтылығын арттыру үшін стратегиялық шешімдер қабылдауды жеңілдетеді [5,6,7,8].

Жоғарыда айтылғандарға байланысты зерттеудің мақсаты мен екі негізгі міндеті анықталды.

Зерттеудің мақсаты-айналмалы экономиканың теориялық принциптері мен шеңберлерін ауыл шаруашылығына бірінші рет бейімдеуді ұсыну, ол алғаш рет ауыл шаруашылығы өндірісіне бейімделген дөңгелек экономиканың анықтамасын беруді және осы секторға тән ресурстар ағындарын тарылту, баяулату, жабу және регенерациялау бойынша дөңгелек экономиканың стратегияларын талқылауды қамтиды

1. Ауыл шаруашылығы саласына тұйық цикл экономикасының теориялық негіздемесі;

2. Ауыл шаруашылығы өндірісі жүйесінің циклділігін өлшеу көрсеткіштерінің жүйесін ұсыну.

Зерттеу әдістері ретінде салыстырмалы әдіс, контент-талдау және SWOT -талдау пайдаланылды.Зерттеудің әдіснамалық негізін салыстырмалы талдау әдістері құрайды, бұл әртүрлі елдердің тәсілдерін салыстыруға және олардың қазақстандық жағдайларға қолданылуын негіздеуге мүмкіндік береді. Жүргізілген талдау мақаланың негізгі бөлігіне өту үшін теориялық және қолданбалы негіз жасайды, онда зерттеу нәтижелері ашылады және ауылшаруашылық кәсіпорындарында ЭЦҚ интеграциясы бойынша практикалық ұсыныстар беріледі.

Әдебиеттік шолу. Соңғы жылдары өңірлердің орнықты дамуы мен инвестициялық тартымдылығын арттыру мәселелері айналмалы экономиканы енгізу контекстінде жиі қарастырылуда. Бұл тәсіл "алу-шығару-лақтыру" сызықтық моделінен ресурстарды қайта

пайдалануға, қайта өңдеуге және олардың құндылығының ең жоғары деңгейінде сақтауға негізделген модельге көшуді көздейді.

Aznar-Sanchez [1], Alexander, P. [2], Burgo-Bencomo [3] сияқты шетелдік зерттеушілердің жұмыстары айнымалы экономика жаңа нарықтардың қалыптасуына ықпал ететінін, аумақтардың экономикалық тұрақтылығын арттыратынын және ресурстар тапшылығына байланысты тәуекелдерді азайтатынын атап көрсетеді. Chen C.F., және басқ авторлар басылымында қарастырылған Қытай тәжірибесін және жабық өнеркәсіптік кластерлерді ынталандыру бойынша мемлекеттік бағдарламалардың тиімділігін көрсетеді [9].

Браунгарт М. ғылыми еңбектерін талдау аймақтық даму процестеріндегі институционалдық ортаның жоғары маңыздылығын көрсетеді. Өз еңбектерінде Браунгарт М. ішкі өзін-өзі өзгерту тетіктері, өнеркәсіптік туризмді дамыту және инновациялық тәжірибелерді енгізу арқылы оларды жеңудің тұжырымдамалық модельдерін ұсына отырып, монопрофильді аумақтардың институционалдық сәтсіздіктеріне назар аударады. Бұл тәсілдер әсіресе шикізат немесе Аграрлық бейіні басым қазақстандық өңірлер үшін өзекті болып табылады.

Сондай-ақ, Кобо С., сондай-ақ Кассон-Морено В. айналмалы экономиканы зерттеуге және оның аймақ экономикасының өзгеруіне әсерін зерттеуге айтарлықтай үлес қосты. және тең автор. Олардың синтетикалық инфрақұрылымды және цифрлық ағындарды басқару тәсілдері аймақтық деңгейдегі дөңгелек модельге бейімделуі мүмкін, атап айтқанда қалдықтарды қайта өңдеу мен ресурстарды қайта пайдалануды бақылау үшін цифрлық платформаларды әзірлеу.

Осылайша, қолданыстағы әдебиеттер тұрақты инвестициялық тартымдылық факторы ретінде айналмалы экономиканы жүзеге асыруға пәнаралық көзқарастың маңыздылығын көрсетеді. Ғылыми еңбектер дамудың айнымалы моделіне көшу мақсатында өңірлерді институционалдық қайта құру және технологиялық трансформациялау қажеттілігін негіздеуге мүмкіндік береді, бұл осы бапта одан әрі зерттеу нысанасын құрайды.

Негізгі бөлім. Зерттеулер айнымалы экономика тұжырымдамасын ауыл шаруашылығына көшіру кезінде әртүрлі аспектілерді көрсетеді. Ресурстарды пайдаланудың тиімділігі шешім қабылдау процесінде және экономикалық тәжірибеде үлкен қосымша құнды қамтамасыз етуге және өндірістік жүйе шеңберінде ресурстарды мүмкіндігінше ұзақ сақтауға бағытталған орталық болып табылады. Айналмалы егіншілік модельдерінде тиімділікке қол жеткізу процестерді оңтайландыруды қамтиды ресурстарды пайдалануды азайту және қалдықтарды болдырмау.

Демек, ауыл шаруашылығына қатысты айналмалы экономика "құн тізбегінің барлық кезеңдерінде ресурстарды тиімді пайдалануға бағытталған әдістер арқылы ауыл шаруашылығындағы экономикалық, экологиялық және әлеуметтік тұрақтылықты қамтамасыз етуге ғана емес, сонымен қатар агроэкожүйелер мен қоршаған экожүйелердегі биоәртүрлілікті қалпына келтіруге кепілдік беретін іс-шаралар кешені" ретінде анықталуы мүмкін.

Әдебиетте көрсетілген айналмалы экономиканың маңызды принциптері EMF ұсынған айналмалы экономика принциптеріне сәйкес келеді. Ұсынылған принциптердің біріншісі "қалдықтар мен ластануды ескере отырып жобалауды" қамтиды, онда жүйенің тиімділігін арттыруға осындай жағымсыз сыртқы факторларды анықтау және жою ықпал етеді [10].

"Өнімдер мен материалдарды жұмыс күйінде ұстаудың" екінші қағидасы өнімдердің, ілеспе өнімдердің және қосалқы өнімдердің құндылығын жеткізу тізбегінің барлық кезеңдерінде және жеткізу тізбегі арасында барынша арттыру керек дегенді білдіреді, ортақ мақсат ресурстарды пайдалылық пен құндылықтың ең жоғары деңгейінде тұрақты ұстау болып табылады.

Ақырында, "табиғи жүйелерді қалпына келтіру" принципі шектеулі қорларды жаңартылатын ресурстармен ауыстыру арқылы экожүйелерді сақтау мен көбейтуді білдіреді. Бұл қағиданы жүзеге асыру қоршаған табиғи экожүйенің денсаулығын жақсартуға бағытталған өсімдік және мал шаруашылығы жүйесіне қатысты қалпына келтіретін ауыл шаруашылығының пайда болуына әкелді.

Бүгінгі күнге дейін бұл принциптер ауылшаруашылық контекстіне әлі бейімделмеген. Осы принциптерге негізделген ауыл шаруашылығының айнымалы моделі жалпы жүйелік тиімділікті және қажетсіз сыртқы әсерлерді жоюды қамтамасыз етуі, жеткізу тізбегінің барлық кезеңдеріндегі ресурстардың құнын барынша арттыруы және жаңартылатын көздерді пайдалану арқылы табиғи капиталды арттыруы керек. Ауылшаруашылық аймақтары, әсіресе дамыған елдерде, осы принциптерге сәйкес шаралар қабылдауда айтарлықтай жетістіктерге жетті; алайда, деректер ауыл шаруашылығына әлі де ластаушы өнімдерді пайдалануды жетілдіру және қалдықтарды басқару

инфрақұрылымын және жанама өнімдерді пайдалану әлеуетін пайдалануға қабілетті өндіріс тізбегін дамыту қажет екенін көрсетеді.

Айналмалы экономиканың негізгі стратегиялары айналмалы экономика принциптеріне негізделген және айналмалы модельдерді әзірлеудің әртүрлі баламаларын ұсынады: 1) ресурстық циклдерді тарылту, 2) ресурстық циклдерді бәсеңдету, 3) ресурстық циклдерді жабу және 4) ресурстар ағындарын қалпына келтіру.

1-кестеде қысқарту стратегиясына негізделген ауылшаруашылық қызметінің цикліділігін өлшеуге арналған барлық қол жетімді көрсеткіштер, соның ішінде қысқаша сипаттама және олардың кейбір негізгі артықшылықтары мен кемшіліктері келтірілген.

Бұл жұмыста ресурстарды шектеу ресурстарды пайдалануды оңтайландыруға бағытталған барлық әдістер ретінде анықталды. Бұл стратегия сызықтық экономикалық модельге ұқсас, өйткені екеуі де жүйенің жоғары тиімділігіне бағытталған, бұл стратегияға қатысты құжаттар мен көрсеткіштердің көбірек табылуының себептерінің бірі болуы мүмкін. Тиімділік мақсатын сызықтық процестермен байланыстыру кейбір авторларды циклдік процестерге экологиялық тиімділік тұжырымдамасын қолдануға мәжбүр етті. Алайда, үлгіде бұл мағынада ешқандай көрсеткіштер табылған жоқ.

Батыс Еуропа, Сингапур, Қытай және басқа елдердегі әлемдік әдебиеттерді терең талдау көрсеткендей, көптеген жылдар бойы ғалымдар ауылшаруашылық циклдерінің төмендеу көрсеткіштерін анықтау мақсатында зерттеулер жүргізіп келеді. Зерттеулер ірі ауылшаруашылық корпорациялары негізінде жылдар бойы жүргізіліп келеді, өйткені бұл кәсіпорындар әлеуметтік жауапкершілікті, сондай-ақ қосымша пайда табу мүмкіндігін сезінеді. Бұл зерттеулер, әрине, жүйелеуді қажет етеді. Қазақстанда, сондай-ақ біздің еліміздің ауыл шаруашылығы тауарын өндірушілер бағдарлайтын көптеген таяу шет елдердегідей критерийлерді, индикаторларды айқындау бөлігінде өте аз жұмыстар бар. Осылайша, біз қолда бар зерттеулерді қорытындылауды және индикаторларды топтастыруды ұсынуды шештік. Бұл индикаторлар келесі кәсіпорындардың басшыларымен және өкілдерімен бірлесіп қалыптастырылды: "лесное ауылы" ЖШС, "Марат и К" ШҚ, "Забеловка" ЖШС, "Дәулет А" ШҚ және т.б.[11]. Монографияда ұсынылған индикаторлар мен стратегияларды апробациялау осы кәсіпорындарда өтеді, сондай-ақ апробация 2025 жылдың күзінде басталатын бірқатар индикаторлар бар және нәтижелер келесі жұмыстарда ұсынылатын болады.

Қоректік заттарды басқару, тарылту стратегиясы тұрғысынан, жүйеден ағып кетуді болдырмай, осы құнды ресурстарды пайдалануды оңтайландыруға бағытталған. Әлемдік азық-түлік саудасының нәтижесінде өндірістік қызметті жалғастыру үшін қажетті қоректік заттардың жоғалуына байланысты теңгерімсіздік пайда болады. Осылайша, әртүрлі географиялық аймақтардағы қоректік заттардың ағынын өлшеу үшін бірқатар көрсеткіштер жасалды; оларға мыналарды өлшейтін көрсеткіштер жатады: 1) бір немесе бірнеше қоректік заттарға қатысты сыртқы ағын деңгейі (мысалы, ресурстар экспортының индексі); 2) Азық-түлік пен жемшөптің автономиясы, сәйкесінше орташа азаматтың тұтынуына және малдың орташа қажеттіліктеріне бөлінген жалпы өндіріс ретінде бағаланады; және 3) азотты пайдалану тиімділігі шығындар мен нәтижелер арасындағы айырмашылықты ескеретін ферма шеңберіндегі тиімділік. Бұл нәтижелер әртүрлі көрсеткіштерді өлшейтінін көрсетеді тарылу стратегиясы ресурстарды тиімді пайдалану, парниктік газдар шығарындыларының көлемі немесе инвестицияның қайтарымы сияқты әртүрлі критерийлерге сәйкес. Алайда, бұл көрсеткіштер модельдің тиімділігі мен жалпы тұрақтылығы туралы ішінара ақпарат береді. Бір стратегия ластаушы заттардың шығарындыларын (мысалы, парниктік газдардың жалпы балансымен өлшенетін) үлкен жетістіктермен басқара алатынына қарамастан, бұл қалдықтарды көбейтуі мүмкін (мысалы, ауылшаруашылық процесінің циклдік деңгейін төмендету), бұл әдетте жүктемені қайта бөлу деп аталады. Сондықтан ауыртпалық пен қалпына келтіру әсерін болдырмау үшін аспектілердің кең ауқымын өлшейтін көрсеткіштерге басымдық беру керек. Сонымен қатар, тұрақтылықтың әртүрлі тіректеріне негізделген көрсеткіштерге қарамастан стратегияны тарылтуда бар, оның экономикалық және экологиялық аспектілері басым.

1 – кесте

Ауыл шаруашылығы үшін ресурстық циклдарды қысқарту индикаторлары

№	Көрсеткіштің атауы	Сипаттамасы	Күшті жақтары	Әлсіз жақтары
1	Ресурстарды экспорттау индексі	Жергілікті тұрмыстық қоректік заттардың өндірісі жеке үй шаруашылықтарының сұранысынан да, жасыл аумақтардың сұранысынан да қаншалықты асып түсетінін көрсетеді	Әр түрлі сценарийлерді/ технологияларды салыстыруға мүмкіндік береді	Қолдану аясы қала маңындағы контексттермен шектелген. Толық стратегияны емес, нақты аспектілерді өлшейді
2	Азық-түлік және жем автономиясы	Жалпы өнім азаматтың орташа тұтынуына және мал шаруашылығына қойылатын орташа талаптарға бөлінеді	Оңай есептеу, түсіндіру және түсіну	Жаһандық циркулярлықты өлшеу мүмкіндігі шектеулі
3	Логистика	Агроазық-түлік тауарларының құн тізбегіндегі әрбір материал үшін алмасулар саны	Құн тізбегіндегі сәтсіздіктерді анықтайды	Орындалатын шарттарды ескермей, қадамдар санына назар аударады
4	Ауыл шаруашылығындағы азық-түлік айналымының тиімділігі	Параметрлік емес әдіс негізінде кірістер мен бірнеше индикаторлардың салыстырмалы тиімділігін өлшеу үшін	Циркулярлықтың жалпы бағасын береді	Әлеуметтік аспектілерді қамтымайды және оның есептеулері күрделі
5	Жүйе ішіндегі дөңгелек көміртекті элемент	Пайдаланылған жердегі көмірқышқыл газының шығарындылары мен көміртекті бекітуге негізделген	Пайдаланылатын жер бірлігіне тиімділіктің сметасын ұсынады	Тек шығарындылардың тиімділігін қамтиды
6	Био-тыңайтқыш үшін айналмалы үнемдеу тиімділігінің көрсеткіші	Пайдаланылған шикізат мөлшеріне қатысты өндірілген био тыңайтқыштың пайызы	Басқа технологияларға немесе пәндерге қолдануға болатын бағалауды ұсынады	Тек процестің тиімділігіне назар аударады
7	Энергияны есепке алу әдісі	Шикізат ресурстарының ағынын тиісті энергиялық мәндерге айналдыру үшін барлық ағындарды экологиялық шығындар коэффициентіне көбейту арқылы алынған	Салыстыру кезінде біртекті бірлікті пайдалануға мүмкіндік береді	Экологиялық шығындарға бағытталған кешенді есептеу
8	Ішінара азот балансы	Фермерлер басқаратын N кірістер мен N шығыстардағы айырмашылық	Басқа контексттер мен қоректік заттарға экстраполяцияланған	Қоректік заттармен жасалған басқаруға қарамастан, тек мөлшерді ғана бағалайды

** [8] дереккөзі негізінде авторлармен құрастырылған*

Жабу стратегиясы ауылшаруашылық материалдарын қайта пайдалануға бағытталған барлық операцияларды қамтиды. 2-кестеде жабу стратегиясына негізделген циклділікті өлшеуге арналған көрсеткіштер келтірілген.

Ғалымдар биоэнергияны өндіру үшін әртүрлі ауылшаруашылық қалдықтарын пайдаланатын процестерді өлшеуге арналған көрсеткіштерді ұсынды. Бұл модельдер өсімдік қалдықтарын қайта пайдалануға және қазба отындарын пайдалануды азайтуға бағытталған. Олар ластануды азайтуға және экожүйелерді қалпына келтіруге ықпал етеді, сондықтан тарылту және регенерация стратегияларымен де байланысты. Бұл авторлар жүйенің жаңартылатын энергия өндіру қабілетін өлшеу үшін техникалық индикаторды қолданды. Басқа көрсеткіш ретінде-азотты тепе-теңдік, азотты қайта өңдеудің баламасын қарастыру арқылы пайдалануды өлшейді.

Осы көрсеткіштердің барлығы фермалардағы қайта өңдеу нәтижесінде фермалардағы қоректік заттардың түсуін өлшеу үшін пайдалы. Сонымен қатар, олар әртүрлі ауылшаруашылық жағдайларына және басқа қоректік заттарға бейімделуі мүмкін. Алайда, циклдік модельдерді бағалау кезінде осы көрсеткіштермен қамтамасыз етілген ақпарат шектеулі; сонымен қатар, бұл көрсеткіштерге энергияны немесе басқа жаңартылатын материалдарды пайдалану немесе фермадан тыс жерде не болып жатқандығы немесе технологиялық процестің шығарындылары сияқты басқа элементтер кірмейді. Кобо және басқалар ферма шекарасының шектелуін еңсеріп, құрамдас бөліктің мөлшері ретінде анықталған басқа көрсеткішті ұсынады және бұл жиналған қалдықтардағы осы құрамдас бөліктің мөлшеріне қатысты кейінгі процестерде қызмет көрсету арқылы оның қызмет ету мерзімін ұзартады. Бұл көрсеткіш жүгері дақылдарында пайдалану үшін қалалық

органикалық қалдықтардан қоректік заттардың алынуын өлшеу үшін ғана емес, сонымен қатар жою стратегиясын дәл анықтауға арналған. Аталмыш ауыл шаруашылығында ресурстарды пайдаланудың тұйық циклінің көрсеткіштері 2 кестеде көрсетілген.

Органикалық қалдықтар мен қалалық ағынды сулар ауыл шаруашылығында қайта өңдеуге және пайдалануға болатын қоректік заттардың көзі болып шықты. Бұл мақалада қала маңындағы ортадағы қоректік заттар ағынының циклдік көрсеткіштері әзірленген. Бірінші жағдайда зерттеушілер қалдықтардың пайда болу индексін немесе ауылшаруашылық мақсатта алынатын қоректік заттардың мөлшерін және өзін-өзі қамтамасыз ету индексін немесе қоректік заттардың ауылшаруашылық қажеттіліктерін қанағаттандыру қабілетін өлшеді. Папангелу әртүрлі географиялық аймақтарға (қалалар, азық-түлік тауарлары және әлсіз жағдайлар) негізделген алынатын фосфордың ықтимал мөлшерін өлшеу үшін көрсеткіштер тобын әзірледі. Бұл көрсеткіштер әсіресе қалалық жерлерде халықтың шоғырлану тенденциясын қарастыруда өте маңызды және қазіргі уақытта басқару проблемасы мен денсаулыққа қауіп төндіретін құнды ресурстарды пайдалану әлеуетін бағалауға мүмкіндік береді. Бұл көрсеткіштердің негізгі шектеуі-оларды басқарудың басқа әдістері, дақылдар немесе ауа-райы жағдайлары сияқты басқа ауылшаруашылық жағдайларына экстраполяциялау мүмкін емес.

2 – кесте

Ауыл шаруашылығында ресурстарды пайдаланудың тұйық циклінің көрсеткіштері

№	Көрсеткіштің атауы	Сипаттамасы	Күшті жақтары	Әлсіз жақтары
1	Компоненттің айналымдылық көрсеткіші	Қалдықтардағы құрамдас бөлікке қатысты жоғары ағынды процестерде оның қызмет ету мерзімін ұзартатын і компонентінің мөлшері	ЕС екінші принципінің анықтамасын орындайды	Деректерді жинау мен есептеудің күрделілігі
2	Өзін-өзі қамтамасыз ету индексі	Бақшаны тыңайтуға арналған қоректік заттарға қатысты өзін-өзі қамтамасыз ету дәрежесін бағалайды	Әр түрлі сценарийлерді/ технологияларды салыстыру үшін қолдануға болады	Қолдану аясы қала маңындағы контексттермен шектелген. Толық стратегияны емес, белгілі бір аспектіні өлшейді
3	Қалдықтарды шығару индексі	Қолда бар қоректік заттардың мөлшері немесе жалпы кіріс; жақын маңдағы ауыл шаруашылығында кәдеге жаратуға болатын қоректік заттар жүйеде сақталады және қайта өңделген болып саналады	Әр түрлі сценарийлерді/ технологияларды салыстыру үшін қолдануға болады	Қолдану аясы қала маңындағы контексттермен шектелген. Толық стратегияны емес, белгілі бір аспектіні өлшейді
4	Азот балансы	Тыңайтқыштың кірістері мен шығыстары	Қоректік заттарды басқарудың әртүрлі аспектілерін қамтиды	Есептеу үшін күрделі композиттік индекс
5	Жаңартылатын энергия көздерін өндіру	Жүйенің жаңартылатын энергия көздерін өндіруге қабілеттілігі	Басқа шикізатқа бейімделеді	Циркулярлықты өлшеу мүмкіндігі шектеулі
6	Энергия көрсеткіштері	Өнімдерді немесе қызметтерді өндіруге жұмсалатын энергия; бір джоульге күн эмжулдары түрінде көрсетіледі	Бүкіл жүйенің циркулярлығын ғаламдық бағалау	Жүйенің тиімділігіне бағытталған кешенді есептеу
7	Қала шеңбері	Фосфорды қала шекарасында қайта пайдалануға немесе қайта пайдалануға болады	Жабу стратегиясына сәйкес келеді және оны басқа контексттер мен қоректік заттарға экстраполяциялауға болады	Қоректік заттардың айналымынан басқа кез келген аспектіні елемейді
8	Азық-түлік айналымы	Фосфор қала ішінде де, жүйе шекарасынан тыс жерлерде де ауыл шаруашылығында қайта пайдаланылуы немесе қайта пайдаланылуы мүмкін	Жабу стратегиясына сәйкес келеді және ол басқа контексттер мен қоректік заттарға экстраполяцияланады	Қоректік заттардың айналымынан басқа кез келген аспектіні елемейді

**[7] дереккөзі негізінде авторлармен құрастырылған*

Биологиялық материалдарды каскадты пайдаланудың көптеген баламалары болғанымен, қарастырылған мақалаларда үш мысал көрсетілген: жаңартылатын энергия өндірісі, өсімдік және мал шаруашылығының аралас жүйелері және ауыл шаруашылығында қалалық қалдықтарды

пайдалану. Мысалы, тағамдық, косметикалық немесе фармакологиялық мақсаттар үшін қоректік заттарды немесе қосылыстарды алуға қатысты көрсеткіштер табылған жоқ, бірақ оларды қолдану кең таралған. Сонымен қатар, құрылыс, компостталатын материалдар немесе басқа биоматериалдар сияқты басқа секторларға арналған материалдарды өндіруге қатысты көрсеткіштер табылған жоқ. Маңызды мәселе өсімдік қалдықтарынан (айналмалы экономикада) және энергия өндіру үшін арнайы өсірілетін энергетикалық дақылдардан (биоэкономика) энергия өндіру арасындағы айырмашылықты жүзеге асырумен байланысты. Соңғысына қатысты зерттеулер осы мақаланың шеңберінен шығады.

Орнықты дамудың негізгі қағидаттарына келетін болсақ, жабу стратегиясы шеңберінде жіктелген барлық көрсеткіштер техникалық салаға сәйкес келеді. Бұл олардың тарылту стратегиясына параллель болатын шығарындыларды бақылауға назар аударуына байланысты болуы мүмкін. Экономикалық көрсеткіштер, әдетте, экономикалық және қаржылық өміршеңдік пен тиімділікке бағытталған, олар тарылу стратегиясына сәйкес келеді. Әлеуметтік аспектке келетін болсақ, тарылту стратегиясындағыдай, қайта өңдеу және қайта пайдалану стратегиялары әлеуметтік дамуға қалай ықпал ететіні туралы ақпарат алу пайдалы болар еді. Аталмыш ауыл шаруашылығын қалпына келтіру көрсеткіштері 3 кестеде ұсынылады.

3 – кесте

Ауыл шаруашылығын қалпына келтіру көрсеткіштері

№	Көрсеткіштің атауы	Сипаттамасы	Күшті жақтары	Әлсіз жақтары
1	Қазба-Р тыңайтқыштарын тұтыну	Fossil-P тыңайтқышының жалпы шығыны	Статистикалық деректер бойынша көрсеткіш	Тек жаңа ресурстардың енуін қарастырады
2	Тиімді катион алмасу қабілеті	Топырақтың оң иондарды ұстап тұру және шығару қабілеті	Стандартталған өлшем бірлігін қолданады	Нақты бастапқы ақпарат қажет. Ол ион алмасуға бағытталған (шектеулі ақпарат берілген)
3	Түрлердің байлығы	Биологиялық қалдықтармен ұрықтандырылған топырақтың түрлік байлығы	Экожүйенің оң жағдайына қосқан үлесін өлшеу үшін пайдалы	Тек биоәртүрліліктің аспектілерін қамтиды (ішінара ақпарат)
4	Топырақ сапасы	Жалпы жер көлеміне қатысты топырақтың сапасы сақталған немесе жақсартылған жерлердің пайызы	Басқа жағдайлық зерттеулерге қолдануға болады, себебі ол органикалық көміртегі құрамына негізделген	Олардың біреуін ғана зерттеу үшін емес, екі дақылды, жүйені немесе процесті салыстыру арқылы белгіленеді
5	Ландшафттағы биологиялық әртүрлілік	Биоәртүрлілік құндылығы жоғары ұлттық танылған аймақтар биоэнергетика өндірісіне ауыстырылды	Оңай қол жетімді ақпарат	Өте жалпы ақпарат (ұлттық қорғаныс шараларына бағытталған)

**[8] дереккөзі негізінде авторлармен құрастырылған*

Профессор Москера-Лосада әк өсірудің органикалық қалдықтарынан жасалған тыңайтқыштарды қолдану арқылы топырақтың регенерациясын зерттеді. Бұл авторлар топырақтың сапасын саздар мен органикалық заттардың құрамын ескере отырып, оң иондарды ұстау және босату қабілетімен немесе тиімді катион алмасу қабілеті мен түр байлығымен өлшеді. Бұл екі көрсеткіш стандартталған физикалық бірліктерді пайдаланады, бұл оларды басқа жағдайлық зерттеулерде қолдануға мүмкіндік береді. Бұл көрсеткіштерді есептеу үшін бастапқы ақпарат қажет, бұл шектеу болуы мүмкін. Сонымен қатар, бұл көрсеткіштер белгілі бір аспектілерге бағытталған және тек ішінара ақпарат береді, бірақ оларда су ресурстарының болуы немесе күйі және ауа сапасы сияқты басқа сипаттамалар жоқ.

Күрделі және жаһандық жеткізу тізбегінің болуы ауыл шаруашылығында айналмалы экономика тәжірибесін енгізуге кедергілердің бірі болып табылады. Ауыл шаруашылығы саласында қол жеткізуге болатын мақсаттардың бірі қоректік заттардың айналымын қалпына келтіре отырып, қоректік заттардың бастапқы мақсатына оралуына мүмкіндік беретін жүйелерді әзірлеу болып табылады. Осы стратегия аясында қарастырылатын шаралардың бірі-жергілікті өнімдерге сұраныстың артуы, бұл қоректік заттардың ағып кетуіне және өнімнің жоғалуына және парниктік газдар шығарындыларының көбеюіне әкелетін ұзақ мерзімді азық-түлік тасымалына жол бермейді. Жергілікті өнімдерді тұтынудың артуы жергілікті дамуға, әсіресе дамушы елдерде мүмкіндіктер

ашады [11]. Демек, ауыл шаруашылығында циклдік модельдерді әзірлеу барлық жергілікті мүдделі тараптардың белсенді қатысуын талап етеді.

Техникалық материалдар үшін бұрыннан бар сияқты стандартты ауылшаруашылық жұмыстарында біркелкілік үшін халықаралық өлшем бірліктерін орнату қажет. Бұл материалдық қорлар, қалдықтар және қайта пайдаланылатын және қайта өңделген материалдар нарықтары сияқты циклдік модельдерді енгізу стратегияларын талдауға қызығушылық тудыратын әртүрлі аспектілер туралы ақпарат беретін еркін қол жетімді дерекқорларды әзірлеуді қамтуы керек. Азық-түлік өндіру жүйесін жаһандық деңгейде тиімді басқару үшін өндіріс секторына жаһандық өндірісті жоспарлауға көмектесетін құралдар қажет [8]. Бұл негізгі мүдделі тараптарға шешім қабылдауға сенімді негіз беру үшін стандартты, дәйекті және географиялық бейімделген деректер мен тарату әдістерін қолдануды қамтиды. Бұл ауқымды жоспарлау құралдары 20 жылдан 80 жылға дейінгі уақыт көкжиектері бар циклдік тәжірибелерді енгізу кезінде болашақ сценарийлер негізінде климаттың өзгеруінің әсерін бағалауға арналған құралдарды қамтуы керек.

Қорытындылай келе, зерттеу нәтижелері 1) модельдердің айналмалы өндірісін қабылдау кезінде өзара қарым - қатынастарды, компаға келуді және өзара іс-қимылды талдау; 2) ұзақ мерзімді перспективада неғұрлым тиімді тәжірибелерді анықтау мақсатында кешенді құралдарды қолдану; 3) агро-мәдениет үшін нақты көрсеткіштер жиынтығын, оның ішінде әлеуметтік аспектілерді әзірлеу тұрғысынан зерттеудің жаңа бағыттарына ықпал етуге тиіс; 4) мүдделі тараптар туралы қосымша білім алуда; және 5) халықаралық стандарттарды әзірлеу.

Қорытынды. Айналмалы экономиканың негіздемелік бағдарламасын бейімдеу шарттары болып табылатын ауыл шаруашылығы секторының негізгі айрықша сипаттамалары өнімдердің тез бұзылатын сипаты, табиғи экожүйелермен тығыз байланыс және өндірістің күшті маусымдылығы болып табылады. Бұл маусымдық жаңбырлы маусымда қол жетімді судың мөлшеріне, өсімдіктердің дамуының әртүрлі кезеңдерінде қажет температураның (ыстық және суық) ауысуына, мүмкін болатын егу циклдерінің санына және топырақтың қалпына келу қабілетіне, басқа да негізгі аспектілерге әсер етеді. Алайда, бірнеше зерттеулерде ғана осы сектордың ерекшеліктеріне назар аудара отырып, ауыл шаруашылығында айналмалы экономиканың қолданылуына талдау жасалды. Демек, бұл тұрғыда тұжырымдаманың, принциптер мен стратегиялардың немесе практикалық қолданудың стандартталған құрылымы да, нақты анықтамасы да жоқ. Демек, ауыл шаруашылығындағы айналмалы экономика үшін қолданыстағы көрсеткіштердің көлемі шектеулі және жаңа, жан-жақты көрсеткіштерді әзірлеудің шұғыл қажеттілігі бар.

Зерттеулердегі осы сәйкес олқылықтарды жою үшін осы мақалада айналмалы экономиканың жалпы құрылымы ауылшаруашылық секторына бейімделген. Бұл үдеріс барысында ауыл шаруашылығына қатысты тұйық циклді экономиканың алғашқы анықтамасы ұсынылды және бұл осы саладағы болашақ зерттеулер үшін жеткілікті маңызды болар еді. Сол сияқты, жүйелердің ауылшаруашылық өндірісінің циклдік деңгейін бағалауға мүмкіндік беретін көрсеткіштер олардың байланысы мен тұрақтылығына қарай жалпыланған, талданған және жіктелген. Әлемдік әдебиеттерде қол жетімді нәтижелер ауыл шаруашылығындағы циклдік көрсеткіштерді өлшеу үшін нақты көрсеткіштердің жаңа жиынтығын әзірлеу әлі де бар екенін көрсетеді, өйткені қазіргі уақытта қолданылатын көрсеткіштердің көпшілігі айналмалы экономикаға бейімделген сызықтық экономикадағы тиімділікті өлшеуге арналған көрсеткіштер болып табылады. Нәтижесінде қол жетімді индикаторлар ауылшаруашылық модельдерінің циклдік деңгейлері туралы ішінара ақпарат береді, бұл тұрақты дамуға бағытталған шешім қабылдау процестерін жаңылыстыруы мүмкін. Қолда бар әдебиеттерді терең талдау және ауыл шаруашылығы кәсіпорындарының өкілдерімен бірлескен талдамалық жұмыс негізінде біз мынадай көрсеткіштердің жаңа жиынтығын ұсындық: 1) бүгінгі күні олардың кейбіреулері ғана зерттелгенін ескере отырып, ауыл шаруашылығы секторында болып жатқан қызмет түрлері мен процестердің әртүрлілігін көрсетуге; 2) мезо - және макро деңгейлерде ақпарат жинауды мыналар үшін жіберуге өндірістік аудандар, аймақтар мен елдер арасындағы салыстырулар, қол жетімді көрсеткіштердің көпшілігі нақты микро деңгейлі процестерді бағалауға бағытталғанын ескере отырып; 3) әртүрлі қол жетімді стратегиялар немесе тарылту, баяулату, жабу және қалпына келтіру негізінде ауыл шаруашылығындағы циклдік көрсеткіштерді өлшеуге қызмет ету; және 4) экологиялық, экономикалық немесе Әлеуметтік болсын, тұрақтылықтың әртүрлі салаларын қарастырыңыз.

Ауыл шаруашылығында циклдік модельдерді енгізу үшін ауылшаруашылық өнімдерін жеткізу және тұтыну құрылымында парадигманың өзгеруі қажет. Құндылық тізбектері жергілікті өнімнің

маркетингін күшейту және материалдарды экожүйеге қайта қосқанға дейін каскадтауға мүмкіндік беретін бизнес-модельдерді әзірлеу үшін қайта құрылымдалуы керек, бұл құнды қоректік заттардың ағып кетуіне жол бермейді. Тұтынушылар қоршаған орта туралы көбірек білуі керек және сатып алу қалауларында бизнес-модельдің осы түрін дамытуға басымдық беруі керек.

Ақырында, саяси деңгейде ауылшаруашылық саясаты материалдарды қайта пайдалану кезінде қалдықтарды басқару тәжірибесін жеңілдету үшін қайта қаралуы және қайта құрылуы керек (мысалы, биопластикалық материалдарды ауылшаруашылық қалдықтарының мақсаттарына қайта пайдалануды қосу). Сондай-ақ, циклді ынталандыратын қаржылық ынталандыру бағдарламалары, мысалы, олардың қаптамасында биологиялық өңдеудің минималды мазмұнынсыз материалдарды пайдалануға салық салатындар немесе тәжірибені циклдік модельдерге ауыстыру үшін субсидиялар қажет болар еді. Сонымен қатар, айналмалы экономика тәжірибесіне деген сенімділік пен дағдыларды арттыру үшін техникалық кеңестер мен білім беру бағдарламалары қажет. Осы мақсатта айналмалы экономика принциптерін қабылдауға байланысты әлеуетті экономикалық пайданы көрсететін коммерциялық және қаржылық негіздемелерді әзірлеуді ынталандыру пайдалы болар еді, әсіресе егер олар теріс сыртқы әсерлерге байланысты шығындарды қамтыса. Сонымен, инфрақұрылым мен техниканы (мысалы, қоймалар, салдар немесе тракторлар) бірлесіп иелік ету жүйесін кеңейтуге ынталандыру ауылшаруашылық процестерінің циклдік сипатын арттыруға ықпал етуі мүмкін.

Бұл жұмыс айналмалы экономиканың теориялық негіздерін ауыл шаруашылығы саласына бейімдеудің болмауынан туындаған әдебиеттегі олқылықты анықтады және ауылшаруашылық өндірісінің циклін өлшеуге болатын көрсеткіштер жиынтығы толық емес немесе берілген сектор үшін өкілдік және/ немесе маңызды болу үшін жеткілікті практикалық емес екенін анықтады. Сонымен қатар, айналмалы экономиканың қосымша стратегияларын қабылдауға, тұтас құралдарды қолдануға, ауыл шаруашылығына арналған нақты көрсеткіштерді әзірлеуге, циклдік модельдерді (жүзеге асырылатын шаралар мен стратегиялардың түрі, әртүрлілігі мен тереңдігі) және ауыл шаруашылығындағы циклдік өлшеудің халықаралық стандарттарына мүдделі тараптардың қалауына бағытталған жаңа зерттеу бағыттары ұсынылды. Бұл жұмыс ауыл шаруашылығында циклдік модельдерді енгізуге жәрдемдесу бойынша іс-қимыл бағыттарын анықтауда директивалық органдарға пайдалы болуы мүмкін. Сонымен қатар, бұл кәсіпкерлердің осы модельдерді енгізудегі шектеулердің бірін еңсеруге, ауылшаруашылық қызметінде қолдану үшін айналмалы экономика принциптерін және оларды іс жүзінде жүзеге асырудың мүмкін стратегияларын түсіндіруге ықпал етеді.

Мақала " Қазақстанның ауыл шаруашылығы кәсіпорындарында айналмалы экономика принциптерінің теориялық негіздері және практикалық қолданылуы" тақырыбы бойынша ғылыми зерттеу шеңберінде дайындалған (Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім министрлігі Ғылым комитетінің гранты бойынша; ЖРН AP22686107)

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Aznar-S´anchez J.A., Piquer-Rodríguez M., Velasco-Mu˜noz J.F., Manzano-Aguliaro F. Global trends in research in the field of sustainable land use in agriculture // Land Use Policy. – 2019. – №87. – Article 104069. – https://DOI:10.1016/j.landusepol.2019.104069

2. Alexander P., Rounswell M.D.A., Dyslich K., Dodson J.R., Engstrom K., Moran D. Drivers for global agricultural land use change: the nexus of diet, population, yield and bioenergy // Global Environmental Change. – 2015. – №35. – P. 138–147. – https://doi.org/10.1016/j.gloenvcha.2015.08.011

3. Burgo Bencomo O., Gaitán Suazo V., Yanez Sarmiento J., Zambrano Morales Á.A., Castellanos Pallerols G., & Estrada Hernández J. La Economía circular una alternativa sostenible para el desarrollo de la agricultura The Economy circular a sustainable alternative for the development of agriculture. Revista Espacios. – 2019. – №40(13). – 2 p. – https://www.revistaespacios.com/a19v40n13/a19v40n13p02.pdf

4. Dan Kristian Kristensen, Chris Kjeldsen, Martin Hvarregaard Thors. Enabling Sustainable Agro-Food Futures: Exploring Fault Lines and Synergies Between the Integrated Territorial Paradigm, Rural Eco-Economy and Circular Economy // Journal of Agricultural and Environmental Ethics. – 2016. – №29. – P. 749–765. – https://doi.org/10.1007/s10806-016-9632-9

5. Jeltsje de Kraker, Katarzyna Kujawa-Roeleveld, Marcelo J. Villena and Claudia Pabón-Pereira. Decentralized Valorization of Residual Flows as an Alternative to the Traditional Urban Waste Management

System: The Case of Peñalolén in Santiago de Chile // Sustainability. – 2019. – №11(22). – 6206 p. – https://doi.org/10.3390/su11226206

6. Hugo Fernandez-Mena, Benoit Gaudou, Sylvain Pellerin, Graham K. MacDonald, Thomas Nesme. Flows in Agro-food Networks (FAN): An agent-based model to simulate local agricultural material flows // Agricultural Systems. – 2020. – №180. – 102718 p. https://doi.org/10.1016/j.agsy.2019.102718

7. Anastasia Papangelou, Wouter M.J. Achten, Erik Mathijs. Phosphorus and energy flows through the food system of Brussels Capital Region // Resources, Conservation and Recycling. – 2020. – №156. – 104687 p. – https://doi.org/10.1016/j.resconrec.2020.104687

8. Mosquera-Losada M.R., Amador-García A., Rigueiro-Rodríguez A., Ferreiro-Domínguez N. Circular economy: Using lime stabilized bio-waste based fertilisers to improve soil fertility in acidic grasslands // CATENA. – 2019. – №179. – P. 119–128. – https://doi.org/10.1016/j.catena.2019.04.008

9. Chi-Feng Chen, Kuo-Lun Feng, Hwong-wen Ma. Uncover the interdependent environmental impacts associated with the water-energy-food nexus under resource management strategies // Resources, Conservation and Recycling. – 2020. – №160. – 104909 p. – https://doi.org/10.1016/j.resconrec.2020.104909

10. Байкин А.К., Амантаева Р.К., Жүсіпов Р.С., Кенжеғалиева З.Ж. агроөнеркәсіптік жүйелерге тұйық цикл экономикасы қағидаттарын интеграциялаудың әлемдік тәжірибесі // ҚАЗАҚ экономика, қаржы және халықаралық сауда университетінің хабаршысы. – 2024. – №3(56). – Б. 397–407. – https://DOI10.52260/2304-7216.2024.3(56).44

11. Байкин А.К., Кожахметова А.М., Калпакпаева Ж.М., Сартбай Н.Б. Айналмалы экономика Қазақстан Республикасының тұрақты дамуының құралы ретінде // ҚАЗАҚ экономика, қаржы және халықаралық сауда университетінің хабаршысы. – 2023. – №4(53). – Б. 397–406. – https://DOI10.52260/2304-7216.2023.4(53).48

REFERENCES

1. Aznar-S´anchez J.A., Piquer-Rodríguez M., Velasco-Mu˜noz J.F., Manzano-Aguliaro F. Global trends in research in the field of sustainable land use in agriculture // Land Use Policy. – 2019. – №87. – Article 104069. – https://DOI:10.1016/j.landusepol.2019.104069

2. Alexander P., Rounswell M.D.A., Dyslich K., Dodson J.R., Engstrom K., Moran D. Drivers for global agricultural land use change: the nexus of diet, population, yield and bioenergy // Global Environmental Change. – 2015. – №35. – P. 138–147. – https://doi.org/10.1016/j.gloenvcha.2015.08.011

3. Burgo Bencomo O., Gaitán Suazo V., Yanez Sarmiento J., Zambrano Morales Á.A., Castellanos Pallerols G., & Estrada Hernández J. La Economía circular una alternativa sostenible para el desarrollo de la agricultura The Economy circular a sustainable alternative for the development of agriculture. Revista Espacios. – 2019. – №40(13). – 2 p. – https://www.revistaespacios.com/a19v40n13/a19v40n13p02.pdf

4. Dan Kristian Kristensen, Chris Kjeldsen, Martin Hvarregaard Thors. Enabling Sustainable Agro-Food Futures: Exploring Fault Lines and Synergies Between the Integrated Territorial Paradigm, Rural Eco-Economy and Circular Economy // Journal of Agricultural and Environmental Ethics. – 2016. – №29. – P. 749–765. – https://doi.org/10.1007/s10806-016-9632-9

5. Jeltsje de Kraker, Katarzyna Kujawa-Roeleveld, Marcelo J. Villena and Claudia Pabón-Pereira. Decentralized Valorization of Residual Flows as an Alternative to the Traditional Urban Waste Management System: The Case of Peñalolén in Santiago de Chile // Sustainability. – 2019. – №11(22). – 6206 p. – https://doi.org/10.3390/su11226206

6. Hugo Fernandez-Mena, Benoit Gaudou, Sylvain Pellerin, Graham K. MacDonald, Thomas Nesme. Flows in Agro-food Networks (FAN): An agent-based model to simulate local agricultural material flows // Agricultural Systems. – 2020. – №180. – 102718 p. https://doi.org/10.1016/j.agsy.2019.102718

7. Anastasia Papangelou, Wouter M.J. Achten, Erik Mathijs. Phosphorus and energy flows through the food system of Brussels Capital Region // Resources, Conservation and Recycling. – 2020. – №156. – 104687 p. – https://doi.org/10.1016/j.resconrec.2020.104687

8. Mosquera-Losada M.R., Amador-García A., Rigueiro-Rodríguez A., Ferreiro-Domínguez N. Circular economy: Using lime stabilized bio-waste based fertilisers to improve soil fertility in acidic grasslands // CATENA. – 2019. – №179. – P. 119–128. – https://doi.org/10.1016/j.catena.2019.04.008

9. Chi-Feng Chen, Kuo-Lun Feng, Hwong-wen Ma. Uncover the interdependent environmental impacts associated with the water-energy-food nexus under resource management strategies // Resources,

Conservation and Recycling. – 2020. – №160. – 104909 p. – https://doi.org/10.1016/j.resconrec.2020.104909

10. Baikin A., Amantaeva R., Jüsıpov R., Kenjeğalieva Z. Agroönerkäsıptık jüielerge tūiyq sikl ekonomikasy qağidattaryn integrasialaudyñ älemdık täjıribesı [World experience of integrating the principles of a circular economy into agro-industrial systems] // QAZAQ ekonomika, qarjy jäne halyqaralyq sauda universitetınıñ habarşysy. – 2024. – №3(56). – B. 397–407. – https://DOI10.52260/2304-7216.2024.3(56).44 [in Kazakh].

11. Baikin A., Kojahmetova A., Kalpakpaeva J., Sartbai N. Ainalmaly ekonomika Qazaqstan Respublikasynyñ tūraqty damuynyñ qūraly retında [Rotating economy as a tool for sustainable development of the Republic of Kazakhstan] // QAZAQ ekonomika, qarjy jäne halyqaralyq sauda universitetınıñ habarşysy. – 2023. – №4(53). – B. 397–406. – https://DOI10.52260/2304-7216.2023.4(53).48 [in Kazakh].

Байкин А.К., Жусупов Р.С., Кенжегалиева З.Ж., Шарипбекова Қ.Е.

ВНЕДРЕНИЕ ПРИНЦИПОВ ЭКОНОМИКИ ЗАМКНУТОГО ЦИКЛА НА СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННЫХ ПРЕДПРИЯТИЯХ: СТРАТЕГИИ И ИНДИКАТОРЫ

Аннотация

В статье рассмотрены задачи экономики замкнутого цикла и цели устойчивого развития, обоснована взаимосвязь целей и задач, выделены проблемы внедрения вопросов экономики замкнутого цикла и предложены индикаторы для оценки инновационного развития и ресурсосбережения в производственной деятельности. Установлено, что экономика замкнутого цикла является одним из механизмов достижения целей устойчивого развития. Соответственно, различные элементы теоретической основы экономики замкнутого цикла адаптированы к системам сельскохозяйственного производства. Одним из основных вкладов этой статьи является определение экономики замкнутого цикла, применяемое к сельскому хозяйству. Кроме того, принципы экономики замкнутого цикла адаптированы к данной области и определены стратегии экономики замкнутого цикла для сельскохозяйственной деятельности. Также был проведен комплексный анализ сорока одного показателя цикличности для применения в сельскохозяйственных системах с целью определения их сильных и слабых сторон. Основываясь на ключевых выводах, предлагаются направления будущих исследований и изменения на институциональном и нормативном уровнях для облегчения внедрения экономики замкнутого цикла в сельскохозяйственные производственные системы. Например, необходимо определить международное признанные стандарты и адекватные единицы измерения для проведения значимых исследований и определения сельскохозяйственной деятельности эффективность цикличности. В целом, данная статья представляет ценный вклад в изучение потенциала экономики замкнутого цикла для решения экологических проблем в АПК и способствует формированию устойчивых продовольственных систем в Казахстане.

Baykin A., Zhusupov R., Kenzhegalieva Z., Sharipbekova K.

IMPLEMENTATION OF CIRCULAR ECONOMY PRINCIPLES IN AGRICULTURAL ENTERPRISES: STRATEGIES AND INDICATORS

Annotation

The article considers the tasks of the closed-cycle economy and the goals of sustainable development, substantiates the relationship between goals and objectives, highlights the problems of introducing issues of the closed-cycle economy and suggests indicators for assessing innovative development and resource conservation in production activities. It has been established that the closed-loop economy is one of the mechanisms for achieving the Sustainable Development Goals. Accordingly, various elements of the theoretical basis of the closed-loop economy are adapted to agricultural production systems. One of the main contributions of this article is the definition of a closed-loop economy applied to agriculture. In addition, the principles of closed-loop economics have been adapted to the field and closed-loop economics strategies for agricultural activities have been defined. A comprehensive analysis of forty-one indicators of cyclicity for use in agricultural systems was also conducted in order to identify their strengths and weaknesses. Based on the key findings, future research directions and changes at the institutional and regulatory levels are proposed to facilitate the introduction of closed-loop economics into agricultural production systems. For example, it is necessary to identify internationally recognized standards and adequate units of measurement for conducting meaningful research and determining agricultural cycle efficiency. Overall, this paper

makes a valuable contribution to the study of the potential of circular economy to address environmental issues in the agro-industrial complex and contributes to the development of sustainable food systems in Kazakhstan.

DOI 10.52260/2304-7216.2025.2(59).43
УДК 314.7
ГРНТИ 06.77.65

С.Е. Нурпеисов, магистр[1]
С.К. Капышева*, к.э.н., доцент[2]
Б.О. Кайранбеков , к.э.н., доцент[3]
Д.С. Мусабалина , PhD[4]
Университет «Туран- Астана»,
г. Астана, Казахстан[1]
Esil University, г. Астана, Казахстан[2]
Евразийский национальный университет
имени Л.Н. Гумилева, г. Астана, Казахстан[3]
Казахский национальный педагогический университет
имени Абая, г. Алматы, Казахстан[4]
* - основной автор (автор для корреспонденции)
e-mail: nurpeisov@tau-edu.kz

ПОЛИТИКА МИГРАЦИОННОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ И ЕЁ ЭКОНОМИЧЕСКАЯ ЭФФЕКТИВНОСТЬ

В статье анализируется влияние миграции на экономику Республики Казахстан. Проанализированы различные типы миграции, статистические данные по трудовым мигрантам, по их профилю, миграционное регулирование в Казахстане, России и в других зарубежных странах. Экономическая эффективность миграционной политики страны оценена, и были обнаружены основные проблемы и перспективы.

Данная статья рассматривает особенности миграционного регулирования. Авторы рассматривают проблемы и препятствия, с которыми сталкиваются страны при организации миграционных программ, и предлагают пути решения. Определена координация между государственными органами, общественными организациями и сообществами в сфере миграции, а также социальная интеграция мигрантов.

В статье рассматривается осуществление государственных программ в сфере миграции в странах дальнего зарубежья, а также в России. А также подчеркивается то, что законодательство страны регулирует миграцию, включая правовой статус и права мигрантов, процедуры и условия приема и пребывания, международное взаимодействие. В статье авторами определено, что в Казахстане миграция имеет следующие экономические преимущества: компенсация дефицита рабочей силы в основных секторах; рост производства и потребления в стране, усиление регионального и демографического баланса, а также налоги и мультипликативный эффект пополняют государственный бюджет.

Ключевые слова: *миграция, стратегия, государственные программы, миграционный процесс, приграничное соседство, экономическое развитие, мигранты, миграционная политика, интеграция, взаимная торговля.*

Кілт сөздер: *көші-қон, стратегия, мемлекеттік бағдарламалар, көші-қон процесі, шекара маңы, экономикалық даму, мигранттар, көші-қон саясаты, интеграция, өзара сауда.*

Keywords: *migration, strategy, government programs, migration process, border neighborhood, economic development, migrants, migration policy, integration, mutual trade.*

Введение. Миграционная политика становится важным инструментом для стимулирования экономического роста и поддержания социально-демографической стабильности из-за глобального роста населения, снижения рождаемости и дефицита рабочей силы в экономически развитых странах. Миграционная политика становится важным средством обеспечения демографической и экономической стабильности в условиях старения населения и снижения рождаемости. Государства регулируют миграционные потоки, чтобы контролировать и стимулировать интеграцию трудовых ресурсов.

Социально-экономическая и политическая обстановка в любой стране мира во многом зависит от интенсивности и направленности миграционных процессов, эффективность миграционной политики также имеет решающее значение. Сейчас в Казахстане и других странах СНГ становится все труднее поддерживать политическую, экономическую и социальную стабильность без разумной, взвешенной и научно-обоснованной миграционной политики.

Цель состоит в изучении механизмов регулирования миграции и их влияние на макроэкономические показатели, а также выработка рекомендаций для повышения экономической эффективности миграционной политики.

В долгосрочной перспективе рост ВВП на душу населения на до 2 % может быть достигнут за счет увеличения доли мигрантов в взрослом населении на 1 процентный пункт. Особенно важно, что при демографическом старении стран миграция способствует росту рабочей силы и производительности труда. При закрытии разрыва в производительности влияние на ВВП может быть значительно положительным. Дивиденд демографии: мигранты моложе и экономически активны, что уменьшает зависимость пенсионеров и увеличивает долю трудоспособных. Государственные финансы: мигранты платят больше налогов, чем используют услуги.

Исследование использовало наблюдение, обобщение, анализ и синтез, а также сравнение на основе статистических данных.

Обзор литературы. Автор работы «Влияние российской миграции на экономику Казахстана» изучает цели и инструменты миграционной политики в контексте обеспечения национальной безопасности, демографии и рынка труда. Очевидно, что системный подход и межведомственное взаимодействие, безопасность, демография и рынок труда имеют решающее значение [1]. Важно использовать системный подход и сотрудничать между различными ведомствами.

Joo SH. «Elections and Immigration Policy in Autocracy: Evidence from Russia and Kazakhstan» является одним из самых известных исследований миграции по всему миру, где описывается влияние миграции на экономику, общество и политику государства по регулированию потоков [2].

Култемирова Л.Т. в статье «Отдельные аспекты миграционной политики Республики Казахстан» рассматривает различные аспекты миграционной политики Республики Казахстан, включая экономические последствия миграции и недостаточность институциональных механизмов регулирования. Экономические меры, такие как налоги и квоты, и социальные механизмы, такие как адаптация, интеграция и правозащита, определяют эффективность миграционной политики [3].

В России существует парадокс, связанный с большим экономическим вкладом мигрантов и высоким уровнем теневой занятости, которая снижает бюджетные поступления и уменьшает интеграционные возможности. Хотя Казахстан уделяет большое внимание внутренней миграции и защите прав мигрантов, он также страдает от отсутствия институционализации и слабого надзора за нелегальными потоками. Общим препятствием является баланс между экономической необходимостью привлечения мигрантов и политическими рисками, связанными с их ростом. Ключевые источники для глубокого анализа должны быть тщательно исследованы.

Основная часть. Миграционная политика является важным инструментом для улучшения экономической устойчивости, снижения демографического и трудового дисбаланса и ускорения роста. Тем не менее, форма, контекст и контроль над потоками определяют эффективность этой политики.

По прогнозам, из-за выхода на пенсию и сокращения населения к 2030 году в России потребуется дополнительно до 11 млн работников. В 2023–2024 годах было 2,5–4,8 миллиона человек без работы. Мигранты играли важную роль в поддержании экономики страны, поскольку население страны к 2025 году сократилось до 146 миллионов человек. Экономисты утверждают, что в отсутствие мигрантов отрасли строительства, сельского хозяйства и коммунального хозяйства оказались бы неэффективными.

Если проанализировать потоки, структуру и динамику миграции в Республике Казахстан, то важно подчеркнуть, что миграционный баланс с 2023 г. остается положительным. В целом прибыло в страну более 14 тыс.человек, уехало 7051 человек. Межрегиональная миграция также остается положительной, т.е. выросла с 397 тыс.человек до 688 тыс. человек. Основной приток отмечается в города республиканского значения, такие как Астана, Алматы, Шымкент.

Прежде всего данный эффект связан с внедрением программ по стимулированию миграции в северные регионы, где основными целями было перераспределить трудовые ресурсы и снизить нагрузку на инфраструктура южного региона Республики Казахстан.

Если обратится к профилю мигрантов, то среди прибывших имеют высшее образование 2910 человек, технических специалистов насчитывается 1529 человек, экономистов 648 человек [4].

Основную роль в экономике Казахстана играют мигранты из стран Центральной Азии, в частности из Узбекистана, Таджикистана и Кыргызстана.

Таблица – 1

Влияние трудовых мигрантов на экономику Казахстана*

№	Критерии	Показатели
1	Численность трудовых мигрантов (ежегодно)	400-500 тыс.чел.
2	Строительство	11-12%
3	Сельское хозяйство	14-15%
4	Вклад в ВВП	1-2%
5	Банковские переводы мигрантов в РК	1-1,2 млрд.долл. в год

** составлена авторами на основе источника [4]*

Таким образом, трудовые мигранты возмещают ту нехватку рабочей силы, в особенности в строительном секторе и сельском хозяйстве, тем самым стимулируя налогооблагаемую деятельность.

В Республике Казахстан введена Концепция миграционного регулирования на 2023-2027 годы, где впервые на государственном уровне приоритетное значение приобретает защита мигрантов, цифровизация их учета [5].

Таблица – 2

Сравнительный анализ миграционного регулирования в РК и РФ*

Критерии	РФ	РК
Типы мигрантов	Низкоквалифицированные	Средне-, высококвалифицированные мигранты
Инструменты регулирования	Административные жесткие меры	Гибкие стимулирующие меры
Экономические преимущества	7-8% ВВП	1-ВВП
Потенциальные угрозы	Теневая занятость	Утечка мозгов

** составлена авторами на основе источника [5]*

Миграционная политика в России частично компенсирует нехватку рабочей силы, но нелегальная деятельность и избыточный контроль снижают налоговый потенциал и вызывают социальное напряжение. Политика Казахстана направлена на умеренный приток и интеграцию мигрантов. Это включает в себя внутренние стимулы и правовую защиту, чтобы повысить устойчивость и предотвратить «утечку мозгов».

В Казахстане миграция имеет следующие экономические преимущества:

- компенсация дефицита рабочей силы в основных секторах;
- рост производства и потребления в стране, усиление регионального и демографического баланса;
- налоги и мультипликативный эффект пополняют государственный бюджет.

Если обратится к зарубежному опыту, то важно отметить, что в странах Европы превалирует отбор квалифицированных специалистов. Например, в Испании гибкая миграционная политика привела к росту 3,2% ВВП в 2024 году. Трудовые мигранты почти 45% заняли рабочих мест, тем самым обеспечив прирост ВВП до 3,2% [6].

Таблица –3

Сравнительный анализ моделей миграции в зарубежных странах, 2024 г.*

Государство	Модель миграции	Результат
Канада	Балльная система, Экспресс-вход	экономический рост, налоговые поступления, предпринимательство
Австралия	Балльная система	Медленный экономический рост
Испания	Открытая	+3,2% ВВП + 45% новые рабочие места
Германия	Гибкая	отбор квалифицированных специалистов

** составлена авторами на основе источника [6]*

Эффективная миграционная политика включает интеграционные меры (обучение языку, признание квалификаций) и отбор по образованию и специализации. Миграция способствует повышению производительности, развитию частного предпринимательства, улучшению фискального баланса и росту ВВП на душу населения. Миграция является одним из основных механизмов экономического обновления для стран с низкой рождаемостью и старением населения. Казахстанский опыт показывает потенциал структурированной миграции, например, приток молодых специалистов, строгое регулирование и контроль качества.

Основные отрасли, ВВП, налоговые доходы и демографическая устойчивость являются индикаторами экономической эффективности миграционной политики. Несмотря на то, что в России полагаются на массовый приток трудовых мигрантов, она рискует потерять контроль над этим потоком и иметь высокий уровень теневой занятости. Казахстан же создает гибкую систему, которая сосредоточена на инфраструктуре и правовой защите. Однако, в нашей стране необходимо создать механизм для удержания высококвалифицированных сотрудников.

Заключение. При правильном планировании политика миграционного регулирования оказывает значительный экономический эффект, включая увеличение производительности, расширение рынка труда, улучшение фискального баланса и повышение предпринимательской активности. Стратегическая миграция, интеграционные программы и адаптационные меры необходимы для обеспечения стабильности и устойчивого развития в долгосрочной перспективе.

Таким образом, основные направления проводимой на сегодняшний день миграционно-правовой политики касаются следующих аспектов: формирование народонаселения, репатриация, индустриально-инновационное развитие Казахстана и регулирование потоков внутренней миграции. Для развития экономики и общества Казахстана миграционная политика имеет решающее значение. При правильном регулировании, цифровом учете и поддержке иностранных и местных мигрантов страна получает значительный экономический эффект. Важно улучшить механизмы адаптации, контроля и фискализации, а также увеличить поток казахстанцев, работающих за границей.

ЛИТЕРАТУРА

1. Момынкулова Ш.О. Влияние российской миграции на экономику Казахстана. //Экономические науки. – 2022. – №2. – С. 9–23. vliyanie-rossiyskoy-migratsii-na-ekonomiku-kazahstana.pdf

2. Joo Sh. Elections and Immigration Policy in Autocracy: Evidence from Russia and Kazakhstan. Government and Opposition: An International Journal of Comparative Politics. – №59. – P. 482–503. – https://doi.org/10.1017/gov.2022.47

3. Культемирова Л.Т. Отдельные аспекты миграционной политики Республики Казахстан // Вестник КазНУ. Серия юридическая. – 2016. – №3(79). – С. 52–58. – https://bulletin-law.kaznu.kz/index.php/journal/article .

4. Об утверждении Концепции миграционной политики Республики Казахстан на 2023-2027 годы. Постановление Правительства Республики Казахстан от 30 ноября 2022 года №961 Об утверждении Концепции миграционной политики Республики Казахстан на 2023 – 2027 годы - ИПС "Әділет"

5. Лучко О.Н., Мухаметдинова С.Х. Особенности миграционных процессов в приграничных регионах России (на примере Омской области) // Сборник статей: Современная наука: проблемы и перспективы развития: часть 3. – 2018. – С. 7–12. – URL: Особенности миграционных процессов в приграничных регионах России (на примере Омской области)

6. World Migration Report 2024 Reveals Latest Global Trends and Challenges in Human Mobility. World Migration Report 2024 Reveals Latest Global Trends and Challenges in Human Mobility | International Organization for Migration

REFERENS

1. Momynkulova S. Vliyanie rossijskoj migracii na ekonomiku Kazahstana [The impact of Russian migration on the economy of Kazakhstan.] // Economic sciences. – 2022. – №2. – S. 9–23. – vliyanie-rossiyskoy-migratsii-na-ekonomiku-kazahstana.pdf [in Russian]

2. Joo Sh. Elections and Immigration Policy in Autocracy: Evidence from Russia and Kazakhstan. Government and Opposition: An International Journal of Comparative Politics. – №59. – P. 482–503. – https://doi.org/10.1017/gov.2022.47

3. Kultemirova L. Selected aspects of migration policy of the Republic of Kazakhstan [Selected aspects of migration policy of the Republic of Kazakhstan] //KazNU Bulletin. The Syrian one. – 2016. – №3(79). – S. 52–58. – https://bulletin-law.kaznu.kz/index.php/journal/article [in Russian].

4. Ob utverzhdenii Koncepcii migracionnoj politiki Respubliki Kazahstan na 2023-2027 gody. Postanovlenie Pravitel'stva Respubliki Kazahstan ot 30 noyabrya 2022 goda №961 [On approval of the Concept of Migration Policy of the Republic of Kazakhstan for 2023-2027] – IPS "Adilet" [in Russian].

5. Luchko N., Mukhametdinova S. Osobennosti migracionnyh processov v prigranichnyh regionah Rossii (na primere Omskoj oblasti) [Features of migration processes in the border regions of Russia (on the example of the Omsk region)] // Collection of articles: Modern science: problems and prospects of development: part 3. – 2018. – S. 7–12. [in Russian].

6. The World Migration Report for 2024 reveals the latest global trends and challenges in the field of human mobility. The World Migration Report for 2024 reveals the latest global trends and challenges in the field of human mobility | International Organization for Migration.

Нурпеисов С.Е., Капышева С.К., Кайранбеков Б. О., Мусабалина Д.С.

КӨШІ-ҚОНДЫ РЕТТЕУ САЯСАТЫ ЖӘНЕ ОНЫҢ ЭКОНОМИКАЛЫҚ ТИІМДІЛІГІ

Аңдатпа

Мақалада көші-қонның Қазақстан Республикасының экономикасына әсері талданады. Көші-қонның әртүрлі түрлері, еңбек орын ауыстырулары мен ішкі орын ауыстырулар туралы статистикалық деректер, этникалық қазақтардың репатриациясы және жоғары білікті мамандар ағыны талданды. Елдің көші-қон саясатының экономикалық тиімділігі бағаланып, негізгі мәселелер мен алғышарттар анықталды.

Бұл мақала көші-қонды реттеудің ерекшеліктерін қарастырады. Авторлар елдердің көші-қон бағдарламаларын ұйымдастырудағы қиындықтары мен кедергілерін қарастырады және оларды шешу жолдарын ұсынады. Көші-қон саласындағы мемлекеттік органдар, қоғамдық ұйымдар мен қауымдастықтар арасындағы үйлестіру, сондай-ақ мигранттардың әлеуметтік интеграциясы айқындалған.

Авторлар алыс шет елдерде, сондай-ақ Ресейде көші-қон саласындағы мемлекеттік бағдарламаларды жүзеге асыруды қарастыруда. Авторлар елдің заңнамасы көші-қонды, соның ішінде мигранттардың құқықтық мәртебесі мен құқықтарын реттейтінін атап көрсетеді.

Nurpeisov S., Kapysheva S., Kairanbekov B., Mussabalina D.

MIGRATION REGULATION POLICY AND ITS ECONOMIC EFFECTIVENESS

Annotation

The article analyzes the impact of migration on the economy of the Republic of Kazakhstan. It examines various types of migration, statistical data on labor migration and internal migration, the repatriation of ethnic Kazakhs, and the influx of highly qualified specialists. The economic efficiency of the country's migration policy is evaluated, and the main challenges and prospects are identified.

This article explores the specific features of migration regulation. The authors examine the problems and obstacles faced by countries in implementing migration programs and propose solutions. The article defines the coordination between government agencies, public organizations, and communities in the field of migration, as well as the social integration of migrants.

The authors consider the implementation of state programs in the field of migration in foreign countries, as well as in Russia. The authors emphasize that the country's legislation regulates migration, including the legal status and rights of migrants.

DOI 10.52260/2304-7216.2025.2(59).44
УДК 330.341:34.037
ГРНТИ 81.93.29

М.Б. Молдажанов*, PhD[1]
А.К. Кайшатаева, к.ю.н.[1]
А.Ж. Кулубекова, PhD[2]
Alikhan Bokeikhan University,
г. Семей, Казахстан[1]
ТОО «Международный образовательный центр Евразия»
г. Астана, Казахстан[2]
*- основной автор (автор для корреспонденции)
e-mail: mmarat84@inbox.ru

ВЛИЯНИЕ ЗАКОНОДАТЕЛЬНЫХ МЕХАНИЗМОВ ЗАЩИТЫ ЦИФРОВОЙ ЭКОСИСТЕМЫ НА ЭКОНОМИКУ КАЗАХСТАНА

В статье проведен анализ влияния правовых механизмов защиты цифровой экосистемы на экономику Казахстана. Исследована взаимосвязь между качеством правового регулирования и ключевыми экономическими показателями развития цифрового сектора страны. Методология исследования включает регрессионный анализ панельных данных за 2015-2024 гг., сравнительный анализ законодательных инициатив и оценку ключевых индикаторов инновационной активности. Выявлена сильная положительная корреляция (R^2=0.767) между Индексом верховенства закона и притоком прямых иностранных инвестиций (далее - ПИИ) в сектор информационно-коммуникативных технологий. Установлено, что рост данного индекса с 0,50 до 0,54 способствовал увеличению ПИИ с -32.3 до 129,2 млн. долларов США. Обнаружен мультипликативный эффект регуляторных реформ: принятие Закона «О цифровых активах» (2020) стимулировало 74% рост легальных операций с цифровыми активами. Разработана интегральная модель оценки правовой эффективности, учитывающая скорость адаптации норм, международную гармонизацию и стимулирование инноваций. Предложены рекомендации по оптимизации правовых механизмов, включая принятие Цифрового кодекса, создание регуляторных песочниц и повышение инвестиций в исследования и разработки до 1% валового внутреннего продукта (далее – ВВП) к 2030 году. Реализация предложенных мер позволит увеличить долю цифровой экономики в ВВП с 5% до 12% к 2030 году

***Ключевые слова**: правовое регулирование цифровой экономики, развитие ИКТ-сектора экономики, экономическая эффективность правовых механизмов, инвестиционный климат в ИКТ-секторе, цифровая экономика Казахстана, правовая база цифровой экономики, индекс верховенства закона.*
***Кілт сөздер**: цифрлық экономиканы құқықтық реттеу, экономиканың АКТ-секторын дамыту, құқықтық механизмдердің экономикалық тиімділігі, АКТ-секторындағы инвестициялық ахуал, Қазақстанның цифрлық экономикасы, цифрлық экономиканың құқықтық базасы, заң үстемдігі индекс.*
***Keywords**: legal regulation of the digital economy, development of the ICT-sector of the economy, economic efficiency of legal mechanisms, investment climate in the ICT-sector, digital economy of Kazakhstan, legal framework of the digital economy, rule of law index.*

JEL Classification: O30; P49; K24

Введение. Развитие цифровой экономики в Казахстане сопровождается активным обновлением законодательной базы. За период с 2018 по 2025 год в стране было принято и обновлено не менее 8 законов и нормативных актов, направленных на регулирование цифровой сферы. Ключевым этапом стала разработка «Цифрового кодекса» в 2023 году, призванного систематизировать и унифицировать правовые нормы в области цифровых технологий. Однако экономическая эффективность этих правовых механизмов в контексте экономического развития страны остается малоизученной темой.

Актуальность данного исследования обусловлена необходимостью определения степени влияния правовых инструментов на снижение трансакционных издержек в цифровой экономике, формирование благоприятного инвестиционного климата в секторе информационно-коммуникативных технологий (далее – ИКТ-сектор), стимулирование инновационной активности и оптимизацию налоговых поступлений. Особую значимость приобретает анализ взаимосвязи между качеством нормативно-правовой базы и ключевыми экономическими показателями развития цифрового сектора экономики Казахстана.

Цель данного исследования определить степень влияния правовых механизмов защиты цифровой экосистемы на экономику Казахстана, и разработать рекомендации по их совершенствованию.

Для достижения этой цели поставлены следующие *задачи*:

1. Провести анализ текущего состояния правового регулирования цифровой сферы в Казахстане.
2. Исследовать корреляцию между качеством правовых механизмов и притоком инвестиций в ИКТ-сектор.
3. Выявить взаимосвязь между правовыми гарантиями и ростом инновационной активности.
4. Разработать рекомендации по оптимизации правовых механизмов для стимулирования развития цифровой экономики.

Материалы и методы исследования. Эмпирическими данными для проведения анализа выбраны нормативно-правовые акты Информационно-правовой системы Республики Казахстан adilet.zan.kz, статистические данные Бюро национальной статистики и других доверительных источников, публикации отечественных и зарубежных ученых по вопросам правового регулирования цифровой экономики и оценки экономической эффективности правовых механизмов. Для получения более качественных результатов для исследования выбраны статьи и обзоры, опубликованные не ранее 2019 года в базах Web of science и/или Scopus и в журналах, рекомендуемых Комитетом по обеспечению качества в сфере науки и высшего образования Министерства науки и высшего образования Республики Казахстан (далее – КОКНВО). Исследование проводилось на основе методов логического обобщения (авторского видения проблемы), систематизации и группировки статистической и научной информации, а также корреляции эмпирических данных, использование которых позволило определить экономические эффекты правового регулирования цифровой экосистемы экономики.

Обзор литературы. Запросы по базе **Scopus** по ключевым словам «*цифровые права»+ «экономическая эффективность»* за 2020-2025 гг. были выявлены **17 работ**, из которых только 3 напрямую связаны с тематикой настоящего исследования. Основные направления: **Социальные науки** - 45% (включая юридические аспекты); **Экономика** - 30%; **Компьютерные технологии** - 25%. В **базе КОКНВО** за тот же период, обнаружено **48 статей. А**нализ исследований выявил растущий интерес к взаимосвязи правовых механизмов и экономической эффективности в цифровой сфере.

Исследования в международных рейтинговых журналах подтверждают, что качественное регулирование цифровых прав снижает операционные риски бизнеса на 15-20% за счёт чёткого определения статуса активов [1; 2]. Исследование на примере Украины демонстрирует прямую корреляцию между фрагментарностью законодательства и потерями ВВП (0.8-1.2%), что актуально для Казахстана, где 40% норм цифрового права рассредоточены в подзаконных актах [3]. Работа Pavlova&Ashmarina (2021) подчёркивает ключевую роль государства в формировании институциональной среды, однако не предлагает инструментов оценки мультипликативного эффекта регуляторных реформ [4].

Технологические аспекты раскрыты в исследованиях Lee&Kim (2020): внедрение блокчейна в правоприменение сокращает время разрешения споров на 40% [5]. Однако казахстанский опыт выявляет парадокс: при 90% охвата цифровыми государственными услугами уровень доверия бизнеса к судебной защите цифровых прав не превышает 45% [6; 7]. Налоговые аспекты, изученные Koychubaev&Makhovikov (2023), показывают, что гармонизация с рекомендациями Организации экономического сотрудничества и развития способна увеличить бюджетные поступления на 1.2 млрд. тенге в год [8].

Исследования отечественных авторов акцентируют прогресс в законодательстве (например, Закон «О цифровых активах»), но отмечают пробелы [9; 10]:

- Отсутствие методик оценки влияния Цифрового кодекса на сектора валовой добавленной стоимости;
- Недостаток эмпирических данных по «теневым» сделкам с уникальными цифровыми предметами, записанные на блокчейне (далее – NFT) [11];
- Региональные дисбалансы: 68% цифровых инвестиций сконцентрированы в Алматы при 12% регуляторных прецедентов [12].

В европейских моделях, таких как исследование Revak&Gren (2022), особое внимание уделяется защите данных, в то время как в Республике Казахстан главным остаётся вопрос легализации криптоактивов [3]. Несмотря на заявленную взаимосвязь между правом и экономикой, 70% казахстанских работ носят описательный характер и не включают эконометрический анализ [9].

Проведенный обзор литературы выявил ряд существенных пробелов в текущих исследованиях, требующих дальнейшего изучения. В частности, отсутствуют комплексные индексы для оценки эффективности правовых механизмов в цифровой экосистеме, недостаточно изучено влияние геополитических факторов на регуляторную среду, а также отсутствуют эмпирические данные о долгосрочных эффектах внедрения регуляторных песочниц. Эти пробелы обосновывают необходимость разработки интегрированной методологии, объединяющей инструментарий институциональной экономики и цифрового права, что позволит провести количественную оценку влияния правовых механизмов на экономический рост с учетом региональной специфики Казахстана. Такой подход обеспечит более глубокое понимание взаимосвязи между правовым регулированием и экономической эффективностью в контексте цифровой трансформации.

Основная часть. Правовая база цифровой экономики Казахстана за последние годы претерпела значительные изменения, направленные на адаптацию к технологическим вызовам. В период с 2018 по 2025 годы в Казахстане были инициированы несколько значительных законодательных инициатив, направленных на развитие цифровой экономики и правового регулирования в сфере цифровых активов.

Первым важным шагом стало принятие Закона «О цифровых активах» в 2020 году, который установил правовой статус криптоактивов, майнинга и смарт-контрактов. Данный закон также ввел систему лицензирования для криптобирж и майнинговых пулов, что способствовало легализации операций с цифровыми активами. По данным Международного Финансового Центра Астана (далее – AIFC), в 2024 году объем легальных операций с цифровыми активами достигли рекордных 500 млн. долл. США (или 74%) с участием более 122 тыс. клиентов.

В 2021 году была представлена концепция «Цифровой Казахстан», целью которой является увеличение доли цифровой экономики в ВВП до 10% к 2025 году. В рамках реализации данной концепции планируется автоматизация 92% государственных услуг и создание 14 «умных городов», что должно способствовать более эффективному использованию цифровых технологий в различных сферах жизни.

С 2023 года находится в разработке Цифровой кодекс, который предполагает унификацию 17 законов и 40 подзаконных актов. В числе запланированных инноваций — признание NFT в качестве объектов гражданских прав, а также введение института «цифрового доверенного лица», который будет обеспечивать защиту данных граждан. Эти меры направлены на создание более прозрачной и безопасной правовой среды для участников цифровой экономики.

Институциональная инфраструктура Казахстана в сфере цифровой экономики представлена рядом ключевых организаций и инициатив, способствующих развитию финансовых технологий и обеспечению кибербезопасности. Одним из значимых элементов является AIFC, созданный в 2018 году, представляет собой уникальную юрисдикцию в рамках правового поля Казахстана, функционирующую на принципах английского общего права (англ. - Common Law). В результате реализации вышеизложенной инициативы, ожидаемый результат показал приток инвестиций в проекты по развитию крипты в 340 миллионов долларов США. Данный показатель AIFC достигнул за 5 лет, то есть в период с 2020 года по 2024 годы (см. таблицу 1), стимулируя развитие финансовых технологий и создавая благоприятный инвестиционный климат в Казахстане для привлечения международных инвесторов.

Таблица – 1

Показатели по привлечению инвестиций AIFC **на 01.01.2025 год**

Показатель	**Данные, долл.США**	**Источник данных**
1	2	3
Инвестиции в криптопроекты	340	AIFC, Annual Report 2024
Общий объём транзакций	3.1	1. https://aifc.kz/news/31-billion-raised-through-the-astana-international-financial-centre-in-2024/

		2. https://astanatimes.com/2024/12/astana-international-financial-centre-attracts-3-1-billion-in-investments-in-2024/
Количество лицензированных платформ	15 (Binance, Bybit и др.)	1. https://aifc.kz/news/astana-international-financial-centre-has-unveiled-its-achievements-for-the-year-2023/ 2. https://aifc.kz/news/31-billion-raised-through-the-astana-international-financial-centre-in-2024/

** составлено авторами на основе данных из источников, указанные в столбце 3 настоящей таблицы*

Один из механизмов привлечения инвестиций на развитие цифровой экономики в 2022 году является пилотный проект по взаимодействию банков и криптоинститутов. В рамках проекта произошла интеграция бирж криптовалют, лицензированных AIFC и Управлением финансовых услуг, с банками второго уровня, так как АО «Народный Банк Казахстана» и АО «Eurasian Bank». В результате этого сотрудничества стали возможными законные операции с цифровыми активами, и всего с 2022 по 2023 год составил 220 миллиона долларов США.

Кроме того, в Казахстане активно применяются регуляторные песочницы, которые предоставляют возможность тестирования моделей стейблкоинов и децентрализованных финансов под контролем AFSA.

Важным аспектом обеспечения безопасности в цифровой среде является Центр кибербезопасности KZ-CERT, который за период с 2023 по 2024 годы смог снизить количество успешных кибератак на государственные структуры на 37%. Это свидетельствует о повышении уровня защиты информационных систем и важности кибербезопасности в контексте цифровой трансформации.

Несмотря на достижения, в регулировании цифровой экономики остаются значительные проблемы. Во-первых, наблюдается фрагментарность норм, что затрудняет их применение. Примером этого является то, что 40% правил цифровой экономики содержатся в подзаконных актах, а регулирование NFT осуществляется через три различных закона и семь постановлений. Это создает правовую неопределенность и затрудняет деятельность участников рынка.

Во-вторых, существует отставание правового регулирования от быстро развивающихся технологий. На сегодняшний день отсутствуют четкие правовые определения для таких понятий, как алгоритмы искусственного интеллекта, квантовые вычисления и децентрализованные автономные организации (далее - DAO). Это создает правовые пробелы и препятствует внедрению инновационных решений.

В-третьих, международная гармонизация норм остается актуальной проблемой. Лишь 30% норм соответствуют стандартам Общего регламента по защите данных (далее - GDPR) и Регламента о защите данных в сфере цифровых услуг (далее - GDRC 1). Это затрудняет возможность взаимного признания цифровых подписей с государствами Евразийского экономического союза, что негативно сказывается на интеграции и сотрудничестве в цифровой сфере.

Региональные дисбалансы в доступе к ИКТ также представляют собой серьезную проблему. В частности, в городах Алматы, Астана и Шымкент концентрируют 82% ИКТ-инфраструктуры и 90% венчурных инвестиций, что создает неравномерное распределение ресурсов и возможностей для развития в других регионах страны. В сельских районах только 34% населения имеют доступ к высокоскоростному интернету, а лишь 12% местных администраций используют блокчейн для предоставления государственных услуг. Это подчеркивает необходимость разработки стратегий, направленных на устранение цифрового разрыва и обеспечение равного доступа к современным технологиям для всех граждан Казахстана.

Как следствие, Казахстан сформировал основную правовую инфраструктуру для поддержки цифровой экономики, однако 30% действующих норм нуждаются в пересмотре для обеспечения их соответствия современным технологическим трендам. Но преодоление регионального неравенства и фрагментарности законодательства требует комплексного подхода к реформированию правовой базы.

Принятие Цифрового кодекса может привести к снижению регуляторных издержек для бизнеса на уровне 18-22%, согласно прогнозам Министерства цифрового развития, инноваций и аэрокосмической промышленности Республики Казахстан (далее - МЦРИАП РК). Это подчеркивает важность дальнейших шагов в направлении оптимизации правового регулирования для стимулирования экономического роста и повышения конкурентоспособности страны.

Корреляционный анализ качества правовых механизмов и притока инвестиций в ИКТ-сектор Казахстана. Для верификации гипотезы о взаимосвязи качества правового регулирования и инвестиционной активности в ИКТ-секторе в рамках данного исследования будет проведен анализ факторов, влияющих на объем прямых иностранных инвестиций *(*далее - ПИИ*)* ПИИ ИКТ-сектор Казахстана. Для этого будут использованы следующие переменные:

1. Зависимая переменная:

а) объем ПИИ в ИКТ-сектор, данные для которого будут получены из отчетов Национального банка Республики Казахстан.

б) доля венчурного финансирования, направленного на технологические стартапы, будет проанализирована на основе отчетов AIFC.

2. Независимые переменные: Индекс верховенства закона (в диапазоне от 0 до 100 баллов), который будет оцениваться по следующим критериям:

- наличие законов, регулирующих цифровые активы, что свидетельствует о правовой базе для функционирования финтех-компаний.
- скорость адаптации законодательства к новым технологиям, включая анализ временных лагов внедрения новых норм.
- соответствие национального законодательства международным стандартам, таким как GDPR и рекомендации Финансовой группы по борьбе с отмыванием денег (FATF).

3. Институциональные факторы, которые будут включать:

а) эффективность регуляторных песочниц, измеряемая количеством реализованных проектов, что позволит оценить уровень поддержки инновационных инициатив со стороны государства.

б) Уровень кибербезопасности, представленный индексом KZ-CERT, который будет служить индикатором защищенности цифровой инфраструктуры и доверия к ней со стороны инвесторов.

Данные переменные будут подвергнуты регрессионному анализу с целью выявления их влияния на объем ПИИ в ИКТ-секторе, а также на долю венчурного финансирования в технологические стартапы. Такой подход позволит глубже понять, как правовая и институциональная среда влияет на инвестиционный климат в Казахстане.

Эмпирические результаты. Для оценки влияния качества правового регулирования на инвестиционную активность в ИКТ-секторе Казахстана был проведен анализ данных за 2015-2024 гг. Основное внимание уделялось двум ключевым показателям: Индекс верховенства закона (Rule of Law Index) и KZ-CERT Index (показатель национальной кибербезопасности). В качестве зависимой переменной использовался объем ПИИ в ИКТ-сектор.

Данные по ПИИ, индексу верховенства закона и KZ-CERT Index за 2015–2024 гг. представлены в таблице 2.

Таблица – 2

Динамика ключевых показателей (2015–2024 гг.)*

Год	*ППИ всего, млн. долл. США*	*ПИИ в ИКТ, млн. долл. США*	*Индекс верховенства закона*	*KZ-CERT Index (National Cyber Security Index)*
2015	4057	-32,3	0,5	0
2016	8514	32,3	0,51	0
2017	4714	8,4	0,51	0
2018	3898	15,0	0,52	0
2019	3284	28,2	0,52	57
2020	3670	-13,7	0,52	64
2021	3353	48,8	0,52	67
2022	6561	122,5	0,53	69
2023	3364	96,1	0,53	79
2024	73	129,2	0,54	78
Источник данных	Чистый приток прямых инвестиций в Казахстан по видам экономической деятельности резидентов, https://www.nationalbank.kz/ru/news/pryamye-investicii-po-napravleniyu-vlozheniya		Индекс верховенства закона, Казахстан, Общая оценка, 2024 https://statbase.ru/data/kaz-rule-of-law-index/	Национальная служба реагирования на компьютерные инциденты, статистика https://cert.gov.kz/press_club/infographics National Cyber Security Index https://ncsi.ega.ee/country/kz_2022/

* *составлено авторами*

Методы анализа: Линейная регрессия для оценки влияния независимых переменных на объем ПИИ и визуализация данных для выявления трендов и корреляций. Используемые инструменты: Python.

Результаты анализа. Индекс верховенства закона с ростом с 0,50 до 0,54 наблюдается увеличение ПИИ в ИКТ-секторе, достигающее максимума в 129,2 млн долларов США в 2024 году, это подтверждает гипотезу о том, что улучшение правовой определенности способствует привлечению инвестиций.

Рост показателя KZ-CERT Index с 57 до 79 сопровождается увеличением ПИИ, особенно заметным в период с 2021 по 2024 годы, это указывает на важность кибербезопасности как фактора инвестиционной привлекательности.

Уравнение линейной регрессии представлено следующим образом:

$$ПИИ_t = -2975{,}46 + 5722{,}73 \cdot I_{RL} + 0.4348 \cdot \text{KZ-CERT Index} \quad (1)$$

где:

$ПИИ_t$ - уровень прямых иностранных инвестиций в год t;

I_{RL} - индекс верховенства закона;

KZ-CERT Index - показатель национальной кибербезопасности;

Коэффициент детерминации (R^2) составил 0.767, что свидетельствует о высокой степени объяснения вариации ПИИ независимыми переменными.

Визуализация данных показала положительную корреляцию между значениями Индекса верховенства закона и объемом ПИИ в ИКТ-секторе. С ростом индекса с 0,5 до 0,54 фиксируется значительное увеличение ПИИ, достигающее максимума в 129,2 млн. долларов США в 2024 году. Это подтверждает гипотезу о том, что улучшение правовой определенности способствует привлечению инвестиций в цифровую экономику.

Показатель KZ-CERT Index (зеленые точки) также демонстрирует положительную взаимосвязь с ПИИ. С ростом индекса с 57 до 79 наблюдается пропорциональное увеличение объема инвестиций, особенно заметное в период с 2021 по 2024 годы. Данный результат подчеркивает важность укрепления национальной кибербезопасности для повышения доверия иностранных инвесторов.

Как вывод, график иллюстрирует сильную положительную взаимосвязь между качеством правового регулирования и уровнем кибербезопасности с одной стороны и объемом прямых иностранных инвестиций в ИКТ-сектор Казахстана — с другой. Наиболее значительное влияние на привлечение инвестиций оказывает Индекс верховенства закона, что указывает на необходимость дальнейшего совершенствования правовых механизмов. Укрепление кибербезопасности через повышение KZ-CERT Index также играет важную роль в создании благоприятного инвестиционного климата.

Обсуждение результатов. Положительные тренды:

- с 2015 по 2024 гг. наблюдается рост как Индекса верховенства закона (с 0.50 до 0.54), так и KZ-CERT Index (с 57 до 78). Это сопровождалось увеличением ПИИ в ИКТ с отрицательных значений (-32,3 млн долл.) до рекордных 129,2 млн долл. США в 2024 году.

- принятие Закона «О цифровых активах» (2020) и улучшение кибербезопасности сыграли ключевую роль в стимулировании инвестиционного климата.

Ограничения: в 2023-2024 гг. рост KZ-CERT Index не сопровождался пропорциональным увеличением ПИИ из-за геополитических факторов и санкционного давления. Низкий уровень доверия бизнеса к судебной системе остается сдерживающим фактором.

Рекомендации:

- увеличить инвестиции в развитие кибербезопасности, что позволит повысить привлекательность страны для иностранных инвесторов.

- усилить правовую определенность через принятие Цифрового кодекса, который унифицирует разрозненные законы о цифровых активах.

- разработать механизмы трансграничного сотрудничества для повышения доверия к правовым институтам Казахстана.

Проведенный анализ подтвердил наличие сильной положительной корреляции между качеством правового регулирования (Индекс верховенства закона) и притоком инвестиций в ИКТ-

сектор Казахстана (R2 =0.767). Это подчеркивает необходимость дальнейшего совершенствования правовых механизмов и укрепления институциональной базы для развития цифровой экономики страны.

Взаимосвязь между правовыми гарантиями и ростом инновационной активности. Рост инновационной активности в Казахстане является ключевым элементом стратегии развития национальной экономики. Эффективные правовые гарантии играют важную роль в стимулировании инноваций, обеспечивая защиту интеллектуальной собственности, поддержку стартапов и привлечение инвестиций в исследования и разработки (далее - R&D).

Для оценки взаимосвязи между правовыми механизмами и инновационной активностью в Казахстане применялись несколько подходов, включая анализ законодательных инициатив, таких как Закон «О государственной поддержке индустриальной и инновационной деятельности» и национальные стратегии, например, Концепцию цифровой трансформации на период 2023–2029 годов. Также были определены ключевые индикаторы инновационной активности, включая уровень инновационной активности предприятий, измеряемый долей организаций, внедряющих инновации, объем инвестиций в R&D, а также количество зарегистрированных патентов. В дополнение к этому был проведен сравнительный анализ с международными практиками, включая опыт Европейского Союза, США и Сингапура, с целью выявления наиболее эффективных подходов к стимулированию инновационной активности.

Правовые механизмы, направленные на стимулирование инновационной активности в Казахстане, включают ряд значимых инициатив, таких как Закон «О коммерциализации результатов научной и/или научно-технической деятельности», принятый в 2015 году. В рамках данного закона было создано 26 офисов коммерциализации при университетах, что способствовало увеличению доли коммерциализируемых исследований до 12% к 2024 году. Кроме того, в 2023 году через «Астана Хаб» было выделено 1 200 000 000 тенге на поддержку стартапов и финансирование проектов в области искусственного интеллекта.

По данным Бюро национальной статистики в Казахстане наблюдается положительная динамика инновационной активности. Так, в 2022 году уровень инновационной активности предприятий увеличился на 11% по сравнению с предыдущим годом.

Объем инвестиций в R&D также демонстрирует положительную тенденцию, увеличившись с 0,17% ВВП в 2015 году до 0,23% ВВП в 2024 году. По мнению авторов, это связано с усилением государственной поддержки. В целях улучшение правовой среды для инновационных разработок проведено ужесточение законодательства о защите патентов способствовало росту числа зарегистрированных патентов на 18% в период с 2020 по 2024 годы.

Важным шагом в направлении цифровизации стало принятие Цифрового кодекса, находящегося на стадии разработки, который предполагает улучшение защиты данных и алгоритмов машинного обучения. Инфраструктурная поддержка, выражающаяся в создании технопарков, таких как «Астана Хаб» и «Алатау Парк», а также запуск программы акселерации стартапов, привела к увеличению числа успешных проектов на 24% в 2023 году.

В контексте международной практики, данные, представленные в таблице 3, показывают, что Казахстан, с долей инвестиций в R&D в 0,23% от ВВП, значительно отстает от Сингапура (2,1%) и США (2,8%). Аналогично, количество патентов на душу населения в Казахстане составляет 0,15, что значительно ниже, чем в Сингапуре (1,8) и США (4,5), а уровень инновационной активности предприятий в Казахстане составляет 11%, что также уступает показателям Сингапура (45%) и США (65%). Эти данные подчеркивают необходимость дальнейшего развития государственной поддержки и создания благоприятной инновационной среды для повышения конкурентоспособности Казахстана на международной арене.

Таблица – 3

Влияние государственной поддержки на инновационную активность населения и предприятий в Казахстане (сравнение с международной практикой) за 2024 год*

Параметр	Казахстан	Сингапур	США
Доля инвестиций в R&D (% ВВП)	0,23%	2,1%	2,8%
Количество патентов на душу населения	0,15	1,8	4,5
Уровень инновационной активности предприятий	11%	45%	65%

* *составлено авторами на основе данных сайтов с открытым доступом*

Обсуждение результатов исследования выявило ряд положительных изменений, связанных с усилением правовой защиты интеллектуальной собственности, что способствовало росту числа зарегистрированных патентов. Кроме того, государственная поддержка, осуществляемая через гранты и создание технопарков, оказала значительное влияние на развитие стартапов, что в свою очередь способствует формированию более динамичной инновационной экосистемы в стране.

Тем не менее, несмотря на достигнутые успехи, существуют и определенные недостатки. В частности, уровень инвестиций в R&D остается низким по сравнению с международными стандартами, что ограничивает потенциал для дальнейшего роста инновационной активности. Также наблюдается ограниченная интеграция казахстанских стартапов в глобальные рынки, что препятствует их конкурентоспособности на международной арене.

В связи с вышеизложенным, рекомендуется усилить финансирование R&D до уровня не менее 1% ВВП к 2030 году, что позволит повысить инвестиционную привлекательность сектора. Принятие Цифрового кодекса, направленного на унификацию норм защиты интеллектуальной собственности, также будет способствовать созданию более благоприятной правовой среды. Кроме того, разработка программ трансграничного сотрудничества для интеграции казахстанских стартапов в международные экосистемы представляется необходимой для повышения их конкурентоспособности и расширения возможностей для инновационного развития. В целом, анализ подтвердил наличие положительной взаимосвязи между правовыми гарантиями и ростом инновационной активности в Казахстане, однако для достижения уровня развитых стран требуется дальнейшее совершенствование правовой базы и увеличение финансирования инновационных проектов.

Рекомендации по оптимизации правовых механизмов для стимулирования развития цифровой экономики:

1. Унификация законодательной базы. Принятие Цифрового кодекса представляет собой важный шаг к интеграции 17 разрозненных законов, включая законы «О цифровых активах» и «О персональных данных», в единый документ. Это позволит четко определить ключевые термины, такие как «цифровые активы», «искусственный интеллект» и «блокчейн-транзакции». В качестве примера можно привести Сингапурский Payment Services Act (2020), который регулирует криптовалюты и цифровые платежи. Внедрение регуляторных песочниц также является важным направлением, позволяющим создать тестовые зоны для пилотирования инноваций, таких как искусственный интеллект, децентрализованные финансы и NFT, с временным освобождением от стандартных норм. Опыт Европейского Союза, где Regulatory Sandbox для fintech-проектов позволил сократить время вывода продуктов на рынок на 40%, может служить полезным ориентиром.

2. Международная гармонизация. Ратификация стандартов GDPR и рекомендаций Группы разработки финансовых мер борьбы с отмыванием денег является необходимым шагом для адаптации правил обработки персональных данных и требований по противодействию отмыванию денег и финансированию терроризма в контексте криптоактивов. Примером успешной гармонизации может служить Армения, которая увеличила налоговые поступления на 18% после адаптации к стандартам Организации экономического сотрудничества и развития. Участие в международных инициативах, таких как Глобальное партнёрство по искусственному интеллекту , позволит Казахстану разработать этические стандарты в области ИИ, а подписание соглашений о взаимном признании цифровых подписей с Евразийским экономическим союзом и Объединёнными Арабскими Эмиратами будет способствовать упрощению цифровых взаимодействий.

3. Стимулирование инноваций. Для стимулирования инновационной активности в ИКТ-секторе предлагается ввести налоговые льготы, такие как «налоговые каникулы» для стартапов, которые позволят установить ставку 0% налога на добавленную стоимость (далее – НДС) на первые три года их деятельности. Также целесообразно снизить НДС для проектов в области R&D с 12% до 6%. В качестве примера можно привести Сингапур, где предусмотрен 250% налоговый вычет на расходы на исследования и разработки. Кроме того, создание фонда «Цифровые инновации» с бюджетом 50 миллиардов тенге в год для финансирования AI-стартапов, решений в области «умных городов» и кибербезопасности будет способствовать развитию инновационной экосистемы.

4. Развитие цифровой инфраструктуры. Национальная программа «Цифровой Шёлковый путь» предполагает строительство пяти магистральных дата-центров Tier III+ к 2030 году, что обеспечит необходимую инфраструктуру для поддержки цифровой экономики. Также планируется обеспечить

95% населения высокоскоростным интернетом со скоростью 100 Мбит/с. Внедрение блокчейн-платформы для государственных услуг, включая создание единого реестра цифровых прецедентов на блокчейне, позволит повысить прозрачность и эффективность государственных процессов. Примером успешной реализации таких инициатив является Эстония, где 99% государственных услуг предоставляются онлайн, что позволяет экономить до 2% ВВП.

5. Защита прав и кибербезопасность. Создание Закона «О цифровой безопасности» и формирование Национального агентства кибербезопасности по модели KZ-CERT 2.0 станет важным шагом в обеспечении защиты прав граждан и организаций в цифровом пространстве. Обязательный аудит ИКТ-компаний на соответствие стандартам ISO/IEC 27001 будет способствовать повышению уровня кибербезопасности. Введение этических принципов для алгоритмов искусственного интеллекта, таких как транспарентность и недискриминация, также является необходимым. Опыт Европейского Союза, представленный Artificial Intelligence Act (2024), который включает классификацию рисков AI-систем, может служить основой для разработки аналогичного законодательства в Казахстане.

Реализация предложенных рекомендаций к 2030 году предполагает значительное увеличение доли цифровой экономики в ВВП Казахстана с 5% до 12%, ПИИ в ИКТ-сектор до 1,5 миллиарда долларов США в год. Кроме того, внедрение систем мониторинга на основе искусственного интеллекта позволит снизить количество кибератак на 45%.

Таким образом, данные рекомендации на основе опыта Европейского Союза и Сингапура интегрируют лучшие международные практики к условиям отечественных экономических отношений, с учетом специфики казахстанского рынка, при этом реализация требует межведомственной координации и публичной отчетности на платформе «Открытое правительство».

В конечном итоге, успешная реализация данных инициатив будет способствовать созданию устойчивой и инновационной цифровой экономики в Казахстане, способной эффективно реагировать на вызовы современного мира.

Заключение. Проведенное исследование подтвердило ключевую роль правовых механизмов в повышении экономической эффективности цифровой трансформации Казахстана. Анализ выявил сильную корреляцию (R^2=0.767) между качеством правового регулирования и притоком инвестиций в ИКТ-сектор. Установлено, что рост Индекса верховенства закона с 0.50 до 0.54 за 2015-2024 гг. способствовал увеличению ПИИ в ИКТ с -32.3 млн до 129.2 млн долларов США.

Выявлен мультипликативный эффект регуляторных реформ: принятие Закона «О цифровых активах» (2020) стимулировало 74% рост легальных операций с цифровыми активами. Однако сохраняется парадокс цифрового доверия: при 92% автоматизации государственных услуг лишь 45% бизнесов доверяют судебной защите цифровых прав.

Ключевые рекомендации включают: принятие Цифрового кодекса, создание регуляторных песочниц для тестирования AI и блокчейн-решений, повышение инвестиций в R&D до 1% ВВП к 2030 г.

Реализация предложенных мер позволит увеличить долю цифровой экономики в ВВП с 5% до 12% к 2030 г. Дальнейшие исследования необходимы для оценки долгосрочных эффектов регуляторных песочниц и разработки этических стандартов для алгоритмов искусственного интеллекта.

Статья подготовлена в рамках реализации проекта грантового финансирования AP19676064 «Цифровые права в Республике Казахстан: разработка правовых механизмов расширения содержания правосубъектности в эпоху цифровой трансформации (в плоскости частноправовых отношений)» Комитет науки Министерства науки и высшего образования Республики Казахстан)

ЛИТЕРАТУРА

1. Kassen M. Digital Rights and Economic Efficiency: A Case Study of Kazakhstan's Regulatory Framework // Journal of Eurasian Law. – 2023. – №15(4). – P. 45–62. – https://doi.org/10.1016/j.jeuras.2023.04.005

2. Guryanova A., Smotrova I., Makhovikov A., Koychubaev A. Socio-ethical Problems of the Digital Economy: Challenges and Risks // Digital Transformation of the Economy: Challenges, Trends and New Opportunities. – 2020. – №908. – https://doi.org/10.1007/978-3-030-11367-4_9

3. Revak I., Gren R. Economic Impact of Digital Rights Legislation: Lessons from Ukraine and Kazakhstan // Technological Forecasting and Social Change. – 2022. – №184. – 122003 p. – https://doi.org/10.1016/j.techfore.2022.122003

4. Pavlova A., Ashmarina S. Transformation of Public Administration in the Interests of Digital Economy Development // Current Achievements, Challenges and Digital Chances of Knowledge Based Economy. – 2021. – №133. – P. 159–165. – https://doi.org/10.1007/978-3-030-47458-4_19

5. Lee J., Kim S. Blockchain and Legal Certainty: Global Trends and Local Adaptations // International Journal of Information Management. – 2020. – №55. – 102190 p. – https://doi.org/10.1016/j.ijinfomgt.2020.102190

6. Zhunusova E. AIFC as a Hub for Digital Innovation: Legal and Economic Perspectives // Central Asian Survey. – 2024. – №43(1). – P. 88–105. – https://doi.org/10.1080/02634937.2023.2298765

7. Koychubaev A., Makhovikov A. Taxation of Digital Assets in Emerging Markets // Finance Research Letters. – 2023. – №54. – 103765 p. – https://doi.org/10.1016/j.frl.2023.103765

8. Nurgaliyeva A. GovTech and Economic Growth: Kazakhstan's Digital Family Card // Government Information Quarterly. – 2022. – №39(4). – 101765 p. – https://doi.org/10.1016/j.giq.2022.101765

9. Садыкова М.К. Правовые механизмы защиты цифровых прав в условиях цифровой трансформации // Вестник КазНУ им. аль-Фараби. Серия экономическая. – 2023. – №2(145). – С. 56–67. – https://doi.org/10.26577/be.2023.v145.i2.06

10. Тулеуов Б.А., Исабаева Г.М. Цифровой кодекс РК: экономические эффекты и риски // Экономика Казахстана.–2022. – №4(78).–С. 34–42. – https://doi.org/10.52821/2789-4401-2022-4-34-42

11. Жакенов Д.С. Инвестиции в ИКТ-сектор: роль регуляторной среды // Казахстанские социально-экономические исследования. – 2021. – №3(12). – С. 89–97. – https://doi.org/10.52821/2789-4401-2021-3-89-97

12. Абишева А.Р. Налогообложение криптоактивов: опыт Казахстана и ОЭСР // Наука и образование. – 2024. – №1(29). – С. 112–120. – https://doi.org/10.54954/2789-5289-2024-1-112-120

REFERENCES

1. Kassen M. Digital Rights and Economic Efficiency: A Case Study of Kazakhstan's Regulatory Framework // Journal of Eurasian Law. – 2023. – №15(4). – P. 45–62. – https://doi.org/10.1016/j.jeuras.2023.04.005

2. Guryanova A., Smotrova I., Makhovikov A., Koychubaev A. Socio-ethical Problems of the Digital Economy: Challenges and Risks // Digital Transformation of the Economy: Challenges, Trends and New Opportunities. – 2020. – №908. – https://doi.org/10.1007/978-3-030-11367-4_9

3. Revak I., Gren R. Economic Impact of Digital Rights Legislation: Lessons from Ukraine and Kazakhstan // Technological Forecasting and Social Change. – 2022. – №184. – 122003 p. – https://doi.org/10.1016/j.techfore.2022.122003

4. Pavlova A., Ashmarina S. Transformation of Public Administration in the Interests of Digital Economy Development // Current Achievements, Challenges and Digital Chances of Knowledge Based Economy. – 2021. – №133. – P. 159–165. – https://doi.org/10.1007/978-3-030-47458-4_19

5. Lee J., Kim S. Blockchain and Legal Certainty: Global Trends and Local Adaptations // International Journal of Information Management. – 2020. – №55. – 102190 p. – https://doi.org/10.1016/j.ijinfomgt.2020.102190

6. Zhunusova E. AIFC as a Hub for Digital Innovation: Legal and Economic Perspectives // Central Asian Survey. – 2024. – №43(1). – P. 88–105. – https://doi.org/10.1080/02634937.2023.2298765

7. Koychubaev A., Makhovikov A. Taxation of Digital Assets in Emerging Markets // Finance Research Letters. – 2023. – №54. – 103765 p. – https://doi.org/10.1016/j.frl.2023.103765

8. Nurgaliyeva A. GovTech and Economic Growth: Kazakhstan's Digital Family Card // Government Information Quarterly. – 2022. – №39(4). – 101765 p. – https://doi.org/10.1016/j.giq.2022.101765

9. Sadykova M. Pravovye mekhanizmy zashchity tsifrovykh prav v usloviyakh tsifrovoy transformatsii [Legal mechanisms for protecting digital rights in the context of digital transformation] // Vestnik KazNU im. al'-Farabi. Seriya ekonomicheskaya. – 2023. – №2(145). – S. 56–67. – https://doi.org/10.26577/be.2023.v145.i2.06 [in Russian]

10. Tuleuov B., Isabaeva, G. Tsifrovoy kodeks RK: ekonomicheskie effekty i riski [Digital Code of the Republic of Kazakhstan: Economic Effects and Risks] // Ekonomika Kazakhstana. – 2022. – №4(78). – S. 34–42. – https://doi.org/10.52821/2789-4401-2022-4-34-42 [in Russian]

11. Zhakenov D. Investitsii v IKT-sektor: rol' regulyatornoy sredy [Investments in the ICT sector: the role of the regulatory environment] // Kazakhstanskie socialno-economicheskie issledovaniya. – 2021. – №3(12). – S. 89–97. – https://doi.org/10.52821/2789-4401-2021-3-89-97 [in Russian]

12. Abisheva A. Nalogooblozhenie kriptoaktivov: opyt Kazakhstana i OESR [Taxation of crypto assets: experience of Kazakhstan and the OECD] // Nauka I obrazovanie. – 2024. – №1(29). – S. 112–120. – https://doi.org/10.54954/2789-5289-2024-1-112-120 [in Russian]

Молдажанов М.Б., Кайшатаева А.К., Кулубекова А.Ж.

ЦИФРЛЫҚ ЭКОЖҮЙЕНІ ҚОРҒАУ БОЙЫНША ЗАҢНАМАЛЫҚ ТЕТІКТЕРДІҢ ҚАЗАҚСТАН ЭКОНОМИКАСЫНА ӘСЕРІ

Аңдатпа

Мақалада цифрлық экожүйені құқықтық қорғау тетіктерінің Қазақстан экономикасына әсері талданды. Елдің цифрлық секторы дамуының негізгі экономикалық көрсеткіштері мен құқықтық реттеу сапасының өзара байланысы зерттелді. Зерттеу әдістемесіне 2015-2024 жылдар аралығындағы панельдік деректерге регрессиялық талдау, заңнамалық бастамаларды салыстырмалы талдау және инновациялық белсенділіктің негізгі индикаторларын бағалау енгізілді. Заң үстемдігі индексі мен ақпараттық-коммуникациялық технологиялар секторы бойынша тікелей шетелдік инвестициялардың (бұдан әрі – ТШИ) ағыны арасында күшті оң корреляция (R^2=0.767) анықталды. Аталған индекс деңгейі 0,50-ден 0,54-ке өскен кезде ТШИ көлемі -32,3 млн АҚШ долларынан 129,2 млн АҚШ долларына дейін ұлғайды. Реттеуші реформалардың мультипликативті әсері анықталды: «Цифрлық активтер туралы» Заңды (2020) қабылдау цифрлық активтер бойынша заңды операциялардың 74%-ға өсуін ынталандырды. Құқықтық тиімділікті бағалаудың интегралды моделі әзірленді, ол нормаларды бейімдеу жылдамдығын, халықаралық үйлестіруді және инновацияларды ынталандыруды ескереді. Құқықтық тетіктерді оңтайландыру бойынша ұсыныстар берілді, оларға Цифрлық кодексті қабылдау, реттеуші құмсахаралар құру және ғылыми-зерттеу мен тәжірибелік-конструкторлық жұмыстарға салынатын инвестицияны 2030 жылға қарай жалпы ішкі өнімнің (бұдан әрі – ЖІӨ) 1%-ына дейін арттыру кіреді. Ұсынылған шараларды іске асыру цифрлық экономиканың ЖІӨ-дегі үлесін 2030 жылға қарай 5%-дан 12%-ға дейін арттыруға мүмкіндік береді.

Moldazhanov M., Kaishataeva A., Kulubekova A.

THE IMPACT OF LEGISLATIVE MECHANISMS FOR THE PROTECTION OF THE DIGITAL ECOSYSTEM ON KAZAKHSTAN'S ECONOMY

Annotation

The article analyzes the impact of legal protection mechanisms for the digital ecosystem on the economy of Kazakhstan. The relationship between the quality of legal regulation and key economic indicators of the country's digital sector development is examined. The research methodology includes regression analysis of panel data for 2015–2024, comparative analysis of legislative initiatives, and evaluation of key innovation activity indicators. A strong positive correlation (R^2=0.767) was identified between the Rule of Law Index and the inflow of foreign direct investment (FDI) into the information and communication technology sector. It was found that an increase in this index from 0.50 to 0.54 contributed to the growth of FDI from –32.3 to 129.2 million US dollars. A multiplicative effect of regulatory reforms was observed: the adoption of the Law «On Digital Assets» (2020) stimulated a 74% increase in legal transactions with digital assets. An integrated model for assessing legal effectiveness was developed, taking into account the speed of norm adaptation, international harmonization, and the promotion of innovation. Recommendations for optimizing legal mechanisms were proposed, including the adoption of the Digital Code, the creation of regulatory sandboxes, and an increase in investment in research and development to 1% of gross domestic product (GDP) by 2030. Implementation of these measures would enable the share of the digital economy in GDP to increase from 5% to 12% by 2030.

DOI 10.52260/2304-7216.2025.2(59).45
УДК 332.1:614.2
ГРНТИ 06.61.33

Ш.А. Каймолдина*, магистр[1]
Б.С. Абдрахманова, к.э.н.[2]
Н.А. Байзаков, магистр[1]
Г.М. Абауова, к.э.н.[3]
Жетысуский Университет имени И. Жансугурова,
г. Талдыкорган, Казахстан[1]
ТОО «Национальное бюро экономических исследований»,
г. Астана, Казахстан[2]
Esil University, г. Астана, Казахстан[3]
* – основной автор (автор для корреспонденции)
e-mail: sholpankaimoldina@gmail.com

ЭКОНОМЕТРИЧЕСКАЯ ОЦЕНКА ВЛИЯНИЯ РАСХОДОВ НА ЗДРАВООХРАНЕНИЕ НА ЭКОНОМИЧЕСКИЙ РОСТ РЕГИОНОВ

Статья посвящена оценке влияния расходов на здравоохранение на экономический рост регионов Республики Казахстан с использованием инструментов эконометрического моделирования панельных данных. Теоретической основой исследования является модель эндогенного роста, дополненная элементами пространственной эконометрики, что позволяет учесть как внутренние характеристики регионов, так и межрегиональные spillover-эффекты. Эмпирическая база охватывает данные по 20 регионам страны за период 2000-2023 гг., включая вновь образованные административно-территориальные единицы.

Результаты модели показывают, что прямые расходы на здравоохранение оказывают отрицательное влияние на темпы прироста валового регионального продукта на душу населения, в то время как межрегиональные перетоки этих расходов имеют выраженный положительный эффект. Это указывает на необходимость пересмотра текущей модели финансирования и подчеркивает важность пространственной координации и институционального взаимодействия между регионами. В статье предложены рекомендации по повышению результативности инвестиций в сферу здравоохранения за счет развития цифровой инфраструктуры, усиления профилактической направленности и внедрения механизмов выравнивания межрегиональных различий. Полученные выводы могут быть использованы для разработки государственной политики, направленной на снижение регионального неравенства и повышение качества человеческого капитала.

Ключевые слова: *экономический рост, здравоохранение, человеческий капитал, межрегиональные перетоки, пространственная эконометрика, панельные данные, региональное развитие.*

Кілт сөздер*: экономикалық өсу, денсаулық сақтау, адами капитал, өңіраралық әсерлер, кеңістіктік эконометрика, панельдік деректер, өңірлік даму.*

Keywords*: economic growth, healthcare, human capital, interregional spillovers, spatial econometrics, panel data, regional development.*

Введение. В условиях углубляющейся региональной дифференциации и нарастающих вызовов устойчивого социально-экономического развития особую актуальность приобретают исследования, направленные на выявление ключевых детерминант регионального экономического роста. В современной экономической науке все большее внимание уделяется роли человеческого капитала как стратегического ресурса, обеспечивающего долгосрочный рост и конкурентоспособность территорий. Одним из важнейших компонентов человеческого капитала выступает здоровье населения, поддержание и укрепление которого требует системных и обоснованных инвестиций в сферу здравоохранения.

Согласно концепциям эндогенного роста [1], инвестиции в здравоохранение способны не только повышать качество жизни, но и способствовать увеличению производительности труда, снижению временных и экономических издержек, связанных с болезнями, а также формированию благоприятной демографической структуры. В этой связи расходы на здравоохранение рассматриваются не просто как элемент социальной политики, а как важный макроэкономический фактор, влияющий на динамику валового внутреннего и регионального продукта, занятость и общий уровень экономической активности.

Несмотря на наличие теоретически обоснованных предпосылок, эмпирические оценки влияния расходов на здравоохранение на экономический рост демонстрируют неоднозначные результаты. В ряде исследований выявляется положительная корреляция между ростом социальных расходов и увеличением ВВП, однако в других – напротив, фиксируется отсутствие статистически значимого эффекта или даже негативное влияние, особенно при неэффективном расходовании средств, наличии институциональных ограничений и слабой системе оценки результативности. Кроме того, подавляющее большинство исследований сфокусировано на межстрановом уровне, тогда как региональные аспекты остаются недостаточно изученными, особенно в контексте развивающихся стран и постсоветских экономик.

Для Казахстана, характеризующегося высокой степенью территориального неравенства по уровню социально-экономического развития, доступу к медицинским услугам и эффективности региональных систем здравоохранения, изучение воздействия расходов на здравоохранение на региональный экономический рост имеет особую значимость. Существующая практика планирования и распределения бюджетных средств, как правило, носит нормативный и уравнительный характер, что затрудняет реализацию результат-ориентированных подходов и приводит к снижению отдачи от социальных инвестиций.

Целью настоящего исследования является проведение количественной оценки влияния расходов на здравоохранение на экономический рост регионов Казахстана с использованием инструментов эконометрического моделирования и учетом пространственных взаимодействий между регионами. В работе применяются панельные данные по 20 регионам Республики Казахстан за период 2000-2023 гг., включая данные по новым административно-территориальным единицам (Абай, Жетісу и Ұлытау), образованным в 2022 году. Теоретической основой исследования выступает модель эндогенного роста, расширенная элементами пространственной эконометрики, что позволяет учесть как прямое влияние внутренних факторов, так и косвенное воздействие межрегиональных перетоков ресурсов.

Научная новизна работы заключается в построении комплексной модели, оценивающей как непосредственное влияние расходов на здравоохранение на темпы роста валового регионального продукта на душу населения, так и их внешние эффекты, проявляющиеся через взаимодействие между регионами. Полученные результаты имеют высокую прикладную значимость и могут быть использованы при разработке и корректировке государственной политики в области здравоохранения, межбюджетных отношений в целях стимулирования сбалансированного регионального развития. Они позволяют обосновать необходимость перераспределения ресурсов в пользу тех регионов, где возврат на инвестиции в здравоохранение может быть максимальным как с точки зрения социальных, так и экономических эффектов.

Обзор литературы. Проблематика взаимосвязи между расходами на здравоохранение и экономическим ростом находит все большее отражение в современной научной литературе, в особенности в рамках концепций эндогенного роста и экономики человеческого капитала. Здравоохранение, наряду с образованием, признается ключевым направлением инвестиций в человеческий капитал, способным обеспечить как краткосрочные, так и долгосрочные эффекты для устойчивого развития. Однако эмпирические результаты, полученные в различных странах и регионах, остаются неоднородными, что обуславливает необходимость дальнейшего анализа с учетом институционального контекста и пространственной специфики.

Ряд исследований демонстрирует положительное влияние инвестиций в здравоохранение на экономический рост. Так, в исследовании [2], основанном на производственной функции Барро, показано, что увеличение государственных расходов на здравоохранение на 1% приводит к росту ВВП Бенина на 0,17% в долгосрочной перспективе, при условии стационарности временных рядов (проверено с использованием теста Дики-Фуллера). При этом в краткосрочном периоде подобный эффект проявляется в меньшей степени, что подтверждает гипотезу об отложенном характере экономической отдачи от социальных инвестиций.

В то же время результаты анализа для стран ОЭСР демонстрируют более сложную картину. Исследование [3], проведенное на основе построения анализа принятия правительственных решений показало нелинейную зависимость между расходами на здравоохранение и экономическим ростом. По мере роста потребления населения растет заработная плата работников и объем инвестиций в физический капитал на душу населения, вследствие чего положительное

влияние расходов на здравоохранение на экономический рост постепенно усиливается, достигая максимума при определенных значениях.

Наряду с этим, в исследовании [4] подтверждается положительная связь между расходами на здравоохранение и показателями производительности труда, личного дохода на душу населения и ВВП. При этом авторами выявлены ограничения, что личные расходы на здравоохранение сокращают время, которое индивиды могут затрачивать на приобретение товаров и услуг. Вместе с тем, не обнаружено статистически значимой связи между расходами на здравоохранение и изменением многофакторной производительности труда или продолжительности рабочего дня.

Особый интерес также представляют исследования, акцентирующие внимание на региональных аспектах. В работе российских авторов [5] применена пространственно-эконометрическая модель Дарбина на данных по 80 регионам России за 2000-2017 гг. Результаты показали наличие нелинейной зависимости между расходами на здравоохранение и темпами экономического роста: оптимальный уровень совокупных расходов на здравоохранение и спорт составляет около 5,9% от ВРП. Превышение этого порога, по мнению авторов, может указывать на необходимость перераспределения бюджетных ресурсов между регионами страны.

Другие исследования демонстрируют более сложную зависимость. Так, в исследовании, основанном на модели Ареллано-Бонда, оценивается взаимосвязь между состоянием «капитала здоровья» и темпами роста подушевого ВРП в российских регионах за 2013-2018 гг. [6]. Авторы фиксируют отсутствие положительного эффекта от роста расходов на здравоохранение в условиях слабой реализации накопленного потенциала человеческого капитала. Отрицательный результат авторы интерпретируют как следствие того, что значительная часть расходов направляется на инфраструктуру или реагирование на экстренные ситуации (например, борьба с эпидемиями), что не дает устойчивого роста экономической активности.

Современные подходы к оценке вклада здравоохранения в региональный рост все чаще опираются на комплексные модели, учитывающие не только прямое воздействие социальных расходов, но и их пространственные и институциональные эффекты. В частности, в ряде работ показана значимость «перетоков» – межрегионального влияния через мобильность ресурсов, миграцию специалистов, диффузию знаний и трансфер лучших практик [7, 8, 9]. Такие подходы позволяют оценивать не только эффективность расходов внутри региона, но и их опосредованное влияние на соседние территории, формируя тем самым сеть взаимозависимостей между регионами.

Однако, несмотря на наличие разнообразных подходов и методик, большинство исследований ограничено данными по странам с развитой институциональной структурой или фокусируется на страновом уровне. В казахстанском контексте, где сохраняются выраженные региональные диспропорции, а система здравоохранения испытывает институциональные и ресурсные ограничения, комплексные межрегиональные оценки практически отсутствуют.

Таким образом, существует обоснованная потребность в разработке модели, способной одновременно учитывать прямое и косвенное (через межрегиональные перетоки) влияние расходов на здравоохранение на экономический рост регионов Казахстана. Настоящее исследование нацелено на восполнение данного пробела, предлагая методологически обоснованный и эмпирически проверенный подход к количественной оценке социальной отдачи от инвестиций в сферу здравоохранения в региональном разрезе.

Основная часть. В настоящем исследовании авторами проведена количественная оценка влияния расходов на здравоохранение на экономический рост регионов Казахстана с учетом пространственных (межрегиональных) эффектов. В рамках эмпирического анализа проверяются следующие гипотезы:

Гипотеза 1: Государственные расходы на здравоохранение оказывают статистически значимое и положительное влияние на темпы экономического роста регионов Казахстана.

Гипотеза 2: Межрегиональные перетоки расходов на здравоохранение (spillover-эффекты) положительно влияют на экономический рост в соседних регионах.

Для эмпирической верификации указанных гипотез применяется эконометрическая модель панельных данных с пространственным компонентом, построенная на базе модифицированной производственной функции Барро, дополненной переменными, отражающими социальные и институциональные условия [1]. В качестве зависимой переменной используется темп прироста валового регионального продукта (ВРП) на душу населения.

Формулировка модели имеет следующий вид уравнения:

$$Growth_{i,t} = \alpha + \beta_1 log\ (GDPpc_{i,t-1}) + \beta_2 HE + \beta_3 SocFilter_{i,t} + \beta_4 SpillHE + \beta_5 ExtSocFilter_{i,t} + \beta_6 ExtGDPpc_{i,t} + \varepsilon_{i,t},$$

где: $Growth_{i,t}$ – темп прироста ВРП на душу населения (в процентах), $\log(GRPpc_{i,t-1})$ – натуральный логарифм ВРП на душу населения с лагом в 1 год, $HE_{i,t}$ – затраты на здравоохранение (процент от ВРП), $SocFilter_{i,t}$ – индекс социально-экономических условий в каждом регионе, $SpillHE_{i,t}$ – переток затрат на здравоохранение между регионами, $ExtSocFilter_{i,t}$ – переток социально-экономических условий, или влияние социально-экономических условий всех остальных регионов на данный регион, $ExtGRPpc_{i,t}$ – переток ВРП на душу населения, или влияние ВРП соседних регионов на экономический рост данного региона, $\varepsilon_{i,t}$ – случайная ошибка.

Анализ охватывает 20 регионов Казахстана (включая области и города республиканского значения) за период 2000-2023 гг., с учетом новых регионов Абай, Жетісу и Ұлытау, образованных в 2022 году. Источником данных стали электронные, динамические таблицы и сборники, а также другие массивы данных, выпускаемые Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан [10].

Эконометрический анализ влияния затрат на здравоохранение на экономический рост регионов Казахстана показал, что модель обладает высокой значимостью (R^2 = 0,561, скорректированный R^2 = 0,554, F-статистика = 79,15). Результаты регрессии представлены в таблице 1.

Таблица – 1

Результаты модели влияния затрат на здравоохранение на экономический рост регионов

Переменные	**коэф.**	**ст. ошибка**	**t**	**P>|t|**	**[0.025**	**0.975]**
Константа	5,3298	1,672	3,188	0,002	2,042	8,617
ВРП на душу населения	0,0133	0,004	3,662	0,000	0,006	0,021
Расходы на здравоохранение	-2,2842	0,250	-9,145	0,000	-2,775	-1,793
Индекс социально-экономических условий	-1,1517	1,764	-0,653	0,514	-4,620	2,316
Межрегиональные перетоки затрат на здравоохранение	9,8557	1,047	9,410	0,000	7,796	11,915
Межрегиональные перетоки социально-экономических условий	-50,9189	6,422	-7,928	0,000	-63,548	-38,290
Межрегиональные перетоки ВРП на душу населения	0,0010	0,017	0,062	0,950	-0,032	0,034
Количество наблюдений	378					
R^2	0,561					
Скорректированный R^2	0,554					
F-статистика	79,15					

** рассчитано и составлено авторами*

Полученные результаты эконометрического моделирования демонстрируют неоднозначное влияние расходов на здравоохранение на экономический рост регионов Казахстана. Первая гипотеза, предполагавшая положительное влияние прямых государственных расходов на здравоохранение на прирост ВРП на душу населения, **не подтвердилась**: соответствующий коэффициент оказался отрицательным и статистически значимым ($\beta = -2.2842$, $p < 0,001$). Это означает, что текущие объемы и направления финансирования в сфере здравоохранения не обеспечивают рост региональной экономической активности. Такой результат может объясняться тем, что значительная часть бюджетных средств расходуется на направления, не обладающие прямым стимулирующим эффектом. К примеру, ресурсы могут уходить преимущественно на административные издержки, содержание аппарата управления, либо на капитальные вложения, которые не приводят к повышению доступности или качества медицинских услуг для населения. В результате расходы, которые формально классифицируются как инвестиции в здравоохранение, не создают значимого мультипликативного эффекта для экономики региона.

В то же время вторая гипотеза, касающаяся положительного влияния межрегиональных перетоков расходов на здравоохранение (spillover-эффектов), **получила эмпирическое подтверждение**: переменная продемонстрировала высокий положительный эффект ($\beta = 9{,}8557$, $p < 0{,}001$). Это свидетельствует о важности пространственного взаимодействия регионов, при котором более развитые медицинские центры и их ресурсы (врачи, технологии, учреждения) оказывают стимулирующее влияние на соседние регионы – как за счет миграции населения и рабочей силы, так и через доступность услуг в рамках централизованных программ.

Анализ других факторов показал, что пространственные лаги социально-экономических условий оказывают статистически значимое негативное влияние ($\beta = -50{,}92$, $p < 0{,}001$), что может свидетельствовать о недостаточной сбалансированности социальной инфраструктуры между регионами или институциональных барьерах в распределении социальных ресурсов. Пространственные лаги по ВРП и показатели текущих социально-экономических условий не оказали значимого влияния, что подтверждает доминирующее значение именно детерминант здравоохранения в построенной модели.

Таким образом, результаты модели подчеркивают необходимость переосмысления подходов к бюджетному планированию в сфере здравоохранения: акцент должен быть смещен с наращивания расходов на обеспечение механизмов эффективного межрегионального взаимодействия, институциональной координации и результативности социальной политики в территориальном разрезе.

Заключение. Проведенное исследование позволило выявить сложные и неоднозначные взаимосвязи между расходами на здравоохранение и экономическим ростом регионов Казахстана. Полученные результаты продемонстрировали, что прямые региональные затраты на здравоохранение оказывают отрицательное влияние на темпы роста ВРП на душу населения, тогда как межрегиональные перетоки этих расходов (spillover-эффекты) обладают выраженным положительным влиянием. Это свидетельствует о недостаточной эффективности текущей модели распределения и использования бюджетных средств в сфере здравоохранения, а также о высокой значимости институциональной координации и пространственной интеграции ресурсов.

В контексте указанных выводов представляются обоснованными следующие рекомендации:

Во-первых, следует сместить акценты государственной политики в здравоохранении с увеличения абсолютных объемов финансирования на повышение результативности. Бюджетное планирование должно опираться на показатели фактического улучшения здоровья населения, доступности и качества медицинских услуг, а не на формальные параметры освоения средств.

Во-вторых, необходимо усилить межрегиональную координацию через формирование национальной цифровой платформы мониторинга системы здравоохранения. Такая платформа должна обеспечивать в режиме реального времени сбор и анализ данных по обеспеченности кадрами, инфраструктурой, уровню заболеваемости и потребностям в услугах в каждом регионе, что позволит оперативно перераспределять ресурсы с учетом реальных дефицитов.

В-третьих, следует активизировать развитие телемедицины и цифровых решений в сфере здравоохранения, особенно в отдаленных и малонаселенных регионах. Это обеспечит повышение доступности специализированной помощи и снизит нагрузку на региональные бюджеты и медицинские учреждения [11].

В-четвертых, важным направлением должно стать укрепление профилактической составляющей здравоохранения. Расширение программ ранней диагностики, вакцинации и пропаганды здорового образа жизни способно снизить долгосрочные издержки на лечение и повысить производительность труда, особенно в трудоспособной части населения [12].

В-пятых, целесообразно внедрить механизмы институционального выравнивания регионов в сфере здравоохранения. Это включает применение корректирующих коэффициентов при межбюджетном распределении, учитывающих демографические, эпидемиологические и инфраструктурные различия, аналогично системам, действующим в странах ОЭСР [13].

Таким образом, эффективная трансформация системы здравоохранения требует комплексного подхода, сочетающего институциональные реформы, цифровизацию, профилактическую направленность и пространственную сбалансированность. Реализация предложенных мер может стать основой для формирования устойчивой модели регионального роста, основанной на развитии человеческого капитала как ключевого ресурса социально-экономического развития Казахстана.

Статья подготовлена в рамках программно-целевого финансирования Министерства науки и высшего образования Республики Казахстан на 2023-2025 годы по проекту № BR21882364 «Императивы развития Казахстана в Евразийской интеграции на фоне вызовов и разломов в мировой архитектонике».

ЛИТЕРАТУРА

1. Barro R.J., Sala-i-Martin X. Economic Growth. – New York: McGraw-Hill. – 1995. – 539 p.
2. Balogoun I. Impact of Public Spending on Human Capital on Benin's Economic Growth // International Journal of Science and Research. – 2019. – №8(12). – P. 654–663.
3. Hu Q., Wang L. Economic growth effects of public health expenditure in OECD countries: An empirical study using the dynamic panel threshold model // Heliyon. – 2024. – №10. – DOI:10.1016/j.heliyon.2024.e25684.
4. Raghupathi V., Raghupathi W. Healthcare Expenditure and Economic Performance: Insights from the United States Data // Front. Public Health. – 2020. – №8. – DOI:10.3389/fpubh.2020.00156.
5. Демидова О.А., Каяшева Е.В., Демьяненко А.В. Государственные расходы на здравоохранение и экономический рост в России: региональный аспект // Пространственная экономика. – 2021. – №1(17). – С. 97–122.
6. Канева М.А., Унтура Г.А. О взаимосвязи между капиталом здоровья и экономическим ростом в регионах РФ (2013-2018 годы) // Мир экономики и управления. – 2021. – №2(21). – С. 30–48. – DOI:10.25205/2542-0429-2021-21-2-30-48.
7. Канева М.А., Унтура Г.А. Модели оценки влияния экономики знаний на экономический рост и инновации регионов / Отв. ред. В.И. Суслов. − Новосибирск: изд-во ИЭОПП СО РАН. – 2021. – 256 с.
8. Kuleshov V., Untura G., Markova V. Towards a knowledge economy: the role of innovative projects in the reindustrialization of Novosibirsk oblast // Regional Research of Russia. – 2017. – №7(3). – P. 215–224.
9. Канева М., Унтура Г. Взаимосвязь НИОКР, перетоков знаний и динамики экономического роста регионов России // Регион: экономика и социология. – 2017. – №1(93). – С. 78–100.
10. Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан. – URL: https://stat.gov.kz/
11. World Health Organization. Global strategy on digital health 2020-2025. – Geneva: World Health Organization. – 2021. – 60 p. – URL: https://www.who.int/publications/i/item/9789240020924
12. World Health Organization. Saving lives, spending less: the case for investing in noncommunicable diseases. – Geneva: World Health Organization. – 2021. – 28 p. – URL: https://www.who.int/publications/i/item/9789240041059
13. OECD. Health at a Glance: Asia/Pacific 2022: Measuring Progress Towards Universal Health Coverage. – Paris: OECD Publishing. – 2022. – 140 p. – URL: https://www.oecd.org/health/health-at-a-glance-asia-pacific-23007392.htm

REFERENCES

1. Barro R.J., Sala-i-Martin X. Economic Growth. – New York: McGraw-Hill. – 1995. – 539 p.
2. Balogoun I. Impact of Public Spending on Human Capital on Benin's Economic Growth // International Journal of Science and Research. – 2019. – №8(12). – P. 654–663.
3. Hu Q., Wang L. Economic growth effects of public health expenditure in OECD countries: An empirical study using the dynamic panel threshold model // Heliyon. – 2024. – №10. – DOI:10.1016/j.heliyon.2024.e25684.
4. Raghupathi V., Raghupathi W. Healthcare Expenditure and Economic Performance: Insights from the United States Data // Front. Public Health. – 2020. – №8. – DOI:10.3389/fpubh.2020.00156.
5. Demidova O., Kajasheva E., Dem'janenko A. Gosudarstvennye rashody na zdravoohranenie i jekonomicheskij rost v Rossii: regional'nyj aspekt [Public Healthcare Expenditures and Economic Growth in Russia: A Regional Perspective] // Prostranstvennaja jekonomika. – 2021. – №1(17). – S. 97–122. [in Russian].

6. Kaneva M., Untura G. O vzaimosvjazi mezhdu kapitalom zdorov'ja i jekonomicheskim rostom v regionah RF (2013-2018 gody) [On the relationship between health capital and economic growth in the regions of the Russian Federation (2013-2018)] // Mir jekonomiki i upravlenija. – 2021. – №2(21). – S. 30–48. – DOI:10.25205/2542-0429-2021-21-2-30-48. [in Russian].

7. Kaneva M., Untura G. Modeli ocenki vlijanija jekonomiki znanij na jekonomicheskij rost i innovacii regionov [Models for assessing the impact of the knowledge economy on regional economic growth and innovation] / Otv. red. V.I. Suslov. − Novosibirsk: izd-vo IJeOPP SO RAN. – 2021. − 256 s. [in Russian].

8. Kuleshov V., Untura G., Markova V. Towards a knowledge economy: the role of innovative projects in the reindustrialization of Novosibirsk oblast // Regional Research of Russia. – 2017. – №7(3). – P. 215–224.

9. Kaneva M., Untura G. Vzaimosvjaz' NIOKR, peretokov znanij i dinamiki jekonomicheskogo rosta regionov Rossii [The relationship between R&D, knowledge flows, and economic growth dynamics in Russia's regions] // Region: jekonomika i sociologija. – 2017. – №1(93). – S. 78–100. [in Russian].

10. Bjuro nacional'noj statistiki Agentstva po strategicheskomu planirovaniju i reformam Respubliki Kazahstan [Bureau of National Statistics of the Agency for Strategic Planning and Reforms of the Republic of Kazakhstan]. – URL: https://stat.gov.kz/ [in Russian].

11. World Health Organization. Global strategy on digital health 2020-2025. – Geneva: World Health Organization. – 2021. – 60 p. – URL: https://www.who.int/publications/i/item/9789240020924

12. World Health Organization. Saving lives, spending less: the case for investing in noncommunicable diseases. – Geneva: World Health Organization. – 2021. – 28 p. – URL: https://www.who.int/publications/i/item/9789240041059

13. OECD. Health at a Glance: Asia/Pacific 2022: Measuring Progress Towards Universal Health Coverage. – Paris: OECD Publishing. – 2022. – 140 p. – URL: https://www.oecd.org/health/health-at-a-glance-asia-pacific-23007392.htm

Каймолдина Ш.А., Абдрахманова Б.С., Байзаков Н.А., Абауова Г.М.

ДЕНСАУЛЫҚ САҚТАУ ШЫҒЫНДАРЫНЫҢ ӨҢІРЛЕРДІҢ ЭКОНОМИКАЛЫҚ ӨСУІНЕ ӘСЕРІН ЭКОНОМЕТРИКАЛЫҚ БАҒАЛАУ

Аңдатпа

Мақала панельдік деректерді эконометрикалық модельдеу құралдарын пайдалана отырып, Қазақстан Республикасы өңірлерінің экономикалық өсуіне денсаулық сақтау шығындарының әсерін бағалауға арналған. Зерттеудің теориялық негізі аймақтардың ішкі сипаттамаларын да, аймақаралық спилловер әсерлерін де ескеруге мүмкіндік беретін кеңістіктік эконометрика элементтерімен толықтырылған эндогендік өсу моделі болып табылады. Эмпирикалық база жаңадан құрылған әкімшілік-аумақтық бірліктерді қоса алғанда, 2000-2023 жылдар аралығында елдің 20 өңірі бойынша деректерді қамтиды.

Модель нәтижелері денсаулық сақтаудың тікелей шығындары жан басына шаққандағы жалпы аймақтық өнімнің өсу қарқынына теріс әсер ететінін көрсетеді, ал бұл шығындардың аймақаралық ағындары айқын оң әсер етеді. Бұл қаржыландырудың ағымдағы моделін қайта қарау қажеттілігін көрсетеді және аймақтар арасындағы кеңістіктік үйлестіру мен институционалдық өзара әрекеттесудің маңыздылығын көрсетеді. Мақалада цифрлық инфрақұрылымды дамыту, профилактикалық бағытты күшейту және өңіраралық айырмашылықтарды теңестіру тетіктерін енгізу есебінен денсаулық сақтау саласына инвестициялардың нәтижелілігін арттыру бойынша ұсыныстар берілген. Алынған тұжырымдар аймақтық теңсіздікті төмендетуге және адами капиталдың сапасын жақсартуға бағытталған мемлекеттік саясатты әзірлеу үшін пайдаланылуы мүмкін.

Kaimoldina S., Abdrakhmanova B., Baizakov N., Abauova G.

ECONOMETRIC ASSESSMENT OF THE IMPACT OF HEALTHCARE EXPENDITURES ON REGIONAL ECONOMIC GROWTH

Annotation

This article evaluates the impact of healthcare expenditures on the economic growth of Kazakhstan's regions using panel data econometric modeling tools. The theoretical basis of the study is the endogenous growth model, extended with elements of spatial econometrics, allowing for the inclusion of both internal characteristics of regions and interregional spillover effects. The empirical dataset covers 20 regions of Kazakhstan for the period 2000-2023, including newly established administrative-territorial units.

The results of the model indicate that direct healthcare expenditures have a negative effect on the growth rate of gross regional product per capita, whereas interregional spillover effects of these expenditures exhibit a statistically significant positive impact. These findings highlight the need to revise the current financing model and emphasize the importance of spatial coordination and institutional cooperation among regions. The article offers recommendations to improve the effectiveness of healthcare investment through the development of digital infrastructure, a stronger focus on preventive measures, and mechanisms for reducing interregional disparities. The conclusions can be applied in designing public policies aimed at reducing regional inequality and enhancing the quality of human capital.

DOI 10.52260/2304-7216.2025.2(59).46
UDC 351.77
SRSTI 06.71.07

S. Umirzakov, d.e.s., professor[1]
T. Kakizhanova, c.e.s.[2]
G. Andabayeva*, c.e.s., ass. professor[2]
Narxoz University, Almaty, Kazakhstan[1]
Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan[2]
* - main author (author for correspondence)
e-mail: andabayeva.gulmira@kaznu.kz

IMPACT OF GOOD GOVERNANCE INDICATORS ON SOCIO-ECONOMIC DEVELOPMENT INDICES

The purpose of this study is to assess the influence of Governance indicators on the socio-economic development of the country. Human development index and GDP per capita were selected as indicators of socio-economic development. The indicators cover years 2002-2022 and are taken from World Data Bank and World Bank Group. Nonlinear NARDL and linear ARDL methods were used as research methodology. For Human Development index: The lack of violence or terrorism, political stability, voice and accountability, and the rule of law all have detrimental long-term effects. Effective government has been shown to offer both immediate and long-term benefits. It's amazing that HDI is unaffected by corruption control. There is no causal relationship between GDP per capita and political stability, the absence of terrorism or violence, the rule of law, or the control of corruption. Effective government has a short-term negative impact but a long-term good one. Regulatory quality, voice, and accountability all have short-term detrimental effects.

Keywords: *governance indicators, economic development, ARDL, NARDL, Kazakhstan, GDP per capita, human development.*

Кілт сөздер: *басқару көрсеткіштері, адами даму, экономикалық даму, ARDL, NARDL, Қазақстан, Жан басына шаққандағы ЖІӨ.*

Ключевые слова: *показатели государственного управления, развитие человеческого потенциала, экономическое развитие, ARDL, NARDL, Казахстан, ВВП на душу населения.*

JEL Classification: CO1, H83, J24

Introduction. The Quality of governance is one of the most important factors that influences social and economic development. Economic development generates the environment for the accumulation of high-quality human capital if human development results in societal prosperity. We can see how a state can support both economic and human development in this way.

A fundamental prerequisite for human development such as Equal rights and access is regulated and controlled by a general force, that force is "government." Investing in health and human capital could transform the dynamic system and lighten the balanced growth trajectory, decreasing the poverty trap's attraction basin and facilitating the transition to sustained growth. Azimi (2022) concluded that quality of the institutional governance of a country plays a major role in national development [1].

In the research paper, we will review the literature in search of answers to the following questions: *How much weight do governance indicators have for socio-economic development?*

The authors of this study seek to examine how the governess indicator affects the nation's socioeconomic progress. To fulfill the study's objective, the authors assessed the impact of Governance indicators on the "Human Development Index" and "GDP per capita" based on the results obtained using ARDL models estimated using the Eviews econometric software package. Data from Kazakhstan for 2002-2022 were used.

Literature review. Human development and human capital .Science has long focused on topics related to human development. High-quality human capital will not be accumulated if the state does not focus on human development and expand human potential. It is well known that the establishment of institutional, socioeconomic conditions for human development is a necessary condition for the nation's continued economic growth. Khalaf & Faraj (2025) state that one of the universal metrics for comparing countries is the UN's human development index, which assesses the three main elements of life expectancy, educational

attainment, and population quality of life and other studies on human capability. Human development is a more expansive idea than human capital [2].

Human capital is a driving force of poverty eradication and sustainable development. Human capital is a set of knowledge, skills, and abilities used in the process of production to meet the needs of the individual and society. Human capital can be defined as the ability of individuals to produce goods and provide services. Expenses on education, healthcare, and relocation in search of better job opportunities are considered investments in human capital. The growth of human capital is viewed as a key determinant of economic development, as without it, the economy would rely solely on manual labor, and only property owners would receive an adequate income. Masud (2024) assessed the cost-effectiveness of an employee's education; he described the firm's human capital as the sum of the employee's skills and knowledge. Human capital is, in fact, a dynamic factor of production that promotes economic growth, human development, and the development of society. Expenditures for the education, health, and free education of government officials are investments in the development of society and economy. Human capital consists of two components: innate or acquired early abilities and skills acquired through education and on-the-job training [3].

Collectively, they lead to the formation of intellectual capital, labor capital, social capital and entrepreneurial capital. High-quality labor force is a prerequisite for economic development, and people who accumulate knowledge and pass it on from generation to generation determine the role and place of nations in the world arena. Therefore, Li & et al. (2023) showed in their works that knowledge expenditures accumulate human capital, which will be the driving force of economic development [4]. The development effectiveness of the national economy, its competitiveness in the context of globalization and international integration, are largely determined by the human capital accumulated and realized in the country [5].

Good governance indicators

Since 1996 Daniel Kaufman, Aart Kray and Pablo Zoido-Lobotan and Massimo Mastruzzi have developed 6 governance indicators referred to as World Governance Indicators (WGI). Authors, in a word, define WDI as follows [6]:

– Voice and Accountability: evaluates the degree to which citizens can choose their government and the freedom of the press, association, and expression;

– Political stability and absence of violence: views of the possibility that the government would be overthrown or destabilized through violent or unconstitutional tactics, such as terrorism or political violence.

– Government effectiveness: the quality of public services, the civil service and its level of independence from political constraints, the quality of policymaking and execution, and the legitimacy of the government's commitment to such programs are all eventually captured by these.

– Regulatory quality: reflects opinions about the government's capacity to create and carry out sensible laws and rules that allow and encourage the growth of the private sector.

– Rule of law: captures opinions about how much agents trust and follow social norms, especially the standard of property rights, contract enforcement, the police, and the courts, as well as the probability of crime and violence;

– Control of corruption: collects opinions about how much public power is used for personal benefit, encompassing both small and large [7].

Human development index and governance indicators

The relationship between the human development index and public administration indicators has been examined by many scientists who have considered their influence on various social, economic, and political issues [8]. Both human and economic development benefit greatly from the formation of institutional environments. The role of the state is important in sustainable economic growth, human well-being and development. Banik et al. (2022) conducted in-depth analysis of how governance impacts the effectiveness of healthcare expenditure to ensure higher human development in example of 166 countries [9].

Nugraha et al. (2023) investigated the nexus between HDI, good governance indicators and export in ASEAN countries. In the panel data regression model, Three governance indicators—Government Effectiveness, Regulatory Quality, and Rule of Law—had substantial positive coefficients [10], according to the authors. Stylianou et al. (2023) examined the function of governance in inclusive human development in 24 chosen Asian nations using panel data spanning 2010 to 2017.The authors' findings indicate that the variables have a strong causal relationship [11]. The use of the OLS method was utilized

by Kharel & Pradhan (2024) to investigate the correlation between human development indices and six governance indicators. Human development indices were found to have a positive correlation with two aspects of governance, which are government efficiency and political stability [12].

Governance indicators and economic development

Positive relationship between quality of institution on economic growth is well-established in Golmohammadi et al. (2024) study. They showed that low level of Corruption is beneficial for economic growth. By examining panel data of Chinese provinces from 2001 to 2015, they also analyzed the impact of government regulators on growth [13].

The study results indicate that governance quality positively influences economic growth and that good governance will strengthen the “helping hand” or weaken the “grabbing hand” of power. Using ARDL approach, Oyetade et al. (2024) examined effect of governance indicators on economic growth of Nigeria. Based on the study's findings, the authors recommend that the nation enhance institutional quality in order to support political stability, the rule of law, and the fight against corruption. This will boost economic growth. [14].

The main part. Data.This study looks at how Kazakhstan's HDI and GDPPC are affected by six governance indicators. The World Data Bank and World Bank Group provided the data used in the study, which spans the years 2002 to 2022. The study's explanatory factors are Voice and Accountability, Political stability and absence of violence/terrorism, Government effectivness, Regulatory Quality, Rule of Law, Control of Corruption.

The definitions and measurements of all indicators are given in Table 1 below:

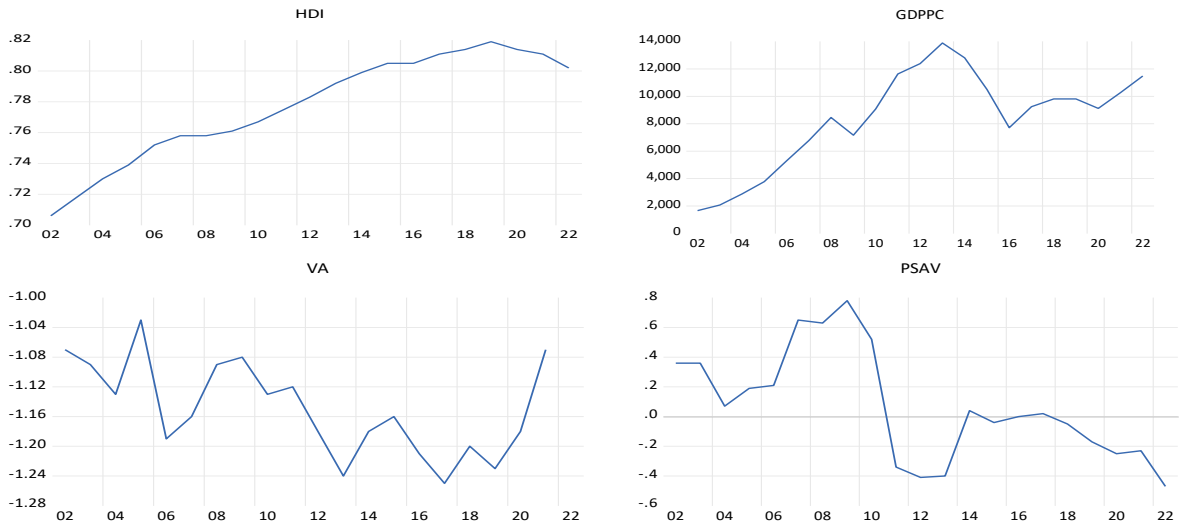
Table – 1

Applied Variables and Sources

Variables	Definitions	Sources
HDI	Human Development Index	World Data Bank
GDPPC	GDP per capita (current US dollars)	World Data Bank
VA	Voice and Accountability	World Bank Group
PSAV	Political stability and absence of violence/terrorism	World Bank Group
GE	Government effectivness	World Bank Group
RQ	Regulatory Quality	World Bank Group
RL	Rule of Law	World Bank Group
CC	Control of Corruption	World Bank Group

** compiled by the authors*

The dynamic changes in all of the table's metrics from 2002 to 2022 are depicted in Figure 1 below. The graph analysis in Graph 1 makes it clear that the variables under investigation are suitable for examination. The clear, steady, and consistent time patterns on the graph indicate that changes in the variables warrant further investigation.

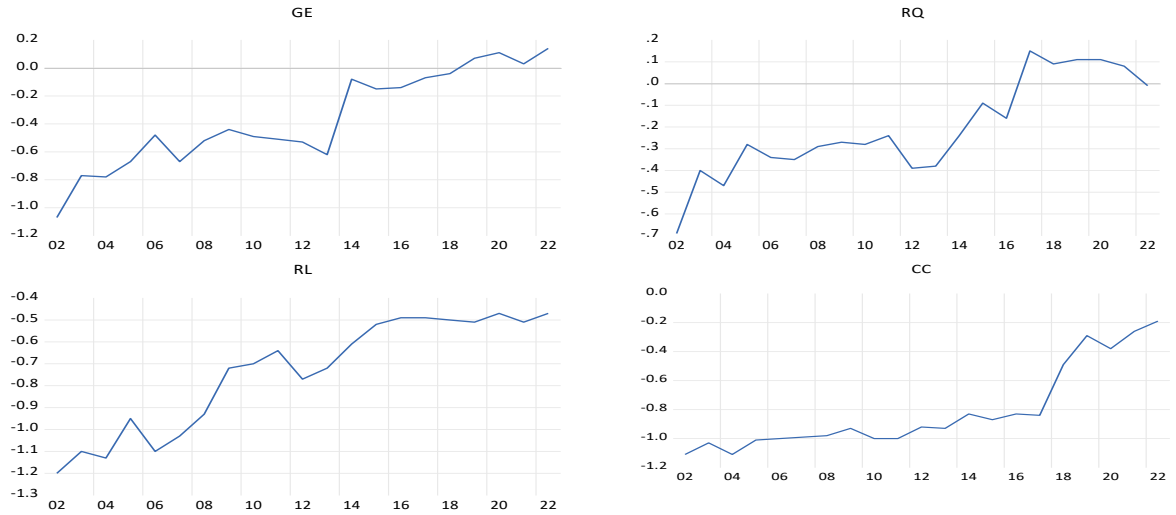

Figure – 1. **Evolution of all variables for Kazakhstan (2002–2022)**

** compiled by the authors*

Methods

Considering the results of the evaluations covered in the previous section, we investigate the connection between the Republic of Kazakhstan's governance indicators and the years 2002–2022.The following formula defines the HDI:

$$HDI = f\ (VA, PSAV, GE, RQ, RL, CC) \quad (1)$$

where Table 1 provides all of their definitions and measurements.

Additionally, GDPPC is evaluated using the regression model that follows:

$$GDPPC = f\ (VA, PSAV, GE, RQ, RL, CC) \quad (2)$$

The nonlinear NARDL model and linear ARDL models were estimated using the log HDI and first difference, respectively, and long-run and short-run analyses of the relationship between the variables.

Two main models were compiled. Thus, the NARDL structure of model 1 is expressed in a non-linear form 3:

$$\Delta LOG(HDI_t) = \beta_0 + \sum_{k=1}^{m} \beta_1 \Delta LOG(HDI_{t-k}) + \sum_{k=0}^{n} \beta_2 \Delta VA_{t-k} + \sum_{k=0}^{p} \beta_3 \Delta PSAV_{t-k} + \sum_{k=0}^{q} \beta_4 \Delta GE_{t-k} + \sum_{k=0}^{r} \beta_5 \Delta RQ_{t-k} + \sum_{k=0}^{s} \beta_6 \Delta RL_{t-k} + \sum_{k=0}^{t} \beta_0 \Delta CC_{t-k} + \gamma_1 VA_{t-i} + \gamma_2 PSAV_{t-i} + \gamma_3 GE_{t-i} + \gamma_4 RQ_{t-i} + \gamma_5 RL_{t-i} + \gamma_6 CC_{t-i} \quad (3)$$

where, operator Δ represents the differencing operation.

An ARDL structure of model 2 is expressed in equation 4:

$$\Delta GDPPC_t = \beta_0 + \sum_{k=1}^{m} \beta_1 \Delta GDPPC_{t-k} + \sum_{k=0}^{n} \beta_2 \Delta VA_{t-k} + \sum_{k=0}^{p} \beta_3 \Delta PSAV_{t-k} + \sum_{k=0}^{q} \beta_4 \Delta GE_{t-k} + \sum_{k=0}^{r} \beta_5 \Delta RQ_{t-k} + \sum_{k=0}^{s} \beta_6 \Delta RL_{t-k} + \sum_{k=0}^{t} \beta_0 \Delta CC_{t-k} + \gamma_1 VA_{t-i} + \gamma_2 PSAV_{t-i} + \gamma_3 GE_{t-i} + \gamma_4 RQ_{t-i} + \gamma_5 RL_{t-i} + \gamma_6 CC_{t-i} \quad (4)$$

It is crucial to ascertain whether the series are stationary before looking at their long-term interactions. The levels or differences of time series variables were tested for stationarity using Augmented Dickey-Fuller (ADF) unit root tests. While certain variables should ideally be stationary at first difference I(1), others can be employed at level I(0). The unit root results support the key hypotheses that necessitate the application of the ARDL model test in order to validate the presence of long-term correlations between the GDPPC and governance indicators mentioned in the study and the Kazakhstani HDI.

Outcomes of both short- and long-term relationships

In order to do both short-term and long-term analysis of the relationship between the variables, the study's non-linear NARDL1 and linear ARDL2 models were assessed using the ADF test's first difference. The results are shown in Table 3 below.

The cointegration F-test findings for these models show that the derived F-statistics (33.25564 and 4.715870) are statistically significant at 1–10 percent significance levels and exceed the upper bound of 4.65 (Table 2). The results show that the selected variables in the Kazakh instance are cointegrated and have a long-term relationship.

Table – 2

Results of cointegration test

Model	F Statistics	Critical Bounds	Decision
NARDL 1	33.25564	2.87-4.65	Cointegration
ARDL 2	4.715870	2.87-4.65	Cointegration

Critical bounds are reported at 1% (***) and 10% (**) level of significance
**compiled by the authors*

We can proceed to the following stage, which entails estimating the long-run and short-run coefficients, since the chosen variables are cointegrated over the long term. Since first difference was used to estimate the ARDL model, we can estimate the short- and long-term effects of altering the explanatory factors on the dependent variable.

In Kazakhstan, in the long term, PSAV negatively correlates with LOG(HDI) with a coefficient of 0.030777, ceteris paribus (Table 3). The results indicate that GE is positively correlated with LOG(HDI) with a coefficient of 0.078613, all other things being equal. VA also negatively and RL positively influence LOG(HDI) in the long run with the corresponding coefficients of 0.095730 and 0.026643.

The obtained empirical data (Table –3) indicate that in Kazakhstan in the short term the number of Voice and Accountability (VA) is negatively and significantly correlated with LOG(HDI) also in the short term with a coefficient of -0.002736.

In addition, if the lag variable LOG(HDI(-1)) in period t in the short term is proved to be negative (-0.028582), GE(-1) ΔGE Government effectiveness indicator is positive (0.002247 and 0.001309) dependence was confirmed. PSAV(-1) ΔPSAV Political stability and absence of violence/terrorism is negatively associated with the level of LOG(HDI), respectively, with coefficients of -0.000880 and -0.000490.

Regulatory Quality is positively and significantly correlated with GDP per capita (current US dollars) in the short run with a coefficient of 17496.90.

Changes in Rule of Law, Government effectivness have a negative impact on GDP per capita in the short run, respectively, with coefficients of -14028.92 and -10874.63.

In addition, the positive effect of GDPPC(-1) lag variable in period t-1 on the level of GDPPC in period t in the short term is proven (0.364457).

Table –3

Results of NARDL and ARDL Estimation (2002-2022)

Model 1- results of NARDL estimation ΔLOG(HDI)			Model 2- results of ARDL estimation ΔGDPPC		
Variable	Coefficient	t-Statistic (Prob.)	Variable	Coefficient	t-Statistic (Prob.)
Short Run					
LOG(HDI(-1))*	-0.028582	-8.648(0.0000)***	GDPPC(-1)*	0.364457	1.740(0.1098)
GE(-1)	0.002247	4.887(0.0009)***	PSAV**	833.5237	0.773(0.4556)
PSAV(-1)	-0.000880	-6.925(0.0001)***	RQ**	17496.90	3.144(0.0093)***
RL**	0.000762	1.700(0.1233)	RL(-1)	-2212.184	-0.589(0.5677)

RQ**	-8.55E-05	-0.219(0.8314)	VA**	4784.759	1.504(0.1607)
VA**	-0.002736	-3.246(0.0101)**	GE(-1)	-13889.96	-3.382(0.006)***
Δ(GE)	0.001309	4.062(0.0028)***	Δ(RL)	-14028.92	-2.593(0.0250)**
Δ(PSAV)	-0.000490	-3.719(0.0048)***	Δ(GE)	-10874.63	-3.481(0.005)***
Long Run					
GE	0.078613	5.981(0.0002)***	PSAV	-2287.029	-0.812(0.4339)
PSAV	-0.030777	-7.918(0.0000)***	RQ	-48008.13	-2.655(0.0224)**
RL	0.026643	1.995(0.0772)*	RL	6069.810	0.707(0.4944)
RQ	-0.002992	-0.221(0.8303)	VA	-13128.46	-3.802(0.0029)***
VA	-0.095730	-3.737(0.0046)**	GE	38111.39	2.110(0.0586)*

*1) coefficients are statistically significant at ***1%, **5%, *10% level of significance.*
2) compiled by the authors

Conclusion. The authors of this study evaluated six governance indicators—specifically, voice and accountability, political stability and the absence of violence or terrorism, rule of law, regulatory quality, government effectiveness, and control of corruption—with the goal of examining the relationship between HDI, GDP per capita, and good governance indicators. The Data of 2002-2022 years period were taken from World Data Bank and World Bank Group. For evaluation both NARDL and ARDL models were used and their results are as follows:

Voice and Accountability has negative impact on HDI on both short and long run terms and the same with Political Stability and absence of violence/terrorism. The factor of Rule of Law has impact only on long run and its impact is negative, Regulatory Quality found to have no effect on both terms. Government Effectiveness has positive effect on both short and long terms. Finally, results of Granger test evidenced that Control of Corruption has no causal relationship with HDI.

As far as the GDP per capita is concerned, Governance indicators have following results:

Voice and Accountability, Regulatory Quality indicators have negative effect on long term. But on short term Regulatory Quality have positive effect on short term. The coefficient for VA is insignificant.

Political stability and absence of violence/terrorism and Control of Corruption indicators found to have no effects on both terms. The growth of the Rule of Law have a negative effect on the short term.

Government effectiveness has negative effect on short run and positive effect on long run. As we see, governance indicators have heterogenous impact on socio-economic development of the country. Nevertheless, their influence still exists, so the government should implement programs aimed at improving good governance indicators.

Previously, in the introduction section, authors nominated for discussion three research questions. Based on the results of the analysis, these questions can be answered as follows: governance indicators are very important for the socio-economic development of a country. However, as this is a very complex system that combines many indicators, a thorough infrastructure analysis is necessary in order to know how accurately they reflect the whole essence.

To improve HDI Voice and Accountability, Political Stability and absence of violence/terrorism, Rule of Law and Government Effectiveness indicators should be prioritized. To improve GDP per capita, Voice and Accountability, Regulatory Quality and Government effectiveness should be prioritized.

REFERENCES

1. Azimi M.N. Revisiting the governance-growth nexus: Evidence from the world's largest economies // Cogent Economics & Finance. – 2022. – №10(1). – DOI:10.1080/23322039.2022.2043589

2. Khalaf Qasim, Faraj Sakinah. The Sustainable Development: A Path to Economic Development in Iraq // International Journal of Economics (IJEC). – 2025. – №4(1). – P. 10–21. – DOI:10.55299/ijec.v4i1.1201

3. Masud Ahmed. Government Effectiveness and Development: South Asian Perspective // Asian Social Science. – 2024. – №8(18). – P. 35–46. – DOI:10.5539/ass.v18n8p35

4. Li Yong, Zhao Xinmeng, Wang Bo. Public Education Expenditure and Corporate Human Capital: Evidence from China // Finance Research Letters. – 2023. – Vol.60. – 104926 art. – DOI:10.1016/j.frl.2023.104926

5. Кошанов А., Чуланова З. Некоторые подходы к оценке состояния человеческого капитала (на примере Казахстана) // Экономический вестник Московского университета. – 2021. – №4. – С. 49–

72. – DOI:10.38050/01300105202143

6. Lopes Luana, Packham Natalie, Walther Ursula. The effect of governance quality on future economic growth: an analysis and comparison of emerging market and developed economies // SN Business & Economics. – 2023. – Vol. 3. – 108 p. – DOI:10.1007/s43546-023-00488-3

7. World Bank. Data Bank, Metadata glossary. – 2025. – URL:https://databank.worldbank.org/metadataglossary/all/series.

8. Tchamyou V.S. Financial Access, Governance and the Persistence of Inequality in Africa: Mechanisms and Policy instruments // Journal of Public Affairs. – 2020. – №2(21). – 2201 p. – DOI:10.1002/pa.2201

9. Banik Banna, Roy Chandan, Hossain Rabiul. Healthcare expenditure, good governance and human development // EconomiA. – 2022. – №24. – DOI:10.1108/ECON-06-2022-0072

10. Nugraha Ahmad, Sujianto Agus, Dwiningtias Kania, Luksita Awani, Narmaditya Bagus. Human Development Index, good governance practice and export: Evidence from ASEAN countries // Journal of Eastern European and Central Asian Research (JEECAR). – 2023. – №10. – P. 468–477. – DOI:10.15549/jeecar.v10i3.1230

11. Stylianou T., Nasir R., Waqas M. Inclusive Human Development and Governance Nexus: Causality Analysis of Selected Asian Countries // Economies. – 2023. – №11(3). – DOI:10.3390/economies11030097

12. Kharel Suman, Pradhan Prajwal Human Development Indices and Governance Interrelationship: Evidence from Nepal // Interdisciplinary Journal of Management and Social Sciences. – 2024. – №5. – P. 158–170. – DOI:10.3126/ijmss.v5i1.62672

13. Golmohammadi Elmira, Khalili Farzaneh, Rajaee Nina, Asgari Farid. The role of abundant natural resources, international trade, and financial development in Iran's economic development Economic Essays // An Islamic Approach, Journal of. – 2024. – Vol. 21. – P. 63–85. – DOI:10.30471/IEE.2024.10104.2408

14. Oyetade O., Shittu W., Sotande O. Examining the effects of governance indicators on economic growth in Nigeria: An ARDL approach // Journal of Governance and Development. – 2024. – P. 89–104. – DOI:10.32890/jgd2024.20.1.3

REFERENCES

1. Azimi M.N. Revisiting the governance-growth nexus: Evidence from the world’s largest economies // Cogent Economics & Finance. – 2022. – №10(1). – DOI:10.1080/23322039.2022.2043589

2. Khalaf Qasim, Faraj Sakinah. The Sustainable Development: A Path to Economic Development in Iraq // International Journal of Economics (IJEC). – 2025. – №4(1). – P. 10–21. – DOI:10.55299/ijec.v4i1.1201

3. Masud Ahmed. Government Effectiveness and Development: South Asian Perspective // Asian Social Science. – 2024. – №8(18). – P. 35–46. – DOI:10.5539/ass.v18n8p35

4. Li Yong, Zhao Xinmeng, Wang Bo. Public Education Expenditure and Corporate Human Capital: Evidence from China // Finance Research Letters. – 2023. – Vol.60. – 104926 art. – DOI:10.1016/j.frl.2023.104926

5. Koshanov A., Chulanova Z. Nekotorye podhody k ocenke sostoyaniya chelovecheskogo kapitala (na primere Kazahstana) [Some approaches to assessing the state of human capital (on the example of Kazakhstan)] // Ekonomicheskij vestnik Moskovskogo universiteta. – 2021. – №4. – S. 49–72. – DOI:10.38050/01300105202143 [in Russian].

6. Lopes Luana, Packham Natalie, Walther Ursula. The effect of governance quality on future economic growth: an analysis and comparison of emerging market and developed economies // SN Business & Economics. – 2023. – Vol. 3. – 108 p. – DOI:10.1007/s43546-023-00488-3

7. World Bank. Data Bank, Metadata glossary. – 2025. – URL:https://databank.worldbank.org/metadataglossary/all/series.

8. Tchamyou V.S. Financial Access, Governance and the Persistence of Inequality in Africa: Mechanisms and Policy instruments // Journal of Public Affairs. – 2020. – №2(21). – 2201 p. – DOI:10.1002/pa.2201

9. Banik Banna, Roy Chandan, Hossain Rabiul. Healthcare expenditure, good governance and human development // EconomiA. – 2022. – №24. – DOI:10.1108/ECON-06-2022-0072

10. Nugraha Ahmad, Sujianto Agus, Dwiningtias Kania, Luksita Awani, Narmaditya Bagus. Human Development Index, good governance practice and export: Evidence from ASEAN countries // Journal of Eastern European and Central Asian Research (JEECAR). – 2023. – №10. – P. 468–477. – DOI:10.15549/jeecar.v10i3.1230

11. Stylianou T., Nasir R., Waqas M. Inclusive Human Development and Governance Nexus: Causality Analysis of Selected Asian Countries // Economies. – 2023. – №11(3). – DOI:10.3390/economies11030097

12. Kharel Suman, Pradhan Prajwal Human Development Indices and Governance Interrelationship: Evidence from Nepal // Interdisciplinary Journal of Management and Social Sciences. – 2024. – №5. – P. 158–170. – DOI:10.3126/ijmss.v5i1.62672

13. Golmohammadi Elmira, Khalili Farzaneh, Rajaee Nina, Asgari Farid. The role of abundant natural resources, international trade, and financial development in Iran's economic development Economic Essays // An Islamic Approach, Journal of. – 2024. – Vol. 21. – P. 63–85. – DOI:10.30471/IEE.2024.10104.2408

14. Oyetade O., Shittu W., Sotande O. Examining the effects of governance indicators on economic growth in Nigeria: An ARDL approach // Journal of Governance and Development. – 2024. – P. 89–104. – DOI:10.32890/jgd2024.20.1.3

Умирзаков С.Ы, Какижанова Т.И., Андабаева Г.К.

ТИІМДІ МЕМЛЕКЕТТІК БАСҚАРУ КӨРСЕТКІШТЕРІНІҢ ӘЛЕУМЕТТІК-ЭКОНОМИКАЛЫҚ ДАМУ ИНДЕКСТЕРІНЕ ӘСЕРІ

Аңдатпа

Бұл зерттеудің мақсаты мемлекеттік басқару көрсеткіштерінің елдің әлеуметтік-экономикалық дамуына әсерін бағалау болып табылады. Әлеуметтік-экономикалық дамудың көрсеткіштері ретінде адам дамуының индексі және жан басына шаққандағы ЖІӨ таңдалды. Көрсеткіштер 2002-2022 жылдарды қамтиды және Дүниежүзілік деректер банкі мен Дүниежүзілік банк тобынан алынған. Зерттеу әдістемесі ретінде сызықтық емес nardl және сызықтық ARDL әдістері қолданылды. Адамның даму индексі үшін: дауыс беру және есеп беру құқығы, саяси тұрақтылық және зорлық-зомбылық/терроризмнің болмауы қысқа және ұзақ мерзімді перспективада теріс әсер етеді, ал заңның үстемдігі ұзақ мерзімді перспективада теріс әсер етеді. Мемлекеттік басқарудың тиімділігі қысқа мерзімді және ұзақ мерзімді перспективада оң әсер ететіні анықталды. Сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес ЖІӨ-ге әсер етпейтіні таңқаларлық. Жан басына шаққандағы ЖІӨ-ге келетін болсақ, саяси тұрақтылық пен зорлық-зомбылықтың/терроризмнің болмауы, заңның үстемдігі және сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес оған себеп-салдарлық әсер етпейді. Мемлекеттік басқарудың тиімділігі қысқа мерзімді перспективаға теріс әсер етеді, бірақ ұзақ мерзімді перспективаға оң әсер етеді. Дауыс, есеп беру және реттеу сапасы қысқа мерзімді перспективаға теріс әсер етті.

Умирзаков С.Ы, Какижанова Т.И., Андабаева Г.К.

ВЛИЯНИЕ ПОКАЗАТЕЛЕЙ ЭФФЕКТИВНОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО УПРАВЛЕНИЯ НА ИНДЕКСЫ СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ

Аннотация

Целью данного исследования является оценка влияния показателей государственного управления на социально-экономическое развитие страны. В качестве показателей социально-экономического развития были выбраны индекс человеческого развития и ВВП на душу населения. Показатели охватывают 2002-2022 годы и взяты из Всемирного банка данных и Группы Всемирного банка. В качестве методологии исследования использовались нелинейные методы NARDL и линейный ARDL. Для индекса человеческого развития: Право голоса и подотчетность, политическая стабильность и отсутствие насилия/терроризма оказывают негативное влияние в краткосрочной и долгосрочной перспективе, а верховенство закона оказывает негативное влияние в долгосрочной перспективе. Установлено, что эффективность государственного управления оказывает положительное влияние как в краткосрочной, так и в долгосрочной перспективе. Удивительно, что борьба с коррупцией не влияет на ИРЧП. Что касается ВВП на душу населения, то политическая стабильность и отсутствие насилия/терроризма, верховенство закона и борьба с коррупцией не оказывают на него причинно-следственного влияния. Эффективность государственного управления негативно сказывается на краткосрочной перспективе, но положительно - на долгосрочной. Голос, подотчетность и качество регулирования показали негативное влияние на краткосрочную перспективу.

Журнал Вестнике КазУЭФМТ включен в Перечень изданий Комитета по обеспечению качества в сфере науки и высшего образования Министерства науки и высшего образования Республики Казахстан и предназначен для публикации результатов научных исследований по актуальным вопросам экономической теории и практики, менеджмента, маркетинга, финансов, учета и аудита, других сфер экономической науки..

ТРЕБОВАНИЯ К ОФОРМЛЕНИЮ СТАТЕЙ В «ВЕСТНИКЕ КАЗУЭФМТ»

ОБЩИЕ ТРЕБОВАНИЯ

Научная статья должна соответствовать заявленной цели и тематическому направлению журнала. Содержание статьи отражает изложение собственных выводов и промежуточных или окончательных результатов научного исследования, экспериментальной или аналитической деятельности. Статья должна содержать авторские разработки, выводы, рекомендации, ранее не опубликованные и обладающие новизной, обзоры ранее опубликованных научных статей, связанных общей темой.

Статья включает заголовок, аннотации, ключевые слова, введение, материалы и методы, основную часть (результаты, обсуждение), заключение, информацию о финансировании (при наличии), список литературы.

Все статьи принимаются только через систему онлайн-подачи **http://vestnik.kuef.kz/.**

Статьи, не соответствующие требованиям к оформлению, не рассматриваются. Пользователям необходимо поддерживать актуальность своих контактных данных и другой информации, указанной в профиле, в первую очередь, адреса электронной почты и номера телефонов.

Статьи принимаются на казахском, русском и английском языках. Объем статьи, включая библиографию, должен быть **не менее 6 и не более 10 страниц** (на объем свыше 10 страниц устанавливается оплата 1000 тенге за каждый лист, но не более 15 страниц общего объема).

Подаваемая рукопись должна:

- представлять академическую и научную ценность;
- иметь значимость и оригинальность, а также практическое значение;
- вносить вклад в более ранние исследования по этой теме;
- быть тщательно вычитана и отредактирована.

Общие технические требования к оформлению статьи:

- формат – MS Word, редактор формул Microsoft Equation;
- шрифт – Times New Roman;
- размер шрифта – 14;
- межстрочный интервал – одинарный;
- ширина всех полей – 2 см;
- абзацный отступ – 1 см.

ПОРЯДОК ОФОРМЛЕНИЯ СТАТЬИ

Автор указывает:

УДК на основе системы Универсальной десятичной классификации информации, используемой для систематизации произведений науки, литературы и искусства, периодической печати, различных видов документов и организации картотек. Указывается в верхнем левом углу рукописи.

ГРНТИ на основе Государственного рубрикатора научно-технической информации, применяемого для систематизации документов. ГРНТИ по своей теме можно определить на сайте http://grnti.ru/ или http://lib.gup.kz. Указывается в верхнем левом углу рукописи.

Помимо УДК и ГРНТИ можно указать коды по классификации JEL (**JEL Classification).** Коды, указанные автором, должны четко отражать область исследований. Автор может использовать коды классификации JEL из двух или трех областей, если они охвачены исследованием. Коды по классификации **JEL** можно найти на сайте: http://nfmte.com/assets/docs/jel.doc. *Коды JEL указываются после ключевых слов.*

DOI к каждой статье присваивается регистрационным агентством International DOI Foundation (Интернэйшенел ДОИ Фаундэйшен) по запросу редакции журнала.

Ключевые слова переводятся на три языка *(казахский, русский, английский языки: кілт сөздер, ключевые слова, keywords).*

Автор (авторы)

Перед названием статьи в правом верхнем углу указывается ФИО автора (авторов). После ФИО авторов должны быть написаны: ученая степень и ученое звание, место работы, город, название страны. Название организации или учреждения указывается в именительном падеже, при этом название должно быть полным, без сокращений.

Если есть несколько авторов, они сами принимают решение относительно порядка их упоминания в названии статьи (рекомендуемый вариант – в зависимости от вклада в исследование). Список авторов включает только тех лиц, которые действительно приняли участие в исследовании и согласились нести полную ответственность за его содержание.

Здесь следует указать основного автора (автора для корреспонденции) и адрес его электронной почты.

Количество авторов статьи – не более 4 человек.

Название статьи

Название статьи должно полностью отражать тему исследования и его содержание. Оно должно быть коротким и конкретным (не более 10 слов). Кроме того, оно должно быть привлекательным для внимания читателя и написано с использованием научного стиля. Уместно указывать объект исследования или конкретизировать его с помощью двоеточия или скобок. Не рекомендуется использовать сокращения, кроме общепринятых и известных.

СТРУКТУРА СТАТЬИ

Аннотация

Аннотоция должна быть информативной и структурированной. В аннотации необходимо приводить только то, что сделано в статье (рассмотрено, выявлено, определено, показано, проанализировано и т.д.), здесь излагаются суть и использованные методы исследования, суммируются наиболее важные результаты и их значимость. Объем аннотации – 22-25 строчек или 150-300 слов.

Аннотация пишется на основном языке рукописи (в начале статьи). В конце статьи, после списка литературы, должны быть еще 2 аннотации на казахском и/или русском и/или английском языках (в зависимости от основного языка рукописи).

Ключевые слова (на трех языках)

Количество ключевых слов должно составлять 7-10 ед. Здесь не должно быть предложений, а только слова или устойчивые словосочетания. Если объект исследования не упоминается в названии документа (включая страну, регион), его следует добавить в список ключевых слов.

Введение (26-32 строчек или не менее 200 слов)

Во введении должны быть обоснованы и разъяснены научные вопросы, актуальность, цель, задачи, материалы и методы исследования.

А) Цель описывает основные результаты в краткой и конкретной форме, достижение которых является целью данного исследования. Цель не должна копировать название рукописи.

Б) Методы исследования описываются кратко и конкретным образом. Описывается методология исследования с указанием происхождения оборудования и материалов, методов статистической обработки данных и других способов обеспечения воспроизводимости. Если предлагаемые методы и процедуры используются в других работах, автор должен ссылаться на исходные источники. Если

в статье используются общеизвестные статистические процедуры, автор не должен описывать их сущность, достаточно просто указать их.

В) Автор при написании введения должен избегать использования таблиц и, по возможности, количественных показателей.

Обзор литературы (20-22 строчек или не менее 150 слов)

Автор должен описать проделанный анализ и результаты обобщения соответствующих работ (статей, монографий, докладов, тезисов и т.д.), которые описывают суть проблемы и/или дают представление о предыдущих исследованиях по ее решению. Обзор литературы должен соответствовать цели исследования и представлять результаты критического анализа аналитической базы для тестирования гипотезы исследования.

Литературный обзор должен охватывать работы, которые были опубликованы за последние пять лет в индексируемых журналах из баз данных Web of science или Scopus и в журналах, рекомендуемых Комитетом по обеспечению качества в сфере науки и высшего образования Министерства науки и высшего образования Республики Казахстан.

Рекомендуется завершить обзор литературы изложением нерешенных вопросов, выявлением противоречий в результатах и результатах предыдущих исследований, обоснованием необходимости продолжения исследований в этой области и выбора конкретной темы (направления) этого изучения.

Основная часть (анализ, результаты и обсуждение)

В разделе описываются эмпирические или теоретические данные, полученные в процессе проведенного исследования. Рекомендуется использовать рисунки, таблицы (в совокупности не более 5).

Заключение (15 строчек или не менее 100 слов).

В этом разделе излагаются основные идеи статьи, формулируются полученные результаты и их новизна. Предложения, выводы и рекомендации должны подтвердить достижение поставленных целей и задач исследования. Необходимо наметить возможность практического использования полученных результатов и предложить направления для дальнейших научных исследований.

Литература оформляется в последовательности ссылок по тексту и в соответствии с Межгосударственным Стандартом ГОСТ 7.1–2003 «Библиографическая запись. Библиографическое описание. Общие требования и правила составления» (Принят Межгосударственным Советом по стандартизации, метрологии и сертификации (протокол № 12 от 2 июля 2003 г.).

Раздел должен иметь стандартный подзаголовок «Литература», «Әдебиеттер», «References» (от 6 до 15 источников, желательно книги, брошюры, научные статьи казахстанских и зарубежных авторов).

Источники литературы в статьях на русском и казахском языках должны представляться на языке оригинала. После этого необходимо привести второй список литературы (References) с переводом названий и полной транслитерацией источников. В статье, написанной на английском языке, источники на русском и казахском языках приводятся с транслитерацией. Для этого можно использовать сайт: http://translit.net

Примеры оформления источников:

Книги

1. Рыбаков Ф.Ф. Промышленная политика России: история и современность. – С-Пб.: Наука, 2011. – 189 с.

2. Улыбышев Д.Н. и др. Инновационная восприимчивость национальных экономик стран ЕАЭС: системные характеристики, оценка, механизмы управления. – Караганда: ТОО «Типография Арко», 2020. – 320 с.

3. Мэскон М., Альберт М., Хедоури Ф. Основы менеджмента: учебник. – М.: Дело, 1997. – 492 с.

Журнальные статьи

1. Татаркин А.И., Романова О.А. Промышленная политика: генезис, региональные особенности и законодательное обеспечение // Региональная экономика. – 2014. – №2. – С. 9-22.

2. Ho S.P. Model for Financial Renegotiation in Public-Private Partnership Projects and Its Policy Implications: Game Theoretic View // Journal of Construction Engineering and Management. – 2006. – №7(132). – P. 678-688. – doi:10.1061/(asce)0733-9364(2006)132:7(678).

Газетные статьи

1. Петров В.Г. Богато то общество, в котором дороги люди: монолог о главном // Липецкая газета. – 07.04.2004. – С. 4.

Интернет-источники

1. Industrial policy. Provisions of European Commission. – URL: https://ec.europa.eu/growth/industry/policy_en.

2. Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан. Малое и среднее предпринимательство. Динамические таблицы. – URL: https://stat.gov.kz/official/industry/139/statistic/8.

3. Кархунен П., Олимпиева И. Социальные «портреты» технологических предпринимателей на фоне инновационной экосистемы региона. Случай Финляндии. – URL: https://eusp.org/sites/default/files/archive/sts/%D0%BE%D1%82%D1%87%D0%B5%D1%82_%D0%A4%D0%B8%D0%BD% D0%BB%D1%8F%D0%BD%D0%B4%D0%B8%D1%8F.pdf.

4. Белстат. Официальная статистика. – URL: https://www.belstat.gov.by/.

References

1. Zakon Respubliki Kazahstan ot 27 dekabrja 2021 goda № 86-VII ZRK «O promyshlennoj politike» [Law of the Republic of Kazakhstan dated December 27, 2021 No. 86-VII ZRK «On Industrial Policy»]. – URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z2100000086 [in Russian].

2. Shevjakova A.L., Tusupov Sh.S., Sejthanov N.B. Jetapy transformacii industrial'no-innovacionnoj politiki Kazahstana [Stages of transformation of the industrial-innovation policy of Kazakhstan] // Sb. trudov mezhd. nauch.-prakt. konferencii «Gumanizacija obshhestva i tehnologicheskoe razvitie v jepohu global'noj jekonomiki». – Almaty: Institut jekonomiki KN MON RK, 2022. – S. 311-317 [in Russian]

3. Andrianov K.N. Germanija i innovacii [Germany and innovations] // Sovremennaja Evropa. – 2012. – № 4. – S. 103-116 [in Russian].

4. Taubaev A.A., Ulybyshev D.N., Kenzhebekov N.D. i dr. Nacional'nye innovacionnye sistemy stran Evrazijskogo jekonomicheskogo sojuza: mehanizmy razvitija, predposylki vzaimodejstvija i perspektivy integracii [National innovation systems of countries of the Eurasian Economic Union: mechanisms of development, prerequisites for interaction and prospects for integration]. – Karaganda: TOO «PEGASO», 2017. – 262 s. [in Russian].

Наименование обозначенных разделов (текст с абзаца) нужно выделять полужирным шрифтом **(введение, обзор литературы, основная часть, выводы)**. В тексте статьи ссылки на источники обязательны. Сноски (ссылки) на использованную литературу печатаются в квадратных скобках (и всегда перед знаком препинания).

Оформление рисунков и таблиц

В тексте должна быть обязательная ссылка на рисунок (рисунок 1) или таблицу (таблица 1). Недопустимы сокращения «Рис. 1» и «Табл. 1».

Над таблицей должен быть указан заголовок:
Таблица 1 – Название таблицы (выравнивание по ширине)

Под рисунком обычно делается подпись:
Рисунок 1 – Название рисунка (выравнивание по центру)

Рисунки и таблицы могут быть авторскими или заимствованными. Если вы автор рисунка, можно указать, что рисунок авторский. Заимствованный рисунок или таблица – это та же цитата, только не в текстовом, а в графическом виде. Поэтому обязательно нужно указать источник, как и для текстовой цитаты ссылкой [1] или сноской сразу после названия в примечании.

Примечания размещают сразу после рисунка или в таблице, к которым они относятся. Если примечание одно, то после слова «Примечание» ставится тире и идет текст примечания. Одно примечание не нумеруется. Несколько примечаний нумеруют по порядку цифрами без точки.

Рисунки должны быть нарисованы при помощи средств MS Office. В MS Word есть вкладка «Вставка»:

– «Диаграмма» – для рисования графиков;

– «SmartArt» – для блок-схем;

– «Фигуры» – различные фигуры.

Если рисунок нарисован с помощью фигур, то их нужно сгруппировать.

Срок рассмотрении статьи редакцией – от трех до шести месяцев. Датой сдачи статьи считается день получения редакцией ее окончательного варианта.

В статье не допускается использование:

- жирного, курсивного и подчеркнутого шрифта в основном тексте;
- автоматического и принудительного переноса, знаков принудительного разрыва строк, страниц;
- сканированных рисунков, таблиц и цветных элементов и рисунков.

В статье допускается в совокупности не более 5-ти таблиц и рисунков, выполненных в MS Word.

Если рукопись не соответствует требованиям, она возвращается на доработку.

ОПЛАТА ПРОИЗВОДИТСЯ ПОСЛЕ ПРИНЯТИЯ СТАТЬИ И СООБЩЕНИЯ ОТ РЕДАКЦИИ

К статье прилагаются **сведения об авторах (на 3-х языках):** Ф.И.О., название страны, аффилиация (названия организаций), должность, степень, звание, служебный и/или мобильный телефоны, e-mail для всех авторов публикаций (в том числе с указанием основного автора).

Сведения об авторе

- Фамилия Имя Отчество (полностью) на казахском, русском и английском языках
- Должность, ученая степень, звание (полностью) на казахском, русском и английском языках
- Организация (полностью) на казахском, русском и английском языках
- Адрес
- Страна (полностью) на казахском, русском и английском языках
- Телефон раб., сотовый
- E-mail
- Название статьи (полностью) на казахском, русском и английском языках
- Дополнительная информация: для зарубежных авторов указывается страна

Все статьи подлежат экспертизе рецензентами. При необходимости статья отправляется на доработку автору или отклоняется. Редакционная коллегия оставляет за собой право отклонить ее от печати при несоответствии настоящим требованиям по структуре и оформлению и не вступать в переписку с авторами, а равно внести в ее содержание правки, не влияющие на смысловое наполнение статьи.

Ответственность за содержание и оформление статьи несет автор статьи.

Если автор не выходит на связь с редакцией более двух месяцев, следует автоматически отказ в публикации поданной статьи.

Независимо от результатов первоначального рецензирования, статья может быть отклонена или возвращена на доработку на любом этапе работы при обнаружении грубых ошибок, обширных заимствований или ошибочных цитат.

Утверждено на заседании
Ученого совета КазУЭФМТ
(протокол № 12 от 31.01.2019 г.)

Публикационная этика

1. Редакция журнала «Вестник КазУЭФМТ» придерживается этических принципов на всех этапах работы с публикациями.
2. Редакционной коллегией соблюдается Этический кодекс Комитета по этике научных публикаций (Committee on Publication Ethics, COPE).
3. Все стороны, вовлеченные в процесс работы с публикациями (авторы, редакторы и рецензенты) должны следовать принципам этичного поведения.
4. Этические принципы **для авторов:**
   a) Авторы должны представить объективное обоснование научной значимости своей исследовательской работы. Допускается публикация обзорных статей при наличии оригинальных выводов и/или рекомендаций.
   b) Авторы гарантируют, что представленные в редакцию статьи являются оригинальными, и что в случае использования в статье других работ это должным образом указано. Плагиат неприемлем в любой из его форм: дословного копирования без ссылки на источник, перефразирования без ссылки на источник, а также самоплагиата (если элементы статьи ранее опубликованы, авторы обязаны на это сослаться). Заведомо ложные и недостоверные сведения являются недопустимыми.
   c) Авторы гарантируют, что представленные в редакцию статьи не находятся на рассмотрении в других изданиях. Представление статьи одновременно в несколько изданий представляет собой неэтичное поведение и неприемлемо.
   d) Автор, представляющий статью, должен обеспечить согласие всех соавторов (при их наличии) с ее окончательным вариантом и с ее представлением к публикации в журнале.
   e) Источник финансирования исследований, при наличии такового, должен быть объявлен и указан, его роль в проведении исследований и/или подготовке статьи должна быть изложена.

5. Неэтичное поведение представляет собой следующие действия авторов:
   a) связанные с самостоятельным предоставлением рецензии на собственные статьи;
   b) договорным и псевдорецензированием;
   c) обращение к агентским услугам по опубликованию результатов научного исследования;
   d) фальсификацией состава авторов;
   e) публикацией псевдонаучных текстов;
   f) передачей текстов статей в другие журналы без согласования с авторами;
   g) передачей материалов авторов третьим лицам;
   h) нарушением авторских прав и принципа конфиденциальности редакционных процессов;
   i) манипуляциями с цитированием, плагиатом, фальсификацией и фабрикацией.

6. Этические принципы **для рецензентов:**
   a) Рецензенты должны соглашаться на рецензирование только тех статей, для оценки которых они обладают достаточными знаниями и которые они могут прорецензировать своевременно.
   b) Рецензент должен отказаться от подготовки рецензии, если участвовал в какой-либо работе, связанной с подготовкой статьи, или в описываемых в ней исследованиях.
   c) Рецензент должен уважать конфиденциальность рецензии и не раскрывать никакие детали статьи или рецензии во время или после рецензирования никому за исключением тех лиц, кому это разрешено редакцией (например, редактору).
   d) Рецензент не вправе использовать информацию, полученную в ходе рецензирования, для собственной выгоды, для выгоды либо для дискредитирования других лиц или организаций.
   e) Рецензент должен заявить редактору о возможном конфликте интересов, связанном с рецензированием статьи, или обратиться за советом к редактору, если не уверен, составляет ли сложившаяся ситуация конфликт интересов.

f) Оценка должна проводиться объективно, заключения должны быть четко сформулированы и аргументированы, чтобы авторы могли использовать их для улучшения работы.

7. Этические принципы **для редакторов:**
   a) Редакторы несут ответственность за содержание публикуемых материалов;
   b) При принятии решения о публикации редакторы научного журнала руководствуются достоверностью и точностью представления данных и научной значимостью рассматриваемой работы;
   c) Решение о публикации принимается независимо от коммерческих соображений;
   d) Редакторы оценивают интеллектуальное содержание рукописей вне зависимости от расы, пола, религиозных взглядов, происхождения, гражданства, социального положения или политических предпочтений авторов;
   e) Неопубликованные данные, полученные из представленных к рассмотрению рукописей, не должны использоваться для личных целей или передаваться третьим лицам.
   f) Информация или идеи, полученные в ходе редактирования и связанные с возможными преимуществами, должны сохранять конфиденциальность и не использоваться с целью получения личной выгоды.
   g) Редакторы не должны допускать к публикации информацию, если имеется достаточно оснований полагать, что она является плагиатом.
   h) Редакторы совместно с Издателем не должны оставлять без ответа претензии, касающиеся рассмотренных рукописей или опубликованных материалов, а также при выявлении конфликтной ситуации, и принимать все необходимые меры для восстановления нарушенных прав.
   i) Главный редактор (заместитель главного редактора) и члены редакционной коллегии обеспечивают авторам, имеющим неудовлетворенные претензии, возможность повторно направить материалы для публикации.

Қазақ экономика, қаржы және халықаралық сауда университетінің ЖАРШЫСЫ

ВЕСТНИК Казахского университета экономики, финансов и международной торговли

Беттеуші/верстка: **Маханова С.М.**

Жаршы авторлардың электрондық түпнұсқасы негізінде басылып шығарылған
Вестник сверстан и отпечатан с электронной версии авторских оригиналов

Басуға 27.06.25. қол қойылды. Пішімі 70х100 1/10. Көлемі 42 б.т. Таралымы 50 дана. Тапсырыс 791.
Подписано к печати 27.06.25. Формат 70х100 1/10. Объем 42 уч.-изд.л. Тираж 50 экз. Заказ 791.

«Esil University» мекемесінің баспа-полиграфиялық орталығы. Астана қ., А. Жұбанов көшесі, 7
Издательско-полиграфический центр учреждения «Esil University». г. Астана, ул. А. Жубанова, 7

Университеттің менеджмент жүйесі ISO 9001 сәйкестігіне сертификатталған
Система менеджмента университета сертифицирована на соответствие ISO 9001

Приказом Председателя Комитета по обеспечению качества в сфере образования и науки Министерства и образования и науки Республики Казахстан № 527 от 25.06.2021 года включен в перечень изданий, рекомендуемых Комитетом для публикации основных результатов научной деятельности.